

LUCIUS

Zbornik radova Društva studenata povijesti »Ivan Lučić-Lucius«

LUCIUS

Zbornik radova Društva studenata povijesti »Ivan Lučić-Lucius«
Sv. 18.-19./2013.

NAKLADNIK – PUBLISHING ESTABLISHMENT:

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83d

IZDAVAČ – PUBLISHER:

Društvo studenata povijesti »Ivan Lučić-Lucius«

GLAVNA I ODGOVORNA UREDNICA – EDITOR IN CHIEF

Matea Jalžević
(mjalzcec@gmail.com)

UREDNIŠTVO – EDITORIAL BOARD

Krešimir Džoić
Mateja Maljuga
Leona Slatković Harčević
(dsp.lucius@gmail.com)

RECENZENTI – REVIEWERS

dr. sc. Nikola Anušić
dr. sc. Alexander Buczynski
dr. sc. Lovorka Čoralić
dr. sc. Mislav Gabelica
dr. sc. Eva Katarina Glazer
mag. hist. Stipica Grgić
dr. sc. Marko Jerković
doc. dr. sc. Ivana Jukić
prof. dr. sc. Mira Kolar
prof. dr. sc. Mijo Korade
doc. dr. sc. Tea Perinčić
mag. hist. Daniel Rafaelić
doc. dr. sc. Mladen Tomorad
prof. dr. sc. Darko Vitek
dr. sc. Vlatka Vukelić

UDK 93/94
378

ISSN 1333-6185

LUCIUS

**Zbornik radova Društva studenata
povijesti »Ivan Lučić – Lucius«**

God. XII., Sv. 18.-19.

ZAGREB, 2013.

SADRŽAJ – CONTENTS

Riječ uredništva – Editorial foreword 9

ČLANCI – ARTICLES

Dejan Pernjak, Mumifikacija i pogrebna oprema u Egiptu
u helenističkom razdoblju 13

Mummification and funeral equipment in Egypt in
Hellenistic period (*Summary*) 37

Petra Babić, Zmaj 39

Dragon (*Summary*) 48

Marin Buovac, Razmišljanje o mogućnosti postojanja amfiteatra i
odvijanja gladijatorskih igara na prostoru rimske kolonije Epidaurum 49

Das Nachdenken über die Existenzmöglichkeit des
Amphitheatere und der Gladiatorenkämpfe im Gebiet der
römischen Kolonie Epidaurum (*Abstract*) 59

Marin Buovac, O sudbini, značaju i ulozi salonitanskog
amfiteatra u razdoblju kasne antike, srednjega i novoga vijeka 61

The destiny, significance and role of the amphitheatre
of Salona in Late Antiquity, Middle Ages and Modern Times (*Summary*) 70

Alen Žeravica, Pitanje investiture u 10. i 11. stoljeću 71

The Investiture Controversy during the 10 and 11 century (*Summary*) 93

Ivan Badanjak, *Codex Gigas* – Misterij Đavolje Biblije 95

Codex Gigas – Mystery of “The Devil’s Bible” (*Summary*) 117

Monika Đurak, Papinstvo i Reformacija od 1517. do 1563. 119

The Papacy and The Reformation from 1517 to 1563 (*Summary*) 145

Goran Dejanović, Ranonovovjekovna Azija i europski
kolonizacijski procesi 147

Early Modern Asia and European colonization (*Summary*) 169

Nikolina Klasić , Orko, Macić i copernice: progoni vještica i praznovjerje u središnjoj Hrvatskoj	171
Orko, Macić and copernice: witch hunt and superstition in central Croatia (<i>Summary</i>)	196
Monika Jukić , Tradicionalno tetoviranje Hrvata u Bosni i Hercegovini - bocanje kao način zaštite od Osmanlija	197
Traditional tattooing of Croats in Bosnia and Herzegovina - “bocanje” as a way of protection against Ottomans (<i>Summary</i>)	218
Josip Jagodar , Oporuka Oktavija Kole (1773.)	219
Oktavijo Kola’s Last Will (<i>Summary</i>)	226
Krešimir Škuljević , Metodologija rada predizborne kampanje unionista 1872. godine	227
The methodology of Unionist campaign in year 1872. (<i>Summary</i>)	248
Mirka Stanivuk , Friedjungov proces – epilog nekad moćne Austro-Ugarske Monarhije	249
Friedjung Prozess - Epilog einst mächtigen Österreichisch-ungarischen Monarchie (<i>Zusammenfassung</i>)	260
Sara Škrobo , Američka intervencionistička politika nakon Drugog svjetskog rata	261
American interventionism after the World War II (<i>Summary</i>)	278

PRIKAZI – REVIEWS

Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Attilio Krizmanić, Bruno Dobrić, Herman Buršić, Raul Marsetić, Darko Dukovski, Srđa Orbančić, Josip Bratulić, <i>Pula: tri tisuće godina povijesti Pule: tri tisućljeća mita i stvarnosti</i> , Biblioteka Histria Croatica, Pula, 2005., 396 str. (Dragana Marković)	281
Andelko Mijatović, <i>Obrana Sigeta</i> , Školska knjiga, Zagreb, 2010., 309 str. (Petra Babić)	283
Wolfgang Schivelbush, <i>Povijest putovanja željeznicom, o industrijalizaciji prostora i vremena u 19. stoljeću</i> , Naklada Ljevak, Zagreb, 2010., 265 str. (Matea Jalžečić)	285

Enzo Bettiza, <i>Egzil</i> , Marjan tisak, Split, 2004., 304 str. (Petra Svetec)	288
Anne Frank, <i>Dnevnik Anne Frank: od 12. lipnja 1942. do 1. kolovoza 1944.</i> , Mozaik knjiga, Zagreb, 2009., 309 str. (Matea Jalžević)	293
Nikica Barić, <i>Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije</i> , Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., 864 str. (Danijel Jurković)	296
Robert M. Edsel s Bretom Witterom, <i>Odred za baštinu. Saveznički junaci, nacistički lopovi i najveća potraga za blagom svih vremena</i> , Fraktura, Zagreb, 2013., 475 str. (Josipa Marjanović)	299
Mario Jareb, <i>Hrvatski nacionalni simboli</i> , Alfa - Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., 472 str. (Mateo Bunoza)	301
Susan P. Mattern, <i>Rome and the Enemy, Imperial Strategy in The Principate</i> , University of California Press, Berkeley, 1999., 259 str. (Dino Jelinić, Petra Svetec)	304
Rebecca Langlands, <i>Sexual Morality in Ancient Rome</i> , Cambridge University Press, New York, 2006., 399 str. (Dino Jelinić, Petra Svetec)	308
<i>Bertošin zbornik - Zbornik u čast Miroslava Bertoše</i> (ur. Ivan Jurković), Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, Pula – Pazin, 2013., 639 str. (Matea Pranjić, Maja Grdić)	311
OSVRTI – REFLECTION PAPERS	
Osvrt na knjigu i seriju “Band of Brothers” (Josipa Marjanović)	321
Argo – stvarnost i film (Viktorija Antolković)	325
IZVJEŠTAJI – REPORTS	
Terenska nastava u Slavoniju (23. – 25. studenog 2012.) (Petra Svetec, Goran Dejanović, Danijel Jurković)	335
X. Dies historiae – <i>Žene kroz povijest</i> (5. prosinca 2012.) (Petra Marinčić, Mateja Maljuga)	341

Izvještaj s okrugloga stola “ <i>Mitologija i religijski običaji na hrvatskim prostorima</i> ” (5. ožujka 2013.) (Igor Šimala, Matea Jalžečić)	344
Izvještaj s okruglog stola “ <i>Studij povijesti iz studentske perspektive</i> ” na Filozofskom fakultetu u Rijeci (21. - 22. ožujka 2013.) (Monika Đurak, Matea Jalžečić)	346
Izvještaj s izložbe “ <i>Remek-djela iz Muzeja Picasso, Pariz</i> ” (ožujak - srpanj 2013.) (Anja Kovačić)	348
Izvještaj s izložbe “ <i>Anne Frank – povijest za sadašnjost</i> ” (rujan - listopad 2013.) (Elizabeta Papeš, Leona Slatković Harčević)	350
Terenska nastava Češki Krumlov–Prag–Beč (24. - 27. listopada 2013.) (Petra Svetec, Leona Slatković Harčević)	352
Predavanje dr. sc. Danijela Džina: <i>Zbogom romanizacija: Promišljanja identitetskih narativa u rimskoj Dalmaciji</i> (12. studenog 2013.) (Marijan Vodopija)	355

INTERVJU – THE INTERVIEW

Dr. sc. Marko Jerković (Matea Jalžečić, Mateja Maljuga)	359
---	-----

UPUTE SURADNICIMA – DIRECTIONS FOR CONTRIBUTORS

.....	365
-------	-----

Riječ uredništva – Editorial foreword

Poštovani čitatelji, veoma nam je drago što smo u prilici predstaviti Vam novi Zbornik radova “Lucius”. Kao i prethodne godine, odlučili smo izdati dvobroj zbog opširne građe koju smo u međuvremenu prikupili. Tradicionalno se držimo naših stalnih rubrika (članci, prikazi, osvrti, izvještaji, intervju) koje smo obogatili tehnički i sadržajno. U ovome dvobroju odlučili smo obogatiti rubriku osvrti koja se sada bavi usporednom filmova i serija s obzirom na povijesne izvore. Na kraju zbornika nalazi se intervju s dr. sc. Markom Jerkovićem, bivšim članom našega Društva i današnjim nastavnikom na Odjelu za povijest na Hrvatskim studijima. Drago nam je što Vam u ovome dvobroju možemo predstaviti nekoliko radova kolegica i kolega s drugih hrvatskih fakulteta i sveučilišta. Na taj smo način produbili i proširili našu suradnju između studenata povijesti u Republici Hrvatskoj.

Kako su prethodne generacije čuvale u Zborniku zapise o vodstvu Društva, tako ćemo i mi nastaviti ovu tradiciju. Na skupštini DSP “Lucius”, održanoj 11. ožujka 2013. došlo je i do novih promjena u vodstvu. Za predsjednicu je izabrana Matea Jalžečić, za potpredsjednice Mateja Maljuga i Monika Đurak, za tajnicu Valentina Jakopec, a za zamjenicu tajnice Barbara Vuković. Izabran je i novi Glavni odbor kojega čine: Ivan Badanjak, Dino Jelinić, Petra Marinčić, Petra Svetec, Igor Šimala i Marijan Vodopija.

Osim izdavanja ovog studentskog zbornika, DSP “Lucius” nastavlja i dalje njegovati tradiciju održavanja znanstvenoga skupa *Dies historiae* koji je u godini 2013. održan po jedanaesti put. Društvo i dalje u svoju djelatnost uključuje izdavanje biblioteke *Dies historiae*, organizaciju terenskih nastava, organizaciju okruglih stolova i javnih predavanja. Aktivnost Društva uvelike se povećala što najbolje dokazuju izvještaji u ovome dvobroju.

U ljeto 2013. godine Društvo se aktivno bavilo digitaliziranjem starih brojeva Zbornika radova “Lucius” i biblioteke *Dies historiae* kako bi na najbolji način promovirali rad naših kolega, ali i rad Hrvatskih studija na kojima činimo jedan dio studentske populacije. Sve naše aktivnosti od ove godine mogu se pratiti na novoj službenoj stranici lucius.hrstud.unizg.hr, na kojoj se mogu pročitati stari brojevi, saznati najnovije informacije o Društvu, Odjelu za povijest i ostalim informacijama iz svijeta historiografije. U slijedu digitalizacije samih zbornika i biblioteke te po uzoru na ostale fakultete koji su počeli snimati predavanja za širu javnost, otvorili smo i vlastiti Youtube račun na kojemu će kolege studenti i svi ostali zainteresirani

moći pogledati izlaganja profesora s ovogodišnjeg znanstvenog skupa *Dies historiae*, kao i buduća gostujuća predavanja. Nadamo se da će buduće generacije njegovati ovakav pristup i učiniti sva izlaganja i predavanja u organizaciji Društva dostupnija javnosti.

Na kraju se želimo zahvaliti svim nastavnicima, tajniku doc. dr. sc. Marinku Šišku, Odjelu za povijest Hrvatskih studija, zbog dugogodišnje potpore koju nam pružaju u našem radu. Isto tako, zahvaljujemo svim studentima povijesti na njihovome radu i suradnji u provedbi svih projekata koje smo uspješno organizirali ili na kojima smo sudjelovali te se nadamo da će i sljedeće generacije nastaviti rad Društva i dalje ga unaprijeđivati.

Srdačno,

Uredništvo "Luciusa"

ČLANCI - ARTICLES

Mumifikacija i pogrebna oprema u Egiptu u helenističkom razdoblju*

U radu se autor bavi problematikom mumifikacije i pogrebne opreme koja se javlja u helenističkom (ptolemejskom) razdoblju egipatske povijesti. Proces mumifikacije poznat je na temelju dva sačuvana antička pisca, Herodota i Diodora Siscilskog. U opisima ova dva autora vidljivo je da se proces mumifikacije tijekom ovog razdoblja nije nešto posebno promijenio, budući da je Herodot živio u V. st. pr. Kr., a Diodor u I. st. pr. Kr. U ovom razdoblju javljaju se tzv. hibridni ukopi, tj. kombinacija grčkih i egipatskih ikonografskih elemenata što je vidljivo u grobnicama, ali na pogrebnoj opremi, koju autor u ovom radu obrađuje. Tako se na temelju analize mogu pratiti koji dio pogrebne opreme je prisutan gotovo kroz cijelu povijest egipatskih ukopa, a koji se postupno javljaju u helenističkom razdoblju. Autor se tako obradio i analizirao slijedeće predmete: šauabtije, drvene statuete Ptah-Sokar-Oziris, Izide, Neftide, amulete, skarabeje, kanopske škrinjice, stele, obojano kamenje, ljesove, kartonaže i Knjigu mrtvih.

Ključne riječi:

Egipat, mumija, mumifikacija, helenizam, pogrebna oprema

1. Uvod

Prostor Egipta jedan je od najistraživanijih područja na svijetu. Njegov kontinuitet naseljavanja pratimo još od prapovijesti i prvih nalaza ljudske djelatnosti pa naovamo. Proučavajući staru egipatsku povijest proučavamo zapravo cjelokupnu povijest starih civilizacija Bliskog istoka i Mediterana. Još u vrijeme antike mnogi istraživači i kraljevi toga doba ostali su fascinirani kolosalnom civilizacijom, kao npr. perzijski kralj Kambiz koji nije mogao podnijeti veličanstveni kip Ramzesa III., te ga je dao devastirati. Stoga se i ne treba čuditi da je u Egiptu u njegovoj “zlatnoj” povijesti sve na neki način nadljudsko od piramida, hramova, grobnica, pa do samih

---

* Ovaj članak je prerađena verzija diplomskoga rada (*Egipatske grobnice i pogrebni običaji grčko-rimskog razdoblja*) koji je obranjen 12. lipnja 2012. pod mentorstvom doc. dr. sc. Mladena Tomorada i članovima komisije dr. sc. Vlatkom Vukelić i dr. sc. Evom Katarinom Glazer.

ljudi, čiji aspekt o poimanju smrti i pripremanja pokojnika za drugi svijet i danas zanimljiv znanstvenicima, učenjacima i avanturistima. Upravo ovaj aspekt društvenog života starih Egipćana obuhvatit će rad u razdoblju od Ptolemejske dinastije do uspostave rimske uprave.

1.1. Metodologija

U proučavanju Stare povijesti ne postoje neke određene teorije i modeli koji bi se mogli primijeniti u istraživanju. U radu se prvenstveno bavim analizom dostupnih antičkih autora i materijalnih ostataka koji su dostupni u bazama podataka raznih muzejskih institucija na svijetu. Komparacijom dostupne literature te pisanih i materijalnih izvora prikazao sam kako su se pogrebni običaji u grčkom razdoblju mijenjali u odnosu na ranija razdoblja tj. kako su se određeni elementi grčke ikonografije inkorporirali u tradicionalnu egipatsku kulturu. Za pristup jednoj ovakvoj problematici potreban je interdisciplinarni pristup sa drugim znanstvenim disciplinama poput arheologije, teologije, filozofije, antropologije, sociologije i sl.

Rad je podijeljen u dva dijela. Prvi dio rada obuhvaća pogrebne običaje u helenističkom razdoblju egipatske povijesti. Ovdje je obrađen proces mumifikacije koji je opisan na temelju Herodota i Diodora Sicilskog, koji su jedini pisani izvor o mumificiranju za ovo razdoblje. U nastavku obrađujem pogrebnu opremu koja se javlja i koja je karakteristična za helenistički period.

1.2. Izvori

Dosta je antičkih pisaca pisalo o Egiptu, međutim samo ih je nekolicina posvetila određenu pažnju pogrebnim običajima. Od pisanih izvora za pogrebne običaje u grčko-rimskom razdoblju postoje samo dva izvora, Herodot¹ sa svojom *Povijesti* i Diodor Sicilski² sa *Knjižnicom povijesti*. No oni u svojim djelima ipak ne pišu opširno o staroegipatskim pogrebnim običajima.

Najveći dio izvora čine materijalni ostaci: grobnice, reljefi, pogrebna oprema i mumije.

---

¹ Herodot – grčki povjesničar iz V. stoljeća pr. Kr. rodnom iz Halikarnasa u Kariji. Iz političkih razloga prognan iz zavičaja i to postaje presudno za njegovu historiografiju. U Ateni sklapa poznanstvo s Periklom i Sofoklom i upoznaje atensku demokraciju, što je bitno utjecalo na formiranje njegovih političkih pogleda. U više navrata poduzima velika putovanja, kako u Grčku tako i izvan nje. Podatke u svojem djelu iznosi ili kao očevidac ili na temelju razgovora sa očevicima. Ta je opsežna povijest sačuvana u redakciji aleksandrijskih gramatičara koji su je podijelili u 9 knjiga, a pisana je jonskim dijalektom s primjesama epskog jezika Homerova. Osim povijesnih, golemo Herodotova građa uključuje i važne geografsko-etnografske podatke, te brojne anegdote i pripovijesti. (Filip ŠKILJAN, *Leksikon antičkih autora*, Zagreb: Latina er Graeca, Izdanja Antibarbarusa 1996., 273.)

² Diodor Sicilski – grčki historičar iz Argirija iz I. stoljeća pr. Kr. Živio je uglavnom u Rimu, a u toku svojeg života poduzeo je nekoliko dužih putovanja po svijetu. Gotovo 30 godina radio je na svojem životnom djelu *Knjižnica* – povijest svijeta (u 40 knjiga) koja je obuhvaćala vrijeme od mitskog doba do prvog trijumvirata. Osim povijesti Grčke i Rima tu su prikazane i povijesti “barbarskih” naroda i zemalja (Asirci, Mezopotamija, Indija i dr.) od Diodorova djela sačuvale su se knjige: I.-V. te XI.-XX., dok od ostalih knjiga imamo fragmente ili opširnije izvratke iz bizantskog razdoblja. (ŠKILJAN, *Leksikon*, 140.)

1.3. Historiografska obrađenost teme

Jedna od poteškoća sa kojom sam se susreo prilikom istraživanja bila je nedostupnost literature na području Hrvatske, pa je rad rađen isključivo na meni dostupnoj literaturi.³ Većina tematike obrađena je u obliku članaka u raznim časopisima, ali se radovi baziraju općenito na samo jedan aspekt pogreba, bilo grobnice bilo određeni aspekt pogrebne opreme. S našeg područja problematikom pogrebnih običaja u ptolemejskom razdoblju bavi se doc. dr. sc. Mladen Tomorad, koji je izradio i tipologiju šauabti figura, kojima se u ovom segmentu najviše bavi. Također, u svojem rukopisu *Staroegipatska civilizacija*, koja je u procesu izdavanja, doc. dr. sc. Mladen Tomorad obrađuje tipove grobnica i pogrebnu opremu koju se može pronaći tijekom grčko-rimskog razdoblja. Judith Corbelli u svojoj monografiji *The art of death in Graeco-Roman Egypt* obradila je najvažnije elemente koji se mogu naći u grobnicama i pogrebnim običajima u Egiptu u ovom razdoblju. Naravno, ovdje su i nezaobilazna djela Ernesta Wallis Budgea, od kojih bi istaknuo *The mummy: funeral rites & customs in Ancient Egypt*, kao i radove legende egiptologije Flindersa Petriea.

2. Geografsko određenje

Stari Egipat razvio se u dolini plodne rijeke Nil, pa zato Herodot i kaže za Egipat da je dar Nila. Koliko je ta rijeka bila važna za Egipćane govori i činjenica da je kao takva bila posebno božanstvo kojeg su nazivali Hapi. Dolinu Nila okružuje pustinjski pijesak kojeg su Egipćani nazivali dešeret, a plodni dio koji su nastanjivali nazivali su kemet. Na sjeveru Egipta prostire se Sredozemno more, na istoku Crveno more i planina Sinaj, na jugu planine Sudana i Etiopije, a na zapadu Libijska pustinja. Teritorijalno Egipat je bio podijeljen na Donji i Gornji Egipat, a administrativno u 42 nome, od kojih je 20 bilo u Donjem, 20 u Gornjem Egiptu, a dvije nome su bile granične nome. Tijekom rimskog razdoblja broj noma smanjen je na 30⁴, a u kasnoantičkom periodu na 23⁵. Što se tiče broja stanovnika, Aleksandrija je na svojem vrhuncu brojila oko 500 000 stanovnika dok je cijeli Egipat u rimskom razdoblju brojio oko 9 milijuna stanovnika.⁶

---

³ Ovdje osobitu zahvalu dugujem svojem mentoru doc. dr. sc. Mladenu Tomoradu koji mi je dao svu literaturu koju posjeduje i omogućio pristup *Jstoru*, internetskoj bazi znanstvenih članaka, preko svojeg korisničkog računa.

⁴ Strab. XVII, 12; David, PEACOCK, "The Roman Period (30 BC–AD 395)" u Ian SHAW (ur.), *The Oxford history of Ancient Egypt*, Oxford, 2003., 416.

⁵ Roger BAGNALL, *Egypt in the Late Antiquity*, Princeton: Princeton Univeristy Press, 1993., 333.-335.

⁶ Mladen TOMORAD, *Staroegipatska civilizacija*, (rukopis), 2012, 5.

3. Društveno povijesni kontekst – Egipat pod Ptolemejima

Aleksandar III. Makedonski kreće 334. g. pr. Kr. u osvajanje svijeta. U namjeri da sruši Grcima toliko mrsko Perzijsko Carstvo, usput je prekinuo i jednu epohu u bogatoj povijesti starog Egipta. Doduše, epoha nije nešto posebno dugo trajala, od 343. g. pr. Kr. do 332. g. pr. Kr.⁷, a poznata je kao Drugo perzijsko razdoblje. Posljednji vladar tog razdoblja bio je Darije III. Kodoman (336. pr. Kr. – 332. pr. Kr.). Aleksandrova bitka za Egipat završena je kada je perzijski satrap u Egiptu Sabak pao u bitci kod Isosa. Sabakov nasljednik Mazak shvatio je da više ne može spriječiti pad Egipta te ulaskom makedonskih trupa u Memfis 332. g. pr. Kr. Egipat pada pod makedonsku vlast.⁸ Aleksandar je u Egiptu ostao oko šest mjeseci. Prije odlaska postavio je temelje za buduće upravljanje državom te je imenovao dokralja i šest upravitelja.⁹ Po osvajanju Egipta ili bolje rečeno oslobođenju Egipta, jer su ga prema tradiciji Egipćani dočekali kao osloboditelja od perzijskih okupatora, Aleksandar je prinio žrtve tamošnjim bogovima, čime je iskazao počast i toleranciju prema domaćim bogovima. U Ptahovu hramu u Memfisu Aleksandar se okrunio prema faraonskoj tradiciji te je konceptualiziran kao takav u svijesti Egipćana.¹⁰

Jedna od zanimljivijih epizoda za vrijeme Aleksandrova boravka u Egiptu poznata je priča o njegovoj posjeti proročištu Amona u oazi Siwa, pustinjskom proročištu dužine pedesetak, a širine dvadesetak metara.¹¹ Legenda kaže da kada je Aleksandar sam ušao u proročište bog ga je prepoznao kao svojeg sina i obećao mu dominaciju nad svijetom.¹² Svećenici, kao glasnici bogova, su tradicionalno pozdravljali egipatske vladare kao “onaj koji je sin od Ra”, ali u ovoj situaciji u proročištu je ovo interpretirano kao posebna deifikacija Aleksandra, indicirajući da je on božanske naravi.¹³ Međutim nema nikakvih konkretnih dokaza da je njegova deifikacija bila nešto drugačija u odnosu na prethodne vladare.¹⁴

Važno je spomenuti da je Aleksandar obnovio svetište hrama u Luksoru. Postavio je temelje gradu Aleksandriji, jednoj od najvećih ostavština na svijetu, a s vremenom je postala glavna i uz Rim jedna od najvažnijih prijestolnica Starog svijeta.

Kao što sam ranije spomenuo, Aleksandar napušta Egipat i novoosnovanu prijestolnicu nakon šest mjeseci i kreće dalje na istok u osvajanja kako bi izvršio

⁷ Ian SHAW (ur.), *The Oxford history of Ancient Egypt*, Oxford, 2003., 487.

⁸ Igor URANIĆ, *Stari Egipat*, Zagreb, 2002., 209.; Dieter KASSLER, “The political history of the Ptolemies and the Imperial Roman period in Egypt” u Regine SCHULTZ i Mathias SEIDEL, *Egypt - the world of the Pharaohs*, Könemann: 2004., 291.

⁹ Rosalie DAVID, *Handbook to the life in Ancient Egypt*, New York, 2003., 318.

¹⁰ Allan B. LLOYD, “The Ptolemaic Period (332-30 BC)” u Ian SHAW (ur.), *The Oxford history of Ancient Egypt*, Oxford, 2003., 389.

¹¹ URANIĆ, *Stari Egipat*, 210.

¹² DAVID, *Handbook*, 319.

¹³ *Isto* 319.

¹⁴ *Isto* 319.

svoju misiju pokoravanja svijeta. Nakon narednih desetogodišnjih osvajanja umire u Babilonu 323. g. pr. Kr. u 33. godini života najvjerojatnije od groznice. Njegovo tijelo je mumificirano i premješteno u Memfis,¹⁵ gdje su ga pohranili do dovršetka grobnice u Aleksandriji.¹⁶ Postoje razne teorije i indicije o mjestu gdje se nalazi grob, od toga da je u potopljenom dijelu antičke Aleksandrije do toga da je njegovo tijelo sahranjeno u tzv. Alabasternom grobu, koji zbog svoje opulencije dokazuje da je grob pripadao osobi visokog statusa.¹⁷

Nakon Aleksandrove smrti počinju borbe za prijestolje koje su poznate pod nazivom ratovi dijadoha. Aleksandra je naslijedio najprije polubrat Filip Aridej, koji je ubijen 317. g. pr. Kr., a potom Aleksandar IV., sin kojeg je imao sa perzijskom princezom Roksanom.¹⁸ Ptolemej, stari general i drug velikog Makedonca, bio je upravitelj u dolini Nila te je preuzeo 305. g. pr. Kr. titulu faraona,¹⁹ te postao začetnik dinastije Ptolemejevića, koja završava Kleopatrom VII. i padom Egipta u vlast moćnog Rima.

Grčko-makedonska dinastija Ptolemejevića divi se egipatskoj kulturi te kao i Aleksandar nastavljaju obnavljati hramove i štovati autohtona božanstva. U ptolemejskom razdoblju miješaju se egipatska i grčka kultura, kultovi i uopće snažan je utjecaj antike.²⁰

4. Mumifikacija

Mumije predstavljaju, uz piramide, u većini slučajeva prvu asocijaciju na stari Egipat. Riječ mumija dolazi od arapske riječi *mummiyah*²¹ što znači bitumen, a kao pojam nastala je u Srednjem vijeku zbog pocrnjele kože, jer se tada mislilo da je to popratna nuspojava zbog korištenja bitumena.²² Međutim, bitumen se počeo koristiti u procesu mumifikacije u prilično kasnom razdoblju. Mumifikacija kao takva omogućuje nam da pogledamo u lice slikama iz daleke prošlosti i da ih se vidi kao prepoznatljive pripadnike ljudskog roda.²³ Za povjesničare i znanstvenike mumije su neprocjenjivo skladište činjenica i informacija o starim civilizacijama²⁴ i kao takve predstavljaju i izniman izvor za proučavanje svakodnevnice starih Egipćana, bolestima s kojima su se susretali, dakle općenito zdravlje, prehrana i sl.

---

¹⁵ TOMORAD, *Staroegipatska*, 121.

¹⁶ URANIĆ, *Stari Egipat*, 210.

¹⁷ Judith CORBELLI, *The art of death in Graeco-Roman Egypt*, Buckinghamshire, 2006., 12.

¹⁸ Eda BRESCIANI, "Drevni Egipat" u Enrico CRAVETTO (ur.) *Egipat i antička grčka*, Povijest sv. 2., Zagreb, 2007., 42.

¹⁹ *Isto*, 42.

²⁰ URANIĆ, *Stari Egipat*, 211.

²¹ Arap. *Mūm* – bitumen

²² John TAYLOR, *Egyptian mummies*, London, 2010., 9.; Rosalie DAVID, *Religion and magic in Ancient Egypt*, London 2002., 32.

²³ TAYLOR, *Egyptian mummies*, 8.

²⁴ TAYLOR, *Egyptian mummies*, 8.

Da bi se shvatilo cjelokupno značenje mumije i mumifikacije smatram ovdje navesti nekoliko činjenica vezanih za samo poimanje egipatskog pogreba sa aspekta metafizike. Mnoga društva, antička i moderna, primjenjuju posebne tretmane na tijelima mrtvih, ali u antičkom Egiptu umjetno očuvanje tijela je vrlo značajno. Od najstarijih vremena smatralo se da je očuvanje tijela nužno za postizanje besmrtnosti i najvažniji dio pogrebnih običaja.²⁵ U nekim društvima mislilo se da tijela pokojnika treba spaliti, ostaviti ih da se prirodno raspadnu ili ih dati životinjama u cilju da se oslobodi duh pokojnika koji treba početi novi život.

Ako se na novi život gleda sa aspekta starih Egipćana, onda je cilj duše pokojnika stići u drugi svijet, koji je prema njihovu poimanju nadrealnog bio identičan ovozemaljskom svijetu. Stoga je bilo nužno očuvati njegovo tijelo, jer će mu to isto tijelo trebati za život na drugom svijetu. Tako dolazimo do dva pojma koji su Egipćani imali za svoja stanja duha: *ka* i *ba*. Tijekom života *ka* je bio od osobe neka vrsta duhovnog duplikata čovjeka²⁶, tj. njegova duhovna esencija. Nakon čovjekove smrti *ba* ostaje u grobu ili grobnici gdje ga se hrani žrtvenom hranom i pićem. *Ba* je neovisniji duh, esencija čovjekova postojanja, duh koji može jesti, piti, govoriti i micati se kroz svoju vlastitu energiju.²⁷ Budući da se kao takav *ba* mogao kretati logično je zašto su ga Egipćani prikazivali kao pticu sa ljudskom glavom. Stoga je bilo bitno da se tijelo očuva da bi se nemirni duh *ba* mogao vratiti u tijelo pokojnika (slika 1), u suprotnom osoba prestaje postojati.

O tome kako izgleda zagrobni život odnosno kako su ga Egipćani zamišljali prikazan je na brojnim reljefima i slikarijama u grobnicama vladara raznih epoha, vladajućih elita i općenito bogatog sloja egipatskog društva. Zagrobni život običnih ljudi i seljaka nije nam nažalost poznat, jer si je samo elita mogla priuštiti ukope u grobnicama različitih veličina, koje su sadržavale spomenute elemente i literarne tekstove za ulazak u zagrobni život.

4.1. Proces mumifikacije

Podrijetlo mumifikacije leži u klimatskim i geografskim uvjetima regije. Neka vrsta protomumifikacije poznata je još iz razdoblja prapovijesnih kultura. U tom periodu pogreb je bio prilično jednostavan. Tijela su pokopani u obične jame iskopane u pustinjskom pijesku i omotane u životinjsku kožu.²⁸ U ovakvim klimatski

---

²⁵ Mladen TOMORAD, "Ancient Egyptian funerary practices from the first millenium BC to the Arab conquest of Egypt (c. 1069 BC-642 AD)", *The Heritage of Egypt*, 2/2, 2009., 13.

²⁶ TAYLOR, *Egyptian mummies*, 11; Margaret R. BUNSON, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, New York 2002., 189.

²⁷ TAYLOR, *Egyptian mummies*, 11.; Morris L. BIERBRIER, *Historical dictionary of Ancient Egypt – second edition*, Plymouth 2008.: 62.

²⁸ Renate GERMER, "Mummification" u Regine SCHULTZ i Mathias SEIDEL, *Egypt - the world of the Pharaohs*, Könemann: 2004., 459.; Detaljnije u: Mladen TOMORAD, "Evolution of ancient Egyptian funeral architecture from Badari culture to the end of Old Kingdom", *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 38, 2006a, 13-28; TOMORAD, *Staroegipatska*, 307.-323.

uvjetima gdje je zrak vruć i suh, voda se isušila iz tkiva, a tijelo ostalo sačuvano.²⁹ Međutim vremenom su se počele graditi grobnice koje su u sebi zadržavale vlagu te se tijelo počelo raspadati te Egipćani počinju razvijati postupke koji sprječavaju prirodno propadanje tijela u grobnicama.³⁰

Egipćani su ostavili jako malo izvora o metodama kojima su čuvali tijela mrtvih. Najbolji opisi mumifikacije sačuvani su nam kod dva antička izvora: Herodota i Diodora Sicilskog. Iz rimskog razdoblja poznata su dva papirusa koja spominju ceremoniju tijekom mumifikacije, ali je naglasak na instrukcije ritualne naravi.³¹ Herodot je svoje podatke u Egiptu prikupljao oko 450. g. pr. Kr., a Diodor u I. st. pr. Kr. Obojica opisuju relativno kasnu formu balzamiranja, ali sadrže brojne specifične detalje koji nisu nigdje ostali zabilježeni. Sličnost opisa i kod jednog i kod drugog autora sugeriraju da se cjelokupni proces mumifikacije nije bitno promijenio od Kasnog (664. pr. Kr.-332. pr. Kr.)³² do Ptolemejskog razdoblja.³³ Osobe koje su se bavile cjelokupnim procesom mumifikacije nazivali su se mumifikatori ili balzameri, koji su kao profesija bili jako dobro organizirani u Egiptu³⁴: *Postoje ljudi koji su upravo za to zaduženi i koji raspolažu takvim umijećem.*³⁵ Kod Diodora saznajemo da je zanat mumifikatora nasljedan tj. obiteljska tradicija.³⁶ Tako na temelju Herodota i Diodora znamo da su postojale tri vrste mumifikacije odnosno pogreba: najskuplji, srednji i najjeftiniji.³⁷

Herodot i Diodor opisuju i postupke koji prethode samom procesu mumifikacije tj. egipatski običaj tugovanja za preminulim: *Žalobne pjesme i pokopi kod njih su ovakvi: umre li u nekoj kući kakav cijenjeni čovjek, sva ženska družina iz te kuće namaže blatom glavu i lice, a zatim ostave mrtvaca u kući i kruže gradom udarajući se u grudi, te s haljinama svezanim ispod njedara pokazuju dojke, dok ih prate sve rođakinje.*³⁸ *Na drugoj se strani udaraju u prsa muškarci koji su potpasani na isti način. Kada to obave, nose mrtvaca na balzamiranje.*³⁹ Ovim opisanim činom kreće cjelokupni proces pogreba u starom Egiptu. Nakon što rodbina odnese tijelo mumifikatoru, dogovara se cijena pogreba. Diodor navodi da je cijena najskupljeg pogreba

---

²⁹ GERMER, "Mummification", 459.; Detaljnije u: TOMORAD, *Evolution*, 13.-28; TOMORAD, *Staroegipatska*, 307.-323.

³⁰ Detaljnije u: TOMORAD, *Staroegipatska*, 312.-316.; TAYLOR, *Egyptian mummies*, 28.-34.; Bridget McDERMOT, *Death in Ancient Egypt*, Gloucestershire, 2006., 181.-191.

³¹ GERMER, "Mummification", 459.

³² SHAW, *The Oxford history*, 486.

³³ TOMORAD, "Ancient Egyptian funerary practices", 13.

³⁴ *Isto*

³⁵ Hdt. II, 86.

³⁶ *A ljudi koji tretiraju tijela su vješti umjetnici koji su svoje profesionalno znanje stekli kroz obiteljsku tradiciju.* Diod. I, 91³

³⁷ Hdt. II, 86; Diod. I, 91²

³⁸ Kod Diodora nalazimo sličan opis: *Kada netko od njih umre, svi njegovi rođaci i prijatelji, licima namazanim blatom tugujući kruže gradom do pogreba. Štoviše, tijekom tog razdoblja ne smiju se zadovoljavati, niti u kupkama, ni u vinu, niti u hrani vrijednoj spomena, niti smiju nositi svijetlu odjeću.* Diod. I, 91¹

³⁹ Hdt. II, 85.

jedan talent srebra⁴⁰, srednjeg dvadeset mina⁴¹, a trećeg tj. najjeftinijeg najmanje, ali ne navodi cijenu kao za prethodna dva.⁴² Budge iznosi da bi prema današnjoj vrijednostima prvi ukop koštao oko 250 funti, drugi oko 60 funti, dok za treći kaže da bi svakako jako malo koštao.⁴³ Prema Herodotu postupak balzamiranja počinje vađenjem mozga, pomoću željeznih kukica, potom *etiopskim kamenom zarezu se trbušnu šupljinu iz koje izvade svu utrobu i pošto su je očistili i isprali palminim vinom, ponovo je ispiru utrljavajući u nju miomirise. Nakon toga ispune trbuh čistom razmravljenom mirtom, kasijskim lovorom i drugim miomirisima, osim tamjana, i opet ga zašiju. Kad to urade balzamiraju pomoću sode u kojoj leš leži sedamdeset dana (...). (...) čitavo tijelo omotaju razrezanim trakama od tanke lanene tkanine i premažu gumom (...). Tada ga rođaci preuzmu i prave drveni sanduk u ljudskom obliku, a kada to učine, unutra stavljaju mrtvacu i, pošto ga zatvore, pohranjuju ga u porodičnu grobnicu, i to tako da ga postave okomito uza zid.*⁴⁴ Ovo je opis najskupljeg pokopa. Također, kada se uzme u obzir vrijeme kada Herodot piše o pogrebnim običajima Egipćana, druga polovica V. st. pr. Kr., vidljivo je da su već karakteristične porodične grobnice, a kasnije su sve češća groblja zajednice, osobito od rimskog doba. Drugi nešto jeftiniji način: *pošto napune klistir uljem što se dobiva od cedrom ispune njime trbušnu šupljinu a da pri tome ne režu leš niti izvade utrobu, nego kroz stražnjicu ubrizgaju tekućinu i zapriječe joj istjecanje van, pa balzamiraju mrtvacu onoliko dana koliko je određeno, te posljednji dan ispuštaju cedrovo ulje koje su prije bili ubrizgali. Ono je toliko snažno da zajedno s njim izlaze rastvoreni i utroba i pojedini organi: meso rastvara soda, pa napokon od mrtvacu ostanu samo koža i kosti. Kad to dovrše, vrate leš i više ništa s njim ne rade.*⁴⁵ Kod trećeg najjeftinijeg načina balzamiranja utroba tijela se samo ispere rotkvinim uljem te se suši sedamdeset dana.⁴⁶ Treba spomenuti još jednu stvar koji Herodot ističe da kad umru žene ne daju ih odmah na balzamiranje (...), već ih predaju stručnjacima za balzamiranje nakon tri ili četiri dana.⁴⁷ Razlog tome je što su određeni balzameri bili skloni nekrofiliji, a neki su bili i uhvaćeni na djelu kako navodi Herodot.

⁴⁰ 1 talent jednako je 60 mina tj. 25,86 kg srebra, a 1 mina (mna) iznosi 100 drahmi tj. 431,00 g srebra. (John Roberts, *The oxford dictionary of the Classical world*, s. v. weights, Athenian, Oxford, 2007., 822.)

⁴¹ Vidi prethodnu bilješku.

⁴² Diod. I, 91²

⁴³ E. A. W. BUDGE, *The mummy: Chapters on Egyptian funeral archaeology*, reizdano kao: *The mummy: funeral rites & customs in Ancient Egypt*, London, 1995., 180.; Međutim, treba imati na umu da je vrijednost funte kada je Budge pisao knjigu krajem XIX. stoljeća imala drugačiju vrijednost no što je ima danas. Ovaj podatak sam naveo samo da se stekne dojam o vrijednosti pojedinog ukopa. Međutim u određenim dokumentarnim filmovima o samim mumijama naletio sam na podatak koji iznosi dr. Zahi Hawas koji govori da bi danas proces mumifikacije i pogreba koštao oko 60000 američkih dolara. Time je vjerojatno mislio na ukop i grobnice elite.

⁴⁴ Hdt. II, 86.; Sličan opis donosi i Diodor (Diod. I, 91¹⁻⁷)

⁴⁵ Hdt. II, 87.

⁴⁶ Hdt. II, 88.

⁴⁷ Hdt. II, 90.

Međutim, proces mumifikacije nije bilo samo balzamiranje. Cjelokupni proces bio je još popraćen raznim ritualima i magijama o čemu svjedoče sačuvani papirusi iz II. st.⁴⁸ Voditelj cjelokupnog procesa bio je “Nadglednik misterija” *hery seshta*, koji je imao ulogu boga šakala Anubisa.⁴⁹ Pomoćnik “Nadglednika misterija” bio je “Nositelj pečata boga” *hetemw netjer*, koji je najčešće bio i svećenik boga Ozirisa.⁵⁰ Magične tekstove čitao je “svećenik lektor” *hery heb*, a omatanje tijela u zavoje obavljali su *metym*.⁵¹

Radionice balzamera bile su smještene u blizini same rijeke Nil iz razloga što je za samu mumifikaciju bilo potrebno dosta vode. Proces mumifikacije započeo je u šatoru koji se zvao “Mjesto pročišćenja” *ibm*, gdje je tijelo bilo prano u natronu, a potom je odneseno u drugi šator poznat kao “Kuća ljepote” gdje je u stvari proces balzamiranja počeo.⁵²

Ostao je još jedan segment za objasniti. Kao što se vidi balzameri su vadili organe iz tijela pokojnika. Pitanje je što su sa njima radili, jer niti Herodot niti Diodor ne navode što se radilo sa čovjekovim iznutricama. Prema nešto kasnijim izvorima koje čini Plutarh⁵³ i Porfirije⁵⁴ koji kažu da bi se organi nakon što bi bili izvađeni iz tijela podizali u zrak i pokazivali suncu, a potom bacali u rijeku.⁵⁵ Međutim arheološka istraživanja pokazala su nešto sasvim drugo. Tijekom balzamiranja iz tijela su izvađeni svi organi osim srca.⁵⁶ Tijekom postupka mozak i bubrezi bili su najčešće uništeni i bacani, dok su pluća, jetra, želudac i crijeva spremala kako bi se sačuvali gotovo identičnim postupcima kao i tijelo pokojnika.⁵⁷ Budući da su mozak i bubrezi najčešće uništeni ili bacani, kao što je prije spomenuto, ne treba isključiti mogućnost da su i Plutarh i Porfirije možda vidjeli samo taj određeni dio procesa. Tijekom ranijih razdoblja egipatske povijest u slučajevima ukopa elitnog člana zajednice organi su se stavljali u posebno izrađene malene antropomorfne kovčege koji su imali izgleda malenih mumija, no najčešće su se stavljali u posebne škrinje ili u kanopske žare.⁵⁸ U slučaju kada su se stavljali u kanopske žare svaki organ je išao u posebnu žaru. Kroz vremena te žare su imale antropomorfan oblik čovjeka, dok

---

⁴⁸ Ian SHAW i Paul NICHOLSON, *The British museum dictionary of Ancient Egypt*, London, 2002., 190.; TOMORAD, “Ancient Egyptian funerary practices”, 16.

⁴⁹ SHAW i NICHOLSON, *The British museum*, 190.; Taylor 2010., 55.

⁵⁰ SHAW i NICHOLSON, *The British museum*, 191.

⁵¹ SHAW i NICHOLSON, *The British museum*, 191.; TOMORAD, “Ancient Egyptian funerary practices”, 16. Detaljnije o omatanju mumije u: TAYLOR, *Egyptian mummies*, 42-49.

⁵² SHAW i NICHOLSON, *The British museum*, 191.

⁵³ Plutarh – grčki filozof i biograf iz I./II. stoljeća, rodom iz Heroneje. U njegovoj golemoj produkciji književnopovijesno najutjecajnije su zacijelo biografije, u kojima su u parovima bili suprotstavljeni po jedan ugledani grčki i rimski državnik ili vojskovođa. Sačuvana su takva 22 para. ŠKILJAN, *Leksikon*, 477.-478.

⁵⁴ Porfirije – (234.-304. ?) grčki filozof iz Tira, rodnim sirijskim imenom Malko, učenik Plotinov. Vjeran sljedbenik učiteljev, a u doktrinarnom pogledu bez značajne izvornosti. Prvenstveno je važan kao sabirač i komentator velike energije i učvršćivač novoplatonske tradicije. ŠKILJAN, *Leksikon*, 493.-494.

⁵⁵ BUDGE, *The mumy.*, 181-182.

⁵⁶ TOMORAD, *Staroegipatska*, 314.

⁵⁷ TOMORAD, *Staroegipatska*, 314.

⁵⁸ TOMORAD, *Staroegipatska*, 314.

od Trećeg međurazdoblja poprimaju izgled četiri Horusova sina: Imseti sa glavom čovjeka čuvao je jetru; Hapi sa glavom babuna čuvao je pluća; Duamutef sa glavom šakala čuvao je želudac; Kepsenuf sa glavom sokola čuvao je crijeva. Kanopske žare (slika 2) ponovno su u upotrebi tijekom Kasnog razdoblja kada svaka od njih ponovno poprima oblik glave svakog Horova sina⁵⁹, ali taj način nije više karakterističan za sve ukope budući da su u mnogim grobnicama otkrivene mumije čije je utroba pronađena između nogu mumije.⁶⁰

Tijekom helenističkog, i kasnije rimskog, razdoblja unutrašnji organi su se smještali u visoke drvene kanopske kovčeziće ili su smješteni između nogu prilikom povijanja lanenim zavojima. Tijekom nekih postupaka balzamiranja organi su odstranjeni, posebno obrađeni i potom vraćani u tijelo mumije. U nekim slučajevima mumije su bile ispunjene lopticama od lanenih tkanina koje su bile premazane biljnom smolom, komadićima slomljene grčarije, blata, kuglicama smole ili bitumena.⁶¹

Nakon svih ovih procesa pokojnik je sada spreman za veliko suđenje pred 42 božanstava kojima predsjedava bog podzemnog svijeta Oziris.⁶² Kada govorimo o korpusu pogrebnih tekstova *veliko suđenje* odnosno *vaganje srca* zapravo je najinteresantiji dio *Egipatske knjige mrtvih*.⁶³ Ovdje se pokojniku omogućuje odnosno onemogućuje odlazak u zagrobni svijet. Naš pisani izvor Diodor Sicilski također spominje i ovaj segment egipatske religije, koji je pisan u kasnoptolemejsko razdoblje kada se stvarna i pravomoćna presuda bogova temelji uglavnom na krijeposti tijekom čovjekova života.⁶⁴

Kada već spominjem cjelokupni proces mumifikacije smatram shodno spomenuti da su se Egipćani s jednakom pažnjom posvećivali i mumificiranju životinja. Kao što nam je poznatu većina životinja za njih ima sveta značenja, a i sam egipatski panteon ima dosta analogija u životinjskom svijetu: npr. Hator-krava; Bastet-mačka; Horus-sokol; Hnum-ovan; Sobek-krokodil; Apis-bik itd. Mumificiranje životinja najveći zamah imalo je u Kasnom i Grčko-rimskom razdoblju kada je mumificirano milijuni životinja, ptica, reptila i riba te su konstruirana velika životinjska groblja, većinom pod zemljom.⁶⁵ No, često puta su dobrostojeće obitelji davali mumificirati i svoje ljubimce kako bi im omogućili zagrobni život. Mumificiranje životinja također je spomenuto i opisano kod Diodora.⁶⁶

⁵⁹ Mladen TOMORAD i Igor URANIĆ, "The Egyptian collection of the Museum of the City of Varaždin, Croatia, *Trabajos de Egiptología-Papers on Ancient Egypt (TdE)*, 3, 2006., 93-97.

⁶⁰ TOMORAD, "Ancient Egyptian funerary practices", 16; TAYLOR, *Egyptian mummies*, 53-55.; TOMORAD, *Staroegipatska*, 315.

⁶¹ DAVID, *Religion and magic*, 336.; TOMORAD, "Ancient Egyptian funerary practices", 16.; TOMORAD, *Staroegipatska*, 315.

⁶² Detaljnije u E. A. W. BUDGE, *The book of the dead: the chapters of coming forth by day*, London, 1898., 93-127.

⁶³ Egipatska Knjiga Mrtvih, poglavlje CXXV.

⁶⁴ TOMORAD, "Ancient Egyptian funerary practices", 17.

⁶⁵ GERMER, "Mummification", 2004.: 469.; TAYLOR, *Egyptian mummies*, 129.; Detaljnije u: TAYLOR, *Egyptian mummies*, 128.-139.

⁶⁶ Diod. I, 83

5. Pogrebna oprema helenističkog razdoblja

Tijekom ptolemejskog razdoblja većina pogrebne opreme pronađena je u grobnicama elite i srednjih slojeva: šauabtiji, drvene statuete Ptah-Sokar-Ozirisa, Izide, Neftide, amuleti, skarabeji, kanopske škrinjice, stele, obojani reljefi, nadgrobno kamenje, lijesovi, kartonaže i *Knjiga mrtvih*.⁶⁷

5.1. Šauabtiji

Šauabtiji (slika 3) naziv je za egipatske figurice Ozirisa od kamena, alabastera, drva, gline i fajanse (slika 4), formirane u obliku mumije koje su stavljane u grob u drvene kutije ili položene na pod; ponekad su položeni u sarkofage i lijesove.⁶⁸ Svrha šauabtija bila je da obavljaju određene poljoprivredne poslove umjesto pokojnika u zagrobnom životu. Pojavljuju se od Prvog međurazdoblja.⁶⁹ Tijekom ptolemejskog razdoblja šauabti figure nemaju neku umjetničku vrijednost kako u prethodnim razdobljima, veličina im se smanjuje, većinom nema više natpisa osim u nekim slučajevima kada piše magična formula *shd Wsir hmnt*.⁷⁰ Šauabtiji se sada proizvode kao kopije iz prethodnih razdoblja u raznim radionicama, najviše u Aleksandriji.⁷¹ Kroz ptolemejski i rimski period šaubatiji ulaze u difuziju sa ostalim egipatskim kultovima na Mediteranu.⁷²

U zagrebačkom Arheološkom muzeju postoji bogata zbirka šauabti figura. Iz svih razdoblja Arheološki muzej broji 312 šauabti figura od kojih gotovo polovica, njih 166, pripada grčko-rimskom razdoblju.⁷³

5.2. Ptah-Sokar-Oziris

Ova drvena figura pojavljuje se u obliku mumije Ozirisa na postolju.⁷⁴ Ova-ko koncipirano božanstvo na glavi nosi disk i perjanice, ruke su prekrižene preko prsa a u rukama nosi trostruki bič *nehah* i štap u obliku kuke *heka*.⁷⁵ Ove statuete

---

⁶⁷ TOMORAD, "Ancient Egyptian funerary practices", 22.

⁶⁸ BUDGE, *The mummy*., 212.

⁶⁹ Mladen TOMORAD, "Shabtis from Roman Provinces Dalmatia and Pannonia", *Journal of Egyptological Studies*, 1, 2004., 93.

⁷⁰ TOMORAD, "Shabtis", 93.; Tomorad 2006.: 285.; TOMORAD, "Ancient Egyptian funerary practices", 22.

⁷¹ TOMORAD, "Ancient Egyptian funerary practices", 22.

⁷² Mladen TOMORAD, "Egyptian cults of Isis and Serapis in Roman Fleets" u Amenta, A.-Luise-lli, M. M. & SORDI, M. N., *L'acqua nell'antico Egitto: vita, rigenerazione, incantesimo, medicamento Proceedings of the First International Conference for Young Egyptologist (Chianciano Terme, 15.-18. October 2003)*, Roma, 2005., 241.-253.; Mladen TOMORAD, "Shabtis from Roman Provinces Dalmatia and Pannonia and their Role in Egyptian Cults during Roman Empire" u GYÖRY, Hedvig *Aegyptus et Pannonia III Acta Symposii anno 2004*, Budapest, 2006., 282.-285.; TOMORAD, "Ancient Egyptian funerary practices", 22.

⁷³ TOMORAD, "Shabtis from Roman Provinces", 113.; Detaljnije u istom članku.

⁷⁴ BUDGE, *The mummy*., 215.

⁷⁵ BUDGE, *The mummy*., 215.

ponekad imaju udubljeno postolje u koje je stavljena jedna od verzija *Knjige mrtvih*. Lijepi primjer nalazi se u *British museumu* u Londonu.⁷⁶ Bog Oziris stoji nasuprot bogu Sokaru koji stoji u formi sokola na udubljenju koje također sadrži platno sa poglavljem iz *Knjige mrtvih*. Postolje na kojem stoje bogovi ukrašeno je amuletima od kojih se može jasno prepoznati simbol za *ankh*. Na glavi se vidi oštećenje koje sugerira da su tu bili simboli Ozirisa. Statueta je pripadala grobnici čiji je vlasnik bio Hornedjitef u okolici Tebe, a datira se u ptolemejsko razdoblje oko 220. godine pr. Kr.⁷⁷

5.3. Amuleti

Amuleti su dio pogrebne opreme koji ima zaštitnu zadaću tj. u ovom slučaju pokojniku pruža razne božanske protekcije i posebne nadnaravne moći.⁷⁸ Amuleti su mogli biti izrađeni od raznih materijala i raznih oblika. Određeni amuleti su bili i indikatori statusa pokojnika. Mogli su se izrađivati od kosti, kamena, drveća, poludragog kamena, fajanse, stakla, keramike itd.⁷⁹ Osnovnu tipologiju amuleta izradio je Petrie⁸⁰ te ih je podijelio u 275 vrsta. Najznačajnije vrste koja se javljaju kao grobni prilozi su: oko *uđat*, amuleti s prikazom raznih dijelova tijela (lice, noga, ruka, šaka), amuleti s biljnim prikazima (stup *uađ*, cvijet lotusa, grožđe), amuleti s arhitektonskim oblicima, amuleti s astrološkim oblicima (sunce, mjesec, horizont), simboli moći (stup *ded*, *ankh*, čvor *tidet*), skarabeji srca i piktoralni.⁸¹ Hijeroglifski prikaz svakog od amuleta izradio je Wallis Budge.⁸²

Najpoznatiji amulet kroz sva razdoblja svakako je oko *uđat* (slika 5). Oko je povezano s bogom Horom te se još i naziva Horovo oko. Prema legendi dva oka boga Hora Starijeg bili su sunce i mjesec. Budući da je Hor stalno bio u sukobu sa bogom Setom u jednom od tih sukoba Horu je oko iskopano. Bog Tot je zaliječio oko i vratio ga Horu. Ovaj događaj zove se *uđat* što bi u prijevodu značilo "taj koji je čitav". Kako je vrijeme prolazilo Hor stariji je izjednačen sa drugim Horom, Ozirisovim sinom, pa je oko *uđat* ostalo vezano za njega.⁸³ Budući da se vjerovalo da oko ima iznimno jake moći zaštite, stavljano je između zavoja mumije.⁸⁴

⁷⁶ Inv. br. EA 9736

⁷⁷ British Museum London (http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlightobjects/aes/pain_tedwoodenfigureofptah.aspx)

⁷⁸ Campbel BONNER, "Magical amulets", *The Harvard theological review*, 39/1, 1946., 26.; Carol ANDREWS, *Amulets of Ancient Egypt*, London, 1994.: 6.; TAYLOR, *Egyptian mummies*, 62., 68.

⁷⁹ TAYLOR, *Egyptian mummies*, 68.; Campbell Bonner navodi podatak da su se amuleti čak izrađivali i od povrća. Naravno, ostataka koji bi upućivali na ovakvu vrstu amuleta nema osim organskih ostataka životinja. Također ovakvu pretpostavku iznosi i F. Petrie. Detaljnije u: W. M. F. PETRIE, *Amulets*, London, 1914.; BONNER, "Magical amulets", 26-27.

⁸⁰ PETRIE, *Amulets*.

⁸¹ TOMORAD, *Staroejipatska*, 320.; Detaljnije u: PETRIE, *Amulets*.; ANDREWS, *Amulets of Ancient Egypt*.

⁸² BUDGE, *The mummy*., 256.-266.

⁸³ TAYLOR, *Egyptian mummies*, 71.-72.

⁸⁴ ANDREWS, *Amulets of Ancient Egypt*, 9-10.; TAYLOR, *Egyptian mummies*, 72.

Ovdje je potrebno spomenuti i stup *ded* (slika 6), koji također je prilično korišten amulet kroz većinu razdoblja. Stup predstavlja stablo drveta u koje je boginja Izida sakrila mrtvo tijelo svojeg muža, a četiri poprečne grede predstavljaju četiri strane svijeta, pa stoga predstavlja simbol Ozirisa,⁸⁵ a često puta je ispisan CLV poglavljem *Knjige mrtvih: Ustani, o Ozirise! Ti imaš svoju kralježnicu opet, o Nepomično-srce! Vrat i leđa su ti opet učvršćeni, na postolje svoje stani, ja pred tebe vodu donosim i prinosis ti ded od zlata da se možeš tu radovati*.⁸⁶ U *British museum* u Londonu imamo primjere ovog amuleta koji su na vrhovima ukrašeni sa *atef* krunom i raznim biljkama, a otkupljeni su 1836. godine od Giovannia d'Athanasija.⁸⁷

5.4. Skarabeji

Iako skarabej kao takav spada u skupinu amuleta izdvojio sam ga iz grupe zato jer njegov značaj se može pratiti čak od *Tekstova piramida* u piramidama faraona Tetija i Pepija te se uglavnom njegova zaštitnička osobina ne mijenja kroz razdoblja. Skarabeji su zapravo zajednički naziv za razne oblike kukaca, koji su pronađeni u mumijama i grobovima te u ruševinama hramova i ostalih građevina na području Egipta.⁸⁸ Rađeni su gotovo od svakog materijala koji je u tom vremenu poznat u Egiptu dragih metala, poludragog kamenja, običnog kamenja, raznih glazura i stakla.⁸⁹ Budući da i Budge skarabeje izdvaja kao poseban segment amuleta također je dao i njihove hijeroglifske prikaze.⁹⁰ U nekim slučajevima, rijetkim doduše, skarabej je imao ljudsku glavu ili lice, i ponekad su mu na leđima ucrtane figure Raove barke, ptice Benu i Horova oka.⁹¹ Skarabej je obično na pozadini imao ispisanu poglavlje XXXB⁹² iz *Knjige mrtvih* kako bi se spriječilo da srce pokojnika svjedoči protiv njega samog na suđenju, te se takva vrsta skarabeja zove skarabeji srca.⁹³ Kukac je bio poistovjećen sa bogom sunca i stoga simbolizira obnovu života. Skarabeji su većinom rađeni u tamnim nijansama što nam pokazuje i izložak u *Museu nacional de arqueologia* u Lisabonu⁹⁴ iz ptolemejskog razdoblja.

---

⁸⁵ E. A. W. BUDGE, *Egyptian magic*, London, 1901, prevedeno izdanje: *Egipatska magija*, Beograd 1989., 47.; TAYLOR, *Egyptian mummies*, 67.

⁸⁶ Egipatska Knjiga Mrtvih, poglavlje CLV

⁸⁷ Giovanni d'Athanasija – pravo ime Demetrio Papandriopulo. Od 1813. godine bio je u službi britanskog konzula u Egiptu Henryja Salta. (British Museum London (http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/search_object_details.aspx?objectId=129820&partid=1&output=Terms%2F!!%2FOR%2F!!%2F15634%2F!%2F%2F!%2FPtolemaic%2F!%2F%2F!!%2F%2F!!%2F&orig=%2Fresearch%2Fsearch_the_collection_database%2Fadvanced_search.aspx&currentPage=5&numpages=10))

⁸⁸ BUDGE, *The mummy*., 231.-232.; BUDGE, *Egyptian magic*, 40.

⁸⁹ ANDREWS, *Amulets of Ancient Egypt*, 50.

⁹⁰ BUDGE, *The mummy*., 236.-245.

⁹¹ BUDGE, *Egyptian magic*, 43.

⁹² Moj srce, moja majko, moje srce moja majko, moje srce, moj dolasku u postojanje! Nek mi se na sudu ništa ne ispriječi; Nek prepreke mi ne bude pred Čača; Nek se od mene ne odvojiš, u nazočnosti onoga tko vagu drži. Ti si moj *Ka* u mojem tijelu, što moje udove spaja i krijepi. Dođi na mjesto sreće kojemu kročim. Nek Šenit ne dâ da ime mi zaudara, i nek ništa se lažno o meni pred Bogom ne kaže!

⁹³ TAYLOR, *Egyptian mummies*, 73.

⁹⁴ Inv. br. E 542

5.5. Kanopska škrinja

Već je ranije spomenuto da se prilikom balzamiranja iz pokojnika vade organi koji se spremaju u kanopske žare koje s vremenom zamjenjuje kanopska škrinja ili kutija. U grčko-rimskom razdoblju upravo su ove škrinje karakteristične za spremanje organa pokojnika. Izrađivane su većinom od drveta. Vanjska strana škrinje bila je oslikana prikazima božanstava Tot i Re-Horakti, Izida, Oziris što se vidi na kanopskoj škrinji iz *Liverpool museuma*⁹⁵, Sokar koji se većinom pojavljuje u obliku sokola na poklopcu, što je jako dobro vidljivo na primjerku iz *Brooklyn museuma*⁹⁶, ali sadrže i slike određenih amuleta kao što je *ded* stup ili *tidet* čvor, koji je povezan sa štovanjem Izide. Sve škrinje imaju zajedničko božanstvo koje je gotovo nezaobilazno u ovom segmentu, a to je Anubis.

5.6. Hipokefal

Za ovo razdoblje karakterističan je i hipokefal. U uporabu ulazi od Kasnog razdoblja. Okrugla je oblika zato jer predstavlja zjenicu Horova oka, koje se u Egiptu smatra izvorom cjelokupne plodne moći, razmnožavanja i života.⁹⁷ Predmet se stavljao pod glavu pokojnika da bi održavao tjelesnu toplinu, da spriječi raspadanje čovjekova tijela u podzemnom svijetu i da ga spasi od nesretnih duša.⁹⁸ Hipokefali su većinom rađeni od platna, rijetko od drveta i bronce. Ispisani su poglavljem CLXII *Knjige mrtvih*, kao što pokazuje primjer iz *Royal Museums of Art and History* u Bruxellesu (slika 7).⁹⁹

5.7. Lijesovi

Lijesovi ptolemejskog razdoblja slični su onima iz Kasnog razdoblja, a njihova primarna funkcija je zapravo da štite tijela pokojnika, dok dekoracija nije toliko bitna.¹⁰⁰ Na području Aleksandrije prevladavaju drveni lijesovi za zaglavnicom, koji su polagani izravno u lokule, niše ili u kamene sarkofage.¹⁰¹ U Gornjem Egiptu kulturna interakcija postaje evidentna u nizu pravokutnih lijesova sa provincijalnih groblja. Drveni lijesovi sa zasvođenim poklopcima postaju karakteristika ovo razdoblja, te su ukrašeni s ključnim grčkim motivima.¹⁰² Antefiksi izrađeni od obo-

⁹⁵ Inv br. 13.12.05.34.b; Global Egyptian Museum (<http://www.globalegyptianmuseum.org/detail.aspx?id=3034>)

⁹⁶ Inv. br. 37.1390E; Brooklyn Museum New York (http://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/4148/Canopic_chest)

⁹⁷ BUDGE, *Egyptian magic*, 101.

⁹⁸ BUDGE, *Egyptian magic*, 102.

⁹⁹ Inv. br. E 6319

¹⁰⁰ Digital Egypt (<http://www.digitalegypt.ucl.ac.uk/burialcustoms/coffinsptol.html>); Budge navodi da u ovom razdoblju je došlo do umjetničke dekadencije lijesova, koji su veliki, loše oblikovani i ružni, natpisi na njima su stare formule koje su prepune grešaka tako da su neinteligentne. (Budge 1893., 310.)

¹⁰¹ BUDGE, *The mummy*., 310.; CORBELLI, *The art of death*, 45.

¹⁰² CORBELLI, *The art of death*, 45.

jene žbuke, terakote i drveta ponekad su dodavani u obliku Sirena, koje u grčkom zagrobnom svijetu egzistiraju na pola puta između ovog i onog svijeta, ili u obliku Meduza. Poklopci lijesova su većinom zabatni.

Kroz razdoblje koriste se uglavnom antropoidni lijesovi, uglavnom položene u dva ili tri masivna vanjska lijesa. U Sakari tijekom ranoptolemejskog razdoblja plitki grobovi čuvali su grube antropoidne lijesove izrađene od drvenih dasaka međusobno spojenih, a oko glave i ramena dodatno učvršćenih sa debljim slojem gipsa kako bi pojačali izgled mumije.¹⁰³ Kasnije je nacrtana glava i ogrlica *wesekh*, koji otkrivaju socijalni status pokojnika. Tako npr. možemo vidjeti visoki status pokojnika pod imenom Hornedjitef (slika 8), čiji se unutarnji lijes čuva u *British museum* u Londonu.¹⁰⁴ Na visoki status upućuje pozlaćena maska, s kovrčavom tankom bradom, i bogato ukrašenom *wesekh* ogrlicom sa uzorcima sokola. U sredini ogrlice vidi se ptica *ba* i scena koja prikazuje preminulog Hornedjitefa kako štuje četiri božanstva. Ispod ogrlice jasno je vidljiv krilati skarabej flankiran sa četiri babuna koji štuju izlazeći sunčev disk.

5.8. Sarkofazi

Kao što je slučaj sa lijesovima tako je i sa sarkofazima. Građeni su većinom od drveta, imaju zabatni poklopac, te u nekim slučajevima pozlaćenog orla na poklopcu.¹⁰⁵ Međutim u aleksandrijskim hipogejima imamo primjere sarkofaga koji je uklesan u stijenu kao *kline* i ima oblik odra i pogrebnog kreveta sa naslikanim dijelovima kao što su madraci, jastuci i tapiserija ili platno sa odra. Ovi elementi vidljivi su na ostacima grobnice Mustafa Kamel,¹⁰⁶ ovdje se konkretno radi o Grobu 2, a ovaj nalaz se datira u III. stoljeće pr. Kr. Sarkofage izrađene od kamena mogle su si omogućiti samo osobe visokog statusa kao što je bio npr. Nes-shu-tefnut, čiji se jako dobro očuvani sarkofag danas čuva u *Kunsthistorisches museum* u Beču.¹⁰⁷ Iako ne pripada u skupinu sarkofaga oblika mumije, jer nema lice na poklopcu, svakako ovdje na jednom ovako iznimnom primjerku imamo zastupljene najznačajnije elemente koji se susreću na sarkofazima ovog razdoblja. Isklesan je od vulkanskog kamena koji se može naći u blizini Prvog katarakta u blizinu Asuana. Kombinacija crnih površina svijetlih mrlja rezultat je vulkanskih aktivnosti. Poklopac sarkofaga je zasvođen, a cjelokupna konstrukcija je zaglađena i izvana i iznutra te sadrže hijeroglifske natpise. Prema dekoraciji i tehnici rađenja sarkofag potječe sa područja nekropole Memfisa. Jedan od glavnih tema ukrasa je noktrunalni tijek sunca, koji simbolizira smrt i uskrsnuće. Zastupljen je cijeli zodijak. Unutrašnji dio poklopca prikazuje božicu Nut kako guta sunce u večernjim satima i ponovno ga rađa ujutro.

---

¹⁰³ CORBELLI, *The art of death*, 49.

¹⁰⁴ Inv. br. E 6678; British Museum London (http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlightobjects/aes/i/mummy_of_hornedjitef.aspx)

¹⁰⁵ BUDGE, *The mummy*., 314.; CORBELLI, *The art of death*, 42.

¹⁰⁶ CORBELLI, *The art of death*, 42.

¹⁰⁷ Inv. br. 1; Global Egyptian Museum (<http://www.globalegyptianmuseum.org/detail.aspx?id=4501>)

Božica se proteže ispred mumije i zvjezdanog neba koji uključuje i dvanaest ljudskih prikaza kao dvanaest sati dana. Ovdje se još pojavljuju i ostala božanstva kao što je Nekbet, Uto, Neftida. Bića i simboli unutar sarkofaga imaju zaštitnu svrhu: Anubis, četiri Horova sina, oko *uđat* i stup *đed*.

5.9. Kartonaže

Kartonaža je mješavina lana i štukature te je često puta oslikana prizorima Ozirisa, boga sunca Ra, četiri Horova sina i scenama kako pokojnik leži na odru i kako je podvrgnut čišćenju. Međutim u ptolemejskom razdoblju kartonaža se stavlja na lijesove pokojnika u dijelovima kao npr. na antropoidni lijes Djedhora iz oko 250. godine pr. Kr. Na lijesu su vidljivi prikazi ogrlice *wesekh*, božica Nut, četiri Horova sina, krilati skarabej, stup *đed* i sl. kao pojedini dijelovi od kartonaže stavljeni na lijes pokojnika, koji ima pozlaćenu masku.

Od kartonaže izrađivale su se i pogrebne maske. Maske oblikovane kao kacige koje su pokrivala cijelu glavu pokojnika u ptolemejskom razdoblju postale su neka vrsta mode. Oblik i dekoracija takvih maska slijedili su egipatsku tradiciju, međutim grčka obilježja kroz razdoblje postala su sve jasnija, sa više naturalističkim prikazima lica, mesnatijim obrazima i bradom, nasmiješenim usnama i velikim ušima smještenim prilično visoko na glavi.

5.10. Pogrebne stele

Stela je vrsta ploče od granita, kamena, drveta ili fajanse na koju se između ostalog bilježi ime i titule preminule osobe te podrijetlo pokojnika.¹⁰⁸ Od ptolemejskog razdoblja pogrebne stele se više ne stavljaju nadzemno u kultnu komoru, nego se polažu na sobe sa lijesom koje su bile zapečaćene po završetku pokopa. Stele koje su rađene od kamena većinom su sadržavale samo hijeroglifski natpis, ali od Trećeg međurazdoblja i dalje kroz ptolemejsko razdoblje uglavnom su popularne drvene stele, koje u gornjoj polovici stele, ispod zaobljenog kraja, prikazuje pokojnika ispred bogova, kao što je primjer stele Meri-Hathor-ites iz *Kunsthistorisches museum* u Beču (slika 9).¹⁰⁹ Donji dio stele je ispisan hijeroglifskim pismom, dok u gornjem dijelu se vidi pokojnica Meri-hathor-ites ispred boga Atuma i Ra, a hijeroglifski tekst je namijenjen bogovima Horaktiju, Sokaru, Ozirisu i Anubisu.¹¹⁰ Slična stela je pohranjena i u *Field museum of natural history* u Chicagu.¹¹¹ Na području Aleksandrije nalazimo stele koji u svojim reljefima imaju prikazanu tzv. *dexiosis* scenu tj. scenu u kojoj se dvije osobe rukuju i upućuju si pozdrav kao *Athinaia*,

¹⁰⁸ BUDGE, *The mummy*., 218.

¹⁰⁹ Inv. br. ÄS 8493

¹¹⁰ Jochim WILLETINER, Tomb and burial customs after Alexander the Great u: SCHULTZ, Regine i SEIDEL Mathias (ur.), *Egypt the world of the pharaohs*, Könemann, 2004., 312.-322. 2004.: 313.

¹¹¹ Inv. br. 31268.

*dostojna, zbogom!*¹¹² U nekropoli Shatby, u Grobu 1 pronađena je stela u kojoj se vojnik pozdravlja sa djetetom,¹¹³ a može sadržavati i prikaze konjanika i plemića.¹¹⁴

Na području nekropole Ibragimieh u *Vojnikovoj grobnici* 1884. godine pronađena je stela, koja se danas čuva u *The metropolitan museum of art* u New Yorku, s neobičnim prizorom žene koja umire prilikom poroda.¹¹⁵ Prikazi ovakvih fizičkih patnji vrlo su rijetki u grčkoj umjetnosti ovog razdoblja. Evidentirani su samo u malim grupama oblikovanim u kasnom klasičnom razdoblju.

5.11. Knjiga mrtvih¹¹⁶

Knjiga mrtvih zapravo je korpus obrambenih tekstova, čarolija i dekreta koji su trebali pomoći pokojniku da stigne u blagodati zagrobnog života. Razvila se iz *Tekstova piramida*¹¹⁷ i *Tekstova sarkofaga*¹¹⁸, a od razdoblja Novog kraljevstva piše se na papiruse. Saitska ili ptolemejska verzija *Knjige mrtvih* bila je u upotrebi od kraja XXV. dinastije do svršetka vladavine Ptolemejevića. Važnost ove verzije je u tome jer u njoj nalazimo određena poglavlja koja nisu pronađena u prijašnjim periodima, ali nisu nužno inovativna u odnosu na prethodna razdoblja. Papirusi ovog razdoblja variraju u bojama od svijetlo do tamno smeđe.¹¹⁹

Od svih glava koje susrećemo u knjizi mrtvih najviše interesa pobuđuje Glava CXXV koja uprizzoruje tzv. Veliko suđenje, koje je činio kolegij od 42 suca, koje je nadzirao Oziris. Potrebno je spomenuti da se u navedenom poglavlju eksplicitno ne spominje vaganje srca, no prateća vinjeta prikazuje tu psihostaziju.¹²⁰

¹¹² CORBELLI, *The art of death*, 34.

¹¹³ Graeco-Roman museum, Aleksandria; Inv. br. 24093

¹¹⁴ Graeco-Roman museum, Aleksandria; Inv. br. 10228.

¹¹⁵ Inv. br. 04.17.1

¹¹⁶ Egipatska književnost ne poznaje ovakav naziv. Naziv *Knjiga mrtvih* egiptolozi su preuzeli od lopova i pljačkaša grobnica koji su svete spise zatečene uz pokojnika nazivali knjiga mrtvog čovjeka. Njemački egiptolog Karl Richard Lepsius tim nazivom oslovljava Veliki papirus iz Torina – *Das Totenbuch der Ägypter* objavljenog 1842. godine u Leipzigu. Egipćani su *Knjigu mrtvih* nazivali *Knjiga izlaženja*, *Knjiga ulaženja*, striktno *Knjiga radanja u dan*, odnosno oslobađanja od niže i ulazak u viši oblik postojanja. (VIŠIĆ 1989.: 45.-46.)

¹¹⁷ Najstarija verzija *Knjige mrtvih*, poznata je i pod nazivom heliopolska verzija. Pisana je hijeroglifskim pismom, a sastavili su je svećenici grada Heliopola. Ovu verziju poznajemo sa tekstova uklesanih na zidovima i hodnicima piramida faraona V. i VI. dinastije u Sakari. Tekst se sastojao od zasebnih i neovisnih cjelina pisanih s određenom svrhom tj. heliopolska verzija *Knjige mrtvih* bila je skup pojedinačnih, misaono definiranih cjelina. Verzija je najbolje je očuvana u piramidi faraona Unasa, pa za njim slijede piramide faraona Tetija, Pepija I. i II. te Mentu-em-sa-fa. (Detaljnije u BUDGE, *The book of the dead: the chapters*, LII.-LVII.)

¹¹⁸ Opus posmrtno literature koji je u vrijeme Srednjeg kraljevstva nadomjestio *Tekstove piramida*.

¹¹⁹ E. A. W. BUDGE, *The Book of the Dead: The Papyrus of Ani in the British Museum; the Egyptian Text with Interlinear Transliteration and Translation, a Running Translation, Introduction, etc.*, London, 1895.

1895.: 48.; BUDGE, *The book of the dead: the chapters*, LXVIII.-LXXII.

¹²⁰ William Kelly SIMPSON, *The literature of Ancient Egypt*, New Haven-London, 2003., 267.

5.12. Cinerarne urne¹²¹

Kremiranje je bilo prakticirano u Aleksandriji tijekom ptolemejskog razdoblja. Iskapanja na području grada otkrila su cijeli niz cinerarnih urni, većinom hidrije i neke amfore, koje se koriste od početka ptolemejskog razdoblja do oko 200. godine pr. Kr.¹²² Pronađene su u grobovima, nišama i lokulima. Na temelju dekoracije postoji nekoliko vrsta takvih urni, koje ću sada navesti.

5.12.1. Urne sa crnom podlogom

Kao što i ime govori imaju crnu glazuru, vertikalne šare, stilizirane crvene vijence, bijele i žute pigmente miješane sa stanjenom glinom, nanesene sa tankim kistom i incizijom.¹²³ Na ovim primjercima mogu se susreti motivi nakita u obliku bršljana ili lišća grožđa, rozeta i zvijezda, a s vremenom se susreću geometrijski likovi i vijugavi putovi. Ostaci obojenog gipsa indiciraju da su neke urne bile pozlaćene, možda imitirajući oblik zlatnih aleksandrijskih staklenih posuda.¹²⁴

5.12.2. Urne sa bijelom podlogom

U ovoj grupi urne su bile premazane nakon pečenja s tankim slojem kalcijeva karbonata kao pozadine za polikromnu dekoraciju.¹²⁵ Budući da je dekoracija stavljana nakon zagrijavanja nekoliko urni je zadržalo većinu svoje originalne boje. Većina ovih urni datira se u razdoblje od oko 325. g. pr. Kr., kada je nađen najstariji uzorak, do oko 240. g. pr. Kr.¹²⁶

I kod ove skupine dekoracija je u obliku vijenca i floralnih motiva, ali s većim opsegom boja: plava, zelena, crvena, smeđa i žuta, koje su slobodno stavljane u slobodnom stilu izravno na bijelu pozadinu posude.¹²⁷ Pokraj ovakvih urni pronađene su i osobne stvari i oprema kao npr. vojna oprema kod muškaraca ili zrcala i toalete kod žena.

5.12.3. Urne sa glinenom podlogom

Ovo je skupina urni s najviše nalaza. Nose i naziv *Hadra posude* po nalazištu na kojem su nađene. Ova skupina je dekorirana prije pečenja u dominirajuću crnu ili smeđu boju. Nalaz ovi urni je posebno interesantan zato jer ove urne sadržavaju imena pokojnika i grobara, datum pokopa te godinu i ime vladajućeg monarha.¹²⁸

---

¹²¹ Podjelu cinerarnih urni u literaturi koju sam koristio dala je samo Judith Corbelli

¹²² CORBELLI, *The art of death*, 63.

¹²³ CORBELLI, *The art of death*, 63.

¹²⁴ CORBELLI, *The art of death*, 63.

¹²⁵ CORBELLI, *The art of death*, 63.

¹²⁶ CORBELLI, *The art of death*, 64.

¹²⁷ CORBELLI, *The art of death*, 64.

¹²⁸ CORBELLI, *The art of death*, 66.

Uz već standardnu dekoraciju vijenca nailazimo i na životinjske motive: leteći konji i uspravljeni delfini. U grčkoj pogrebnoj ikonografiji ovo su bića koja su nosila dušu preminulog na drugi svijet.

Ova vrsta urni se ne nastavlja koristiti u rimskom periodu što ih čini unikatnim za ovo razdoblje.

ZAKLJUČAK

Na temelju nalaza pogrebne opreme u egipatskim grobnicama helenističkog razdoblja vidimo da dolazi do određenih promjena u odnosu na prethodna razdoblja. Većina nalaza tj. pogrebne opreme pronađeno je u grobnicama elite i srednjeg sloja koji su si mogli omogućiti bolje i bogatije pogrebe. Iako se dio pogrebne opreme zadržao kroz cijele razdoblje egipatske povijesti, kao npr. amuleti, u ovom razdoblju javljaju se noviteti kao što je sinkretizam Ptah-Sokar-Oziris, a pogotovo hipokefal, čiji su počeci zabilježeni još u Kasnom razdoblju, međutim u vrijeme ptolemejske dinastije postaje standardan dio pogrebne opreme. U odnosu na prethodna razdoblja vidimo da se ne drži previše do dekoracije lijesova, međutim taj trend se opet počinje mijenjati u rimskom razdoblju, gdje će lijesovi poprimiti gotovo ljudske oblike, osobito maske iz Haware.

Za ovo razdoblje karakterističan je proces hibridizacije odnosno proces u kojem dolazi do miješanja egipatske i grčke ikonografije, što je osobito vidljivo na slikarijama u grobnicama, koje nisu obrađene u ovom radu, pa upućujem na čitanje cijelog svojeg diplomskog rada, koji je dostupan u knjižnici Hrvatskih studija te u Gradskoj knjižnici Franjo Marković u Križevcima.

Međutim ono što je ostalo jedinstveno u egipatskoj pogrebnoj ideologiji tijekom cjelokupnog razdoblja je njihova želja za dostizanjem blagodati drugog svijeta, koji je tijekom gotovo cijele povijesti Egipta percipiran kao identičan ovozemaljskom te je potrebno proći određene obrede kako bi se postigao ulaz u drugi život kroz razne ceremonije npr. ceremonija otvaranja usta ili vaganje srca te suđenje pred sudom bogova.

LITERATURA

IZVORI

1. DIODORUS SICULUS, *Library of history* (translated by C. H. Oldfather), Cambridge Mass. & London: Loeb Classical Library, 1933.
2. HERODOT, *Povijest* (preveo Dubravko Škiljan), Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
3. STRABO, *The geography* (translated by Horace Leonard Jones), Cambridge Mass & London: Loeb Classical Library, 1932.

BIBLIOGRAFIJA

1. ANDREWS, Carol, *Amulets of Ancient Egypt*, London, 1994.
2. BAGNALL, Roger, *Egypt in Late Antiquity*, Princeton, 1993.
3. BIERBRIER, Morris L., *Historical dictionary of Ancient Egypt – second edition*, Plymouth, 2008.
4. BONNER, Campbell, *Magical amulets*. The Harvard theological review, 1946. 39/1, 25-54.
5. BRESCIANI, Edda, “Drevni Egipat” u: CRAVETTO, Enrico (ur.) (2007) *Egipat i antička grčka*, Povijest sv. 2., Zagreb, 2007., 17-135.
6. BUDGE, Earnest Alfred Wallis, *The mummy: Chapters on Egyptian funeral archaeology*, reizdano kao: *The mummy: funeral rites & customs in Ancient Egypt*, London, 1995.
BUDGE, Earnest Alfred Wallis, (1895), *The Book of the Dead: The Papyrus of Ani in the British Museum; the Egyptian Text with Interlinear Transliteration and Translation, a Running Translation, Introduction, etc.*, London
BUDGE, Earnest Alfred Wallis, (1898), *The book of the dead: the chapters of coming forth by day*, London
BUDGE, Earnest Alfred Wallis, (1901) *Egyptian magic*, London, prevedeno izdanje: *Egipatska magija*, Beograd, 1989.
7. BUNSON, Margaret R. (ur.), *Encyclopedia of Ancient Egypt*, New York, 2002.
8. CORBELLI, Judith, *The art of death in Graeco-Roman Egypt*, Buckinghamshire, 2006.
9. DAVID, Rosalie, *Religion and magic in Ancient Egypt*, London, 2002.
10. DAVID, Rosalie, *Handbook to the life in Ancient Egypt*, New York, 2003.
11. GERMER, Renate, Mummification u: SCHULTZ, Regine i SEIDEL Mathias (ur.), *Egypt the world of the pharaohs*, Könnemann, 2004., 458-470.
12. KASSLER, Dieter, The political history of the Ptolemies and the Imperial Roman period in Egypt u: SCHULTZ, Regine i SEIDEL Mathias (ur.), *Egypt the world of the pharaohs*, Könnemann, 2004., 291-296.

13. LLOYD, Allan B., The Ptolemaic Period (332-30 BC) u: SHAW, Ian (ur.), *The Oxford history of Ancient Egypt*, Oxford, 2003., 387-413.
14. McDERMOTT, Bridget, *Death in Ancient Egypt*, Gloucestershire, 2006.
15. PEACOCK, David, "The Roman Period (30 BC–AD 395)" u: SHAW, Ian (ur.), *The Oxford history of Ancient Egypt*, Oxford, 2003., 416-436.
16. PETRIE, William Matthew Flinders, *Amulets*, London, 1914.
17. ROBERTS, John, *Oxford dictionary of the Classical world*, Oxford, 2007.
18. SIMPSON, William Kelly, *The literature of Ancient Egypt*, New Haven-London, 2003.
19. SHAW, Ian (ur.), *The Oxford history of Ancient Egypt*, Oxford, 2003.
20. SHAW, Ian, NICHOLSON, Paul, *The British museum dictionary of Ancient Egypt*, London, 2002.
21. ŠKILJAN, Dubravko (ur.), *Leksikon antičkih autora*, Latina et Graeca, Zagreb, 1996.
22. TAYLOR, John, *Egyptian mummies*, London, 2010.
23. TOMORAD, Mladen, "Šauabtiji u Dalmaciji i Panoniji", *Historijski zbornik* 53, Zagreb, 2001., 1-14.
24. TOMORAD, Mladen, *Egipat u Hrvatskoj – Egipatske starine u hrvatskoj znanosti i kulturi*, Zagreb, 2003.
25. TOMORAD, Mladen, "Shabtis from Roman Provinces Dalmatia and Pannonia", *Journal of Egyptological Studies*, 1, Sofia, 2004., 89-116.
26. TOMORAD, Mladen, Egyptian cults of Isis and Serapis in Roman Fleets u: AMENTA, A.-LUISELLI, M. M. & SORDI, M. N. (ur.), *L'acqua nell'antico Egitto: vita, rigenerazione, incantesimo, medicamento Proceedings of the First International Conference for Young Egyptologists (Chianciano Terme, 15.-18. October 2003)*, Roma: 241-253. (2006) Shabtis from Roman Provinces Dalmatia and Pannonia and their Role in Egyptian Cults during Roman Empire u: GYÖRY, Hedvig (2006.) (ur.) *Aegyptus et Pannonia III Acta Symposii anno 2004*, Budapest: 279.-309., Table 69-78.
27. TOMORAD, Mladen, "Evolution of ancient Egyptian funeral architecture from Badari culture to the end of Old Kingdom", *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 38, Zagreb, 2006., 13-28.
28. TOMORAD, Mladen, "Ancient Egyptian funerary practices from the first millenium BC to the Arab conquest of Egypt (c. 1069 BC-642 AD)", *The Heritage of Egypt*, vol. 2, no. 2, issue 5 (May 2009), Cairo, 2009., 12-28.
29. TOMORAD, Mladen, "Shabtis from the Archaeological Museum in Zagreb (Croatia): A Typological Study", *Advances in Egyptology*, no. 1 (2010), Yerevan 2011: 122-147.
30. TOMORAD, Mladen, *Staroegipatska civilizacija*, Zagreb, rukopis, 2012.
31. TOMORAD, Mladen, URANIĆ, Igor, "The Egyptian collection of the Museum of the City of Varaždin, Croatia", *Trabajos de Egiptología-Papers on Ancient Egypt (TdE)*, 3 (2004), Madrid, 2006., 87-98.

32. TOMORAD, Mladen, URANIĆ, Igor, *Egyptian religion – Egyptian ideas of future life*, London, prevedeno izdanje: *Egipatska religija*, Beograd, 1985.
33. URANIĆ, Igor, *Stari Egipat*, Zagreb, 2002.
34. VIŠIĆ, Marko, *Egipatska knjiga mrtvih*, Sarajevo, 1989.
35. WILLEITNER, Joachim, “Tomband burial customs after Alexander the Great” u: SCHULTZ, Regine i SEIDEL Mathias (ur.), *Egypt the world of the pharaohs*, Könnemann, 2004., 312-322.

INTERNET

1. BRITISH MUSEUM LONDON <http://www.britishmuseum.org>
2. DIGITAL EGYPT <http://www.digitalegypt.ucl.ac.uk>
3. GLOBAL EGYPTIAN MUSEUM <http://www.globalegyptianmuseum.org>
4. BROOKLYN MUSEUM NEW YORK <http://www.brooklynmuseum.org>

PRILOZI

Slika 1. – *Ba* ptica iznad mumije
Izvor: Papyrus Ani

Slika 2. – Kanopske žare
Izvor: British museum London, inv. br. EA 9562;
EA 9563; EA 9564; EA 9565

Slika 3. – Šauabti
Izvor: dr. sc. Mladen Tomorad

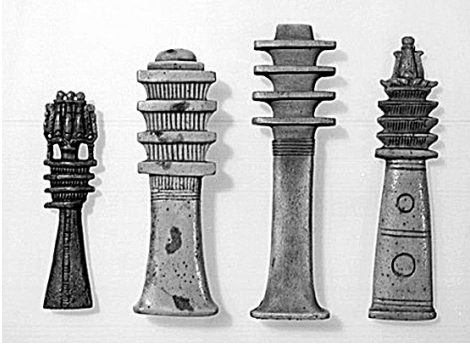

Slika 4. – Šauabti od fajanse
Izvor: dr. sc. Mladen Tomorad

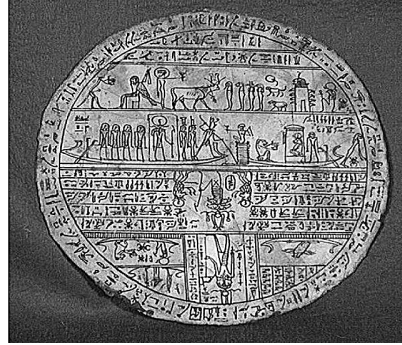
Slika 5. – Oko *uđat*
Izvor: Metropolitan museum
of art New York, Inv. br.
23.2.68

Slika 6. – *Ded* stupovi

Izvor: British museum London, Inv. br. EA 9736

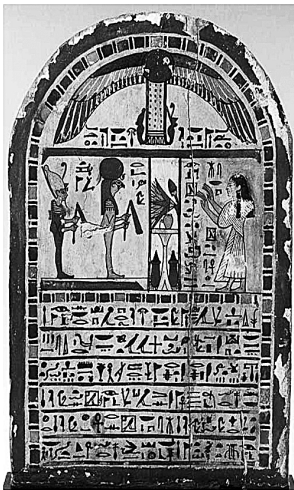
Slika 7. – Hipokefal

Izvor: Royal museums of art and history
Bruxelles, Inv. br. E 6319

Slika 8. – Lijes Horendjitefa

Izvor: British museum London,
Inv. br. E 6678

Slika 9. – Stela Meri-Hathor-ites

Izvor: Kunsthistorisches museum Beč,
Inv. br. ÄS 8493

Slika 10. – *Dexios* scena na steli

Izvor: Corbelli, Judith (2006.). *The art of
death in Graeco-Roman Egypt*, str. 35

DEJAN PERNJAK

Mummification and funeral equipment in Egypt in Hellenistic period

Summary

The area of Egypt is one of the most researched areas in the world. Its continuity of settlement we can track from prehistoric times and the first findings of human activity onwards. By studying ancient Egyptian history actually we are studying complete history of ancient civilizations of the Near East and the Mediterranean. The paper deals with one specific part that refers to the burial customs of ancient Egypt that is processed is part of the burial customs relating to equipment tomb in the Hellenistic period. Throughout this period is characterized by reduction of certain funeral equipment, but they occur and some new elements. Funeral equipment of this period consists mainly of shabtis, statuettes Ptah-Sokar-Osiris, various amulets, scarabs, canopic chests (which replaced Canopic urn) hipokefala (typical of the Greco-Roman period), coffins (who lose ornamental value), sarcophagi, cartonnage, funeral stele, Book of the Dead and cinerary urns (specifically in the area of Alexandria). A special part of the author is processed mummification, about which we have bills in the works of Herodotus and Diodorus Siculus. Characteristic of this period, which will continue in the Roman period, is the hybridization, which means that comes to the incorporation of Egyptian iconographic elements with Greek and Roman elements. The majority finds of that funeral equipment are found in the tombs of the elite and middle class who could provide better and richer funerals.

Keywords:

Egypt, mummy, mummification, Hellenistic period, funeral equipment

Zmaj*

Rad razmatra mitove o zmajevima iz raznih krajeva svijeta. Navodi vjerovanja o njihovom izgledu, osobinama i navikama, kao i razlike u percepciji zmaja od pomoćnika ljudskog roda i utjelovljenja mudrosti u mitovima istočne Azije preko nekih europskih, afričkih i sjevernoameričkih u kojima su primarno grabežljivci do bliskoistočnih vjerovanja u kojima su utjelovljenja svega negativnoga. Rad dalje govori o kršćanskom viđenju zmaja, korištenju njihova lika u heraldici te ulozi u književnosti.

Ključne riječi:

zmaj, europski zmaj, letiguja, azijski zmajevi, književnost, heraldika

1. Uvod

Zmajevi oduvijek zaokupljaju ljudsku maštu. A kako i ne bi? To su velika, moćna bića koja rigaju vatru i lete, uz to su iznimno inteligentni, čuvaju basnoslovna blaga i praktički su besmrtni (bolje reći, o zmajevima se uvijek govori kao o iznimno dugovječnim bićima). Ljude je zasigurno ispunjavala strahopoštovanjem pomisao na biće mnogo inteligentnije od njih samih koje je svjedočilo povijesnim prekretnicama u davnoj prošlosti o kojima su oni samo čitali ili čuli i koje će svjedočiti još mnogim bitnim događajima, ali ga to ne uzbuđuje jer se ne želi zamarati “ljudskim tričarijama”. Legende o zmajevima postoje na svim kontinentima, a gotovo da nema naroda koji nema legendu o nekom svom, “domaćem” zmaju. To nas ne treba čuditi, opće je poznato da su Zemlju milijunima godina nastanjivali dinosauri. Pronalazak njihovih kostiju ili fosiliziranih tragova stopa svakako je mogao nadahnuti priče o zmajevima. Zanimljivo je i da su u većini mitova zmajevi zli, u kršćanskim zemljama to je zato što je zmaj često izjednačen sa zmijom (naposljetku, postoji predaja da zmija,

---

* Ovaj je članak tekst seminarskoga rada, kojega je Petra Babić, studentski smjer Povijest, napisala na kolegiju *Mitovi i religijski običaji starog svijeta*, u prosincu 2012. Mentorica: dr. sc. Eva Katarina Glazer.

kada napuni 100 godina, postaje zmaj i zmijski car¹), u drugim mitovima u kojima su zli, rekla bih da je zmaj smatran utjelovljenjem svega neobuzdanog, a moćnog i veličanstvenog u prirodi. Naravno, nisu isključivo negativna bića, u zemljama Dalekog istoka, posebno onima koje žive od mora i vode, zmajevi su, kao vodena bića, izuzetno dobri i na pomoći ljudima.

2. Vrste zmajeva – Amerike

Sjevernoamerički zmaj, Piasa, vezan je uz indijansko pleme Ilini. U početku su živjeli skladno, sve dok neprijateljsko pleme nije napalo pleme Ilini. U jeku rata, zmaj je probao ljudsko meso koje mu se sviđjelo i počeo terorizirati narod. Odabran je hrabri ratnik koji je zmaja namamio među drveće gdje su ga ostali pripadnici plemena okružili i ubili, te je zatim zavladao mir.² S druge strane, iako geografski ne tako daleko, srednjoamerički narodi štovali su Quetzalcoatla, boga u obličju pernate zmije³ koji je stvorio 5. Svjetski ciklus.⁴ Prema priči, jednog je dana, omamljen alkoholom, spavao sa svećenicom zavjetovanom na celibat, shrvan grizodušjem se spalio, a njegovo je srce postalo zvijezda Danica.⁵ Quetzalcoatl je obećao vratiti se jednoga dana, a kada su Španjolci, predvođeni Hernánon Cortesom, pristali na meksičke obale Montezuma II bio je uvjeren da je bog ispunio svoje obećanje.⁶ Ta će se zabuna, koliko god nevjerojatna djelovala iz današnje perspektive, pokazati kobnom za aztečko carstvo.

3. Europa

Kada se spomene pojam “zmaj”, većina ljudi zamisliti će europskog zmaja – četiri noge, široka krila, dugi vrat i rep, oštre kandže i zubi i, najvažnije od svega, vatra. Europski zmajevi sposobni su govoriti ljudskim jezikom, vole zagonetke⁷ i sakupljaju blago kojim se mužjaci udvaraju ženjkama, a oba spola leže na dragom kamenju kako bi im se zalijepilo za trbuh, zmajevu jedinu slabu točku.⁸ Polarne krajeve Europe i svijeta nastanjuje ledeni zmaj. Najviše voli boraviti na ledenjacima kako bi mu let od jednog do drugog pola bio što kraći.⁹ Osim ove dvije vrste, na

¹ Hrvatska opća enciklopedija, s. v. zmaj, XI: 745

² Jafira's Lair (<http://www.jafiradragon.com/DragonM.htm>)

³ Encyclopedia Mythica (<http://www.pantheon.org/articles/q/quetzalcoatl.html>)

⁴ Prema vjerovanju starih američkih naroda, posebice Maja, svijet postoji u ciklusima, prethodna četiri su uništena u raznim katastrofama

⁵ *Isto*

⁶ The British Museum (http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/aoa/m/mosaic_mask_of_quetzalcoatl.aspx)

⁷ Dapače, toliko su dobri u odgonetavanju zagonetki i skrivenih značenja da će potpuno poštovati jedino čovjeka koji se u tome pokaže spretnijim od njih.

⁸ Dugald A. STEER, ur., *Zmajologija*, Zagreb, 2004., III poglavlje.

⁹ *Isto*, II poglavlje.

zapadu Europe, čest je zmaj-puzač koji ne može letjeti već nastanjuje rupe i bunare, a hrani se malim sisavcima te često lovi zalutalu djecu.¹⁰

4. Afrika

Afrički zmaj Letiguja najveći je zmaj uopće, izgledom je sličan europskom, uglavnom je zelene ili smeđe boje, prekriven ljuskama i ima dug i snažan rep. Za razliku od europskih zmajeva, letiguje imaju samo dvije, vrlo snažne, noge kojima love slonove i druge velike afričke biljojede kojima se hrane.¹¹

5. Azija

Najstarije spominjanje bića slična zmaju nalazi se u Enuma Elišu u kojem Marduk ubija Tiamat, simbol prvotnog kaosa, a od njenog tijela nastaju nebo i zemlja. U ovom dijelu Azije zmajevi su još uvijek zli, dobar su primjer biblijski Leviathan – prikazan kao sotona, najveći čovjekov neprijatelj kojeg nijedno ljudsko oružje ne može ozlijediti¹² i perzijski Jawzahr koji neprestano proganja Sunce i Mjesec (jer su otkrili bogovima da je popio napitak koji daje besmrtnost, Jawzahru je odrubljena glava, ali kako je već bio besmrtn njegov glava i tijelo nastavili su živjeti odvojeno jedno od drugog¹³), kada uhvati jedno od njih nastane pomrčina.¹⁴ Uz stepe srednje Azije vežu se gujocervi, iznimno brze životinje bez krila. Ponekad love u paru, a hrane se baktrijskim devama.¹⁵ Prvi ih je opisao Marko Polo¹⁶ u svom djelu Milijun, a vjerovalo se da napadaju karavane koje prevoze svilu.¹⁷ Na području Tibeta obitava tibetanski zmaj, iznimno sličan azijskom lungu od kojeg je nešto tanji i crvene je boje. Lovi jetije i jakove.¹⁸ Najpoznatiji azijski zmaj, i uopće pojam istočnog zmaja, je azijski lung. Vezan je uz rijeke i jezera¹⁹, a općenito mu se pripisuje moć nad vodama i padalinama.²⁰ Prema jednoj kineskoj priči postoji i zmaj skrivenih blaga koji živi ispod zemljine kore, a kada se izdiže stvara vulkane.²¹ U istočnjačkoj mitologiji (zeleni) zmaj je čuvar istočne strane svijeta.²² Po kineskom vjerovanju zmaj je ljudima otkrio pismo, kompas, instrumente za mjerenje i glazbu

---

¹⁰ *Isto*

¹¹ *Isto*

¹² Hrvatska opća enciklopedija, s. v. Levijatan, VI: 536.

¹³ Gerrie MCCALL, *Zmajevi Zastrahujuća čudovišta iz mitova i priča*, Zagreb, 2008., 31.

¹⁴ *Isto*, 31.

¹⁵ Dugald A. STEER, ur., *Zmajologija*, Zagreb, 2004., II poglavlje

¹⁶ *Isto*

¹⁷ *Isto*

¹⁸ *Isto*

¹⁹ *Isto*

²⁰ Gerrie MCCALL, *Zmajevi Zastrahujuća čudovišta iz mitova i priča*, Zagreb, 2008., 37.

²¹ *Isto*, 27.

²² Ostali čuvari strana svijeta su kornjača za sjever, crveni feniks za jug i bijeli tigar kao čuvar zapada. U kineskoj mitologiji crni zmaj čuva sjever, biserni jug, dugi zmaj istok, a žuti zapad.

te ih je naučio kako loviti ribu i pripitomljivati životinje²³, a u Japanu ih se smatra precima careva.²⁴

6. Australija

Poput svih ostalih australskih životinja, i tamošnji zmaj se razlikuje od drugih. On je tobolčar, po karakteristikama sličan klokanu, krila su mu zakrčljala, a stražnje noge vrlo snažne, kreće se skakanjem. Riga plavu vatru, koja navodno daje zraku plavičastu boju, po čemu su Plave planine dobile ime.²⁵

7. Zmajevi u priči i legendi

Motiv zmaja vrlo je čest u pričama brojnih naroda. U kršćanstvu zmaj je simbol zla. Arkandeo Mihael prikazuje se kao vođa nebeske vojske koji je Sotonu u zmajskom obličju survao u pakao.²⁶ Među poznatijim borcima sa zmajevima je sv. Juraj, kršćanski svetac i mučenik ubijen za Dioklecijanovih progona²⁷ koji predstavlja pobjedu kršćanstva nad poganstvom i svojim progoniteljima.²⁸ Motiv zmaja čest je i u književnosti. *Beowulf* je vjerojatno (civilizacijski) najvažnije takvo djelo. U posljednje vrijeme napisano je mnogo fantastičnih knjiga u kojima je zmaj glavni lik ili vrlo bitan dio priče (*Eragon*, *Harry Potter*, *Gospodar prstenova*). Također mnogi gradovi u svojoj povijesti spominju junaka koji je oslobodio kraj zmaja, Krak je, primjerice, oslobodio Krakov²⁹ (koji je, u znak zahvalnosti, nazvan po njemu), Jazon je pobijedio zmaja u blizini današnje Ljubljane³⁰, Jim je ubio Knuckera³¹, a Sigurd Fafnira.³² I Hrvatska ima svoju priču o zmaju – u Čičanskoj jami (blizu Donjeg Vidovca u Međimurju) živio je zmaj čiji se rep nalazio pod crkvom. Kad bi se god pomaknuo crkva se tresla, a svijeće s oltara padale. Župnik je o tome ispričao grabancijašu, novopridošlom u mjesto, koji je zmaja izmamio, uzjahao i odletio s njim u Afriku "... gdje će ga zaklati i prodati Afrikancima. Jer, zmaj ima tako zdeno, hladno meso od kojeg Afrikanci po jedan komadić tog mesa stave pod jezik i tako se hlade cijeli dan!"³³

²³ Dugald A. STEER, ur., *Zmajologija*, Zagreb, 2004., dodatak III

²⁴ Onmarkproductions (<http://www.onmarkproductions.com/html/dragon.shtml>)

²⁵ Dugald A. STEER, ur., *Zmajologija*, Zagreb, 2004., poglavlje I-II

²⁶ Hrvatska opća enciklopedija, s. v. Mihael, sv., VII, 288.

²⁷ Hrvatska opća enciklopedija, s. v. Juraj, sv., V, 400.

²⁸ Hrvatska opća enciklopedija, s. v. zmaj, XI: 745.

²⁹ Gerrie MCCALL, *Zmajevi Zastrajujuća čudovišta iz mitova i priča*, Zagreb, 2008., 13.

³⁰ Hrvatsko društvo Ljubljana (http://www.hdl.si/index.php?option=com_content&view=article&id=58&Itemid=68&lang=hr)

³¹ Gerrie MCCALL, *Zmajevi Zastrajujuća čudovišta iz mitova i priča*, Zagreb, 2008., 15.

³² *Isto*, 25.

³³ Tomislav ĐURIĆ, *Legende puka hrvatskoga*, Samobor, 2005., 140-141.

8. Heraldika

U heraldici zmaj je simbol hrabrosti i zaštite³⁴ i nalazi se u mnogim grbovima. Najranije se pojavio na zastavi Walesa, simbolizira pobjedu Kelta (crveni zmaj) nad Saksoncima (bijeli zmaj)³⁵. Također se vjeruje da se Merlin, čarobnjak iz arturijanskih legendi, borio na crvenom zmaju.³⁶ Lik zmaja nalazi se i na grbu Ljubljane i Moskve (na kojem je prikazan sv. Juraj kako ubija zmaja). Mnoge plemićke obitelji imale su zmaja u svom grbu od kojih su za Hrvatsku najvažnije Kačić (Kačić-Peko, Kačić-Miošić i drugi ogranci obitelji) i Zrinski.

ZAKLJUČAK

Životinje veličanstvene kao zmajevi pa bile one i izmišljene, fascinirale su ljude. S jedne strane bojali su se njegove snage i nepredvidljive čudi, s druge, divili se toj istoj snazi i tijela i uma, veličanstvenosti i (skoro pa) nepobjedivosti. Zmaj je spoj svega, kako prirodnog, tako i ljudskog koji može pobijediti neprijatelja, a to čovjeka plaši. Na drugom kraju svijeta, upravo su to cijenili. Zmaj nije bio zvijer sposobna za uništenje u svakom trenutku, nego plemenito biće u kojem je ujedinjeno sve zbog čega je prirodna superiornija čovjeku i sve zbog čega je čovjek superiorniji prirodi (životinji, bolje reći). S vremenom su se ljudi počeli diviti zmajevima te ih brojne plemićke obitelji uzimaju za svoje simbole kao simbol njihove snage i želje da ta snaga, kao, uostalom, i sama njihova obitelj, traju vječno.

---

³⁴ Irish Jeweler (http://www.irishjeweler.com/meaning_of_heraldry_symbols.htm)

³⁵ Wikipedia (http://en.wikipedia.org/wiki/Flag_of_Wales)

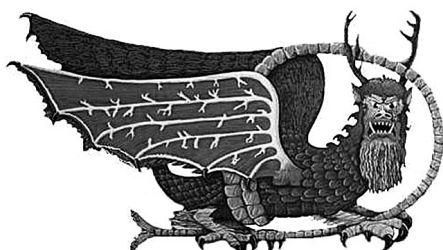
³⁶ *Isto*

LITERATURA

1. ĐURIĆ, Tomislav, *Legende puka hrvatskoga*, Samobor: Meridijani, 2005.
2. Hrvatska opća enciklopedija, s. v. Juraj, sv., V., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003.
3. Hrvatska opća enciklopedija, s. v. Levijatan, VI., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2004.
4. Hrvatska opća enciklopedija, s. v. Mihael, sv., VII., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005.
5. Hrvatska opća enciklopedija, s. v. zmaj, XI., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009.
6. The British Museum http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/aoa/m/mosaic_mask_of_quetzalcoatl.aspx http://en.wikipedia.org/wiki/Flag_of_Wales
7. Wikipedija <http://en.wikipedia.org/wiki/Quetzalcoatl>
8. Irish Jeweler http://www.irishjeweler.com/meaning_of_heraldry_symbols.htm
9. Jafira Dragon <http://www.jafiradragon.com/DragonM.htm>
10. On mark productions <http://www.onmarkproductions.com/html/dragon.shtml>
11. Pantheon <http://www.pantheon.org/articles/q/quetzalcoatl.html>
12. MCCALL, Gerrie, *Zmajeви Zastrašujuća čudovišta iz mitova i priča*, Egmont, Zagreb, 2008.
13. STEER, Dugald A., ur. *Zmajologija*, Biovega, Zagreb, 2004.

PRILOZI

Slika 1. Piasa

Izvor: Piasabirds (<http://www.piasabirds.com/piasalegend.html>)

Slika 2. Quetzacoatl

Izvor: Wikipedia (http://en.wikipedia.org/wiki/File:Quetzalcoatl_magliabechiano.jpg)

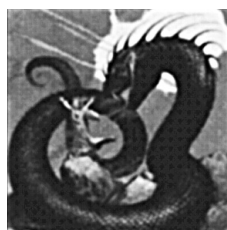
Slika 3. Europski zmaj

Izvor: Mythical Creatures (<http://creaturesofmyth.blogspot.com/2013/02/european-dragons.html>)

Slika 4. Ledeni zmaj

Izvor: Digital artist (http://www.digitalartistdaily.com/image/15192/ice_dragon)

Slika 5. Zmaj-pužac

Izvor: Draconian (<http://www.draconian.com/whatis/>)

Slika 6. Letiguja

Izvor: Deviantart (http://th09.deviantart.net/fs70/PRE/i/2013/067/7/b/african_dragon_taking_elephant_by_creaminallminds-d5xcm8z.png)

Slika 7. Tiamat

Izvor: Creation Myths (<http://www.creationmyths.org/enumaelish-babylonian-creation/enumaelish-babylonian-creation-5.htm>)

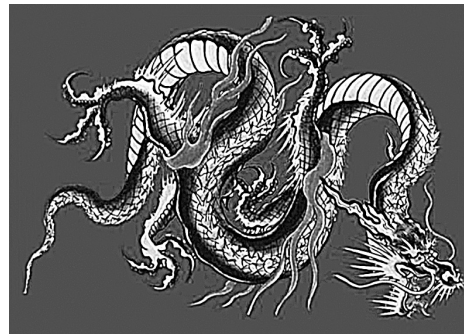
Slika 8. Leviatan

Izvor: Projectmifune (<http://projectmifune.pbworks.com/w/page/19128098/Leviathan>)

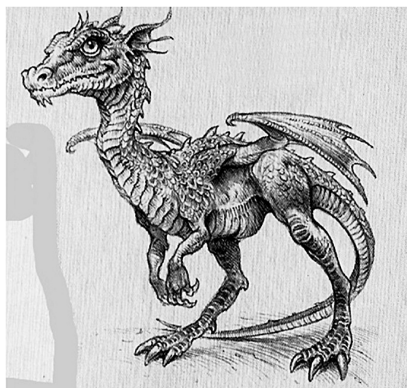
Slika 9. Jawzahr

Izvor: Glogster (<http://www.glogster.com/alexandra11262/jawzahr/g-6m84nvc18v4hb28si37u8a0>)

Slika 10. Azijski lung

Izvor: Wikia ([http://dragons.wikia.com/wiki/Lung_\(Dragonology\)](http://dragons.wikia.com/wiki/Lung_(Dragonology)))

Slika 11. Australski zmaj

Izvor: Dragonology (<http://www.rastrickict.co.uk/pras688/Dragons%20and%20their%20Habitats%20Fix.html>).

Slika 12. Zastava Walesa

Izvor: World Atlas (<http://www.worldatlas.com/webimage/flags/countrys/europe/wales.htm>)

Slika 13. Grb Ljubljane

Izvor: Ljubljana (http://www.ljubljana.si/file/1150871/mol-grb_cb_veliki-za-slike.jpg)

Slika 14. Grb Moskve

Izvor: Stanford University (http://www.stanford.edu/class/slavgen194a/symbols/stgeorge/moscow_gerb.htm)

PETRA BABIĆ

Dragon***Summary***

Dragons have always fascinated humans due to their size and might. In western culture they're usually considered as evil while on the East dragons are noble helpers of mankind. Stories of dragons are most likely inspired with findings of dinosaurs' remains. Stories of dragons are found on all continents. In Americas stories of amphiteres (dragons with wings but without legs) Piasa and Quetzalcoatl are told. Hernán Cortes was taught to be Quetzalcoatl, the fact making his conquering a lot easier. European dragon is "the dragon" for most people. It has four legs, wide wings, long tail and can spute fire. These dragons typically love riddles and to collect jewels. Similar to them are ice dragons, the difference is only in their habitat. Apart from these two, crawling dragon is also mentioned in Europe – living in dark, humid places and eating lost children. African flyingadder is worlds largest dragon. It has only two legs but they're strong enough to capture elephants with them. In west of Asia dragons are present from the earliest ages. In Babylonian myth goddess Thiamat has form of a dragon and in Bible dragon Leviathan is symbol of evil. Marco Polo gave description of adder-worm in steps of central Asia. On the Far East lings are very popular – Tibetan lung being smaller than Chinese or Japanese. In China dragon represents wisdom, because he thought people to write and many other useful things. Japanese emperors are thought to be descendants from dragons. Australian marsupial dragon sputes blue fire which gives colour to the air surrounding Blue Mountains.

Dragons are important part of many stories and legends. E.g. Archangel Michael killed the devil in form of a dragon and threw him in hell and St. George killed the dragon terrorizing a city symbolising victory of Christianity over paganism and its prosecutors. They're also frequent motive in popular literature. Good or bad, all dragons are intelligent, they (frequently) use of magic, have great physical strength and long life time.

In heraldry dragon represents courage and protections and is found in many flags and coats of arms, most famous being the flag of Wales. Among the families that have dragon in their coats of arms Kačić and Zrinski are most important for Croatia.

This animal, union of what is the best in nature and what is the best in human, has been admired and feared of for centuries, and, as a symbol of a family, it represents its strength and wish of lasting forever.

Keywords:

dragon, european dragon, flyingadder, asian dragons, literature, heraldry

---

Razmišljanje o mogućnosti postojanja amfiteatra i odvijanja gladijatorskih igara na prostoru rimske kolonije Epidaurum*

U ovom se radu obrađuje prostor rimske kolonije Epidaurum s naznakom mogućnosti postojanja građevine amfiteatra i odvijanja gladijatorskih igara unutar njezina sklopa. Unatoč ustaljenom i oskudnom spomenu u stručnoj i znanstvenoj literaturi, dotičnoj problematici nije posvećena adekvatna znanstvena pozornost, stoga ovaj rad možemo shvatiti kao diskurz i doprinos daljnjem rasvjetljavanju fenomena gladijatorskih igara i amfiteata u sklopu rimske provincije Dalmacije.

Ključne riječi:

Epidaurum, rimsko razdoblje, amfiteatar, igre, CIL III 1745

1. Uvodne napomene

Pretpostavka da se na području rimskodobne kolonije Epidaurum u sklopu rimske provincije Dalmacije nalazio gradski amfiteatar, kao spomenik rimske graditeljske baštine, potvrđuju brojna domaća i strana djela iz kruga humanističkih znanosti.¹ Područje antičkog Epidauruma smješteno je uglavnom na poluotoku Rat na kojem leži današnji Cavtat, čija sjeverna strana obalnom linijom oblikuje uvalu

---

* Ovaj članak je dio diplomskoga rada (*Amfiteatri na tlu Histrije i Dalmacije*) kojega je Marin Buovac, studentski smjer Arheologija/Njemački jezik i književnost, obranio u listopadu 2010. pod mentorstvom prof. dr. sc. Željka Miletića i članom komisije doc. dr. sc. Ivanom Jadrić-Kučan.

¹ Arthur Evans, *Ancient Illyria: An Archaeological Exploration*, London, 2006., 5; Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003., 262, 454-455; Frane Bulić, "Le dimensioni dell' amfiteatro romano a Salona in confronto con altri piu notevoli amfiteatri del mondo romano", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 49, 1927., 111; Štefan Mlakar, *Amfiteatar u Puli*, Pula, 1996., 5; Ivo Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo, 1988., 77; Alison Futrell, *Blood In The Arena: The Spectacle Of Roman Power*, Austin, 2001., 66; Slavko BATUŠIĆ, Amfiteatar, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Zagreb, 1959., 74; Grga NOVAK, *Povijest Dubrovnika, Povijest Dubrovnika od nastarijih vremena do početka VII. stoljeća (do propasti Epidauruma)*, Dubrovnik, 1972., 48; Nenad CAMBI, "Antički Epidaur", *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* 3/17, 2006., 202; Giacomo GUIDI, Anfiteatro, u: *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, Milano, 1929., 284; Giovanni FORNI, Anfiteatro, u: *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, Roma, 1958., 388.

Tiha.² U antičkoj literaturi Epidaurum se prvi put spominje godine 47. prije Kr. u kontekstu građanskog rata između Cezara i Pompeja, mada su već prije sredine II. stoljeća prije Kr. Rimljani bili vojno angažirani u epidaurskom zaleđu, u sklopu ratova protiv ilirskog kralja Gencija.³ Područje antičkog Epidauruma pouzdano su locirali itinerari konkretnim navođenjem udaljenosti od pojedinih gradova i otoka. Očito je da je uloga Epidauruma bila primarno pomorskog karaktera.⁴ Bez Epidauruma bijaše gotovo nemoguća pomorska komunikacija između područja sjevernog i južnog Jadrana, budući da je dotična točka bila bitna karika u lancu luka za uspješnu plovidbu od korijena Pelješca do Bokokotarskog zaljeva.⁵ To je po svoj vjerojatnosti bilo naselje domorodačkog stanovništva, kao i ponešto pridošlih rimskih građana.⁶ Pritom je riječ o naselju koje na dotičnom prostoru egzistira prije rimskog osvajanja, a na čijem je mjestu kasnije osnovana rimska kolonija.⁷ Na temelju svrstanja na Cezarovu stranu Epidaurum je dobio uvjete za bolji daljnji razvitak. Time je postignut i uvjet da ga ne zaboravi ni Cezarov posinak i nasljednik August, koji je prema dotičnim kolonijama vodio identičnu politiku.⁸ Epidaurum je bio najznačajniji rimski grad između područja rijeke Neretve i Boke Kotorske. *Colonia Epidauritana*, osnovana i organizirana od Oktavijana Augusta, razvila se na nekadašnjem teritoriju plerejske civitas gdje je bila formirana dedukcijom rimskih građana.⁹ O gradskom prostoru Epidauruma uistinu je teško govoriti, budući da su na području današnjeg Cavtata bila rijetka arheološka istraživanja.¹⁰ Iskapanja donedavno nisu ni vođena, a nadzor nad gradnjom bio je slabo organiziran. Zaštitna i druga vrsta istraživanja nisu uvijek ni objavljivana.¹¹ Na ovom mjestu valja naglasiti kako je suvremeni grad u velikoj mjeri prekrpio prostor rimskog grada.¹²

² Aleksandra FABER, "Prilog topografiji ilirsko-rimskog Epidaura", *Opuscvla Archaeologica*, 6, 1966., 25; Petar Lisičar, "Prilozi poznavanju Epitaura", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 4, 1966., 25; Vlasta BEGOVIĆ – Ivančica SCHRUNK, "Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio: pregled lokaliteta", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19, 2002., 123; CAMBI, Antički Epidaur, 195; Valentin PUTANEC, "Naziv Labusedumiz 11. st. za grad Dubrovnik", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 19, 1993., 289.

³ Miroslav GLAVIČIĆ, "Epigrafska baština rimskodobnog Epidaura", *Archaeologica Adriatica* 2/1, 2008., 44; Cambi, Antički Epidaur, 187-188.

⁴ Usporedi: LISIČAR, Prilozi poznavanju Epitaura, 29; CAMBI, Antički Epidaur, 188; Nikša PETRIĆ, "Pretpovijest Dubrovnika", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 42, 2009., 511.

⁵ Usporedi: GLAVIČIĆ, Epigrafska baština, 43-44; CAMBI, Antički Epidaur, 188; LISIČAR, Prilozi poznavanju Epitaura, 42.

⁶ GLAVIČIĆ, Epigrafska baština, 44.

⁷ LISIČAR, Prilozi poznavanju Epitaura, 25-26; GLAVIČIĆ, Epigrafska baština, 43; FABER, Prilog topografiji, 25-26, 35.

⁸ CAMBI, Antički Epidaur, 190.

⁹ FABER, Prilog topografiji, 34; CAMBI, Antički Epidaur, 191-192; Bruno BIJADIJA, "Rimska religija i kultovi u Epidauru", *Archaeologica Adriatica*, 6, 2012., 67.

¹⁰ GLAVIČIĆ, Epigrafska baština, 43; CAMBI, Antički Epidaur, 190; BIJADIJA, Rimska religija, 67.

¹¹ Usporedi: Faber, Prilog topografiji, 25; GLAVIČIĆ, Epigrafska baština, 44.

¹² FABER, Prilog topografiji, 25; PUTANEC, Naziv Labusedum, 289.

2. Indicirani amfiteatar u Epidaurumu

Kada se govori o antičkom Epidaurumu, naselju na poluotoku, tada treba imati na umu jedinstven smještaj i posebne reljefne karakteristike.¹³ Samo područje prirodnih prostranstava antičkog Epidauruma obilježeno je znatno strmim i visokim reljefom, u čijem se prirodnom sklopu na središnjem prostoru odabranog poluotoka Rata formirao antički Epidaurum, gdje bi se trebao ubicirati još neotkriveni amfiteatar. U radovima akademika Mate Suića također se spominje pitanje o postojanju epidaurskog amfiteatra, u sklopu kojeg se navode stanovite atribucije u postojećoj arheološkoj literaturi koje nisu sasvim pouzdane, no unatoč tome, vrlo je vjerojatno da je dotična kolonija imala svoj amfiteatar. Nažalost, zasad ne postoje epigrafička svjedočanstva u kojima se spominje organizacija borbi u areni (*munus gladiatorum*), što bi također bio pristojan pokazatelj za postojanje amfiteatra u gradu, međutim ne posve pouzdan, budući da su se gladijatorske borbe izvodile i na brojnim drugim lokacijama gdje nije bilo građevine amfiteatra, kao što je, primjerice, prostor foruma, u termama ili pak na nekoj improviziranoj površini kao što je obična ledina.¹⁴

Prvi takav trag o možebitnom postojanju rimske građevine amfiteatra na području poluotoka Rata, odnosno, rimske kolonije Epidaurum za priređivanje krvavih gladijatorskih priredbi, donosi Ivo Bojanovski u netom spomenutom djelu:

“Materijalni ostaci grada svode se na mali broj objekata – tragovi pristaništa, dijelovi gradskih bedema, stepenište usječeno u stijenu, ostaci groblja kod mauzoleja (Sv. Roko), te ponekog groba. Spominje se i navodni amfiteatar na Ratu, na mjestu na kojem je Evans otkopao polukružni bazen (promjera 15,33 m, dubine 1,17 m), koji se danas ne može identificirati.”¹⁵

Kolonija Epidaurum je za vrijeme vladavine cara Augusta postala agrarnom kolonijom,¹⁶ kada započinje i gradnja velebnih, monumentalnih i veličanstvenih amfiteatara i ostalih građevina na našim prostorima u rimskom graditeljskom svijetu, o čemu svjedoče brojna podignuta rimskodobna arhitektonska zdanja diljem istočnojadranske obale i u unutrašnjosti. S obzirom na prestižni kolonijalni rang i status, dotični je antički grad mogao imati dovoljno financijskih sredstava i moći za izgradnju jednog takvog amfiteatralnog zdanja, budući da su se u pravilu samo bogate i prosperitetne rimske zajednice mogle “opskrbiti” takvom građevinom. Poučeni primjerima brojnih drugih amfiteatara u rimskom svijetu, možemo očekivati da je i građevina amfiteatra rimske kolonije Epidauruma također bila smještena

---

¹³ Usporedi: GLAVIČIĆ, *Epigrafska baština*, 43-44; CAMBI, *Antički Epidaur*, 195.

¹⁴ SUIĆ, *Antički grad*, 262; Kristina Džin, *Amfiteatar i igre u carsko doba Pule*, Pula, 1997., 5.

¹⁵ BOJANOVSKI, *Bosna i Hercegovina*, 77.

¹⁶ GLAVIČIĆ, *Epigrafska baština*, 44; SUIĆ, *Antički grad*, 63; CAMBI, *Antički Epidaur*, 190-194; BIJADIJA, *Rimska religija*, 67-68.

izvan gradskih zidina (*extra muros*), ukoliko je postojala. Prema terenskoj situaciji Epidaurum je nedvojbeno morao imati zidine i na mjestu gdje se poluotok povezao s kopnom.¹⁷ Tu su na kraju glavnog *decumanusa* morala biti i gradska vrata, međutim, nije isključena mogućnost da je bilo i drugih vratâ, koja su po svojoj vjerojatnosti umrežavala gradski prostor s njegovom periferijom, gdje bismo mogli očekivati indiciranu građevinu rimskog amfiteatra.¹⁸

Problem predstavlja što zasad nije definiran niti urbani areal antičkog Epidaura.¹⁹ U domaćoj i stranoj znanstvenoj literaturi često se spominju ostaci antičkog amfiteatra na području rimskodobne kolonije Epidauruma.²⁰ Međutim, podaci o arhitektonskim ostacima presudnim za potrebe ovog rada izostaju. Pogotovo nema podataka vezanih uz dimenzije, izgled, kapacitet i točan tlocrt ovog indiciranog amfiteatra, a ti podaci nisu sačuvani niti objelodanjeni. Kao jednu vrstu zaključka valja napomenuti da su sve objektivne i vjerodostojne informacije koje bi progovarale o postojanju amfiteatra na području rimske kolonije Epidauruma krajnje reducirane, međutim, ne i odsutne.

3. Natpisna građa i zapažanja u literaturi

Mogući dokazni materijal o postojanju "cavtatskog" amfiteatra predstavlja natpis CIL, III. 1745:

*P(ublio) Aelio P(ublui) f(ilio) / Tro(mentina tribu) / Osilliano / Novia Bassilla / mater et Novia Iustilla avia posuer(unt) / et sportulis decurio(nalibus) / Augustalibus et sexvi / ris datis item pugilum / spectaculodedicave / runt huic universus / ordo decurionatus / honorem et locum / statuæ decrevit.*²¹

Dotični počasni natpis spominje građevinski pothvat i investicije za organiziranje javnih priredbi u vidu sportskog natjecanja na uspomenu i čast Publiju Eliju Osilijanu.²² Tom prilikom su njegova majka Novija Bazila i baka Novija Justila svojem sinu i unuku dale podići spomenik i udjelile mu dekurionske, seksviratske i augustalske *sportule*, odnosno, igre na dar.²³ Spomenuti se dekurioni pritom

¹⁷ Usporedi: FABER, Prilog topografiji, 28; CAMBI, Antički Epidaur, 198; GLAVIČIĆ, Epigrafska baština, 44.

¹⁸ CAMBI, Antički Epidaur, 198.

¹⁹ GLAVIČIĆ, Epigrafska baština, 44.

²⁰ U znamenitim serijalnim izdanjima Leksikografskog zavoda Jugoslavije iz Zagreba, posebno u Općoj Enciklopediji, već se generacijski naučava širu javnost o materijalnim ostacima amfiteatra u Epidaurumu.

²¹ GLAVIČIĆ, "Dvije novinske bilješke (Osservatore Dalmato) o nalazu natpisa CILIII, 1745. iz godine 1856.", *Archaeologica Adriatica*, 3, 2009., 146.

²² CAMBI, Antički Epidaur, 192-193; GLAVIČIĆ, Dvije novinske bilješke, 145; BIJADIJA, Rimska religija, 76.

²³ GLAVIČIĆ, Epigrafska baština, 54; SUIĆ, *Antički grad*, 192-193; GLAVIČIĆ, Dvije novinske bilješke, 140.

spominju samo skupno, kao *ordo* (vijeće), koje jednoglasnim zaključkom određuju počast i mjesto za kip Publiju Eliju Osilijanu, čime se naglašavaju zasluge osobe.²⁴ Možda se upravo spomenuta (hrvačko-šakačka) priredba baš izvodila i održavala na području tamošnjeg gradskog amfiteatra kao i njoj zastupljeni slični karakteristični sadržaji i programi priređivani u doba tadašnjih svečanosti i sajmova, na primjer, sportsko-atletska natjecanja, javne manifestacije, svečane proslave i drugi spektakli. Potrebno je objasniti i ulogu sevira i augustala, koja se manifestirala kroz održavanje carskog kulta.²⁵ Njih šestoricu birali su gradski dekurioni iz oslobođeničkog staleža. Oni su skrbbili za održavanje kulta i snosili su velike troškove za održavanje svetišta, ukrašavanja, kao i gozba, igara i slično.²⁶ Međutim, treba naglasiti da bi se fundus prisutnih argumenata mogao iskoristiti i za osporavanje ovih spomenutih pretpostavki. Ti malobrojni podaci imaju razmjerno ograničenu vrijednost, ali na današnjoj razini istraženosti nije moguće navesti ni sve potrebne argumente koji bi ovu tezu ozbiljnije doveli u pitanje. Prilično zanimljivu sliku rimskog urbanizma epidaurske kolonije pruža nam konstatacija Grge Novaka:

*“Rimska kolonija Epitaurus bio je na mjestu današnjeg Cavtata, gdje se nalaze mnogobrojni rimski ostaci kao teatar i dr.”*²⁷

Dalje navodi:

“Među svim tim brojnim kolonijama i municipijima nije zasigurno zaostajala ni kolonija Epidaurum, nego je i ona imala i svoj teatar ili amfiteatar ili oboje, svoj forum i svoje hramove, svoje terme i svoju biblioteku, i izmjenjivala sa ostalim gradovima ne samo robu, nego i obrtnike i drugo”.

Ovim navodom ostavlja se otvorenom mogućnost postojanja ne samo teatra kao građevine javne namjene za razonodu antičkog svijeta, nego se još jednom u našoj literaturi indicira i postojanje amfiteatra na području rimskog Epidauruma istovjetne zabavne namjene.²⁸

Kao daljni korak u vidu pokušaja rješavanja dotične problematike, napomenuo bih sljedeće svjedočanstvo vezano uz dvojicu svjetski poznatih arheologa, koji su se osvrnuli na dotičnu temu.²⁹ Čuveni engleski arheolog Arthur Evans boravio je na području antičkog Epidaura, ali nije zabilježio nikakve podatke o mogućem postojanju amfiteatra. Zato se u svojem djelu *“Ancient Illyria: An Archaeological Exploration”* osvrnuo na iskaz o amfiteatru kolonije Epidauruma čuvenog arheologa Theodora Mommsena, koji je zabilježio sljedeće relevantne podatke za ovu raspravu:

---

²⁴ CAMBI, *Antički Epidaur*, 192-193; GLAVIČIĆ, *Epigrafska baština*, 54.

²⁵ Usporedi: GLAVIČIĆ, *Dvije novinske bilješke*, 142.

²⁶ CAMBI, *Antički Epidaur*, 209.

²⁷ Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, Split, 2004., 80.

²⁸ Isti, *Povijest Dubrovnika*, 1972., 48.

²⁹ Usporedi: CAMBI, *Antički Epidaur*, 188.

*“He further observes that any one who, like himself, has visited Ragusa Vecchia, who has seen the remains of the amphitheatre cut out of the solid rock, the traces of the Roman harbour, the inscriptions which, though not presenting in a single case the name of the city, are numerous and imposing, and the other abundant traces of Roman habitation that are daily brought to light, can fall to recognise the fact that a famous and important Roman city must have existed at this spot, epithets which, among all the Roman stations on the coast between Lissus and Narona, alone apply to the Colony of Epitaurum”.*³⁰

4. Razrada i umjesto zaključnog razmatranja

Mommsen je među gradskim objektima spomenuo građevinu amfiteatra, što je očito zabuna, koja je tko zna kako nastala. Vjerojatno se znameniti povjesničar oslonio na podatak iz izvješća o istraživanjima godine 1833., koje se čuva u Dubrovačkom arhivu. U tom spisu stoji da su uz crkvu Sv. Petra kraj Cavtata nađeni ostaci kazališta i terma. Izvjestitelj je pritom vjerojatno dao maha mašti i unio nepostojeće stvari.³¹ Naime, nigdje nikakvog traga građevini poput teatra nema ni na poluotoku ni u blizini. Na istočnoj obali Jadrana pouzdano su utvrđena samo četiri amfiteatra (Pula, Salona i dva vojnička: Burnum i Tilurij), a još su možda postojali u Jaderu i Aequumu.³² Ni u Naroni nije otkriven amfiteatar, pa je teško vjerovati da bi bio u Epidaurumu. Ni u jednom dalmatinskom gradu nisu utvrđeni ni natpisi gladijatora, osim u Saloni.³³ Južnije je amfiteatar postojao samo na području rimskog Dirarhija.³⁴ Međutim, jedan stupić s grotesknom maskom, iako vjerojatno sepulkralnog karaktera, mogao bi indicirati postojanje nekog prostora posvećenog zabavi i raznim igrama.³⁵ Možda na takvu građevinu upućuje i spomenuti natpis Publija Elija Osilijana, kojemu su u čast bile održane boksačke igre. Iako su igre mogle biti održavane i u nekoj palestri u sklopu termi, ipak je jedan javni prostor namijenjen spektaklima bio podignut i uređen na području antičkog Epidauruma.³⁶

Od suvremenih arheologa, Aleksandra Faber navodi da:

“Sadržaj nekih natpisa govori o podizanju ili uzdržavanju javnih objekata; tako CIL III 1749. spominje izgradnju portika, CIL III 1750. obnovu i uzdržavanje

³⁰ EVANS, *Ancient Illyria*, 5.

³¹ CAMBI, *Antički Epidaur*, 202.

³² Marin BUOVAC, “O natpisnoj građi rimskih amfiteatara na prostoru istočnojadranske obale”, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 105, 2012., 84; Marin BUOVAC, “Postanak i razvoj naumahija na prostoru Rimskog Carstva”, *Histria Antiqua*, 21, 2012., 388.

³³ BUOVAC, *O natpisnoj građi*, 89-93.

³⁴ Marin BUOVAC, “Rimski amfiteatri na prostoru istočnog Jadrana”, *Materijali*, 24, 2012., 36; Emilio MARIN, “Mozaik u oratoriju sv. Venancija u Lateranskoj krstionici”, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 24, 2008., 254.

³⁵ CAMBI, *Antički Epidaur*, 202-203.

³⁶ Isti, *Antički Epidaur*, 193, 209.

cisterne, i to o vlastitom trošku gradskih funkcionera. Amfiteatar koji spominje Mommsen u Cavtatu nije utvrđen i ima malo vjerojatnosti da je postojao jer bi jedan tako monumentalni i solidan objekt, uza sve kasnije eksploatacije, ipak ostavio vidljivih tragova. Vjerojatno je Mommsen postojanje amfiteatra zaključio na osnovi natpisa CIL III 1745, gdje se spominje priređivanje igara”.³⁷

To je očito pitanje koje će vjerojatno riješiti buduća istraživanja. Prije iskopavanja pretpostavke su neizbježne, ali i korisne jer ih mogu usmjeravati. Ovim je putem potrebno samo zaključiti da se ovakva izjava bez valjane argumentacije ili barem bez veoma čvrstih uporišta, ne može uzeti u obzir za daljnja razmatranja i vrednovanja postojeće problematike.

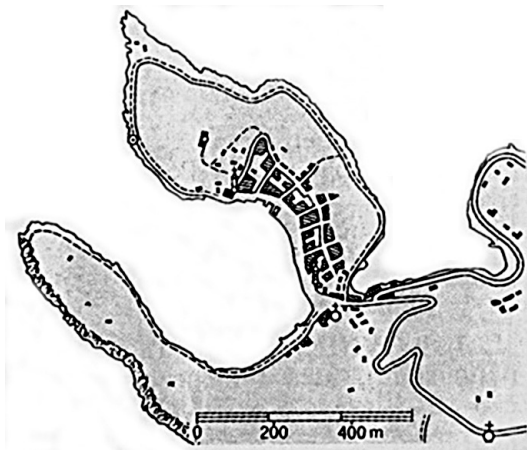
³⁷ FABER, Prilog topografiji, 30.

LITERATURA

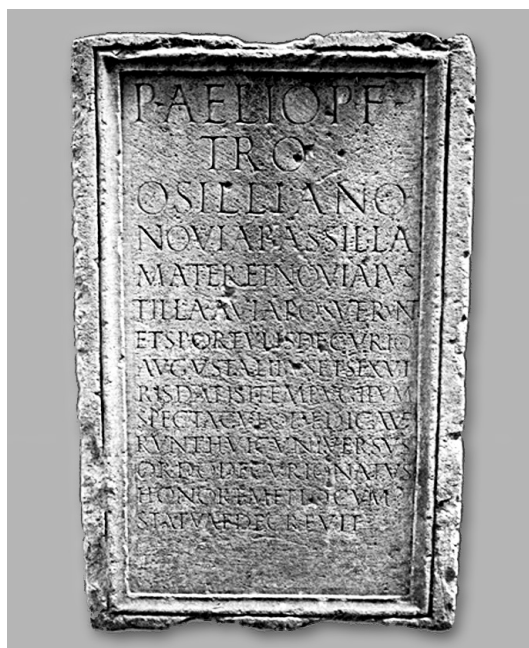
1. BATUŠIĆ, Slavko, Amfiteatar, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Zagreb, 1959., 74.
2. BEGOVIĆ, Vlasta, Ivančica Schrunk, "Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio: pregled lokaliteta", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19, 2002., 113-130.
3. BIJAĐIJA, Bruno, "Rimska religija i kultovi u Epidauru", *Archaeologica Adriatica*, 6, 2012., 67 - 86.
4. BOJANOVSKI, Ivo, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo, 1988.
5. BULIĆ, Frane, "Le dimensioni dell' amfiteatro romano a Salona in confronto con altri piu notevoli amfiteatri del mondo romano", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 49, 1927., 111.
6. BUOVAC, Marin, "Rimski amfiteatri na prostoru istočnog Jadrana", *Materijali*, 24, 2012., 36.
7. BUOVAC, Marin, "O natpisnoj građi rimskih amfiteatara na prostoru istočno jadranske obale", *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 105, Split, 2012., 83-95.
8. BUOVAC, Marin, "Postanak i razvoj naumahija na prostoru Rimskog Carstva", *Histria Antiqua*, 21, Pula, 2012., 381-393.
9. AMBI, Nenad, *Antika*, Zagreb, 2002.
10. CAMBI, Nenad, "Antički Epidaur", *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost*, 3/17, 2006., 185-217.
11. DŽIN, Kristina, *Amfiteatar i igre u carsko doba Pule*, Pula, 1997.
12. EVANS, Arthur, *Ancient Illyria: An Archaeological Exploration*, London, 2006.
13. FABER, Aleksandra, "Prilog topografiji ilirsko-rimskog Epidaura", *Opuscvla Archaeologica*, 6, 1966., 25-42.
14. FORNI, Giovanni, Anfiteatro, u: *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, Roma, 1958., 374-390.
15. FUTRELL, Alison, *Blood In The Arena: The Spectacle Of Roman Power*, Austin, 2001.
16. GLAVIČIĆ, Miroslav, "Epigrafska baština rimskodobnog Epidaura", *Archaeologica Adriatica*, 2/1, 2008., 43 - 62.
17. GLAVIČIĆ, Miroslav, "Dvije novinske bilješke (Osservatore Dalmato) o nalazu natpisa CIL III, 1745. iz godine 1856.", *Archaeologica Adriatica*, 3, 2009., 137-154.
18. GUIDI, Giacomo, Anfiteatro, u: *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, Milano, 1929., 280-285.
19. LISIČAR, Petar, "Prilozi poznavanju Epitaura", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 4, 1966, 25-64.
20. MARIN, Emilio, "Mozaik u oratoriju sv. Venancija u Lateranskoj krstionici", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 24, Zagreb, 2008., 251- 256.

21. MLAKAR, Štefan, *Amfiteatar u Puli*, Pula, 1996.
22. NOVAK, Grga, *Povijest Dubrovnika, Povijest Dubrovnika od nastarijih vremena do početka VII. stoljeća (do propasti Epidauruma)*, Dubrovnik, 1972.
23. OVAK, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Split, 2004.
24. PETRIĆ, Nikša, "Pretpovijest Dubrovnika", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 42, 2009., 509-517.
25. PUTANEC, Valentin, "Naziv Labusedum iz 11. st. za grad Dubrovnik", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 19, 1993., 289-301.
26. SUIĆ, Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003.

PRILOZI

Slika 1. Poluotok Rat na kojem je nastao Epidaur.
Izvor: N. Cambi, 2002.

Slika 2. Prikaz natpisa CIL III 1745 iz Epidauruma.
Izvor: M. Glavičić, 2008.

MARIN BUOVAC

Das Nachdenken über die Existenzmöglichkeit des Amphitheaters und der Gladiatorenkämpfe im Gebiet der römischen Kolonie Epidaurum

Abstract

In dieser Arbeit behandelt der Autor die Gegend der römischen Kolonie Epidaurum, wo anhand von gewissen Nachrichten ein römisches Amphitheater vermutet wird. Angesichts der Tatsache, dass eine Reihe von Autoren in ihren Werken die Existenz eines römischen Amphitheaters in Epidaurum zeigen, wird der Autor versuchen, die Faktizität der jeweiligen Aussagen und Behauptungen zu etablieren. Daher kann diese Arbeit als ein Diskurs bzw. Beitrag zur weiteren Aufklärung des Phänomens der Gladiatorenkämpfe und Amphitheater in der römischen Provinz Dalmatien verstanden werden.

Stichwörter:

Epidaurum, Römerzeit, Amphitheater, CIL III 1745, römische Spiele

O sudbini, značaju i ulozi salonitanskog amfiteatra u razdoblju kasne antike, srednjega i novoga vijeka*

U ovom radu se obrađuje uloga rimskog amfiteatra u Saloni koju zauzima pojavom kršćanstva i zabrane gladijatorskih igara. Nakon bogate povijesti iz vremena rimskog vladanja upravo u postantičkim razdobljima dolazi do izražaja degradacija nekoć najsajajnijih građevina rimskog imperija. Upravo su pojedina razdoblja poput starokršćanstva, srednjeg vijeka ili pak mletačko-turskih previranja trajno obilježili značaj rimskog amfiteatra za širu zajednicu solinskoga kraja.

Ključne riječi:

Salona, amfiteatar, gladijatori, Nemeza, kršćanstvo, Pinčo, Leonardo Foscolo, Paraći

1. Uvod

Antička Salona predstavlja kompleksan višeslojni arheološki lokalitet iznimno bogate povijesti, u čijem se sklopu nalazi najmonumentalnija građevina iz vremena rimskog vladanja – amfiteatar (*amphitheatrum*).¹ U salonitanskom amfiteatru su se tokom prvih stoljeća izvodile gladijatorske igre (*ludi gladiatori*), lov na divlje i razjarene zvijeri (*venationes*) i druge vrlo često krvoločne zabave.² S pojavom kršćanstva i novonastalim vjerskim prilikama mijenja se stav prema spomenutim krvoločnim i okrutnim manifestacijama rimskoga svijeta.³

---

* Ovaj članak je dio diplomskoga rada (*Amfiteatri na tlu Istrije i Dalmacije*) kojega je Marin Buovac, studentski smjer Arheologija/Njemački jezik i književnost, obranio u listopadu 2010. pod mentorstvom prof. dr. sc. Željka Miletića i članom komisije doc. dr. sc. Ivanom Jadrić-Kučan.

¹ Željko RAPANIĆ, Solin do VII. st., u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solin, 1971., 21; Marin BUOVAC, "O natpisnoj građi rimskih amfiteatara na prostoru istočnojadranske obale", *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 105, 2012., 89; Jasna JELIČIĆ - RADONIĆ – Ana SEDLAR, "Topografija antičke Salone (III): Salonitanska Urbs occidentalis", *Tusculum*, 4, 2011., 71.

² Frane BULIĆ, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., 74; Mirjana SANADER, *Imago provinciarum*, Zagreb, 2008., 139-142.

³ Marin BUOVAC, "Odras vjerske slobode na primjeru rimskih amfiteatara u istočnojadranskom kontekstu", u: *IV. Kongres hrvatskih povjesničara 2012. – Sloboda*, 2012., 63; Jasna JELIČIĆ - RADONIĆ, "The Cult of the Salona Martyrs in the Amphitheatre", *Hortus Artium Medievalium*, 15, 2009., 57-58.

2. Poganska i starokršćanska svetišta

U tom pogledu vrijedan je spomen dviju nadsvođenih prostorija ispod južne strane gledališta salonitanskog amfiteatra, koje su predstavljale omanja svetišta božice Nemeze.⁴ Spomenuti nemezeji predstavljaju gladijatorska svetišta božice Nemeze, koja su na području salonitanskog amfiteatra bila izravno povezana s onim dijelom građevine koji je bio predviđen za boravak gladijatora.⁵ Upravo iza *via venatorum*, prolaza koji okružuje salonitansko borilište, vodio je pristup u prostorije spomenutih nemezeja.⁶ Budući da su u vrijeme prvih kršćanskih progona na području salonitanskog borilišta bile odrubljivane glave salonitanskim mučenicima, kršćani kasnije spomenuta svetišta pretvaraju i adaptiraju u memorijalne kapele kao spomen na kršćanske mučenike.⁷ Spomenute kapele također su posvećene svim ubijenim prijestupnicima i gladijatorima, koji su svoj život položili na prostoru salonitanskog borilišta.⁸ Stoga prostor salonitanskog borilišta možemo smatrati egzekucijskim središtem tj. pogubilištem na smrt osuđenih prijestupnika.⁹ Osudom *ad bestias* tamošnji osuđenici također su bespomoćno bačeni u arenu pred divlje, izgladnjele i razjarene zvijeri.¹⁰ U vrijeme Dioklecijanovih progona kršćana na prostoru salonitanskog borilišta na smrt su mučeni prvi salonitanski mučenici i brojni svećenici u znaku kršćanske vjere.¹¹

Stoga su se prvotni kršćani već u III. stoljeću tajno okupljali unutar dotičnih prostorija građevine salonitanskog amfiteatra, da bi mnogo kasnije na tom mjestu oslikanim zidovima označili memorijalne kapele, koje će biti posvećene uspomeni mučenika Asterija i njegove pratnje (*Antiochianus, Gaianus, Paulinianus* i *Telius*)¹², sahranjenih na obližnjem groblju Kapljuč.¹³

U istočnoj kapeli pronađeni su neznatni ostaci fresko-slikarija salonitanskih mučenika, gdje možemo razaznati red likova s aureolom i ostatke natpisa svećenika Asterija.¹⁴ Do danas su ostali sačuvani samo dijelovi supstrukcija ove monumental-

⁴ Mate SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003., 264; Emilio MARIN, *Grad Salonae / Salona*, u: *Longae Salonae*, Split, 2002., 15; Duje RENDIĆ-MIOČEVIĆ, "Uloga amfiteatra u antičkom svijetu", *Histria Antiqua*, 9, 2003., 174.

⁵ Einar DYGGVE, *L'amphitheatre, Recherches à Salone*, Copenhagen, 1933., 84-85.

⁶ RAPANIĆ, *Solin do VII. st.*, 22; JELIČIĆ-RADONIĆ, *The Cult of the Salona Martyrs*, 57.

⁷ BULIĆ, *Po ruševinama stare Salone*, 75, 77; RAPANIĆ, *Solin do VII. st.*, 23.

⁸ DYGGVE, *L'amphitheatre*, 108-110; Suić, *Antički grad*, 265; Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, 75; RAPANIĆ, *Solin do VII. st.*, 23, 28.

⁹ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Uloga amfiteatra*, 172.

¹⁰ Usporedi: BULIĆ, *Po ruševinama stare Salone*, 75.

¹¹ Einar DYGGVE, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split, 1996., 29.

¹² Frane BULIĆ, "Oratorio dei martiri salonitani nell'amfiteatro romano a Solin. (Salona)", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 49, 1927., 107; Emilio MARIN, *Starokršćanska Salona: studije o genezi, profilu i transformaciji grada*, Zagreb, 1988., 26; JELIČIĆ-RADONIĆ – Sedlar, *Topografija antičke Salone (III)*, 74.

¹³ Emilio MARIN, "Mozaik u oratoriju sv. Venancija u Lateranskoj krstionici", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 24, 2008., 254-255.

¹⁴ DYGGVE, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, 29, 72; *The Cult of the Salona Martyrs*, 58; Vicko KAPITANOVIĆ, *Kršćanska arheologija*, Split, 2006., 164-166.

ne građevine, kao i pojedini dijelovi arhitektonske dekoracije i kamene plastike.¹⁵ Spomenuti kršćanski oratorij uređen je po svoj vjerojatnosti u VI. stoljeću.¹⁶ Na ovom mjestu potrebno je istaknuti činjenicu da su fresko-slikarije iz dotičnog prostora, sada malog kršćanskog oratorija, utjecale na projekt mozaika u Lateranu.¹⁷ Analognu kršćansku kapelu također iz VI. stoljeća nalazimo na području amfiteatra u antičkom Dirarhiju (*Dyrrachium*).¹⁸

3. Ukidanje gladijatorskih borbi

Već početkom V. stoljeća su Honorijevom carskom uredbom zabranjene međusobne borbe gladijatora u salonitanskom amfiteatru.¹⁹ Međutim, borbe gladijatora i zvijeri i dalje su se održavale, jer je amfiteatar funkcionalan sve do polovice VI. stoljeća.²⁰ Naposljetku, car Justinijan je u spomenutom razdoblju dopuštao isključivo borbe sa životinjama.²¹ Nakon toga amfiteatar je služio kao besplatan kamenolom, zbog čega je svjesno i sustavno uništavan.²² Dotična konstatacija je u skladu s provedenim arheološkim istraživanjima iz 2005. godine, gdje su najmlađi nalazi vremenski atribuirani upravo u kasnoantičko razdoblje.²³ Potom je uslijedilo bespoštedno pretvaranje i adaptiranje građevine salonitanskog amfiteatra u svrhu obrambene tvrđave za vrijeme znamenitih gotsko-bizantskih ratovanja.²⁴

4. Crkva sv. Mihovila

Posebnu epizodu u povijesti građevine salonitanskog amfiteatra predstavlja crkva Sv. Mihovila (*sancti Michaelisde arena*), poznata jedino još iz povijesnih izvora.²⁵ Spomenuta crkva se prvi puta spominje 9. veljače 994. godine.²⁶ Prema

¹⁵ RAPANIĆ, *Solin do VII. st.*, 21.

¹⁶ JELIČIĆ-RADONIĆ – SEDLAR, Topografija antičke Salone (III), 74; Rapanić, *Solin do VII. st.*, 23.

¹⁷ JELIČIĆ-RADONIĆ, The Cult of the Salona Martyrs, 58; Marin, Mozaik u oratoriju sv. Venancija, 251-255.

¹⁸ MARIN, Mozaik u oratoriju sv. Venancija, 254; BULIĆ, *Po ruševinama stare Salone*, 549-551. Tragove kršćanskog kulta u sklopu građevina amfiteatara također nalazimo u brojnim drugim rimskodobnim gradovima: *Augusta Treverorum* (Trier), *Divodurum Mediomatricum* (Metz) ili pak *Carnuntum* (Petronell).

¹⁹ BUOVAC, Odras vjerske slobode, 63.

²⁰ Branko KIRIGIN – Emilio MARIN, *Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji*, Split, 1989., 84.

²¹ RAPAĆ, *Solin do VII. st.*, 23.

²² SANADER, *Imago provinciarum*, 133; MARIN, Grad Salonae / Salona, 15; Letizia ABBONDANZA, *Kolosseum*, Milano, 2008., 47; Štefan MLAKAR, *Amfiteatar u Puli*, Pula, 1996., 19, 22.

²³ Usporedi: JELIČIĆ-RADONIĆ, The Cult of the Salona Martyrs, 56.

²⁴ BULIĆ, Oratorio dei martiri salonitani nell'amfiteatro, 109; Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, 73, 77.

²⁵ Ante PITEŠA - Ivana MARIJANOVIĆ - Aida ŠARIĆ - Jerko MARASOVIĆ, Arheološka mjesta i spomenici, u: *Starohrvatski Solin*, Split, 1992., 114-115; JELIČIĆ-RADONIĆ, The Cult of the Salona Martyrs, 59.

²⁶ Usporedi: Mladen ANČIĆ, "Srednjovjekovni montaneji", *Starohrvatska prosvjeta*, 24, 1997., 127-148.

dotičnim izvorima stanoviti bugarski plemić Pinčo, rođak bugarskog cara Samuila, prebjegao je k hrvatskom vladaru Stjepanu Držislavu, koji mu je poklonio određene zemljišne posjede.²⁷ Dozvolom hrvatskog kralja Držislava on podiže crkvu posvećenu sv. Mihovilu, sv. Petru i sv. Martinu, budući da mu je spomenuti kralj dopustio da za izgradnju dotične crkve upotrijebi kamenje iz ruševina obližnjeg salonitanskog amfiteatra.²⁸ Spomenutoj crkvi nema nikakvih arheoloških, arhitektonskih ili bilo kakvih drugih tragova, stoga joj u sadašnjem stanju istraženosti nije moguće odrediti točan položaj (mikrolokacija).²⁹ Ljubo Karaman i Ferdo Šišić dvoje u izvornosti-autentičnost dotičnog vrela.³⁰

Prema vijestima crkvenog dužnosnika, notara i historiografa Splicićanina Tome Arhiđakona (1200. - 1268. godine), salonitanski amfiteatar bio je prilično očuvan sve do XIII. stoljeća (*solum theatri*).³¹ Već u XIV. stoljeću sagrađene su od građe dotičnog amfiteatra ukupno tri kamene crkve, po navodu Frane Bulića, na sjeveru željezničke postaje prema Kninu.³²

5. Odras tursko-mletačkih ratova na salonitanski amfiteatar

Najveće pak oštećenje salonitanski amfiteatar doživljava u vrijeme ratova s Turcima u XVII. stoljeću, kada je po zapovijedi mletačkog providura Dalmacije Leonarda Foscola 1647. godine iz strateških razloga dan nalog da se amfiteatar nepovratno poruši kako se prijeteće osmanlijske snage ne bi mogle njime okoristiti kao utvrdom i u njoj se utaboriti.³³ U prilog devastacije salonitanskog amfiteatra govori i podatak kako je ovaj velebni spomenik stoljećima služio kao besplatan izvor kvalitetnog kamena mnogim drugim postantičkim gradnjama na tom području, pa

²⁷ Zrinka NIKOLIĆ JAKUS, "Bugari u Splitu? Priča o porijeklu jedne srednjovjekovne plemićke obitelji", u: *Hrvati i Bugari kroz stoljeća - Povijest, kultura, umjetnost i jezik*, Zagreb, 2013., 26-28.

²⁸ BULIĆ, *Po ruševinama stare Salone*, 32; Lovre KATIĆ, Solin VII – XX. stoljeća, u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solin - Zagreb, 1971., 86-87, 130.

²⁹ PITEŠA - MARIJANOVIĆ - ŠARIĆ - MARASOVIĆ, Arheološka mjesta i spomenici, 114; JELIČIĆ-RADONIĆ, *The Cult of the Salona Martyrs*, 59.

³⁰ Stjepan GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, Knjiga II, Rasprave*, Zagreb, 1973., 253-343.

³¹ John GARDNER WILKINSON, *Dalmatia and Montenegro*, London, 1848., 159-160; John Joseph Wilkes, *Dalmatia, History of Provinces of the Roman Empire*, London, 1969., 385; Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, 73; Ivan Marović, "O godini razorenja Salone", *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 99, 2006., 255; Toma Arhiđakon rimski amfiteatar naziva teatrom, odnosno kazalištem, što nije usamljen slučaj da se za takvu vrstu javnih rimskih građevina amfiteatar upotrebljava neadekvatna ili pak potpuno kriva terminologija.

³² BULIĆ, *Po ruševinama stare Salone*, 73.

³³ JELIČIĆ-RADONIĆ, *The Cult of the Salona Martyrs*, 60; Bože MIMICA, *Dalmacija u moru svjetlosti: povijest Dalmacije od antike do kraja XX. st.*, Rijeka, 2004., 166; RAPANIĆ, *Solin do VII. st.*, 23; Jagoda MARDEŠIĆ, Solin – antika, u: *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Zagreb, 2006., 241. Ne zaboravimo činjenicu da je mletačka uprava ponekad svoje činovnike plaćala solinskim kamenom.

je do danas sačuvan samo u donjim slojevima masivnih zidina.³⁴ Na ovom mjestu svakako valja pridodati kako je mletačka uprava ponekad svoje činovnike plaćala upravo solinskim kamenom, što posredno upućuje na njegovu trajnu vrijednost.

6. Obitelj Parać i salonitanski amfiteatar

Upravo u XVII. stoljeću u neposrednoj blizini salonitanskog amfiteatra gradi se naselje obitelji Parać, za čiju se gradnju po svoj vjerojatnosti koristilo kamenje s porušenog amfiteatra.³⁵ Tako je primjerice na vanjskom zidu Paraćevog dvora ugrađen jedan rimski reljef, koji prikazuje borbu dvaju gladijatora.³⁶ Međutim, brojni ostaci rimskih amfiteatara poslužili su kao temelji za kasnije gradnje, što je ujedno zabilježeno i na primjeru salonitanskog amfiteatra.³⁷ Ilustrativan primjer za gradnju stambenih i drugih jedinica na ostacima rimskih amfiteatara nalazimo diljem nekoć prostranoga Rimskog Carstva: *Tilurium* (Gardun kod Trilja), *Serdica* (Sofija), *Aventicum* (Avenches), *Dyrrhachium* (Drač), *Luca* (Lucca) i brojni drugi.³⁸

ZAKLJUČAK

Rimski amfiteatar u Saloni uspostavom kršćanstva postupno mijenja svoj prvobitni značaj i ulogu, zbog čega u postantičkim razdobljima preuzima ulogu besplatnog kamenoloma, kršćanskog kulturnog središta, svojevrstne strateške utvrde u ratnim vremenima ili pak naseobinskog područja.³⁹ Sama građevina rimskog amfiteatra u Saloni pritom doživljava brojne građevinske preinake i transformacije, što je konačno rezultiralo njezinim ruševnim ostacima.⁴⁰ Brojni kameni ostaci spomenutog amfiteatra pronađeni su kao spoliji u pojedinim građevinama na prostoru obližnjih Paraća i šire okolice Solina.⁴¹ Dio spomenutog građevno-arhitektonskog kamenog materijala, nekoć sastavnog dijela rimskog amfiteatra u Saloni, završio je ujedno na području Venecije.

---

³⁴ WILKES, *Dalmatia*, 385; BULIĆ, *Po ruševinama stare Salone*, 73; KATIĆ, *Solin VII – XX. stoljeća*, 125.

³⁵ Ivan GRUBIŠIĆ, "Solinski Paraći", *Tusculum*, 3, 2010., 71, 78, 80.

³⁶ BULIĆ, *Po ruševinama stare Salone*, 75; GRUBIŠIĆ, *Solinski Paraći*, 71, 78, 80.

³⁷ Marijana BATARELO-JELAVIĆ, "Tko koristi kuću Parać na amfiteatru?", *Solinska kronika*, 174 (XVI), Solin 15.03.2009, 2.

³⁸ Određen specifikum u graditeljskom smislu salonitanski amfiteatar postiže još u doba rimskog vladanja, kada biva inkorporiran u sustav obrambenih zidina glavnog grada rimske provincije Dalmacije, što je pospješeno zbog prijetećih najezdi germanskih naroda poput Markomana i Kvada. Sličnu sudbinu inkorporiranja rimskih amfiteatara u sustav fortifikacija doživljavaju pojedini drugi amfiteatri, npr. *Viminacium*, *Augusta Treverorum* ili pak *Amphitheatrum Castrense* u Rimu. Vidjeti: Jasna JELIČIĆ-RADONIĆ, "Amfiteatar i zapadni bedemi Salone", *Tusculum*, 1, Solin, 2008., 35-38.

³⁹ BUOVAC, *Odras vjerske slobode*, 63.

⁴⁰ RAPANIĆ, *Solin do VII. st.*, 23; Buovac, *O natpisnoj građi*, 90-92.

⁴¹ GRUBIŠIĆ, *Solinski Paraći*, 71, 78, 80.

LITERATURA

1. ABBONDANZA, Letizia, *Kolosseum*, Milano, 2008.
2. ANČIĆ, Mladen, “Srednjovjekovni montaneji”, *Starohrvatska prosvjeta*, 24, 1997., 127-148.
3. BATARELO-JELAVIĆ, Marijana, “Tko koristi kuću Parać na amfiteatru?”, *Solinska kronika*, 174 (XVI), Solin, 15.03.2009., 2.
4. BULIĆ, Frane, “Oratorio dei martiri salonitani nell’amfiteatro romano a Solin. (Salona)”, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 49, 1927., 106-111.
5. BULIĆ, Frane, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986.
6. BUOVAC, Marin, Odras vjerske slobode na primjeru rimskih amfiteatara u istočno-jadranskom kontekstu, u: *IV. Kongres hrvatskih povjesničara 2012. – Sloboda*, Zagreb, 2012., 63.
7. BUOVAC, Marin, “O natpisnoj građi rimskih amfiteatara na prostoru istočnojadranske obale”, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 105, Split, 2012., 83-95.
8. DYGGVE, Einar, L’amphitheatre, u: *Recherches à Salone*, Copenhagen, 1933., 35-150.
9. DYGGVE, Einar, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split, 1996.
10. GRUBIŠIĆ, Ivan, “Solinski Paraći”, *Tusculum*, 3, 2010., 71 – 103.
11. GUNJAČA, Stjepan, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, Knjiga II - Rasprave, Zagreb, 1973.
12. JELIČIĆ-RADONIĆ, Jasna, “Amfiteatar i zapadni bedemi Salone”, *Tusculum*, 1, 2008., 35 – 44.
13. JELIČIĆ-RADONIĆ, Jasna, “The Cult of the Salona Martyrs in the Amphitheatre”, *Hortus Artium Medievalium*, 15, 2009., 55-62.
14. JELIČIĆ-RADONIĆ, Jasna – sedlar, ana, “Topografija antičke Salone (III): Salonitanska Urbs occidentalis”, *Tusculum*, 4, 2011., 67-86.
15. KAPITANOVIĆ, Vicko, *Kršćanska arheologija*, Split, 2006.
16. KATIĆ, Lovre, Solin VII – XX. stoljeća, u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solin, 1971., 45-136.
17. KIRIGIN, Branko – MARIN, Emilio, *Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji*, Split, 1989.
18. MARDEŠIĆ, Jagoda, Solin – antika, u: *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Zagreb, 2006., 240-241.
19. MARIN, Emilio, *Starokršćanska Salona: studije o genezi, profilu i transformaciji grada*, Zagreb, 1988.
20. MARIN, Emilio et alii, *Arheološki muzej Split – vodič*, Split, 2002.

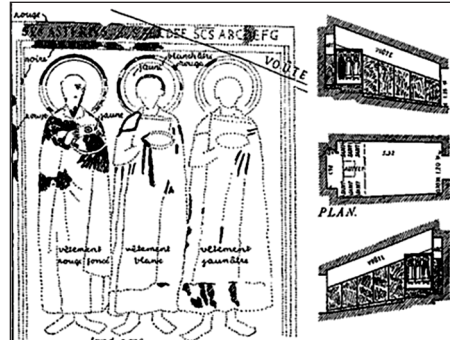
21. MARIN, Emilio, "Mozaik u oratoriju sv. Venancija u Lateranskoj krstionici", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 24, 2008., 251– 256.
22. NIKOLIĆ JAKUS, Zrinka, Bugari u Splitu? Priča o porijeklu jedne srednjovjekovne plemićke obitelji, u: *Hrvati i Bugari kroz stoljeća - Povijest, kultura, umjetnost i jezik*, Zagreb, 2013., 23-53.
23. RAPANIĆ, Željko, Solin do VII. st., u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solin, 1971., 9-44.
24. MAROVIĆ, Ivan, "O godini razorenja Salone", *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 99, 2006., 253 – 273.
25. MIMICA, Bože, *Dalmacija u moru svjetlosti: povijest Dalmacije od antike do kraja XX. st.*, Rijeka, 2004.
26. MLAKAR, Štefan, *Amfiteatar u Puli*, Pula, 1996.
27. PINTEROVIĆ, Danica, "Basilica Martyrum" u Mursi, u: *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 1980., 59-66.
28. PITEŠA, Ante – Marijanović, Ivana – Šarić, Aida – Marasović, Jerko, Arheološka mjesta i spomenici, u: *Starohrvatski Solin*, Split, 1992., 95 – 185.
29. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje, "Uloga amfiteatra u antičkom svijetu", *Histria antiqua*, 9, 2003., 169-178.
30. SANADER, Mirjana, *Imago provinciarum*, Zagreb, 2008.
31. MUIĆ, Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003.
32. WILKES, John Joseph, *Dalmatia, History of Provinces of the Roman Empire*, London, 1969.
33. WILKINSON, John Gardner, *Dalmatia and Montenegro*, London, 1848.

PRILOZI

Slika 1. Pogled na sačuvane ostatke salonitanskog amfiteatra
Izvor: foto: Marin Buovac

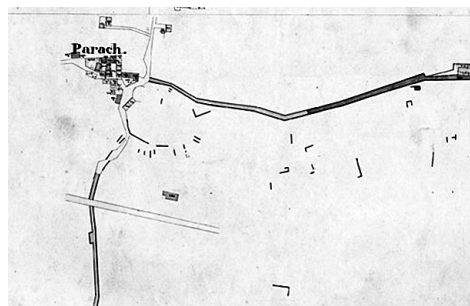
Slika 2. Prikaz salonitanskih mučenika u nekadašnjem svetištu božice Nemeze
Izvor: Einar Dyggeve, 1933, str. 109., sl. 56

Slika 3. i 4. Prikaz reljefa iz salonitanskog amfiteatra (lijevo) ugrađenog u zid naselja Parać (desno)
Izvor: Ivan Grubišić, 2010, str. 78, 80, sl. 2, 4

Slika 5. Prikaz Salone i njezinog amfiteatra prema Farlatiju
Izvor: Frane Bulić, 1986, str. 54

Slika 6. Katastarski prikaz salonitanskog amfiteatra i naselja Parać
Izvor: Državni arhiv u Splitu

Slika 7. Pogled na unutrašnjost salonitanskog amfiteatra
Izvor: www.enciklopedija.hr

Slika 8. Prikaz stambene jedinice građene na ostacima amfiteatra u Saloni
Izvor: foto: Marin Buovac

MARIN BUOVAC

**The destiny, significance and role of the amphitheatre
of Salona in Late Antiquity, Middle Ages
and Modern Times**

Summary

This paper discusses the role of the Roman amphitheatre in Salona during the rise of Christianity and subsequent prohibition of gladiator games. Following the rich history from the times of Roman rule in antiquity, a degradation of once the most glorious edifices of the Roman Empire became prominent. With the rise of Christianity, sanctuaries of the goddess Nemesis were adapted into Christian memorial chapels to honor the martyr's death of a priest Asterius and of four praetorians, that is, the soldiers of Diocletian's body guard (Antiochianus, Gaianus, Paulinianus i Telius). In the beginning of the 5th century, interacting gladiator fights in the amphitheatre were banned by Honorius' imperial order from the year 404., but gladiator and beast fights continued, because the amphitheatre was in function until the 6th century, after which it was systematically used as a free stone quarry. It is also important to mention the unscrupulous conversion and adaptation of the edifice of Salonitan amphitheatre with the purpose of using it as a defensive fortress during the well-known Gothic-Byzantium wars.

Keywords:

Salona, post-Roman period, amphitheatre, gladiators, shrine

Pitanje investiture u 10. i 11. stoljeću*

Propašću Karolinškog carstva Crkva gubi zaštitu centralizirane političke vlasti. Sve većim utjecajem laika na crkvena pitanja zanemarivani su crkveni kanoni. Rimsko lokalno plemstvo preuzima inicijativu i biranjem sebi odanih papa nameće svoju politiku u Rimu. U obranu Crkve stat će reformno papinstvo 11. stoljeća. Ono će, inspirirano reformnim redovništvom, posebice iz Clunyja, nastojati spriječiti laički utjecaj na crkvenu doktrinu i hijerarhiju. Poseban je problem predstavljalo pitanje investiture i sukob koji će nastati između tada najmoćnijih osoba kršćanskog svijeta, pape Grgura VII. i cara Svetog Rimskog Carstva, Henrika IV.

Ključne riječi:

investitura, simonija, Cluny, reformno papinstvo, Grgur VII, Henrik IV.

1. Uvod

Jedan od najutjecajnijih pogleda na problematiku dvojnosti vlasti u srednjem vijeku u svom je pismu iz 494. godine caru Anastaziju iznio papa Gelazije I. (492-496): “Ovim svijetom, uzvišeni care, uglavnom vladaju dvoje: posvećeni autoritetbiskupa i kraljevska vlast. Među njima je odgovornost svećenika važnija jer će oni odgovarati za vladare ljudi na božanskom sudu. Ti znaš, najmilostiviji sine, premda dostojanstvom imaš prvenstvo pred cijelim čovječanstvom, ipak se pobožno klanjaš onima koji su zaduženi za božanske poslove i tražiš od njih sredstvo svog spasenja, pa stoga shvaćаш da se moraš pokoriti, kad je posrijedi vjera, a u pitanjima koja se tiču primanja i ispravnog pružanja svetih sakramenata, a ne vladati, te da u tim pitanjima moraš ovisiti o njihovom sudu, a ne nastojati ih podvrgnuti svojoj volji”.¹

Tumačenje Gelazijeve izjave provlačilo se kroz cijeli srednji vijek, a svoj je vrhunac doseglo u 11. stoljeću u sukobu tada najmoćnijih osoba kršćanskog Zapada,

---

* Ovaj rad je tekst baccalauratskoga rada kojega je Alen Žeravica, studijski smjer Povijest, napisao u rujnu 2013. godine. Mentor: dr. sc. Marko Jerković.

¹ Prijevod preuzet iz MASTNAK, Tomaž, *Križarski mir - Kršćanstvo, muslimanski svijet i zapadni politički poredak*, Zagreb, 2004., str. 14.

pape Grgura VII. i cara Svetog Rimskog Carstva Henrika IV. Spor je izbio oko pitanja uloge svjetovnih moćnika prilikom investiture. Izraz *investitura* znači pravni čin "uvođenja" u službu, praćen nekom svečanošću, a proizlazi iz običaja kojim je investitura biskupa praćena činom predaje biskupskog štapa i prstena (znakovima službe koju treba obavljati)² koju su vršili metropoliti. S vremenom su njihovu funkciju zamijenili vladari i ostali moćnici, nosioci svjetovnih službi za koje se rabio izraz laici. Otud dolazi naziv *laička investitura*. Historiografija je različito pristupala temi. Eamon Duffy i Mary I. M. Bell promatrali su rast moći Crkve i u tom kontekstu odnos papinstva sa carem. Tomaš Mastnak promatra tadašnji politički poredak i odnose centara moći. Colin Morris u svom djelu piše o društvenim promjenama i utjecaju redovništva na reformno papinstvo, dok Roger Collins promatra svjetovni utjecaj na papinsku službu u Rimu. Određeni povjesničari temu reformnog papinstva i probleme laičke investiture uključuju u svoju sintezu crkvene povijesti dok, primjerice, Collin Morris svoje istraživanje podrobnije usmjerava prema pitanju reformnog papinstva i promjenama, kako društvenim tako i političkim, čime pokušava objasniti "fenomen" reformnog papinstva i sam utjecaj na njegovu pojavu. Uzimajući u obzir rezultate dosadašnjih istraživanja, cilj je ovog rada analizirati odnose između papinstva i carstva kroz prizmu njihova dugotrajnog sukoba oko investiture. Prije svega, rad problematizira tadašnju situaciju u samome Rimu koja je uvjetovala pojavu reformnog papinstva inspiriranog idealima sve više rastućeg reformnog redovništva, s naglaskom na reforme samostana u Clunyju. Rad će se fokusirati na probleme laičke investiture, i na pokušaje papinstva u otklanjanju povreda crkvenih kanona koje će iz takve prakse proizaći. Uplitanjem svjetovnjaka u čisto crkvena pitanja doći će do krize Crkve u 10. i 11. stoljeću. Kriza će, kao posljedica laičke investiture, u kombinaciji sa sve češćim slučajevima *simonije*³ i *oženjenog svećenstva*⁴, predstavljati veliku opasnost za moralno i slobodno vodstvo Crkve, bez utjecaja laika. U obranu tada zanemarenih crkvenih kanona stati će reformno papinstvo 11. stoljeća. Ono će iz svojih redova iznjedriti snažne ličnosti koji će ustrajati u idealima slobodne Crkve, što će neizbježno dovesti do sukoba s drugom jakom instancom kršćanskog Zapada, Carstvom. Iako će pojedini carevi pružati potporu reformnim idealima papinstva, neće se lako odreći svojih prava prilikom investiture. Najžešći sukob, oko kojeg će se historiografija podijeliti,⁵ odvijat će se između pape Grgura VII. i cara Svetog rimskog carstva, Henrika IV.

² Srednji vijek obilovao je simbolizmom kojim se obilježavao svaki važniji događaj u životima ljudi. Vladari i ostali moćnici u sebi podređenim crkvama upravo su na takav simboličan način postavljali ljude na određene crkvene položaje.

³ Prodaja svetosti, odnosno prodavanje i kupovanje duhovnih službi povezano je s primanjem sakramenta svećeničkog reda, prema Šimunu Magu koji je u Djelima apostolskim ponudio apostolima novac za moć da izvodi čuda. Crkvena tradicija je simoniju smatrala najtežim grijehom, grijehom protiv Duha Svetoga. DUFFY, Eamon, *Sveci i grešnici – Povijest papa*, Rijeka, 1998., str. 89.; KOVAČIĆ, Slavko, *Kršćanstvo i Crkva u starom i srednjem vijeku*, Split, 2004., str. 170.

⁴ Nikolaitizam, odnosno po nazivu nikolaiti iz knjige Otkrivenja, za one kršćane koji ne vode računa o moralnim vrijednostima kršćanske vjere te žive životom razuzdanosti. KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 171.

⁵ Najviše po pitanju papinog posezanja za svjetovnom vlašću.

2. Obnova redovničkog života i pitanje investiture

Raspad Karolinškog carstva u drugoj polovici 9. stoljeća i potpuni politički slom na Zapadu donio je za sobom i pad Crkve koja ulazi u razdoblje koje se u historiografiji naziva *saeculum obscurum*, odnosno mračno doba.⁶ Carsko dostojanstvo nalazilo se u rukama talijanskih velikaša sve do ponovne uspostave carstva Otona I. Velikog 962. godine. Upravo u razdoblju feudalne anarhije, tijekom koje su mnogi svjetovni moćnici sebi prisvajali razna prava unutar Crkve, laička investitura dosegla je svoj vrhunac. Ono što je bitno za razumijevanje kasnijeg sukoba jest to da je uspostavom centraliziranog Svetog Rimskog Carstva Oton I. Veliki sve važnije državne funkcije, nakon prijašnjeg fijaska u kojemu je iste te funkcije dao svojim rođacima koji su se na kraju okrenuli protiv njega, predavao visokim crkvenim dužnosnicima. U obrani od presizanja raznih velikaša, biskupe i opate imenovao je kneževskim naslovima, davao im nova imanja te upravo zbog važnosti i povjerljivosti tih službi zanemario je crkvene običaje kojima su dotada birani biskupi i opati. Napuštena je dotadašnja praksa u kojoj su biskupi birani od svećenstva uz određenu suglasnost puka, a opati samostana od strane redovnika, te je uveden običaj u kojemu su ta imenovanja pripala samo Otonu i njegovim nasljednicima. Još od vremena Karla Velikog biskupi su bili važan oslonac u održavanju državnog jedinstva, a i sami su trebali zaštitu od političkog presizanja plemstva čime su se još i više carski i crkveni interesi poistovjetili. Crkva je postala sastavni dio novog carstva, čime se naglašavala njegova božanska uloga u zapadnokršćanskom poretku. Uskoro su taj primjer slijedili i ostali svjetovni vladari i moćnici, a sukob će kulminirati u zadnjoj četvrtini 11. stoljeća epizodom u Canossi koja je najbolji primjer ustuknuća države pred Crkvom.⁷ Reformatori 11. stoljeća u obnovi crkvenog života imat će kao ideološku smjernicu povratak izvornom apostolskom životu, *vita apostolica*. Ono će započeti s redovništvom koje će zastupati stajalište da istinski redovnički život slijedi primjer jeruzalemskog. Kršćanska tradicija kaže da su prvi samostani osnovani zbog očuvanja čistoće apostolskog doba od opasnosti priljeva ravnodušnih obraćenika, a apologeti su tvrdili da su svi apostoli u biti bili redovnici. Prvi pokušaj u ispoljavanju ideje apostolskog života kroz novu organizaciju redovništva očitovati će se kroz samostan u Clunyu⁸.

Tijekom 7. i 8. stoljeća benediktinski samostani preplavili su Europu. Karlo Veliki je, uviđajući njihovu važnost, poticao i pomagao njihovu obnovu, čime je stvorena bliska veza između samostana i carstva. Mnogi carevi i kraljevi usmjerili su svoje djelovanje uređenju i darivanju samostana; njihovom zaštitom od neželjenih utjecaja i bogatim darivanjem omogućili su očuvanje reda i održavanje redovite

---

⁶ Mračno prije svega zbog nedostatka sačuvanih povijesnih izvora. Ime je skovao Cesare Baronio (†1067.) KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 156.

⁷ KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 177.

⁸ MORRIS, Collin, "Medieval Christendom" u: *The Christian World – A Social and Cultural History of Christianity*, London, 1981., str. 136.

liturgije unutar samostana. Smrću Karla Velikog, a u konačnici i raspadom Karolinškog carstva, benediktinski samostani postali su metom pljačkaša, a bogati zemljoposjednici su nerijetko s njima raspolagali kao s vlastitom imovinom. Nametali su im opate, često svjetovnjake, koji su na štetu samostana radili u korist svoje djece i bliže rodbine. Osim opasnosti koju je iznjedrila feudalna anarhija⁹, tako je i ostatak nekad moćnih samostana bio razoren od strane Saracena, Mađara i Normana te je prijetila opasnost da se redovnički život dobrim dijelom ugasi. Tada se u Burgundiji, zemlji koju Normani nisu opljačkali, početkom 10. stoljeća u malenom mjestu Cluny pojavio pokret koji će pozitivno djelovati ne samo na obnovu redovničkog života, već će i u velikoj mjeri djelovati na reformu papinstva.¹⁰

Cluny je, kao i većina tadašnjih samostana, bio plemićka zadužbina u malom seocetu u kojem je i podignut samostan. Akvitanski vojvoda Vilim ga je zajedno s ostatkom sela darovao opatu Berthu Baumskom, graditelju toga samostana. Razlika između tadašnjih plemićkih zadužbina i opatije Cluny bila je u tome je što je vojvoda Vilim prilikom darivanja opatiju proglasio vlasništvom sv. Petra i Pavla i stavio je pod izravnu zaštitu Svete Stolice. Odredio je da će "redovnici samostana biti posve oslobođeni naše vlasti, kao i vlasti naših rođaka, te od jurisdikcije kraljevske moći."¹¹ Cluny nije predstavljao jedinstven primjer obnove i reforme samostanskog života u zapadnoj Europi jer je 10. stoljeće svjedočilo i oživljavanju samostanskog života, ne samo u Clunyju u Burgundiji, već i u samostanu Fleury u dolini rijeke Loire, te Gorze u nekadašnjem kraljevstvu Lotaringije. Fleury je među prvima, već u 8. stoljeću, potražio papinu zaštitu i potvrdu te dobio pravo direktnog priziva na Rim u slučaju nezadovoljstva zbog odluka lokalnih biskupa. Cluny, osnovan 909. godine, dobio je potvrdu zaštite od pape Ivana XI. (931. - 935.) 931. godine, dok je samostan Gorze svoju dobio za vrijeme pontifikata pape, Lava VII. (936. – 939.), također redovnika, 938. godine.¹² Cluny će biti izuzet od svake biskupske vlasti, osim papinske, od 1024. godine.¹³

Povelja o pravima redovnika, koji su njome bili zaštićeni od upletanja laika i kojom je zajamčeno samostalno biranje svojih opata, potpisana je 910. godine., a zasluga je opata Bertha u tome što je uspio stvoriti uzornu redovničku zajednicu, koja je u skladu s Regulom sv. Bendikta uzdignula redovnički ideal i postala najutjecajnijom u reformi, ne samo zapadnog redovničkog života, već i Crkve općenito. Pravi osnivač samostana smatra se njegov drugi opat, Odo, koji je izabran na to mjesto slobodnim izborom redovnika 927. godine, kako je to jamčila povelja. Njego-

⁹ Pojedini autori tezu o feudalnoj anarhiji odbacuju. Više u MASTNAK, *Križarski mir*, str. 18-19.

¹⁰ "Mrtvački sinod" 897. godine, odnosno suđenje tada već davno preminulom papi Formozu (891. – 896.) od strane drugog pape, Stjepana VI. (896. – 897.), zoran je primjer dekadencije u samome vrhu Katoličke crkve.

Usp. COLLINS, Roger, *Keepers of the keys of Heaven – History of papacy*, New York, 2009., str. 166.

¹¹ DUFFY, *Sveci i grešnici*, str. 88.

¹² COLLINS, *Keepers of the Keys of Heaven*, str. 178.

¹³ MORRIS, Collin, *The Papal monarchy – The Western Church from 1050 to 1250*, New York, 1989., str. 64.

va najveća zasluga odnosi se na širenje reformnih ideja na druge samostane kojima Cluny postaje matični samostan. Uveden je sistem u kojemu samostani podliježu upravi matičnog samostana, u kojemu njegovi priori spadaju pod nadležnost opata iz Clunyja. Među značajnije opate samostana ubraja se i opat Odilo, izabran 994. (†1048.) godine, a njegova zasluga je u uspješnoj obrani nezavisnosti samostana naspram svjetovnjaka i dijecezanskih biskupa, u čemu je imao potporu i samoga pape. U njegovo vrijeme Cluny postaje mjesto učenosti, liturgije i crkvene umjetnosti. Postaje mjesto u kojem se odvijao samostanski život u smislu urednog i dostojanstvenog održavanja samostanskih pravila, a prije svega vjersko središte i glavna kuća molitve. Iako je sustav velike mreže vjerskih zajednica pod vodstvom Clunyja započeo za vrijeme opata Odoa, samostan svoj vrhunac postiže u vrijeme opata Huga Časnog (1049. – 1109.). U vrijeme njegova izbora, u samostanu se nalazilo oko 100 redovnika. 1080. godine redovnika je već 200, a u vrijeme Hugove smrti čak 300.¹⁴ Širenje matičnog samostana usko je povezano sa širenjem njegovog utjecaja u 11. stoljeću. Cijela zajednica počivala je na autoritetu opata, a od svakog se redovnika zahtijevalo da posjeti matični samostan. Podređeni samostani nisu imali svog opata, već je nadležnost samostana bilo u rukama priora. To je i bila politika opata Huga, kojega je papa Grgur VII. (1073-1085), zbog njegove izrazite kombinacije autoriteta i umjerenosti, ponekad nazivao nježnim tiraninom.¹⁵ U njegovo vrijeme snaga Clunyja bila je ogromna, a sam opat Hugo, u doba spora oko laičke investiture, bio je jedna od rijetkih osoba u koje je papa Grgur VII. imao veliko povjerenje. Snaga opatije očitovala se i kroz stav carske obitelji - car Henrik III. pomagao je reformu i na njegovu je molbu Hugo pozvan na carski dvor da prisustvuje krštenju i postane krsni kum budućem caru, Henriku IV.

Clunyjevski reformni pokret uvelike je utjecao na Crkvu u njenoj općoj reformi, premda je u njoj glavnu riječ imao papa, a ne opat. Najveći utisak ostavio je ideal samostalnosti i slobodnog izbora svog opata i priora, isključujući sav svjetovni utjecaj prilikom izbora. Redovnici samostana nerijetko su postajali dijecezanski biskupi koji su predvodili dijecezanske i provincijske sabore. Kroz te sabore su promovirali ideje reforme, najviše po pitanju oženjenog svećenstva, koje je između ostaloga, predstavljalo jednu od glavnih točaka reformnog papinstva 11. stoljeća. Velika zasluga opata samostana bit će u ideji promicanja mira između zaraćenih svjetovnih vladara kroz pokret *Pax Dei*, odnosno Božjeg mira, koji će biti usmjeren ka zaštiti svećenstva, hodočasnika, žena, djece i samostana. Utjecaj je proširen Božjim primirjem, *Tregua Dei*, koji će uvelike utjecati na smanjenje broja dana u kojima je dozvoljeno korištenje oružja.¹⁶ Pokret će u konačnici postati moćno sredstvo u rukama papinstva, a za promicanje ideje Božjeg mira najzaslužniji će biti upravo opat Odilo (994. – 1048.).

---

¹⁴ Isto, str. 64.

¹⁵ MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 65.

¹⁶ O ideji Božjeg mira više u MASTNAK, *Križarski mir*

3. Uspon moći papinstva u 11. stoljeću

Nakon Focijeve shizme i sabora u Carigradu 867. godine, na kojemu je svrgnut papa Nikola I. (858. – 867.)¹⁷, Rim i Carigrad postaju i službeno odvojeni, a skori raspad Karolinškog carstva najavio je razdoblje u kojemu će papinstvo biti lišeno potpore Carstva. Rim 10. stoljeća postaje središte lokalne moći vladajućih aristokratskih obitelji, ali ipak zadržava status ujedinjujuće sile cijelog zapadnog latinskog kršćanstva. Vodeće rimske obitelji svoju moć postupno stječu kroz vojne službe i zemljišne posjede, a njihova razjedinjenost i frakcijska politika počinje igrati veliku ulogu u izboru papa. Po prvi puta nakon 6. stoljeća obnovljena je titula senatora, uključujući i žensku inačicu, *senatrix*, kao i titula konzula.¹⁸ Na samom početku 10. stoljeća uzdrmani su tradicionalni temelji uređenja, kako Crkve tako i države, plemićkim zahtjevima oko nasljednih prava u državnim službama koju im je osigurao zapadnokarolinški kralj Karlo Ćelavi saborom u Querzyu 877. godine. Jedna od obitelji, koja se dobrim obiteljskim vezama i naklonošću pape Sergija III. uzdigla u Rimu, bila je kuća Theophylact koja je u svojim rukama objedinila dvije važne funkcije: financijsku i upravnu nad vojnim resursima papinstva¹⁹. Izrazita je važnost žena iz obitelji Theophylact u životu Rima 10. stoljeća. Theophylactova žena Teodora Starija i njene dvije kćeri, Marocija²⁰ i Teodora Mlađa, su svojim mudrim ženidbenim izborima podigle kuću Theophylact među vodeće aristokratske obitelji Rima, čime su ostvarile velik utjecaj u postupku izbora pape.²¹ Teodora Starija, Marocija i Teodora Mlađa tako su desetljećima postavljale i svrgavale pape, miješale se u njihove poslove, umjesto njih gospodarile Rimom i papinskom državom.²² Gledajući kroz prizmu papinske službe u Rimu, 10. stoljeće bilo je trijumf rimskog plemstva.²³ Iako papinstvo samo po sebi nije bilo izrazito skandalozno i korumpirano, upravo je faktor plemstva, odnosno laika u njihovoj službi, gledajući na svoje osobne ambicije i probitke, načinio veliku štetu za ugled papinstva. Imenovanja papa u ovom razdoblju vršena su uz privolu svjetovnih vladara te ni jedan od njih nije igrao važniju ulogu u svjetovnoj politici. S

¹⁷ Pontifikat Nikole I. obilježen je sukobom oko presizanja vlasti pojedinih biskupa, ali najviše sporom oko Focijeve shizme koja će zapečatiti odnose Istok - Zapad koji će kulminirati 1054. u konačnom raskolu sve do današnjih dana. DUFFY, *Sveci i grešnici*, str. 81., 82., 91.

¹⁸ COLLINS, *Keepers of the Keys of Heaven*, str. 174.

¹⁹ Sergije III. je na papinski tron zasjeo upravo zahvaljujući Theophylactu i njegovoj ženi Teodori. Pričalo se da je bio u otvorenoj vezi s njihovom petnaestogodišnjom kćeri, Marocijom, s kojom je dobio sina, budućeg papu Ivana XI. (931. – 935.), HOFFMAN BERMAN, Constance, *Medieval religion-New approaches*, New York, 2005., str. 96.

²⁰ 928. godine, zajedno sa svojim drugim mužem, Gvidom Toskanskim, izvršila je puč u kojemu je tadašnji papa Ivan X. zatvoren i udavljen, a po smrti Guida Toskanskog 929. godine, postaje ženski senator, *domina senatrix*, te vladarica Rima. Nakon smrti papa kratkog pontifikata, Lava VI. (928.) i Stjepana VII. (928. – 931.), njezin sin Ivan XI. (931. – 935.) postaje papom. COLLINS, *Keepers of the Keys of Heaven*, str. 176.

²¹ Jedan dio historiografije obilježio je ovo razdoblje kao razdoblje “pornokracije”, odnosno vladavinu prostitutki. Ono predstavlja vladavinu žena koje su svoju moć i položaj u društvu postigle preko seksualnih usluga.

²² KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 158.

²³ HOFFMAN BERMAN, *Medieval religion*, str. 97.

druge strane, upravo u tom razdoblju pape su sve više u kontaktu sa samostanskom reformom, te se upoznaju sa Regulom sv. Benedikta o redovničkom životu, koja je uvedena u nekolicinu samostana oko Rima.

Istodobno, sredinom desetog stoljeća, car Oton I. s papom Agapitom (946. – 955.) započeo je pregovore o carskom krunjenju. Tadašnji svjetovni vladar Rima, Alberik II.²⁴, nemajući namjeru pustiti snažnog stranog vladara sa svojom vojskom u Rim, prisilio je papu da odustane od te zamisli. Oton je u to vrijeme bio zauzet s problemima koje su mu nanosili Mađari, no bez obzira na takvo stanje papa je bio spreman podržati novu Sasku, odnosno Otonsku dinastiju u Njemačkoj. Pape ovog razdoblja težile su pomaganju svjetovnim vladarima ali nisu mogle spriječiti zamjenu njihove dinastije ili pak njihovo izumrće.²⁵ U novonastaloj situaciji u istočnoj Franačkoj, kraljevska služba postaje izborna. Vladara su birali kneževi koji su predstavljali glavne etničke skupine Saske, Bavarske, Švabije, Franačke te ostatka nekadašnjeg kraljevstva Lotaringije. Drugi izabrani kralj tako postaje saski knez Henrik I. (919. – 936.), otac Otona I., čiji će nasljednici vladati sve do izumrća loze 1024. godine, a imati će veliku potporu papa u svojim kraljevskim inicijativama oko reorganizacije Crkve i potpori naspram moćnih lokalnih kneževa. Neposredno prije svoje smrti vladar Rima, Alberik II., dobio je priznanje rimskog plemstva i svećenstva da će za sljedećeg papu izabrati njegovog devetnaestogodišnjeg sina Oktavijana, koji je uzeo ime Ivana XII. (955. – 964.)²⁶. Ivan XII. okruniti će Otona I. 962., što je bio početak Njemačko-rimskoga carstva, a Oton će prilikom krunidbe izdati povelju kojom će potvrditi darovnice Apostolskoj stolici²⁷. No, izbor će papa podvrgnuti i uvjetovati carevim odobravanjem ili odobravanjem njegovih predstavnika, uz vazalsku vjernost pape i prepoznavanja Otona I. kao neospornog vladara papinske države.²⁸ To je začetak otonske politike u kojoj su zanemareni crkveni koncili i papa po pitanju izbora biskupa i opata, a taj novi teokratski oblik vladavine dosegnut će svoj vrhunac za vrijeme Otona III., Henrika II. i Henrika III. Vladar, iz čije su ruke biskupi prilikom investiture prstenom i štapom primali ne samo posjede i svjetovna vrhovnička prava, nego i crkvenu službu, nije po predodžbi onog vremena bio običan laik. Njegova posveta i pomazanje, što je po gledanju tadašnje

²⁴ Marocijin sin iz prvog braka sa spoletskim knezom Alberikom, neosporni vladar Rima od zatočenja vlastite majke 932. godine do svoje smrti 954. godine. COLLINS, *Keepers of the Keys of Heaven*, str. 176.

²⁵ U zapadnoj Franačkoj dinastija Capet zamjenila je dotadašnju Karolinšku 987. godine, dok se Karolinška u istočnoj Franačkoj ugasila 911. godine smrću Luja Djeteta. KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 141.

²⁶ Težio je proširenju papinskog teritorija, pa je zaratio s područjima Capue i Beneventa, te je potražio pomoć Otona I. kojemu je za uzvrat ponudio carsku krunu. MCBRIEN, Richard, *The pocket guide to the Popes*, 2006., str. 145.

²⁷ Istu povelju potvrdili su prije njega Pipin Mali i Karlo Veliki u svjetlu tzv. Konstantinove darovnice (*Donatio ili Constitutio Constantini*) po kojoj je car Konstantin Veliki prilikom napuštanja Rima i preseljenja svog dvora u novu prijestolnicu na Bosporu u 4. stoljeću, darovao papi Silvestru I. (314-335) svoju Late-ransku palaču, Rim i cijeli Zapad. Talijanski humanist 15. stoljeća, Lorenzo Vala, otkrio je da je darovnica krivotvorina koju je datirao u drugu polovicu 8. stoljeća. KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 139.-140.

²⁸ MCBRIEN, *The pocket guide to the Popes*, str. 145.

teologije moglo vrijediti kao sakrament, dizali su ga na razinu Kristova vikara tj. sudionikom u biskupskoj službi i posrednikom između klera i naroda.²⁹ Carsko pomažanje i krunidba nisu za njega bili obično sredstvo koje će mu omogućiti upravu nad crkvenim pitanjima, već prava posveta koja mu daje sakramentalni udio u Crkvi.³⁰ Oton I. držao se dvojnosti Crkve i Carstva sve dok je potonja sila imala prevlast, a papinstvo ovako oslabljeno predstavljalo malu prijetnju za uspostavljeni poredak. U sljedećih pola stoljeća doći će do promjene u odnosu snaga odnosno do porasta moći samog papinstva što će u konačnici dovesti do sukoba između ideja tih dviju najjačih institucija kršćanskog Zapada.

Počeci reforme u njemačkim crkvama, osobito u samostanima, već su stvorili savez između Carstva i papinstva. Reformatori samostana okretali su se papinstvu da bi dobili potporu neophodnu za svoj opstanak, a uspostavom carske moći u sjevernoj Italiji omogućena je i prevlast Crkve na spomenutom području. To je posebice bilo vidljivo u Milanu i Raveni, što će u konačnici, nepoštivanjem kanonskih odredbi po pitanju laičke investiture i imenovanja biskupa u Milanu, dovesti do izravnog sukoba cara i pape. Uspostavom novog Carstva prevladala je carska misao o što većoj kontroli Crkve. Pod Otonom II. i Otonom III. doći će do prvih ozbiljnijih pokušaja crkvene obnove ali će se u Rimu pojaviti druga obitelj, Crescenti, potomci Teodore Mlade, koja će pokušati utjecati na izbor papa, ali to neće biti moguće dok će postojati stvarna vlast careva u Italiji.³¹ Nakon smrti cara Otona III. 1002. godine, doći će do ustanka raznih velikaša u Italiji, a u Rimu će zavladati članovi nove moćne plemićke obitelji Tuskulana, koji će se vrlo mudro odnositi prema novim carevima i ostalom rimskom plemstvu, čime će si omogućiti opstanak na vlasti tridesetak godina. No, s vremenom će doći do nezadovoljstva u gradu koje će se manifestirati progonom Tuskulana i pape Benedikta IX. (1032. – 1048.), člana njihove obitelji, na čije će mjesto biti postavljen novi papa, Ivan, kardinal biskupije sv. Sabine, kao Silvestar III. (1045.). Naposljetku će se Benedikt IX. uz pomoć svojih pristaša vratiti i protjerati novoizabranog papu, ali će ubrzo shvatiti da se ne može održati na vlasti, te će uz novčane naknade odstupiti, a za novog će papu biti imenovan Ivan Gracijan kao Grgur VI. (1044. – 1046.). Novonastala situacija, tzv. trostruka shizma, zahtijevala je uplitanje većeg autoriteta, cara Henrika III.,³² za njeno rješavanje.³³ Nakon

²⁹ JEDIN, Hubert, *Velika povijest Crkve*, sv. 3/2., Zagreb, 1971., str. 224-225.

³⁰ FRANZEN, Augus, *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb, 1993., str. 144.

³¹ U vrijeme maloljetnosti cara Otona III. u Rimu će se uzdići Krescencije II. koji će prisvojiti svu državnu vlast i uzurpirati pravo pape Grgura V. (996. – 999.), carevog rodaka, po narodnosti Nijemca, i postaviti protupapu. Carev ogovor biti će osuda na smrt Krescencija II. KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 159. - 160.

³² Zbog svoje izrazite pobožnosti i shvaćanju svoje božanske dužnosti nazivan je *Lineas Iusticie*, odnosno, uzorom pravednosti, iako ga se smatra obnoviteljem izražene kontrole, karakteristične za vladavinu Otona I., nad Crkvom. U toku svoje vladavine imenovao je više njemačkih biskupa na papinski tron kao i biskupa u samoj Njemačkoj, pri čemu se nije obazirao na kanonsko pravo.

³³ Historiografija nema dovoljno podataka o načinu na koji je Henrik III. upleten u spor. Pretpostavka je da je apel došao iz samoga Rima, ali veća je vjerojatnost da je sve samo splet okolnosti što se upravo te godine, 1046., car zaputio u Rim u osiguravanju svojih prava na Italiju i samu krunu. MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 83.

više desetljeća u kojima su dominirale rimske plemićke obitelji, dolazi do preobražaja u kojoj kontrolu važnih crkvenih funkcija preuzima nerimsko stanovništvo. Na sinodu u Sutriju 20. prosinca 1046. godine, car Henrik je svrgnuo svu trojicu papa. Grgura VI. je svrgnuo zbog sumnje oko simonističkog izbora, jer je plaćena određena svota za Benediktovo odstupanje. Car je bio izraziti protivnik simonije. Na Božić 1046. godine imenovan je novi papa, Klement II. (1046. – 1047.), koji je uzvatio uslugu carskim naslovom Henriku III. i njegovoj ženi Agnesi. Već sljedeće godine, Klement umire, nakon čega slijedi kratkotrajna vladavina, od samo tri tjedna, pape Damasa II. Upravo će pontifikat njegova nasljednika Lava IX. (1049. – 1054.) biti početak velike reforme papinstva.³⁴

Biskup Bruno iz Toula posvećen je za papu Lava IX. 12. veljače 1049. Njegova je najveća zasluga osnivanje reformnog tijela u kojemu su bili redovnici Petar Damian, Humbert iz Moyenmoutiera, kasniji kardinal biskup Silve Candide, Fridrik iz Liegea, opat Monte Cassina i opat Hugo iz Clunyja, te rimski redovnik Hildebrand (kasnije papa Grgur VII). Upravo ta grupa izuzetnih ljudi održavat će ideju reforme živom, što će pomoći u preobrazbi rimske Kurije u središnje tijelo crkvene reforme. Ovi papini izabranici bit će promaknuti u kardinalski zbor i postavljeni na važnija mjesta unutar Crkve, čime postaju dobro organizirana sila u vodstvu reforme. Kao što se vidi po samom izboru reformnog tijela, mnogi od njih bili su redovnici čime pojedine ideje redovničke reforme postaju bliske papi. Papa i redovnici težili su apostolskom načinu života, odbacivanju svjetovnih vrijednosti i političkog poretka, ali su imali drugačije smjerove djelovanja. Papinska reforma, započeta pod Lavom IX., uz veliku podršku Humberta iz Moyenmoutiera i Hildebranda, usmjerila je svoje djelovanje prema svećenstvu koje je bilo pod velikim utjecajem laika. Laički utjecaj i laička investitura bili su glavni krivci za ostale probleme unutar Crkve koje su se očitovale kroz simonistički izabrano svećenstvo i svećeničke brakove. Za razliku od opata, pape su smatrale da imaju veću odgovornost i autoritet, dužnost očuvanja zapadne Crkve, a te su ideje izražavale kroz održavanje raznih sinoda na kojima su iznošene reformne zamisli. Izrazita je važnost pontifikata Lava IX. u njegovim putovanjima Njemačkom, Francuskom i sjevernom Italijom, prilikom čega je održavao niz reformnih sabora, njih jedanaest ili dvanaest³⁵, na kojima je napadao grijeh simonije³⁶, svećenički brak i laičku investituru. U jednom tjednu Lav je obranio papin autoritet kako ga nikad do tada nitko nije obranio: više biskupa je izopćeno

---

³⁴ Grgurovska reforma je pojam koji je skovao francuski povjesničar Augustin Fliche u svojem monumentalnom djelu *La reforme gregorienne*, po redovniku Hildebrandu, kasnijem papi Grguru VII., jednim od glavnih sudionika reformnog papinstva sljedećih četrdeset godina. Iako se mnogi povjesničari spore oko samog naziva i personifikacije reforme, reforma je svoje početke vidjela upravo u vrijeme pontifikata Lava IX., ali je u historiografiji prihvaćen naziv Gregorijanska reforma. FLICHE Augustin, *La reforme gregorienne*, Paris, 1925. Podaci, kao i referencija na Flicheovo djelo preuzeti iz MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 3.

³⁵ MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 86.

³⁶ Sabor u Reimsu 1049. godine najpoznatiji je po Lavovoj žustrini u obračunu sa simonistički izabranim biskupima i opatima. DUFFY, *Sveci i grešnici*, str. 89.-90.

i smijenjeno, jedan moćan i ugledan nadbiskup pozvan je u Rim da se opravda, a cijeli sustav plaćanja za napredovanje u Crkvi bio je osuđen.³⁷ Glavni cilj reformne stranke bio je odvojiti svećenstvo od svjetovnog društva, po principu samostana u kojemu bi živjeli u zajednici po uzoru na apostolski život. Time bi se spriječile simonija i nikolaizam. Cilj je bio osloboditi Crkvu i svećenstvo od “nečistih radnji” koje ih povezuju s novcem i svjetovnim načinom života općenito. Iako je njegov pontifikat označio početak borbe za čistoću Crkve papino je djelovanje na jugu Italije, u pohodu kojim je osobno predvodio vojsku protiv Normana, za koji je očekivao carsku pomoć koju na koncu nije dobio, zasjenilo je njegova prijašnja dostignuća. Pohod je završio neslavno što je u konačnici dovelo do raskola 1054. godine između Istoka i Zapada.³⁸

Pontifikat Viktora II. (1055. – 1057.), posljednji je pontifikat njemačkog pape kojeg je imenovao car, čime slabi međusobna suradnja reformnog papinstva i carskog dvora. Njegov nasljednik, Stjepan IX. (1057. – 1058.), prvi je slobodno, bez prvotne konzultacije sa carskim dvorom, izabrani papa nakon 1045. godine. Njegovom smrću 1048. godine dolazi do shizme. Za vrijeme snažnog cara, rimsko je plemstvo gubilo svoj utjecaj i snagu, a njegovom će smrću pokušati obnoviti svoj utjecaj jer će se carstvo od tada nalaziti u rukama nemoćne carice Agnes. Izabrat će svog kandidata, člana tuskulanske obitelji za novog papu, koji će uzeti ime Benedikt X., ali će njegovo posvećenje odbiti kardinal biskup Ostije³⁹, Petar Damian. Na koncu će uz pomoć carskih trupa Benedikt biti istjeran iz Rima, a ustoličen biskup Firenze, Gerard Lotarinški, kao papa Nikola II. (1059. – 1061.). Upravo će epizoda ponovljene aristokratske prijetnje inspirirati Nikolu II. da na saboru u Lateranu 1059. godine izda dekret o novom načinu izbora pape. Od tada će odlučujuća uloga u valjanom izboru papa pripasti kardinalima i biskupima, koji će ime novoizabranog pape pripočeti ostalima kardinalima, a zatim rimskom svećenstvu i puku. Dekret je bio očit pokušaj da se iz cijelog procesa isključi laički utjecaj.⁴⁰

Unutar reformne stranke istaknula su se tri pobornika reforme koji su uvelike utjecali na izbor pape i usmjeravanje djelovanja protiv simonije i oženjenog svećenstva. Prvi od njih bio je Petar Damian, asket i veliki zagovaratelj reforme, koji je u svom djelu *Liber Gratissimus* iz 1042. godine istaknuo tradicionalnu ulogu cara kao zaštitnika Crkve kojemu se papa treba obratiti za pomoć. Njegovo djelo predstavlja najbolji primjer kritike simonije. Kako je važan element u djelovanju reformne grupe bilo priziv na stari autoritet Crkve, autor je i drugih djela u kojima jasno formulira

³⁷ DUFFY, *Sveci i grešnici*, str. 90.

³⁸ Lav IX. pao je u zarobljeništvo, ali je iskoristio priliku i uz podršku normanskih vođa, koji su podržavali zapadnu liturgiju, održao reformni sabor na području koji je tradicionalno spadao pod jurisdikciju carigradskog patrijarha, kojime je u bogoslužje uveden zapadni liturgijski obred. Slijedio je odgovor Istoka zatvaranjem svih crkava latinskog obreda u Carigradu, a sam papa bio je izopćen. U historiografiji je taj događaj poznat pod nazivom Crkveni raskol ili Velika shizma, čime je Crkva konačno podijeljena na zapadnu Katoličku i istočnu Pravoslavnu. DUFFY, *Sveci i grešnici*, str. 90.-91.

³⁹ Kardinal - biskup Ostije imao je glavnu ulogu u posvećenju pape.

⁴⁰ DUFFY, *Sveci i grešnici*, str. 92.

prvenstvo zapadne Crkve nad svim ostalima. Tako u svom djelu *Disceptio Synodali* piše: "Ostale crkve imaju svoje osnivače, ali Rimsku je Crkvu osnovao Isus Krist osobno".⁴¹ Time jasno daje do znanja da Rimaska Crkva svoj primat nije dobila od apostola, već od samog Spasitelja. Rimski redovnik Hildebrand⁴² bio je drugi izniman član reformne skupine, uz čiju pomoć će biti izabran papa Nikola II. Treći je Humbert čije djelo *Adversus Simoniacos*, osim protiv simonije, donosi i prvi napad na laičku investituru. Važan aspekt reformnog papinstva predstavljala je kontrola i slobodan izbor biskupa koje je jasno definirao još Lav I. (440. – 461.): "Razum ne dopušta da ih se ubraja među biskupe ako nisu izabrani od klera niti zatraženi od naroda niti posvećeni od biskupa uz odobrenje metropolita".⁴³

Na pontifikat Nikole II. uvelike je utjecalo djelovanje te trojke u kojemu su po prvi puta izražene ideje koje će u potpunosti istaknuti Grgur VII. Nikola II. nije samo potvrdio i slijedio politiku Lava IX. oko simonistički "zaraženog" svećenstva, već je dodatno potaknuo borbu protiv oženjenog svećenstva i laičke investiture. Ono što je svakako bilo novo je dekret, donesen na Lateranskom saboru 1059. godine o izboru papa, koji je bio sročten na način da isključi utjecaj cara. Dekretom o papinskom izboru želio je osigurati prvenstvo kardinalskom zboru u izboru pape. Do tada nije postojala točna odredba o izboru papa što se donošenjem dekreta htjelo ispraviti.⁴⁴ Zaključeno je da se izbor može vršiti samo između sedam kardinala biskupa čiji izbor tada potvrđuju kardinali svećenici i đakoni, a potom i narod. Da bi se zaobišle daljnje nesuglasice, caru je na osnovu njegove časti i titule ipak ostavljeno staro pravo potvrde izbora pape. Novina u pontifikatu Nikole II. je okretanje papinske politike prema Normanima od kojih je dobio potvrdu vazalske vjernosti i zajamčenu zaštitu. Prednost te politike vidjeti će se već nakon smrti Nikole II. 1061. godine, kada će biti postavljen protupapa Honorije II. Rimsko će plemstvo nagovoriti regenticu Agnes da odbaci izborni dekret iz 1059. godine i postaviti protupapu ali će ga normanska vojska protjerati i natjerati na poslušnost.⁴⁵ Njegov nasljednik bit će papa Aleksandar II. (1061. – 1073.) koji će na papinski tron zasjesti uz pomoć naddakona Hildebranda, a da pritom nije bio obaviješten carski dvor. Njegov pontifikat obilježen je većom djelatnošću legata u potpori reforme u pojedinim europskim regijama. U svjetlu reformnih papa slijediti će tradiciju prijašnjih papa, posebice Nikole II. U godini Nikoline smrti umrijeti će i Humbert, a Petar Damian vratiti će se prvotnom asketskom životu, tako da će idejno vodstvo prijeći u ruke jednog čovjeka, Hildebranda.

---

⁴¹ MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 107.

⁴² O Hildebrandu i njegovom djelovanju nešto više u nastavku rada.

⁴³ MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 105. Prijevod sa engleskog A. Ž.

⁴⁴ *Isto*, str. 92.

⁴⁵ Ta epizoda dovest će do udaljavanja papinstva i Carstva. Duffy, *Sveci i grešnici*, str. 93.

4. Odnos pape Grgura VII. i cara Henrika IV.

Hildebrand, po Novaeu, rođen je u Soani, gradu u Toskani, kao sin Benza iz bogate obitelji Aldobrandeschi. Posjedovali su nekolicinu gradova i dvoraca, te su sloveli kao najmoćnija obitelj u Sienni. Ipak, brojni povjesničari skloniji su razmišljanju da je Hildebrand rođen u istom gradu, Soani, ali od oca drvodjelca.⁴⁶ Tijekom svoje rane mladosti priključio se benediktinskom samostanu duboko prožet religioznim osjećajem i duhovnošću. U vrijeme tzv. trostruke shizme i sinode u Sutriju, bio je veliki prijatelj sa svrgnutim papom Grgurom VI., kojega je pratio u njegovom izgnanstvu u Njemačku. Svojim zalaganjem i učenošću “zapeo” je za oko papi Lavu IX. koji ga dovodi u Rim i imenuje subđakonom Rimske crkve. Za vrijeme pape Viktora II., također benediktinca, poslan je kao legat u Francusku. Bio je neizmjerljiva pokretačka snaga reformnog papinstva, te je pod njegovim utjecajem i zalaganjem izabran Nikola II. Uvidjevši njegove iznimne sposobnosti i učenost, Nikola II. imenuje ga kardinalom-naddakonom 1059. godine. Papa Aleksandar II. kardinala-naddakona Hildebranda imenuje vice-kancelarom Rimske crkve, da bi u konačnici u svojoj šezdesetoj godini bio imenovan papom. Dugo vremena predstavljao je utjecajnu ličnost u samoj Lateranskoj palači što je rezultiralo imenovanjem za novog papu tijekom sprovodnog obreda za preminulog papu Aleksandra II. Okupljeno mnoštvo, klerici i rimski narod, izvikivalo je *Hildebrandum episcopum!* i *Hildebranda sv. Petar bira za svog nasljednika!*⁴⁷ Takav način izbora novog pape bio je u suprotnosti sa dekretom pape Nikole II. iz 1059. godine. Nije postojalo prvotno savjetovanje kardinala-biskupa, niti je obaviješten car ili njegovi predstavnici, što je caru, iako nerado, zajamčeno s obzirom na titulu i položaj na kršćanskom zapadu.⁴⁸ Naposlijetku, njegov izbor potvrdili su i kardinali-biskupi. Primljen je u red svećenika u Lateranskoj bazilici i 29. lipnja 1073. godine svečano ustoličen kao Grgur VII. (1073. – 1085.).⁴⁹ Suvremenici su ga okarakterizirali kao rijetku osobu koja ima sposobnost poboljšati ili uništiti svijet: “Kršćanski je svijet podijeljen na dvije strane, jedni kažu da je dobar, dok ga drugi nazivaju varalicom i lažnim redovnikom, pa i anti-kršćaninom.”⁵⁰

Pontifikat Grgura VII. smatra se jednim od najutjecajnijih u cijeloj povijesti rimskih papa, ali predstavlja i spornu točku u poimanju papinih političkih prerogativa, oko koje se povjesničari spore do današnjih dana.⁵¹ Svoj pontifikat doživljavao je kao izabranik koji je pozvan da stane u obranu pravednosti, *iusticia*, a svijet je

⁴⁶ MONTOR, Chevalier Artaud, *The Lives and the Times of the Popes*, New York, 1911., str. 30.

⁴⁷ KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 175.

⁴⁸ Ovakav upitan način izbora za papu biti će jedan od mnogih razloga napada na njegov pontifikat. MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 109.

⁴⁹ Bio je prvi papa koji je neposredno prije izbora bio tek đakon. MONTOR, *The Lives and the Times of the Popes*, str. 31.

⁵⁰ Prijevod s engleskog A. Ž., Wido iz Ferrare, *De Scismate Hildebrandi*, i. 2 (MGH LdL i.535) u MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 109.

⁵¹ Najzorniji primjer je spis *Dictatus papae*.

doživljavao kao neprestanu borbu između dobra i zla. Papinsku službu poistovjetio je sa službom sv. Petra jer je vjerovao da su ga sv. Petar i Pavao odredili za poglavara Crkve. Poslušnost Crkvi vidio je kao test pravednosti i odanosti katoličkoj vjeri. Vjerovao je u svoju dužnost povratka apostolskom savršenstvu Crkve, a kao model je koristio Novi Zavjet, crkvene kanone i redovničku tradiciju. Ponekad je bio spreman na kompromise, ali odlučan u namjeri da otkloni zablude u ostvarenju pravednosti. Razmišljao je u okviru shvaćanja kršćanskog društva kao jedinstvene cjeline, *ecclesia universalis*, u kojoj su dvije bitne službe, kraljevska i svećenička. Nije želio umanjiti ovlasti svjetovnih vladara, ali je smatrao da prvenstvo u kršćanskom svijetu pripada svećeničkoj službi. Ključan tekst u razumijevanju njegove politike je tekst *Dictatus papae*, u kojemu donosi vlastite zaključke i ideje oko položaja papinstva. *Dictatus papae* pronađen je među pismima za proljeće 1075. godine, dokument nije datiran i ne može se pouzdano zaključiti da li je on odgovor na konflikt sa carstvom⁵² ili samo osobne zamisli Grgura VII. koje će opravdati njegove daljnje postupke. Većina povjesničara se slaže da su to naslovi novih kanona u svojstvu opravdanja papinog autoriteta. Tekst najvjerojatnije predstavlja promemoriju ili sadržaj danas izgubljene kanonske zbirke koju je papa Grgur VII. sam napisao ili dao sastaviti za potvrdu papinskog autoriteta u tada spornim pitanjima oko simonije, nikolaizma i laičke investiture. *Dictatus papae* treba shvatiti kao pojedinačni pravni zahtjev i osobni dokument pape Grgura VII.⁵³ Konačan karakter njegovih zahtjeva ne predstavlja nekakav program papinskog apsolutizma, već potrebu definiranja ovlasti Rimske crkve, ovlasti koja će joj pomoći u poduzimanju konačne akcije u reformi Crkve.⁵⁴ *Dictatus papae* unesen je u papinski registar za 1075. godinu u kojem stoji dvadeset i sedam papinih rečenica, koje u pojedinim točkama predstavljaju najveće aspiracije dotadašnjeg papinstva. Najspornije točke su one koje se ne odnose na samu Crkvu već zadiru duboko u položaj svjetovnih vladara. To su: 8. (samo papa ima pravo korištenja carskih oznaka), 12. (papa ima pravo svrgnuti vladare) i 27. točka (papa može razriješiti podanike vjernosti zabludjelom vladaru).⁵⁵ Često se smatra da je Grgurov zahtjev za svrgavanjem kraljeva ukorijenjen u krivotvorini, tzv. *Konstantinovo darovnici*, ali je zapravo poimanje svoje ovlasti temeljio na dozvoli pape Zaharije (741. – 752.) Pipinu Malom da svrgne posljednjeg merovinškog kralja Hilderika III.⁵⁶ Njegovo poimanje kraljevske vlasti temeljilo se na stavu da je papa taj koji odlučuje tko jest, a tko nije podoban za vršenje kraljevske vlasti.

Car Henrik III. podupirao je papinstvo u njegovim reformnim idejama, ali se svojim uplitanjem u epizodi u Sutriju, postupkom koji nije bio u skladu s crkvenim običajima i zakonima, izravno miješao u rješavanje čisto crkvenih pitanja. Iako je

⁵² O sukobu sa carstvom više u nastavku rada.

⁵³ ŠANJEK, Franjo, "Zvonimirova "zavjernica" u svjetlu crkveno-političkih odrednica grgurovske reforme" *Zvonimir kralj Hrvatske*, Zagreb, 1997., str. 27-36.

⁵⁴ MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 112.

⁵⁵ Prijevod s engleskog A. Ž., "Medieval Sourcebook": Gregory VII: Dictatus Papae 1090", izvor: www.fordham.edu/Halsall/source/g7-dictpap.asp, 1. 9. 2013.

⁵⁶ DUFFY, *Sveci i grešnici*, str. 98.

dao snažan polet reformnom papinstvu, njegova je ličnost predstavljala ono protiv čega se reformno papinstvo u svojoj srži i borilo - utjecaja laika u Crkvi. Njegovom smrću prijestolje je naslijedio njegov maloljetni sin Henrik IV., a regenticom je postala carica Agnes. Maloljetnost Henrika IV. i zanemarivanje školovanja mladog cara pružilo je papinstvu mogućnost za provođenje reformnih ideja.⁵⁷ Spomenuti dekret Nikole II. iz 1059. godine o izboru papa donesen je na najvećem skupu u Lateranu do tada, a njime su u potpunosti dominirali Talijani. Sinod je predstavljao ne samo hijerarhijsku⁵⁸ već i "nacionalnu reformu" u kojem je bio vidljiv anti-njemački element, koji zbog tadašnje političke situacije nije bio osporavan. Dekret je donešen pod velikim utjecajem Hildebranda. Prihvatanjem lateranskog dekreta rađa se Grgurovsko papinstvo.⁵⁹ U Njemačkoj je oko 1066. godine, nakon deset godina regentstva majke Agnes i Annoa, nadbiskupa Kölna, mladi car polako preuzimao vlast u svoje ruke. Sustav, koji je nametnuo njegov otac oko imenovanja sebi odanih biskupa i opata, bio je ugrožen. Kao regent, nadbiskup Anno postavljao je svoje rođake na upražnjena crkvena mjesta, sve se više očitovala neovisnost pojedinih katedrala i kanonika u izboru biskupa. Nastajao je i veliki razdor između interesa krune i pojedinih prinčeva koji su, težeći za ostvarenjem svoga društvenog i političkog autoriteta, osnivali samostane pod svojim patronatom. Oni su svoje redovnike dovodili uglavnom iz Fruttuariae, koja nije dijelila tradicionalne interese carskog vodstva. Mladom caru postajalo je sve teže upravljati imperijalnom crkvom.

Poveznica Carstva i Italije bio je Milano, grad u Lombardiji koji je dugo vremena bio centar političkog i crkvenog sukoba. Milano je predstavljao utočište protivnika reformnog papinstva u kojem se papinske odredbe, po pitanju simonije i oženjenog svećenstva, nisu poštivale. Gradom je upravljalo autokratski nastrojeno sekularizirano svećenstvo. Uskoro se u gradu diže stranka patarina koja otvoreno napada simonističko i oženjeno svećenstvo. Pod vodstvom Erlembalda, laika, počinje žustra borba protiv simonističkog svećenstva. U tom sporu stranka patarina imala je nedvojbenu potporu reformnog papinstva. Problemi na većoj razini izbili su 1072. godine, kada je grad podijeljen na dvije strane oko izbora novog nadbiskupa. Jedna skupina podupirala je Godfreyu kojega je u službu uveo Henrik IV., a druga Attoa, patarinskog kandidata. Sveta stolica svoga je kandidata vidjela u Attou, što je dovelo 1073. godine do ekskomunikacije Henrikovih savjetnika u gradu. Smrću Aleksandra II. dolazi do otvorenog sukoba između Crkve i Carstva. Situacija se mijenja već u ljeto, kada dolazi do pobune u Saskoj, a Henrik nespreman da se bori na dva fronta šalje papi pismo isprike oko svog upletanja u izbor biskupa u Milanu. Razdoblje mira potrajat će dvije godine.

Grgurov prvi sinod 1074. godine definirat će idejni smjer njegova pontifikata u pitanjima duhovne sfere: simonije i oženjenog svećenstva. Potvrdio je prijašnje

⁵⁷ DEANESLY, Margaret, *A History of the Medieval Church 590 – 1500*, 1969., str. 108.

⁵⁸ Skupina od pedeset i četiri starija svećenika bila je predviđena kao jedino tijelo za izbor pape, s time da su inicijativu i odlučujuću ulogu imali kardinali biskupi. DUFFY, *Sveci i grešnici*, str. 92.

⁵⁹ BELL, Mary I. M., *A Short History of the Papacy*, New York, 1921., str. 109.

dekrete i pokrenuo njihovo kruženje i javnu obznanukako bi se okolina upoznala s dekretima i crkvenim osudama pojedinaca. Dolazi do otvorenog nezadovoljstva određenog broja svećenstva.⁶⁰ Konačan udarac protivnicima reforme zadan je na drugom održanom sinodu, u Lentu 1075. godine. Na njemu je donesen dekret o potpunj zabrani laičke investiture u svim svojim oblicima i na svim razinama crkvene hijerarhije. Ona osoba koja je primila investituru iz laičke ruke, bit će ekskomunicirana zajedno sa osobom iz čije je ruke investituru primila. Prijašnja razdoblja pokazala su da su sve zloupotrebe unutar Crkve povezane sa pitanjem laičke investiture.⁶¹ Edikt o investituri predstavlja trenutak koji će rezultirati pedesetogodišnjim ratom i nesuglasicama.⁶² Svoje dekrete priopćio je caru, te je od njega očekivao potpunu pokornost po tim pitanjima. Henrik IV., kralj Njemačke i izabrani car, iako neokrunjen, zadržao je pravo investiture u Njemačkoj što je smatrao svojim regalnim pravom, tako da je Grgurov dekret smatrao kao napad na svoj kraljevski autoritet i državne interese. Nakon dvogodišnjeg relativnog mira, sukob će ponovno eskalirati. Stranka patarina u Milanu će nakon ubojstva vođe Erlembalda polako gubiti snagu u borbi protiv neposlušnog svećenstva. Takva situacija ojačati će protivničku, konzervativnu stranu, koja će tražiti rješenje sukoba od samog cara. Henrik će oklijevati. Kada, uz pomoć južnih prinčeva, uspješno ugasi pobunu u Saskoj 1075. godine, učinit će korak i imenovati mladog milanskog đakona Tedalda za novog nadbiskupa Milana, svjesno zanemarujući dekret o zabrani laičke investiture.

Grgurov odgovor na imenovanje bit će pismo caru i usmena poruka kojom mu prijete ekskomunikacijom i svrgavanjem ako ne promijeni svoj stav u odnosu prema Crkvi. Henrik je prijatnju shvatio kao izravan napad na svoj autoritet, izbacuje papine legate sa dvora, te saziva sabor njemačkih kneževa i biskupa u Wormsu. Pod predsjedanjem Siegfrieda iz Mainza donesena je odluka o svrgavanju pape. Poslano je pismo papi u kojem stoji da je Henrik kralj Božjom voljom, a ne prisvajanjem, dok je papa Grgur samo lažni redovnik. Svrgavanje pape je dodatno potvrđeno ratifikacijom, papi nesklonim sjevernotalijanskih biskupa. Papin odgovor nije se čekao dugo. Sinodom u Lentu 1076. godine car je ekskomuniciran, a njegovi su podanici razriješeni vazalske vjernosti i odanosti. Upotrijebio je isti način koji je koristio pri obznani crkvenih dekreta, te je poslao kopije dekreta o ekskomunikaciji na što više adresa. Odjek ekskomunikacije je bio katastrofalan za cara. Dvije trećine Njemačke bilo je protiv cara: Welf Bavarski, Rudolf Švapski i Bertold Karintijski, a biskupi koji su potpisali svrgavanje pape zatražili su papin oprost. Neprijateljski nastrojeni prinčevi sazvali su u jesen 1076. godine sabor u Triburu. Na njemu traže pomirenje pape i cara, povlačenje osude iz Wormsa, a car je dobio ultimatum da do veljače 1077. godine na saboru, koji će se održati u Augsburgu pod predsjedanjem pape i prinčeva, dobije papin oprost.⁶³ U međuvremenu je potvrđeno carevo svrgavanje i

⁶⁰ U Passau, biskup Altman skoro je ubijen pri pokušaju primjene dekreta. BELL, *A Short History of the Papacy*, str. 115.

⁶¹ DEANESLY, *A History of the Medieval Church 590 – 1500*, str. 93.

⁶² BELL, *A Short History of Papacy*, str. 116.

⁶³ *Isto*, str. 120.

izabran je novi kralj, Rudolf Švapski. Papa ipak nije htio potvrditi novog kralja prije nego što Henriku pruži mogućnost da dokaže svoju pravovjernost i istinsku odanost Crkvi. U takvoj bezizlaznoj situaciji car je krenuo u Italiju, dok je istovremeno papa krenuo prema Augsburgu. Na svoj put prema Njemačkoj, Grgur je krenuo u pratnji markgrofice Matilde Toskanske⁶⁴, ali doživljava veliko iznenađenje na sjeveru Italije. Procarski biskupi Lombardije nisu im dopustili prolaz kroz Alpe, tako da se sa svojom pratnjom sklonio u dvorac u Canossi, koji je bio u vlasništvu njegove pratilje. Henrik je smislio kako da pridobije papu na svoju stranu i ispuni zahtjeve prinčeva. Hineći iskrenu pobožnost, pojavio se pred vratima dvorca i pokornički tražio povlačenje osude i pomirenje sa papom. Iako je papa htio da se nesporazum riješi pred predstojećim saborom, car je bio uporan u svojem naumu, te je stojeći tri dana bosonog na snijegu, u pokorničkom stavu, bez ikakvih oznaka kraljevske časti, uspio pridobiti papu u svom naumu. Henrik je na svoju stranu pridobio markgroficu Matildu i svog krsnog kuma, opata Hughu.⁶⁵ Odrješenjem Henrika III., papa nije dobio nikakva osiguranja u pogledu Milana, a nije bio ni siguran može li se Henrika smatrati legitimnim vladarom ili ne. Jedino osiguranje mu je bila Henrikova riječ da će se susresti s papom i prinčevima na predviđenom saboru, pred kojima će potvrditi svoju odanost. Od tog trenutka papa je ovisio o saboru i na njemu je temeljio svoju politiku⁶⁶. Canossa je bila velika pobjeda papinstva. Iako su postojali odlučni protupapinski elementi, Canossa je dokaz da kralj ne može vladati neovisno od pape.⁶⁷ Često su Grguru povjesničari pripisivali preveliki politički angažman. Da je davao prednost političkim interesima, ustrajao bi u svojoj odluci koja je već uvelike naštetila Henriku IV., jer je novoizabrani kralj Rudolf bio spreman prihvatiti papine uvjete po pitanju investiture⁶⁸. Uz daljnje neprijateljstvo lombardskih biskupa, Henrik je mogao prikazati događaje u Canossi u svjetlu koje je njemu odgovaralo. Papa je bio u nemogućnosti prijeći Alpe, a Henrik je mogao slavodobitno prikazati događaje u Canossi, te je ponovno postao legitimnim kraljem. Kako su njemački kneževi očekivali papu koji nije stizao, posebice uvrijeđeni njegovim blagim postupkom prema Henriku, shvatili su to kao izdaju i na saboru u Forcheimu 13. ožujka 1077. godine izabrali protukralja Rudolfa Švapskog. Njemačka je od tog trenutka bila u građanskom ratu. Papa i dalje nije htio priznati novog vladara i tražio je sredstva kojima će smiriti novonastalu situaciju. Tražio je da se spor između dvojice vladara najprije dobro ispita, pa će potvrditi onoga na čijoj strani bude pravda. No Henrik je uporno odbijao Grgurovo sudjelovanje u sporu. Godine su prolazile, a ništa se nije mijenjalo. Kako je Henrikov položaj u carstvu jačao, više nije bio izopćenik, pa je

⁶⁴ Kćer markgrofa Bonifacija Toskanskog, najbogatijeg i najmoćnijeg vladara sjeverne Italije. Na saboru u Wormsu, na kojem je svrgnut papa Grgur VII., jedna od optužbi dvadesetšestorice biskupa u nepriznavanju njegova pontifikata, odnosila se na moguću ljubavnu vezu Grgura i markgrofice Matilde. COLLINS, *Keepers of the Keys Of Heaven*, str. 215-216.

⁶⁵ MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 116.

⁶⁶ Bez sabora prinčeva i biskupa papina je politika bila beznačajna. Isto, str. 117.

⁶⁷ DUFFY, *Sveci i grešnici*, str. 96.

⁶⁸ KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 177.

sve više naglašavao svoje pravo na investituru. Rastom Henrikove vojne moći, papa je shvatio da od očekivanog sabora neće biti ništa, a s njim ni dijaloga sa carem. Na Uskrs, 7. travnja 1080. godine izrekao je svoj pravorijek u Rimu. Priznao je Rudolfa Švapskog za zakonitog kralja, a Henrika, zajedno sa svojim podanicima, po drugi puta izopćio. Na pomolu je bila nova shizma koju su podupirali lombardski biskupi. U Brixenu, u većinskoj nazočnosti lombardskih biskupa, obznanjeno je da je Grgur krivo izabran, ponovno je svrgnut, a na njegovo mjesto izabran nadbiskup Ravenne, Widbert, kao papa Klement III. Uskoro je u sukobu na rijeci Elster život izgubio papin odabranik Rudolf, što je Henriku dalo dodatnu snagu⁶⁹. Car je odlučio da se krene na Rim. Papina politika tada se usmjerila prema jugu u potrazi za novim saveznikom. Pronašao ga je u liku normanskog vođe Roberta Guiscarda. U tom trenutku novo savezništvo nije bilo od neke koristi, jer je Robert Guiscard usmjerio svoje snage na sukob sa Bizantskim carstvom. Henrik IV. je već u proljeće 1081. godine opsjedao Rim što je ponovio i sljedeće godine, ali oba puta bezuspješno. Napokon je provalio u Rim 1083. godine, a papa Grgur sklonio se u Anđeosku tvrđavu. Pred vratima Anđeoske tvrđave poručio je papi da je spreman odustati od napada na Rim ako ga okruni za cara. Grgur nije na to želio pristati, ali je car svojom ponudom pridobio mnoge Rimljane na svoju stranu. Već sljedeće godine, u novom pohodu na Rim, građani Rima mirno su mu otvorili vrata grada. Trinaest kardinala i većina osoblja Lateranske palače, čak i papin kancelar, priznali su Klementa za papu. On je na Uskrs 1084. godine iz svojih ruku položio carsku krunu na glavu Henrika IV. i njegove žene Berthe.⁷⁰ Tako zarobljenom, i izdanom papi, u pomoć su priskočili Normani čija je epizoda razaranja i pljačkanja Rima papi Grguru donijela samo nove probleme. U tom trenutku čak se i rimski puk, do tada na Grgurovoj strani, okrenuo protiv njega, pa je Grgur u pratnji Normana napustio Rim i krenuo na jug Italije. Smjestio se u Salernu, gdje 25. svibnja 1085. godine i umro. Poznate su njegove zadnje riječi: “Ljubio sam pravednost, a mrzio nepravdu, zato sada umirem u izgnanstvu”.

Iako je umro u izgnanstvu, njegova nepokolebljivost u stavovima, i odlučnost u borbi za čistoću Crkve, potaknula je sve veći broj pobornika reformnog papinstva na još odlučniju borbu. Kroz već spomenuti pokret *Tregua dei*, papinstvo je u svojim rukama postalo najmoćnija ustanova na kršćanskom Zapadu. Na njihovu molbu pokrenuta je masa vjernika u obrani ugroženih kršćana u Svetoj Zemlji, a pape, predvodnici tog pokreta, nisu odustajale u Grgurovim načelima. Urban II. (1088. – 1099.), papa koji je pokrenuo masu vjernika na Istok, uporno je ponavljao zahtjeve oko zabrane laičke investiture, ali i zabranio da klerici laicima daju feudalnu zakletvu.⁷¹ Povećao je svoj utjecaj u Francuskoj, Španjolskoj i Engleskoj, a kao pokretač Prvog križarskog rata stao je na čelo zapadnoga svijeta. Smrću protupape Klementa III., 1100. godine stvorena je prilika za rješavanje davno započetoga sukoba između

⁶⁹ MORRIS, *The Papal monarchy*, str. 120.

⁷⁰ *Isto*, sr. 120.

⁷¹ GOLUŽA, Božo, *Povijest Crkve*, Mostar, 1998., str. 215.

reformnog papinstva i cara. Papa Paskal II. (1099. – 1118.), izabran za vrijeme svog odsustva iz Rima, već se u drugoj godini svog pontifikata morao sukobiti sa dvojicom protupapa, Teoderikom (1100. – 1101.) i Adalbertom (1101.). Obojica su ubrzo svrgnuti, ali se nova opasnost pojavila u liku novog protupape, nadsvećenika Maginulfa, Silvestra IV. (1105. – 1111.).⁷² Smrću Henrika IV. 1106. godine nasljedstvo prelazi u ruke njegova sina, Henrika V. On je po uzoru na svog oca čvrsto branio svoja prava u pogledima laičke investiture. Prvi ozbiljniji pokušaj dijaloga dogodio se 1111. godine u Sutriju, gdje je sklopljen konkordat koji je trebao riješiti problem laičke investiture. Henrik se odrekao laičke investiture i dao obećanje poštivanja kanonskog izbora, a Crkva je Carstvu trebala vratiti sva dobra koja je od njega primila. Protiv konkordata su žestoko ustali njemački prinčevi i biskupi, što je pokazalo da je konkordat neodrživ. Rješenje spora, na teoretskoj razini, donio je crkveni pravnik Ivo iz Chartresa. On je razlučio biskupsku službu crkvenog karaktera od dodjeljivanja posjeda kao svjetovnog čina.⁷³ Kompromisno rješenje najprije je postignuto u Engleskoj i Francuskoj⁷⁴, gdje su se kraljevi odrekli investiture prstenom i štapom, a zauzvrat su se zadovoljili zakletvom vjernosti novih kandidata. Naposljetku je popustio i car, te je 23. rujna 1122. godine sklopljen konkordat u Wormsu kojim se car odriče investiture, ali zadržava pravo uvođenja biskupa u posjed imanja. Tim činom obvezuje se na poštivanje kanonskog izbora, ali si osigurava staro pravo nadgledanja izbora biskupa, koji su još od Otona Velikog bili glavni oslonac njemačke države. Konkordatom će se smanjiti utjecaj svjetovnjaka prilikom investiture uspostavljene za vrijeme Otona i njegovih nasljednika, ali će još uvijek ostati otvoreno pitanje. Za usvajanje i proglašenje Wormskog konkordata, papa Kalist II. sazvaio je sabor u Lateranu već sljedeće godine, na kojemu je donešen niz kanona koji se odnose na disciplinu Crkve.⁷⁵

5. Odnos pape Grgura VII. i hrvatskog kralja Zvonimira

Spor koji se vodio između dvije jake ličnosti Zapada, pape i cara, proširio se i izvan granica njihovih zemalja. U doba društvenih i religioznih promjena na području čitave zapadne kršćanske ekumene, papa i car tražili su nove saveznike. Papa Grgur VII. dodjeljuje niz kraljevskih oznaka u provedbi svojeg nauma, tako da jedino papa ima pravo dodjeljivanja kraljevske službe. Već nakon Lateranskog koncila 1059. godine, počinju se održavati koncili i u drugim zemljama na kojima se usvajaju dekreti tog sabora. Tako je 1060. godine održan sabor u Splitu, pod pred-

⁷² BELL, *A Short History of the Papacy*, str. 221.

⁷³ KOVAČIĆ, *Kršćanstvo i Crkva*, str. 179.-180.

⁷⁴ Novi papa Kalist II. (1119. – 1124.) potjecao je iz kuće koja je bila u rodu s mnogim velikašima u Francuskoj, Engleskoj i Njemačkoj, pa je skovao nadu u skori završetak spora. Kompromis između pape i cara nametnuo se kao jedino rješenje. GOLUŽA, *Povijest Crkve*, str. 216.

⁷⁵ GOLUŽA, *Povijest Crkve*, str.217.

sjedanjem papinskog legata Majnarda. Na saboru su usvojeni dekreti Lateranskog koncila, ali su i prošireni u težnjama Zapadne crkve. Najviše po pitanju zabrane istočnog obreda, a i ono što je najviše pogodilo ondašnje svećenstvo, bila je zabrana glagoljaške liturgije i ređenje novih svećenika koji nisu znali latinski.⁷⁶ Pitanje jezika liturgije razdvojilo je svećenstvo i u samoj Hrvatskoj. Reformna stranka podupirala je Grgura VII., a protureformna je svog zaštitnika imala u Henriku IV. Zvonimir je u Grguru pronašao političkog saveznika i zaštitnika⁷⁷, dok je papa u kralju Zvonimiru našao prijatelja i odanog branitelja ideja reformnog papinstva.⁷⁸ Odmah po završetku rimskog sinoda 1074. godine, na kojoj je Grgur osudio simoniju i nikolaizam, Grgur šalje svoje legat e i u Hrvatsku. Papin legat Girard, kardinal biskup Ostije, poslan je da na saboru dalmatinskih i hrvatskih biskupa u Splitu 1074. – 1075. godine odredi smjer djelovanja obnove kršćanskog života u Hrvatskoj.⁷⁹ Sabor je rehabilitirao odluke iz 1060. godine, čime je sukob između domaćeg glagoljaškog i reformnog klera završen.

U kanonskoj zbirci kardinala Deusdedita iz 1087. godine sačuvana su dva dokumenta koja svjedoče o odnosu Grgura VII. i hrvatskog kralja Zvonimira. U pismu od 17. travnja 1075. godine, papa Grgur VII. javlja kijevskom knezu Jaroslavu da je njegov sin Dimitrij, koji ga je posjetio za nedavna boravka u Rimu, zatražio zaštitu sv. Petra i kao budući vladar obećao vjernost nasljedniku apostolskih prvaka. U listopadu iste godine⁸⁰, hrvatski vladar traži pokroviteljstvo Apostolske stolice.⁸¹ U tom tekstu zavjernice⁸² kralj Zvonimir se, u zamjenu za krunu i papinsku zaštitu, svečano zakleo na vjernost papi i njegovim nasljednicima. U zavjernici između ostalog piše:

“Ja Dmitar, koji se i Zvonimir zovem, providnošću Božjom knez Hrvatske i Dalmacije, kojega si ti, gospodine Gebizone, pošto si kao legat Apostolske stolice primio ovlaštenje od našeg gospodina pape Grgura (VII.), u solinskoj crki sv. Petra, nakon jednodušnog i složnog izbora klera i naroda, zastavom, mačem, žezlom i krunom uveo u upravu kraljevstva (Hrvatske i Dalmacije), tebi se zavjetujem, obećajem i obričem da ću uvijek ispunjavati sve ono što mi tvoja svetost bude nalagala. (...) Posavjetovavši se sa svim svojim prvacima, određujem da se za predano mi kraljevstvo

⁷⁶ ŠANJEK, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991., str. 73.

⁷⁷ Kad je istarski grof Vecelin namjeravao napasti Hrvatsku 1079. godine, papa Grgur VII. ga obavještava da je “Apostolska stolica dala krunu hrvatsko – dalmatinskom kralju” i da će “napad na Zvonimira smatrati napadom na Apostolsku stolicu”. MILIĆ, Marijo, *Pape od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Split, 1998., str. 131.

⁷⁸ ŠANJEK, Franjo, *Zvonimirova “zavjernica”*, str. 33.

⁷⁹ ŠANJEK, Franjo, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1993., str. 140.

⁸⁰ U crki sv. Petra u Solinu, 9. listopada 1075. godine, papin legat Gebizon, u ime pape Grgura VII., predaje Zvonimiru vladarske simbole; zastavu, mač, žezlo i krunu. Time ga priznaje za kralja Hrvatske i Dalmacije, a Zvonimir mu zauzvrat obećava vjernost. MILIĆ, *Pape od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, str. 131.

⁸¹ ŠANJEK, *Zvonimirova “zavjernica”*, str. 30.

⁸² U hrvatskoj historiografiji taj se tekst naziva *Zvonimirova zavjernica*. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, str. 136.

svake godine na Uskrs plaća svetom Petru iznos od dvjesto bizantskih zlatnika, te zapovijedam, utvrđujem i određujem da to isto za vječna vremena obdržavaju i oni koji će nakon mene kraljevati. (...) Obećajem vjernost svetome Petru, svom gospodinu papi Grguru. (...) Vjerno ću upravljati ovim kraljevstvom i nikada neću tražiti da ga izuzmem ispod Apostolske stolice. (...)”⁸³

U zavjernici obećaje i da će se brinuti o problemima klera, štiti crkvena dobra, braniti sirotinju i nezaštićene, da će se protiviti nečasnoj trgovini ljudima, te paziti na očuvanje čistoće bračnih veza. Odnos hrvatskog kralja Zvonimira i pape Grgura VII. bio je od obostrane koristi. Zvonimir je, procijenivši tadašnju političku situaciju, vanjskopolitičke nevolje Bizanta i protupapinsku politiku Mlečana, prihvatio doktrinu da papa ima pravo podjeljivati krune i priznavati posjed zemalja. Tim je činom priznao prvenstvo Rimske crkve, a s njim i odlučnost da provodi odluke reformnog papinstva. Crkva je zauzvrat postala vjerni branitelj Zvonimirove političke nezavisnosti. Za razliku od Svetog Rimskog Carstva koje je predstavljalo moćnu instituciju i zahtijevanja papinstva smatralo kao uzurpaciju svojih prava, Zvonimir je upravo odanošću papi učvrstio status svoje kraljevine. Prihvatanjem papinske političke doktrine, osiguranjem crkvenih interesa i provođenjem reformnih ideja u Hrvatskoj, uređeni su odnosi između Hrvatske i papinstva. Iako je svoju vjernost plaćao i u potpunosti se podložio papi, u Zvonimirovom se slučaju radi o priznavanju i poštivanju duhovnog autoriteta Rimske crkve⁸⁴, čime je stvoreno političko savezništvo između Zvonimira i pape Grgura VII. Zvonimiru je odgovaralo savezništvo sa papom, moćnim saveznikom u obnovi i učvršćenju jedinstvene Kraljevine Hrvatske, dok je istodobno papa potvrđivao svoj autoritet na području Zvonimirove vladavine.

ZAKLJUČAK

Smrću Karla Velikog početkom 9. stoljeća, nestala je jaka objedinjujuća sila kršćanskog Zapada. Postignuta ravnoteža između Crkve i Carstva, u kojoj je potonja sila bila zaštitnica prvoj, sada je bila narušena. Crkvena dobra i njene funkcije često su prelazile u privatno vlasništvo, a crkveni kanoni nerijetko su u potpunosti zanemareni. Sve većim prodorom laika u crkvene službe pojavile su se opasnosti u obliku simonije, odnosno kupovanja ili prodaje duhovnih službi, te oženjenog svećenstva. U trenutku kada je Crkva već uvelike oslabljena i ovisna o svjetovnim vlastima, pojavit će se pokret obnove redovničkog života, Cluny, potpuno neovisan od utjecaja laika, koji će promijeniti dotadašnji smjer djelovanja Crkve. Prvaci crkvene obnove dovest će do reforme papinstva, predvođeno redovnikom Hildebrandom i Crkva će se tada, inspirirana idealima redovničkog pokreta iz Clunyja, preobraziti

⁸³ TRKANJEC, KNEZOVIĆ, *Documenta historiam Croaticam spectantia*, Zagreb, 1995., str. 42, 43, 44. ali prijevod je preuzet iz ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, str. 137.-138.

⁸⁴ ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, str. 139.

iz slabe i ovisne, u snažnu i kvalitetno organiziranu ustanovu kršćanskog Zapada. Ukorijenjenost starog sustava i njegovih običaja teško će se mijenjati ali će reformno papinstvo svojom privrženosti idealima slobodne Crkve, *liberae Ecclesie*, napokon otrgnuti Crkvu iz ruku svjetovnih vladara. Najzorniji primjer borbe za očuvanje čistoće života i čistoće same Crkve, donijet će pedesetogodišnji razdor papinstva i Svetog Rimskog Carstva. Predvodnici te borbe, papa Grgur VII. i car Henrik IV., neće odstupati od svojih ideala što će rezultirati prividnim porazom papinstva, Grgurovom smrću u izgnanstvu, ali će u konačnici dovesti do dogovora koji će usmjeriti daljnje odnose papinstva i carstva. Konkordat iz Wormsa, sklopljenog 1122. godine između pape Kalista II. i cara Henrika V., car i općenito svjetovna vlast, načelno se odrekla nadležnosti oko crkvenih i vjerskih pitanja. Iako se neće u potpunosti ukloniti laički utjecaj prilikom investiture, konkordat će preciznije utvrditi ulogu pape i svjetovnih vladara prilikom investiture. Konkordat će Crkva dobiti sigurnost da se slobodnije posveti dušobrižništvu i promicanju općih vrijednosti, svjetovni vladari više neće imati vlast nad crkvenim pitanjima kao u vrijeme otonske dinastije, ali će pitanje odnosa pape i careva/kraljeva ostati neriješeno do kraja srednjeg vijeka.

LITERATURA

1. BELL, Mary I. M., *A Short History of the Papacy*, New York, 1921.
2. COLLINS, Roger, *Keepers of the keys of Heaven – History of papacy*, New York, 2009.
3. DEANESLY, Margaret, *A History of the Medieval Church 590 – 1500*, 1969.
4. DUFFY, Eamon, *Sveci i grešnici – Povijest papa*, Rijeka, 1998.
5. FRANZEN, August, *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb, 1993.
6. GOLUŽA, Božo, *Povijest Crkve*, Mostar, 1998.
7. HOFFMAN Berman, Constance, *Medieval religion-New approaches*, New York, 2005.
8. JEDIN, Hubert, *Velika povijest Crkve*, sv. 3/2., Zagreb, 1971.
9. KOVAČIĆ, Slavko, *Kršćanstvo i Crkva u starom i srednjem vijeku*, Split, 2004.
10. MASTNAK, Tomaž, *Križarski mir - Kršćanstvo, muslimanski svijet i zapadni politički poredak*, Zagreb, 2004.
11. MCBRIEN, Richard, *The pocket guide to the Popes*, 2006.
12. “Medieval Sourcebook:” Gregory VII: Dictatus Papae 1090”, izvor: www.fordham.edu/Halsall/source/g7-dictpap.asp, 1. 9. 2013.
13. MILIĆ, Marijo, *Pape od sv. Petra do Ivana Pavla II.*, Split, 1998.
14. MONTOR, Chevalier Artaud, *The Lives and the Times of the Popes*, New York, 1911.
15. MORRIS, Collin, “Medieval Christendom” u: *The Christian World – A Social and Cultural History of Christianity*, London, 1981.
16. MORRIS, Colin, *The Papal monarchy – The Western Church from 1050 to 1250*, New York, 1989.
17. ŠANJEK, Franjo, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1993.
18. ŠANJEK, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991.
19. ŠANJEK, Franjo, “Zvonimirova “zavjernica” u svjetlu crkveno-političkih odrednica grugurovske reforme” *Zvonimir kralj Hrvatske*, Zagreb, 1997.
20. TRKANJEC, Željko; Knezović, Pavao, *Documenta historiam Croaticam spectantia*, Zagreb, 1995.

ALEN ŽERAVICA

The Investiture Controversy during the 10 and 11 century

Summary

With the decline of the Carolingian Empire, Church lost the protection of strong centralized secular power. From then on, everything considering sacral in Rome will be in the hands of local roman aristocracy who will appoint Roman pontiffs neglecting the cannons of the Church. Basic meaning of the Church will be undermined with the selfish prerogatives of the local aristocracy and their families. Simony and Nicolaitism will become common practice within Church affairs. Simony is the act of paying to receive ordination to a holy office or other position in the hierarchy of a church. Nicolaitism is the practice of priests getting married. The major role in the correction of those practices in the Church will have reforming monasteries throughout Europe, especially Cluny, monastery in Burgundy. Under the influence of the Clunian reform movement, papacy will slowly break away from the practices of aristocracy and pave its way to reformed papacy. Obtruding reforming ideals of free and chaste Church. The pontificate of the pope Leo IX (1049 – 1054) marks the starting point in the process of reforming the papacy. In historiography, that reform movement is known as Gregorian Reform named after a pope Gregory VII (1073 – 1085). Although the Holy Roman emperors will uphold the reforming ideals they will not easily give over their right to appoint bishops and popes. The main point in the confrontation between the Church and the Empire will take part during the pontificate of Pope Gregory VII and Holy Roman emperor Henry IV. Conflict among these two instances, papacy and empire, will be officialy concluded with the Concordat of Worms in 1122. That treaty was accomplished between Pope Calist II and emperor Henry V. The laity and emperors will officialy gave away their rights in appointing bishops and popes but the question of lay investiture will not be completely resolved until the end of the middle ages.

Keywords:

Investiture, Simony, Cluny, Reformed Papacy, Gregory VII, Henry IV

Codex Gigas – Misterij Đavolje Biblije*

Codex Gigas srednjovjekovni je rukopis nastao početkom 13. stoljeća na prostoru Češke. Zbog velikih dimenzija stranica te težine od 75 kg., dobio je titulu najveće rukom pisane knjige na svijetu. Kodeks sadrži prijepis cijele Biblije, povijesne i medicinske tekstove, kalendar s nekrologom, te velike iluminirane slike. Prema legendi, smatra se da je nastao tijekom jedne noći nakon što je skriptor prodao svoju dušu Đavlu. Zbog toga je rukopis dobio ime “Đavolja Biblija”. Pošto je legenda stvarana stoljećima, u ovome radu govorit će se kako su i zašto različiti događaji utjecali na njezin nastanak, odgovorit će se na pitanja zašto je Codex napisan i je li se ikada koristio. Unutar rada također se nalazi transkripcija mjeseca siječnja, načinjena u svrhu pojašnjenja uloge samog kalendara i njegovog nekrologa. Rad pokazuje poveznicu između čeških i hrvatskih prostora, koja se očituje iz abecedarija glagoljice koji se nalazi unutar samog rukopisa. Pošto se malo toga zna o Codexu, ovaj rad napisan je s ciljem da potakne daljnja znanstvena istraživanja ovog vrijednog rukopisa.

Ključne riječi:

Codex Gigas, srednji vijek, Češka, Švedska, kulturna povijest

1. Uvod

Kugu, požare, ratove, te samog Đavla, srednjovjekovna je legenda povezivala uz *Codex Gigas*, “Veliku knjigu” poznatiju po imenu “Đavolja Biblija”. *Codex Gigas* srednjovjekovni je rukopis nastao na području današnje Češke u malom benediktinskom samostanu kod Podlažica početkom 13. stoljeća. Rukopis se sastoji od 312 pergamentskih listova izrađenih od teleće kože dimenzija 890 mm visine i 490 mm širine, i težine od 75 kilograma.¹ Premda postoje kodeksi koji su brojem strani-

* Ovaj rad izraden je na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom doc. dr. sc. Branke Grbavac i predan je na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2012./2013. Rad je nagrađen Rektorovom nagradom u lipnju 2013.

¹ Kamil BOLDAN, *CG: the secrets of the world's largest book*, National Library of the Czech Republic, Prague, 2007., 17

ca opširniji od *Codex Gigasa*², on je zbog svoje težine dobio titulu najveće rukom pisane knjige na svijetu.³ Naziv “Đavolja Biblija” veže s uz legendu prema kojoj je *Codex* nastao kao rezultat pakta redovnika i Đavla.

Bez obzira što je rukopis vrlo zanimljiv i vrijedan proučavanja, dosada mu nije posvećeno dovoljno pažnje. Rukopis su najviše proučavali znanstvenici s područja Češke (Kamil Boldan⁴, Zdeněk Uhliř⁵, Dušan Foltyn⁶) i Švedske (Carl Nordenfalk⁷, Anna Wolodarski⁸), tj. onih s kojima je rukopis najviše povijesno povezan. Veliki doprinos istraživanju rukopisa predstavljaju i radovi znanstvenika s engleskog govornog područja (primjerice Michael Gullick⁹). Veći interes za istraživanjem i proučavanjem *Codexa* javlja se nakon snimanja dokumentarnog filma Julie Nelson “Devil’s Bible darkest secrets explained”¹⁰ kada su znanstvenici započeli istraživanje *Codexa* novijim metodama.¹¹

I u hrvatskoj historiografiji ovaj rukopis je nepoznat, iako postoje dodirne točke s hrvatskim prostorima. Stoga mi je cilj ovim radom potaknuti na istraživanje ovog vrijednog srednjovjekovnog rukopisa.

2. Sadržaj *Codexa*

Codex Gigas sadržajno obuhvaća prijepis Biblije (Stari i Novi zavjet), djela Josipa Flavija, Izidora Seviljskog, te Kosmasa Praškog, medicinske tekstove, tekstove o egzorcizmu i prizivanju duhova, tekst ispovijedi, kalendar za cijelu godinu s nekrologom, te sliku Đavla za koju se smatra da je izvor legende o nastanku *Codexa*. Unutar knjige nalazila su se i Pravila sv. Benedikta, ali su tijekom vremena bila izvađena iz *Codexa*.¹² Iako se uz *Codex* veže naziv “Đavolja Biblija”, on ne sadrži nikakve tekstove heretičnog ili sotonističkog karaktera. Naziv “Biblija” dobio je jer

² Primjer takvog je *Codex Sinaiticus*, kodeks napisan uncialom sa prijepisom Biblije na grčkom jeziku koji sadrži 730 listova. (*Codex Sinaiticus* (<http://codexsinaiticus.org/en/codex/significance.aspx>))

³ Carl NORDENFALK, “Heaven and Hell in a Bohemian Bible of The Early Thirteenth Century”, *The Year 1200: A symposium*, Metropolitan Museum of Art, New York, 1975., 283 (<http://books.google.hr/books?id=1RIAEAMUJyWC&pg=PA283&lpg=PA283&dq=carl+nordenfalk+heaven+and+hell>)

⁴ Napisao knjigu *CG: the secrets of the world’s largest book*, National Library of the Czech Republic, Prague, 2007.

⁵ Napisao poglavlja “The Phenomenon Called *Codex Gigas*” i “The *Codex Gigas*, its Content and Function” u knjizi *CG: the secrets of the world’s largest book*, 2007.

⁶ Napisao poglavlje “The Mysteries of the Monastery of ‘Saint’ Vrbata” u knjizi *CG: the secrets of the world’s largest book*, 2007.

⁷ Napisao članak, “Heaven and Hell in a Bohemian Bible of The Early Thirteenth Century”, za simpozij *The Year 1200: A symposium*, Metropolitan Museum of Art, New York, 1975.

⁸ Sudjelovala u dokumentarnom filmu National Geographica - “Devil’s Bible darkest secrets explained”

⁹ Sudjelovao u dokumentarnom filmu National Geographica - “Devil’s Bible darkest secrets explained”

¹⁰ National Geographic, “Tales of the Weird, *Codex Gigas*” (<http://newswatch.nationalgeographic.com/tag/codex-gigas/>)

¹¹ Kod istraživanja korištena je moderna forenzička analiza cijelog rukopisa. (*Devil’s Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.)

¹² BOLDAN, *CG: the secrets*, 24.

se u njemu nalazi cijeli prijepis Biblije,¹³ a pridjev “đavolja” dodan je zbog iluminirane slike Đavla.

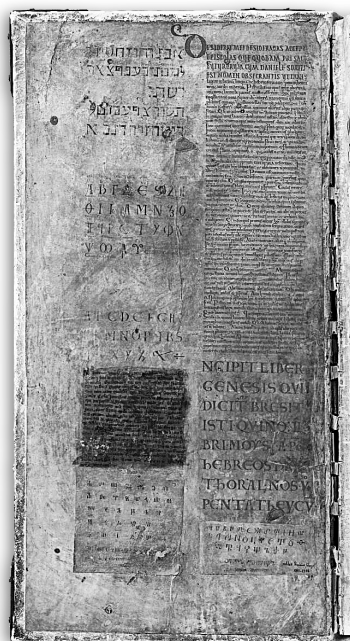
Kao i većina srednjovjekovnih rukopisa koji su nastali na području Europe, *Codex Gigas* napisan je latinskim jezikom, a pismo odgovara kasnijoj verziji karo-linške minuskule.¹⁴ Jedini podatci o autoru rukopisa nalaze se u samoj legendi koja svjedoči da se zvao Hermannus, te da je pripadao benediktinskom redu.¹⁵ Jedno se vrijeme smatralo da je rukopis produkt rada više autora, ali posljednje istraživanje paleografa Michaela Gullicka pokazalo je kako je *Codex* načinila samo jedna osoba.¹⁶ Uzevši u obzir Gullickovo posljednje istraživanje znanstvenici su pretpostavili da bi jednom srednjovjekovnom redovniku trebalo minimalno desetak godina da napiše knjigu ove veličine.¹⁷

Pošto je sadržaj *Codexa* vrlo opsežan, u radu će se obraditi njegovi najznačajniji dijelovi te oni vezani uz stvaranje legende o njegovu nastanku.

2.1. Prva stranica

Prva stranica *Codexa* sadrži grčki i hebrejski alfabet te abecedarij glagoljice i ćirilice. Pored toga nalazi se i tekst opata Bavora iz Nečtinyja, te prolog Petoknjižju kao početak Biblije.

Tekst opata Bavora (na slici desno nalazi se na tamno smeđoj podlozi) od velike je važnosti za rukopis, a predstavlja njegov kratki uvod jer se u njemu navodi sami sadržaj *Codexa*. Tekst je transkribiran i preveden s latinskog te dobro pokazuje s kojim su se poštovanjem redovnici odnosili prema knjizi. Opat Bavor ga ubraja među Sedam svjetskih čuda: “... *magnam petitionem librum pergrandem, qui dici potest de septem mirabilibus mundi propter sui immensitatem*,...”¹⁸ - “... ”

Slika 1. Prva stranica Codexa - fol. 1v.

¹³ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas*” (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/short/>)

¹⁴ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Pismo*” (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/short/script/>) . O tipu pisma više u Jakov STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb, 1985., 99

¹⁵ BOLDAN, *CG: the secrets*, 19 .

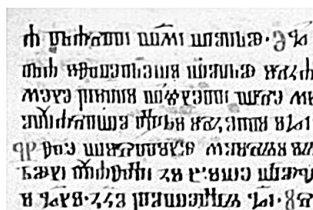
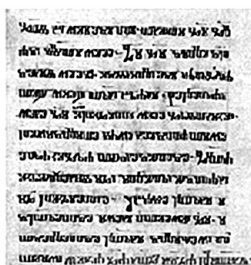
¹⁶ *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

¹⁷ Ovdje se mora uzeti u obzir da srednjovjekovni svećenici i redovnici nisu cijelo svoje vrijeme provodili pišući i prepisujući knjige. Općenita je pretpostavka da su pisali oko četiri sata dnevno. (Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Pismo*” (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/description/script/>))

¹⁸ BOLDAN, *CG: the secrets*, 17.

objavit ću veliku knjigu, koja se zbog svoje iznimne veličine može ubrojiti među sedam svjetskih čuda...”

Za hrvatske prostore najveću vrijednost predstavljaju abecedarij glagoljice i ćirilice koji se nalaze pri dnu stranice, te je razvidno da su napisani na drugačijem materijalu od originalne pergamene. Smatra se da su oni originalno pripadali listu koji se izgubio, te da su ti isječci naknadno bili umetnuti na prvu stranicu.¹⁹ Tip glagoljice kojeg nalazimo u *Codexu* je uglati, onaj karakterističan za hrvatske prostore. Poznato je da su glagoljaši iz Hrvatske u 14. st. dolazili na češke prostore, te tamo širili glagoljicu.²⁰ Češki kralj Karlo IV. dao je 1347. izgraditi samostan Emaus u Pragu u kojem je bilo pozvano 80 hrvatskih glagoljaša benediktinaca.²¹ Zbog toga, može se pretpostaviti da je abeceda glagoljice, koja se nalazi u *Codexu*, najvjerojatnije nastala pod utjecajem hrvatskih glagoljaša.

Slika 2. Ako se usporede slova glagoljice iz *Codexa* (gore) s tekstem Misala kneza Novaka iz 14. st. (lijevo) i Hrvojeva misala iz 15. st. (desno), razvidno je da su slova po svojoj tipologiji jednaka.

¹⁹ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Abeceda*” (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/alphabets/>)

²⁰ Isto (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/alphabets/>)

²¹ Anica NAZOR, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici*, “*Ja slovo znajući govorim...*”, Erasmus naklada, Zagreb, 2008., 14

2.2. Biblija

Sam *Codex* započinje tekstem Biblije koja sadrži Stari i Novi zavjet, no važno je za napomenuti da oni ne slijede jedan drugoga. Između dva Zavjeta nalaze se tekstovi Josipa Flavija i Izidora Seviljskog, te medicinski tekstovi. Sama Biblija napisana je u formi koja sličí ranijim verzijama Akvilinove Biblije²². Početak Biblije nalazi se na prvoj stranici (fol. 1v.), ali on ne započinje “Knjigom Postanka”, već prologom koji se odnosi na Petoknjžje. Prvi list Starog zavjeta istrzan je i izgubljen, tako da se ne vidi početak Knjige Postanka.²³ Novi zavjet počinje pismom sv. Jeronima papi Damazu, te se nastavlja s prologom koji objašnjava broj evanđelja i njegovu simboliku. Sama činjenica da se prolozi nalaze ispred tekstova Biblije nije nova niti rijetka. Većina Biblija s latinskim prijevodom poznatim pod nazivom Vulgata²⁴ počinje njime, ali ne onim koji se odnosi na Petoknjžje, već riječima sv. Jeronima koje je on uputio u pismu svome učeniku Ambroziju.²⁵

U samoj Bibliji *Codexa*, nalaze se još i dijelovi koji nisu izvorni dio nje. To su stihometrija, metoda kojom se određuje veličina nekog teksta putem broja stranica ili poglavlja, te sam popis poglavlja. Stihometrija nalazi se u Poslovicama, a popis poglavlja nalazi se samo kod evanđelja.²⁶

Tekstovi Zavjeta uglavnom su napisani prema prijevodu Biblije sv. Jeronima, no važno je napomenuti kako u rukopisu postoje i testovi napisani u verziji “Vetus latine”,²⁷ a odnose se na Otkrivenje, Djela apostolska, neke dijelove evanđelja i Pisanice sv. Pavla.²⁸ Iako je Biblija *Codexa* napisana po uzoru na Akvilinovu Bibliju, raspored tekstova Starog i Novog zavjeta nije identičan njoj. Primjerice, tekst Barucha ben Neriah, skriptora koji je radio sa sv. Jeronimom,²⁹ nije tipičan za Akvilinovu Bibliju, ali ipak se nalazi u *Codexu*.

---

²² Akvilin, rodom iz Sinope u Pontu, preveo je Stari zavjet na grčki jezik sredinom 2. st. Njegov prijevod karakterističan je jer prevodi doslovno, riječ po riječ, očituje vjernost slovu i privrženosti biblijskoj sintaksi i gramatici. (Celestin TOMIĆ, *Pristup Bibliji, opći uvod u Sveto pismo*, Provincijalat franjevac konventualaca, Zagreb, 1986., 248.-249.)

²³ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Biblija*” (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/medeltida-bibel/sequence>)

²⁴ Vulgata znači izdanje prošireno u narodu, odnosno ono koje je općenito poznato. Sv. Jeronim dobio je zadatak od pape Damaza da kritički ispravi latinski prijevod Biblije i time napravi novi prijevod Biblije. Taj prijevod danas je poznat pod imenom Vulgata. (TOMIĆ, *Pristup Bibliji*, 262.)

²⁵ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Biblija*” (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/medeltida-bibel/sequence>)

²⁶ Ovdje se mora napomenuti da evanđelja ne slijede popis poglavlja (osim Markova evanđelja). Popis za Lukino evanđelje je identičan onome iz rukopisa *Codexa Aureusa* (Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Biblija*” (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/medeltida-bibel/tillaggstexter/>))

²⁷ “Vetus latina” nazivamo sve prijevode Biblije koje su bile prije prijevoda sv. Jeronima, odnosno Vulgate. (TOMIĆ, *Pristup Bibliji*, 259.)

²⁸ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Biblija*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/medeltida-bibel/sequence>)

²⁹ J. Edward WRIGHT, *Baruch ben Neriah, From Biblical Scribe to Apocalyptic Seer*, University of South Carolina, Columbia, 2003., 1.

2.3. Povijesni i medicinski tekstovi

Nakon Starog zavjeta od fol. 118r. do 239v. slijede tekstovi dvojice povjesničara Josipa Flavija i Izidora Seviljskog.

Josip Flavije rođen je u Jeruzalemu u prvoj polovici prvog stoljeća nakon Krista. Dolazi iz svećeničke obitelji, te je odrastao na području Palestine. U svojoj 26. godini oputovao je u Rim kako bi osigurao oslobađanje židovskih svećenika. Za vrijeme njegova boravka u Rimu, na području Judeje, izbila je velika pobuna Židova protiv rimske vlasti. Josip je odmah pri povratku u zemlju krenuo u borbu protiv Rimljana. Zbog toga, bio je zarobljen i pretvoren u roba. Rob je bio sve do trenutka kada ga je car Vespazijan oslobodio i dao mu svoje obiteljsko ime – Flavije. Pošto tenzije na području Judeje nisu prestajale, Rimljani su opsjedali Jeruzalem, a Josip je dobio zadatak da nagovori građane na predaju. Ona se nije dogodila jer su Židovi napali Josipa smatrajući ga izdajnikom. Pošto mirno rješenje sukoba nije prošlo, Rimljani su silom osvojili Jeruzalem. Nakon ove pobjede, Josip je kao nagradu dobio zemlju na području, Judeje te je službeno postao rimskim građaninom.³⁰ Svoja najpoznatija djela pisao je do kraja svojeg života, a među njima ističu se “Judejski rat” (*De Bello Iudaico*), “Židovske starine” (*Antiquitates Iudaicorum*), “Protiv Apiona” (*Contra Apionem*), te “Život Josipa Flavija”. U *Codexu* se na fol. 118r.-200v. nalaze “Judejski rat” i “Židovske starine”.

O životu Izidora Seviljskog malo se zna. Rođen je sredinom 6. st. Još u ranoj fazi života izgubio je oba roditelja te ga je odgajao brat Leander. Ubrzo nakon bratove smrti Izidor postao je biskupom Seville, te odigrao značajnu ulogu u životu Crkve na Pirinejskom poluotoku.³¹ Pisao je tekstove različitog karaktera – od povijesnih i teoloških djela, pa sve do gramatike. Njegovo najpoznatije djelo su “Etimologije”, a predstavljaju svojevrsnu enciklopediju povijesti. Sastoje se od 20 knjiga napisanih na temelju raznih klasičnih i kršćanskih izvora.³² *Codex Gigas* ne sadrži “Etimologije” u cijelosti, nego su prepisani samo određeni dijelovi koji se nalaze na fol. 201r.-239v.³³

Od povijesnih tekstova *Codexa* preostaje još tekst manje poznatog autora Kosmasa Praškog “Kronike” (fol. 294r.-304v.). Kosmas je bio praški đakon koji je živio u 11./12. st. Njega se smatra prvim poznatim češkim povjesničarom.³⁴ U svojim djelima koristio je različite izvore i materijale te ih zapisivao. Najčešće je citirao

³⁰ William WHISTON, prev., *The Complete Works of Flavius Joshephus*, T. Nelson and sons, Paternoster Row, London, 1860., I.-26.

³¹ Sudjelovao je na koncilima u Sevilli 619. i Toledu 633. godine. (Stephen A. BARNEY i dr., *The Etymologies of Isidore of Seville*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006., 7.

³² Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Izidor Seviljski*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/isidore/>)

³³ Kada se usporedi sa drugim prijepisima “Etimologije”, može se vidjeti da su se često uzimali samo odabrani dijelovi teksta, a ne cijela “Etimologija”. (BOLDAN, CG: the secrets,41.)

³⁴ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Kosmas Praški*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/cosmas/>)

djela Vergilija, Ovidija i Horacija.³⁵ Unutar njih pisao je o češkim legendama, te je zapisivao i svoja znanja i iskustva.

Jedna od legendi koju je opisivao je ona o sv. Václavu, te je ona bila njegov glavni izvor informacija.³⁶ Njegovi tekstovi važni su za povijest Češke, no pošto je bio izravno uključen u razna politička događanja, njegova razmišljanja su vrlo subjektivna. Primjerice tako u svojim radovima zauzima negativan stav prema kralju Vratislavu koji je vladao krajem 11. st.³⁷

Medicinski tekstovi *Codexa*, koji započinju na fol. 240r., pretežno obuhvaćaju djela Konstantina Afričkog. Konstantin je bio redovnik iz Monte Cassina, čija je obitelj potjecala s područja sjeverne Afrike. Živio je tijekom 11. st., te se za nje ga smatra da je prva osoba koja je napisala opsežno djelo medicinskog karaktera na latinskom jeziku nazvan *Liber Pantegni*.³⁸ Ono se sastoji od dva dijela, prvog nazvanog *Theorica* i drugog *Practica*, a svaki zasebno sadrži deset knjiga. *Liber Pantegni* napisan je na temelju djela poznatog perzijskog fizičara Halya Abbasa, *Kitab-al-Malik*.³⁹ Navedenim djelom Konstantin je postao jedna od najvažnijih ličnosti srednjega vijeka iz područja medicine, jer se preko njega srednjovjekovna Europa upoznala s arapskom medicinom. Uz *Liber Pantegni*, Konstantin je napisao i *Viaticum* i *Megatechn*. U *Codexu*, iz djela *Liber Pantegni*, nalazi se samo *Practica*. Uz nju, još je napisano nekoliko manjih tekstova pod nazivom *Liber graduum* te *Liber de oculis*,⁴⁰ prijepis teksta Hunayna ibn Isha'qa, koji govori o očnim bolestima.⁴¹

Povrh spomenutih medicinskih tekstova Konstantina Afričkog, *Codex* sadrži i raniju verziju *Ars medicinae* (Umijeće o medicini), skupinu tekstova koji sadrže Hipokratove aforizme, Isagogu, tekst koji je uvod u djelo *Ars medicinae*, te rasprave o farmakologiji.⁴²

2.4. Ispovijed i prizivanje

Tekstovi ispovijedi i prizivanja koji se nalaze na fol. 286v.- 293v. rukopisa jedini su napisani na obojenoj pozadini.

Tekst ispovijedi započinje redovnikovim obraćanjem Bogu, Isusu Kristu, apostolima, prorocima, te svecima.⁴³ Nakon toga nabrojene su povrede redovničke dužnosti, zle misli, gnjev, mržnja, povrede celibata, različite vrste bluda (i sa ži-

---

³⁵ Isto (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/cosmas/>)

³⁶ Isto (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/cosmas/>)

³⁷ Isto (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/cosmas/>)

³⁸ Charles BURNETT, *Constantine the African and Ali ibn al-Abbas al Magusi: the Pantegni and related texts*, E.J. Brill, Leiden, 1994., VII

³⁹ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, "Codex Gigas – Medicinski tekstovi", (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/medica/>)

⁴⁰ Isto (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/medica/>)

⁴¹ Isto (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/medica/>)

⁴² Isto (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/medica/>)

⁴³ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, "Codex Gigas – Ispovijed", (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/Confessions/>)

votinjama), te svi smrtni grijesi.⁴⁴ Ispovijed završava molitvom za milost i oprost. Sadržaj ispovijedi upućuje na zaključak da se ona odnosi na redovnika koji je teško sagriješio riječima i djelima. Nakon ispovijedi nalazi se velika slika “Nebeskog Jeruzalema”, odnosno, metaforički prikaz Raja. U simboličnom smislu, ispovijed i slika “Nebeskog grada”, predstavljaju ispovijest grijeha, te traženje oprosta i milosti kako bi grješan redovnik mogao doći do Raja.⁴⁵

Jedan od najintrigantnijih dijelova *Codexa* predstavlja tekst prizivanja. Sam tekst sastoji se od triju prizivanja i dviju magičnih formula.

Prvo prizivanje je protiv nagle bolesti:

“+ PUTON PURPURON + DIRANX + CELMAGIS + METTON + ARDON + LARDON + ASSON CATULON + HEC NOMINA DABI TIBI IN NOMINE PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI UT DEUS OMNIPOTENS LIBERET TE AB ISTO REPENTINO MORBO.”⁴⁶

“+ puton purpuron + diranx + celmagis + metton + ardon + lardon + asson catulon + Ova imena predajem tebi u ime Oca, Sina i Duha Svetoga, da vas Svemogućići Bog izbavi od ove nagle bolesti.”

Riječi “puton purpuron, diranx, celmagi, metton, ardon, lardon, asson catulon” magične su riječi koje izražavaju zlo koje je uzrokovalo bolest, te se nakon njih stavlja znak križa (“...u ime Oca, Sina i Duha Svetoga...”) kako bi ih se uništilo.⁴⁷ Sljedeća dva prizivanja protiv su groznice. Njih se pokušava uništiti prizivanjem različitih događaja iz života Isusa Krista, te dozivajući mnoge svece, apostole i anđele.

Magične formule *Codexa* služe protiv krađe.⁴⁸ Prva formula govori kako se može uhvatiti lopov uz pomoć posebnog medija – “djevice i noktiju neokaljanog dječaka”:

“EXPERIMENTUM IN UNGUE PUERI PER QUOD UIDETUR FURTUM. *Primo accipias puerum uirginem inpollutum. et pones eum indomo tenebrosa et uersa facie pueri ad occidentem stabis contra eum ad orientem ueersus et tinguetis unguem pueri TB guttis olei.*”⁴⁹

⁴⁴ Usporedi: Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas* – Ispovijed”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/Confessions/>) i Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas* – Dekoracije”, (<http://www.kb.se/codexgigas/eng/Long/description/Decoration/>)

⁴⁵ *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

⁴⁶ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas* – Prijevod Prizivanja”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/excorsism/Translation-of-the-conjurations/>)

⁴⁷ *Isto* (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/excorsism/Translation-of-the-conjurations/>)

⁴⁸ Magične formule bile su često u upotrebi u srednjem vijeku, te nisu samo služile protiv krađa, zlih demona ili duhova (egzorcizam). U čestim situacijama koristile su se za liječenje bolesnih osoba. Wolfsthurnov priručnik bio jedan primjer gdje su se nalazile magične formule koje su se koristile u medicinske svrhe. (Richard KIECKHEFER, *Magic in the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990., 4.)

⁴⁹ Transkripcija preuzeta sa - Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas* – Prijevod Prizivanja” (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/excorsism/Translation-of-the-conjurations/>)

“Eksperiment s dječakovim noktima jer pomoću njih se vidi krađa. Prvo primi neokaljanog dječaka i položi ga u zatamnjenju kuću, okreni dječakovo lice prema zapadu i stani na istočnu stranu licem okrenutim prema njemu i oboji dječakove nokte sa TB kapljicama ulja.”

Druga formula navodi kako možemo u snovima vidjeti krađu koja se dogodila i to na način da držimo pismo u lijevoj ruci, zazovemo Boga njegovim imenom, te naredimo zlim duhovima da pođu kući:⁵⁰

“*Ut in somniis uideas furtum quod factum est.*”⁵¹

“Da u snovima vidiš krađu koja je počinjena.”

Prizivanja u svrhu povezivanja s magijom stvorile su negativnu sliku o *Codexu*. Rijetke su knjige koje su uz Bibliju sadržavale tekstove vezane uz egzorcizam ili magiju. Bez obzira što se magija unutar ovoga teksta isključivo odnosi na prizivanje “dobrih sila” u svrhu zaštite, a ne kao crna magija ili nekromancija⁵², ona se vidjela kao nešto loše, nešto uzrokovano Đavlom, te je sigurno utjecala i na stvaranje legende o nastanku knjige.⁵³

2.5. Nebeski grad i Đavao

Slike Nebeskog Jeruzalema i Đavla predstavljaju dvije najvažnije sastavnice *Codexa*. One su jedine ilustracije u *Codexu* koje zauzimaju gotovo čitavu stranicu,⁵⁴ a nalaze se na fol. 289v. i fol. 290r. (Vidi sliku 3. i 4.).

Slika na lijevoj strani *Codexa* predstavlja ilustraciju Nebeskog grada Jeruzalema, drugim riječima Raja. Na svakoj strani grada nalaze se dva velika, žutom bojom obojana, tornja. Svaki toranj na vrhu ima zelenu platformu. Tornjevi su postavljeni na temeljnoj platformi koja je obojana istom nijansom žute boje kao i oni. Unutar njih nalazi se sam grad. Grad je podijeljen na deset crvenih gradskih zidina. Svaka zidina ima određeni broj tornjeva⁵⁵, a on, kad se uzmu u obzir i dva velika,

---

⁵⁰ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Prizivanja*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/excorsism/>)

⁵¹ Transkripcija preuzeta sa - Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Prijevod Prizivanja*” (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/excorsism/Translation-of-the-conjurations/>)

⁵² Nekromancija oblik je demonske magije koju su srednjovjekovni skriptori opisivali kao magiju koja priziva demone koji bi preuzimali izgled preminulih, te ih na takav način oponašali ili bacali uroke na posebno određene ljude. (KIECKHEFER, *Magic*, 151.-157.)

⁵³ U prvoj polovici srednjega vijeka o magiji se isključivo gledalo kao da je demonska. Danas postoje dvije grane magije u kojoj je s jedne strane prirodna (prirodna) magija koja nema veze sa demonima, te magija koja se isključivo povezivala uz demone. Ovakvo grananje pojavit će se tek u 13. st. kod manje grupe ljudi i ono će se sporo i polagano širiti na veći broj ljudi. (KIECKHEFER, *Magic*, 11.-13.)

⁵⁴ Slike pokrivaju dio stranice koji je inače bio namijenjen za tekst. One se ne protežu do samih margina *Codexa*. (Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Dekoracije*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/description/Decoration/>))

⁵⁵ Broj manjih tornjeva na unutrašnjim zidinama varira. Primjerice prva zidina gledana od temeljne platforme ima tri tornja, dok ona zadnja ima pet.

iznosi 21. Iznad crvenih zidina prostiru se zgrade grada među kojima najviše ima crkvi. U samome gradu naslikano je šest izvijenih biljaka obojenih zelenom i crvenom bojom koje se nalaze iznad pete, šeste i devete zidine. Važno je napomenuti da se unutar grada ne mogu naći ljudi, što najvjerojatnije znači da su unutar zgrada i crkvi ili se skrivaju iza zidina.⁵⁶ Prikaz takvog Raja, gdje se ne vide ljudi niti anđeli, pa niti sam Bog rijedak je, ali ne i jedinstven. Sličan se može naći u *Liber floridus*, knjige Lamberta iz sv. Omera u Ghentu.⁵⁷ Pošto se slika Nebeskog Jeruzalema nalazi blizu teksta Knjige Otkrivenja,⁵⁸ taj ilustrirani grad zapravo predstavlja viziju grada koji je imao Sveti Ivan Evandelist⁵⁹: “I opazih kako “Sveti grad”, novi “Jeruzalem”, silazi od Boga s neba, opremljen poput ‘zaručnice koja je nakičena’ za svoga muža... Imao je velike, visoke zidine s dvanaesterim vratima,...”⁶⁰. Slika grada u *Codexu* nema vrata, tako da se u tom dijelu ne vidi sličnost, ali se uzima u obzir samo poimanje Raja kao grada.

Na desnoj strani, nasuprot Nebeskog Jeruzalema, nalazi se slika Đavla, za koju se smatra da je jedna od glavnih uzročnika nastanka legende o *Codexu*. Sam Đavao prikazan je unutar identičnih žutih tornjeva koji okružuju Nebeski Jeruzalem. Time se daje do znanja da se i Đavao nalazi u svom gradu, odnosno Paklu.⁶¹ Ilustracija Đavla u *Codexu* jedinstvena je u svijetu.⁶² Đavao, visine od pola metra, prikazan je u klečećem položaju s uzdignutim rukama. On cijeli upotpunjuje prostor Pakla, ali ne doseže vrh tornjeva. Tijelo mu je ljudskog oblika bez repa, ali na rukama i nogama ima četiri prsta s velikim crvenim kandžama. Od odjeće na sebi ima samo bijelu tkaninu s crvenim točkama oko kukova. Na vrhu glave nalaze se crveni rogovi, a sama je glava u usporedbi s tijelom velika dok je lice zelene boje, a kosa kovrčavo-smeđa. Ima male oči, ali zato velike uši. Iz njegovih usta mogu se vidjeti oštri zubi te dva duga crvena jezika.⁶³ Postoje različiti izvori na temelju kojih se pronalaze sličnosti sa slikom Đavla, ali bitno je naglasiti da se niti jedan ne može u potpunosti poistovjetiti s njom. Jedni od njih su medicinski tekstovi na temelju kojih je švedski znanstvenik Carl Nordenfalk naglasio kako je klečeći položaj Đavla

⁵⁶ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Dekoracije*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/description/Decoration/>)

⁵⁷ NORDENFALK, *Heaven and Hell*, 287.

⁵⁸ Između Knjige Otkrivenja i slike Nebeskog grada nalazi se samo tekst ispovijedi (fol. 286v. - 289r.)

⁵⁹ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Dekoracije*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/description/Decoration/>)

⁶⁰ *Otkrivenje 21: 2-12*

⁶¹ Osim vizije grada evanđelista Ivana, postoji još jedna osoba koja je dala svoje viđenje raja – Aurelije Augustin u djelu *De civitate dei*. Augustin kaže da su od početka vremena postojala dva grada – jedan je Nebeski grad, dom anđela, a drugi je Pakao, dom Lucifera i palih anđela. Zbog toga, tornjevi u *Codexu* predstavljaju dva grada koja imaju sličnosti sa tumačenjem Aurelija Augustina. (NORDENFALK, *Heaven and Hell*, 286.)

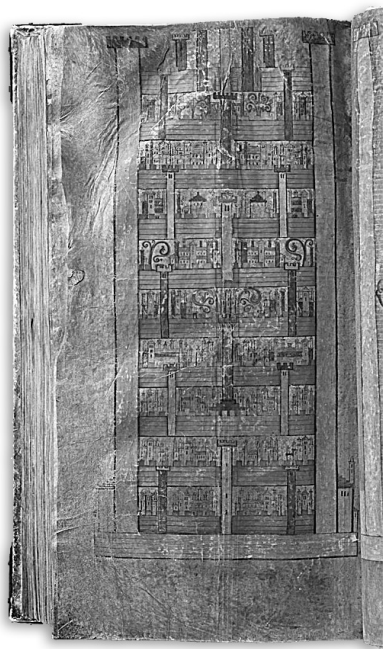
⁶² *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

⁶³ Svaki dio tijela Đavla, pa i njegov položaj klečanja sa uzdignutim rukama, imaju svoje značenje. Taj položaj označuje da je svaki čas spreman napasti novu žrtvu. Zelena boja lica predstavlja zavist, velike uši predstavljaju cijelovremeno slušanje ogovaranja, duga dva jezika predstavljaju zmije, crvena boja kandži predstavlja krv. (NORDENFALK, *Heaven and Hell*, 285. – 286.)

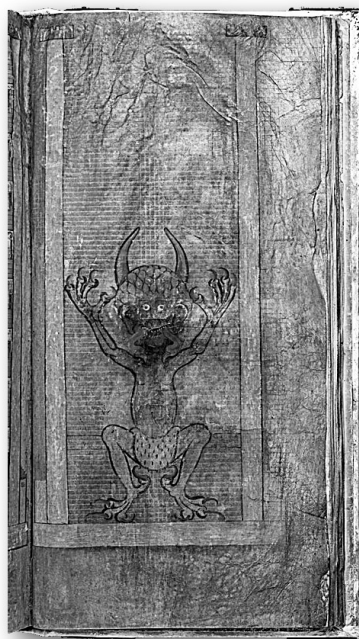

povezan s tekstom koji je preveo Konstantin Afrički. Naime, u njemu se nalazi komentar na anatomske crteže unutarnjih organa koji su ucrtani u modele u serijama po pet slika u klečećem položaju. Osim samog položaja tijela, glava Đavla ima vrlo slične proporcije i oblik kao i glave modela⁶⁴. Jedina razlika opaža se u položaju ruku. U anatomskim crtežima modeli imaju spuštene ruke, dok su kod Đavla u *Codexu* uzdignute. Sličnosti u položaju ruku vidljive su i u jednom perzijskom rukopisu u kojem se prikazuje trudna žena s rukama ispruženim kao kod Đavla.⁶⁵ Takav položaj ruku i tijela pojavljuje se još i u jednom rukopisu iz samostana u Zwiefaltenu u Würtembergu (Njemačka), te u mozaiku krstionice u Firentinskoj katedrali. U katedrali slika Đavla ima jače karakteristike ljudskoga tijela nego slika u *Codexu*, ali je prikazan s velikim crvenim rogovima sličnim onima iz *Codexa*.⁶⁶

Te slike na prvi pogled izgledaju savršeno oslikane, ali kada se pažljivo promatraju, vidljivo je kako su potezi koje je iluminator radio nestručni i neprofesionalni.⁶⁷ Ilustracije i inicijalna slova u *Codexu* su vrlo lijepo iluminirane, ali izgledaju nedovoljno sofisticirane. Stoga je, povjesničar Peter Stanford promatrajući poteze kojima su slike nacrtane, zaključio kako one nisu produkt profesionalnog iluminatora nego samouke osobe.⁶⁸

Slika 3. Nebeski Jeruzalem, fol. 289v.

Slika 4. Đavao, fol. 290r.

⁶⁴ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Dekoracije*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/description/Decoration/>)

⁶⁵ *Isto* (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/description/Decoration/>)

⁶⁶ *Isto* (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/description/Decoration/>)

⁶⁷ *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

⁶⁸ *Isto*.

2.6. Kalendar

Jedan od važnijih elemenata *Codexa* njegov je kalendar, koji se sastoji od 12 mjeseci. Da bi se bolje objasnila sama uloga kalendara u rukopisu koristit će se transkripcija mjeseca siječnja. (Vidi sliku 5 i transkripciju).

Datiranje dana u kalendaru temelji se na datiranju koje je preuzeto od Rimljana (mos Romanus). Po ovome se dani u mjesecu datiraju računajući koliko su udaljeni od jednog od tri orijentacijska dana – Kalenda, Nona i Ida.⁶⁹ Općenito, datiranje i sama podjela vremena na određene jedinice, temeljila se na kretanju nebeskih tijela. U to se ubrajalo Sunce, Zemlja i Mjesec.⁷⁰ Za kalendar *Codexa* važan je bio Mjesec.

Rimski kalendar sastojao se o tri elementa (kalenda, nona i ida). Kalende čine prvi dan u mjesecu i označene su kraticom “KL”. None su peti dan u svim mjesecima osim u ožujku, svibnju, srpnju i listopadu kada su sedmi dan. U *Codexu* se označavaju kraticom “N”. Ide padaju na 13. dan u mjesecu, osim u ožujku, svibnju, srpnju i listopadu, kada padaju na 15. U rukopisu su naznačene kraticom “ID”. Dan prije Kalendanazivao se “*pridie Kalendas*”, a isto vrijedi za None i Ide (“*pridie Nonas*” i “*pridie Idus*”). Brojevi napisani zlatnom bojom (od I do XIX) označavaju početak datuma novog mjeseca, te je time taj dio kalendara služio za proučavanje lunarnog ciklusa.⁷¹ Desno od zlatnih brojeva nalaze se takozvane *Litterae Hebdomadales*⁷², slova koja su se zajedno s brojkama koristila za izračunavanje datuma Uskrsa.⁷³ Ono što se primjećuje u kalendaru jest datiranje po svetkovinama. U svakom danu zapisan je različiti broj svetaca. Tako primjerice, u siječnju slavimo blagdan sv. Ivana Zlatoustog (*Iohannus episcopus Chrysostomus*) koji pada na 27. dan u mjesecu, zatim mučenika Antonija, koji se slavi 17. dan. Uz svece nalaze se i imena različitih papa. Tako se blagdan pape Marcela slavi 16., a pape Melciadisa 10. dan u mjesecu. Uz one uobičajene svetkovine, u kalendaru su nabrojane i svetkovine lokalnih čeških svetaca koji su se uglavnom slavili na tom području (Primjer – sv. Vclav, odnosno sv. Vjenceslav). Na svakoj stranici kalendara nalaze se riječi koje uvode u misu, te uz njih stoje glazbeni zapisi. Njihova funkcija nije sasvim razjašnjenja, ali se smatra da su korištene za nedjeljne mise.⁷⁴

Važnu stavku kalendara čini i nekrolog, tj. popis preminulih članova župne zajednice ili nekih važnijih osoba toga razdoblja. Rijetka je pojava da se u kalendaru nalazi i nekrolog pa je stoga on vrlo bitan u ovom rukopisu. Nakon popisa svetaca, za svaki dan minuskulom (malim slovima) su zapisana imena preminulih. Pri-

⁶⁹ STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti*, 187.

⁷⁰ *Isto*, 185.

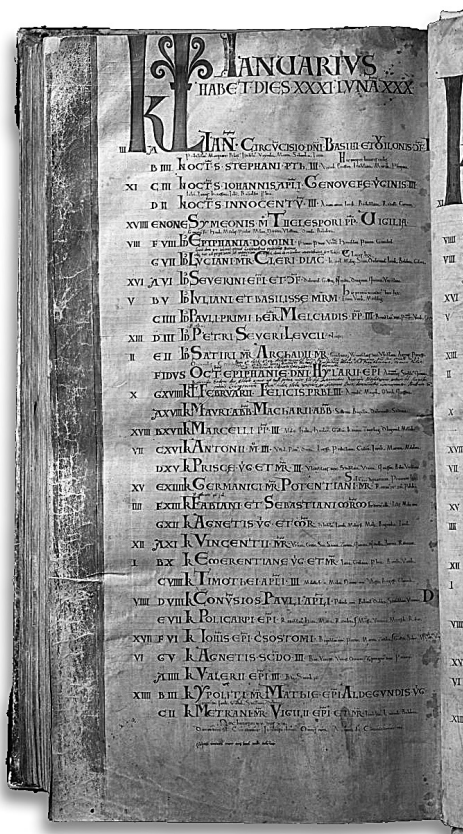
⁷¹ Iako ti brojevi označuju novi mjesec, oni nemaju uvijek točan slijed (Kungliga Biblioteket – Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas* - Kalendar”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/calender/>))

⁷² Marina MILIČEVIĆ, *Rimski kalendar, Latina et Graeca*, Zagreb, 1990, 29.

⁷³ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas*- Kalendar”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/calender/>)

⁷⁴ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas* – Je li ikada bio korišten?”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/#WasCodexGigasEverUsed?>)

mjerice, Milon, Neroda, Vlastena zapisani su 5. siječnja. Svaki dan u mjesecu ima određeni broj preminulih koji su naknadno upisani nakon svetaca.⁷⁵ Sam nekrolog igrao je važnu ulogu u kasnijoj češkoj srednjovjekovnoj povijest. Unutar fol. 305v.-311r. zapisana su 1539 imena. Uz neka imena upisan je i socijalni status te osobe.⁷⁶ Primjer je *Zpitigneus dux*⁷⁷ zapisan 29. siječnja. Potrebno je napomenuti kao sam nekrolog nije činio originalni dio rukopisa nego je pripadao nepoznatom starijem rukopisu iz kojeg je i kopiran.⁷⁸

Slika 5. Mjesec siječanj u kalendaru *Codexa*, fol. 305v.

⁷⁵ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, "*Codex Gigas - Kalendar*", (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/calender/>)

⁷⁶ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, "*Codex Gigas - Nekrologija*", (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/calender/Neerology/>)

⁷⁷ Po ovome se vidi da je Zpitigneus bio knez.

⁷⁸ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, "*Codex Gigas - Nekrologija*", (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/calender/Neerology/>)

IANUARIUS

Habet dies XXXI Lunam XXX

III	A	KALENDAS IANUARIII CIRCUMCISIO DOMINI BASILLI ET ODILONIS CONFESSORIS I Pribizlauus. Marquart. Blasius. Jscizlaus. Voyteha. Marca. Sobotka. Jana.
	B IIII	NONAS OCTOBRIS SANCTI STEPHANI PROTOHEREMITE III Voyteh. Crasson. Jscizlaua. Marek. Plugaua
XI	C III	NONAS OCTOBRIS SANCTI IOHANIS APOSTOLI GENOVEFE VIRGINIS III Iohannes. Janus. Krassota. Johannes. Bozelze. Perhta.
	D II	NONAS OCTOBRIS SANCTUM INNOCENTUM III Adam canonicus. Ianek. Bribizlaua. Radost. Cernice.
XVIII	E	NONAS SIMEONIS MARTYRIS THELESPORI PAPE VIGILLIA Gregorius frater. Hual. Modlis. Paulec. Milon. Neroda. Vlastena. Deuula. Bozehna.
VIII	F VIII	IDUS EPIPHANIA DOMINI Predmir. Preduoy. Vitus sacerdos. Hotezlau. Piuone. Gamaliel
	G VII	IDUS LUCIANI MARTYRI CLERI CLERICI DIACONI (sic!) Karel. Mileg. Stan. Dobremil. Ianik. Bolehna. Gelena.
XVI	A VI	IDUS SEVERINI EPISCOPI ET CONFESSORIS Dobremil. Gosteg. Nerada. Dragouen. Quetana. Voyzlaua.
V	B V	IDUS IVLIANI ET BASILISSE MARTYRIUM Frum. Vecek. Modlibog.
	C IIII	IDUS PAVLI PRIMI HEREMITE MELCIADIS PAPE III Brecizlawus dux. Perarc comes. Vitek. Crisan. Raska.
XIII	D III	IDUS PETRI, SEVERI, LEVICII Neusir.
II	E II	IDUS SATIRI MARTIRI ARCHADII MARTYRI Groznata. Wratizlaus dux. Vbizlaua. Agnetis. Petrusse. Otto miles. Crnata.
	F	IDUS OCTOBRIS EPIPHANIE DOMINI, HYLARII EPISCOPI Antonius decanus. Sdezlaus. Quetana. Bratrumila.
X	G XVIII	KALENDAS FEBRUARIII FELICIS PRESBITERI III Arnolus. Mogeck. Oldrih. Quassena.
	A XVIII	KALENDAS MAVRI ABBATIS MACHARII ABBATIS Srstena. Boguza. Dobrouest. Siznaua.
XVIII	B XVII	KALENDAS MARCELII PAPE III Miley. Helca. Hualac. Gostac. Krecota. Zuoybog. Dlugomil. Mizlek.

VII	C XVI	KALENDAS ANTONII MARTYRII III Vstal. Petrus. Drasca. Lutsse. Pribizlauec. Cuben. Jurik. Marena. Milohna.
	D XV	KALENDAS PRISCE VIRGINIS ET MARTYRIS Vladizlaus dux. Sdezlaau. Vracen. Quassen. Bilec. Voyzlaau.
XV	E XIII	KALENDAS GERMANICI MARTYRIS POTENTIANI MARTYRIS Romanus presbiter et monachus. Polek. Ruthardus presbiter. et monachus.
III	F XIII	KALENDAS FABIANI ET SEBASTIANI MARTYRIUM Fridericus abbas. Iohannes. Milic comes.
	G XII	KALENDAS AGNETIS VIRGINIS ET MARTYRIS Zbizlaus. Iacub. Mileysi. Male. Bogunka. Iacub.
XII	A XI	KALENDAS VINCENTII MARTYRIS Vrban. Crisan. Sen. Sdaua. Zorena. Quetana. Nedelka. Jurena. Radouan.
I	B X	KALENDAS EMERENTIANE VIRGINIS ET MARTYRIS Iana. Trebaua. Perhta. Batela. Vecek.
	C VIII	KALENDAS TIMOTHEI APOSTOLI III Milosta fr. n. Malec. Nauoy comes. Vlassin. Bogusse. Thomik. Anna.
VIII	D VIII	KALENDAS CONTUSIONIS PAVLI APOSTOLI Pilunk comes. Bolemil. Dobka. Strezizlaau. Vracena.
	E VII	KALENDAS POLICARPI EPISCOPI Radozlaaus. Haia. Marca. Radohna. Messa monachus. Vratuoy. Mutissek. Rihoc.
XVII	F VI	KALENDAS IOHANNIS EPISCOPI CHRYSOSTOMI Boguzlaaus comes. Petrec. Martin. Zudka. Gostsa. Seber. Malice. Vecka.
VI	G V	KALENDAS AGNETIS SECUNDO III Ben. Vratisir. Vratis. Otrone. Zpitigneus dux. Protiuoy.
	A III	KALENDAS VALERII EPISCOPI III Bda. Suecek presbiter.
XIII	B III	KALENDAS YPOLITI MARTYRI MATHIE EPISCOPI ALDEGVNDIS VIRGINIS Gregorius sacerdos. Janik. Gostek. Sdzlaau. Dobrena.
	C II	KALENDAS METRANI MARTYRI VIGILII EPISCOPI ET MARTYRI Iacobus sacerdos. Liudmila. Bolehna. ⁷⁹

⁷⁹ U transkripciji, nekrolog (napisan malim tiskanim slovima) preuzet s Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, "Codex Gigas – Transkribirana nekrologija" (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/texter/calender/Transcribed-Necrology/>)

3. Legenda o nastanku *Codexa*

Legenda o nastanku *Codexa* veže se uz redovnika Hermannusa koji je bio osuđen od strane svoje benediktinske braće zbog teškog grijeha kojeg je počinio. Za kaznu trebao je biti živ zazidan. Stoga se pokušao nagoditi sa svojom braćom, obećavši da će u jednoj noći napisati knjigu koja će proslaviti čitav benediktinski red, a u zamjenu za to neće biti kažnjen. Njegova braća pristala su na nagodbu i on je počeo pisati. Oko ponoći Hermannus je shvatio da neće uspjeti napisati knjigu te da mu se smrt sve više približava. Zbog toga odlučio je zatražiti pomoć od Đavla koja se očitovala kroz to da mu je Đavao obećao pomoći u pisanju knjige, a zauzvrat je zatražio njegovu dušu. Đavao je pristao i pomogao redovniku završiti knjigu i kao zahvalu Hermannus je unutar same knjige nacrtao veliku sliku Đavla. Na takav način, izbjegao je smrtnu kaznu i uz to napravio knjigu ogromne veličine.⁸⁰

Bez obzira što legenda opisuje kako je *Codex* nastao, ne može se reći da je i ona tada stvorena. Legenda je stvarana stoljećima, a na nju su utjecali mnogi čimbenici. Stoga ću pokušati objasniti koji su stvarni događaji utjecali na *Codex* i stvaranje same legende o njemu.

Prije nego što je *Codex* preseljen u Prag, nalazio se u samostanu u Podlažicama kod tzv. crnih benediktinaca⁸¹ gdje je najvjerojatnije i nastao.⁸² Taj samostan krajem 13. st. pogodile su ekonomske poteškoće, te su ga benediktinci prodali samostanu "sivih redovnika"⁸³ u Sedlecu. Kod potonjih *Codex* nije dugo boravio, te je početkom 14. st. vraćen natrag u samostan u Podlažicama. Krajem 13. st., područje Češke pogodila je teška kuga. Umrli su deseci tisuća ljudi, te se za svo zlo nastalo od kuge krivilo *Codex*.⁸⁴

U drugoj polovici 16. stoljeća, točnije 1575. Rudolf II. (1552-1612), car Svetog Rimskog Carstva, kruni se za kralja Češke. On je bio vladar za kojeg se drži da se više bavio znanošću i okultnim istraživanjem nego što je kraljevao. Michel de Nostradame (Nostradamus), francuski pisac i astrolog, sredinom 16. st. za Rudolfa je izradio horoskop u kojem je predvidio smrt Rudolfova oca Maksimilijana II. i njegovo uspinjanje na tron Svetog Rimskog Carstva. To proročanstvo bilo je pokretač Rudolfove opsesije za okultnim.⁸⁵ Pošto je bio strastveni kolekcionar, posjedovao je zbirku umjetnina poznatiju pod nazivom *Rudolphinische Kunst - und Wunderkam-*

⁸⁰ Usporedi: BOLDAN, *CG: the secrets*, 19.-20. i *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

⁸¹ Benediktinci u samostanu u Podlažicama nosili su crne habite te su zbog toga dobili naziv "crni benediktinci". (BOLDAN, *CG: the secrets*, 62.)

⁸² Ne zna se točno gdje je *Codex* nastao, ali najprihvatljivija teorija jest da je napisan u samostanu u Podlažicama. (BOLDAN, *CG: the secrets*, 28.)

⁸³ Pod "sive redovnike" smatra se cistercite koji su nosili habit sive boje. (BOLDAN, *CG: the secrets*, 75.)

⁸⁴ *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

⁸⁵ Isto.

mer. U njoj se nalazio veliki broj slika, dekoracija, te predmeta velike vrijednosti.⁸⁶ Kako je bio opčinjen okultnim, pokušavao je doći do bilo koje knjige koja se povezi-vala s time. Zbog toga je 1594. godine posudio i sam *Codex Gigas*, te je tako i on postao dijelom Rudolfove kolekcije.⁸⁷ Rudolfova opsesija okultnim nakon istraživanja *Codexa* samo se pojačala. Uposlio je mnoge prevoditelje koji su se bavili knjigom, te je i sam puno vremena potrošio nalazeći i otkrivajući tajne *Codexa* i njegove slike Đavla, što je rezultiralo time da je potkraj svoje vladavine Rudolf potpuno izgubio razum. Postao je paranoičan, te nije bio sposoban ostati na vlasti. Pošto nije imao muškog nasljednika, zamijenio ga je brat Matthias.⁸⁸ Vrlo brzo nakon odlaska s trona, Rudolf II. je umro, te je na području Europe započeo Tridesetogodišnji rat (1618. – 1648.).⁸⁹ Sredinom toga rata, Švedska je imala najviše uspjeha i proširila se do sredine Europe. U vojnom naletu, Švedani su ušli u Prag i opljačkali ga. Zajedno s velikim ukradenim plijenom, sa sobom su odnijeli i *Codex Gigas* koji je od tada, pa sve do današnjih dana, ostao u Švedskoj.⁹⁰ Misterij vezan uz *Codex* nastavlja se i u Švedskoj. Naime 7. svibnja 1697. izbio je požar u Kraljevskom dvorcu u Stockholmu koji je zahvatio i prostore njegove knjižnice. U knjižnici je izgorjela jedna trećina knjiga, većinom medicinskog karaktera.⁹¹ Zajedno s njima, vatra je zahvatila i sam *CodexGigas*, a i sliku Đavla koja se nalazila u njemu. Slika nije izgorjela nego je na njoj ostao samo crni otisak čađe kao dokaz da je bila zahvaćena požarom.

Osim činjenica koje govore o lošim događajima koji su se dogodili ljudima koji su došli u doticaj s *Codexom*, zanimljivo je sagledati i one teološkog i paleografskog karaktera. Primjerice, postavlja se pitanje zašto je jedan redovnik u kodeks, koji sadrži Sveto pismo, naslikao i sliku Đavla. Nigdje u svijetu ne postoje rukopisi i knjige u kojima zajedno s biblijskim tekstovima možemo pronaći sliku Đavla.⁹² Ta činjenica sigurno je pridonijela shvaćanju da je u nastajanju *Codexa* bio upleten i Sotona. Zanimljiva je i sama pozicija slike Đavla koja se nalazi uz sliku Nebeskog Jeruzalem. Istraživači su došli do zaključka da se slika Nebeskog Jeruzalema i Đavla nalaze jedna nasuprot druge iz razloga kada se *Codex* zaklopi, stječe se dojam da te slike prikazuju borbu između dobra i zla.⁹³

Gledajući tekst s paleografske strane primjećuje se da on ne sadrži gotovo nikakve jezične i pisane pogrješke. Također je zanimljivo kako su riječi pisane vrlo

⁸⁶ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Rudolfova kolekcija umjetnina*” (http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/handskriftens/rudolf-ii/#A_spectacular_collection)

⁸⁷ Bez obzira što je Rudolf posudio *Codex* od redovnika, on im ga nikada nije vratio. (Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Rudolfova kolekcija umjetnina*”, (http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/handskriftens/rudolf-ii/#A_spectacular_collection))

⁸⁸ *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

⁸⁹ Tryntje HELFERICH, *The Thirty Years War: A Documentary History*, Hackett Publishing Company, Inc, Indianapolis, 2009., IX

⁹⁰ *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

⁹¹ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Požar u dvorcu*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/handskriftens/castle-fire/>)

⁹² *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

⁹³ *Isto*.

pravilno i uredno te se stječe dojam da je rukopis napisan uz pomoć stroja ili nečeg nadnaravnog, a ne ljudske ruke.⁹⁴ Poznato je da su redovnici stalno pisali i prepisivali knjige i da su nakon nekog vremena dobro uvježbali pisanje, ali teško je povjerovati da jedna osoba bez ijedne grješke može napisati knjigu ovakve veličine.⁹⁵

Svi spomenuti događaji – ekonomske poteškoće samostana u kojima se *Codex* nalazio, velika kuga, ratovi, pljačke, požari, Rudolfovo gubljenje razuma, savršenost pisma i slika Đavla stvarali su legendu zbog koje je *Codex* kroz cijelu svoju povijest bio na lošem glasu. Za sve te događaje ljudi su krivili knjigu, odnosno Đavla koji ju je prema legendi stvorio. Slika Đavla započela je sumnju u upletenost nadnaravnog, a ostali događaji samo su je ojačali.

Iako ove činjenice stvaraju dojam da je legenda stvarna, one se ipak mogu do neke mjere pobiti. Istina jest, da su se događale loše stvari u blizini knjige, ali mora se imati na umu da je razdoblje srednjega vijeka bilo veoma turbulentno, te da su bolesti, ratovi i pljačke bili svakodnevnica.⁹⁶ Za Rudolfovu opsesiju ne može se kriviti sam *Codex*. On je i ranije nego što je došao u doticaj s rukopisom bio opčinjen okultnim, stoga je *Codex* mogao samo pojačati njegovu opsesiju. Nije neuobičajeno ako se čovjek opsesivno bavi nečime i sam može postati mentalno nestabilan. U psihologiji postoji termin “proročanstvo koje se samo po sebi ostvaruje”. Ono se pojavljuje kada očekujemo da se dogodi nešto dobro ili loše, te se radi toga počinjemo ponašati tako da se naša očekivanja i ostvare. To se obično događa nesusjesno, bez našega svjesnog utjecaja.⁹⁷ Može se pretpostaviti da je ova činjenica utjecala na Rudolfa. Pošto je duboko vjerovao u nadnaravne i okultne stvari, moguće je da je nesusjesno i očekivao loše događaje, koje su prouzrokovale gubljenje razuma. Zbog toga, može se pretpostaviti da gubitak razuma ne može biti uzrokovan *Codexom* ili bilo kojim drugim predmetom, već da je Rudolf sam sebi, na nesusjesnoj razini, stvorio situaciju koja je na kraju dovela do potpunog gubitka zdravog razuma. Požar u dvorcu Stockholma bio je velik, te je zahvatio *Codex*, prouzročivši strahopoštovanje prema slici Đavla koja je ostala gotovo neoštećena. Ipak, mora se imati na umu da su sluge u dvorcu na vrijeme uspjeli spasiti kodeks, stoga ga vatra niti nije mogla jače oštetiti.⁹⁸

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Ovdje se može vidjeti da je skriptor pisao *Codex* s velikim poštovanjem.

⁹⁶ *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

⁹⁷ Majda RIJAVEC, *Čuda se ipak događaju, psihologija pozitivnog mišljenja*, treće izdanje, IEP, Zagreb, 2000., 106.

⁹⁸ Usporedi: Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Požar u dvorcu*”, (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/handskriftens/castle-fire/>) i *Devil's Bible darkest secrets explained*, redatelj Julie Nelson, National Geographic, 2008.

4. Svrha *Codexa*

Promatrajući sve karakteristike rukopisa, od njegove veličine do težine, te svih njegovih dijelova, postavlja se pitanje zašto je *Codex* napisan i je li se ikada koristio.

Listajući folije razvidno je da je težak za čitanje. Razlog tome nije nečitak rukopis, već slova malog fonta koja se nalaze na stranici promjera 890 x 490 mm.⁹⁹ Zdeněk Uhliř najbolje je opisao *Codex* kao “knjigu koja nema prirodnih čitača”.¹⁰⁰ No, bez obzira na probleme vezane uz čitanje vidljivo je da se *Codex* i koristio. Na nekoliko njegovih stranica može se vidjeti da je na marginama upisana latinska riječ *nota* (od lat. *nota bene*)¹⁰¹. Pošto su se u njemu nalazila Pravila sv. Benedikta (naknadno izvađena) i Biblija, može se pretpostaviti da su se ti dijelovi često koristili u molitvene i misne svrhe¹⁰². Tekstovi Josipa Flavija i Izidora Seviljskog bili su poznati tekstovi, te su se često prepisivali i čitali. Zatim, tu se nalaze i medicinski tekstovi koji su se vjerojatno koristili u slučajevima liječenja bolesti.¹⁰³

Jaroslav Kolar iznio je tezu prema kojoj je *Codex* artefakt s dvostrukom simetričnom kompozicijom koja se vrti oko Starog i Novog zavjeta.¹⁰⁴ S jedne strane, nalazi se Stari zavjet i uz njega tekstovi Josipa Flavija, Izidora Seviljskog, te medicinski tekstovi, a s druge strane je Novi zavjet i uz njega tekst ispovijedi i prizivanja, slike Nebeskog Jeruzalema i Đavla, Kosmas, te kalendar s nekrologom.

Zdeněk Uhliř iznio je dvije teorije o svrsi korištenja *Codexa*. Prva govori kako se *Codex* koristio kao i knjige magije i alkemije. Toj teoriji ide u prilog činjenica da se unutar rukopisa nalaze tekstovi o magiji i egzorcizmu.¹⁰⁵ Druga teorija upućuje na to da se na *Codex* ne smije gledati kao na knjigu korištenu za proučavanje i istraživanje, već ju je potrebno promatrati iz perspektive ljubitelja knjiga. Prema njoj, knjige su jedna vrsta artefakta i na njima se isključivo cijeni estetski izgled. One trebaju biti estetski lijepe i uredene, stvarati znatiželju, biti privatne, intimne i jedinstvene. *Codex Gigas* u ovome slučaju zadovoljava sve uvjete.¹⁰⁶ I zbog toga, svrha *Codexa* nalazi se u njegovom estetskom značenju. Ipak, od svih navoda Z. Uhliř smatra da se za jedan navod ne može reći da se odnosi na *Codex*, a taj je da je privatn i intiman. Po njemu, teško je za povjerovati da je jedna tako velika knjiga napisana s ciljem da bude privatna, a pogotovo intimna,¹⁰⁷ uzevši u obzir činjenicu

---

⁹⁹ Iako postoje velike knjige koje u sebi sadrže Bibliju (tzv. *Riesenbibeln*), promjer njihovih stranica manji je od *Codexa* i font slova je veći tako da su ipak lakše za čitanje. (BOLDAN, *CG: the secrets*, 18.)

¹⁰⁰ BOLDAN, *CG: the secrets*, 18.

¹⁰¹ Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, “*Codex Gigas – Je li ikada bio korišten?*”, ([http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/#Was Codex Gigas ever used?](http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/#Was%20Codex%20Gigas%20ever%20used%20%3F))

¹⁰² *Isto* ([http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/#Was Codex Gigas ever used?](http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/#Was%20Codex%20Gigas%20ever%20used%20%3F))

¹⁰³ *Isto* ([http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/#Was Codex Gigas ever used?](http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/#Was%20Codex%20Gigas%20ever%20used%20%3F))

¹⁰⁴ BOLDAN, *CG: the secrets*, 30.

¹⁰⁵ *Isto*, 19.

¹⁰⁶ *Isto*, 19.

¹⁰⁷ *Isto*, 19.

da su se knjige u srednjem vijeku pisale u svrhu da ih koristi veći broj ljudi. No, ta teorija ne mora nužno biti točna. Unutar *Codexa* nalazi se detaljan tekst ispovijedi. Tekst je vrlo privatan i intiman¹⁰⁸ i teško bi bilo reći da je napravljen za nekoga tko nije pripadao benediktinskom redu osobe koja ga je napisala. Ispovijedi u njemu vrlo su detaljno opisane i sadrže grijehе koje je svećenik sagriješio mišlju, a pri svakom napisanom grijehu on sam sebe optužuje i krivi. Nakon teksta ispovijedi nalazi se slika Nebeskog Jeruzalem, koja zajedno s njime vrlo vjerojatno metaforički prikazuje put redovnika (grješnika) do Raja. S druge strane, u *Codexu* se nalaze tekstovi o egzorcizmu, te magijske formule koje su štatile osobu od zla. Za njih se može pretpostaviti da su služili i za autora rukopisa. Stoga sve spomenuto upućuje da je kodeks nastao kao redovnikova pokora.¹⁰⁹

Pošto se općenito malo zna o *Codexu* i njegovoj svrsi, sve teorije o njemu ne mogu se u potpunosti opravdati, ali jednako tako niti pobiti. Sve do pronalaska nekog čvršćeg dokaz ne može se sa sigurnošću znati zašto je on nastao i u koje je svrhe korišten.

ZAKLJUČAK

Codex Gigas, “Đavolja Biblija”, možda jedan od najtajanstvenijih rukopisa ikada napisan, privlačio je na sebe pozornost još od srednjega vijeka. Svojom veličinom i legendom stvorio je značajan utisak u povijesti naroda koji su ga posjedovali. Bilo da je taj utisak pozitivan ili negativan, on je utjecao na živote ljudi i gradio priču koja je okruživala rukopis. Njegovi tekstovi različita su karaktera i svaki je dio imao važnu ulogu, te je većina njih u uporabi još od razdoblja antike. Ti tekstovi stoljećima su se prevodili i o njima se već puno toga zna, ali unutar *Codexa* nalaze se tekstovi koji su jedinstveni, koji se ne pojavljuju niti u jednom drugom rukopisu. Jedan dio njih još dosada nije transkribiran niti preveden, pa pruža mogućnost daljnjeg istraživanja i proučavanja.

Legenda koja se veže u *Codex*, a koja je stvarana stoljećima najviše je pridonio važnosti samog rukopisa, nego li njezin sadržaj. Kada se promotre sve činjenice i dokazi vezani uz *Codex* za pretpostaviti je da su i nadnaravne moći utjecale na njegov nastanak, ali sa znanstvenog stajališta to se čini nemogućim. Rukopis je ogroman, gotovo savršeno napisan, ali kolikogod se čini jedinstven, puno je veća vjerojatnost da ga je napravila ljudska ruka nego Đavao. Teško je dokučiti razloge koji su jednog redovnika naveli da napiše kodeks ovakvih dimenzija budući da rukopis ne sadrži podatke o osobi koja ga je napisala. Može se pretpostaviti da je to bila njegova pokora ili možda jednostavno njegova želja. Ipak sve ostaje samo na pretpostavkama do trenutka kada će se pronaći dokazi koji će pružiti detaljniju sliku o tome što se događalo unutar samog samostana gdje je nastala najveća rukom pisana knjiga na svijetu.

---

¹⁰⁸ NORDENFALK, *Heaven and Hell*, 290.

¹⁰⁹ *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson, National Geographic, 2008.

ZAHVALE

Zahvaljujem mentorici doc. dr. sc. Branki Grbavac na svojoj pomoći i strpljenu pri izradi ovog rada. Zahvaljujem joj što je strpljivo slušala sve moje teorije i zaključke, te što je pomogla na puno više načina nego što sam očekivao. Srdačno zahvaljujem dr. sc. Zrinki Pešordi Vardić i dr. sc. Marku Jerkoviću što su pomogli oko čitanja i ispravljanja rada. Također bih zahvalio dr. sc. Franji Šanjeku, dr. sc. Dariu Tokiću, te profesorici Ani Boban na pomoći oko pronalaska literature. I konačno, zahvalio bih svojoj obitelji i prijateljima što su mi bili stalna moralna potpora.

LITERATURA

1. BOLDAN, Kamil, *CG: the secrets of the world's largest book*, National Library of the Czech Republic, Prague, 2007.
2. *Codex Sinaiticus*, "Važnost najstarije Biblije" (<http://codexsinaiticus.org/en/codex/significance.aspx>)
3. NORDENFALK, Carl, "Heaven and Hell in a Bohemian Bible of The Early Thirteenth Century", *The Year 1200: A symposium*, Metropolitan Museum of Art, New York, 1975. (<http://books.google.hr/books?id=IRIAeAMUJyWC&pg=PA283&lpg=PA283&dq=carl+nordenfalk+heaven+and+hell>)
4. National Geographic, "Tales of the Weird, *Codex Gigas*" (<http://newswatch.nationalgeographic.com/tag/codex-gigas/>)
5. STIPIŠIĆ, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
6. *Devil's Bible darkest secrets explained*, redateljica Julie Nelson. National Geographic, 2008.
7. Kungliga Biblioteket - Nacionalna knjižnica Švedske, Stockholm, "*Codex Gigas*" (<http://www.kb.se/codex-gigas/eng/>)
8. NAZOR, Anica, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici, "Ja slovo znajući govorim..."*, Erasmus naklada, Zagreb, 2008.
9. TOMIĆ, Celestin, *Pristup Bibliji, opći uvod u Sveto pismo*, Provincijalat franjevac konventualaca, Zagreb, 1986
10. WRIGHT, J. Edward, *Baruch ben Neriah, From Biblical Scribe to Apocalyptic Seer*, University of South Carolina, Columbia, 2003.
11. WHISTON, William, prev. *The Complete Works of Flavius Josephus*, T. Nelson and sons, Paternoster Row, London 1860.
12. BARNEY, Stephen A. i dr., *The Etymologies of Isidore of Seville*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
13. BURNETT, Charles, *Constantine the African and Ali ibn al-Abbas al Magusi: the Pantegni and related text*, E.J. Brill, Leiden, 1994.
14. KIECKHEFER, Richard, *Magic in the Middle Ages* Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
15. Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006.
16. MILIČEVIĆ, Marina, *Rimski kalendar*, Latina et Graeca, Zagreb, 1990.
17. HELFERICH, Tryntje, *The Thirty Years War: A Documentary History* Hackett Publishing Company, Inc, Indianapolis, 2009.
18. RIJAVEC, Majda, *Čuda se ipak događaju, psihologija pozitivnog mišljenja*, treće izdanje, IEP, Zagreb, 2000.

IVAN BADANJAK

Codex Gigas – Mystery of “The Devil’s Bible”

Summary

Codex Gigas is a medieval manuscript originated from the early 13th century in Bohemian region. Due to the large dimensions of its pages and weight of 165 pounds (75 kg), it got the title of the largest hand-written book in the world. It contains a whole copy of the Bible, historical and medical texts, calendar with necrology and large illuminated images. According to the legend, manuscript was written during one single night, after writer sold his soul to the Devil. Because of that, manuscript got the name “The Devil’s Bible”. Regarding the fact that the legend has been created for centuries, in this article author will show how and why different events affected it and try to answer the question for what purpose the Codex was written and was it ever used. In the article author gave the transcription of the calendar, e.g of the month January, and the explanation of its use. The article shows relationship between the regions of Bohemia and Croatia, which can be seen in glagolitic alphabet, which is inserted into the manuscript. Since little is known about the Codex, this article will provide information that will encourage further research of this valuable manuscript.

Keywords:

Codex Gigas, the Middle Ages, Bohemia, Sweden, cultural history

Papinstvo i Reformacija od 1517. do 1563.*

Cilj ovoga rada jest istražiti odnos papinstva i Reformacije u vremenskom periodu od 1517. do 1563. godine. Uzimajući u obzir društveni i vremenski kontekst, rad istražuje problematiku nastanka Reformacije, njezine uzroke, glavne grane protestantizma i početne korake katoličke obnove koja će obnoviti unutarnje strukture katoličke Crkve i vjerski život. Na temelju izvora katoličke i protestantske provenijencije te literature, odgovara sena pitanja kako i na koji način se katolička Crkva suprotstavila novim idejama i promjena.

Ključne riječi:

Papinstvo, Reformacija, katolička obnova, Martin Luther, Tridentski koncil, grane protestantizma, Isusovci, 16. stoljeće

1. Uvod

Još od ranoga srednjeg vijeka, Rimokatolička crkva je bila najveća vjerska i jedna od najsnažnijih političkih sila. Utjecaj na društveni život, prvenstveno svakodnevni, bio je značajan i velik. Razdoblje ranoga novog vijeka bilo je popraćeno čitavim nizom promjena na političkome, vjerskome i društvenom planu. Renesansa je položila temelje za razvoj Reformacije, a humanizam je poticao ljude na racionalno razmišljanje i okretanje ka pojedincu. Papinstvo se našlo suočeno s novim izazovima koji će dovesti do krize jedinstva katoličke crkve i pojave Reformacije kao novog religijskog i društvenog pokreta u zapadnoj Europi.

Vjerska je reforma započela buntom jednog predanog redovnika, koji je smatrao da Crkvu treba promijeniti na bolje. Prije Luthera, Crkva se rijetko kada suočila sa tolikosnažnim doktrinarnim izazovom, a upravo njegova usredotočenost na Riječ Božju dovela je do stvarne i revolucionarne promjene. Širenju Reformacije pridonijela je jednostavnost Lutherovih ideja. Javilo se sve veće neslaganje u mišljenju da Crkva i dalje ima čvrst autoritet koji se očituje preko nasljednika svetoga Petra

---

* Ovaj rad je tekst baccalaurskog rada kojega je Monika Đurak, studentski smjer Povijest, napisala u rujnu 2013. godine. Mentor: dr. sc. Marko Jerković.

i njegova namjesnika na zemlji, pape. Potporu novom pokretu pružila je i politička elita koja je u prihvaćanju Lutherovih ideja uvidjela korist i potvrdu svog statusa, a Lutherovi istomišljenici prozvani su protestantima što je onda i cijelom pokretu dalo ime – protestantizam. Disperzijom mišljenja i ideja nastao je novi oblik prakticiranja religije, a Crkva je bila u sve većoj krizi. Kako se papinstvo odnosilo prema novonastaloj situaciji i kako je reagiralo? Zahtjevi za reformom i odgovorom na Lutherovo učenje bili su sveprisutni. Sredina 16. stoljeća donijet će uspjeh papinske diplomacije sazivanjem koncila u Tridentu i pokretanjem prijeko potrebne katoličke obnove.

Rad je s jedne strane pisan na temelju izvora značajnih za razdoblje 16. stoljeća poput devedeset i pet teza Martina Luthera i dekreta Tridentskog koncila. Uz ostalu relevantnu literaturu, u radu je prvenstveno korištena literatura preglednog karaktera poput studija Eamona Duffyja, Huberta Jedina, Erwina Iserloha, Cartera Lindberga, Rolanda Herberta Baintona itd.¹ Eamon Duffy donosi sažet pregled odnosa papinstva prema Reformaciji i katoličkoj obnovi, dok Carter Lindberg piše o pojedinim granama protestantizma uzimajući u u obzir i društveni kontekst koji je stvorio temelje za provedbu crkvene reforme. Studija Herberta Baintona pozornost je usmjerila na cjelokupni Lutherov životni poziv i stvaralaštvo te njegov odnos prema papinstvu. Hubert Jedin je detaljno opisao djelovanje najznačajnijeg koncila 16. stoljeća i provedbu Katoličke obnove. Erwin Iserloh razmotrio je nastanak protestantske Reformacije, njezine uzroke, posljedice, pojavu novih vjeroispovijesti te prihvaćenost i širenje Lutherovog nauka cijelom Europom.

Predmet i cilj ovoga rada jest istražiti odnos papinstva prema Reformaciji. Obuhvaćen je vremenski period od 1517. do 1563. godine, točnije, od godine početka Reformacije objavom devedeset i pet teza pa sve do godine završetka koncila u Tridentu. Rad se sastoji od šest poglavlja u kojem prvo govori o renesansnom papinstvu, izazovima s kojima se Crkva morala suočiti za vrijeme humanizma i renesanse, osobama koje su kritizirale stanje papinstva te uzrocima i povodima koji su doveli do početka Reformacije. Martin Luther je objavom devedeset i pet teza pokrenuo val otpora protiv Crkve koji je bio utemeljen na njegovoj osobnoj individualnoj pobožnosti. Raskol crkvenog jedinstva bio je sve realniji, a naglo širenje Reformacije papinstvo nije uspjelo spriječiti. Posljedica je bila stvaranje najvažnijih ogranaka protestantizma – luteranizma, cvinglijanizma, kalvinizma i anglikanizma. Četvrto poglavlje govori o počecima Katoličke obnove ukazujući na veću svjesnost papinstva o krizite skreće pozornost na papine prve reformske korake. Dalje, obrađuju se pojedine faze zasjedanja, ciljevi i zaključci Tridentskog koncila te najvažniji dekreti koji su pridonijeli obnovi unutarnjih struktura Katoličke crkve. Pitanje nastanka Družbe Isusove, novoga crkvenog reda koji je utemeljio Ignacije Loyola, obrađuje se u posljednjem poglavlju zajedno s ciljevima i ulogom koju su Isusovci imali tijekom Katoličke obnove.

---

¹ Dalje u bilješkama radnje bit će navedene pune referencije djela.

Istraživanjem ovih pitanja postaju jasniji kompleksni odnosi papinstva i Reformacijekoji su doveli do novoga vjerskog raskola i stvaranja novih vjeroispovijesti. Uzimajući u obzir nove društvene, političke i kulturalne činitelje, Rimokatolička Crkva se uspjela prilagoditi novim zahtjevima vremena. Upravo zbog Katoličke obnove, Crkva je uspjela potvrditi i održati autoritet te tako ostati glavni stup katoličke vjerske zajednice.

2. Renesansno papinstvo

Humanizam i renesansa označili su novo doba, prekretnicu u dotadašnjem razmišljanju s naglaskom na razvoj umjetnosti, znanosti, književnosti i filozofije. Nakon srednjeg vijeka, javila se potreba za promjenom. Tijekom renesanse, usporedno s materijalnom, razvijala se i duhovna kultura čiji je interes bio usmjeren na oživljavanje antike i antičkih motiva. Valjalo se vratiti izgubljenim vrijednostima prvenstveno zbog toga što su se ljudi udaljili od njih. Humanizam se uzdigao kao reakcija na prethodno razdoblje koje je izgledalo statično i nerazvijeno, premda je takav način shvaćanja srednjeg vijeka pogrešan. Odlika te “novostvorene”, točnije obnovljene kulture, je ta što se pozornost intelektualaca usmjerila na čovjeka, univerzalno obrazovanog pojedinca slobodnog duha koji treba težiti preispitivanju uvriježenih mišljenja. Crkva, u prvom redu papinstvo, morala je naći svoje mjesto u odnosu na novonastale promjene.²

Velika moć Crkve tijekom srednjeg vijeka, stalni pokušaj oko prevlasti nad svjetovnim vladarima, nagomilano bogatstvo i vlast uzrokovali su opadanje moralnog autoriteta papinstva. Renesansno papinstvo u tadašnjim izvorima i literaturi često se percipira kroz prizmu materijalizma, pohlepe, nepotizma, klijentelarizma i simonije. Međutim, treba naglasiti kako se takva praksa održavala i tijekom 14. stoljeća za vrijeme i neposredno nakonavinjonskog papinstva kada se zbog nemogućnosti dogovora među kardinalima, ali i pokušaja kontrole kardinala nad papom Urbanom VI. (1378.-1389.) odlučilo da će papa postati Klement VII. (1378.-1394.). Tako je počela Velika shizma gdje su postojali dvojica papa, dva pravna sustava i

---

² O humanizmu i renesansi vidi više: KING, Margaret L., *The Renaissance in Europe*, London, 2003., Gene Bruckner, *Civic Traditions in Premodern Italy*, u: Paula FINDLEN (ur.), *The Italian Renaissance*, London, 2003., 47.-63., Jacob BURCKHARDT, *Kultura renesanse u Italiji*, Zagreb, 1997., Peter BURKE, *The Italian Renaissance – Culture and Society in Italy*, Cambridge, 1986., Nicholas MANN, *The Origins of Humanism*, u: Jill KRAYE (ur.), *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*, Cambridge, 1996., 1.-19., Jo TOLLEBEEK, *Renaissance and fossilization*: MICHELET, BURCKHARDT and HUIZINGA, *Renaissance Studies* 15/3, 2001., 354.-366., Guy BEDOUELLE, *Povijest Crkve*, Zagreb, 2004. – poglavlje “Crkva i izazov renesanse”, 87.-99., Patrick COLLINSON, *Reformacija – kratka povijest*, Zagreb, 2008. – “Kasnorednjovjekovna Crkva i njezina reformacija”, 37.-52., Eamon DUFFY, *Sveci i grešnici – povijest papa*, Rijeka, 1998. – “Renesansne pape”, 133.-151., “Križa kršćanstva”, 151.-161., Erwin ISERLOCH, *Od crkvenog zrelog srednjeg vijeka do predvečerja reformacije*, u: *Velika povijest Crkve*, sv. 3/2, ur. Hubert JEDIN, Zagreb, 1993. – poglavlja “Renesansa i humanizam”, 585.-592., “Pape rane renesanse”, 592.-608., “Pape zrele renesanse”, 608.-631., Carter LINDBERG, *The European Reformations*, Wiley – Blackwell, 2010. – “Antiklerikalizam i renesansno papinstvo”, 50.-52.

dvije papinske administracije. Prihvatanjem renesansnih novina, pape nastoje stvoreni sustav dovesti do "savršenstva". Također, treba uzeti u obzir da se pred pape postavila golema zadaća obnove kako samoga Rima tako i upravnih struktura kurijalnih mehanizama. Program renesansnog papinstva može se razumjeti sljedećim navodom:

"Da bi se u umovima neobrazovanih masa stvorila čvrsta i postojana uvjerenja, mora postojati nešto što privlači oko: ako se samo učenjem nastoji održati vjera u narodu, ona će uvijek ostati slaba i nepostojana. No ako se autoritet Svete Stolice svačijem oku izloži u veličanstvenim zdanjima, vječnim spomenicima i svjedocima, koje kao da je tu postavila ruka Boga samoga, vjera će rasti i jačati, prenositi se s jedne generacije na drugu, i cijeli će je svijet prihvatiti i duboko štovati."³

Jedan od prvih renesansnih papa, Nikola V. (1447.-1455.), započeo je preobrazbu vanjskog izgleda Rima, te je Vatikan pretvorio u glavnu papinsku rezidenciju. Pape 15. stoljeća njegovali su patronat u umjetnosti. Vrhunac je bio dosegnut za vrijeme Francesca della Rovere, pape Siksta IV. (1471.-1484.). On je nastavio tamo gdje je Nikola V. stao. Završio je utemeljenje Vatikanske knjižnice, sagradio prvi novi most preko Tibera nakon antike i naručio svakako najpoznatije umjetničko izdanje, Sikstinsku kapelu. Njegov nećak Giuliano della Rovere, papa Julije II. (1503.-1513.), također je bio veliki pokrovitelj umjetnosti. Treba reći da su se od vremena pape Martina V. (1417.-1431.) pa sve do pape Pavla II. (1464.-1471.) na papinskom dvoru okupljali humanisti. Obnova zanimanja za antiku općenito, omogućila je pojavu tema i motiva karakterističnih za pretkršćansko doba. Istraživanjem nekršćanskih autora, intelektualci papinskog dvora dijelom suse odmaknuli od izvornih kršćanskih vrijednosti. Pape su djelovali poput pravih svjetovnih vladara. Često su bili uključeni u ratne operacije. Primjerice, papa Julije II. vladao je poput vojskovođe te bio jedan od najokrutnijih papa čime je zaradio nadimak "Il terribile". Osim toga, papinstvo je u velikoj mjeri dodjeljivalo visoke crkvene položaje svojim rođacima te tako osiguravalo položaj svojim obiteljima. Vrhunac renesansnog papinstva u načinu vladanja dosegnut je za vrijeme pape Aleksandra VI. (1492.-1503.) koji je u renesansnoj literaturi opisan kao jedan od najzloglasnijih papa. Uz nekolicinu prilježnika s kojima je živio posve otvoreno i imao djecu, sustavno se koristio dinastičkim brakovima svoje djece za sklapanje saveza s nizom vladara. Međutim, treba reći kako je topercepcija kakvu stvara jedan dio intelektualaca, iz čijeg će kruga uostalom i krenuti Reformacija. Dominikanski propovjednik Girolamo Savonarola bio je jedan od najpoznatijih kritičara renesansnog papinstva. Javno se suprotstavio Aleksandru VI. prokazujući njegovu potkupljivost i svjetovnost. Poistovjetio je papu s Antikristom, osvrnuo se na Rim i prozvao ga "moralnim svinjcem"⁴ te je tražio sazivanje općeg koncila kako bi se reformirala Crkva, počevši s papinstvom. Uvidio je važnost provođenja reforme i potrebu za promjenom. Pape su bili svjesni nužnosti

³ DUFFY, *Sveci i grešnici*, 139.

⁴ *Isto*, 151.

reformne Crkve⁵ te su sve veći izazovi doveli do konačnog papinskog suprotstavljanja problemima. Unatoč kritikama papinstva, ne smije se steći kriva slika. Na razini općenito društvenog života, zbog svoje tradicije duhovnog djelovanja, papa je do pojave Reformacije ipak zadržao poziciju temeljnoga moralnog autoriteta.

Riječ “reforma” bila je svima na umu u 15. stoljeću te je često susrećemo u izrazu “reforma glave i udova Crkve.”⁶ Protiv izazova poganstva, kršćanski je humanizam zagovarao povratak Božjoj riječi, Bibliji i Kristu. Najpoznatiji kršćanski humanist bio je Erazmo Roterdamski, pobožan čovjek istančane inteligencije koji je svojim djelima poput “Pohvala ludosti”⁷ iz 1509. godine izvrgavao ruglu korupciju u Crkvi. Odlučno se suprotstavljao papi Juliju te je o njemu objavio anonimnu satiru “Julius exclusus”⁸ (1517.) u kojoj ga je optužio za svaki zločin koji se mogao zamisliti. Erazmova satira imala je korijene u razočaranju neuspjehom reforme, a povrhu svega neuspjehom papa da sazovu reformni koncil. Za istinsku crkvenu reformu, onakvu kakva je bila hitno potrebna, nedostajalo je snage, ali i dobre volje. Crkva nije odgovorila na zahtjeve onih koji su tražili obnovu, što se najjasnije očitovalo na petom Lateranskom koncilu u Rimu koji je zasjedao neposredno pred pojavu Reformacije, od 1512. do 1517. godine. Iako je doneseno nekoliko reformnih zaključaka, nije se uspjelo stati na kraj sve većoj praksi prodaje indulgencija i pluralizmu crkvenih nadarbina (pojava prilikom koje jedan svećenik obnaša više crkvenih službi). Indulgencije su bile papinske isprave kojima se pojedincu ili čitavoj društvenoj zajednici opraštaju grijesi. Treba reći kako su molbe za izdavanje indulgencija i papinsko izdavanje oprosta grijeha bile uobičajena praksa tijekom srednjega vijeka. Drugim riječima, služile su kao sredstvo oprosta od grijeha.⁹ Problem je nastao kada su se indulgencije počele izdavati masovno, čime je sustav počeo gubiti svoj prvotni smisao.¹⁰ Papinstvo je od prodaje oprosta financiralo umjetničke ili vojne pothvate. Zato su ih protestanti kritizirali sa sloganima poput “Čim u kovčegu novac zazvekeće, duša tad iz čistilišta izlijeće”¹¹ ili “Kao prilog novčić daj, majka će ti poč u raj.”¹²

⁵ Već je papa Pio II. (1458.-1464.) smatrao kako je potrebna obnova. Uskoro je nakon svojeg izbora za papu započeo opširne pripreme za opću reformu Rimske kurije (središnja institucija Crkve sastavljena od brojnih pravnih, financijskih i administrativnih ureda čija je glavna funkcija izdavanje papinih dokumenata, isprava i bula), tražio je mišljenja i ocjene te je nastojao da se sastavi reformna bula koja ipak nije bila objavljena za njegova života. (ISERLOH, *Od crkvenog zrelog srednjeg vijeka do predvečerja reformacije*, 604.)

⁶ COLLINSON, *Reformacija*, 44.

⁷ DUFFY, *Sveci i grešnici*, 152.

⁸ *Isto*.

⁹ Oprosti su se pojavili tek u 11. stoljeću, a odnosili su se isprva na vremenski ograničene crkvene kazne, kasnije i na vremenski ograničene kazne u čistilištu, zatim na takozvani oprost *a poena et culpa* i naposljetku čak na kazne u čistilištu već umrlih članova obitelji. (Bernhard LOHSE, *Martin Luther – život i djelo*, Zagreb, 2006., 44.)

¹⁰ Herbert Bainton navodi kako su indulgencije, između ostaloga, bile “lutrijski dobitak šesnaestog stoljeća” zbog toga što su Katoličkoj Crkvi u najvećoj mjeri donijele brzu i učinkovitu zaradu. (Roland Herbert BAINTON, *Na tome stojim – život Martina Luthera*, Zagreb, 2002., 67.)

¹¹ “As soon as the coin into the box rings, a soul from purgatory to heaven springs” (LINDBERG, *The European Reformations*, 71.).

¹² DUFFY, *Sveci i grešnici*, 153.

S izdavanjem indulgencija započeo je papa Julije II. koji je 1508. godine raspisao potpuni oprost kako bi se financirala ponovna izgradnja crkve svetoga Petra, a isti oprost je Lav X. (1513.-1521.) ponovio.

2.1. Uzroci Reformacije

Reformacija je religijski pokret koji se javio u 16. stoljeću u zapadnoj Europi. Prvotno zamišljen kao pokret obnove Crkve, s vremenom se pretvorio u veliki revolt prilikom čega je nastao protestantizam koji je obuhvatio sve novonastale hijerarhije proizašle iz Reformacije.

Davno prije izbijanja Reformacije, pojavile su se ideje, događaji i promjene koje su utjecale na nužnost preispitivanja vjere, Crkve i papinog primata. S vremenom, ljudi su postajali kritičniji i realniji, time i zahtjevniji što se tiče rastuće vjerske i duhovne potrebe. 14. i 15. stoljeće unijelo je vjerski nemir, nered i nezadovoljstvo u Europsko društvo. Uzroke valja tražiti u funkcioniranju Katoličke crkve u kasnome srednjem vijeku kada dolazi do dubokih strukturalnih i funkcionalnih promjena. Promijenila se intelektualna klima. Renesansa je dovela do širenja znanja te je tako došlo do raspada srednjovjekovnog poretka koji se održavao stoljećima. Srednjovjekovna je crkva sadržavala nekoliko “pravila” po kojima je funkcionirala. Tako je postojala jedna i univerzalna hijerarhija s papom na čelu pri čemu se zahtijevala neovisnost od svjetovne vlasti, kanonsko pravo služilo je za legitimaciju pravnoga kršćanskog poretka, štovao se kult svetaca, vršila se kontrola papinske dodjele crkvenih službi, a na lokalnoj razini administraciju su obavljali odani biskupi, župnici i ostalo svećenstvo. Sustav je narušen za vrijeme pape Bonifacija VIII. (1294.-1303.) na čijem se dvoru u većoj mjeri razvio klerikalni karijerizam jer su papa i kardinali omogućavali svojim rođacima da steknu unosne službe. Papa je sve više “puninu vlasti” protezao na svjetovno – političko područje. Zbog toga je nailazio na odlučniji otpor društva koji je sve više postajao svjestan problema. Odbijanjem papinskog političkog vodstva, odbacivalo se i njegovo vjersko prvenstvo. Kako bi što više istaknuo papin primat, ali i odgovorio na sukob s francuskim kraljem Filipom IV. Lijepim (1268.-1314.), 1302. godine papa izdaje bulu “Unam sanctam”. Duffy navodi kako je bula bila najveći udarac u propagandnom ratu protiv francuske krune zbog toga što je Bonifacije VIII. ustrajao na tome da papa drži i duhovni i svjetovni mač, odnosno da ima primat u crkvenim i svjetovnim pitanjima. Posljedica je bila “avinjonsko sužanjstvo” i velika ovisnost papa o Francuskoj.¹³ Nakon Velikoga zapadnoga crkvenog raskola, razvio se konciliarizam – pokret koji je počivao na ideji da najviši crkveni dostojanstvenici kroz instituciju općeg crkvenog saboramogu biti nadređeni papi. Erwin Iserloh navodi kako bi bilo teško zamisliti pobjedu Reformacije da crkvena uprava nije bila ovisna o vlastima u pojedinim zemljama.¹⁴ Kao što

---

¹³ Više o papi Bonifaciju VIII. i vjerskim prilikama 14. stoljeća – *Isto*, 115.-132.

¹⁴ Erwin ISERLOH, Reformacija, katolička reforma, protureformacija, u: *Velika povijest crkve*, sv. IV., ur. Hubert Jedin, Zagreb, 2004., 5.

je već spomenuto, u 15. stoljeću došlo je do toga da pape postaju sve više slični svjetovnim vladarima, s njima se moglo paktirati, ali i zaratiti. Pojavom humanizma, u intelektualnim krugovima proširilo se proturimsko, protucrkvno ozračje koje se odmaknulo od crkvenih dogmi i vjerskog života. Nadalje, Kurija je putem stvorenih sustava pristojbi, poreza, manje-više dobrovoljnim prilogom i novcem od oprosta nastojala održati postojeći financijski sustav. Neposredni povod za početak Reformacije bio je dogovor pape Lava X. i nadbiskupa Magdeburga i biskupa Mainza, Albrechta Brandeburškog. Nadbiskup je preuzeo propovijedanje oprosta u korist crkve svetoga Petra, a polovicu dobiti mogao je zadržati za sebe. Dalje, Albrecht je imenovao svoje povjerenike za širenje oprosta od kojih je najpoznatiji bio dominikanac Johannes Tetzel, glavni i najotvoreniji zagovornik prodaje indulgencija. Istodobno s papinom bulom o reformi Crkve, donesenoj na zasjedanju petog Lateranskog koncila 1514. godine, Albrechtu je bila poslana ponuda kojem se uz naknadu od 10 000 dukata dozvoljava zadržavanje biskupija Magdeburg i Mainz, a za financiranje mu se prepušta polovica od prodaje oprosta. Takvim načinom "poslovanja", koncil je postao neučinkovit i kontradiktoran, a "revolucionarna pobuna" je bila neizbježna. U takvom ozračju, mišljenje jednog čovjeka dovelo je do promjene u dotadašnjem sustavu i velikog protesta protiv Katoličke crkve.¹⁵

3. Martin Luther

"Sveta Ano, pomози mi! Postat ću redovnik."¹⁶ Malo je tko pomišljao da će ova nehotice izrečena rečenica dovesti do dubinske preobrazbe Martina Luthera na putu od redovnika do reformatora. Prvotno školovanje započeo je u Mansfeldu i Magdeburgu u katedralnoj školi "Braće zajedničkog života", a od 1501. do 1505. godine pohađao je temeljni studij "slobodnih vještina" na sveučilištu u Erfurtu. Na očevu želju, nakon promocije u magistra slobodnih vještina 1505. godine, pošao je studirati pravo. Taj je plan međutim, poremetila okolnost, točnije jako nevrjeme popraćeno strašnom grmljavinom. Udar munje u njegovoj blizini oborio ga je na zemlju. U strahu za vlastiti život, Luther se zavjetovao svetoj Ani da će postati redovnik ako preživi nevrjeme. Bernhard Lohse navodi kako taj zavjet nije bio plod temeljitih promišljanja već ishitrena Lutherova reakcija u situaciji nužde. No, s druge strane, do zavjeta zacijelo nije došlo slučajno jer je tijekom svoga života promišljao o spasenju duše i o vlastitoj dostojnosti pred Bogom. Stupio je u samostan augustinskih pustinjaka u Erfurtu gdje je 1507. godine zaređen za svećenika. Razlozi koji su potaknuli Luthera na odlazak u samostan su prije svega njegova unutrašnja previranja i strahovi. Proganjala ga je ideja o vlastitoj nedostatnosti pred Bogom i osjećaj vlastite grešnosti. Luther je već zbog pripadnosti svomu redu morao biti vrlo detaljno upoznat s Biblijom koju je studirao. Godine 1509. stekao je titulu prvostu-

---

¹⁵ Isto, 37.

¹⁶ BAINTON, *Na tome stojim*, 19.

pnika biblijskih studija i kao takav držao predavanja iz Biblije. Godinu dana kasnije kreće put Rima na hodočašće. Otišao je kako bi obavio jednu cjelovitu ispovijed za sve grijehе te se nadao da će tako naći lijek za svoje unutarnje nevolje. Kasnija historiografija pripisuje hodočašću veliku važnost za daljnji Lutherov razvoj. No, takvo što treba uzeti s rezervom. Luther je Rim vjerojatno doživio kao i svi ostali pobožni hodočasnici onoga vremena. Može se reći da je svakom kršćaninu Rim predstavljao i još uvijek predstavlja isto što i islamskim vjernicima odlazak na hodočašće u Meku. Vrativši se iz Rima, Luther 1512. godine postaje doktor teologije te dobiva formalno dopuštenje za predavanje Svetoga pisma. Pažnju je usmjerio na psalme i poslanice pri čemu se usredotočio na položaj čovjeka pred Bogom. “Pravednik će živjeti od vjere”¹⁷ – potaknut Evanđeljem posvetio se pitanjima Božje pravednosti prema čovjeku i njegovom opravdanju pred Bogom. Duffy navodi kako mu je ta spoznaja postavila “cijeli srednjovjekovni sustav spasenja naglavačke”¹⁸ jer po tome dobra djela, pokora i oprost nisu pridonosili spasenju. “Tako je za Luthera oprost svetog Petra bila okrutna i bezbožna varka, uzimanje novaca za prazna obećanja.”¹⁹ Nadalje, Lutherovo preispitivanje sebe i vjerodostojnosti Katoličke Crkve, bacilo je sumnju na službenu crkvenu hijerarhiju i duhovni život. K tomu, Crkva je oprost od grijehа pretvorila u financijsku dobit koju su nastojali osigurati i lokalni moćnici. Stoga Luther, potaknut novim okolnostima, odlučuje raspraviti o gorućim problemima.

3.1. 95 teza

Luther je prije svega želio pokrenuti raspravu o postojećem poretку, hijerarhiji. Htio je Crkvu pročišćenu od svih svjetovnih utjecaja. Proučavanje Svetoga pisma doprinijelo je da Luther razvije svoj vlastiti teološki sustav koji prestaje biti namijenjen samo uskom krugu crkvenih stručnjaka. Inzistirao je na jednom jedinom autoritetu, a to je Riječ Božja. Spasenje se može postići jedino življenjem po Bibliji (*sola scriptura*), vjerom (*sola fide*) i milošću (*sola gratia*). Odbacio je crkvenu hijerarhiju, svece, autoritet papinstva, sakramente i redovništvo te sustav sveo na jednostavnost koju je mogao svatko razumjeti. Takav način prakticiranja vjere omogućio je svima da ga prihvate i primjene. Poanta Lutherovog sklopa svodila se na osobnu individualnu pobožnost objavljenu preko Svetoga pisma, a teze su bile pokazatelj težnje jednog svećenika da na akademskoj razini raspravi o prisutnom problemu.

Reformacija je započela u Wittenbergu u jesen 1517. godine. Smatra se kako je Luther svojih devedeset i pet teza pribio na vrata Crkve u Wittenbergu i tako pokrenuo raspravu o indulgencijama, dogmama i uređenju Crkve. No, treba napomenuti da neki autori tvrde suprotno. Iserloh o pribijanju teza na vrata Crkve kaže kako

¹⁷ COLLINSON, *Reformacija*, 76.

¹⁸ DUFFY, *Sveci i grešnici*, 154.

¹⁹ *Isto*.

o tome “ne izvješćuje ni sam Luther ni suvremena vrela”,²⁰ a Collinson da “Luther nikada stvarno nije izvjesio devedeset i pet teza”²¹ nego je oglosio zabrinutost o prodaji oprosta svom nadbiskupu, spomenutom Albrechtu.²² Da li je Luther izvjesio devedeset i pet teza ili nije, neće se moći nikada točno utvrditi, ali se ipakkao tradicionalni datum početka Reformacije uzima 31. listopada 1517. godine. Teze su bile napisane na latinskom jeziku i već samim time u početku, neprikladne za širenje. “Rasprava o objašnjenju snage oprosta” bila je isključivo namijenjena obrazovnoj javnosti. Luther je bio protiv zloporabe izdavanja indulgencija te je ovom raspravom uputio oštru kritiku papinstvu. Bitno je napomenuti kako teze ukazuju na nedosljednost Crkve kao najjače kršćanske institucije koja prodaje lažna obećanja vjernicima dok bi ih zapravo trebala podučavati pravilnom vjerskom životu. Primjerice, trideset i šesta teza (“Svaki kršćanin, koji je ispunjen istinskim pokajanjem, posjeduje potpuno oprostjenje od kazne i krivnje, koja mu pripada i bez oprosnih pisama”²³) ukazuje na izravan Lutherov napad na Crkvu koja vodi osobu do spasenja prodajom oprosta, a ne istinskim pokajanjem. U dvadeset i prvoj tezi daje osvrt na “propovjednike” oprosta gdje kaže da varaju kada tvrde da oprostjenjem pape čovjek biva oslobođen od svih kazni i postaje blaženim.²⁴ Nadalje, daje i sarkastičnu kritiku društvenog poretka,²⁵ naglašava nesigurnost teoloških tvrdnji o dušama u čistilištu,²⁶ stavlja u pitanje bit oprosta,²⁷ daje pouke kršćanima kako zadržati strah pred Bogom i kako uočiti papinske nepravilnosti te naposljetku papu i povjerenike za oproste naziva neprijateljima Krista. Sasvim sigurno je da Luther nije imao namjeru uzrokovati dubinsko raslojavanje Crkve. Nikada nije zastupao nikakav određeni program Reformacije. Gledajući s protestantske strane, može se reći da se našao u pravo vrijeme na pravome mjestu jer je sve bilo spremno za Reformaciju. Luther je svojim tezama dotaknuo već dugo prisutna pitanja te je stoga njegov utjecaj sve više rastao i jačao. Kasnija popularnost teza nastala je upravo zbog jednostavnosti ideja koje su bile bliske tadašnjem “običnom” vjerniku. Dalje, nije se dugo čekalo na njihovo prevođenje, tiskanje i širenje. Zbog političke rascjepkanosti Svetoga Rimskog Carstva, javila se velika disperzija moći i utjecaja. Tako je politička elita u Reformaciji vidjela svoj vlastiti dobitak koji se očitovao kroz sverastući društveni i politički položaj.

²⁰ Podatak o pribijanju teza na vrata crkve u Wittenbergu, spominje Lutherov blizak suradnik i prijatelj Philipp Melancthon u predgovoru za drugi svezak Lutherovih latinskih spisa nekoliko mjeseci nakon njegove smrti. (ISERLOH, *Reformacija*, 39.)

²¹ COLLINSON, *Reformacija*, 76.

²² Luther je 31. listopada 1517. godine poslao “Raspravu” Albrechtu smatrajući da nadbiskup ne zna za Tetzela i prodaju indulgencija, da bi nakon toga dokument bio poslan u Rim. (LINDBERG, *The European Reformations*, 72.)

²³ Martin LUTHER, *Temeljni reformatorski spisi*, Zagreb, 2006., 17.

²⁴ Isto, 16.

²⁵ Vidi gore u tekstu: “Čim zazvoni novac u škrinji, duša skače iz čistilišta.” 27. teza. (Isto, 16.)

²⁶ “Očito je nedokazivo da su duše u čistilištu – u svakom slučaju ne sve – sigurne i svjesne svoga blaženstva, premda smo mi toga potpuno svjesni.” 19. teza. (Isto, 16.)

²⁷ “Kako je rijetko da netko čuti istinsko pokajanje, tako je rijetkost da netko istinski razrješuje oprost, štoviše, rijetka iznimka.” 31. teza. (Isto, 17.)

Lutherovi istomišljenici uvidjeli su prednosti tiskanja pamfleta na njemačkom jeziku, a ubrzo se prevodi i Biblija. Međutim, kako bi se shvatilo zašto Luther nije želio “revolucionarni” ishod događaja, treba spomenuti spis naziva “Sermo o oprost i milosti.”²⁸ Spis je datiran u ožujak 1518. godine i bio je njemačka dopuna devedeset i pet teza u kojem Luther za puk piše svoje glavne misli o oprost. U isto vrijeme spisom “Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute”,²⁹ Luther daje opširno teološko utemeljenje svojim tezama o oprost i tumačenje motiva svojih postupaka. U popratnom pismu papi Lavu X. ukazao je na neočekivani i nečuveni odjek svojih teza te je stoga objavio objašnjenje. Prema tome, Lutheru je bilo stalo da se opravda pred nadređenima, ali im se nije htio pokoriti. Unatoč tome, Reformacija je uzimala maha, a Crkva je na nju bila nesprijetna. Bilo je potrebno odgovoriti. No, je li papa reagirao na vrijeme i što je poduzeo suočen s Reformacijom? Kako je Rim gledao na cijelu situaciju? Više o tome reći će sljedeće poglavlje.

3.2. Širenje Reformacije i stav papinstva

Nakon strahovito brze popularizacije teza, Luther je dobivao sve veću podršku. Kao što je već spomenuto, temelj širenju Reformacije dala je politička podrška. Vojvoda Fridrik Mudri, saski knez izbornik, davao je podršku Lutheru jer je uvidio političku korist. Potaknut vojvodom, u travnju 1518. godine, Luther je dobio priliku da na kapitolu svoga reda u Heidelbergu održi javnu raspravu. U najoštrijim formulacijama iznio je svoju reformacijsku teologiju o grešnosti čovjeka te o učinkovitosti milosti i vjere. Dok je Luther sve više naučavao novu teologiju, papinstvo nije u potpunosti uspjelo shvatiti ozbiljnost krize. Zaokupljeni ratovanjem i svojim problemima nisu smatrali da je potrebno djelovati preventivno. Iserloh navodi kako je Lav X. bio “sasvim zauzet svojim zabavama, lovom, kazalištem, banketima, mutnim poslovima, kako bi napunio svoju uvijek praznu kasu, obiteljskom politikom kuće Medici i – barem nešto ozbiljna karaktera – obranom od Turaka.”³⁰ Pojavu Reformacije shvaćao je samo kao fratarsku svađu u Njemačkoj. Koliko je situacija neozbiljno shvaćena, može se shvatiti iz sljedećeg – nakon što su teze stigle do Rima, papa Lav X. je izjavio: “Luther je pijani Nijemac, drugačije će se osjećati kada bude trijezan.”³¹ Slučaj je prosljeđen papinskom teologu i dominikancu Sylvesteru Mazzoliniju, znanom kao Prierias. Dominikanci su se smatrali imenovanim zaštitnicima katoličke doktrine, papinskog primata i autoriteta. Lutherov napad na prodaju indulgencija pokazao se kao izravan napad na tomističku skolastičku teologiju, papin autoritet i dominikance. Stoga je Prierias, potaknut događajima, odlučio literarno oponirati Lutheru djelom “Dijalog protiv arogantnih (bahatih) teza Martina Luthera o moći Pape.”³² U dijalogu je Luther optužen za herezu, a Prierias k tome navodi

²⁸ *Isto*, 23.

²⁹ ISERLOH, Reformacija, 41.

³⁰ *Isto*, 44.

³¹ BAINTON, *Na tome stojim*, 79.

³² LINDBERG, *The European Reformations*, 73.

četiri temeljne stavke koje se tiču papinog autoriteta – papa je glava Crkve, papa ne može pogriješiti, onaj tko niječe učenje Crkve i pape je heretik i, konačno, Crkva je zadužena za određivanje pravila u pogledu vjere i etike.

U odnosima pape i Reformacije, pitanje je papinog autoriteta postalo glavnim problemom, zamijenivši tako pitanja vjere na kojima je Luther u početku inzistirao. To je navelo Luthera da što bolje usavrši svoje teološke misli i da se pripremi za buduća sučeljavanja s papinim teolozima. Nadalje, papinski legat i kardinal Thomas Cajetan poslan od strane pape Lava X., trebao je saslušati Luthera na saboru u Augsburgu 1518. godine. Ukoliko Luther odbije pokajanje i ne odustane od svojih zahtjeva, legat ga je imao pravo uhititi. Cajetan se temeljito pripremio za razgovor s Lutherom i proučavajući njegove spise nije predbacio Lutheru krivovjerje, nego širenje novih nauka. Uvidio je opasnost od mogućeg stvaranja “nove crkve”. Prema Cajetanu, Luther se trebao pokajati i opozvati svoje pogreške, obećati da ih neće više podučavati i da će se ubuduće suzdržati od propovijedanja i pisanja heretičkih spisa. No, spletom okolnosti i trenutačnih zahtjeva papinske politike u Italiji, papa je pustio da proces miruje gotovo cijelu jednu godinu. U međuvremenu su se raširile Lutherove ideje. Sukob između Luthera i Rima dostigao je vrhunac tijekom rasprave u Leipzigu 1519. godine. Rasprava se trebala održati između Johanna Ecka, skolastičkog teologa i branitelja katoličanstva i Lutherovog kolege Andrije von Karlstadta. Teze koje je Eck pripremio bile su usmjerene protiv Luthera i njegovog poimanja papinskog i crkvenog autoriteta, a cilj mu je bio optužiti Luthera za herezu. Ubrzo se Luther našao u polemici s Eckom koja se zaoštrila na pitanju božanskog prava i papinog primata te autoritetu crkvenih sabora. U jednom trenutku, Luther je odlučno zaniijekao nepogrešivost odluka pape i crkvenih sabora. Za Crkvu, izreći takvo nešto bilo je heretički i nedopustivo. Raskol s Crkvom je bio na pomolu, a Lutherova izjava ubrzala je proces njegovog izopćenja. Bula upozorenja “*Exsurge Domine*”³³ (1520.) osudila je Lutherovo učenje u četrdeset i jednoj točki. Od Luthera je zatraženo da u roku od šezdeset dana nakon objavljivanja bule opovrgne svoje izjave jer mu inače slijedi izopćenje. Nije se odazvao na taj poziv, već je umjesto toga iste godine u prosincu javno spalio bulu zajedno s još nekim papinskim dekretima i skolastičkim spisima dodavši kako je spaljivanje bule tek sitnica jer je nužno da i “papa i papinska stolica također budu spaljeni.”³⁴ Konačno izopćenje Luthera objavljeno je 1521. godine u Rimu bulom “*Decret Romanum Pontificem*.”³⁵

Po srednjovjekovnom državnom i crkvenom pravu Luther je nakon izopćenja bio isključen iz društvenog života. Zbog predizbornog obećanja cara Karla V. prema kojem nitko ne smije biti isključen iz društva, a da ga se prethodno ne sasluša, odlučeno je da će se Lutherov slučaj još jednom razmotriti. 1521. godine održan je sabor plemstva u Wormsu koji je pružio mogućnost Lutheru (ili je on samo tako mislio) da se opravda. Crkva je željela da opozove svoje spise protiv kršćanskog života. Tije-

---

³³ DUFFY, *Sveci i grešnici*, 155.

³⁴ *Isto*.

³⁵ ISERLOH, *Reformacija*, 61.

kom saslušanja nekoliko puta je pozvan da opozove svoj nauk i spise. Nakon što su ga prozvali nekoliko puta, odlučno je izjavio: "Ako me se ne uvjeri svjedočanstvom Pisma ili jasnim razumskim razlozima – ja, naime, ne vjerujem ni papi samomu ni koncilima samim, jer je očito da su često grijeshili – ostajem svladan mjestima iz Svetoga pisma koja sam naveo, a savjest mi je vezana za Božju riječ. Zato ne mogu ništa opozvati. Jer raditi protiv savjesti, teško je, nesretno i opasno. Neka mi Bog pomogne. Amen."³⁶ Luther je ostao pri svojem nauku zbog čega je bio osuđen od strane crkvenih i svjetovnih vlasti, a svi njegovi spisi proglašeni su heretičkim. Car Karlo V. potpisao je Wormski edikt kojim se Luther i njegove pristalice stavljaju izvan zakona što je dovelo do reakcije. Nakon toga izbijaju prvi vjerski sukobi – jedan od preduvjeta za širenje ideja. U međuvremenu, vojvoda Fridrik Mudri uspijeva zaštititi Luthera u svojem dvorcu u Wartburgu, gdje se skrivao gotovo godinu dana, od 1521. do 1522. godine. Lutherova odsutnost iz Wittenberga pokazala je da Reformacija može i bez njega i da se reformatorski pokret ne može više zaustaviti silom. Duffy navodi kako je papinstvo smrću pape Lava X., 1521. godine ostalo bez pravog smjera.³⁷ Papa Klement VII. (1523.-1534.) poput svog strica Lava X. nije shvaćao hitnost i važnost onoga što se događalo u Njemačkoj. Osim toga, papa je još kao kardinal bio pristalica cara Karla V., a sada je stao na stranu Francuske. Car je vjerovao kako je on, a ne papa zadužen za dobrobit Crkve u svom Carstvu, a osim toga, sustavno je potkopavao papin utjecaj u Španjolskoj i sjevernoj Italiji. Napetost je kulminirala u svibnju 1527. godine kada je carska vojska opljačkala Rim. Papa je morao pobjeći u Andeosku tvrđavu, ali je uskoro postao zarobljenik cara. Međutim, ono što je u stvari bilo važno jest simbolizam tog čina. Mjesto koje je predstavljalo puninu moći papinstva, Rimokatoličku crkvu, sada je doživjelo poraz pred svjetovnim vladarom, a u historiografiji je čak navedeno sljedeće mišljenje: "Sacco di Roma bio je tako kazna za Rim i za renesansu."³⁸ Klement VII. se kasnije nagodio s Karlom V. okrunivši ga za cara u Bologni, 1530. godine. Budući da se Klementov pontifikat približavao kraju, zahtjevi za opći koncil koji bi trebao riješiti vjersku podjelu Njemačke bili su sve glasniji. Protestanti su zahtijevali da koncil bude "slobodan" (neovisan od pape) i "kršćanski" (što bi značilo da bi i laici sudjelovali te da bi se svi koncilski dekreti temeljili isključivo na Svetom pismu).³⁹ Papa nije htio pristati na te zahtjeve jer bi to značilo da priznaje Reformaciju. S druge strane, koncil je s radom krenuo prekasno. Odlučujući koraci za obnovu Crkve nisu bili poduzeti prvenstveno zato jer je papa smatrao kako se narušeno jedinstvo Crkve može obnoviti političkim dogovorima s carem. Zbog toga se reformatorski pokret mogao nesmetano razvijati, a reformatorske ideje potaknule su običnoga čovjeka na kritiku i izbor jednog od stajališta: katoličkog ili pak protestantskog.

³⁶ *Isto*, 63.

³⁷ DUFFY, *Sveci i grešnici*, 156.

³⁸ ISERLOH, *Reformacija*, 195.

³⁹ DUFFY, *Sveci i grešnici*, 160.

16. stoljeće donijelo je poboljšanje gospodarskog položaja seljaka. Razvila se nova svijest koja je tražila odgovarajuće mjesto seljaka u društvu, a mnogi gradovi postali su poprištima snažnih socijalnih napetosti. 1524. godine buknuo je Veliki seljački rat koji je zahvatio šire područje Njemačke. Treba uzeti u obzir da ime ne odgovara događajima u potpunosti jer su osim seljaka sudjelovali i ostali društveni slojevi, stoga bi pobuni u novonastalom okruženju bolje odgovarao naziv “reformacija naroda” ili pobuna “običnog čovjeka”.⁴⁰ Programski spis “Dvanaest članaka” nastao u njemačkoj pokrajini Schwaben, napisao je Sebastian Lotzer, svjetovni reformator i Christoph Schappeler, cvinglijevski propovjednik koji je zahtjeve seljaka prikazao kao evanđeoske.⁴¹ Spis je zahtijevao nove društvene odnose poput ukidanja kmetstva i desetine. U početku, nemiri nisu imali ratno obilježje, ali zbog stapanja socijalno – ekonomskih zahtjeva s religioznim motivima često je dolazilo do primjene sile. U studiji “The age of the Reformation” Hans Hillerbrand navodi kako je ustanak seljaka bio krucijalan za daljnji tijek Reformacije.⁴² Zašto? Zato što je ustanak bio prvi veći pokret koji se potaknut Reformacijom pozivao na autoritet Boga. U ime Božjega zakona i pozivanja na Sveto pismo kao jedini istinski autoritet, seljaci su se latili oružja. Ustanak je bio povezujuća sila koji je pridonio u prepoznavanju novih ideja i mišljenja i, konačno, priznavanju luteranske vjere. Zahtjevi seljaka nosili su epitet “evanđeoski”, a kasnije parole imale su religiozni prizvuk. Seljaci su se služili imenima poput “kršćanskog saveza” i “evanđeoske bratske lige”.⁴³ Ustanak se od izvornih zamisli pretvorio u opću pljačku, a oči seljaka bile su uprte u Luthera od kojeg se očekivala moralna potpora. Luther nije pružio potporu, naprotiv, pisao je spise protiv ustanka, a u seljacima je vidio “Đavla na djelu”.⁴⁴ Cijela pobuna protuslovila je Lutherovom nauku jer nije želio da se Božje ime zlorabi, a u vođi Thomasu Müntzeru uvidio je opasnost koja bi obnovu Crkve bacila u teološki kaos. Kako je vrijeme odmicalo, sve su se više ponavljali zahtjevi za jednim sveopćim crkvenim saborom u Njemačkoj koji bi trebao provesti reformu i razjasniti sporna pitanja. 1526. godine održan je sabor u Speyeru gdje je odlučeno da će se pitanje crkvenih odnosa prepustiti pokrajinskim knezovima. Na drugom zasjedanju 1529. godine, odluka sabora iz 1526. godine proglašena je nevažećom jer je dovodila do nesporazuma i samovolje lokalnih moćnika. Osim toga, zaključeno je da zemlje u kojima se Lutherovo naučavanje nije još pojavilo ostanu za taj nauk zatvorene, na što su Lutherovi istomišljenici uložili protest koji im je donio ime protestanti, a time je cijeli reformni pokret dobio naziv protestantizam.⁴⁵ U skladu s tim, 1530. godine, Filip Melanchton objavljuje vjerski spis u dvadeset i osam članaka pod nazivom “Con-

---

⁴⁰ COLLINSON, *Reformacija*, 195.

⁴¹ ISERLOH, *Reformacija*, 114.

⁴² Hans HILLERBRAND, The age of the Reformation, u: *The Christian World. A Social and Cultural History of Christianity*, ur. Geoffrey Barraclough, London, 2003., 190.

⁴³ COLLINSON, *Reformacija*, 196.

⁴⁴ ISERLOH, *Reformacija*, 114.

⁴⁵ *Isto*, 198.

fessio Augustana”⁴⁶. Augsburška vjeroispovijest donesena na saboru u Augsburgu, postaje temeljna proklamacija luteranske vjere i prakse te je do danas ostala osnova službenog naučavanja luteranske i evangeličke Crkve. Godina 1555. zasigurno je jedna od najvažnijih godina za razdoblje Reformacije jer je potpisan mir između cara i protestantskih staleža u Augsburgu kojim luterani postaju priznata religija u Njemačkoj i Carstvu. Ozakonjena je ravnopravnost protestantizma s katolicizmom. Prema principu “cuius regio, eius religio” u prijevodu “čija je zemlja, njegova je i vjera” (“kneževa zemlja, kneževa vjera”)⁴⁷ pravo na izbor vjerske pripadnosti bio je u rukama lokalnih prinčeva, vjera regionalnog vladara određivala je vjeru podanika. Vjerski mir se isprva shvaćao kao provizorij do ponovnog uspostavljanja jedinstva vjere putem koncila. No, Reformacija se već učvrstila, a Augsburški mir je potvrdio stečeni položaj protestanata. Time je vjerski raskol postao konačan i službeno priznat u Svetom Rimskom Carstvu.

4. Grane protestantizma

U okvirima Reformacije nije se razvio jedinstven nauk i jedna crkvena organizacija. Rađale su se alternative Lutherovoj Reformaciji, ponegdje radikalne i drugačije. Posljedica je bila ta što je nastalo niz protestantskih ogranaka među kojima su četiri najutjecajnija: luteranizam, cvinglijanizam, kalvinizam i anglikanizam.

4.1. Cvinglijanizam

Ulrich (Huldrych) Zwingli bio je švicarski svećenik koji je preuzeo vodeću ulogu u širenju Reformacije Švicarskom. Djelovao je u političkoj tvorevini koja je bila neovisna o utjecaju drugih, uključujući cara i papu. Od 1519. godine pobliže se upoznao s Lutherovim djelima u kojima je vidio potvrdu svoga shvaćanja Evandjelja. Krajem iste godine obolio je od kuge. Ubrzo je uvidio sveprisutnu božansku milost koja mu je pomogla pri ozdravljenju i otkrivanju svoje duhovnosti. Dalje, protivio se tradiciji Švicarske koja je davala plaćenike velikim silama. Budući da je naginjao politici neutralnosti koju je Švicarska imala, raskid s crkvom uvidio je u odbijanju papinske plaće za vojnu službu. No, do pravog konflikta došlo je zbog naoko banalnog razloga - “afere kobasica”⁴⁸. Zwingli je izdao svoj prvi reformatorski spis “O izboru i slobodi u hrani”⁴⁹, u kojem zahtijeva slobodu za kršćanina kada je u pitanju

⁴⁶ Isto, 210.

⁴⁷ LINDBERG, *The European Reformations*, 231.

⁴⁸ Crkveno pravo nalagalo je da se tijekom korizme mora postiti. Zwingli je ranije držao propovijedi koje su se ticale posta tijekom korizme. Afera je nastala kada je 1522. godine tiskar Christoph Froschauer upriličio ručak s kobasicama na koji je, uz ostale goste, bio pozvan i Zwingli. Iako sam nije jeo kobasice, kako tvrde neki autori, gradsko vijeće i biskupska uprava odlučili su pokrenuti istragu o tome jesu li se gosti pridržavali posta. Potaknut istragom, Zwingli objavljuje svoj prvi reformatorski spis u kojem se bavi pitanjem posta u korizmi. (Isto, 161.; ISERLOH, *Reformacija*, 132.-133.)

⁴⁹ “On the Choice and Freedom of Foods” (LINDBERG, *The European Reformations*, 161.).

post tijekom korizme. 1523. godine, Zwinglijevim zalaganjem, gradsko vijeće u Zürichu raspravlja o vjerskim pitanjima za što su inače zaduženi crkveni sabori. Takvim postupkom došlo je do sve veće laicizacije vjere i uključivanja društvene zajednice u vjerska pitanja. Zwingli potaknut raspravama objavljuje šezdeset i sedam članaka koji su zapravo bili sažet program njegove Reformacije. On navodi kako se spasenje može postići samo vjerom, Božja riječ je jedini autoritet, nisu potrebni nikakvi posrednici između Boga i čovjeka, odbacuje papinstvo, misa je samo simbol, post nije potreban kao ni celibat, redovništvu nema mjesta u crkvi, a k tome niječe učenje o čistilištu i indulgencijama. Ukidanjem mise, Reformacija se u Zürichu konačno probila. Ono u čemu su se Luther i Zwingli najviše razlikovali, sukobljavali pa na kraju i razdvojili, bilo je pitanje prisutnosti Krista u euharistiji. Spor je djelomično okončan vjerskim razgovorom 1529. godine gdje je Luther tvrdio kako je Krist zaista prisutan u euharistiji i da se tijekom transsubstancijacije kruh i vino pretvaraju u krv i tijelo Kristovo dok je Zwingli tvrdio suprotno. Teolozi su se složili u pogledu četrnaest drugih članaka, ali ne i o ovome pitanju. Dok je Luther bio za daljnju reformu Katoličke Crkve, Zwingli je smatrao da dogovor s katolicima nije moguć i da novu vjeru treba braniti i širiti političkim sredstvima pa čak i oružanom silom. Unutarnje švicarske trzavice očitovale su se u protestantskim i katoličkim kantonima u kojima su pojedini službenici nastojali nametnuti svoju vjeru. U listopadu 1531. pet katoličkih kantona iznenadno je napalo Zürich zato jer nije bio spreman katolicima priznati slobodu vjere na svom području. Zbog ekonomske blokade katoličkih područja, najvišten je rat. Vodstvo u Zürichu je zakazalo, a mobilizacija je kasno počela. 2 500 građana Züricha stajalo je nasuprot katolika koji su brojili 8 000 boraca.⁵⁰ Na strani Züricha sudjelovao je i Zwingli koji je kao vojnik poginuo u bitci kod Kappela, 1531. godine.⁵¹ Začetnika švicarske Reformacije zamijenio je Heinrich Bullinger koji je prevladao krizu i učvrstio crkvene strukture u Zürichu. Reformacija se nastavila širiti, a Augsburškim vjerskim mirom, zavladao je mir između do tada zaraćenih strana.

4.2. Kalvinizam

Jean Calvin, francuski reformator, uz Luthera je najznačajniji predstavnik Reformacije. Studirao je latinski jezik u Parizu pravo u Orléansu, gdje je razvio interes za teologiju. Često je propovijedao pred mnoštvom ljudi pa je tako nesmetano mogao razvijati svoj vlastiti teološki sustav. Pariz je napustio zbog "Cop afere"⁵² kada odlazi u Basel gdje je 1536. godine objavio svoje glavno djelo na latinskom

---

⁵⁰ ISERLOH, *Reformacija*, 206.

⁵¹ Tijekom bitke, Zwingli je bio teško ranjen. Prepoznat od katolika, zadan mu je smrtni udarac, a sljedeći je dan bio raščetvoren. Dijelovi tijela su spaljeni kako bi se onemogućilo štovanje njegovih relikvija. Ubrzo je počela kružiti priča kako je njegovo srce pronađeno netaknuto u hrpi pepela. (LINDBERG, *The European Reformations*, 187.)

⁵² Calvin je u Parizu došao u doticaj s idejama Reformacije, ubrzo su se počele širiti optužbe za krivovjerje. Nicholas Cop, rektor sveučilišta Sorbonne i Calvinov prijatelj iz studentskih dana, prilikom inauguracije 1533. godine održao je luteransku propovijed zbog čega je proglašen luteranskim propagandistom. Cop je morao pobjeći u Basel, a zbog sumnje da je suautor propovijedi, Calvin odlazi iz Pariza. (Isto, 238.)

jeziku "Institutio Christianae Religionis".⁵³ Isprva zamišljeno kao evangelički katekizam za obrazovanje i novo formiranje crkava, djelo je ubrzo steklo međunarodnu reputaciju i sustavno predstavilo osnove reformirane teologije, koja se po njemu naziva kalvinska. Iste godine, odlazi u Ženevu gdje je imenovan za propovjednika i pastora Ženevske crkve, a taj "novi Rim" kako navodi Lindberg, postat će centar širenja Reformacije. Calvin nije prestajao usavršavati i proširivati svoje djelo. Oprečno biblijskom učenju i kršćanskoj teološkoj tradiciji, kalvinska teologija spominje nauk o predestinaciji po kojem je Bog unaprijed odredio ljude za spasenje ili prokletstvo. Stavlja naglasak na važnost proučavanja Biblije kao vrhovnog autoriteta u pitanju teologije, vjere i morala. Priznavao je samo dva sakramenta (krštenje i prvu pričest), tvrdeći da Isus u euharistiji nije realno nego samo duhovno prisutan. Promovirao je koncept konzistorija (crkvenog vijeća) laika i reformiranog svećenstva preko kojeg će se regulirati život vjernika. Calvin je svoje ideje pokušao ostvariti tako što je u Ženevi uveo teokraciju koja je nadzirala skoro sve gradske poslove i širila Calvinovu verziju Reformacije po Francuskoj i Švicarskoj. Ženeva je na taj način postala važno središte europske, a prije svega, francuske Reformacije. Kada je 1564. godine Calvin umro, njegov je nauk naširoko prešao granice područja u kojima se govorio francuski jezik i ostao živjeti u nasljedniku Theodoru Bezi.⁵⁴

4.3. Anglikanizam

Prvi reformatorski spisi u Engleskoj pojavili su se već 1520-ih godina stigavši iz Nizozemske i Njemačke. Reformacija je u Engleskoj uvedena utjecajem državne vlasti. Počela je raskolom za vrijeme Henrika VIII., potom se protestantizam za vrijeme Edvarda VI. proširio u bogoslužje i crkveni nauk, a nakon propala pokušaja restauracije katolicizma za vrijeme Marije Tudor, Anglikanska je crkva pod Elizabetom I. dobila svojukonačnu formu. Ako Reformacije ne bi moglo biti bez Luthera, onda se može reći kako se engleska Reformacija kao nacionalni događaj ne bi dogodila bez Henrika VIII. Henrikova potreba za izlaskom iz braka koji mu nije mogao dati muškog nasljednika bio je povod vjerskoj revoluciji. Nedugo prije toga, kralj je objavio vješt napad na Lutherovo učenje o sakramentima zbog čega ga je papa Lav X. nagradio naslovom "Branitelj vjere".⁵⁵ Brak s Katarinom Aragonskom (udovicom brata Arthura) sklopljen sa svrhom da ujedini Španjolsku i Englesku nije urodio plodom. Rasprava ovaljanosti braka počela je kada je kralj upoznao Anne Boleyn. Tada su se pojavili biblijski tekstovi (slučajno ili ne?) od kojih su neki za branjivali ženidbu s bratovom udovicom, a drugi dopuštali. Henrik je bio uvjeren da

⁵³ ISERLOH, *Reformacija*, 299.

⁵⁴ Theodore Beza (1519.-1605.) bio je francuski vjerski reformator, Calvinov učenik i blizak prijatelj, suradnik i naposljetku nasljednik. Veći dio svog života proveo je u Ženevi gdje je predavao Bibliju na Ženevskom Sveučilištu. Za vrijeme Francuskih vjerskih ratova, davao je podršku Huguenotima, a kao branitelj čiste doktrine kalvinizma, stekao je široko poštovanje i ugled. (LINDBERG, *The European Reformation*, 272.-273.)

⁵⁵ DUFFY, *Sveci i grešnici*, 161.

njegova i Katarinina nesposobnost da dobiju sina jest Božja kazna za nedopušteni brak. Treba naglasiti kako je kralj htio muškog nasljednika, što mu Katarina nije mogla dati. Iserloh navodi kako je Henrika VIII. počela mučiti grižnja savjesti (u vezi valjanosti braka) zbog toga što dvorska dama, Anne Boleyn nije htjela izići ususret njegovoj požudi, osim ako je ne uzme za ženu. Stoga mu se razvod činio idealnim rješenjem.⁵⁶ Kardinal Wolsey posredovao je u Papinoj kuriji koja mu je povjerila vođenje kanonskog procesa. Katarina je apelirala na papu, a zbog pritiska cara Karla V. (Katarininog nećaka), proces je iz Londona prenesen u Rim. Ubrzo je potvrđena valjanost braka Henrika i Katarine, što se kralju nije sviđjelo. U proljeće 1534. godine engleski parlament je izglasao zakone koji su pripremili raskid s Rimom, a u propovijedima i letcima tumačio se sadržaj zakona. Raskol je prvenstveno nastao zbog toga što kralj nije dobio poništenje braka s Katarinom Aragonskom. Kruna svega bio je “supremacijski akt” ili “zakon o vrhovništvu” kojim Henrik VIII. postaje “jedini vrhovni poglavar Engleske crkve”⁵⁷ s gotovo neograničenim ovlastima interveniranja u crkvena pitanja. Raskid s papinstvom bio je nepovratno izvršen.

Nadbiskup Thomas Cranmer i kraljev tajnik Thomas Cromwell radili su na reformi Engleske crkve prilikom čega je ustrojena hijerarhija neovisna od Rima, a Biblija je prevedena na engleski jezik. Otpor u narodu pojavio se tek kada je kralj naredio zatvaranje samostana. Između 1537. i 1540. godine zatvoreni su svi veći samostani, a njihova imovina konfiscirana. Papa Pavao III. namjeravao je 1535. godine objaviti bulu izopćenja protiv Henrika VIII., no uskoro je odustao zbog političkih okolnosti.⁵⁸ Oklijevanje pape dovelo je do učvršćenja Reformacije i ubrzanog procesa uvođenja promjena u vjerski život. 1538. godine u bogoslužje se uvodi engleski jezik, a prvotnih “Deset članaka” je godinu dana kasnije smanjeno na “Šest članaka”. Ovakvi ukazi, predstavljali su prve ozbiljnije pokušaje u stvaranju nove crkvene doktrine koja je sve više naginjala protestantizmu mijenjajući tako tradicionalni katolički nauk. Primjerice, “Šest članaka” nalagalo je nauk o transsubstancijaciji, pričest pod jednom prilikom, svećenički celibat i redovničke zavjete, dopuštanje privatne mise i nužnost ispovijedi. Smrću Henrika VIII. i dolaskom Edvarda VI. na prijestolje, protestantska misao ušla je na velika vrata u život Engleske crkve. Dovoljena je pričest pod objema prilikama, u letcima i propovijedima pobijao se katolički nauk o euharistijskoj i misnoj žrtvi, liturgija se vodila na engleskom jeziku, umjesto mise uvela se služba riječi, a zakon o zabrani svećeničkog braka je ukinut. 1549. godine, objavljena je Knjiga zajedničke molitve (Book of Common Prayer) prema kojoj odobreni molitveni tekstovi izriču glavne postavke vjere.⁵⁹ Postojala su samo dva sakramenta, krštenje i sveta pričest. Edvarda VI. naslijedila je Marija Tudor koja je pokušala vratiti Englesku Crkvu pod okrilje Rima i tako restaurirati

---

⁵⁶ ISERLOH, *Reformacija*, 270.

⁵⁷ LINDBERG, *The European Reformations*, 302.

⁵⁸ ISERLOH, *Reformacija*, 274.

⁵⁹ ISERLOH, *Reformacija*, 276.

katolicizam. Tijekom njezine petogodišnje vladavine, povratak pravoj vjeri pokazao se nedostižnim ciljem. Nadalje, emigranti koji su se vratili s Kontinenta postali su nosioci izgradnje Anglikanske crkve pod Marijinom nasljednicom, Elizabetom I. Aktom uniformnosti⁶⁰ (1559.), postala je upraviteljem Crkve, a Engleskoj državnoj crkvi vraćena je vjeroispovijest i molitvenik iz doba Edvarda VI. koji je postao jedini zakoniti oblik bogoslužja. Protestantizam je dobio cijelu sliku u velikoj mjeri i zbog same kraljice Elizabete I. koju su slavili kao protestantski uzor iako je zadržala poneke katoličke tradicije. Odgovor se nije dugo čekao. Papa Pio IV. je 1570. godine proglasio Elizabetino izopćenje i svrgnuće. No, sankcija je još više približila Englesku Crkvu i Krunu, pa je položaj katolika bio još više otežan u tolikoj mjeri da su katolički svećenici protjerani iz zemlje, a prelazak na katoličanstvo je proglašeno veleizdajom. S druge strane, radikalnijim protestantima nije se sviđao način prakticiranja vjere koji je sadržavao neke rimokatoličke elemente u vjerskoj službi. Prozvani su puritancima – oni koji se zalažu za purifikaciju vjere.⁶¹ Bez obzira na puritansku agitaciju, Elizabetin vjerski dogovor ostao je netaknut. Protestantizam je uveden kao jedina vjera, a zakonom o vrhovništvu Crkva je stavljena pod kraljevsku vlast. Elizabeta I. je tako uspjela sačuvati golemu moć i utjecaj koju je Engleska imala u 16. stoljeću.

5. Odgovor papinstva – početak katoličke obnove

Katolička historiografija sklonija je razdoblje protureformacije nazivati katoličkom obnovom upućujući tako na kontinuitet nastojanja oko obnove Crkve koji je započeo prijelazom iz 15. u 16. stoljeće. Protureformacija je termin kojim se uglavnom u protestantskoj historiografiji označava razdoblje obnove Katoličke crkve i vjerskoga života u 16. i 17. stoljeću. Nadalje, protestantska historiografija smatra kako je protureformacija bila izravan odgovor Crkve na Reformaciju što je jednim dijelom i točno.

Glavni uzroci katoličke obnove bili su koncilijarizam 15. stoljeća, početak Reformacije, potreba za utvrđivanjem katoličkog nauka i dogmi te moderniziranje crkvene strukture i dušobrižništva. Reforma “glave i udova Crkve” bila je sve potrebnijom. Vjerski raskol je uzeo maha pa je papinstvo situaciju pokušalo riješiti diplomatskim putem. Zbog propusta i nesnalaženja u novoj društvenoj situaciji, reforma Crkve “odgođena” je za 1530-e godine. Pavao III. (1534. - 1549.) može se uzeti kao prvi papa koji je Katoličkoj reformi pripremio put. Pravim imenom Alessandro Farnese, brzo je napredovao u crkvenoj karijeri.⁶² Poput ostalih renesansnih papa, na visoke crkvene položaje postavljao je rođake, priređivao bogate zabave i ponašao se slično ostalim renesansnim papama. No, upravo je ovaj papa unutarnjoj reformi Katoličke crkve dao poticaj i smjer jer je uvidio krizu papinstva koju je trebalo

⁶⁰ *Isto*, 313.

⁶¹ HILLEBRANDT, *The age of the Reformation*, 198.

⁶² O njegovoj kardinalskoj karijeri vidi više: DUFFY, *Sveci i grešnici*, 161.

zaustaviti. Politika njegovog prethodnika, pape Klementa VII., bila je prije svega oportunistička. Diplomacijom i posredovanjem između velikih sila toga vremena, nije se postiglo praktički ništa, a Reformacija je još više napredovala stvaranjem novih grana protestantizma. Upravo je paradoksalan pontifikat Pavla III. bio novi početak koji će protestantskoj Reformaciji suprotstaviti Katoličku reformu. U doba svoga izbora, papa je znao vrlo malo o stanju u Njemačkoj. U razgovoru s papinskim nuncijem iz Beča, Petrom Pavlom Vergerijem mlađim (1498.-1565.), shvatio je da se više ne može odgoditi sazivanje koncila. No, ostvarenje toga nauma nije bilo jednostavno. Prije svega, luterani nisu željeli doći na papinski koncil koji bi se održao na talijanskom tlu i kojem bi predsjedavao papa. Car je htio da se njemu prepuste doktrinarna pitanja, na što papa Pavao III. nije želio pristati. Prva vidljiva reforma javila se 1537. godine kada je stvoren Reformni odbor od netom promoviranih kardinala čiji je zadatak bio sastaviti izvještaj o trenutnoj situaciji u Crkvi. Odbor je papi podnio izvještaj naziva "Consilium de emendanda Ecclesia"⁶³ (Odbor za popravljivanje Crkve). Utvrđeno je da je dijelom zbog ranije politike papinstva došlo do velikih problema unutar Crkve. Pozornost se prvenstveno usmjerila na crkvene zloupotrebe poput prodaje indulgencija, manjka duhovnosti u samostanima, heretičkog učenja na sveučilištima, izbjegavanja dušobrižništva i kurijalnih gomilanja nadarbina. Zbog velike otvorenosti izvještaja, nije naišao na veliku popularnost, ali obnova se nastavila. Kardinali Gasparo Contarini i Reginald Pole nadali su se pomirenju s luteranima dok je kardinal Gianpietro Caraffa zaslužan za stvaranje rimske inkvizicije, zbog čega će biti imenovan jednim od šest Velikih inkvizitora. Papa Pavao III. nastavio je s reformom administrativnog i financijskog ustroja papinstva kojom je ukinuo nepopularne izvore financija. Uz to, pružena je podrška Filipu Neriju, firentinskom laiku koji je laičkim propovijedima, hodočašćem po Rimu, izvođenjem sakralne glazbe, polako obnavljao duhovni život vjernika. Godine 1540. papa je izdao bulu kojom je priznao novoosnovanu Družbu Isusovu koja će postati najvažnija sila Katoličke obnove. Početci reforme su se nazirali, a zahtjevi za sazivanjem koncila bili su sve glasniji. Nakon što su stvoreni preduvjeti za održavanje općeg reformnog koncila, odlučeno je da će Trident postati mjesto održavanja prijeko potrebnog crkvenog sabora.

6. Zasjedanje Tridentskog koncila

Neosporno najveća zasluga pape Pavla III. za Katoličku reformu jest saziv Tridentskog koncila. Međutim, javili su se početni neuspjesi oko sazivanja sabora. Zbog čestih ratova između cara Karla V. i francuskog kralja Franje I. zasjedanje koncila se neprestano odgađalo. Stoga je papinski nuncij Giovanni Morone s carskim staležima u Speyeru dogovorio mjesto održavanja koncila.⁶⁴ Zahtjevima sta-

---

⁶³ COLLINSON, *Reformacija*, 132.

⁶⁴ Hubert JEDIN, *Crkveni sabori*, Zagreb, 1997, 107.

leža odgovarao je Trident, grad u talijanskim Alpama i na području Carstva. Dva tjedna nakon objavljivanja sazivne bule 1542. godine izbio je novi francusko-carski rat. Postalo je očito da će do novog saziva koncila proći nekoliko godina. U prosincu, 1545. godine u prisustvu trideset i jednog biskupa (s vremenom će broj porasti na 270 biskupa), s radom je započeo koncil u Tridentu.⁶⁵ Devetnaesti opći crkveni sabor koji će s prekidima trajati od 1545. do 1563. godine predstavljao je svojevrsni uspjeh papinske diplomacije.

Povijest sabora može se podijeliti u tri glavna razdoblja: od 1545. do 1547., od 1551. do 1552., i od 1562. do 1563. godine.⁶⁶ Najznačajnije je ovo posljednje razdoblje zbog donošenja dogmatskih dekreta i programa Katoličke obnove. Tridentiski sabor imao je nekoliko ciljeva od kojih je prvo trebalo ukinuti crkveni raskol, a zatim se posvetiti unutarnjoj obnovi Crkve i vjerskog života. Održano je dvadeset i pet javnih sjednica, glavnina posla obavljala se radomu odborima i kongregacijama, a čitavo vođenje sabora bilo je u rukama papinih izaslanika. Glavne rasprave su se vodile oko sakramenata, rezidiranja i osposobljavanja svećenstva za kvalitetnije obavljanje svojih funkcija. Tijek koncila odvijao se u tri glavna dijela.⁶⁷ Prvo je kongregacija teologa, u kojoj su se nalazili školovani teolozi, raspravljala o predloženim problemima. Zatim su generalne kongregacije premeta s pravom glasa raspravljale o reformskim prijedlozima, a izabrani izaslanici su brinuli o formulaciji dekreta. Svečane sjednice održavale su se u katedrali svetog Vigilija.⁶⁸ U uvodnom dekretu koncila prvog zasjedanja, papa Pavao III. jasno daje do znanja da je papinstvo u кризи i da je pritom potrebna reforma.⁶⁹ U prvom razdoblju zasjedanja, sabor je donio univerzalne odluke koje su se ticale spornih pitanja poput prihvaćanja apostolske tradicije, Svetoga pisma i latinskog prijevoda Biblije (Vulgate). Stalo se u obranu ideje o Istočnom grijehu nasuprot reformskom shvaćanju prema kojem grijeh ostaje i nakon krštenja. Prava i vjerna izjava vjere sažeta je u Apostolskom Vjeronanju. Dekret o opravdanju pojašnjava kako se opravdanje postiže jedino u Kristu, a vjera je početak svakog spasenja i temelj opravdanja. Sedmo zasjedanje odredilo je broj sedam za sakramente koje je ustanovio Krist.⁷⁰ Zbog izbivanja bolesti pjegavog tifusa, koncil se premješta u Bolognu i ostaje tamo sve do 1550. godine. U međuvremenu, papa Pavao III. umire, a nasljeđuje ga Julije III. (1550.-1555.) čije će vra-

⁶⁵ *Isto*, 109.

⁶⁶ LINDBERG, *The European Reformations*, 339.

⁶⁷ *Isto*, 110.

⁶⁸ Više o koncilu: JEDIN, *Crkveni sabori*, 100.-130.; LINDBERG, *The European Reformations*, 338.-345.; ISERLOH, *Reformacija*, 378.-412.

⁶⁹ "...for the increase and exaltation of the Christian faith and religion; for the extirpation of heresies; for the peace and union of the Church; for the reformation of the Clergy and Christian people; for the depression and extinction of the enemies of the Christian name, to decree and declare that the sacred and general council of Trent do begin, and hath begun?" Concilium Tridentinum, sessio I., 13. dec. 1545., "Decretum de inchoando Concilio", prema latinskom izvorniku i u prijevodu na engleski jezik koji je dostupan na internet stranici: <http://history.hanover.edu/texts/trent/ct01.html>, 2. listopada 2013.

⁷⁰ Concilium Tridentinum, sessio VII., 3. mart. 1547., "Decretum I de sacramentis" (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct07.html>, 2. listopada 2013.).

ćanje koncila u Trident označiti početak druge faze u provedbi crkvene reforme. Na trinaestoj sjednici definiran je nauk o euharistiji – stvarno prisustvo Krista snagom transspustancijacije.⁷¹ Četrnaesta sjednica definirala je dekrete o sakramentima pokore (pokora se sastoji od tri dijela: skrušenja, ispovijedanja i pokajanja) nasuprot luteranskoj nauci da se pokora sastoji u sjećanju na krštenje i da je bitno pokorničko raspoloženje. Nadalje, dekret o bolesničkom pomazanju inzistirao je na sakramentalnom karakteru.⁷² Međutim, nastavak rada koncila bio je sve upitniji. Dolazak protestanata nakon povratka u Trident zaoštrio je odnose zbog toga što su tražili podvrgavanje pape koncilu, oslobođenje vjernosti biskupa od pape i novu raspravu o ranije donesenim dekretima. Uz to, kalvinizam se sve više širio Francuskom pa je postojala realna opasnost da ona otpadne od katoličanstva. Godine 1552. odlučeno je da se koncil razilazi na neodređeno vrijeme. Privremeni prekid označio je još uvijek prisutnu ovisnost o vanjskim silama koje su nastojale podrediti koncil svojim interesima. Problem je bio taj što nije na zadovoljavajući način riješeno pitanje reforme Crkve. Dekreti nisu bili pravovaljani jer im je nedostajala papina potvrda, a također nisu bila utvrđena sva vjerska naučavanja. Plan je bio da se pitanje reforme prenese u Rim na međunarodni biskupski skup, ali zbog carskog protivljenja ideja je napuštena. Za nasljednika Julija III., Pavla IV. (1555.-1559.), nastavak koncila ostao je izvan njegovih razmišljanja. Umjesto da se nadoveže na već gotovo završenu bulu svoga prethodnika, sazvao je odbor kardinala, teologa i glavara vjerskih redova i tako dodatno produžio sabor. Pontifikat je obilježio ratom protiv Španjolske, a između ostalog uveo je Rimski indeks zabranjenih knjiga zbog čega se djelovanje inkvizicije pojačalo. Situacija se promijenila tijekom pontifikata novoga pape, Pia IV. (1559.-1565.). Koncil se iznova sastao 1562. godine i trajao je svega godinu dana. Zasigurno, bilo je to najuspješnije i najplodnije zasjedanje sabora u Tridentu. Međutim, zasjedanje nije krenulo u zacrtanom smjeru. Javili su se prvi problemi i prve nesuglasice. Zbog neriješenog pitanja o dužnosti rezidiranja, ali i međusobnih optuživanja i raznovrsnih spleta, u isti mah javila se kriza unutar kardinalskog kolegija i njegova odnosa prema papi. Koncil je tapkao na mjestu i postao je moguć raspad. Tada je papa Pio IV. poduzeo važne korake i svog najboljeg diplomata i suradnika kardinala Moronea stavio u prvi plan. No, prije nego se nešto više kaže o ulozi kardinala Moronea i završetku koncila, treba spomenuti dekrete koji su bitni za razumijevanje i način provedbe Katoličke obnove.

Dekreti Tridentskog koncila osim što definiraju sporne dogmatske istine, donose i čitav niz odluka koje se tiču obnove unutarnjih struktura Katoličke Crkve. Koncil je veliku pažnju posvetio pitanjima dušobrižništva i obveze rezidiranja. Disciplina u crkvenim redovima spustila se na zabrinjavajuću razinu, stoga su crkvene vlasti odlučile poraditi na tome. Primjerice, u prvom poglavlju drugog dijela šestog

---

⁷¹ Concilium Tridentinum, sessio XIII., 11. oct. 1551., “Decretum de sanctissimo Eucharistiae Sacramento” (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct13.html>, 2. listopada 2013.).

⁷² Concilium Tridentinum, sessio XIV., 25. nov. 1551., “Doctrina de sanctissimis Penitentiae, et extremae Unctionis Sacramentis” (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct14.html>, 2. listopada 2013.).

zasjedanja govori se o obvezi rezidiranja za biskupe i župnike⁷³ na što se nadovezuje peto poglavlje koje zahtijeva obavljanje dužnosti u određenoj dijecezi.⁷⁴ Drugi dio sedmog zasjedanja odnosi se na obnovu dušobrižništva, ali i osudu nepopularnih načina uživanja crkvenih službi. U drugom poglavlju staje se na kraj pluralizmu i sinekurama tako što se za svećenike određuje obavljanje službe samo u jednoj crkvi,⁷⁵ dok se problem sinekura obrađuje u trećem poglavlju u kojem se inzistira na dušobrižništvu i njegovom obavljanju od strane sposobnih i obrazovanih pojedinaca.⁷⁶ Poglavlje četiri sprječava zadržavanje više crkvenih nadarbina. U suprotnom, crkvene nadarbine će im biti oduzete.⁷⁷ Sedmo poglavlje navodi obvezu redovite vizitacije župa što je tijekom srednjega vijeka bilo neredovito i proizvoljno.⁷⁸ Lokalni ordinarij, biskup, nadležan je za sve vizitacije koje se trebaju obavljati svake godine. Kako bi se poboljšao način izabiranja prikladnih osoba za crkvenu službu, biskup ima završnu riječ u ispitivanju i potvrđivanju pojedinca za svećeničku službu – o tome više govori trinaesto poglavlje sedmog zasjedanja.⁷⁹ Uvod drugog dijela četrnaestog zasjedanja odnosi se na savjetovanje, ali i opominjanje klera od strane biskupa za bolje obavljanje crkvene službe. Biskup ima pravo suspendirati svećenika ako se ispostavi da je promoviran nepropisno ili da je nekompetentan,⁸⁰ a osim toga pazi se i na propisno odijevanje, u skladu s crkvenim odredbama.⁸¹ Drugim riječima, biskupi su dobili obvezu nadgledanja moralnog života, uz što se vežu veće ovlasti i veća odgovornost. Poglavlje dvanaest zabranjuje ono s čim se papinstvo neprestano borilo. Sprječava se laički patronat nad svećenicima jer samo biskup i papa imaju pravo brinuti o obnašanju pojedinih crkvenih službi, a ne svjetovne lokalne vlasti.⁸² Osamnaesto poglavlje dvadeset i trećeg zasjedanja bavi se odgojem i obrazovanjem budućih svećenika. Donesena je odluka o obvezi podizanja sjemeni-

---

⁷³ Concilium Tridentinum, sessio VI., 13. ian. 1547., “Decretum de iustificacione”, caput I. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct06.html>, 2. listopada 2013.)

⁷⁴ Concilium Tridentinum, sessio VI., caput V. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct06.html>, 2. listopada 2013.)

⁷⁵ Concilium Tridentinum, sessio VII., caput II. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct07.html>, 2. listopada 2013.)

⁷⁶ Concilium Tridentinum, sessio VII., caput III. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct07.html>, 2. listopada 2013.)

⁷⁷ Concilium Tridentinum, sessio VII., caput IV. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct07.html>, 2. listopada 2013.)

⁷⁸ Concilium Tridentinum, sessio VII., caput VII. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct07.html>, 2. listopada 2013.)

⁷⁹ Concilium Tridentinum, sessio VII., caput XIII. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct07.html>, 2. listopada 2013.)

⁸⁰ Concilium Tridentinum, sessio XIV., Prooemium. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct14.html>, 2. listopada 2013.)

⁸¹ Concilium Tridentinum, sessio XIV., caput VI. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct14.html>, 2. listopada 2013.)

⁸² Concilium Tridentinum, sessio XIV., caput XII. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct14.html>, 2. listopada 2013.)

šta za klerike i načinu obrazovanja u njima.⁸³ Sveti Sinod naređuje da se u svim katedralnim, metropolitanskim i ostalim crkvama religiozno obrazuje i da se njeguje crkvena disciplina. Osim toga, inzistira se da siromašnija djeca također imaju pravo na školovanje, bogati će pohađati sjemenište na svoj trošak, a biskup je zadužen za brigu i obrazovanje mladih klerika. Treba reći kako se ovom odlukom nastoji učvrstiti već postojeći sustav obrazovanja koji je zanemaren tijekom godina, tako što se sada samo jasno utvrdio i definirao. Drugim riječima, sjemeništa su usmjerila daljnji razvoj školstva. Nadalje, kao jedna od bitnih odluka koja se provodi od Tridenta je vođenje krsnih i ženidbenih matica, što sa sobom povlači i zabilješke o redovitim vizitacijama – o tome ima više govora u dvadeset i četvrtoj sjednici koja između ostalog uređuje način sklapanja pravovaljanog braka.⁸⁴ Posljednje, dvadeset i peto zasjedanje utvrdilo je nauk o postojanju čistilišta koji protestanti odlučno odbacuju zajedno sa štovanjem svetaca i svetačkim relikvijama.⁸⁵

Treba reći kako je dvadeset i treće zasjedanje, održano 1563. godine, postalo prekretnicom koncila. Svima zajednički bio je zahtjev da se u interesu dušobrižništva učvrsti vlast biskupa nad svjetovnim i redovničkim klerom. Uzimajući u obzir ove reformske želje, kardinal Morone sastavio je opširan prijedlog za reformu od četrdeset i dva poglavlja koji je nakon prerade i rasprave prihvaćen na završnim sjednicama koncila. Taj prijedlog je regulirao imenovanje i službenu dužnost kardinala i biskupa, organiziranje dijecezanskih sinoda godišnje i provincijskih svake treće godine, dužnost biskupskih vizitacija svojih dijeceza, reformu kaptola, župnu organizaciju i župsku propovijed. Moroneovi reformni dekreti čine jezgru svega onoga što je raspravljano u Tridentu i obično se nazivaju “tridentinskom reformom”.⁸⁶ Zaključno zasjedanje bilo je ono dvadeset i peto te je završilo u prosincu 1563. godine, a papa Pio IV. je u siječnju 1564. godine bulom “Benedictus Deus”⁸⁷ potvrdio sve dekrete bez izmjene te im na taj način dao pravovaljanost. Koncil u Tridentu održao se s velikim zakašnjenjem, za vrijeme kojeg se raskol u Crkvi proširio i učvrstio. S jedne strane, Trident je odgovor na Reformaciju. Međutim, s druge strane, bilo je potrebno utvrditi učenje o spornim točkama poput pitanja o opravdanju, sakramentima, čistilištu, transsupstancijaciji, ali i obnoviti unutarnje strukture Crkve. Koncil je dao jasna načela teologiji i propovijedanju vjere, a protestantskoj Reformaciji suprotstavio je Katoličku reformu. Bitno je naglasiti to da je Trident uveo malo toga novog, on je svojim dekretima rasulo u crkvenoj organizaciji doveo u red. Zahvaljujući posttridentskim papama, ali i Isusovcima, koncilski dekreti nisu ostali mrtvo slovo na papiru nego su ušli u život Crkve. Cilj je bio isti, obnova Crkve i vjerskog života u smislu Katoličke reforme.

---

⁸³ Concilium Tridentinum, sessio XXIII., 15. iul. 1563., “Doctrina de Sacramento Ordine”, caput XVIII. (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct.23.html>, 2. listopada 2013.)

⁸⁴ Concilium Tridentinum, sessio XXIV., 11. nov. 1563., “Doctrina de sacramento matrimonii” (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct24.html>, 2. listopada 2013.)

⁸⁵ Concilium Tridentinum, sessio XXV., 3-4 dec. 1563., “Decretum de Purgatorio” (<http://history.hanover.edu/texts/trent/ct25.html>, 2. listopada 2013.)

⁸⁶ JEDIN, *Crkveni sabori*, 127.

⁸⁷ LINDBERG, *The European Reformations*, 343.

7. Družba Isusova

Utemeljitelj Družbe Isusove je sveti Ignacije Loyola. Predodređen za karijeru tipičnog dvorjanina, ubrzo ulazi u vojnu službu tijekom koje 1521. godine biva ranjen za vrijeme rata s Francuzima. Nakon povlačenja iz vojske, okreće se vjerskoj i viteškoj literaturi.⁸⁸ Uvidjevši kakve su sve herojske pothvate sveci radili zbog Krista, shvatio je koliko je njegov dosadašnji život bio isprazan i promašen. Kroz duge molitve, post i vizije doživio je istinsko preobraćenje. Svoj duhovni razvoj sustavno je prikazao u knjizi *Duhovne vježbe* koje obuhvaćaju načine ispitivanja savjesti kroz molitvu i meditaciju kako bi se vježbenik – onaj koji obavlja vježbe, očistio od grijeha i postigao čistoću života.⁸⁹ Svojim sadržajem i značenjem, Vježbe podsjećaju na svaku redovničku regulu, a Loyolina vjerska uvjerenja i ideje zapravo su bile napomene i upute svakom čovjeku kako pravilno živjeti u duhu katolicizma. Njegov nauk je bio nastavak srednjovjekovnog vjerskog pokreta “devotio moderna”⁹⁰ koji je nastao kao posljedica tadašnjih intelektualnih i vjerskih previranja. Može se definirati kao pokret laičke pobožnosti prema kojem su laici dobili pravo samostalno upravljati svojim vjerskim životom, oduzimajući na takav način monopol vrhovima Katoličke crkve. Upravo će na temeljima ovakvih Loyolinih vjerskih uvjerenja biti začeta Družba Isusova.

Tijekom svoga školovanja počinje intenzivnije propovijedati, a prve korake ka stvaranju novog crkvenog reda radi u Parizu gdje se povezuje s istomišljenicima. 1534. godine sedam pariških studenata zavjetovali su se jedan drugom na siromaštvo tese ovaj događaj smatra prvim impulsom za kasniji nastanak Družbe Isusove.⁹¹ Godinu dana kasnije, Loyola i njegova skupina primaju svete redove, a po završetku studija u Parizu namjeravali su hodočastiti u Jeruzalem. Kako nisu mogli ostvariti planirano hodočašće, zatražili su prijam kod pape Pavla III. kako bi se “namjesniku Krista stavili na raspolaganje u svemu za što on smatra da bi moglo pridonijeti slavi Božjoj i spasenju duša”.⁹² S obzirom na sve ono što se već dogodilo od Lutherove pobune 1517. godine, postojali su veliki izgledi da papa prihvati ponudenu pomoć. Stoga je Pavao III. 1540. godine bulom “Regimini militantis Ecclesiae”⁹³ kanonski priznao Družbu Isusovu – Isusovce koji će postati najvažnija sila u Katoličkoj reformaciji. Ciljevi novoga reda zasnivali su se na duhovnoj obnovi, suzbijanju neznanja, grijeha i praznovjerja, propovijedi, misionarskom radu te brizi za bolesne, siromašne i gladne. Zbog trenutka u kojem su nastali, bilo je lako pretpostaviti namjere Crkve koja bi time uputila izravan odgovor na Lutherove i Calvinove napade. No, Loyola i njegovi istomišljenici nisu namjeravali stupiti na čelo protureformacije, iako kako je

⁸⁸ Jonathan WRIGHT, *Isusovci: misije, mitovi i povijesti*, Zagreb, 2006., 26.

⁸⁹ Sveti Ignacije LOYOLSKI, *Načela duhovnosti*, priredio Vladimir Horvat, Split, 2008., 93.; Andre RAVIER, *Ignacije Lojolski osniva Družbu Isusovu*, Zagreb, 2006., 456.-467.

⁹⁰ HORVAT, Uvodna studija u: *Načela duhovnosti*, 8.; Duffy, *Sveci i grešnici*, 151.

⁹¹ WRIGHT, *Isusovci*, 31.

⁹² *Isto*.

⁹³ HORVAT, Uvodna studija u: *Načela duhovnosti*, 8.

Družba rasla, sve je više djelovala u suzbijanju krivovjerja. Isusovci su bili idealna skupina u kojoj je Pavao III. uvidio korist koja nije bila upletena u sukob s protestantizmom. Glavna im je djelatnost bila obrana i širenje vjere dok će rastući utjecaj proširiti na sve domene djelovanja. Stoga nije manjkalo ideja za stvaranje mita koji je ostao popularan do danas, po kojem je Družba prvenstveno nastala kao odgovor na Reformaciju. Protestantska historiografija nije prezala poistovjećivati postanak isusovačkog reda s Đavoljim djelom i nazivati Ignacija Loyolu Đavoljim djetetom.⁹⁴ Davanje temelja širenju pogrešnih zamisli bila je najopasnija politika. U takvoj situaciji Isusovci kao vješti retoričari ulazili su u polemiku sa svojim suparnicima iz redova protestanata. Sudjelovali su i na Tridentском koncilu kao papinski teolozi, da bi po završetku sabora postali glavni nositelji i provoditelji Katoličke obnove. Do kraja šesnaestog stoljeća Isusovci su se razvili u pravu internacionalnu organizaciju sa sjedištima u Europi, Aziji i Americi.⁹⁵

Prvotna Loyolina ideja o povezivanju nekolicine istomišljenika pretvorila se u ono što postanak Isusovaca nije trebao biti. Neobična vremenska podudarnost i splet okolnosti učinili su to da je Družba postala glavno oružje za borbu protiv protestantizma. Za protivnike Rima, Isusovci su oduvijek bili slijepo odani papini vazali, gorljivi protivnici svakog nekatoličkog nauka. Unatoč tome, Družba Isusova uspjela je u duhu Katoličke obnove očuvati svoju posvećenost misionarskom i pastoralnom radu s naglaskom na odgojno – obrazovni karakter.

ZAKLJUČAK

Šesnaesto stoljeće je bilo vrijeme promjena i sukoba. Reformacija je bila prijelomni trenutak kako za društvene i političke tako i za vjerske odnose. Martin Luther je svojim novim idejama ponudio drugačije odgovore na stara pitanja. Jednostavnost Lutherovog nauka učinila je Reformaciju dostupnijom i prihvaćenijom među svim slojevima stanovništva. Katolička Crkva, s druge strane, u početku nije bila spremna odgovoriti, jer je papinstvo bilo zaokupljeno svojim unutarnjim problemima. Reformacija je tako dobila plodno tlo za puštanje korijenja i daljnje nezaustavljivo širenje. Iako je bilo govora o sazivanju koncila i provedbi prijeko potrebne reforme, pape u prvim desetljećima 16. stoljeća još uvijek nisu bili dovoljno spremni suočiti se s ozbiljnosti situacije.

Odgovor se morao čekati sve do pontifikata Pavla III., kada je odlučeno da će se započeti s Katoličkom obnovom sazivanjem Tridentskog koncila, najvažnijeg crkvenog sabora 16. stoljeća. Reforma “glave i udova Crkve” sada je napokon mogla početi. Koncil u Tridentu održao se s velikim zakašnjenjem, a za to vrijeme se kršćanski raskol proširio i učvrstio. Međutim, svojim jasnim načelima i odlukama koncil je protestantskoj Reformaciji suprotstavio Katoličku reformu te time poka-

---

⁹⁴ WRIGHT, *Isusovci*, 33.

⁹⁵ LINDBERG, *The European Reformations*, 338.

zao snagu i odlučnost Crkve da se ipak suoči s novim izazovima proizašlima iz Lutherova učenja. Obraćanje Ignacija Loyole, pisanje *Duhovnih vježbi*, povezivanje s istomišljenicima i odlazak u Rim stvorili su temelje za osnutak novog crkvenog reda određenog da djeluje po svim dijelovima svijeta postavši tako najučinkovitijom zajednicom koja je provodila Katoličku obnovu.

Može se reći kako je Reformacija protresla Crkvu do temelja i suočila ju sa svim njenim nedostacima i propustima. Europa se tada upoznala s religijskim, društvenim i kulturalnim pluralizmom koji je bio prožet duhom promjene i entuzijazma. Osjećala se spremnost za uvođenje novih razmišljanja, a podrška Reformaciji nije nastala samo zato što su ljudi prihvatili drugačije ideje, nego zato jer su mislili da im one otvaraju put prema jasnijem poimanju crkvenog nauka. Reformacija je potaknula sekularizaciju vjere, a k tome i veću laicizaciju jer je prestala biti namijenjena samo uskom krugu ljudi. Papinstvo se našlo suočeno s prvim većim izazovom koji je s jedne strane uzrokovao rascjep zapadnog kršćanstva, dok je s druge označio početak prijeko potrebne reforme unutar same Crkve pa je tako prvotni nedostatak odlučnosti kurijalne administracije omogućio da Reformacija postane jak vjerski i društveni pokret. Papinstvo je ipak pronašlo način da se odupre i potvrdi autoritet.

IZVORI

1. Sveti Ignacije LOYOLSKI, *Načeladuhovnosti*, priredio Vladimir Horvat, Split, 2008.
2. Martin LUTHER, *Temeljni reformatorski spisi*, Zagreb, 2006.
3. Dekreti Tridentuskog koncila: <http://history.hanover.edu/texts/trent.html>

LITERATURA

1. BAINTON, Roland Herbert, *Na tome stojim – život Martina Luthera*, Zagreb, 2002.
2. BEDOUELLE, Guy, *Povijest Crkve*, Zagreb, 2004.
3. COLLINSON, Patrick, *Reformacija – kratka povijest*, Zagreb, 2008.
4. DUFFY, Eamon, *Sveci i grešnici – povijest papa*, Rijeka, 1998.
5. HILLERBRAND, Hans, The age of the Reformation, u: *The Christian World. A Social and Cultural History of Christianity*, ur. Geoffrey Barraclough, London, 2003.
6. ISERLOH, Erwin, Od crkvenog zrelog srednjeg vijeka do predvečerja reformacije, u: *Velika povijest Crkve*, sv. 3/2, ur. Hubert Jedin, Zagreb, 1993.
7. ISERLOH, Erwin, Reformacija, katolička reforma, protureformacija, u: *Velika povijest crkve*, sv. IV., ur. Hubert Jedin, Zagreb, 2004.
8. JEDIN, Hubert, *Crkveni sabori*, Zagreb, 1997.
9. LINDBERG, Carter, *The European Reformations*, Wiley – Blackwell, 2010.
10. LOHSE, Bernhard, *Martin Luther – život i djelo*, Zagreb, 2006.
11. RAVIER, Andre, *Ignacije Lojolski osniva Družbu Isusovu*, Zagreb, 2006.
12. WRIGHT, Jonathan, *Isusovci: misije, mitovi i povijesti*, Zagreb, 2006.

MONIKA ĐURAK

The Papacy and The Reformation from 1517 to 1563

Summary

The emergence of the protestant Reformation in 1517 was the breaking point in social, political and especially in religious history of the 16th Century. Due to the simplicity of Luther's religious doctrine, the Reformation soon became widely accepted among all social groups (nobles, citizens and peasants). In the beginning, Papacy was not prepared to respond to that new religious and social movement. Pope Paul III first realized severity of situation and danger it posed for the unity of the universal Church. He convened the Council of Trent (1545-1563), and started Catholic renewal. Even though they were not founded to become leaders of the papal renewal strategy, members of the new religious order, Jesuits, were one of strong pillars in the Catholic renewal. Catholic Church had shown the strength and determination to oppose new challenges and also will to reform its internal structures and religious life. Although the Reformation became strong social movement, the Papacy found the way to confront it and finally, confirm its religious, social and political authority.

Keywords:

Papacy, Reformation, Catholic Renewal, Martin Luther, Council of Trent, Branches of Protestantism, Jesuits, 16th Century

Ranonovovjekovna Azija i europski kolonizacijski procesi*

Autor u svom radu polazi od velikih zemljopisnih otkrića i društvenih promjena ranonovovjekovlja koja su se odvijala u Europi. Određene države ostvarile su primat u vanjskoj politici i trgovini te su nastojale osnažiti svoja gospodarstva i kugom posrnulo stanovništvo. Na temelju spomenutih zemljopisnih otkrića, bogate su dinastije financirale osvajanja Novog Svijeta. Iste mehanizme pokušali su ostvariti na području jugoistočne i istočne Azije, no drugačije strukture vlasti i društva nisu im to dopuštale. S naglaskom na specifičnost jugoistočne i istočne Azije, autor suprotstavlja “dominatnu” Europu i neistraženu i “zaostalu” Aziju. Upravo je ranonovovjekovlje kao razdoblje odredilo povijesne susrete dviju različitih civilizacija i kultura.

Ključne riječi:

trgovina, Novi Svijet, Azija, Europa, ranonovovjekovlje, kolonizacija, strukture vlasti, društvo

1. Uvod

Ranonovovjekovna Azija kao pojam izaziva znatiželju i ima pomalo zagonetni ton, koji me je i inspirirao. Budući da je moja oduševljenost azijskim prostorom prisutna od malena, kao povjesničar htio sam saznati nešto više o tom području o kojem se u Hrvatskoj malo ili gotovo ništa ne zna. Ranonovovjekovlje kao povijesno razdoblje upoznao sam tijekom studiranja, i učinilo mi se kao prava polazišna točka za razumijevanje azijskog područja. Upravo to razdoblje želim više upoznati kroz spektar euro-azijskih odnosa. Želim otkriti kako su pokrenuta velika geografska otkrića koja su izmjenila tadašnji svijet, kakvo je bilo političko i gospodarsko stanje jugoistočne i istočne Azije, te koji su sve politički centri Europe utjecali na

---

* Ovaj rad je ponešto izmjenjen tekst baccalauratskog rada kojega je Goran Dejanović, studentski smjer Povijest/Kroatologija, napisao u rujnu 2012. godine. Mentorica: doc. dr. sc. Ivana Jukić.

odnose s Azijom. Azijski kontinent je kao pojam veliko područje, i ne može se cijelo obuhvatiti u ovakvom tipu rada, a ja bi se želio ograničiti na prostor jugoistočne i istočne Azije. Želio bih upoznati i razumjeti njihove svjetonazore, tradiciju i običaje. Mnoge kontroverze vezane su za rad isusovaca na azijskom tlu, što bih također želio podrobnije istražiti. Trgovački sustavi, smjena monopolista i sila nad jugoistočnom Azijom, to je ono o čemu ću diskutirati i pokušati dati svoje mišljenje. Samim uvođenjem zaintrigirao sam samog sebe, nadam se da ću i Vas.

2. Ozračje ranonovovjekovlja (1500. – 1800.)

Ranonovovjekovlje označilo je novi uspon Europe pa i Svijeta u svakom pogledu. Gospodarski, ekonomski, kulturni, društveni i znanstveni aspekti utjecali su u to doba na svijest ljudi i njihovo novo poimanje svijeta oko sebe. Općeprihvaćeno je mišljenje da je Kolumbovo otkriće Novog svijeta 1492. godine (današanje Amerike) ili pomorsko putovanje Vasca da Game oko Rta Dobre nade tj., Afrike bilo inicijator svih ostalih zbivanja i pojava u ranonovovjekovlju. No, nisu to jedini događaji koju su potaknuli razvoj i uspon Europe. Važno je za izdvojiti pojavu tiskane knjige koja je donjela veliku prevagu u razvoju znanosti i književnosti. U razdoblju od 1450. do 1525. godine uvode se nove tehnike ratovanja, a u Rimu 1500. godine Nikola Kopernik izlaže svoju teoriju o gibanju Zemlje oko svoje osi. Neupitan je europski raskid sa starim naslijeđem, jer već 1500. godine europski trgovci i pomorci prenose svoja iskustva i dostignuća drugim narodima i kulturama. Čovjek ranomodernog doba okrenut je naslijeđu antike, počinje istraživati i tragati za novim spoznajama. Uz već spomenutog Kopernika, mnogi su znanstvenici, kao Erazmo Roterdamski, Thomas Moore, Isaac Newton, Galileo Galilei, Voltaire iznijeli svoje teorije na području fizike, astronomije, geografije i filozofije¹. Poznati znanstvenici svojim inovacijama i saznanjima uzrokovali i promjene u društvenom i crkvenom životu. Martin Luther upozorio je na ozbiljne probleme s kojima se sučeljava crkva i društvo, a kao rezultat toga nastao je pokret reformacije i katoličke obnove. Religijske reforme, nova znanstvena i geografska otkrića utjecali su na novi čovjekov pogled na svijet.² Sve to utječe i na društvena previranja tog doba. Dovodi se u pitanje tradicionalno shvaćanje obitelji i obiteljskog poretka, a kao izravna posljedica javlja se želja za emancipacijom i pravima žena. Stvaraju se sve veće razlike između običnog puka i obrazovane društvene elite, a česta je pojava prostitucije zbog siromaštva i neimaštine. Poneki ljudi bivaju marginalizirani i proganjani samo zbog drugačijeg mišljenja, rituala ili odjeće. Ovo zvuče kao odlike nekog prošlog vremena, točnije srednjeg vijeka, ali vidimo da su svoje mjesto našli i u ranom novom vijeku.

---

¹ Erazmo Roterdamski (1465.-1536.) - nizozemski humanist, književnik, filolog i filozof.
Sir Isaac Newton (1643.-1728.) – engleski fizičar, astronom i matematičar
Galileo Galilei (1564.-1642.) – talijanski matematičar, fizičar i astronom
Thomas Moore (1779.-1852.) – engleski pjesnik, pjevač i zabavljač
Voltaire (1694.-1778.) – francuski filozof, književnik i povjesničar (izvor: www.wikipedia.org)

² BRAUDEL, Fernand, *Povijest civilizacije*, Zagreb 1990., str. 305

Ono što svakako treba definirati, ranonovovjekovlje, donijelo je revoluciju u svim sferama ljudskog života. Znanstvene i gospodarske inovacije, nove ratne tehnike, stvaralački i istraživački duh diljem svijeta, pa i upornost i hrabrost te konkurentnost i politički interesi velikih sila utjecali su na promjene kako u Europi, tako i u svijetu. Čitajući literaturu, shvatio sam kako je to doba zapravo “revolucija” prije revolucije. To je ono što me impresioniralo, jer zapravo stvoreni su temelji za demografski, ekonomski i politički “bum” Europe. Zapanjujuć je nagli i probuđeni istraživački duh čovjeka, kojim je pokrenuo trgovinu svjetskih razmjera i time probudio usnulo srednjovjekovno društvo. Upravo je zbog toga ranonovovjekovlje intrigantno i zanimljivo povijesno doba.³

2.1. Velika geografska otkrića i početne kolonizacije Novog svijeta

Velika geografska otkrića u uskoj su vezi s razvojem i gospodarskim usponom Europe. Počeci putovanja i istraživanja pomoraca sa Atlantika daju poseban značaj vremenu i direktno iniciraju utrku u kolonizaciji i osvajanju novih područja. Sredozemno more postaje poprište različitih europskih sukoba te prestaje biti jedino središte europske trgovine, a kao novo odredište trgovine ističe se Atlantski ocean. Razvoj i buđenje trgovine, te društvene i demografske promjene idu u prilog prilikama na zapadu Europe što dokazuje njegovu političku i ekonomsku dominaciju u 16. stoljeću i kasnije. Atlantske države, prvenstveno Portugal i Španjolska, svoju su moć i silu iskazivale upravo otkrićima novih zemalja i kontinenata. Još u srednjem vijeku razni su se pomorci interesirali za nove zemlje i naravno njihova bogatstva, ali prava ekspanzija i rezultati vidljivi su u 15 i 16. stoljeću.

Razlozi putovanja i istraživanja razlikuju u svakoj pojedinoj državi, no svi ma je na prvom mjestu vlastiti ekonomski i politički interesi. To dokazuju i vladari pojedinih država koji financiraju pomorske ekspedicije želeći tako osigurati gospodarsku i ekonomsku pozadinu. Takva djelatnost dovodi do kolonizacije širokih razmjera, zapravo pretvaranja novootkrivenih zemalja u izvore sirovina i plemenitih metala te pokušaj pokrštavanja domorodačkog stanovništva. Europski trgovci i pomorci nameću svoje kulturne i vjerske vrijednosti osvojenim krajevima što često dovodi do krvavih sukoba, posebice u sjevernoj i južnoj Americi.

Počeci pomorskih putovanja pripadaju Portugalcima i Španjolicima. Godine 1415. pod krinkom borbe kršćanstva i islama, a da bi zapravo ostvarili monopol nad trgovinom zlata Portugalci kreću u istraživanje i postupno koloniziranje zapadne obale Afrike. Cilj: pronalazak morskog puta do Indije. Važna je godina 1487. kada je Bartolomeo Diaz oplovio Afriku, stigavši do rta Dobre nade, a deset godina kasnije točnije u svibnju 1498. Vasco de Gama⁴ dolazi do obala Indije. Afrika i Indija bile

---

³ BRAUDEL, *Civilizacije kroz povijest*, str. 320

⁴ Bartolomeo Diaz (1450.-1500.) - portugalski pomorac i istraživač Vasco da Gama (1460.-1524.) - portugalski pomorac i istraživač (izvor: www.wikipedia.org)

su veliki izvor prihoda portugalske države. Ostvareni već spomenuti monopol nad trgovinom zlata, bez muslimanskih posrednika, zatim iniciranje trgovine robovima te začinima doveli su do uzleta portugalskog gospodarstva, te pada i krize u zemljama sjeverne Afrike. Trgovina začinima jedna je od prvaka razmjene između Europe i Azije. Prvenstvo su imali muslimani koji su začine iz Azije preko svojih centara dopremali u Europu, a njih su preuzimali trgovci Venecije i Genove. Dolaskom Portugalaca ugrožen je taj već uhodani sustav. Tu trgovinu preusmjeruju Portugalci na otkriveni put preko Rta Dobre nade do Lisabona, zaobilazeći tako muslimanske i sredozemne cente trgovine. Često dolazi i otvorenih sukoba s muslimanskim trgovcima, no vojna vještina i tehnika Portugalaca dolazi do izražaja. 1509. godine portugalska flota uništava veliku flotu u Malaki, a u periodu od 1509. do 1515. uništavaju Calcuttu, te zauzimaju Gou i Ormuz. Malaca postaje centar portugalskog carstva na Istoku, te su na taj način Europi osigurali stalan priljev velikih količina začina.⁵

Kada govorimo o počecima kolonizacije, neizostavno je spomenuti Kristofora Kolumba i Fernanda Magellana⁶. Njihova su otkrića Novog svijeta tj. Amerike i spajanje Tihog i Atlantskog oceana uvelike doprinjela razvoju kolonizacije. Španjolska kreću u utrku za novim sirovinama i izvorima prihoda. Oni otkrivaju bogate rudnike srebra i zlata, te kreće u osvajanje i koloniziranje Amerike. Za razliku od Portugala koji svoju trgovinu okreću ka istoku, Španjolska svoja područja u Americi pretvara u velike rudarske zajednice. Španjolsko srebro i zlato služi za plaćanje portugalskih začina i robova, te donosi objema državama zaradu. No interesne sfere Portugala i Španjolske, europskih prvaka u kolonizaciji, ipak se poklapaju, te traže od pape Aleksandra VI. (1431.-1503.) da povuče granicu između njihovih područja u novootkrivenim zemljama. Ugovorom u Tordesilasu 1494. godine obje države prihvaćaju granicu da sve zemlje udaljene 360 km na zapad od Zelenih otoka pripadaju Španjolskoj, a ostale Portugalu. Tim ugovorima suprotstavljaju se francuski i engleski kraljevi, no njihova kolonijalna moć u to vrijeme nije bila na tom nivou da se suprotstavi dvjema pirinejskim državama.⁷

2.1.1. Početne kolonizacije azijskog svijeta

Koloniziravši relativno lako zemlje južne i srednje Amerike, portugalski i španjolski moreplovci smatrali su da će s istim, ako ne i boljim, uspjehom kolonizirati područja jugoistočne i istočne Azije. No, sasvim drugačija situacija ih je dočekala na području Azije. Glavne pomorske i trgovačke putove kontrolirale su glavne države istočne Azije, Japan i Kina. Države uređenih društvenih odnosa, stroge hijerarhije i poreznog sustava, te prije svega sposobnih i odlučnih vođa koji se nisu prepustili europskom utjecaju, već su ostali pri svojoj doktrini i dogmi. Portugalski

⁵ ŽIVOJINOVIĆ, Dragoljub, *Uspon Evrope: 1450-1789*, Novi Sad, 1985., str. 42

⁶ Kristofor Kolumbo (1451.-1506.) - istraživač i trgovac koji je preplovio Atlantski ocean i doplovio do Amerike. Fernando Magellan (1480.-1521.) – portugalski moreplovac i istraživač (izvor : www.wikipedia.org)

⁷ ŽIVOJINOVIĆ, *Uspon Evrope*, str. 44

trgovci morali su se dobro potruditi da bi dobili razne pomorske povlastice od kineskih i japanskih vladara. "Sina Neba"⁸, kako se u Kini nazivao car, svi strani trgovci morali su ga opskrbljivati raznim luksuznim darovima, te mu se ničice pokloniti. To je bio znak poštovanja cara, a i cijele kineske države. Tek tada bi, ako bi se car usuglasio sa svojim visokim činovnicima, trgovci uspjeli dobiti neke povlastice za slobodnu plovidbu, koja je i dalje bila pod prismotrom kineske vojske.

Japan je, u pogledu trgovine i inzemnih odnosa bio otvoreniji. Naime, već i prije dolaska Europljana, Japan je razvio svoju trgovinu sa obližnjim otočjima. Kraljevstvo otočja Ryukyu na otoku Okinawi, učvrstilo je svoju vlast i uspostavilo trgovačke odnose s jugozapadnim Japanom. Obostrano bogaćenje, trgovačkih luka Japana i spomenutog otočja, koristilo je dvama kraljevstvima jer su na tom području uspostavili glavnu slobodnu carinsku luku na Okinawi. U istom periodu, Japan je razvijao i trgovačke odnose s Korejom i Kinom.⁹ Već iz ovih podataka se može vidjeti japanska prilagodljivost i otvorenost ka trgovačkom poslu. Glede Europljana, i Japanci su kao i Kinezi, bili skeptični što se u kasnijim stoljećima pokazalo istinitim. Iako su imali svoje trgovačke ispostave u blizini Japana, japanski im vladari nisu dopuštali uplitanje u vlast, hijerarhiju i općenito ulazak u društvenu strukturu države. Vidljivo je iz navedenog, da koliko god su Portugalci i Španjolci bili iskusni u kolonizatorskom poslu, na području Azije su naišli na brojne probleme i organizirane strukture vlasti kojima nisu uspjeli nametnuti svoju vlast niti religiju.

Veće uspjehe imali su na obalnom području jugoistočne Azije, koja ipak nije bila tako hijerarhijski organizirana i društveno-politički stabilna. Portugalci su se, zahvaljavajući otkrićima svojih pomoraca, ustalili na putevima prema Indiji te tako uvidjeli važnost otočja Malakke, kao važne stanice jugoistočne Azije. Godine 1511. zauzeli su je od muslimanskih vladara. Ubrzo nakon uspostavili su i kontrolu nad Molučkim otocima, poznatim pod nazivom "otoci začina", čime su Španjolskoj jasno dali do znanja tko je gospodar na tom području. Njihovo rivalstvo je na tom području okončano, a Španjolci su se okrenuli preostalim slobodnim područjima. Portugalci su još više proširili svoj utjecaj na području jugoistočne Azije, kada su 1557. godine zauzeli Macao u blizini Hong Konga. Naime porazili su gusare u priobalnom području Kine te za nagradu dobili Macao koji i danas smatraju svojim područjem.¹⁰

Španjolska se nakon gubitka važnih područja, okrenula Filipinima koje Fernando Magellan otkrio 1519. godine krenuvši u potragu za Molučkim otocima. Ma-

---

⁸ DRAGIČEVIĆ, Ivo, *Kina: od nebeskog carstva do naših dana*, Zagreb, Prometej, 2002., str. 247 (bilješka o autoru: Ivo Dragičević u svom djelu *Kina: od nebeskog carstva do naših dana* daje iscrpne informacije o povijesti Kine, njihovoj tradiciji, kulturi, običajima i znanosti. Zastupa tu i druga područja Azije bliska Kini, koja su utjecala na njenu ranonovovjekovnu povijest)

⁹ TOTMAN, Conrad, *Povijest Japana*, Zagreb, 2003., str.223,224 (bilješka o autoru: Conrad Totman pišući *Povijest Japana* utjecao je na moje pisanje brojnim zanimljivim poglavljima i citatima japanskih carskih savjetnika)

¹⁰ Antony JAMESON, *A Short History of South East Asia*, Stanford University (aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_South_East_Asia1.pdf)

gellan je ubijen u sukobu s domorocima, a preživjeli ostatak njegove flote ipak je nakraju stigao do Molučkih otoka, koje kasnije osvajaju Portugalci. Španjolci su 1564. zauzeli područje Filipina u vrlo brzom roku, uspostavivši tamo svoje trgovačke postaje. Samo ime otočja Filipina, dolazi u čast imena španjolskog kralja Filipa II. (1527.-1598.). Španjolski se utjecaj brzo proširio filipinskim otočjem. Kao svoju prijestolnicu zauzeli su Manillu i danas glavni grad. Stanovništvo su španjolski svećenici pokrstili te europeizirali čitavo društvo.¹¹

Sve ono što nisu uspjeli napraviti na području istočne Azije, u ranonovovjekovnoj Kini i Japanu, španjolski i portugalski kolonizatori uspjeli su na obalnim područjima jugoistočne Azije. Na tako malom području, zapravo su se odvijale dvije povijesti, jedna europeizirana, zapadnjačka, a druga azijska, strogo uređena i opreznna kad je u pitanju strani utjecaj.

2.2. Azijski dio Starog svijeta: u iščekivanju Europljana

Nasuprot burnih europskih događaja, jugoistočni dio Azije bio je odvojeni svijet za sebe. Srednji vijek obilježili su stalni nemiri između pojedinih državnica i pokrajina, te su se na vlasti izmjenjivali one koje su u tom trenutku bile vojnički i politički najjače. U kineskoj povijesti poznato je razdoblje pod nazivom "Rat pet država"¹². Kako i sam naziv govori, to razdoblje obilježili su nemiri i stalni sukobi između pet najjačih rodova koji su htjeli na određenom području uspostaviti svoje male državnice. Upravo ta želja za uspostavom vlasti pojedinih dinastija oslabilo je Kinesko carstvo u cjelini.

Primjerice za vladavine dinastije južni Sung u Kini, ustanovljeni su temelji kineske prekomorske trgovine. Iako im je prijetila opasnost od nadilazeće sile sa sjevera, Mongola, život u gradu doživio je uspon. Kineski su gradovi već u to vrijeme dosegali milijunske granice, što je za europska gradska središta bilo potpuno nepojmljivo. Porast stanovništva i opći prosperitet mogli su zahvaliti velikim trgovcima koji su za vrijeme dinastije sjeverni Sung ojačali i ustalili se kao jedan od stupova kineskog društva. Prekomorsku trgovinu karakterizirali su višepalubne džunke sa sposobnošću plovidbe po moru s velikom dobiti. Važno je napomenuti da je tada prvi puta pri plovidbi korištena magnetska igla. Život velikih trgovaca polako je počeo sličiti životu visokog činovništva, a time su se i društvene razlike smanjile. Ranonovovjekovnu Kinu obilježilo je vladavine posljednje izvorne kineske dinastije Ming (1368. – 1648.), a nakon nje na vlast je došla strana dinastija Qing vladavši sve do početka 20. stoljeća. Vladavina Ming dinastije bilo je zlatno doba kineske države. Čvrsti birokratski sustav, s poznatim činovničkim ispitima, te Konfucijeva filozofija nisu dopuštali nikakva odstupanja od pravila i tradicije u tom carstvu. Kineski se imperij u to vrijeme najviše proširio, a državni ustroj i bogatstvo dopuštali su vladarima da financiraju velike pomorske pothvate.¹³

¹¹ *Isto*

¹² DRAGIČEVIĆ, *Kina: od nebeskog carstva do naših dana*, str. 280

¹³ BLEICKEN, Jochen, *Povijest svijeta : od početka do danas*, Zagreb, 1990., str. 420-423

Nakon srednjovjekovnih nemira, situacija se u Japanu također promijenila. Doba stalnih unutarnjih ratova sengokua ili “*država u ratu*”¹⁴, nakon 1550. godine zamijenilo razdoblje u japanskoj povijesti poznato pod nazivom, doba trajnog mira taiheija ili “*velikog mira*”¹⁵. Poredak Bakuhan donio trajnu i jasniju društvenu strukturu, a poznat je pod nazivom *bakuhan taisei* ili “*struktura vlasti bakufua i daimyoa*”¹⁶. Tri su ključne figure, Oda Nobunaga, Toyotomi Hideyoshi i Tokugawa Ieyasu, označile ovo razdoblje te njihovo vladanje možemo nazvati zlatnim dobom ranonovovjekovnog Japana. Naravno nešto slično Japan doživljava danas kao jedna od vodećih sila svijeta.

Smirivanje političke situacije nakon vladavine mjesnih i pokrajinskih velikaša uslijedilo sedamdesetih godina 16. stoljeća kada na vlast dolazi prvi od njih, Oda Nobunaga. Uspjevši zavladati srednjim Japanom i nadvladavši time mjesne plemiće daimyoe, stvorio preduvjete za svoju vladavinu. Čvrstom rukom preustrojio je tadašnji porezni sustav, poticao je proizvodnju te je strogo nadzirao lokalne i pokrajinske daimyoe. Koristeći je izreku tenka fubu tj. “*Silom vladaj državom*”¹⁷ uveo je red i brzo preustrojio državu iz srednjovjekovnog shoen sustava u bakuhan poredak. Iako je konstantno ratovao s pokrajinskim daimyoima, Nobunaga je uspio pokrenuti proizvodnju, izmjerivši zemljišta te je raznim carinskim povlasticama pokrenuo trgovinu i obrt. Nakon Nobunage, Hideyoshi je nastavio politiku svoga prethodnika. Popisivanjem poljoprivredne proizvodnje i poticanjem trgovine, napunio je državnu blagajnu te krenuo u obnovu hramova i palača. Hideyoshijev pad, dočekala je obitelj Tokugawa. Tokugawa Ieyasu bio je vješt političar koji se zapravo znao iskoristiti prilike vremena u kojem je vladao. Održao je red, te proveo političke i administrativne odluke kojima je još više učvrstio svoju. Vladao je u dvama japanskim središtima, Kyotom i Edom, te politički, gospodarski i ekonomski još više uzdigao japansku državu na temeljima koje su mu ostavili njegovi prethodnici.

Jugoistočni dio Azije nije se tako dobro snašao u prvim burnim razdobljima ranonovovjekovlja. Kako sam već ranije spomenuo, portugalski i španjolski kolonizatori lako su se obračunali domorodačkim stanoništvom Malakke, Molučkih otoka odnosno Filipina. Potpali su pod europski utjecaj, a kolonizatorske sile nastojale su iscrpiti sve oblike sirovina i začina koje su tamo pronašli. Očita je razlika jugoistočne Azije i istočne Azije. Iako geografski blisko područje, bitno se razlikovalo u ekonomskim, društvenim i socijalnima aspektima. Bez pravog vođe, društvene strukture i jake vojske, nisu se mogli oduprijeti snazi i utjecaju europskog brodovlja. Jedino vojnički i društveno organizirano bilo Mogulsko carstvo, na prostoru današnje Indije. Dovoljno je reći da je u ranom novom vijeku upravo to bilo najveće, najbogatije i najnapućenije islamsko carstvo. Babur proširuje svoje carstvo, dok ga Hamayun i Akbar dovode najvećeg sjaja. Centralizirana uprava, sa strogim uredom

---

¹⁴ TOTMAN, *Povijest Japana*, str. 203

¹⁵ *Isto*, str. 203

¹⁶ *Isto*, str. 203

¹⁷ *Isto*, str. 208

za ubiranje poreza, osnivanje ureda za kontrolu financija sve su to karakteristike zlatnog doba Mogulskog carstva. Zanimljivo je da upravo iz tog vremena potječe najpoznatiji indijski monumentalni spomenik Taj Mahal, napravljen kao znak ljubav Shah Mahal i Mumtaz Mahal. Vrhunac je to umjetnosti, znanja i vještina carstva. No, ujedno bio je to i lagani početak kraja. Susretom s Europljanima, točnije 1501. godine osnivanje portugalske luke u Goi, a zatim i do osnivanja engleskih i nizozemskih istočnoindijskih kompanija, došlo je do slabljenja mogulskog carstva i jačanja europskog utjecaja.¹⁸

Nakon slabljenja portugalske i španjolske kolonijalne moći, Nizozemci iskorištavaju svoju priliku i ulaze u dinamiku azijske trgovine. Osnivanjem svoje istočnoindijske kompanije, o kojoj će kasnije biti više riječi, Nizozemci zamjenjuju polako Portugalce kao trgovačke monopoliste na jugoistočnom azijskom prostoru.

2.3. Prvi dodiri Europljana s azijskim područjem

Velika mongolska država koja se protezala od Perzije na zapadu i Novgoroda na istoku, prva je omogućila doticaj Europljana s dalekim azijskim prostorom. Iako ju svrstavamo u srednjovjekovnu tvorevinu, upravo je ona omogućila prve razmjene dobara i ideja. Jedna od neizostavnih figura je Marko Polo, putnik hrvatskih korijena, koji prvi donosi opisane društvene odnose u Kini. No, prvi pokušaji uspostavljanja kontakata između Europljana i azijskih država nisu protekli u prijateljskom ozračju. Taj će odnos i u kasnijim vremenima bit praćen nepovjerenjem i oprežnošću azijskih vladara koji su nisu dopuštali preveliki utjecaj europskih vladajućih krugova i njihovih pomoraca. Već prve pomorske ekspedicije protiv Japana 1274. i 1281. godine bile su neuspješne. Budući da je glavnina tereta za naoružanje i gradnju lađa za ekspediciju protiv Japana bila smještena u priobalnom području Jangtzea, sukobi su upravo ondje i započeli. Otprilike oko 1283. godine poprimili su nemiri oblik pobune protiv stranih trgovaca u njihovoj zemlji, a sukobi su eskalirali u opći pučki ustanak od 1329. godine.¹⁹

No, iako prvi pokušaji uspostavljanja odnosa s azijskim državama nisu uspjeli, u kasnijim stoljećima to uspijeva portugalskim pomorcima. Tražeći jednostavniji put do Indije, portugalski su brodovi došli sve do obalnih područja jugoistočne Azije. Potisnuvši Arape s prometne karte na Indijskom oceanu, portugalskim je trgovcima bio otvoren put ka Indiji i ostatku Azije. Zadaću organiziranja kolonija u Aziji povjerili su Affonsu d' Albuquerque koji osvojio Malakku i Molučke otoke poznate kao "otoke začina"²⁰. Portugalsko kolonijalno carstvo kasnije se proširilo još više na istok, osvajajući Cejlon i današnje dijelove Indonezije. Portugalski su brodovi već početkom 15. stoljeća bili pokretači komunikacije s glavnim azijskim

¹⁸ Howard SPODEK, Michele LANGFORD LOURO, *Asia in World History: 1450–1770*, (www.asian-studies.org/eea/spodek-louro.pdf)

¹⁹ BLEICKEN, *Povijest svijeta : od početka do danas*, str. 420

²⁰ *Isto*, str. 423

državama Kinom i Japanom. No, kako sam već prije spomenuo, ta komunikacija bila je izrazito uvjetovana vladarom koji je na vlasti i koji je dopuštao komunikaciju i razmjenu s Portugalcima. Istočna Azija bila je u početku zatvoreno područje za Europljane, koji su na “kapaljku” dobivali trgovačke povlastice. Zanimljivo je kako je istočnoazijski prostor, već i prije dolaska europskih trgovaca, imao razvijeni trgovački sistem. Razmjena dobara odvijala se između Koreje i Japana, Japana i Kine, otočja Rykyu i Kine, te mnogih drugih manjih mjesta. I to je jedan od razloga zašto su se Europljani teško probijali na trgovačkoj karti istočne Azije. Naravno uz uređeni trgovački sustav, Kina i Japan su u vrijeme dolaska prvih trgovaca iz Europe, bile porezno, hijerarhijski i društveno uređeno države uz jaku osobu vladara. Sve te činjenice govore u prilog kako su teško probijali zapadnjački utjecaji u te države. Kontrasta radi, malo južnije na azijskom području europski utjecaj je itekako vidljiv. Jugoistočna Azija bila je prva na udaru kolonizacijskih sila, Portugala i Španjolske, a kasnije Nizozemske i Velike Britanije. Jednostavno domorodačko stanovništvo se nije moglo oduprijeti naletima organiziranih flota i vojne sile te su Europljani u prvim dodirima lako zagospodarili jugoistočnom Azijom, što isto ne bi moglo reći i za njen istočni dio.²¹

3. Portugalski i španjolski kolonijalni imperij

3.1. Odnosi i trgovačka razmjena

Uvidjeli smo kako je uistinu, prije svega portugalski a potom i španjolski imperij, na području jugoistočne Azije doista velik. Portugalski su brodovi su prevozili brojne luksuzne proizvode, začine, bilje i ostalo, te do širokih razmjera pljačkali i iskorištavali sve oblike sirovina diljem jugoistočne Azije. Time su obogatili svoj glavni grad Lisabon, koji u sljedećim godinama postao centar začina i dobara iz Azije. Pokušali su Portugalci na lukav način učvrstiti svoje položaje u jugoistočnoj, a potom i istočnoj Aziji. Pozivajući se na brojne papinske dekrete, primjerice na bulu pape Nikole V. (1447.-1471.), Seksta VI. (1471.-1484.) i u ranijem poglavlju spomenutog Aleksandra VI. (1492.-1503.), htjeli su infiltrirati u kinesko, i japansko društvo. Isto tako svrha tih dekreta bilo je širenje kršćanstva među bezbožnicima i ovlaštenje za rad katoličkih misionara u dalekim zemljama. Kako su područja jugoistočne Azije osvojili raznim metodama, tipa gusarenja i pljačkanja, pokušali učvrstiti svoje položaje u Kini. Dobivši vijesti o postupanjima stranaca na malajskim obalama, Kinezi osjetljivi na takve postupke stranaca, u ovom slučaju Portugalaca, bili su spremni na oružani sukob. Netaktični Portugalci ponašali su se kao “gospodari plovidbe”²², a već u prvim kontaktima s Kinom, počeli su krijumčariti, pljačkati pa i čak se negdje spominje otimanje ljudi radi trgovanjem robljem. Nije, stoga čudno što

---

²¹ A. JAMESON, *A Short History of South East Asia*

²² DRAGIČEVIĆ, *Kina: od nebeskog carstva do naših dana*, str. 415

Kinezi nisu htjeli ulaziti u konkretnije veze s Portugalom, a propao je i prvi pokušaj uspostave službenih veza s kineskom vladom, točnije protjerani su iz Kantona, a kasnije i iz Fujijana.

“Đavolima s oceana”²³, kako su kineske vlasti nazivali Portugalce, bio zabranjen pristup kineskom tlu u kratkom razdoblju između 1522-23. Upornošću su ipak uspjeli dospjeti na kinesko tlo (1523., 1547. i 1549.) te su opustošili provinciju Guangdong, a kasnije i Fujian. Budući da su platili visoke kazne, a pritom i korumpiravši kineske birokrate, 1557. Portugalcima je dopuštena trgovina s Kinom, ali preko malog poluotoka Makaoa. Naravno, Kinezi strogo vode kontrolu o ograničenju slobode kretanja Portugalcima i drže ih podalje od gradskih središta. Portugalci su ilegalno okupirali poluotok Macao, i utvrđuju ga svojom kolonijom. Macao je tako ostao u povijesti poznat kao prvi kineski teritorij okupiran od jedne europske države, a kasnije je postao i centar misionarskih aktivnosti. Iako je bio otvoren i za trgovinu s drugim državama, primjerice Japanom, kasnije je na trgovina ograničena samo na Kinu. Ona se uglavnom svodila na kupnje svile, porculana, predmeta od lakera i drugih egzotičnih kineskih proizvoda. Određeno je da se u luci Macao smiju usidriti strani brodovi, ali da njihov ukupan broj ne smije prelaziti 25. Očigledno je kako prvotni odnosi kolonizatora i Kineskog imperija nisu ni blizu idilični, te kako metode kojima su služili portugalski kolonizatori u južnoj Americi nisu davali uspjeha na istočnoazijskom prostoru.²⁴

Svoje mjesto na karti jugoistočne i istočne trgovine tražili su i Španjolci koji su u ove krajeve došli 1543. godine. Okupirali su Filipine 1565., a za svoju prijestolnicu izgrađuju Manillu 1571. Španjolski trgovci u Kinu stižu 1575. godine, no ni njihovi prvotni odnosi nisu bili prijateljski. Odlukom vlasti dinastije Ming, luka Xiamen postaje njihova postaja trgovinske razmjene. Kronike navode kako ni njihovi postupci nisu u skladu s onim u čiju se svrhu predstavljaju. Između 1603. i 1639. godine Španjolci su počinili tri masakra nad Kinezima na Filipinama, a godine 1626. okupirali su luku Jilong na Tajvanu. Nizozemci ih odatle potiskuju 1642. godine, a upravo će oni činiti važan faktor trgovine između Europe i Azije u idućim godinama.²⁵

Usporedno s Kinom, portugalski i španjolski brodovi pokušavaju učvrstiti svoj položaj i u Japanu. Godine 1554. stižu u Japan portugalski, a 35 godina poslije i španjolski brodovi. U Japanu su trgovci naišli na drugačiju situaciju. Misionarsko djelovanje nije bilo dopušteno, dok su japanski vladari željeli iskoristiti prednosti trgovine. Primjerice, Hideyoshi je vidio velik profit u vanjskoj trgovini pa je u idućim godinama svoje vladavine izdao velikom broju trgovaca plovidbene dozvole za trgovanje u lukama istočne i jugoistočne Azije. Tu trgovinu su stalno ometali lokalni gusari, pa je Hideyoshi naredio svojim daimyoima da nadziru pomorske putove i prolaze.²⁶ Čini se kako su portugalski i španjolski pomorci imali drugačiji tretman u

²³ *Isto*, str. 415

²⁴ DRAGIČEVIĆ, *Kina: od nebeskog carstva do naših dana*, str. 416

²⁵ *Isto*, str. 416

²⁶ TOTMAN, *Povijest Japana*, str. 224.

Japanu, no ni u Japanu nisu smjeli ulaziti u društvenu strukturu, miješati u poslove vlasti i provoditi svoju religiju. Hideyoshin nasljednik, Togukawa Ieyasu, nije dopustio uzurpiranje svoje vlasti, tj. pobunu koju su u vezi s vodećim vazalima izveli i kršćanski obraćenici. Zabranio je dolazak Portugalaca i Španjolaca na japansko tlo 1639. godine, te iste godine ediktom *sakoku* protjerao je misionare i zabranio bilo kakvu vezu s kršćanskim svijetom.²⁷ Japan se pokazao kao otvoreno polje za trgovačku djelatnost, no čim su se Europljani pokušali umješati u religijske odnose u državi ili uzurpirati vlast bili su kažnjeni i protjerani, iako ne do kraja. Nekolicina je pirenejskih trgovaca i misionara nastavila s djelovanjem.

3.2. Misionarski rad isusovaca – susret religija i civilizacija

Među kršćanskim misionarima koji su do kraja 16. stoljeća djelovali u Aziji istaknutu i vrlo važnu ulogu imali su isusovci. Aktivnost isusovaca posebice je zanimljiva, i u isto vrijeme i logična, jer su prvi kršćanski misionari prispjeli u azijske krajeve u vrijeme dok su Europom kolale nove tehnološke, vjerske i tehničke novine. Važno je spomenuti, da istodobno na obale jugoistočne i istočne Azije pristižu kolonizatorski brodovi i istraživači, no jedini koji su imali pristup kineskom, japanskom ili bilo kojem drugom području bili su upravo isusovci. Da bismo mogli pratiti rad i značenje isusovaca na jugoistočnom i istočnom azijskom prostoru, bitno je poznavati nekoliko važnih činjenica. Primjerice rezerviran odnos Kineza, pa i ostalih naroda Azije prema strancima, zatim karakteristike i duh ranonovovjekovne Azije te nakraju i tešku prilagodljivost Azijata prema njima novom općenitom. Jedan očiti primjer različitosti religija i svjetonazora bilo je nedopuštanje pokrštenim Kinezima da i dalje štiju kult Konfucija i kult predaka. Te su polemike i rasprave među kršćanskim autoritetima, misionarima i učenim Kinezima trajale duže od jednog stoljeća. Stvarajući sve veći jaz i netrepeljivost između *mandarina*²⁸ i misionara, sukob je konačno riješen odlukom Rima iz 1704. godine kojom se kineskim katolicima zabranjuje bilo kakva veza sa spomenutim kultovima.²⁹

Misionarski rad isusovaca najviše je utjecaja, zapažanja i ugleda stekao u dvjema zemljama istočne Azije, Japanu i Kini. Njihov je rad ondje bio cijenjen i priznat prije svega zbog mirnog pristupa i shvaćanja prilika u tadašnjoj Kini, odnosno Japanu. Samim pristupom i prilagodljivošću kineskim uvjetima stekli su poklonike na dvoru i u krugu cara. Primjer za to je jedan od najvećih isusovačkih učenjaka, čovjek velikog znanja i sposobnosti, Talijan Matteo Ricci. Prispio je u Kinu, najprije u Macao 1583. godine, te u njoj ostao sve do svoje smrti 1610. godine. Dovoljno je reći da je bio proglašen “svecem-zaštitnikom” kineskih urara³⁰, te da je odlukom kineskog cara Shen Zonga pokopan u Pekingu, gdje se njegov grob i danas štije.

---

²⁷ TOTMAN, *Povijest Japana*, str. 416

²⁸ Mandarini – nabrojnjia jezična kineska skupina koja čini glavninu nacionalnosti Han (tzv. pravih Kineza)

²⁹ DRAGIČEVIĆ, *Kina: od nebeskog carstva do naših dana*, str. 362

³⁰ DRAGIČEVIĆ, *Kina: od nebeskog carstva do naših dana*, str. 362

Naziv je dobio jer je kineskom caru darovao vrijedni sat s kojim je tako produžavao izravne kontakte s dvorom. Ricci je shvatio da nije ni razumno ni pametno nametnuti i dokazivati europske “superiorne” ideje, već da je potrebno zainteresirati kinesku intelektualnu elitu za kršćansku doktrinu. Shvativši da su korijeni konfucijanizma izrazito duboki u kineskoj tradiciji i običajima, sa svojim je suradnicima nastojao otkriti dodirne točke konfucijanizma i kršćanstva. To im nakraju i uspijeva, te u svojim zapisima otkriva kako konfucijanizam nije religija, već jedna od škola mišljenja, ali da se po mnogim svojim načelima slaže s kršćanskom doktrinom. Ricci je solidno savladao kineski, te temeljito proučio konfucijevske klasike da bi radi toga stekao veliki ugled u očima kineskih vlasti i inteligencije. Uz njega istaknuti isusovci-misionari u Kini bili su, u najvećem broju Talijani: Giulio Alieni (1582.-1649.), Francesco Smbiasco (1582.-1649.), Nicolas Trigualt (Francuz, 1577.-1628.), Johan Adam Schall von Bell (Nijemac, 1591.-1666.) i Ferdinand Verbiest (Belgijanac, 1623.-1688.). Važno je spomenuti i hrvatske isusovce-misionare među kojima se posebno ističu Ivan Vreman-Dalmatinac (1583.-1620.) i Nikola Ratkaj (1601.-1662.). Nikola Ratkaj donosio je prve vijesti o Tibetu iz portugalske kolonije u Indiji Goe, dok je Ivan Vreman-Dalmatinac poznat kao vrsni poznavatelj matematike i astronomije.

Isusovci su se nužno prilagodili kineskim društvenim prilikama, pa su tako na početku svojeg djelovanja odijevali kao budistički svećenici, što je ubrzo rezultiralo sukobom s budizmom. Nakon toga im kineske vlasti 1595. godine dopuštaju da nose odjeću poput kineske literarne elite tj. kao konfucijeovski učenjaci. Takvu prilagodbu isusovaca ubrzo je osudio Vatikan. Oštro ih osudio 1645. godine papa Inocent X., te papa Kliment XI. 1704. i 1717. godine. Benedikt XIV. 1742. oštro kritizira i osuđuje isusovce u svojoj buli “Ex quo singulari”³¹, a do ukinuća isusovačkog reda dolazi 1773. godine odlukom pape Kilmenta XIV., a prije toga im je rad bio zabranjen u nekoliko europskih zemalja. Uzmu li se u obzir okolnosti u kojima su djelovali isusovci u Kini, može se reći da uvelike doprijenili upoznavanju Europe s Kinom, i obratno. Nailazili su na brojne teškoće u počecima svojeg djelovanja, pa čak su bili i napadani od strane eunuha koji su isusovce smatrali kao prijetnju svojim položajima. Unatoč poteškoćama, isusovci su bili spona između Istoka i Zapada, prvi ranonovovjekovni kršćani koji su se upoznali s kineskom kulturom i običajima.

Isusovci su bili spona i između europske i japanske kulture. Služivši Odi Nobunagi godinama, Hideyoshi je postao jedan od najsposobnijih i najuglednijih generala kuće Ode. Hideyoshi je naslijedio Nobunagu, i pokazao se kao mnogo odlučniji i sposobniji vladar. Njega spominjem jer je zapravo otkrio problem portugalskih isusovaca u Japanu, točnije na otoku Kyushuu. Na otok su misionari-isusovci stigli četrdesetih godina 16. stoljeća iz Portugala u potrazi za skupocjenom robom i slalom.³² Vidimo da su razlozi njihova dolaska u Japan potpuno drugačiji od boravka u Kini. Naime, smatra se da su misionari u Japanu bili agresivni u namjeri da pokrste

---

³¹ *Isto*, str. 364

³² TOTMAN, *Povijest Japana*, str. 211

pogansko stanovništvo, te su time stekli mnogo neprijatelja. U pokrajini Kinai bili su 1587. godine mala skupina, no u blizini na otoku Kyushuu bili su snažna i rastuća sila. Kako sam već spomenuo agresivnim i nasilnim su pokrštanjem na kršćanstvo obratili više od 200.000 ljudi, uključujući čak i ugledne daimyoe³³ i neke manje važne ratnike. Nadzirali su utvrđeni grad Nagasaki i druga naselja, što je potpuno suprotno kršćanskoj doktrini isusovaca. Poslani su od Vatikana da šire kršćansku vjeru među poganskim stanovništvom, a ne da vladaju njihovim gradovima i naseljima. Shvatio je i Hideyoshi opasnost njihovog djelovanja, te je izjavio da je “Japan zemlja bogova” i da pučanstvo ima pravo na slobodan izbor vjeroispovjesti.³⁴ Osvojio je zatim Nagasaki i 1596. zapovjedio misionarima da smjesta napuste Japan, a obraćenike optužio za napad na japansku tradiciju, svete hramove i svetišta te donio odredbu da će oteti zemlju svakom velikašu koji dopušta takvo ponašanje ili koji nasilno pokrštava svoje vazale ili stanovnike.³⁵

Kao i Hideyoshi, i njegov nasljednik Tokugawa Ieyasu imao je problema s isusovcima-misionarima. Učvrstivši svoju vlast, Ieyasu je želio nastaviti trgovati s Europljanima, no istodobno je želio spriječiti rad misionara. Razlog je bila pobuna vodećih Ieyasovih vazala koji su bili povezani s nekim kršćanskim obraćenicima i članovima njegove obitelji, koji su prije toga bili osumnjičeni za izazivanje jednog skandala. Dirnuli su isusovci u japansku svetinju, tj. u strukturu vlasti i samu osobu cara, te su odmah bili protjerani. Tokugawa je zabranio kršćanstvo, protjerao misionare i srušio crkve. Carev savjetnik Ishin Suden opazio je kako ljudi s Pirinejskog poluotoka nisu došli samo radi trgovine: “već i u nadi da će širiti svoju zlu vjeru bez dozvole, da će uništiti istinsku vjeru, da će promijeniti političko uređenje u državi i uvesti svoje.”³⁶ U razdoblju od 1613. do 1630. većina je misionara napustila Japan, kršćanske crkve su srušene, a obraćenici natjerani da se pokaju ili su potjerani iz svojih sela. Smaknuto je oko četiri do pet tisuća ljudi, žrtava vlastite sudbine, što je najstrašniji i najkrvaviji progon u japanskoj povijesti.

Vidljivo je iz napisanog kako je djelovanje isusovaca dovelo do velikih razmjera na azijskom prostoru. U Kini su bili prihvaćeni, i spoznali su tokove njihove civilizacije i nastojali se prilagoditi, što su neki i osuđivali. Upoznali smo međutim i drugu stranu medalje djelovanja isusovaca u Japanu, gdje su agresivno nastojali pokrstiti stanovništvo i uplesti se u vladajuće strukture, što im naravno nije bilo dopušteno. Brojne kontroverze izaziva spomen djelovanja isusovaca u tom području u ranonovovjekovlju, no njihov doprinos na upoznavanju tradicije i običaja jugoistočnog i istočnog područja neosporan je.

---

³³ “veliko ime”, područni velikaš u srednjovjekovnom Japanu; u razdoblju Edo službeno im je dodijeljeno 10.000 litara žita

³⁴ TOTMAN, *Povijest Japana*, str. 211

³⁵ *Isto*, str. 212

³⁶ TOTMAN, *Povijest Japana*, str. 224

3.3. Krah pirinejskih sila na azijskom području

Prvaci u kolonizatorskom poslu, države Portugala i Španjolske nisu se dobro snašle u novim okolnostima europske politike. Uz to financijski su ih iscrpili dugogodišnje plovidbe i borbe s domorodcima Južne Amerike i Azije. Španjolska i nije imala nekog posebnog i zapaženog uspjeha na području jugoistočne i istočne Azije, osim zauzeća Filipina. Jugoistočna Azija, područje koje toliko sirovina, začina i bogatstva donjela Portugalu, nakraju ju je i iscrpila. U Portugalu je krajem 16. stoljeća izumrla vladajuća dinastija koja ih tijekom 14 i 15. stoljeća uzdigla na razinu glavne kolonizatorske sile. Prisilno se Portugal ujedinio sa Španjolskom pod vlašću njihovog velikog kralja Filipa II. Jedna od odluka na štetu Portugala, bilo je zatvaranje luke Lisabon 1580. godine za Nizozemce i sve ostale, koja je izravno utjecala na raspad trgovačke i gospodarske moći Portugala. Godine 1640. Portugal je ponovno stekao svoju neovisnost, no nisu imali više ni trgovačke snage ni sposobnosti boriti se s nizozemskom i britanskom konkurencijom. Europske prilike nisu odgovarale ni Španjolskoj. Uključivši se u rat za nizozemsku neovisnost, uspjeli su zadržati Belgiju, no ratom je Nizozemska stekla željenu neovisnost i otada možemo pratiti njen uspon. Jedan od ključnih faktora nizozemskog gospodarskog i trgovačkog prosperiteta u 16. i 17. stoljeću je osnivanje istočnoindijske kompanije 1601. godine. Njome su zamijenili Portugalce kao glavnu osovinu trgovine između Azije i Europe, te su sljedećih godina činili važan faktor u europskoj trgovini.³⁷

Prilike i u Aziji, nisu išle na ruku pirinejskim silama. Zbog sumnjivog djelovanja portugalskih misionara, bio je zabranjen dolazak Portugalaca i Španjolaca, u Japanu, a potom i u Kini. Na području jugoistočne Azije imale su pirinejske države još ponegdje svojih trgovačkih ispostava i na malom se prostoru osjećao njihov utjecaj. Do 1640. godine svi su trgovci iz Portugala i Španjolske napustili azijski prostor, a monopol i primat preuzela je Nizozemske istočnoindijska kompanija.

Splet europskih ratova i neprilika, financijska nestabilnost te gubitak nekih važnih područja u Europi i Aziji, dovele su do gospodarskog i trgovačkog sloma prvaka kolonizacijskog posla. Definitivno su Portugal i Španjolska utrle put budućim europskim trgovcima na Dalekom Istoku i pokazali im kako se uspješno trguje i utječe na prostor jugoistočne i istočne Azije. Međutim, bili su i signal opreznosti kako se ne smije zadirati u moralne i vjerske vrijednosti i tradicije azijskog stanovništva.

4. Engleske i nizozemske interesne sfere

Dolazak Nizozemaca i Engleza i njihovo uplitanje u prilike na azijskom prostoru, u uskoj su vezi sa samim opadanjem moći pirinejskih sila. Već sam opisao kako su nove europske prilike utjecale na Portugal i Španjolsku, isto tako i ovdje ću objasniti kako je došlo do naglog rasta moći dviju novih velikih kolonijalnih sila, čija će sila i sposobnost obilježiti iduća tri stoljeća.

³⁷ A. JAMESON, *A Short History of South East Asia*

Nizozemska je uspjela ostvariti svoju neovisnost, službeno 1648. godine, ali četrdeset godina prije toga je počeo njen uspon kao trgovačke sile. Znatiželja i geoprometni položaj Nizozemske i njenog stanovništva davali su joj sve preduvjete za snažan razvoj trgovine i gospodarstva. Osnovani su 1602. godine svoju istočnoindijsku kompaniju, o kojoj će kasnije biti više riječi, te su njome nastojali osvojiti i kolonizirati u počecima prostore jugoistočne Azije. U razdoblju od 1595. do 1620. Nizozemci su, po uzoru na Portugalce, uspostavili niz trgovačkih postaja na obalama jugoistočne Azije, točnije na Javi, Sumatri, Timoru, Molučki otocima i Borneu, koji je kasnije napušten. Njihovo glavno trgovačko središte bilo je u Bataviji (današnjoj Jakarti) na Javi. Godine 1641. su zaposjeli još portugalske posjede u Malakki i Ceylonu, te su sveli portugalsku, nekad slavnu trgovinu, na područje luke Goe i Makaa na obalama Kine. Brojnim su borbama i prijetnjama uspjeli pokoriti domorodačko stanovništvo jugoistočne Azije koje jednostavno nije imalo vojnih sredstava i organizirane vlasti da im se suprostavi. Kada su zagospodarili jugoistočnim dijelom, okreću se Nizozemci istočnim dijelovima kontinenta. Osiguravši zaleđe, 1601. godine dolaze u Kanton (obalna pokrajina Kine), s namjerom da razmotre mogućnosti boljeg prodiranja u Kinu. Bezuspješno okupiraju Macao 1622. godine i iste godine uspjevaju zauzeti otok Pengu. Bezobzirno ponašanje Nizozemaca, kao i prijašnjih kolonista, osjetili su stanovnici provincije Fuijan, koji ih nazivaju "crvenokosim barbarima"³⁸. Zanimljivo je kako su razvili vrlo uspješnu trgovinu s Kinom, koja se upravo u tom razdoblju zatvara u odnosima sa svijetom. Kini prodaju mirodije, sandalovinu i druge proizvode sa jugoistoka, a od nje kupuju sirovu svilu, zlato i legure bakra-nikla. Zlato iz Kine i srebro iz Japana koriste za kupnju pamučnog tekstila iz Indije, pa ga dalje u tom lancu trgovine mijenjaju za mirodije na Javi i drugim obližnjim otočjima. Bio je to ključ njihova bogatstva, jer su tako viškom ostvarenih sredstava nabavljali azijske proizvode koje su vrlo uspješno prodavali u Europi.

Nakon odlaska Portugalaca i Španjolaca, postali su trgovački monopolisti i u odnosima s Japanom. Na uskom prostoru otočića Dejimu u luci Nagasaki bila smještena njihova baza. Japanci, opečeni prijašnjim iskustvima sa strancima, nisu im davali previše prostora i ovlasti, ali su im Nizozemci preostali jedina veza s Europom. Moć nizozemske mornarice i trgovačke flote vidi se iz činjenice da je sredinom 17. stoljeća tonaža njihove mornarice iznosila 75 % ukupne tonaže mornarica svih europskih država.³⁹

Englezi koji su svoju kompaniju osnovali godinu dana ranije od Nizozemaca, također su se upleli u tokove azijske trgovine. No u počecima, britanska istočnoindijska kompanija nije bila dorašla konkurencija nizozemskoj kompaniji. Htjeli su zaposjesti neka područja na jugoistoku Azije, ali im Nizozemci to nisu dopuštali. Okrenuli su se Englezi potom trgovini s Indijom, gdje su stvarali profit i čekali prvi znak slabljenja Nizozemske istočnoindijske kompanije. Od 17. stoljeća bilježimo nji-

---

³⁸ DRAGIČEVIĆ, *Kina: od nebeskog carstva do naših dana*, str. 417

³⁹ *Isto*, str. 417

hov napredak u trgovini na Dalekom Istoku, a u brojnim ratovima s Nizozemcima Englezi su izlazi kao pobjednici što im je bio dodatni podstreh za napredovanje u koloniziranju jugoistočne Azije.⁴⁰

4.1. Istočnoindijske kompanije

4.1.1. Časna istočnoindijska kompanija

Časna istočnoindijska kompanija (eng. Honourable East India Company [HEIC]) bila je jedna od prvih osnovanih dioničkih društava u Europi. 31. prosinca 1600. godine dobila je englesku Kraljevsku povelju Elizabete I. (1533.-1603.) s namjerom stjecanja trgovačkog monopola u Indiji. Kompanija je osnovana kao Kompanija trgovaca Londonske trgovine sa istočnom Indijom (The Company of London Trading into the East Indies) od grupe koja je predstavljala utjecajne i moćne poslovne ljude u Londonu. Kompanija je imala 125 dioničara i kapital od 72.000 funti. No ipak, u početku je ostavila slab dojam na nizozemsku kontrolu trgovine začina i nije uspjela uspostaviti trajne predstraže u Istočnim Indijama. Konačno, brodovi Kompanije su stigli u Indiju, usidrujući se u Suratu, koji je ustanovljen kao trgovačka prijelazna točka u 1608. U slijedeće dvije godine, uspjela je izgraditi prvu "tvornicu" (kako su onda trgovačke postaje bile poznate) u gradu Machilipatman na obali Coromandel u Bengalskom zaljevu. Velika zarada zabilježena od Kompanije nakon iskrcavanja u Indiji zahvaljujući sniženju cijena djelovanjem prijelaznih položaja. Kraljevska povelja je dala novoosnovanoj kompaniji dugih 21 godinu povlastica u svoj trgovini sa Indijom, a kasnije i jugoistočnom i istočnom Azijom. Kompanija se preobrazila iz smjelog trgovačkog pothvata u prividnog vladara Indije te je stekla važne pomoćne državne i vojne dužnosti, koje su joj davale stvarnu vlast, sve do raspuštanja 1858. nakon Indijske pobune. Sa sjedištem u Londonu, kompanija je upravljala kasnijim stvaranjem Britanske Indije⁴¹.

Trgovci Kompanije često su bili umiješani u nemire sa svojim nizozemskim i portugalskim konkurentima u Indijskom oceanu. Ključni događaj koji je stavio Kompaniju u milost mogulskog cara Jahangira, bila je njena pobjeda nad Portugalcima u bitci kod Swallyja 1612. Shvaćajući uzaludnost vođenja trgovačkih ratova u dalekim morima, Englezi su odlučili istražiti mogućnost stjecanja uporišta u unutrašnjosti Indije, sa službenom dozvolom obiju zemalja, te su zatražili od svoje vlasti da pokrene diplomatsku misiju. Godine 1615. Sir Thomas Roe⁴² upućen je pod naredbom kralja Jamesa I. (1566.-1625.) da posjeti mogulskog cara, koji je vladao većim djelom potkontinenta uključujući i područje današnjeg Afganistana. Svrha

---

⁴⁰ *Isto*, str. 417

⁴¹ Peter PERDUE, Rise & Fall of the Canton Trade System. (ocw.mit.edu/ans7870/21f/21f.027/rise_fall_canton_01/pdf/cw_essay.pdf)

⁴² Sir Thomas Roe (1581.-1644.) – engleski diplomat u vrijeme kraljice Elizabete (izvor: www.wikipedia.org)

misije bila je dogovoriti trgovački sporazum koji bi Kompaniji dao izuzetna prava u prebivanju i gradnji tvornica u Suratu i drugim područjima. U zamjenu je Kompanija ponudila opskrbljivati cara dobrima i raritetima s europskih tržišta. Misija je bila vrlo uspješna što je vidljivo iz 1617. godine kada Kompanija je dobila pravo na trgovinu u Indiji. Možemo reći, fatalna pogreška Jahangira koji je time naznačio početak kraja indijske samostalnosti. Britanci su odmah potom osnovali svoju glavnu bazu u Suratu 1612., a u kasnijim godinama baze u Madrasu (1639.), Bombayu (1668.) i Kalkuti (1690.) Teško je bilo zaustaviti rast i moć Kompanije u Indiji nakon dobivenih povlastica. Neminovan britanski utjecaj u Indiji osjetio se i kasnije, kada je kraljevska naredba cara Farrukhsiyara izuzela Kompaniju od plaćanja carinskih obveza u Bengalu, dajući joj odlučujući korak u trgovačkoj i gospodarskoj kontroli Indije. Bitka koja je utemeljila samu Kompaniju kao vojnu i gospodarsku silu na području Indije i jugoistočne Azije bila je pobjeda Sira Roberta Clivea (1725.-1774.) u bitci kod Plassey 1757. godine. Kratkotrajna je bila i francuska epizoda u Indiji, te su i oni istjerani iz Indije 1760., dok su jedina prava konkurencija britanskoj kompaniji bili Nizozemci i njihova kompanija.⁴³

U jugoistočnoj Aziji, Kompanija će unatoč nizozemskoj dominaciji uspjeti osnovati svoje prve trgovačke postaje i sposobnošću svoje vojne dominacije dovesti do stvaranja Britanske Malaje, Hong Konga i Singapura kao Britanskih krunskih kolonija. No, gusarenje i pljačke pirata postale su snažan problem za Kompaniju. Vrhunac piratskih napada dogodio se 1695. godine kada je zloglasni gusar Henry Avery⁴⁴ zarobio flotu s blagom mogulskog cara. Indijci su smatrali da su svi Englezi gusari, pirati te je Kompanija izravno optužena za tu pljačku, mada je i ona sama bila žrtva pljačke. Zanimljiva je bila zajednička struktura Kompanije koja je, uz nizozemsku kompaniju, najuspješniji rani primjer ujedinjenog dioničkog društva. No, kao mrlja na povijesti Kompanije ostala je činjenica da su se velika potražnja za blagom i bogatstvom Bengala tragično odrazila na stanovništvo, koje se suočilo sa gladi u razdoblju od 1770. do 1773. Razdoblje gladi u kojem živote izgubilo milijune ljudi.

4.1.2. Nizozemska istočnoindijska kompanija

Nizozemska istočnoindijska kompanija (nizozemski: Vereenigde Oostindische Compagnie; skraćeno: V.O.C. odnosno VOC ili jednostavno samo "Kompanija") bila je kompanija koju su 1602. godine osnovale udružene nizozemske trgovinske kompanije kako bi isključile međusobnu konkurenciju. VOC je od nizozemske države dobio pravo suvereniteta (vođenje ratova, gradnja utvrda, pridobivanje teritorija) i trgovinski monopol. Na neki način, bila je to država unutar države. U povijesti je poznata kao prva multinacionalna kompanija i najveće trgovinsko društvo u

---

⁴³ SPODEK, LANGFORD LOURO, *Asia in World History*

⁴⁴ Henry Avery (1659.-1696). – engleski gusar koji je djelovao na području Atlantskog i Indijskog oceana 1690-ih (izvor: www.wikipedia.org)

17. i 18. stoljeća. Glavno sjedište kompanije bilo je u Amsterdamu i Middelburgu. Komandno mjesto trgovačke plovidbe nalazilo se u Bataviji (danas Jakarta) na Javi (Indonezija). Trgovinske ispostave bile su diljem prvenstveno jugoistočne Azije na Dejimi, umjetnom otoku u zaljevu ispred Nagasakija (Japan), u Perziji (danas Iran), Bengalu (danas Bangladeš i Indija), Cejlonu (danas Šri Lanka), Formozi (danas Tajvan), Kaapstadu (Cape Town, Južnoafrička Republika) i na jugu Indije.⁴⁵

Gospodarska moć VOC-a zasnivala se prije svega na kontroli puta začina od "otoka začina" (danas Molučki otoci) i Stražnje Indije⁴⁶. Ova kompanija, strukturirana u 6 komora, bila je prva koja je izdala dionice. Vidjevši monopol koji su Portugalci uspostavili na području jugoistočne Azije, nagnalo je nizozemske trgovce da se udruže. Oni su 1595. (do 1597.) poslali prvu flotu brodova vođenu Cornelisom Houtmanom⁴⁷, koja je, slijedeći put ranijih moreplovaca doplovila do Azije. Ekspedicija ovog saveza privukla je pažnju drugih nizozemskih trgovaca na nove mogućnosti. Godine 1600. udružila su se amsterdamska trgovačka društva kojima je amsterdamski gradonačelnik izdao pravo na trgovinski monopol za Aziju.

Kao reakciju na koncentraciju moći u Amsterdamu, sad su se slična udruženja sklopila i u provinciji Zeeland, kao i u gradovima Hoorn, Delft i Enkhuizen. Tek rat za nezavisnost Nizozemske sa Španjolskom (1568.-1648.) i dobit ostvarena zaplijenom brodskog tereta portugalskih brodova, bio korak za međusobno udruživanje ovih malih i samostalno bespomoćnih saveza. Izvršene su pripreme, a 20. ožujka 1602. osnovana je federalno strukturirana Nizozemska Istočnoindijska kompanija. Nizozemski parlament dao na početku Kompaniji ograničeni rok. Trgovinski monopol bio je ograničen na 21 godinu, a protezao se na područje istočno od Rta Dobre nade, a zapadno od Mageljanovog prolaza. Odmah po osnutku 1602. godine započela je i prva ekspedicija na otok Ambon, najvažniji Molučki otok. Nizozemska država svjesno je prepustila trgovinu i moć Kompaniji što je i za nju bio veliki izazov ali i odgovornost. U gotovo dva stoljeća postojanja, Nizozemska Istočnoindijska kompanija imala je oko 4.700 brodova kojima je prevezla oko 10 milijuna ljudi. Pri tome, na prvo stoljeće otpada oko jedne trećine, a na drugo oko dvije trećine brodova i preveženih ljudi. Vrijednost trgovačke robe prevežene u prvom stoljeću (1640. - 1700.) iznosila je 577 milijuna fl. a u drugom (do 1795.) 1,6 milijardi fl. Jedina VOC-ova konkurencija, Britanska Istočnoindijska kompanija, nije se mogla nametnuti. Tek pred kraj 17. stoljeća u jednom kratkom razdoblju britanska je Kompanija ojačala do ozbiljne konkurencije.⁴⁸

Monopol je bio vremenski ograničen, no značio je i puno manja ograničenja nego što bi bila pojedinačna trgovinska ekspedicija. U praksi, korištenje monopola zahtijevalo je značajan financijski napor koji pojedine komore nisu mogle odnosno

⁴⁵ GAASTRA, Femme Simon, *The Dutch East India Company*, 2003., str. 35

⁴⁶ Stražnja Indija-staro ime za Indokineski i Malajski poluotok

⁴⁷ Cornelis Houtman (1565.-1599.) – nizozemski istraživač koji je prvi stigao na tlo Indije (izvor: www.wikipedia.org)

⁴⁸ GAASTRA, *The Dutch East India Company*, str. 50

nisu htjele snositi. Prva flota od 14 brodova morala je biti značajno povećana kako ne bi bila samo u početku uspješna, nego je morala osigurati i uspješnu trgovinu s Azijom i za iduća desetljeća. Prvi put u povijesti predsjedništvo nizozemske kompanije donjelo je odluku o financiranju kompanije izdavanjem dionica. Time su dioničari ostajali vezani za ulaganje u VOC sljedećih deset godina. Iako su ulagali su Kompaniju, dioničari nisu imali pravo odlučivanja u radu same kompanije.⁴⁹

Brzi uspon kompanije i uspješnost u provođenju monopola bila je prije svega rezultat njene ovako dobivene financijske snage. Tako je mogla financirati opširne vojne operacije u azijskom prostoru koje su joj osigurale provođenje monopola prije svega u trgovini začinima. Uz to, provođenje monopola omogućilo je i dolazak drugih azijskih roba u Nizozemsku, kao na primjer kineskog porculana. Nakon osvajanja Bandskih otoka (skupina u Molučkim otocima), u monopol su uključeni i muškadni oraščići i cvijet, a kasnije i klinčići. Nakon što su sa Cejlona protjerali Portugalce, trgovina se širi i na cimet. Radi osiguranja trgovinskih putova, 1619. u osvojenoj Jayakarti (danas Jakarta) osnovan je utvrđeni grad Batavia. Već od 1611. godine u Jakarti je postojala trgovinska ispostava VOC-a. Godine 1641. osvajaju do tada portugalsku Malakku. Godine 1652. slijedi gradnja VOC-ove brodske postaje na Rtu dobre nade, 1659. osvajaju Palembang (južna Sumatra), a 1661. prisiljavaju Makassar (južni Sulawesi) da protjeraju Portugalce koji su se nakon pada Malakke sklonili u taj grad. Kao jedino trgovačko društvo na području jugoistočne Azije, VOC je u razdoblju 1635. do 1690. godine ostvarivao profit u prekomorskoj trgovini. Nakon toga pa sve do 18. stoljeća, neprekidno raste udio u prihodima kompanije trgovina unutar Azije. K tomu dolazi i trgovina s Japanom, koja se od 1639. odvija još samo u organizaciji kompanije. Tijekom 17. stoljeća VOC već počinje i sa sekundarnim novčarskim poslovima. Visoka zarada omogućila im je, da u Aziji povoljno kupljeno srebro dalje s velikom dobiti prodaju ili direktno u Europu, ili europskim trgovcima koji su trgovali u Aziji i tim srebrom morali VOC-u plaćati tekstil i začine, prije svega biber. Od 1699. VOC počinje sa sadnjom plantaža kave na Javi. Tako su već čitavom postojećem asortimanu trgovinske robe iz Azije dodali još i kavu.⁵⁰

Unutar kompanije je od samog početka vladala korupcija i mentalitet samoposluživanja, prije svega u vrhovima trgovinskih kuća koji su Amsterdamsku i Middelburšku matičnu kuću stajali velikog dijela dobiti. Pravno nereguliran i slobodan prostor za malverzacije, velike udaljenosti od matične zemlje, i nekontrola dali su vodećim ljudima Kompanije širok prostor za prljave radnje. Naime, imali su taj potreban instinkt za moć, prodornost, ali ne i čestitost i poštenje. Vanjskopolitički događaji bitno su utjecali na krizu u Kompaniji. Tijekom 18. stoljeća uvelike rastu rizici za prekomorsku trgovinu, a potom se povećavaju troškovi upravljanja samog VOC-a. Nastali gubitci morali su biti pokriveni iz pričuva kompanije, no ni to im nije pomoglo.

---

⁴⁹ *Isto*, str. 51

⁵⁰ *Isto*, str. 50

Kompaniju su dodatno u to vrijeme iscrpili i brojni ratovi s Velikom Britanijom koja je nova rastuća sila Europe. Preuzela je potom na sebe i riskantan pothvat plovidbe kroz Engleski kanal, što je čak i uspješno provodila. Razvila se najveće trgovinsko društvo na svijetu, no istodobno četvrti rat s Britanijom (1780.-1784.) označio početak kraja. Brodovi iz Azije nisu mogli, zbog ratnog stanja, uplovjavati u luke, što izravno utjecalo na dobit Kompanije. Pored toga, zbog godina u kojima je imala gubitke, kompanija gubi i kreditnu vjerodostojnost. No, sudbina VOC-a zapečaćena je tek ulaskom Francuza u Nizozemsku. Nakon nekih neuspjelih pokušaja da se kompanija oporavi, VOC se 1798., četiri godine prije dvjestote godine postojanja, raspušta. Njeno preostalo vlasništvo postaje imovina nacije, a svi preostali dugovi su proglašeni nacionalnim dugom.⁵¹

4.2. Kina i Japan: izolacija ili kontrolirana otvorenost

Jasnije zatvaranje Kine počinje se manifestirati još za vrijeme dinastije Song (12. stoljeće), ali očito je kako se u razdoblju od 16. do 19. stoljeća Kina odbija nove, "strane" utjecaje i stvari, dok to još pojačava dodatna državna kontrola kao i monopolizacija vanjske trgovine, te ograničavanje veza između Kine i stranaca. Primjerice u razdoblju od 1433. do 1567. godine prekomorska trgovina strogo je ograničena, dok je 1549. zabranjena trgovina s Japanom. Od 16. stoljeća u Kini postoje specijalizirani službenici koji nadziru vanjsku trgovinu. Sve navedeno zapravo ide u prilog kada govorimo o zatvorenosti kineskog sustava. Naime, i kineske su se prilike u državi promijenile. Nakon zlatnog doba dinastije Ming, vlast u Kini preuzima strana dinastija Qing. Promjenom dinastija došlo je do promjene i u gospodarskom i političkom životu Kine. Nasuprot rastućeg Japana, koji je bio otvoren ka novim idejama i utjecajima, Kina i nova dinastija nastojali su očuvati staru kinesku tradiciju uronjenu u okvire velike zemlje i konfucijevske filozofije. Uravnoteženi i smireni birokratski sustav, zatim uvjerenje u svoju kulturnu superiornost, snagu naroda i općenito samodovoljnost Kine kao države. Takvi uvjeti u državi značili su i oprez Kine prema "stranim đavolima"⁵², a vladajuće staleže, posebice birokraciju, upućivali na čuvanje stabilnosti. No, to u praksi i nije bilo baš ostvarivo. Vidjeli smo kako su agresivne trgovačke politike imale i nizozemska i britanska istočnoindijska kompanija te se Kina pokazala kao nepripremljena država da odgovori na izazove novog vremena. Jugoiistočnom Azijom već su dominirale europske sile, a spremale su se isto takvu taktiku primijeniti i na državama istočne Azije. U ranijim stoljećima to i nije bilo moguće, ali do početka 17. stoljeća i tokom 18. stoljeća europski utjecaj će se itekako osjetiti. Nadmoćne u svakom pogledu, bilo pomorskom, vojnom ili tehničkom-tehnološkom nastojale su slomiti Kinu kojoj je u nedostajalo upravo ono što ju je krasilo prošlih stoljeća. Odlučne vlasti, stroga kontrola svih organa birokracije, borbenost i snaga. Kina je na neki način sve to izgubila u turbulentnim razdobljima ranonovovjekovlja.

---

⁵¹ GAASTRA, *The Dutch East India Company*, str. 97

⁵² DRAGIČEVIĆ, *Kina: od nebeskog carstva do naših dana*, str. 421

Dok sasvim drugačiju situaciju možemo pratiti u Japanu. Pod otvorenošću Japana ne smijemo smatrati nekontrolirano dopuštanje strancima da trguju s japanskim trgovcima, da bez nadzora utječu na stanovništvo i da se upleću u strukturu vlasti. Poznato nam je da su to pokušali misionari-isusovci, pa je na vrlo rigorozan način zabranjeno njihovo djelovanje, a oni protjerani. Japanci su pametnom i opreznom politikom manevrirali u pojedinim razdobljima ranonovovjekovlja. Dopuštali su Europljanima da na uskom području luka vode trgovačke poslove, ali im nisu dopuštali niti davali nikakve povlastice u trgovačkom smislu riječi. Bili su otvoreni za nove tehnološke i pomorske izume, zainteresirani za nova filozofska razmišljanja i spoznaje. Vanjska trgovina Japana cvjetala je tokom čitavog ovog razdoblja. Naime, za trgovinu s Nizozemcima i Britancima ostavili su otvoren otočić Dejimu u luci Nagasaki, dok su oni i dalje uspješno i sa puno dobiti trgovali s Korejom preko otoka Tsushima i Kinom preko otočja Ryukyu.⁵³

Dvije različite države, dva različita sistema trgovanja na tako malom geografskom području. Kina, tradicionalna i strogo birokratski ustrojena nije se uspjela nositi sa zahtjevima i samim načinom funkcioniranja novog doba, dok se Japan pokušao prilagoditi i pametnom i opreznom politikom ipak ostao otvoren za europske utjecaje koji će neminovno utjecati na njegovu budućnost.

ZAKLJUČAK

Ovaj zaključak okarakterizirao bi kao kraj jednog putovanja. Putovanja mog i Vašeg kroz ranonovovjekovnu Aziju koja je obilovala zanimljivim i važnim informacijama za jednog povjesničara. Azija je područje svijeta koje me oduvijek fasciniralo i razdoblje ranonovovjekovlja mi se činilo kao najpodobnije da mi pruži najviše podataka o njoj. Pročitana literatura odgnetnula mi je mnoge nejasnoće, nedoumice i kriva razmišljanja koja sam imao o tom dijelu svijeta. Daleki Istok, kako ga volimo popularno nazivati, odjednom se nije činio toliko dalekim pojmom. Kroz prizmu europskih kolonizacijskih procesa, geografskih i znanstvenih otkrića, misionarskog djelovanja isusovaca i istočnoindijskih kompanija upoznao sam jedan drugi svijet koji je živio na nekoj drugačijoj tradiciji i u različitim okolnostima od tadašnje Europe. Ne mogu se oteti dojmu, ali mi se čini da je prostor jugoistočne i istočne Azije živio na boljim moralnim načelima, organiziranijim sustavima vlasti i ustaljenim vrijednostima svoje tradicije nego dotadašnja Europa. Koliko god se u ovom radu spominje i ističe golemi europski utjecaj na azijski prostor, mišljenja sam da je utjecaj Azije na europske prilike i države bio kud i kamo veći. Azijski proizvodi poput čaja, riže, porculana, začina, odjeće i tehnoloških izuma danas su neizostavni dijelovi naših života i kultura. Ranonovovjekovlje je postavilo temelje prožetosti europskog i azijskog kontinenta. Naravno da ta je prožetost imala svojih boljih i lošijih trenutaka. Odnosi na relaciji Azija Europa nisu uvijek bili blistavi, niti to jesu danas, ali mislim da ne možemo pobjeći od činjenice da je susret europske i azijske kulture bio neophodan za čovječanstvo. Činjenice i danas stanuju među nama, i govore da smo mi dio Azije, a Azija je dio nas.

---

⁵³ TOTMAN, *Povijest Japana*, str 225.

LITERATURA

1. DRAGIČEVIĆ, Ivo, *Kina: od nebeskog carstva do naših dana*, Prometej, Zagreb 2002.
2. TOTMAN, Conrad, *Povijest Japana*, Barbat, Zagreb 2003.
3. ŽIVOJINOVIĆ, Dragoljub, *Uspon Evrope, : 1450-1789*, Matica srpska, Novi Sad 1985.
4. BRAUDEL, Fernand, *Civilizacije kroz povijesti*, Zagreb, 1990.
5. GAASTRA, Femme Simon, *The Dutch East India Company. Expansion and Decline*, Leiden 2003.
6. LEICKEN, Johan i autori njemačkog izdanja, *Povijest svijeta : od početka do danas*, Naprijed, Zagreb 1990.
7. PERDUE, Peter, *Rise & Fall of the Canton Trade System*, (ocw.mit.edu/ans7870/21f/21f.027/rise_fall_canton_01/pdf/cw_essay.pdf)
8. JAMESON, Antony, *A Short History of South East Asia*, Stanford Universtiy (aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_South_East_Asia1.pdf)
9. SPODEK, Howard & Langford, Louro, Michelle, *Asia in World History: 1450–1770.*, (www.asian-studies.org/ea/spodek-louro.pdf)

GORAN DEJANOVIĆ

Early Modern Asia and European colonization

Summary

This paper begins with great geographical discoveries and social changes in early modern Europe. Certain states achieved primacy in foreign policy and trade, so they attempted to strengthen their economies and its plague ridden population. Based on above mentioned geographical discoveries, rich European dynasties were financing conquest of New World. Same mechanism they used in New World, they tried to copy on Southeast and East Asia, but the different structure of government and society ensured the failure of attempt. Based on specificity Eastern and Southeastern Asia, author opposes the concept of “dominant” Europe and undiscovered and “residual” Asia. Early modern period was the key in determining the relationship between two different civilization and cultures.

Keywords:

trade, New World, Europe, Asia, early modern age, colonisation, structure of government, society

Orko, Macić i copernice: progoni vještica i praznovjerje u središnjoj Hrvatskoj*

Autorica u radu obrađuje vještice, progone, praznovjerje i usmenu predaju. Te su dvije teme međusobno povezane. Pod utjecajem praznovjerja nastaju vjerovanja u vještice koja su rezultirala progonima vještica diljem svijeta. Autorica navodi progone vještica u ranom novom vijeku koja su bila prisutna diljem Europe i u Americi te najpoznatije europske i američke primjere progona vještica. Utjecaj je Crkve na progone vještica bio veliki, a Crkva je zauzimala negativno stajalište prema vješticama. S obzirom na pozitivno ozračje koje se javlja u društvu u ranom novom vijeku (renesansa, humanizam) prilično je nemoguće vjerovati da se progon vještica toliko razmahao, ali i uopće pojavio. U drugom poglavlju, autorica je obradila progone vještica u Hrvatskoj. Progone vještica u Europi slijede i progoni vještica u Hrvatskoj koji su tekli na isti način kao i u ostalim zemljama zapadne europske kulture. U trećem poglavlju, razmatra se praznovjerje koje je u narodima nastalo svakidašnjom uporabom. Praznovjerje je zapravo nastalo kao težnja intelektualnih ljudi da imaju moć nad običnim pukom. Progoni vještica su u svim europskim zemljama i u Hrvatskoj mračna strana u ranom novom vijeku. Taj utjecaj Crkve bio je toliko jak da je zaslijepio i svjetovnu vlast koja je provodila te progone. To nam pokazuje i dugu ovisnost svjetovne vlasti o crkvenoj vlasti.

Ključne riječi:

ranonovovjekovlje, progoni, vještice, praznovjerje, Crkva, usmena predaja, statuti, čarobnjaštvo

---

* Ovaj rad je ponešto izmjenjen tekst baccalauratskog rada kojega je Nikolina Klasić, studijski smjer Povijest/Kroatologija, napisala u rujnu 2012. godine. Mentorica: doc. dr. sc. Ivana Jukić.

1. Uvod

Tema ovog rada je progon vještica i praznovjerje u središnjoj Hrvatskoj u ranom novom vijeku. Danas su vještice ponovno “oživjele”. Postale su dio naše kulture, o vješticama se piše puno knjiga, snima puno serija i filmova. Kroz povijesnu priču o progonu vještica u ranonovovjekovlju možemo analizirati položaj žena u tadašnjem društvu. Danas su u razgovorima starijih osoba i dalje prisutne priče o copernicama, iako se prepričavaju puno manje nego prije 10, 20 godina. Ovaj rad je odgovor na pitanja: što je izvor tih priča, otkud one potječu i jesu li zaista istinite ili su samo plod ljudske maštarije? Te priče plod su praznovjerja pa sam i temu praznovjerja uklopila u ovaj rad. Smatram da je ta tema svezremenska, a priče koje sam navela u radu su također dio naše usmene tradicije koje ne smijemo nikako zanemariti jer su dio naše kulture. Intervjuirala sam stanovnike jednoga maloga mjesta u Hrvatskom zagorju o pričama o copernicama. To je usmena tradicija Đurmanca koja je danas ipak sve manje prisutna u ljudskim domovima.

Rad se sastoji od dvije cjeline. U prvom dijelu pisala sam o vješticama i progonima, a u drugom dijelu o praznovjerju i usmenoj predaji. Te dvije teme su međusobno povezane. Pod utjecajem praznovjerja nastaju vjerovanja u vještice koja su rezultirala progonima vještica diljem svijeta. U prvom poglavlju obuhvatila sam progone vještica u ranom novom vijeku koja su bila prisutna diljem Europe i u Americi. Navela sam najpoznatije europske i američke primjere progona vještica. Utjecaj Crkve je na progone vještica bio veliki, a Crkva je zauzimala negativno stajalište prema vješticama. S obzirom na pozitivno ozračje koje se javlja u društvu u ranom novom vijeku (renesansa, humanizam) prilično je nemoguće vjerovati da se progon vještica toliko razmahao, ali i uopće pojavio. U drugom poglavlju obradila sam progone vještica u Hrvatskoj. Progone vještica u Europi slijede i progoni vještica u Hrvatskoj koji su tekli na isti način kao i u ostalim zemljama zapadne europske kulture. Područje progona u Hrvatskoj možemo promatrati odvojeno za područje Južne Hrvatske u kojoj su primjeri progona rijetki ili ih skoro nema, za razliku od Središnje Hrvatske u kojoj se progon poprilično rasplamsao. Od 13. stoljeća u Hrvatskoj nastaju statuti gradova s odredbama o zabrani čaranja. Sve te odredbe bile su negativne i podrazumijevale su najčešće smrtne kazne za čaranja i vračanje. Kazne su se donosile na sudovanjima posebno priređenima za te svrhe. Navela sam najpoznatije primjere suđenja i žrtava koje su bile osuđene i okrivljene. Procesu protiv vještica i osude kojima su one doista surovo kažnjavane sakupljene su i sređene u obliku sudskog propisa, Ferdinandeje, a koja je u cijelosti prihvatila tadašnje sveeuropsko shvaćanje o pozadini zločina čarobnjaštva. Okrivljene osobe bile su podložne torturi za koje su bile izrađene i posebne sprave za mučenje. Ti procesi prestaju tek pojavom prosvjetiteljstva i marijaterzijanskim odredbama u 18. stoljeću. U torturi Kitonićev procesualni postupak istražiteljima je davao široko polje djelovanja što su znali dobro iskoristiti. Mučene su nevine žrtve. Od gradskih vlasti fiškuš je bio osoba od velikog značenja, on je donosio tužbu, ali i vodio procese suđenja. U trećem poglavlju obradila sam praznovjerje koje je u narodima nastalo svakidašnjom

uporabom. Praznovjerje je zapravo nastalo kao težnja intelektualnih ljudi da imaju moć nad običnim pukom. Prenosilo se s koljena na koljeno, pa se i danas praznovjerje susreće u mnogim sredinama. Praznovjerje je prisutno i u Đurmancu u kojem se i danas pričaju priče o copernicama. Priče iz usmene tradicije Đurmanca prilično se poklapaju s pričama iz usmene tradicije bosanskih katolika. Progoni vještica su u svim europskim zemljama i u Hrvatskoj mračna strana u ranom novom vijeku. Što može biti pozitivno u smaknuću tisuće nevinih ljudi i to najviše pod utjecajem Crkve koja bi trebala propagirati jednakost ljudi i pravo svakog čovjeka na život? Taj utjecaj Crkve je bio toliko jak da je zaslijepio i svjetovnu vlast koja je provodila te progone. To nam pokazuje i dugu ovisnost svjetovne vlasti o crkvenoj vlasti. Autori literature koju sam koristila se slažu da praznovjerje treba iskorijeniti jer je negativna karika u ljudskom društvu koja je utjecala na progone vještica. Slažem se da praznovjerje treba iskorijeniti u tom smislu da se ne dopusti da se u nekim slučajevima prijeđu granice razuma. No, priče u kojima se npr. spominje Orko, Macić, ali i još puno pozitivnih likova trebale bi se nastaviti pričati. Te priče su ona pozitivna strana praznovjerja. To je zapravo usmena tradicija koju ne treba iskorijeniti već ju treba njegovati.

2. Progon vještica

2.1. Zašto dolazi do progona

Vjerovanje u vještice i čarobnjaštvo nije izum ranonovovjekovlja. Već su rimski zakonici donosili propise o zabrani čarobnjaštva za koje je čak predviđena smrtna kazna.

Najstariji poznati propis rimskog prava o čarobnjaštvu sadržan je u zakoniku XII ploča (od 451. do 449. g. pr. n. e.), a zabranjivao je čarobnjaštvom primamljivati plodove sa tuđe njive i za taj zločin predviđena je smrtna kazna¹. Čarobnjaštvo je gotovo oduvijek prisutno u svjetskim tradicijama. Prema Bayeru, prikaz historijskog razvoja progona čarobnjaka započinje u rimskoj državi jer kako navodi, propisi rimskog prava svojim su autoritetom znatno doprinijeli stabilnosti vjerovanja u realnost čarobnjačkih efekata u kasnijem europskom razvoju². No, postoje još raniji primjeri tragova magijskih obreda po spiljama diljem Europe, npr. prikaz obrednog čina u kojem skupina žena pleše oko muškarca lovca zamaskiranog u životinju. Također, prvotni su kultovi nastali u matrijarhalnim društvima ili njihovim ostacima jer je ženski princip žene i prirode predstavljao stalnost i nužnost kako bi se održao poredak i ravnoteža. Tako je i danas u modernim vještičjim kultovima³. U 16. i 17. stoljeću progon vještica je poprimio velike razmjere. Razloge treba tražiti u općoj

---

¹ Vladimir BAYER, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi, a napose u Hrvatskoj*, Zagreb, 1953., 30.

² *Isto*, 21.

³ Denver VUKELIĆ, Na udaru malja, *Hrvatska revija*, br. 2., Zagreb, 2009. 35-36.

egzistencijalnoj nesigurnosti tog doba. Naime, suđenja protiv vještica održana su u najvećoj mjeri u područjima gdje je protestantizam pobijedio ili u regijama kao npr. jugozapadnoj Njemačkoj, u kojoj je sukob protestanata i katolika još uvijek bjesnio. Kad su vjerske strasti bile zapaljene, optužbe o savezu sa đavlom postale su zajedničke i jednoj i drugoj strani. Povjesničari su istaknuli važnost društvenih uvjeta u objašnjavanju histerije progona vještica. U vrijeme kada se stare feudalne zajednice pred najezdom nove gospodarske etike u kojoj je bitan pojedinac, raspadaju, vlasnici se boje porasta siromašnog stanovništva u svojoj sredini, pa ih pretvaraju psihološki u agente đavla. Osobito se sumnjalo na starije žene. Mnogi od ljudi koji su ostali bez krova nad glavom, pokušali su preživjeti prodavajući ljekovito bilje, napitke ili tajne lijekove za liječenje. Te osobe bile su okrivljavane da su vještice.⁴

Za razvoj čarobnjaštva u Europi prema Bayeru od odlučne je važnosti bilo stanovište kršćanske crkve prema toj pojavi koje je od samog početka bilo negativno. Kršćanska crkva smatrala je da je svako čarobnjaštvo najstrože zabranjeno.

Teologija smatra kako su čarobnjaci ljudi koji žele pribaviti pomoć demona, pa za njih traži teške kazne. Već u samom početku kršćanstva čarobnjaštvo je bilo krivovjerstvo ili hereza i otpadništvo od vjere ili apostazija⁵. Ta je identifikacija jedan od bitnih uzroka (iako ne jedini uzrok) postanka kasnijih progona čarobnjaka u Europi. Kršćanstvo na početku zbog judaističkog monoteističkog pogleda na mitologiju odbacuje magiju.⁶ U djelima sv. Augustina⁷ navedeni su stavovi teologije o tom pitanju. Augustin smatra da kršćaninu demoni ne mogu ništa dok se drži zapovijedi svoje religije i priznaje samo Boga. Panični strah zapadnog čovječanstva od demona što čovjeku nanose neplodne godine pojavio se tek u 13. stoljeću. Crkva je vjerovala u realnost mnogih čarobnjačkih efekata, a druge su suzbijali kao plod fantazije te je polazila od stajališta da se svako čaranje sastoji u direktnom i indirektnom zazivanju demona. Ta veza čarobnjaka s demonima je bila kažnjiva, dok je čarobnjački efekt bio drugorazrednog značaja makar se sastojao u nanošenju teške štete ljudima. Čarobnjaštvo je bilo kažnjivo kada je ostalo potpuno bez učinka jer je samo traženje pomoći od demona veliki grijeh. Pravne propise protiv čarobnjaštva donosili su pojedini zemaljski crkveni sabori i pape. Svjetovna vlast je u svojim zakonima tretirala čarobnjaštvo s religioznog stanovišta i smrtna je kazna postala redovitom kaznom za čarobnjaštvo. Pod tom kaznom se podrazumijevalo spaljivanje. U ovo vrijeme u procesu se primjenjuje tortura samo iznimno. Nema još pravnih odredbi koje bi dozvoljavale crkvenim organima da muče okrivljenike. 1252. godine papa Inocentije IV, navodi Bayer, naredio je da se tortura u procesima protiv heretika mora upotrebljavati. Tada prosvijećeni apsolutizam pritisnut napred-

⁴ Sve navedeno, Jackson J. SPIELVOGEL, *Western civilization*, Kanada, 2009., 444–446.

⁵ BAYER, *Ugovor*, 43.

⁶ Deniver VUKELIĆ, "Na udaru malja", *Hrvatska revija*, 2., Zagreb, 2009., 37.

⁷ Sv. Augustin bio je najveći crkveni učitelj ranokršćanstva i jedan od najvećih crkvenih autoriteta svjiv vremena. BAYER, *Ugovor*, 41.

nim pokretima, eliminira postepeno torturu. U 13. st. nastaje skolastika⁸. Sva bitna mišljenja skolastike o čarobnjaštvu susreću se u suvremenoj katoličkoj teologiji, ona su bila mjerodavna i za inkvizitore koji su u 15. st. stvorili složeni pojam vještice i na kojem su se zasnivali veliki progoni vještica od sredine 15. st. do duboko u 18. stoljeće. Osnovno načelo skolastike o čarobnjaštvu se u cijelosti poklapa s Augustinovim stanovištem. Jedno od najopasnijih i najštetnijih predodžbi u vezi s čarobnjaštvom koje je skolastika afirmirala bila je predodžba o spolnom odnosu demona s ljudima. Crkvena inkvizicija nastaje u 13. st. Postoje 3 vrste inkvizicije: biskupska, papinska ili rimska i španjolska inkviziciju⁹. Papinska inkvizicija podrazumijeva posebni crkveni sud ustanovljen bulom *Ille humani generis* (8. Veljače 1232. godine) pape Grgura IX. kako bi se na području zapadne Crkve iskorijenila vjerovanja i običaji koji se protive Rimskoj crkvi. To je značilo borbu protiv svih novih strujanja koja su nastala nasuprot katoličkoj dogmi¹⁰. Prvo izaslanje inkvizitora uputio je papa Grgur IX. u gornju Italiju. Suci inkvizitori bili su opunomoćeni od pape. Poznati inkvizitori pripadali su redovima dominikanaca i franjevaca. Biskupi su redovito puštali inkvizitora da radi što mu je volja, ako se držao propisa koji je njegovu nadležnost ograničavao na suđenju o herezi i sličnim zločinima. To je bio početak sistematskog proganjanja heretika putem crkvenog pravosuđa. Inkvizitor je heretika isključio iz crkve i predavao svjetovnoj vlasti koja ih je spaljivala. No, s pojavom *Malleus Maleficarum* progoni vještica u Europi traju tijekom 15., 16. i 17. stoljeća. U to vrijeme Europa je podijeljena na protestante i katolike. Ono što je zanimljivo jest da protestanti možda i više od katolika sudjeluju u progonu vještica. 1484. godine papa Inocent VIII¹¹ objavio je da su sotonisti u Njemačkoj na sastanku s vragom i da bacaju uroke koji uzrokuju propast usjeva. Tražio je pomoć od braće, Heinicha Kramera iz Innsbrucka i Josipa Sprengera da pišu i objavljuju podatke o navodnom vraćanju. Tako su napisali *Malleus Maleficarum*¹². *Malleus Maleficarum* je završen za dvije godine, a propisuje nove crkvene stavove prema kojima kršćani imaju obvezu uloviti i uništiti vještice. U djelu su i savjeti inkvizitorima i tužiteljima kako da postupe na ispitivanju i suđenju za navodne vještice.

No, u ranom novom vijeku progon vještica poprimio je neviđene razmjere. Tek će se pojavom prosvjetiteljstva u 17., pa i u 18. stoljeću smanjivati progoni vještica.

---

⁸ Na temelju Svetoga pisma, kršćanske tradicije i rezultata dotadašnje teologije spekulativnim putem trebala je izraditi kompletan sistem teološkog pogleda na svijet. Isto, 72.

⁹ VUKELIĆ, "Na udaru", 39.

¹⁰ Isto, 39.

¹¹ Jules MICHELET, *Vještica*, Zagreb, 2003., 136-137.

¹² Malj za vještice. "Svoj *Malleus Sprenger* je napisao vjerojatno za dvadeset godina, koliko je proteklo od ispričanog događaja do velike misije koju je papa Inocent VIII povjerio Sprengeru 1484. godine." Isto, 136-145.

2.2. O progonu vještica u Europi

Najznačajnija područja progona poznata su u središnjoj i južnoj Njemačkoj. Prvi progoni pojavili su se u velikom broju u južnoj Francuskoj i Švicarskoj tijekom 14. i 15. stoljeća. 1515. godine vlasti su u Švicarskoj spalili 500 vještica na lomači. Devet godina kasnije, 1000 je optuženih vještica ubijeno u Italiji. Histerija progona u Francuskoj porasla je 1571., kada je optužena "vještica" bila Trois-Echelles, a optužio ju je dvor Karla IX.¹³ Razdoblje od 1643. - 1645. doba je najvećeg progona vještica u Francuskoj. Vrhunac progona u jugozapadnoj Njemačkoj bilo je razdoblje od 1561. - 1670. Prvi veliki progon u Europi, kada su vještice uhvaćene, osuđene i spaljene u Wiesensteigu, u jugozapadnoj Njemačkoj, zabilježen je u 1563., u brošuri pod nazivom "Prava i stravična djela 63 Vještica". U ovom razdoblju prisutni su i veliki progoni vještica u Engleskoj. Matthew Hopkins, postaje najpoznatiji lovac vještica u Engleskoj, putuje po selima istočne Engleske između 1645. i 1647. i provodi suđenja protiv vještica, uz ovlasti parlamenta. Iako mučenje u Engleskoj nije dopušteno, Hopkins razvija svoje metode, npr. metoda ispovijedi. Poznat je i po metodi po kojoj je optuženi bačen u vodu. Ako potone, smatra se nevinim, a ako pluta, to je dokaz njihove krivnje. U Danskoj, spaljivanje vještica povećano je nakon reformacije. S Christianom IV. započelo je razdoblje spaljivanja u kojem je na stotine ljudi osuđeno za vraćanje, a potom spaljeno. U Škotskoj je više od 70 ljudi optuženo za vraćanje na račun lošeg vremena kad je James VI. plovio u Dansku 1590. u susret svojoj zaručnici Anni. Deniver navodi da od 16. st. postoji niz ljudi koji su upozoravali na suludost takvih progona, npr. Kornelije Agrippa von Nettesheim, ali su i mnogi od njih nazvani hereticima.¹⁴ Histerija progona je izbila i u Americi. Oko osamdeset osoba u engleskoj koloniji Massachusettsu bilo je optuženo zbog vraćanja. Progoni su trajali od 1648. do 1663. Suđenja vješticama trajala su od 1692. – 1693. godine. U kasnim 1640-im suđenja protiv vještica počinje se uvelike smanjivati u cijeloj Europi.¹⁵ Tijekom 1680-ih prosvjetljenjem se gasi praznovjerje, a time i progoni vještica. Posljednja smaknuća zbog vraćanja u Engleskoj poznata su za 1682. godinu, kada su smaknuti Temperance Lloyd, Marija, i Susanna Edwards. 1711. godine, Joseph Addison objavio je članak u časopisu "Spectator" (br. 117) u kojem kritizira kako su vješticama smatrane osobe koje su se bavile liječenjem starijih osoba i jadne žene. Završnim aktom iz 1735. prestao je progon zbog čarolija i vraćanja jer se prestalo vjerovati da pojedinci imaju nadnaravne moći ili da su u savezu sa Sotonom. Zakon je ukinut 1951. Posljednje smaknuće vještice u Nizozemskoj, održano je vjerojatno

¹³ "Vještac Trois-Echelles kojem je suđeno pod Charlesom IX., držao je da ih ima na stotine i tvrdio da je cijela Francuska vještica." MICHELET, *Vještica*, 148-149.

¹⁴ VUKELIĆ, "Na udaru", 41.

¹⁵ "Druga faza reforme narodne kulture u Europi (1650.-1800.) pokazuje pomak u odnosu učene kulture prema natprirodnom kao jednu od najznačajnijih razlika spram prijašnjeg doba. Opadanje broja suđenja vješticama potkraj 17. stoljeća u Engleskoj i Francuskoj moguće je povezati s činjenicom da određeni broj reformatora, a potom i suci, ne uzimaju vješticarstvo više ozbiljno.." Zoran ČIČA, *Vilenica i vilenjak, Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Zagreb, 2002., 115.

1613. godine, a u Danskoj 1693. U Francuskoj je posljednja osoba smaknuta kao vještica, tj. vještac bio Louis Debaraz, 1745. godine. U Njemačkoj je posljednji primjer smrtno kazne bila Anna Schwegelin u Kemptenu, 1775. godine. Vjeruje se da je zadnja žena pogubljena zbog vraćanja u Europi bila Anna Goldi u Švicarskoj. Prema Deniveru, u Europi i Americi danas više nema takvih slučajeva već su predmet istraživanja znanstvenika. No, u Africi, Kongu, Gani i Keniji i danas na tisuće ljudi i djece biva optuženo da su vještice i vješci. Kamenovani su do smrti od divlje rulje ili zatvarani i zakonski osuđeni na duge kazne zbog crne magije¹⁶.

S obzirom na ozračje koje je vladalo u tom razdoblju, gotovo je nemoguće povjerovati da su se toliki progoni vještica događali upravo u ranom novom vijeku u Europi. Naime, od sredine 14. st. do sredine 16. st. Europu obilježava razdoblje renesanse. To je razdoblje značajne političke, gospodarske, umjetničke i intelektualne promjene, naravno u pozitivnom smislu. Renesansna označava ponovno rađanje. U velikoj mjeri znači razvojurbanoga društva, svjetovnoga duha. Stvorila je nove mogućnosti za uživanje u svjetovnim materijalnim stvarima. To je razdoblje oporavka iz zlokobnog 14. stoljeća. Oporavak je popraćen kulturom klasične antike. Oživljavanje antike utjecalo je da se na nove načine gleda ljudsko biće. Sada se postavlja naglasak na osobne sposobnosti čovjeka. Visok obzir za ljudsko dostojanstvo i vrijednost i realizaciju potencijala pojedinca stvorio je nov društveni ideal univerzalnog čovjeka koji je bio sposoban za dostignuća u mnogim područjima života. Talijanska renesansa bila je najviše zamjetljiva u intelektualnoj i umjetničkoj sferi. Najvažniji književnipočetkovezovan sa renesansom bio je humanizam. Humanisti naglasak stavljaju na obrazovanje čiji cilj nije bio stvoriti velike znanstvenike, nego proizvesti kompletne građane koji bi mogli sudjelovati u društvenom životu svoje zajednice. U renesansi dolazi do izuma tiska. Tisak je jedan od najvažnijih tehnoloških inovacija Zapadne civilizacije. Odmah je utjecao na europski intelektualni život i misao. Brzo se proširio po cijeloj Europi u drugoj polovici 15. stoljeća, a njegovi učinci su se ubrzo osjetili u mnogim područjima europskog života. Tiskanje knjiga potaknulo je razvoj znanstvenog istraživanja i želju da se postigne znanje. Osim toga, olakšana je suradnja među znanstvenicima. Također je potaknuo razvoj čitalačke publike, razvoj koji je imao ogroman utjecaj na europsko društvo. Doista, bez tiska, nove vjerske ideje reformacije nikada se ne bi proširile tako brzo kao što je to bilo u 16. stoljeću¹⁷.

Rani novi vijek doba je ekonomskog, političkog, gospodarskog, kulturnog, intelektualnog prosperiteta. Razdoblje je to s velikim naglaskom na znanju i obrazovanju. Jedan novi početak, nova stranica u ljudskoj povijesti. No, imao je i tamnu stranu. U okruženju u kojem je sve vrvilo od znanja, obrazovanja, intelektualnih radova, u okruženju za koje se smatralo da je napokon prebrođena tamna strana srednjeg vijeka i da je svijet napokon krenuo pozitivno u razvoj i oslobodio se primitivnih stavova, događa se jedno od najprimitivnijih, najmračnijih, najstrašnijih strana u čovjekovom životu.

---

¹⁶ VUKELIĆ, "Na udaru", 41.

¹⁷ Jackson J. SPIELVOGEL, *Western civilization*, Kanada, 2009., 337 – 373.

Trendove u praznovjerju kao i okrutne načine progona vještica dosljedno je slijedila i Hrvatska.

Barokni kult đavola i manija progona vještica zahvaćaju i hrvatske krajeve. U Hrvatskoj sudbeni progon čarobnjaka započinje od 13. st. do kraja pedesetih godina 18. st. kada je progon kod nas prestao.¹⁸ Razvoj progona u Hrvatskoj tekao je na isti način kao i u ostalim zemljama zapadne europske kulture i tu pojavu ne možemo izolirano promatrati od progona u Europi. Sastavni su dio opće europske pojave tih progona koji su jedno od najstrašnijih naličja europske zapadne kulture onih vremena. U dalmatinskoj su Hrvatskoj primjeri sustavnog progona vještica iznimno rijetki, a u krajevima Dalmatinske zagore te u krajevima pod vlašću Osmanlija progona nije bilo. Poznati primjer progona u Slavoniji je Anica Pauković iz Čepina. U vrijeme kuge liječila je pilulama od trave bukvice, ali je nakon opsežnih rasprava, istraga i muka živa spaljena 1747. godine. Objašnjenje tražimo u sačuvanim tradicionalnim hrvatskim pogledima na svijet na tim prostorima. U središnjoj Hrvatskoj progon je bio jači nego u južnoj Hrvatskoj. Naime, središnja Hrvatska bila je pod većim utjecajem onih europskih država u kojima je progon bio intenzivniji što je uvelike utjecalo i na pučko vjerovanje. U tom razdoblju pučko vjerovanje o vješticama se gotovo u potpunosti poklapa s vjerovanjem državnih vlasti.

3. Središnja Hrvatska i progon vještica

3.1. O progону u središnjoj Hrvatskoj

Vjerovanje u čarobnjačke pojave, u ljude koji su u uskoj vezi s tajnovitim silama bilo je prisutno i u našim krajevima. Temelj takvim vjerovanjima bio je u staroj slavenskoj mitologiji, tj. u drevnim pučkim običajima. Od bogova i bića koji su potvrđeni i imaju dovoljnu povijest zapisa u pjesmama, bajkama i mitologiji, za Slavene postoji jedna kandidatkinja za vještičju božicu. Poznatija je kao Baba Jaga ili Baba Roga ili Baba Zima¹⁹. Postojao je i Černobog koji je bio bog smrti i nesreće. U slavenskoj mitologiji je negativniji pristup magiji. Tu počinju prodirati mračni elementi smrti, bolesti, zime i zlih uroka²⁰. U čarobnjaštvo su podjednako vjerovali nepismeni ljudi i vođe države koji ni nisu prestali vjerovati u postojanje vještica, vračeva i zlih duhova. U južnom, dalmatinskom i primorskom dijelu Hrvatske se, u prvoj polovici srednjovjekovlja do križarskih ratova, vraćanju i vješticama nije poklanjala velika pozornost. One se ne progone niti uništavaju drakonskim mjerama kao što se događalo u ugarskim stranama.²¹ Od 13. stoljeća situacija se u tim krajevi-

¹⁸ BAYER, *Ugovor*, 211.

¹⁹ Ona je moćna čarobnica koja je živjela skrivena u šumi, u kući postavljenoj na kokošju nogu, ograđenu ljudskim kostima i lubanjama. Prikazana je kao ružna, slijepa ili poluslijepa starica koja se hrani ljudskim mesom. VUKELIĆ, Na udaru, 37.

²⁰ *Isto*, 37.

²¹ "Statuti gradova već uvelike zahtijevaju progon i smrtnu kaznu za vješce i vještice." Tomislav HRUŠKOVEC, *Đavlu zapisane, O vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 11.

ma mijenja. Nastaju statuti primorskih i dalmatinskih gradova, zbirke propisa koje su odredbe javnoga i privatnoga prava, po kojima se živjelo u naseljima na obali i otocima. Ti statuti osim rješavanja životnih problema i zadataka u gradu propisuju i način rješavanja društvenih odnosa, tj. donose i niz odredaba u vezi sa čaranjem, vješticama i čarobnjaštvom. Po statutima, čarobnjaštvo je većinom bilo djelo žena, a kad bi se saznalo za njihovo čaranje, uglavnom bi bile spaljivane.²² Anno Domini 1452., napisao je svećenik Mihovil Iz Polanah u Hrvatskom primorju glagoljskim pismom "Nauk za izpovjednike". Tu je najvažniji naputak o ispovijedanju onih koji vjeruju u vračanje ili se bave čarobnjaštvom."²³ Pisani materijal (sudski spisi, pravni propisi i službeni dokumenti) iz najranijeg razdoblja proganjanja vještica u južnoj Hrvatskoj više je nego oskudan.²⁴ O zločinima koje počinju čarobnice u statutima ima malo podataka. Po statutima pisanim latinskim jezikom, čarobnjaštvom se mogu baviti osobe obaju spolova, dok su po statutima pisanim hrvatskim jezikom vještice isključivo osobe "nježnijega spola"²⁵. Ako joj se ne dokaže posao s vragom, kažnjava se pozamašnom globom i javnim šibanjem. Novčane kazne, pljenidba imovine, šibanje i izgoni iz grada bile su česte kazne za vještice. U riječkom statutu iz 1530.²⁶ spaljivanje je predviđeno samo za one čarobnjake koji svojim vradžbinama čovjeka učine ludim, bogaljem ili ga ubiju, u zločinima koji su vezani s pitanjima srca (ljubavni napitci i slično) sud će počinitelja kazniti prema nahođenju, sigurno blaže. Statuti gradova Brača i Hvara ne određuju kazne za vještice, već to pitanje ostavljaju sudu koje će ga riješiti po svojem nahođenju. O načinima kako su se održavali procesi statuti govore vrlo malo ili gotovo nikako. Egzorcizmi ili zaklinjanja i "naputci" pučke medicine bile su formule kojima su se otjerivale fizička i duhovna zla koja su prijetila čovjeku. Materijal kojim raspolaže historiografija za ovo razdoblje je vrlo oskudan, ali i za drugo razdoblje tih progona.

Povijesni materijal za središnju Hrvatsku oskudan je kao i za južnu Hrvatsku, možda jer je progona i procesa protiv vještica u tom razdoblju i bilo malo. Nakon tiskanja "Malja vještica", koje je objavljeno 1487., službeno je ustoličeno tadašnje teološko shvaćanje prema kojem se vještice²⁷ udružuju u moćne skupine i sklapaju ugovor s đavlom. Zato je u cijelome katoličkom svijetu počelo doba masovnih progona vještica, a i u Hrvatskoj su ti progoni poprimili velike razmjere.²⁸ U sjevernoj Hrvatskoj izvori o progonima su potpuniji i iscrpniji i temelje se na posve konkret-

---

²² "Težak položaj žena u srednjovjekovnom društvu i ovdje je jedan od uzroka pribjegavanja čarobnjaštvu." ČIČA, *Vilenica*, 60.

²³ HRUŠKOVEC, *Đavlu*, 13.

²⁴ "Jedan posredni podatak iz sredine 16.stoljeća, i dva sačuvana procesa iz druge polovine 17.stoljeća, oba iz Dubrovnika, sve je što imamo na raspolaganju." ČIČA, *Vilenica*, 61-62.

²⁵ HRUŠKOVEC, *Đavlu*, 14.

²⁶ *Isto*, 15.

²⁷ Vukelić navodi kako je novost da se maleficijima (zločinjenjima) uglavnom i pretežito bave žene prema riječi malefica što je ženski rod i što je izazvalo okretanje progona većinom žena. VUKELIĆ, *Na udaru*, 40.

²⁸ HRUŠKOVEC, *Đavlu*, 17.

nim sudskim spisima. U 16. stoljeću prestaje blagost zagrebačkog i drugih sudova u sjevernoj Hrvatskoj. Malo-pomalo se uvodi i tortura koja je prvi put u Zagrebu (na Griču) primijenjena još godine 1375. prilikom jednoga grabežnog umorstva. S uvođenjem torture povećava se broj smrtnih kazni. Presude iz tog vremena govore samo o spaljivanju. Dakle, vještice su žive spaljivane na lomači. Godine 1432. grof celjski i zagorski i ban kraljevine Slavonije, Herman Celjski uputio je županu i plemićkim sucima Zagrebačke županije pismo te naredio strogi progon vještica, jer se grofu zbog opaćina i nedjela čarobnica potužilo mnogo ljudi. Za "prijelazno" razdoblje, u kojem još tortura nije primarno sredstvo za iznuđivanje priznanja, značajan je proces vođen protiv "copernica" Kate Kavčijan, Urše Benešić i Dore Golub. Godine 1585. proces je vođen u Varaždinskim Toplicama, a pošto je zagrebački Kaptol bio zemljišni feudalni gospodar na tom području, tu je i provodio sudbenu vlast.²⁹ Od 16. stoljeća u Hrvatskoj se počinje osjećati utjecaj novog postupka protiv vještica.³⁰ U 17. stoljeću relativnu blagost sudišta zamjenjuje okrutnost torture. Razloge zbog kojih je histerija progona vještica, vračitelja i vragoduha početkom 17. stoljeća ipak razmahala i zašto su istrage pooštrene torturom, treba u prvom redu tražiti u pravnim propisima vlasti. Godine 1611. u slovačkoj Trnavi³¹ sastala se crkvena provincijalna sinoda na kojoj se raspravljalo i o čarobnjaštvu (čaranju, vraćanju, gatanju, proricanju i vidanju bolesti i rana tajnim riječima, znakovima i činima)³² i zaključeno je da se ti "poroci" imaju javno s propovjedaonice žigosati, a župnici su o njima dužni upozoriti svoga biskupa. O kaznama nije ništa određeno rečeno. Hrvatski sabor je 25. listopada 1611. godine prihvatio odluke sinode u Trnavi.³³ Postoji i zapis o članku 10. zapisanoga između 1609. i 1625. prema kojem se određuje da vještice stanovnici "mogu i trebaju" slobodno hvatati i dovesti "njihovu zemljišnom gospodaru" koji ih "mora po zaslugi kazniti".³⁴ Prva polovica 18. stoljeća u znaku je okrutnih i žestokih, nesmiljenih i histeričnih progona. Na stratišta u sjevernoj Hrvatskoj dovedeno je i više od tisuću mučenica. Poprimivši osnovne zasade sudstva iz zemalja germanskog kruga, gradski suci postali su mrzitelji ženskog spola. Vještice se okrivljavalo za rađanje nedonoščadi, za komete, pomrčine, kuge, itd. Žene su smatrali razaračem prijateljstva, nužnom nesrećom, prirodnom napašću, pa su ih zato i smatrali vješticama. Dok su sjevernom Hrvatskom plamtjele lomače, na Zapadu se rađao duh novoga vremena koji se očitovao u razvoju prirodnih znanosti. No, još uvijek ima znanstvenika koji vjeruju da se zli dusi doista mogu javljati, da su vještice "instrument" koji izaziva teške migrene i sl. U Hrvatskoj ljudi nisu lako prihvaćali novine, smatrali su sigurnijim držati se starih načina i životnih na-

²⁹ HRUŠKOVEC, *Davlu*, 20-22.

³⁰ To je bio utjecaj spisa *Malleus maleficarum*, osjećao se najbolje u gradovima. U 18. stoljeću, kad barok doseže vrhunac, progon vještica daje biljeg dnevnom životu. MICHELET, *Vještica*, 322.

³¹ Franjo BUNTAK, *Povijest Zagreba*, Zagreb, 1996., 298.

³² ČIČA, *Vilenica*, 50-51.

³³ Deniver VUKELIĆ, Utjecaj Katoličke crkve na svjetovne progone vještica u Zagrebu u ranom novom vijeku, *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, 41., Zagreb, 2009., 203.

³⁴ HRUŠKOVEC, *Davlu*, 53.

vada. Galantno stoljeće uvodi i jednu pravnu novost, tužilac bi u optužnicu unosio i niz grijeha koje svjedoci ili zapisnici nisu uopće spomenuli.³⁵ To je bilo općenje s đavlom, zločin izazivanja smrti i niz drugih zlodjela koje je optužena poslije pod užasnim mukama torture ionako priznala.

Sudsko ispitivanje na mukama “copernice” Kate Tinodi (zvana “Vajdovka”) izvršeno u zagrebačkoj (gričkoj) tamnici bio je i više nego monstruozno.³⁶ Jadnicu su na temelju iste sudske odluke mučili tri puta što se apsolutno protivilo zakonskim odredbama. Ne zna se točno kako je smrtna kazna izvršena. U tom razdoblju znalo se za prah koji tjera nečastivog i priječi “copernice” i njihovim zlodjelima. U baroku se također za nedaće krivilo nečastivog. Kao protuteža tome razvija se kult vjere, svetaca zaštitnika, zavjeta i Posljednjeg suda. Zavjet je najviše pomagao protiv vraćanja te je uz egzorcizam najpouzdanije sredstvo da se otjera đavao. Svećenik Petar Berke napisao je jednu knjigu u kojoj nabraja čudesa koja su se zbila na Mariji Bistrici. Žrtve napada nečastivog zavjetovala su se Majci Božjoj Bistričkoj koja ih je spasila od zla.³⁷ Godine 1698. i 1699. bile su prijelomne za progon i kompletiranje torturalnog ispitivanja hrvatskih “copernica”. Tih su godina uhićene, preslušavane, mučene i dale iskaze, a potom osuđene na strašnu smrt na lomači mnoge nevine žene: Magdalena Marolić, Urša Beneković, Ana Sirković, Magda Krvarić.³⁸ Velikim djelom su ove žene udovice i kmetice sa selišta iz okolica grada ili s posjeda gričkih i crkvenih, neke su iz Trnja, s Bijenika, iz Mikulića, s Laščine, neke žive u selištu Ljublanica, samo su neke “purgarice” gričke i kaptolske. Početkom 1704. u Zagrebu su bile pritvorene dvije tobožnje vještice: Jaga Cestarka i Margareta Krznar.³⁹ Istragu su vodili Andrija Krajačić i Ivan Lacković. Jaga Cestarka pod torturom nije ništa priznala, dok je Margareta čim je stavljena na muke, progovorila. Priznala je da joj je đavolski ljubavnik bio Primus, da je pravila tuču nad Samoborom i sl. Jaga je progovorila tek kada su ju mučili vatrom te je tada nabrojila i ostale tzv. “copernice”. Obje vještice su spaljene. Godine 1746. plemićki podsudac Petar Mrzljak provodio je istragu među donjostubičkim seljacima koji su samovoljno spalili vješticu Jelu Futakovicu. Kmetovi su Jelu optužili da je kriva što je grad potpuno uništio svu ljetinu. Privezali su je na lomaču i zapalili, iako je bila sva ogorjela uspjela im je pobjeći. Na kraju su ju ipak ulovili i spalili. Najveći krivac bio je kmet Jura Hižak. U 1743. godini poznate su zagrebačke mučenice Barbara Dugan, Jelena Ptičkovića, Margareta Miherička i Margareta Dedovka.⁴⁰

Naime, što se tiče praznovjerja, sve strukture društva bile su praznovjerne, od seljaka do velikaša. I sudstvo je vjerovalo u postojanje vještičarenja. Posljednja dva desetljeća 17. stoljeća bila su u znaku nerodica, skupoća je bila velika, prijetila je i glad te je potres uništio Zagreb. Budući da zlo nije moglo doći samo od sebe ljudi

---

³⁵ Inspirirale su me rečenice Josipa Matasovića.

³⁶ HRUŠKOVEC, *Đavlu*, 87.

³⁷ *Isto*, 91-92.

³⁸ BUNTAK, *Povijest*, 298.

³⁹ *Isto*, 483.

⁴⁰ HRUŠKOVEC, *Đavlu*, 118-138.

su morali pronaći njegove uzročnike. Nesigurnost je bila sveopća, napetosti su sve više rastle, nastalo je prilično puno nereda. Potom se u te događaje umiješala država i crkva te je tako nastala “Ferdinandeja”.

3.2. Zakoni, provedbe i mučenja

Procesi protiv vještica i osude kojima su one doista surovo kažnjavane, u našim su se krajevima temeljile na običajnome pravu, što znači da su njihovi “paragrafi” nastali tako da su se popisali i ozakonili dugotrajni običaji. To se oblikovalo kada je Ferdinand III., rimski car i ugarsko-hrvatski kralj izdao svoj “Zakonik o sudskom kaznenom postupku”.⁴¹ “Ferdinandeja” ili skup sudskih propisa, donesena je za sudstvo austrijskih zemalja, a u zemljama krune sv. Stjepana (Ugarskoj, užoj Hrvatskoj i Slavoniji) nije bila službeno na snazi. U izvorniku je pisana staronjemačkim jezikom, u Ugarskoj i u njoj pripojenim zemljama vrijedio je njezin latinski prijevod poznat pod naslovom “*Forma processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis*” (“Kriminalna praksa”). Godine 1697. “Kriminalna praksa” uvrštena je u “Zbornik prava Ugarske i pripojenih joj zemalja”, a kao običajno pravo primjenjivala se i u progonu i u osudama naših “copernica”. Ferdinandeja je u cijelosti prihvatila tadašnje sveeuropsko shvaćanje o pozadini zločina čarobnjaštva. Njezin 60. članak izrijekom kaže: “*Tko se bavi čarobnjaštvom, treba ga sudski kazniti*”⁴². Osnove za pokretanje istrage bile su ako čarobnjak ili vještica druge oda, ako se na neku osobu općenito sumnja da škodi ljudima i stoci i ako različiti ljudi, koji nisu sumnjivi, tvrde da se ona bavi nedopuštenim umijećima i gatanjem. Poslije uputa Ferdinandeja iznosi i šest osnovnih sumnji, koje su dostatne da se nad okrivljenikom ili okrivljenicom provede torturni postupak. Osnovne sumnje su: ako se na tijelu ili u kući pronađu “coperničke” stvari i znamenje đavla, ako se utvrdi da je osoba predlagala drugima da će ih učiti čarobnjaštvu, ako je prijetila da će zlim činom zlo nanijeti, ako se družila s drugim čarobnjacima, ako je osoba koristila riječi ili čini karakteristične za čarobnjaštvo i ako se okrivljena osoba ne nađe u kući jer je vjerojatno na sastajalištu vještica i demona. Pri torturi ispitivači se mogu poslužiti s dvadeset uobičajenih i apsolutno rutinskih pitanja; o ugovoru, obliku, vremenu i mjestu sklapanja ugovora s demonom. Od mučenog se zatim tražilo da prizna na koje je vrijeme ugovor sklopljen, je li sklopljen usmeno ili pisano, o prisutnosti onih koji su bili prisutni pri sklapanju ugovora. Ako ugovor postoji, gdje se on nalazi, a također gdje se na tijelu nalazi znak koji je utisnuo demon. Ta pitanja su se postavljala pod mukama.⁴³

Spominje se i jedna jedina olakšavajuća okolnost, da će se istinsko pokajanje (ali prije optužbe i prije zatvora!) uzeti u obzir prilikom izricanja presude. “Kriminalna praksa” je potpuno upućena u cjelokupan “zločinački” arsenal tobožnjih “coperničkih” čarolija i grijeha. Na početku 17. stoljeća u glavama sudaca istražitelja

⁴¹ *Isto*, 55.

⁴² *Isto*, 56.

⁴³ HRUŠKOVEC, *Đavlu*, 57.

već je popunjena i zaokružena cjelokupna slika o grijesima “copernica”. Vještice čine zlo ljudima, ali imaju i svoja sastajališta, “*sabate*”- *raspojasane, razuzdane orgije, “spravišća”, “skupišća” ili “vražja spravišća copernička”*⁴⁴. Grijehom je bilo proglašeno i “patikarenje” (ljekarništvo) s travama. Sudski zapisnici danas su najpoznatiji izvor iz kojeg doznajemo o tobožnjim krivnjama i vradžbinama tadašnjih “copernica”. One su bile krive za sve. Čini se da nije bilo područja ljudskoga života i djelovanja na koje vještice svojim “coprarijama” nisu mogle utjecati.

Torturu je provodio krvnik sa svojim pomoćnicima. Dovedena u mučionicu, žena se morala svući do gola. Pomoćnici krvnika obrijali bi je. Zatim krvnik traži pečat ne ženinom tijelu, a to bi bio madež, opekotina, ožiljci od čira i sl. U taj “pečat” bi zabadali igle ako iz njega ne bi potekla krv to bi bio “*signum diabolicum, vražji pečat, neosjetljiv na bol*”⁴⁵. Nagoj bi ženi pomoćnici svezali ukriženo ruke na leđima, a isto tako vezali bi i gležnjeve na nogama tananim uzicama ispletenim od strune iz konjskog repa koje su pomoćnici pilili po koži i mesu gležnjeva i zapešća. Boli su bile užasne i neizdržive, a krvnik bi u otvorene rane sipao sol s paprikom. Dizanje na koloturu poznato je kao najteži stupanj tzv. austrijske torture. Najstrašnije mučilo je “*scalae*” i “*lojtre*”, duge ljestve prislonjene na zid. Vještica je bila položena na prečke, bile su joj vezane i ruke i noge užetom koje se namatalo na koji bi pomoćnik okretao. To mučenje je bilo toliko užasno da su gotovo sve okrivljene priznavale ono što bi se od njih tražilo. “Konjić” je vrsta mučila no ne zna se točno kako je izgledalo. Mučilo se vjerojatno rastezanjem tijela. Godine 1768. carica Marija Terezija izdala je opći zakon o kaznenom postupku u kojem je “konjić” naziv za najteži stupanj tzv. “češke torture”. “Sud hladne vode” sastojao se u tome da je okrivljenica užetom vezana oko pasa, a zatim bačena u rijeku; ako je na vodi plivala, bio je to dokaz da je kriva, a ako je odmah potonula, bio je to dokaz njezine nevinošti. Taj način sudovanja temelji se na drevnim slavenskim i germanskim načinima sudovanja nazvanim “božji sud”. Bilo je i vještica koje pod torturom nisu priznavale da su vještice, npr. zagrebačka vještica Margareta Bedran koju su 1698. u zagrebačkom sudištu u dva navrata strahovito mučili. Izgovarala je samo niječne odgovore, a na kraju drugog mučenja jadna je žena samo izustila: “*Prokleta mati ka me je rodila.*” U nekim se zemljama tortura provodila i tako što se mučenima u usta ulijeva hladna voda. Martin del Rio napisao je glasovito “Istraživanje o čarobnjaštvu u šest knjiga”. On smatra mučenje hladnom vodom uspješnim sredstvom jer hladna voda izaziva grčeve i uzrokuje muke, ali samo tada kada je tijelo još toplo od muke.⁴⁶ Malokad su se u našim sudovima donosile oslobađajuće presude.

Procesi kažnjavanja provodili su se najviše protiv seljaka, tj. najsiromašnijeg sloja pučanstva te protiv žena. Najčešće se te ljude okrivljavalo je su im bile nanese štete na zemlji ili u kući, pa se trebalo pronaći nekog krivca. Kazne je izvršavao krvnik sa svojim pomoćnicima Izvršavale su se na spravama napravljenima upravo

---

⁴⁴ *Isto*, 63.

⁴⁵ *Isto*, 106.

⁴⁶ Sve navedeno, HRUŠKOVEC, *Davlu*, 116.

za takve prigode, najčešće u tamnicama, tj. zatvorenim prostorijama. No, prije izvršavanja kazne moralo se provesti suđenje. Procese suđenja vodio je “fiškuš”. U cijelom kaznenom postupku sudjelovalo je više osoba od svjedoka seljaka do sudaca. Kazne su u većini slučajeva završavale smrću.

U cijeloj Europi se krajem prve polovice 17. stoljeća suđenje protiv vještica smanjuje. Pojavom prosvjetiteljstva progoni vještica polako nestaju. Europske trendove slijedila je i Habsburška Monarhija s Marijom Terezijom na čelu.

Po caričinoj naredbi iz 1756. borba protiv čarobnjaštva trebala se i dalje provoditi, osude su se mogle donositi, ali su se morale slati na potvrdu carici.⁴⁷ Caričinu naredbu ozakonio je 1756. i Hrvatski sabor.⁴⁸ No, unatoč tomu nastavljena je negativna praksa progona kao npr. Herucine, koja je bila narodna ljekaruša. Godine 1757. u Križevcima je protiv nje proveden kazneni postupak unatoč caričinoj zabrani.⁴⁹ Na kraju je Herucina sve priznala i bila je optužena na smrt spaljivanjem. No, po caričinoj zapovijedi puštena je na slobodu. Godine 1768. carica Marija Terezija donosi “Opći zakon o kaznenom postupku” u kojem donosi niz odredaba koje bi trebale sprječavati progone nevino optuženih. Carica je postala jedina mjerodavna da donese konačnu presudu.⁵⁰

3.3. Tko sudi, tko osuđuje

Trebalo je istražiti koga je sve optužena osoba učila čarobnjačkim vještinama. Prema kakvoći svakoga pojedinog kažnjivog djela morala se odrediti i kazna. Zločin pravog čarobnjaštva se kažnjavao smrću spaljivanjem, a kad šteta zločina nije bila velika - ta kazna se mogla ublažiti onima koji bi se pokajali time da im se prije toga odsiječe glava. Kaznu povećava mnogostruka i često ponovljena zloća, dugotrajno vršenje, nanesene velike štete, napose siromasima, poglavarstvu, rođacima ili gospodarima i ako je tko više drugih zaveo na čarobnjaštvo.⁵¹

Tri posljednja desetljeća 17. stoljeća praznovjerje u sjevernim krajevima Hrvatske bolesno buja dok progoni na vještice bivaju svakidašnja pojava. Vješticom se smatralo skoro svaku ženu iz najnižih društvenih klasa.⁵² Tjelesna ružnoća, ali i savršena ljepota bili su već dovoljan uzrok za optužbu, nakon koje je posve sigurno, pod torturom slijedilo i “priznanje”. Priprosti puk je sam uzeo u ruke pravdu i sudio tobožnjim “copernicama” koje je smatrao krivcima za sve svoje nedaće. O progonima okrutnih razmjera svjedoči i glasovito djelo “Dika vojvodine Kranjske”

⁴⁷ Sudovi slobodnih gradova, županija i plemićkih imanja imali su pravo hvatati i suditi vještice na području svoje jurisdikcije i dalje se mogli provoditi službene procese, ali su im bila ograničena prava izvršavanja presude. ČIČA, *Vilenica*, 117.

⁴⁸ BUNTAK, *Povijest*, 485.

⁴⁹ HRUŠKOVEC, *Davlu*, 157.

⁵⁰ BUNTAK, *Povijest*, 485.

⁵¹ HRUŠKOVEC, *Davlu*, 58.

⁵² *Isto*, 83.

Ivana Weikharda baruna Valvasora, 1689.⁵³ U tim progonima umirale su nevine žrtve praznovjerja. Mučenjima su osim krvnika prisustvovala i po dva izaslanika gradskog suda, pisar ili dijak, porkulab-uzničar te stražari-grabanti. U Zagrebu su vještice spaljivane na mjestu zvanom “Zvezdišće” (“Središće”).⁵⁴ Krvnik i njegovi pomoćnici svezali bi vješticu o stup oko kojeg su već bile naslagane “operte”⁵⁵ i koje su premazali smolom. Krivcima je krvnik utisnuo u čelo sramotni žig ili su bili kažnjeni šibanjem. Sve do kraja 17. stoljeća vještica je mogla biti uhićena i predvedena u tamnicu u mučilište na temelju prijave (najčešće usmene) jedne ili više osoba, kojima je dotična “copernica” svojim čarobnjaštvom počinila štetu. Od 1698. sudstvo se kod nas mijenja: na torturi optužena odaje niz svojih sudionica pa je tada sudac istražitelj sve okrivljene mogao predvesti sudu. Došavši pod udar torture, vještica bi ionako sve priznala, a to je smatrano potvrdom svemoći, sveznanja i ispravnog gledišta suda. Postupke protiv vještica vodili su sudovi slobodnih kraljevskih gradova, županijski sudovi i sudovi onih moćnih feudalaca koji su imali tzv. ius gladii ili “pravo mača” što znači da su imali pravo egzekucije ili pogubljenja. U slobodnim kraljevskim gradovima, gradski je sud poistovjećen s gradskim poglavarstvom koje je upravljalo gradom i koje se sastojalo od gradskog suca i većeg broja prisežnika. Tužbu protiv vještice podizao je zakleti gradski “fiškuš” koji je morao imati i dokaze o krivnji. Morala je biti provedena istraga u kojoj su sudjelovali “gradski oci”. “Fiškuš” bi sastavio optužnicu i predao je sudu. Sud bi odredio dan rasprave, optuženoj je predan prijepis rasprave, pisan latinskim, a ona nije znala čitati ni hrvatski, a zatim bi joj bilo objašnjeno zašto je pozvana na sud. Vršila se premetačina stana i odijela. Na temelju, tada valjanoga prava, vještica je mogla biti osuđena samo ako “prizna” pa su zato žene, ono što im se sudilo, nijekale. Žena je bila osuđena na torturalno ispitivanje na kojem je trebala otkriti svoje sudionice. Na prijedlog fiškuša žena bi od strane suda bila osuđena na smrt. Postupak u većini slučajeva nije bio poštovan, bilo je skraćivanja u postupku, zloupotreba i nepoštivanja zakona. Djelo “Metodičko vođenje sudskoga procesa” tiskano je u Trnavi 1619. Napisao ga je Ivan Kitonić-Kostajnički. Iz tog djela saznajemo podatke o odvijanju torture u našim krajevima. Tortura se primjenjivala najviše u procesima protiv seljaka, protiv najsiromašnijega sloja pučanstva, kmetova. Mogla se primjenjivati samo kada je postojala stvarna sumnja da je okrivljenik doista kriv što bi značilo svjedočenje dvaju svjedoka i “dobrovoljno” priznanje. Kitonićev procesualni postupak omogućio je istražiteljima u masovnim procesima protiv vještica, široko polje djelovanja.⁵⁶

---

⁵³ “Krajem 17. stoljeća kad su progoni vještica poprimili masovne razmjere, opisao je Zagreb i tom prilikom spomenuo “spaljivanje vještica u zagrebačkoj okolici”. BUNTAK, *Povijest*, 299.

⁵⁴ *Isto*, 128.

⁵⁵ Drvo koje brzo gori (jela, bor, smreka), *Isto*, 128.

⁵⁶ Sve navedeno, HRUŠKOVEC, *Davlu*, 103.

4. Praznovjerje i usmena tradicija

Pojam praznovjerja nije nastao znanstvenim određivanjem, nego zahvaljujući čovjekovom djelovanju.⁵⁷ Tu se izvlači korist, ali ju ima onaj koji sam u to tumačenje ne vjeruje, a ne oni koji vjeruju i koji žive po tom uvjerenju. Vjerovanje u zle i dobre duhove i nadnaravne sile postojalo je u početku ljudske povijesti, ali to onda još nije bilo praznovjerje jer su ljudi onda bili još na niskom stupnju razumnog razvoja pa nisu mogli ni znali doći do boljih objašnjenja zamršenih prirodnih pojava. Primitivni se čovjek, zbog nemogućnosti da sam zavlada prirodnim silama kao što su npr. vremenske nepogode, obraćao molbama i žrtvama tim višim silama očekujući njihovu pomoć. Tako se razvijalo čaranje, magija i religija odnosno filozofija primitivnog čovjeka. Vjerovanje se prenosi od roditelja na djecu i tako u krug. Kad već postoji privatno vlasništvo i podjela društva onda postoje u društvu oni koji ne moraju raditi i oni koji rade umjesto njih. Taj vladajući sloj ne otkriva svoje spoznaje nego ostavlja radni sloj namjerno u zabludi. Tu sada dolazi do odvajanja vjere i znanosti. Isto tumačenje koje je prije odgovaralo stupnju ljudskoga razvoja, sada postaje praznovjerje. Dijete koje odrasta u praznovjernoj sredini ostat će u “zamišljenom” svijetu i teško će sam od sebe prihvatiti naučno tumačenje. Socijalna situacija utječe na čovjeka da počinje vjerovati kako smrću nije kraj već da postoji bolji život nakon smrti. Praznovjerje je najviše prisutno u seljaka jer npr. znanstvena medicina priznaje svoju ograničenu moć dok mu vjera obećava sve. Uz božanske čudotvorce (svećenici koji uvjeravaju seljake da će im Bog pomoći, ako im ne pomogne onda je to znak da su bili grešni) postoje i ljudski čudotvorci koje Crkva pobija kao konkurente te se sudbeno proganjaju, ali narod i njima vjeruje. Spaljivanje vještica, vjerski ratovi, to su žrtva onih koji tvrde da *propovijedaju ljubav među ljudima i nebesku pravdu u namjeri da sačuvaju nepravdu na zemlji*⁵⁸. Postoje dva gledišta praznovjerja: etnološko i teološko. S etnološkog gledišta (ili kulturno-povijesnoga) praznovjerje se promatra kod visoko civiliziranih i primitivnih naroda. U visoko civiliziranom narodu to je lakovjernost ili vjerovanja u nadnaravna, nevidljiva bića, sile i odnose ili čine koji potječu iz takvih mišljenja. U primitivnim narodima, praznovjerje jest magija. “*Magija je efektivna znanost i vještina, po kojoj čovjek zamišlja da sebi može podložiti tajanstvene sile, pomoću*

⁵⁷ Nakon što je Kolumbo otkrio Ameriku, Španjolci su domorocima otimali zlato i tjerali ih na prisilan rad. Domoroci su se počeli buniti. Kako bi se Kolumbo spasio uvjerio je domoroce da se bog na njih ljuti i da će u znaku ne srdžbe zamračiti sunce. On je, naime poznao zakone astronomije i znao da će pomrčina uskoro nastati nad ovim dijelom svijeta. Domoroci su povjerovali da je to djelo boga i pokorili se Kolumbu. To tumačenje pomrčine je za Kolumba bilo znanstveno, a za urođenike praznovjerno jer su oni bez dokaza vjerovali u to. Tako su i egipatski svećenici dokazivali svoju uzvišenost i osigurali premoć nad drugima. Ono što je zajedničko znanstvenom i praznovjernom jest da jedno i drugo služi tumačenju pojava i praktičnoj uputi kako se nešto može postići ili nepoželjno otkloniti. Znanost se od praznovjerja razlikuje po tome što polazi od iskustva. U praznovjerju se ne istražuje na osnovi iskustava već se vjeruje drugima “*koji redovito svjesno laže*”. Marko PUŠKAREVIĆ, *Nauka i praznovjerje*, Zagreb, 1935., 3.

⁵⁸ Isto, 17.

*nekih stvari, riječi i obreda.*⁵⁹ U teologiji, praznovjerje pretjeruje u vjeri i štovanju, štuje i drugo, ne samo pravoga Boga, ili ga štuje načinom drugačijim od onoga što propisuje objava i razum. Postoji vještačko i pučko praznovjerje. Vještačkim praznovjerjem se bave samo neki krugovi te je proračunato i često teorijski razvijeno. Pučko živi u puku, naivno je i nesustavno. Vještačko potječe od Arapa, a pučko je ostatak prastarih, pretkršćanskih vjerovanja u narodu. Bijela magija izvodi čudnovata djela pomoću poznatih i nepoznatih sila prirode i nije praznovjerna, ali može postati, dok ih crna magija izvodi pomoću duhova i uvijek je praznovjerna. Čovjek magijom želi otkriti tajne ili proizvesti za sebe nešto korisno na ekonomskom (lov, ratarstvo, stočarstvo), socijalnom (obitelji, javnom životu, za položaj i vlast), eshatološkom (otimanje bolesti i smrti, smirenje duhova) planu. Ima mnogo običaja u našem društvu koji su nekoć imali socijalno ili religiozno značenje i nisu bili praznovjerni, to značenje je danas zaboravljeno. Mnoge su praznovjerne igre i plesovi zadržani zbog čovjekove potrebe za igrom, a i mnogi ukrasi kuća i tijela zbog čovjekove težnje za ljepotom. Danas ima puno primitivnih naroda sa svojim vračevima i razvijenom magijom, najviše u zapadnoj Africi. Praznovjerje se danas očituje u vračarskim pogađanjima kao što su horoskopi i spiritizam. Praznovjerje je općenito i nema toliko trijeznog naroda ili doba u kojem ne bi bilo više ili manje praznovjerja⁶⁰. Isto tako u modernim velikim gradovima nije ništa manje praznovjerja nego što ga je i prije bilo i ako je veći dio stanovništva u njima prestao biti religiozan.

4.1. Praznovjerje i hrvatska usmena tradicija

Knjiga *Poganska baština* sadrži običaje koji su bili prisutni u seoskim sredinama, a koji se u nekim sredinama njeguju i danas. Obrađuje običaje, bojne plesove, maske i mitske likove koji su rezultat usmenih predaja. Tu ću navesti i primjere praznovjerja iz knjige Ljiljane Marks, koju sam koristila kao literaturu. Prema Lozici običaji su mnogoznačni jer su dugovječni, a dugovječni su zato što u sebi sadrže tipično ljudsku “*ambivalenciju*” prirode i povijesti, materije i duha. Znaju izazvati sablazan jer njihova mitska čud ne mari za razliku dobra i zla. Tako u ovoj knjizi obrađuje “štature”. U Hrvatskoj su najbrojniji i najutjecajniji Križevački statuti, koji su i najrazrađeniji. Postoje i Koprivničke regule, Krapinski vandrček, Turopoljski statuti, Zagrebački vinski statuti, Varaždinski fureš, itd. Glavnina tih tekstova je nastala po uzoru na Križevačke statute. Prema Vitomiru Belaju statuti su knjižice, skup pravila kako se treba ponašati skupina ljudi koja se skupila u posebnim okolnostima, na određenu mjestu i s posve određenim ciljem da se dobro zabave. Ali to je i nekakav pravni dokument. No, ono što je vezano uz ovaj završni rad i što je mene zaintrigiralo, a usmeno se prenosi i danas u selima jesu Lozićini navodi i vjera u dva demona: Orko ili čudovište i Macić ili vražićak. Njihova privlačnost je ta što nije sigurno je li zbilja riječ o dva demona. U mnoštvu kazivanja i zapisa

---

⁵⁹ Ljudevit A. IVANDIĆ, *Pučko praznovjerje*, Madrid, 1965., 12.

⁶⁰ *Isto*, 25.

javlja se pod raznim, iako srodnim nazivima, utjelovljuju se u različite oblike, ali i njihov značaj varira. Obojica su s onu stranu dobra i zla. Macić je bolji od Orka jer pomaže ljudima da dođu do novca ili ih čuva od nesreće, ali obojica plaše ljude, a mogu im doći i glave. Obojica su pripadnici drevnog sloja usmene tradicije ali su danas i nekako zapostavljeni. S obzirom na mitska bića vile i vukodlake, nisu uspjeli prijeći “*međe usmenosti*” i ozbiljnije prodrijeti u hrvatsku pisanu književnost. No, ipak su ostali u predajama i vjerovanjima. Nalazimo ih danas sve rjeđe u usmenim kazivanjima. To su imaginarna bića usmene predaje nalik na oblake. Lozičevi dobri pripovjedači znali su dočarati ugođaj olujnih oblaka u orkanskom nevremenu na moru ali u učenim knjigama o tome se zna malo ili ništa. Tako je i s mitskim bićima, tamo gdje su viđena su najuvjerljivija. Mitska bića usmenih predaja, kada se počne pisati u njima, mijenjaju svoju narav, postaju poznata i neopasna, ta usmena svjedočanstva onda postaju jednoznačni i “*šturi*” opisi u knjigama. Demoni teško mogu preživjeti prijelaz iz usmenog medija u knjige. U opisu Orka nailazi se na poteškoće. Nema cjelovitog opisa mitskog bića već opis jednog njegovog utjelovljenja i viđenja. Iskaz koji je dostupan mogao je nastati na temelju pričanja osobe koja je Orka sama vidjela ili misli da ga je vidjela ili izmišlja da ga je vidjela, ne vjeruje ili vjeruje da postoji u zbilji. Postoje i zapisi kako je netko nekome pričao da je vidio Orka, a taj netko je pričao zapisivaču. To su uobičajeni problemi usmene predaje koje mogu biti ispričane kao kronikati, memorati ili fabulati. “*Imaginarna bića postoje možda samo u ljudskim glavama, ali postoje.*” Orko se poistovjećuje s Mrakom, npr. Mrak škodi samom djetetu ako je noću vani, može mu oduzeti vid, škodi pelenama i rublju maloga djeteta. Macić je najviše prisutan u Dalmaciji, smatraju ga malim vražićem. Lozica smatra da ne možemo bez demona, da su nam čudovišta usmene predaje bliska baš time što su s onu stranu dobra i zla, rijetko su smrtonosni. Oni su individualizirani i personalizirani, ali nisu totalno zlo.

U pojedinim regijama Hrvatske postoje različiti nazivi za fantastična bića. Tako se npr. pojam copernica koristi u Hrvatskom zagorju za vještice, a zmamori-jom, pojmom kojega koriste Kastavci, obilježavaju se sva nadnaravna bića.

“*Vještice, vešće ili štrige, moru, malika, mraka, fudlaka, i sve ono, što može ureći zovu Gromičani kao i Kastavci jednim imenom: “Zmamorija”. Bolest koju prouzrokuje Zmamorija zovu naštrap.*”⁶¹

Kako Ljiljana Marks navodi u svom uvodu, usmenu povijest (uz onu pisanu) stvorili su sami građani pričajući o svome gradu, o njegovim četvrtima, kazivanjima o prošlim stvarnim ili izmišljenim događajima i zgodama svojih sugrađana. Prošlost je što se pamti i dalje prepričava kao istina o događajima koji su se navodno dogodili na poznatim mjestima, o imenima ulica koja su nastala slijedom događaja o kojima nema podataka u povijesnim dokumentima ili se samo spominju kao “narodna vjerovanja”, predaja i slično. Na zagrebačkom su se području susjedi okupljali, prepričavali su se različiti gradski događaji i stara vjerovanja koja su kasnije

⁶¹ Sve navedeno, Ivan LOZICA, *Poganska baština*, Zagreb, 2002., 9-67.

postala predaje te smatra da su predaje iz raznih, poglavito europskih gradova u temama vrlo slične, podudarne, ali imaju i svoje specifičnosti, npr. lokalni nazivi mjesta na kojima se događaju, imena, prezimena ljudi, stvarne ili izmišljene osobe koje građani i stoljećima nakon njihova fizičkoga nestanka pamte, osjećaju ih svojim sugrađanima i još uvijek pričaju o njima priče. Priče i predaje u gradovima nisu bile centar istraživača usmene književnosti već su se oni bavili kazivanjima u seoskim sredinama. Postavlja se pitanje koje sve nas zanima, nude li lokalne predaje zaista povijesnu istinu? Gotovo uvijek postoji neki političko-povijesni događaj koji potiče predaje, ali taj je događaj prikazan slobodno i da povijesne događaje ne bi trebalo datirati prema predajama. Ono što je vezano uz ovaj završni rad su, naravno, vjerovanja u događaje koji su se zbili na različitim mjestima ondašnjeg Zagreba što je davalo vjerodostojnost priči, a vezano je za vještice. Pojedini se navodi u optužbama tim nesretnim ženama podudaraju s folklornim predodžbama i predajama zabilježenima i “u naše dane”. Kao npr. iznenađan kovitlac vjetra u kojem se skrivaju vještice, vještičji let na sastanak, sastajanje poslije večernjeg zvona s Lotrščaka na Manduševcu ili na raskrižju putova, oduzimanje mlijeka kravama itd. Bara Tunčić žali se u svojoj predstavi gradskom magistratu 1639. godine jer je optužena da je neku služavku Jelu susrela ispod Kamenitih vrata i mamila ju da ide s njom na vražji sastanak dajući joj pritom nekakve “coperničke masti”. Iz te optužbe je vidljivo da se poslije zvona s Lotrščaka koje je pozivalo građane da se vrate unutar gradskih zidina nije smjelo ostajati na Manduševcu. A upravo su se tada prema optužnicama na Manduševcu skupljale vještice i pozivale mlade djevojke u svoje kolo. Drugi primjer je iz zapisnika s ispitivanja Mihajla Kuševića koji spominje poimence i druge žene koje su u to doba bile optužene da su kravama oduzimale mlijeko. Prema Kuševićevim navodima, u Ilici je postojala neka vještica Pregibanka, Grginova žena koja je na mladu nedjelju išla na raskršće i uzela je rosu rukom te je davala kravama da piju kako bi im oduzimala mlijeko. U Zagrebu postoji “babji kut” za mjesto otkuda najčešće dolaze oblaci što donose kišu i nevrijeme. Danas malo ljudi zna da je nastao prema ženama koje su u inkvizicijskim istragama priznale da su na tom mjestu na gori Medvednici pravile tuču i nepogodu. Zagrebački je kroničar Adam Baltazar Krčelić zapisao da se 1765. godine u kući plemića Aleksandra Jelačića koji je imao zidanu kuću u predgrađu na Harmici kod kapelice sv. Spasitelj, njegova umrla kći Konstancija javljala ondje noću, šetala po hodnicima i dizala buku u podrumima. Javila se udovici građanki Kristini i zatražila da otac ispuni njezine neizvršene zavjete. Kristina je osjetila kako ju dira neka vruća ruka i na njezinom je oplećku bio vidljiv znak ruke otisnut paljevinom. Za taj slučaj su odabrana tri gradska senatora da ga istraže i Krčelić je vidio taj oplećak. Priče o mrtvima svode se na pučke religiozne predodžbe o dušama koje se moraju vraćati na zemlju dok ne izvrše zadanu im pokoru, a tu je vidljiv i veliki crkveni utjecaj. To je uglavnom pučka fantazija, ali se prenose kao osobni doživljaji pa mogu biti poprilično zanimljive⁶². Temama

---

⁶² Sve navedeno, Ljiljana MARKS, *Vekivečni Zagreb, Zagrebačke priče i predaje*, Zagreb, 2000., 12-42.

tih izmišljenih pričanja bili su pretežno motivi iz usmene književnosti. Kazivači u zagrebačkim prigradskim selima uvijek su govorili da se pričalo samo nekada kada se više sastajalo. Ali pričalo se i nekad i danas. Sadržaji se donekle mijenjaju, ali ne svi. I na srednjovjekovnim se mediteranskim trgovima pričalo o svakodnevnim neobičnim događajima, ali se to nije bilježilo pa nije ni doprlo do nas. Ljiljana Marks navodi primjer pričanja koje ne priča samo onaj koji je to doživio već taj njegov doživljaj postaje pričom sredine koja ju je prihvatila, npr. da se jedan čovjek u Šestinskom Kraljevcu noću zabunio i udario po stražnjici coprnicu koja je prala rublje na potoku. Stara su vjerovanja i danas još duboko utkana u svakodnevna pripovijedanja. Nekada su gradska zagrebačka pričanja nastajala na trgovima, a suvremena pričanja izrastaju iz novinskih vijesti. Ta priča zaživi zbog kolebanja između novinske senzacije i distanciranja od pričanja sugrađana. Glasine koje se pronose Zagrebom mogu biti panične, iznenađujuće, katkada realno moguće ako pripadaju području društvenoga ili političkoga života, ali nerijetko i fantastične.

4.2. Praznovjerje, usmena tradicija i usporedbe: primjer Đurmanec i bosanski katolici

Deniver Vukelić u svom članku navodi kako zadnjih desetljeća raste interes za vještice. Naime, sve više postaju sastavnica popularne kulture. Vještice su teme tv-serija, filmova, piše se o njima u knjigama. Ono što je najzanimljivije jest da se još uvijek u selima prenose priče o “copernicama” s koljena na koljeno. Priče su toliko zanimljive da sam odlučila istražiti koliko ima istine u svemu tome, jesu li zaista postojale “copernice” i zašto ljudi još i danas prenose te priče svojim unucima. Smatram da je usmenu tradiciju potrebno njegovati jer to je ipak dio naše kulture. Ivandić je istraživao pučko praznovjerje bosanskih katolika. Vjerovanja u izmišljena bića: vile, vukodlake, vještice, susreće se u cijeloj Bosni. Vjerojatno nema kraja u Bosni gdje takvog vjerovanja nema. Samo se u nekim pojedinostima krajevi međusobno razlikuju. Ivandić navodi vjerovanja u ženska bića, vještice. Prema njemu to su obično zlobne stare žene koje se osvećuju za pretrpljene uvrede. Kako bi to lakše postigle, vežu se s vragom i uz njegovu pomoć čine zlo. Imaju noćne sastanke koje drže pod orasima gdje igraju svoja kola i kuju osvete. Navela sam praznovjerje bosanskih katolika zbog literature koju sam koristila, ali najviše zato jer su ta vjerovanja slična, ako ne i ista s praznovjerjem koje se pojavljuje u hrvatskim zemljama. To je samo jedan od brojnih primjera kako ne postoji praznovjerje jednog naroda, nego su sva praznovjerja podudarna, jer su se prenosila kroz povijest s koljena na koljeno, s naroda na narod. Ne bih željela da se te priče prestanu prenositi s koljena na koljeno. Iako su neistinite i praznovjerne, vrlo ih je zanimljivo i zabavno slušati. Neke od tih priča navest ću dalje u radu. Sugovornici koji su mi ponovno prepričavali priče koje sam slušala kao dijete, za potrebe ovog završnog rada, žive u Đurmancu, selu u Hrvatskom zagorju, na sjeverozapadu Hrvatske. Ono o čemu su govorili svi moji sugovornici su bijeli psići koji bi lajali noću, najčešće kada bi se ljudi vraćali kasno u noć svojim kućama. Vjerovali su da su to duše mrtvih. Ti psići su u

ljudima koji bi ih čuli izazivali neobjašnjiv strah. Također mi je jedan sugovornik naveo priču o jednom muškarcu koji je na raskršću ugledao nekog muškarca, a u pozadini se čuo lavež tih psića.⁶³ Ljudi su ujutro na svojim oranicama i livadama vidjeli neke tragove, koje su objašnjavali da su noću tu “*copernice igrale kolo*”.⁶⁴ Vještice su imale veliku moć i mogle su napakostiti. Npr. oduzimale su tuđim kravama mlijeko, tako da ih muzu preko “*veriga*” što vise iznad ognjišta za vješanje kotlova. Ivandić navodi kako su mu žene pričale da se na taj način neka žena vještica osvetila drugoj ženi. Ali ta žena ju je uhvatila. Copernice su noću na izvorima vode prale odjeću dok su drugi ljudi spavali. Jedan sugovornik mi je naveo priču kako je neki muškarac vidio jednu copernicu kako pere odjeću. Ukoliko bi krave ludovale i otkopčavale se iz staja, to bi pripisivali djelu copernice. Neki od sugovornika su mi naveli kako su prilikom rada na oranici u zemlji našli zakopano uže kojim bi se vozilo kravu na ishranu ili jaje za što su opet okrivljavali copernice. Kada bih ih upitala kojeg su spola najčešće takvi čarobnjaci bili, svi su odgovarali - najviše žena, ali da je bilo i muškaraca. No, njih je bilo manje.⁶⁵ Smatralo se da muškarci imaju “*poškodne oči*” što bi značilo da je svojim pogledom čarao, npr. ako bi pogledao svinje, one ne bi jele i slično⁶⁶. Ova priča, a to sam već navela u radu, podudara se sa pričom koju donosi Ivandić u svojoj knjizi. U Bosni je poznato praznovjerje o urocima ili zlim očima. Puk vjeruje da ima ljudi koji imaju zle oči te mogu ureći. Kada netko oštro gleda, nije dobar znak jer su to ljudi zlih očiju. Mogu ureći naprednu djecu, napredno blago, dobru ljetinu i slično⁶⁷. Njima treba nešto doviknuti, ukoriti ih da tako ne gledaju. Bayer navodi kako su progoni usmjereni isključivo protiv žena. Muškarci su rijetki slučajevi zbog prirodne podjele rada, prema kojoj žena njeguje bolesnike i pripravlja lijekove, što je bilo povezano s čarobnjaštvom. Ta socijalna okolnost je utjecala na takvo mišljenje. Na moj upit zna li se tko su bile copernice, većina mi je odgovarala da su to bili njihovi susjedi. Navodili su mi i način zaštite od njihovog čaranja. Ako bi osoba željela spriječiti da joj copernica učini zlo, morala bi jednu čarapu prilikom oblačenja navući naopako. Govorilo se da se od blagdana sv. Lucije pa do 24. prosinca pleo stolac od vrbine šibe ručno i taj stolac bi se nosio na misu polnoću. Tko bi stao na njega vidio bi copernicu.⁶⁸ A drugi sugovornik mi je rekao kad svećenik na misi podiže Božje tijelo, copernice okreću glavu unatrag.⁶⁹ I ta priča je veoma slična vjerovanju bosanskih katolika. Ivandić navodi način kako se vještice mogu prepoznati. Svećenik to može saznati na “*Orate, fratres*” u mjestu Bugojno, a drugi ljudi skupa sa svećenikom za vrijeme podizanja Presvetog Tijela i Krvi Isusove u mjestu Radunice-Maglaj. Kada bi se svećenik ili koji vjernik okrenuo i pogledao po crkvi, tada bi u ženi koja ne može dignuti ruku

---

⁶³ Barica Mužar, osobni intervju, 24. veljača, 2012.

⁶⁴ Barica Mužar, osobni intervju, 24. veljača, 2012.

⁶⁵ Sve navedeno, Barica Mužar, osobni intervju, 24. veljača, 2012.

⁶⁶ Viktorija Klasić, osobni intervju, 24. veljače, 2012.

⁶⁷ IVANDIĆ, *Pučko*, 68.

⁶⁸ Viktorija Klasić, osobni intervju, 24. veljače, 2012.

⁶⁹ Ana Hrček, osobni intervju, 24. veljače, 2012.

iznad uha prepoznao vješticu. No, svećenik i vjernici to ne smiju učiniti jer je to grijeh⁷⁰. Također se vjerovalo da se copernice pretvaraju u žabe. Ako je čovjek sumnjao u neku ženu i ako bi pretukao žabu, ta žena bi kasnije bila sva u modricama⁷¹. Postoji priča kako su jednoj ženi stalno životinje krepavale. Otišla je do vračare koja joj je dala prašak da ga pospe, kad će copernica doći na mjesto koje je posipano praškom, oni će moći vidjeti tu ženu kao copernicu. Prema toj priči se zaključuje da su postojale i vračare koje su otkrivale copernice. Ono što su mi sugovornici tvrdili da je bilo vidljivo jest sljedeća priča. Dvema ženama se sviđao jedan muškarac. Jednoj ženi je bio zaručnik, ali ju je ostavio i otišao toj drugoj ženi. Zaručnica je bila bijesna i otišla je vraču kako bi osakatio djevojku koja joj je uzela zaručnika. On je unakazio djevojci lice. Sugovornici su navodili da se to osakaćeno lice vidjelo. Djevojka je sa osakaćenim licem otišla do tog istog vrača kako bi je izliječio. Kada je saznala da je to lice posljedica njegova vrača, jedva je uspjela pobjeći i izvući živu glavu.⁷² U bosanskih katolika raširena je priča koju su Ivandiću ispričali o vješticama na lokalitetu Radunice-Maglaj. Ljudi su mu pričali kako je Isus blagoslovio vještice za vrijeme svoga boravka ovdje na zemlji. Jednom, kad je bježao pred Židovima, susreo je vještice koje su igrale svoje kolo i zamolio ih da Ga ne izdaju. One su Ga poslušale i nisu odale Židovima kad su ih pitali za Njega, zato ih je blagoslovio⁷³. Ivandić smatra da narod vjeruje da su one bolje od bludnica jer ne upropašćuju muževe. Postoje priče da su ljude copernice odvele na krivi put i da su zbog toga znali lutati.⁷⁴ Kad sam pitala svoje sugovornike žive li još copernice, odgovorili su mi da su ti ljudi umrli. Stariji ljudi još i danas vjeruju u to, ali kako oni to govore, više ne žele u to vjerovati, iako su im te priče poznate i oni to više ne prenose svojoj djeci. Ono što je mene začudilo i zainteresiralo jest da su mlađi sugovornici (iako mi nisu pričali takve priče, čula sam ih od starijih sugovornika) bili puno otvoreniji prema tim pričama i ispričali su mi stvari koje su fantastične, npr. da se copernice pretvaraju u žabe. Ivandić navodi kako se isprazno vjerovanje u izmišljena bića i u čudnovate sposobnosti i moći pojedinih stvari prilično zadržalo dok je skoro posve nestalo praznovjerja koje se vrši s nakanom da se postigne neka svrha. Zaostali su isprazni nazori kao priče i pripovijesti, a skoro posve je iščezla praktična magija⁷⁵. Smatra da se taj proces odvija zbog prodiranja prosvjete preko škola, upravnog osoblja i življega kretanja ljudi po svijetu. Prodor Austrije u Bosnu označuje u tom pogledu novo doba. A pošto su i hrvatske zemlje bile pod vlašću Habsburške Monarhije možemo pretpostaviti da se taj proces u Bosni i hrvatskim zemljama odvijao prilično paralelno i slično. Na posebnost i na postanak pučkog praznovjerja kod bosanskih katolika utjecala je povijesna i sadašnja izmiješanost katolika s heteroge-

⁷⁰ IVANDIĆ, *Pučko*, 60.

⁷¹ Viktorija Klasić, osobni intervju, 24. veljače, 2012.

⁷² Sve navedeno, Ana Hrček i Viktorija Klasić, osobni intervju, 24. veljače, 2012.

⁷³ *Isto*, 61.

⁷⁴ Leopold Mužar, osobni intervju, 24. veljače, 2012.

⁷⁵ *Isto*, 84.

nim elementima, postoje dva kulturna utjecaja, istočni i zapadni. Ta dva svijeta utjecala su na mentalitet bosanskih katolika. Tu je vjerojatno bilo i hrvatskog utjecaja. Zato sam u ovom radu spomenula bosanske katolike, ali i zbog velike podudarnosti vjerovanja bosanskih katolika i mojih sugovornika. Prema tome priče mojih sugovornika potkrepljene su i u stručnoj literaturi, to nisu samo puka vjerovanja mojih sugovornika, već naroda, ne samo hrvatskog. Bosna je bila tlo na kojem su se izmjenjivali razni narodi i plemena.

U Bosni su za iskorjenjivanje praznovjerja najviše zaslužni bosanski biskupi i župnici koji su ga svim silama pobijali. Praznovjerje je otpad od Boga. Oholo je, to je grijeh protiv kreposti vjere i štovanja Boga. Praznovjerje se događa sa sazivanjem đavla koje može biti izričito ili neizričito. Izričito se zaziva kad se na direktan način pravi ugovor s đavlom, da on otkrije neku tajnu ili slično, a neizričito kada se upotrebljavaju nedostatna i nerazmjerna sredstva da bi se postigao neki cilj, a za ta sredstva zna da po svojoj naravi, ni po Božjoj odredbi ne proizvode dotični učinak. Može biti praznovjerja koje nije u vezi s đavlom, npr. vjerovanja u vile, more, vukodlake i slična bića. To vrijedi i za praznovjerne čine, npr. oni koji bacaju lješnjake preko sebe da bi se izliječili od čireva. Ako pojedinac za sredstva koja upotrebljava zna da su nerazmjerna učinku kojeg on želi proizvesti, tada je to pakt s đavlom, a ako pojedinac ne zna da su ta sredstva nerazmjerna učinku, onda se ne može govoriti o paktu s đavlom. Proces protiv vještica primjer je strašnih oblika koje zna poprimiti praznovjerje. Prema Ivandiću, bogoslovi se slažu da je suzbijanje praznovjerja teška stvar, ali Crkva je stalno naglašavala potrebu njegova suzbijanja. Praznovjerje se danas ne može svladati potpuno. Puškarević smatra da djecu nije potrebno plašiti pričama o đavlu da budu dobra. Ivandić navodi četiri načina suzbijanja pučkog praznovjerja: podizanje vjere, promjena smisla pojedinih praznovjernih običaja, prosvjeta i poboljšanje socijalnih prilika.⁷⁶ Moje mišljenje jest da praznovjerje treba iskorijeniti, ali ne i usmenu tradiciju. Smatram da, iako su te priče praznovjerne, ne smije ih se zaboraviti, već prenositi s koljena na koljeno. Naravno pod tim pričama ne podrazumijevam priče o vješticama i ostale priče koje bi mogle zastrašiti djecu, ima puno zanimljivih i šaljivih priča i viceva koje se mogu prepričavati djeci, a donosi nam ih Ljiljana Marks u svojoj knjizi *Vekivečni Zagreb*. Vjerujem da bi djeca više uživali slušajući takve priče nego gledajući crtiće prepune oružja i robotiziranih likova. Osim toga, prenositi te priče ne znači nužno i vjerovati u njih.

---

⁷⁶ IVANDIĆ, *Pučko*, 84-99.

ZAKLJUČAK

Progoni vještica bili su jedna od mračnijih strana ranonovovjekovlja. Naime, u tim progonima umirale su na stotine tisuća nevinih žrtava, u Europi pa tako i u Hrvatskoj. Sudski spisi o vješticama i njihovim urocima koji sadrže svjedočenja “očevidaca”, stvarna imena optuženih žena, pitanja kojima je sud razotkrivao vještice, najbolji su uvid u stanje progona vještica u ranom novom vijeku u središnjoj Hrvatskoj. Progoni su bili posljedica praznovjerja koje je slijedio neuki puk. Puk je u to vrijeme bio pod velikim utjecajem Crkve, koja je u stoljećima ljudskog postojanja imala izuzetno veliku ulogu. Crkva je u doba kaosa i nestabilnosti to vrlo vješto iskoristavala. Progon vještica bio je odgovor na promjene u društvu koje su se nastojale spriječiti. Vračanje je bilo odgovor na opće stanje u društvu, kmetstvo, bolesti i sl. Ubijene su mnoge nevine žrtve jer su se po nečemu razlikovale od većine stanovništva. Na tim optuženim ljudima željela se iskazati moć. Problem je što društvo u ono doba nije bilo toliko razvijeno da pojedinac sam odlučuje i razmišlja o tome što je dobro za njega i što je ispravno. Progon vještica je prestao, ali nije se iskorijenilo praznovjerje. Čak i danas ima slučajeva u pojedinim ruralnim sredinama u kojima se smatra da još postoje “copernice”. Autori literature koju sam koristila u ovom radu iznose nužnost iskorijenjivanja praznovjerja. Praznovjerje treba iskorijeniti jer do 18. stoljeća praznovjerje je u društvu nanijelo veliku štetu (pritom mislim na smaknuća ljudi). Međutim, to neće biti lako. Pa još danas ima toliko astroloških emisija u kojima obećavaju da mogu pročitati budućnost, a i zadnja stranica svakih novina odvojena je za horoskop. Danas je praznovjerje zapravo pravi marketing u svijetu i njegova je svrha novac. Time se potvrđuje Puškarevićeva tvrdnja da izvjesni ljudi praznovjerje koriste namjerno i ostavljaju druge u zabludi kako bi lakše njima vladali, u ovom slučaju izvlačili iz njih svoju korist.

LITERATURA

1. HRUŠKOVEC, Tomislav, *Đavlu zapisane, O vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998.
2. MICHELET, Jules, *Vještica*, Zagreb, 2003.
3. ČIČA, Zoran, *Vilenica i vilenjak, Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Zagreb, 2002.
4. BUNTAK, Franjo, *Povijest Zagreba*, Zagreb, 1996.
5. MATASOVIĆ, Josip, *Iz galantnog stoljeća*, Zagreb, 2008.
6. IVANDIĆ, Ljudevit A., *Pučko praznovjerje*, Madrid, 1965.
7. PUŠKAREVIĆ, Marko, *Nauka i praznovjerje*, Zagreb, 1935.
8. LOZICA, Ivan, *Poganska baština*, Zagreb, 2002.
9. MARKS, Ljiljana, *Vekivečni Zagreb, Zagrebačke priče i predaje*, Zagreb, 2000.
10. VUKELIĆ, Deniver, Na udaru malja, *Hrvatska revija*, br. 2, Zagreb, 2009., 35-41.
11. BAYER, Vladimir, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi, a napose u Hrvatskoj*, Zagreb, 1953.
12. VUKELIĆ, Deniver, Utjecaj Katoličke crkve na svjetovne progone vještica u Zagrebu u ranom novom vijeku, *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, br. 40., Zagreb, 2009., 201-208.
13. SPIELVOGEL, Jackson J., *Western civilization*, Kanada, 2009.

NIKOLINA KLASIĆ

***Orko, Macić and copernice:
witch hunt and superstition in central Croatia***

Summary

Witches have become part of our culture. On the subject of witches is written a lot of books, recorded many series and films. Throughout the historical story of the witch hunt in early modern period we can analyze the position of women in society. Superstitious belief in witches caused the persecution of women and men around the world. The Church was occupied by a negative attitude toward witches. Due to the positive atmosphere that occurred in society in the early modern period (such as renaissance and humanism), it is quite impossible to believe that the persecution of witches was so rampant. Witch hunts in Croatia were similar as in other countries of Western Europe. It is good to mention that the active area of witch prosecution was mostly Central Croatia. In the South, we can find rather rare or none examples of prosecutions. In the document we can find evidences of punishments for witchcraft dating from 13th century. It was all mostly about the death penalty for sorcery and witchcraft. Penalties were brought to adjudication prepared especially for this purpose. Trials of witches and convictions have been collected and put together in the form of judicial legislation, Ferdinandea, which was then fully accepted. Accused persons were subjected to torture for which the prosecutors used specially made instruments and method. These witch hunts lasted until 18th century. On the subject of superstition, I will explain that superstition is actually created as a pursuit of intellectual people to have power over ordinary people. Passed from generation to generation, we can see superstition on a daily base even today. Superstition is still strongly present in a village called Đurmanec, which is full of stories about copernicas. Stories from the folk tradition of Đurmanec roughly lines up with the stories from the Bosnian Catholics folk tradition. Authors of literature that I used agree that superstition should be eradicated and that it is a black hole in today's human society.

Keywords:

early modern period, witches, superstition, Church, statutes, witchcraft

Tradicionalno tetoviranje Hrvata u Bosni i Hercegovini - bocanje kao način zaštite od Osmanlija*

Tema ovoga rada je tradicionalno tetoviranje Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ovaj običaj je specifičan za katolike u Bosni i Hercegovini, gdje se najčešće zvao bocanje, dok u Hrvatskoj gotovo da i nije poznat. Padom ovog prostora pod osmansku vlast, katolici su dospjeli u nepovoljan položaj te su često bili zastrašivani. Obzirom da islam zabranjuje tetoviranje tijela, to je bio očajnički, ali logičan način zaštite. Motivi tetovaža su križ i razni drugi oblici (poput grančica, krugova itd.) koji nisu kršćanskog podrijetla. Moguće je, dakle, da su Slaveni preuzeli običaj tetoviranja od naroda koji su živjeli prije njih na ovim prostorima i kasnije mu dali kršćanski kontekst. Negativna slika osmanske vladavine i tetoviranje kao način zaštite od Osmanlija, ostali su prisutni kod Hrvata u Bosni i Hercegovini do danas, što pokazuje istraživanje u okolici Žepča.

Ključne riječi:

tetoviranje, bocanje, katolici u Bosni i Hercegovini, Osmanlije, Žepče, narodni običaji

1. Uvod

“Čuti sine, da ti baka nešto rekne. To ti je običaj još od starih vremena, moralo se to raditi da te ne poturče. Nije mi nikad bilo mrsko što križ imam, i opet bi ga napravila za našu vjeru. Al ime ne bi, šta svak mora znat kako se ja zovem!”¹

---

* Ovaj rad je ponešto izmjenjen tekst baccalaurskog rada kojega je Monika Jukić, studentski smjer Povijest/Komunikologija, napisala u rujnu 2013. godine. Mentor: prof. dr. sc. Darko Vitek.

¹ Perković, Jela. Osobni intervju. 2. kolovoza 2013.

1.1. Tema rada

Tema ovog završnog rada je *Tradicionalno tetoviranje Hrvata u Bosni i Hercegovini - bocanje kože kao način zaštite od Osmanlija*.

Iza ovog dugačkog naziva krije se jednostavno objašnjenje koje su najbolje dočarale gore navedene riječi Jele Perković. Ne sjećam se kada sam prvi put primjetila tetovaže križeva i imena na njenim rukama, ali mi je to oduvijek bilo nekako “normalno”, prirodno. Naime, tetovirane ruke su imale gotovo sve bake u selu, uz objašnjenje da se to radilo “zbog Turaka”.

Osmanska prisutnost je ostavila gorak trag u hrvatskoj svijesti sve do današnjih dana. Nameće se pitanje: što su to oni radili, kada je domaće stanovništvo imalo potrebu tetovirati se bolnim i primitivnim metodama, kako bi se osjećalo sigurnije?

To je temeljno pitanje koje je potaknulo pisanje ovoga rada. Osim toga, želja je bila i saznati nešto više o samom običaju tetoviranja križeva ili “bocanja”, kako glasi jedan od narodnih naziva. Ovaj običaj je veoma raširen među Hrvatima iz Bosne i Hercegovine, dok u Hrvatskoj gotovo uopće nije poznat javnosti. Može se dakle reći, da je cilj ovoga rada saznati nešto više o navedenoj temi, ali i promovirati je kako se ovaj zanimljivi običaj ne bi zaboravio.

1.2. Metodologija rada

Rad je podijeljen u pet cjelina. U uvodnome dijelu nastojala sam objasniti svoj interes za ovu temu i neka pitanja koja su me motivirala za pisanje ovoga rada. Navodi se i cilj ovoga rada, a to je saznavanje više informacija o običaju *bocanja*, kao i o uzrocima njegovog nastajanja.

Drugo poglavlje odnosi se na kontekst ove teme, a to je pad Bosne i Hercegovine pod osmansku vlast koja je trajala nekoliko narednih stoljeća. Ukratko se objašnjava tijek događaja te promjene koje su uslijedile, a posebno je potpoglavlje posvećeno položaju katolika.

U trećem poglavlju riječ je o samom običaju tradicionalnog tetoviranja. Govori se o rasprostranjenosti tog običaja, metodama kojima se ono radilo te najčešćim motivima koji su se javljali. Nastoji se objasniti simbolika iza tih motiva te njena moguća povezanost sa sličnim običajima drugih naroda.

Četvrto poglavlje sadrži istraživanje koje je provedeno za potrebe ovoga rada. Provedeno je nad deset ispitanika kako bi se utvrdilo u kojem obliku se običaj *bocanja* zadržao do danas (u ovom slučaju, u okolici Žepča) te iz kojih razloga.

U petom poglavlju se nalazi zaključak u kojem su sažeti najbitniji dijelovi rada te preporuke za daljnja istraživanja.

1.3. O literaturi

O ovoj temi dosad nije rađen znanstveni rad iz povijesne perspektive pa je bio veoma nezahvalan posao naći odgovarajuću literaturu. Početna točka bila je knjiga Halila Inalcika *Osmansko Carstvo* koja mi je pružila osnovne informacije o tom imperiju. Njoj se pridružila knjiga Suraiye Faroqhi *Sultanovi podanici* koja me naučila nešto više o osmanskoj kulturi i svakodnevici te svijetu iz osmanske perspektive.

Za upoznavanje povijesnih prilika u Bosni i Hercegovini poslužila sam se knjigama Pave Živkovića *Povijest Bosne i Hercegovine do konca 18. stoljeća* te Andrije Nikića *Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918.* Neočekivano, ove knjige su bile prepune informacija, ali poprilično razbacanih pa je bilo vrlo teško sastaviti osnovni tijek događaja. Iako su knjige bogate informacijama, na trenutke su djelovala prilično subjektivno pa se popis literature produžio.

Stanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanlija opisali su mi Nenad Močanin u knjizi *Turska Hrvatska* te autentični rukopis Benedikta Kuripešića iz 1530. naziva *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju*.

Dio rada koji se odnosi na samo tradicionalno tetoviranje dugujem doktorskoj disertaciji Marija Petrića, *Običaji tatauiranja kod balkanskih naroda*. Ovo je zasada jedini opsežniji znanstveni rad na ovu temu i jedino veće provedeno istraživanje. Razumijevanju teme pridonijeli su i pioniri pisanja o tetoviranju kod katolika u Bosni i Hercegovini, *Čiro Truhelka* te *Leopold Glück* koji su među prvima upoznali europsku javnost s ovim neobičnim običajem.

2. Pad Bosne i Hercegovine pod osmansku vlast i posljedice

2.1. Pad Bosne i Hercegovine pod osmansku vlast

Osmansko Carstvo svoje korijene vuče iz maloazijske kneževine koja je nastala krajem 13. stoljeća, a bilo je predvođeno dinastijom Osmanlija, prema kojoj je i dobilo ime. Nalazilo se na području sjeverozapadne Anadolije i obuhvaćalo prostor od 1500 km², da bi oko 1600. godine obuhvaćalo prostor od preko 2,5 milijuna km² te između 30 i 35 milijuna stanovnika.² Osmanlije su se učvrstile u Europi već sredinom 14. stoljeća zauzećem utvrde Cimpe na Galipoljskom poluotoku (1352.), a na područje zapadno od Drine provaljuju 1386. godine. Otada su upadi na ova područja sve češći, a naročito nakon osvajanja Srbije 1459. godine.

S druge strane, Bosna se od malene zemlje smještene između Vrbasa i rijeke Bosne, razvila u kraljevstvo pod vodstvom kralja Tvrtka I. Kotromanića (1353.-1391.), pod kojim je doživjela najveći opseg i uspon. No istovremeno, s opsegom

---

² Nenad MOAČANIN, *Turska Hrvatska - Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791.*, Zagreb, 1999., 18.

države rasla je i moć velikaša, koji su nastojali proširiti svoje posjede te su se zbog toga povezivali i s Osmanlijama. Jedna od moćnih plemićkih obitelji bile su i Kosače, koje su u vrijeme Stjepana Vukčića Kosače (1435.-1466.) nadzirale područje od Lima do Cetine te od Rame do Kotorskog zaljeva. On se 1448. godine prozvao hercegom Huma i Primorja, zbog čega je to područje ponijelo naziv Hercegovina.

Bosnom je od 1461. godine vladao kralj Stjepan Tomašević koji je bio svjestan da su mu Osmanlije u susjedstvu duž cijele istočne granice, ali i u bosanskim krajevima Usora, Srebrenica, Teočak i Zvornik. Unatoč brojnim razmiricama, novi kralj se pomirio sa hercegom Stjepanom, ugarskim kraljem Matijašem Korvinom, a uspio je dobiti i priznanje pape Pija II. Ohrabren novim savezima, kralj Stjepan Tomašević odbija platiti Osmanlijama danak, što sultan Mehmed II. Osvajač (1451.-1481.) iskorištava kao povod napada na Bosnu u svibnju 1463. godine. Vojska je bila podijeljena na dva dijela: jedan je išao prema kraljevskom gradu Jajcu, a drugi prema Bobovcu pod osobnim sultanovim zapovjedništvom. Bobovac je ubrzo pao, navodno zbog izdaje kneza Radaka, a kralj Stjepan se pak povlačio prema utvrđenom Ključu. Tamo je bio zarobljen, no obećana mu je sigurnost ukoliko naredi predaju Jajca i ostalih gradova. To je i učinio, no ipak je bio pogubljen, a Osmanlije su imale u rukama nekadašnje Bosansko Kraljevstvo.³ Sultanova vojska napala je i hercegovu zemlje; herceg Stjepan Kosača smijenjen je, a na njegovo mjesto postavljen sin Vladislav koji je uživao zaštitu Osmanlija. Ipak, nakon pada Bosne, Stjepan i Vladislav su se pomirili te su uspjeli povratiti neke od svojih ranije osvojenih gradova.

Tek nakon ovih događaja javila se u Europi želja za protjerivanjem Osmanlija iz Bosne te je u listopadu 1463. godine papa Pijo II. (1458.-1464.) objavio križarski rat protiv Turaka. Vojsku je predvodio ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin koji je krenuo s vojskom na Bosnu sa sjevera, dok je s juga napadao Vladislav Hercegović. Oslobođen je sjeverozapadni i sjeveroistočni dio Bosne, odnosno važni gradovi Jajce i Srebrenica, na čijem području su osnovane banovine kako bi se spriječio ponovni upad Turaka.

U Hercegovini se 1464. godine ponovo pojavio razdor između hercega Stjepana i sina Vladislava, što su iskoristile Osmanlije te osvojile njihove zemlje kroz narednih nekoliko godina. Posljednje uporište u Hercegovini, Herceg-Novi, osvojen je 1482. godine.

“*Šaptom Bosna pade*”, ostala je izreka od ovih vremena, a prisutna je u literaturi i danas, što držim pomalo i nepravednim. Naime, osvajanje Bosne i Hercegovine nije bitno odudaralo od osvajanja ostalih balkanskih zemalja. Osmanski se prodor podudarao s razdobljem političke rascjepkanosti, kada mnogi neovisni kraljevi, despoti i knezovi malih balkanskih kneževina nisu oklijevali tražiti pomoć izvana za rješavanje svojih unutrašnjih nesporazuma. Samo su Osmanlije vodile dosljednu politiku i posjedovali vojnu snagu te jaku središnju vlast potrebnu za obavljanje takve politike. Također, osmanska prednost bio je i janjičarski korpus koji je bio

---

³ Pavo ŽIVKOVIĆ, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, Mostar, 1994., 76-77.

prva stajaća vojska u Europi.⁴ Ipak se ovaj izraz iz nekih razloga ukorijenio vezano isključivo uz Bosnu, što zapravo i ne čudi ako je došao iz europske perspektive. Naime, nije bilo velikih vojnih akcija niti obrambenog rata, kao niti obećane pomoći od strane sila kao što su papinstvo, Mleci ili Ugarska. Bosna je ostala prepuštena sama sebi, oslabljena unutarnjim neslaganjima i borbama za moć, i zapravo nije niti imala šanse protiv snage osmanskog stroja. Europskim promatračima koji nisu učinili mnogo možda se i učinilo da je Bosna pala tiho i bez dramatičnih posljedica po njih, no domaće stanovništvo je sa nesigurnošću iščekivalo promjene koje tek slijede.

2.2. Administrativni ustroj i stanje u Bosni i Hercegovini nakon osvajanja

Sve osvojene zemlje do kraja 16. stoljeća Osmanlije su uključivali u tri velike upravne jedinice: Rumelijeski, Budimski i Temišvarski *ejalet*⁵. Hrvatske zemlje i Bosna i Hercegovina potpadale su pod Rumelijeski *ejalet*. Zbog sve većeg broja osvojenih područja bile su potrebne reforme pa je 1580. godine izdvojen Bosanski *pašaluk* (*ejalet*). Njega su sačinjavali Bosanski, Hercegovački, Krčki, Pakrački, Kliški, Zvornički i Požeški *sandžak*.⁶ Svaki sandžak se sastojao od više *nahija*⁷. *Nahije* su, barem u početku, odgovarale srednjovjekovnoj podjeli na župe, no kasnije se od toga odustalo. U sudbenom smislu, nekoliko *nahija* je potpadalo pod jedan *kadiluk*⁸ na čelu kojega je bio sudac, *kadija*.

Poljoprivreda je glavna djelatnost u državi, dok se stočarstvom bavi pretežno doseljeno vlaško stanovništvo. Bosna je ranije imala bogatu rudarsku tradiciju, no u 16. stoljeću je došlo do stagnacije. Ipak se javlja i novi, pozitivan trend: dolaskom nove vlasti raste broj novih gradova, a stari se šire i dobivaju na važnosti. Gradovi su postali centar obrta i trgovine, no u njima živi pretežno muslimansko stanovništvo. Zbog izgradnje džamija, *karavan-saraja*⁹ i drugih građevina, gradovi poprimaju istočnjački izgled. Imaju odvojene četvrti: stambene četvrti (*mahale*) koje su nastajale uglavnom oko džamija te *čaršije*, gospodarske četvrti u kojima su se nalazile trgovine i obrti.

Dio prilika u Bosni i Hercegovini nam dočarava Benedikt Kuripešić koji je 1530. godine putovao kroz zemlju:

Kraljevina Bosna nije prema svojoj veličini gusto naseljena. Raspitao sam se i saznao da za to imaju tri uzroka: prvo, narod mnogo umire od kuge; drugo, Srbi i martolozi bježe radi teških nameta i tereta; treće, najvažnije, što turski car uzima i odvodi iz zemlje mlade i okretnne ljude, kao što je prije rečeno. (...) U zemlji ima na

⁴ Inalcik HALIL, *Osmansko Carstvo: klasično doba 1300.-1600.*, Zagreb, 2002., 13.

⁵ *Ejalet* ili *beglerbegluk*: najveća vojno-upravna jedinica u Osmanskom Carstvu.

⁶ *Sandžak*: vojno-upravna jedinica nižeg ranga od *ejaleta*. Bosanski *ejalet* je najčešće imao 6-8 sandžaka.

⁷ *Nahija*: okružje, manje upravno područje unutar sandžaka.

⁸ *Kadiluk*: sudbeno-upravna oblast pod upravom kadije.

⁹ *Karavan-saraj*: cestovno svratište za prihvaćanje i smještaj karavana.

mного mjesta zlatne i srebrne rude i zlato se ispira, što smo mnogo puta i vidjeli. Vidi se i toda je Bosna za vrijeme kršćana bila vrlo lijepa i dobro obrađena zemlja. Vinova loza rasla je na mnogo mjesta, a sada se sadi samo oko Višegrada i Novog Pazara. Govore da je ima prema moru i u pravcu prema Savi i Dunavu, gdje su velike ravnice i zemlja dobro obrađena.¹⁰

2.3. Odnos osmanske vlasti prema domaćem stanovništvu

Dvije pojave karakteristične za period osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini su migracije stanovništva te islamizacija. Nakon pada 1463. godine brojno stanovništvo je izbjeglo zbog neizvjesnosti oko budućih događaja. Bosansko plemstvo je desetkovano, a oni preostali su uglavnom prešli na islam kako bi zadržali posjede i privilegije. Time se stvarao sloj domaćih *spahija*, a uz to su brojni muslimani dovedeni iz drugih područja na teritorij Bosanskog *pašaluka*. Osmanska osvajanja su pratila i naseljavanja Vlaha, nomadskog stočarskog stanovništva pravoslavne vjere. Svim tim postupcima se mijenjala etnička i vjerska slika Bosne i Hercegovine. Svjedočanstvo o promjenama u stanovništvu donosi nam putopis Benedikta Kuripešića iz 1530. godine:

Dalje, u pomenutoj kraljevini Bosni našli smo tri nacije i tri vjere. Prvo su starosjedioci Bosanci; oni su rimokatoličke vjere. Njih je Turčin, kad je osvojio kraljevinu Bosnu, ostavio u njihovoj vjeri. Drugo su Srbi, koje oni zovu Vlasima, a mi ih zovemo Zigen (Čići) ili martolozima. Došli su iz mjesta Smedereva i grčkog Beograda, a vjere su sv. Pavla. (...) Treća nacija su pravi Turci. To su naročito ratnici i činovnici, koji vrlo tiranski vladaju objema prije spomenutim nacijama, kršćanskim podanicama. Njih je turski car, da samo obrađuju zemlju, ostavio do sada u njihovoj vjeri (izuzev one koje mladost i lakoumost navede da se poturče). Ostavio im je i njihove svećenike, crkve i druge obrede.¹¹

Vodeći se načelom pravednosti, odnos osmanske vlasti prema domaćem katoličkom stanovništvu bio je u početku prilično tolerantan. Već 1463. godine Mehmed II. Osvajač izdaje *Ahdnamu*, carsku povelju, fra Anđelu Zvizdoviću. Njome jamči sigurnost i slobodu bosanskim franjevcima i njihovoj imovini. Sultan također daje mogućnost povratka izbjeglog stanovništva na svoje posjede i primjećuje da nije naišao na drugih bogomolja osim katoličkih.¹²

Razlike između muslimana i nemuslimana (*zimije*) su ipak postojale, i to u pogledu posjedovanja dobara, načina odijevanja, ponašanja i slično. Naime, smatralo se da će islamska država pružiti zaštitu nemuslimanima ako plate glavarinu, ali i ako uz to ne vrše nikakve radnje koje bi išle na štetu muslimana. Tu je dolazilo do problema jer se nemuslimane često ucjenjivalo lažnim optužbama na sudu, a optuženi se ne bi mogao obraniti jer svjedočanstvo nemuslimana nije imalo jednaku vrijednost kao svjedočenje muslimana. Neki ljudi su zbog takvih optužbi bili prisiljeni

¹⁰ Benedikt KURİPEŠIĆ, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530.*, Beograd, 2001., 36.

¹¹ B. KURİPEŠIĆ, *Putopis*, 26 - 27.

¹² Andrija NIKIĆ, *Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918.*, Mostar, 2002., 79.

prijeći na islam, no njihov broj nije tako velik.¹³ Osim toga, u nekim je gradovima bilo propisa koji su određivali da nemuslimanske kuće ne smiju biti visoke kao muslimanske ili je bilo određeno čak i kojom bojom smiju biti oličene i slično.¹⁴

Sva *raja* je plaćala zemljarinu, a kršćani i Židovi su morali još plaćati i glavarinu (*džiziju*), desetinu te druga davanja. Vlasi su bili u malo boljem položaju jer su imali poseban sustav oporezivanja i privilegija. Stoga su financijski razlozi svakako bili jedan od razloga prelaska domaćeg stanovništva na islam. Promatrano u novčanom vidu, obraćenik u Bosni plaća oko 45 % manji porez!¹⁵

No, već početkom 16. stoljeća mijenja se odnos prema kršćanima pa kršćani i Židovi pod islamskom vlašću ne smiju podizati samostane, ni crkve ni pustinjačke stambe. Izdan je poseban zakonik bosanskog *vilajeta* iz 1516. godine u kojem stoji:

*Podignute su crkve u nekim mjestima u kojima one nisu postojale od starog nevjerničkog vremena. Neka se takve novopodignute crkve dadu porušiti, a oni nevjernici i svećenici koji, boraveći u njima, uhode stanje i dojavljuju u nevjerničke zemlje, neka se kazne strogo i neka se kazne teškim tjelesnim kaznama. Neka se poruše križevi koji su postavljeni na putovima i neka se ne dopušta da ih ubuduće postavljaju. A ako ih postave, neka se kazne tjelesnim kaznama oni koji to urade.*¹⁶

Prilike u državi i odnos prema katolicima mijenjao se ovisno o prilikama u samom Carstvu, a posebno se pogoršavao tijekom ratovanja sa Zapadom. Ipak, najveći strah među katoličkim stanovništvom sijalo je odvođenje ljudi u ropstvo te "danak u krvi" (*devširma*). Vlasti su "danak u krvi" smatrale izvanrednim nametom koji je plaćala *raja*, a ne porobljavanjem vlastitih podanika. To je bila okrutna mjera i premda su neke siromašne obitelji dobrovoljno davale djecu, narod je obično pokušavao izbjeći ovaj danak koji se prikupljao svakih 3 - 7 godina, odnosno prema potrebi. Postojali su određeni zahtjevi kakvi dječaci trebaju biti, ali su to bili isključivo kršćani. No postoji specifičnost vezana za Bosnu: samo ovdje se javlja slučaj da su obitelji koje su prešle na islam davale dječake za "danak u krvi".¹⁷ Odvedeni dječaci bili bi odgajani u islamu te poslani u janjičare, a kasnije bi postali službenici na sultanovom dvoru ili sluge na imanjima i u kućanstvima. Postojala je mogućnost da jednog dana budu oslobođeni ako gospodar bude milostiv prema njima, no većina njih ostala je u Carstvu i nije se vratila u zavičaj.¹⁸

U narodu su prisutne i brojne priče o odvođenju djevojaka u harem ili o zlostavljanju od strane lokalnih *aga* maskirano u *ius primae noctis*, no konkretnih podataka o tome nema niti se o tome govori u literaturi korištenoj za ovaj rad. Pa ipak se primjeri ovakvih priča mogu čuti među katolicima na području cijele Bosne i Hercegovine, kao i u unutrašnjosti Dalmacije. Ipak je poznato da su Osmanlije od-

¹³ N. MOAČANIN, *Turska Hrvatska*, 102 - 103.

¹⁴ Suraiya FAROQHI, *Sultanovi podanici - kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*, Zagreb, 2009., 88.

¹⁵ *Isto*, 110.

¹⁶ A. NIKIĆ, *Kratka povijest*, 89.

¹⁷ H. INALCIK, *Osmansko Carstvo*, 97.

¹⁸ S. FAROQHI, *Sultanovi podanici*, 122 - 123.

vodili i žene u ropstvo te bi one postajale sluškinje ili su pripale nekoj dami iz višeg sloja. Razlika je bitna jer robove koji su pripadali osmanskoj ženi muž nije smio dirati. Također su vlasnici oslobađali svoje ropkinje te se njima ženili, a u sultanovoj palači se moglo naći ropkinja koje su se uzdigle na vrlo visoke položaje.¹⁹

Za temu ovoga rada zanimljiv je sljedeći zapis:

Dodoše Turci adžam-oglani, tj. katoličke djece ulovitelji, poslani od svog cara iz Carigrada, te mnogo njih (dječaka) odvedoše uz prevelik plač i jauk kršćana. Strašan je to prizor, kako bi rekla narodna pjesma: U majci bi čedo zaplakalo, Iz kamena suza udarila!

Roditelji zato nerijetko sakate svoje sinove, da ih spase od odlaska u janjičare. Vjerojatno je radi sultanova harema zaveden običaj da se katolička ženska djeca tetoviraju po rukama, prsima i na čelu znakom križa. Danak u krvi samo je jedan od niza pritisaka na kršćane za vrijeme turske vladavine.²⁰

Može se zaključiti da je stav domaćeg stanovništva prema novoj vlasti bio razmjerno negativan, posebice zbog ropskog sustava Osmanskog Carstva. Koliko god Carstvu ovakav način dobivanja vojnika, činovnika i robova bio pogodan, njegove metode su izazivale strah i otpor među domaćim, katoličkim stanovništvom. Stoga su oni koji su odbijali prijeći na islam pribjegavali ekstremnim metodama zaštite, poput tetoviranja, u nadi da će ih barem “Bog zaštititi od Turaka” kad već nitko drugi ne može.

3. Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini

3.1. Karakteristike tetoviranja katolika u Bosni i Hercegovini

Pojam *tetoviranje* Europi je otkrio botanist *sir* Joseph Banks nakon povratka Cookove ekspedicije sa Tahitija i Novog Zelanda 1771. godine. Ukrašavanje kože je bilo svojstveno nekim narodima i plemenima još od prapovijesti, no sada postaje poznato pod nazivom *tetoviranje* (od tahićanskog *tatau*). Sam Banks se vratio u Englesku tetoviran, kao i njegovi mornari, nakon čega se Europom širi interes za ovu umjetnost, a svoj vrhunac doživljava u 19. stoljeću. Stoga ne čudi da je upravo tada europska javnost bila prvi puta upoznata s običajem tetoviranja katolika na području Bosne i Hercegovine.

Naime, 1894. godine izlazi članak austrijskog liječnika dr. Glücka pod nazivom *Tetoviranje kože kod katolika Bosne i Hercegovine*. Članak započinje ovim riječima:

Umiješamo li se nedjeljom ili tijekom nekog drugog praznika nakon mise ispred jedne katoličke crkve među, iz okoline dolazeće pobožno domaće stanovništvo, zapazit ćemo začuđujuće, da je skoro svaka odrasla djevojka i svaka seljanka

¹⁹ *Isto*, 133.

²⁰ A. NIKIĆ, *Kratka povijest*, 194. Autor nažalost ne navodi izričito izvor u kojem se spominje ovaj navod, već samo navodi 1667. godinu.

tetovirana na prsima, nadlakticama i podlakticama, na šakama često do prstiju, a u rijetkim slučajevima također i na čelu. Osnovni tip ovih tetovaža sačinjava križ uramljen s različito velikim kiticama cvijeća, grančicama i drugim dekoracijama. Ova pojava je utoliko začuđujuća, jer se kod žena drugih konfesija okupiranog područja mnogo rjeđe može napraviti isto zapažanje.²¹

Dakle, pojam *tetoviranje katolika iz Bosne i Hercegovine* odnosi se na tetoviranje kože, najčešće na rukama, prsima, ali čak i na čelu, i to motivom križa koji je često bogato ukrašen drugim simbolima. Obzirom da je ovaj običaj do danas gotovo nestao, u novije vrijeme je poznat pod nazivom "tradicionalno tetoviranje Hrvata u Bosni i Hercegovini". Međutim, stanovništvo iz starijih vremena naravno nije koristilo naziv *tetoviranje*, već su to nazivali jednostavno *bocanje križa*. Drugi nazivi za ovaj običaj bili su: bocanje, bockanje, sjecanje te sicanje (specifično za zapadnu Hercegovinu). U pojedinim mjestima se javljaju i specifični, lokalni nazivi (npr. drocanje, šaranje, krizma).²²

Tradicionalno tetoviranje je rasprostranjeno u većem dijelu Bosne i Hercegovine, i to kod hrvatskog (katoličkog) stanovništva. Riječ je o dijelu Bosanske Posavine i zapadnim dijelovima Bosne, cijeloj zapadnoj Hercegovini te nekim dijelovima srednje i istočne Hercegovine. Izuzetak su neki dijelovi sjeverozapadne Bosne i Bosanske Posavine gdje tetoviranje nije poznato hrvatskom stanovništvu. Zanimljivost je u tome što se na tetoviranje također nailazi u dijelovima sjeverne Albanije (kod katoličkog stanovništva), ali i u dijelovima Makedonije, Albanije, Bugarske i Grčke (kod vlašskog stanovništva).²³ U Hrvatskoj na ovaj običaj nailazimo ponegdje u Lici, zatim u Dalmatinskoj zagori te južnoj Dalmaciji, a pretpostavlja se da je riječ o potomcima stanovništva prebjelog iz Bosne i Hercegovine.

Gledano po spolu, tetoviranje je podjednako prisutno kod muškog i ženskog spola, a dr. Truhelka primjećuje da su ženske tetovaže bogatije i brojnije nego kod muškaraca.²⁴ Međutim, u vremenu oko Drugog svjetskog rata općenito se primjećuje prorjeđivanje običaja tetoviranja, posebno kod muškog stanovništva, tako da danas tetovaže možemo pronaći češće na ženama nego na muškarcima.

Tetoviralo se najčešće u dobi od 13 - 16 godina (prema Truhelki), odnosno 10 - 15 godina prema Petrićevim istraživanjima, no nalaze se primjeri i tetoviranja mlade djece (čak i predškolske dobi).

Dijelovi tijela koji su tetovirani bili su ruke, prsa pa čak i čelo. Prsa bi se tetovirala nasred prsne kosti, a na čelo bi izbocali uglavnom jednostavni mali križić, koji se mogao naći i na prstima ruke. Bogatiji crteži su se nalazili na rukama, a

²¹ Originalni članak je izašao na njemačkom jeziku 1894., dok je na ćirilici objavljen u *Glasniku Zemaljskog muzeja u BiH* 1889. godine. Prve dvije stranice bosanskog izdanja nedostaju pa se služim ne-službenim prijevodom njemačkog izdanja kojeg je osigurao gosp. Branislav Knežević.

²² Mario PETRIĆ, *Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda: karakteristike, uloga i podrijetlo*, Sarajevo, 1973., 113-115.

²³ *Isto*, 67-68.

²⁴ Ćiro TRUHELKA, "Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 2., 1894., 244.

Truhelka navodi da je “u ženskinja obično našarana gornja strane ruke, pregib, ruka ispod lakta, a često i nad laktom; tetoviranje često je produženo i na donju stranu ruke, pa je katkad tako gusto, da se prava boja kože jedva može razabrati.”²⁵

Bocalo se i u točno određeno vrijeme godine, u proljeće. Često se tetoviralo o velikim blagdanima, primjerice na Cvjetnicu, Veliki petak, Uskrs ili Blagovijest. No najveći dio stanovništva tetovirao se uoči (ili na) blagdan svetog Josipa koji pada 19. ožujka. Razlozi ovakvog običaja nisu do kraja objašnjeni, no moguće je da imaju veze sa pretkršćanskim vjerovanjima.

Sredstva kojima se vršilo tetoviranje bila su vrlo jednostavna, a sam postupak prilično bolan. Postoje mnoge varijante samog postupka, no tetoviranje se najčešće obavljalo iglom kojom se ili bocalo po prethodno nacrtanom crtežu na ruci ili se igla umakala u smjesu pa se onda bockalo (odatle i najčešći nazivi bocanje i bockanje). Smjesa se radila od čađe ili ugljenog praha (pa čak i baruta!) koji se miješao s vodom, mlijekom, rakijom, medom pa čak i pljuvačkom. U nekim slučajevima prah se nije miješao ni sa čim, već bi se samo njime nacrtao uzorak na koži. Također imamo slučajeve da su se izrađivali “kalupi”, najčešće od kore jasenovog stabla ili od lista. U njima bi se izrezao željeni oblik, prislonio na kožu pa bockao kroz otvor da se dobije željeni motiv. Truhelka je pak primijetio da su u onim krajevima, gdje se smjesa spravljala pljuvačkom, slučajevi pojave sifilisa bili daleko češći nego u ostalim krajevima.²⁶

3.2. Vrste motiva

Dr. Truhelka je u svome radu opširno zabilježio motive tetovaža koje je vidio, kao i njihove nazive i potencijalna značenja, no često puta je te nazive i značenja donosio proizvoljno. Ipak je donio jedan očiti i valjani zaključak: osim križa, niti jedan od simbola nije kršćanski.²⁷ Prof. dr. Petrić stoga poznate motive klasificira u 5 kategorija²⁸:

1) križevi - ova grupa je svakako najbrojnija, a motivi križa variraju od krajnje jednostavnih do složenijih oblika. Najzastupljeniji je mali križ jednakih krakova, tzv. grčki križ. On se često javlja sam na istaknutim mjestima, kao što su čelo ili korijen nosa, a može stajati i sa grupom drugih motiva. U ovoj kategoriji je vrlo čest i grčki križ s jednom ili više točkica oko njega (v. *Prilozi, Slika 1*).

2) “kolo” i “ograda” - zastupljeni su razni oblici motiva “kolo” u Bosni, dok se u Hercegovini nalaze rjeđe. Javlja se i u Dalmatinskoj zagori te Makedoniji i Albaniji. Motiv “ograda” je pak karakterističan isključivo za Bosnu i Hercegovinu i ne može ga se naći ni u jednoj drugoj balkanskoj zemlji (v. *Prilozi, Slika 2*).

3) “narukvica” - rasprostranjen na širokom području, ali postoji skupina oblika koji se javljaju samo u srednjoj Bosni (v. *Prilozi, Slika 3*).

²⁵ *Isto*, 245.

²⁶ Ć. TRUHELKA, *Tetoviranje katolika*, 246.

²⁷ *Isto*, 248.

²⁸ M. PETRIĆ, *Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda*, 135-140.

4) grana, grančica - ovaj motiv je po zastupljenosti karakteristika Bosne, dok se njegovi specifični oblici javljaju u Hercegovini. U narodu se koristi i naziv jela ili jelčica (v. *Prilozi, Slika 4*).

5) različiti oblici - u ovu skupinu spadaju svi oni oblici koji su vrlo rijetki ili specifični samo za neko područje. Ovdje se mogu naći vrlo raznoliki oblici poput polukruga s točkom, polukruga s križićem, polukruga sa zvjezdicom; zatim ribe, vile, sablja pa čak i svastika.

3.3. Podrijetlo tetoviranja katolika u Bosni i Hercegovini i narodno shvaćanje

O podrijetlu ovog običaja, upravo zbog raznovrsnosti motiva, javljale su se razne teorije. Glück je smatrao da to nije slavenski običaj, obzirom da nije prisutan kod svih Slavena. Stoga razvija tvrdnju da je to novi običaj kojega su uveli katolički svećenici kako bi spriječili prijelaz naroda na islam, a ova teorija je imala i drugih pobornika. Međutim, njegovo tumačenje nije ispravno i zasnovano je na trenutnom dojmu, a ne na istraživanju.²⁹

Također je bilo popularno tumačenje po kojem ovaj običaj ima bogumilski karakter, tj. da potječe od *krstjana*. Ova teorija se bazirala na likovnoj sličnosti nekih motiva tetovaža i stećaka za koje se vjerovalo da potječu isključivo od bogumila.

Petrić napominje kako je običaj tetoviranja, osim balkanskim narodima, bio poznat i drugim starim narodima. U Europi su to bili Briti, Pikti i Škoti, zatim pontski narodi, prednjoazijski i sjevernoafrički narodi. Ova prostorna podudarnost prisutna je i danas, a osim toga prisutni su i zajednički simboli koje nalazimo u ovim narodima. Zanimljiva podudarnost između balkanskih i navedenih naroda je ta što se bave gospodarskom djelatnošću kojoj je glavna značajka ovčarstvo.³⁰ Također, običaj tetoviranja nije svojstven slavenskim narodima, ali jest primjerice Ilirima, Tračanima i Japodima koji su živjeli na ovim prostorima prije dolaska Slavena. Moguće je dakle, da su doseljenici prihvatili običaj autohtonog stanovništva i zadržali ga, mijenjajući ga samo u religijskom kontekstu. Naime, "povijest ne uspijeva radikalno modificirati strukturu nekog 'imanentnog' simbolizma. Povijest neprekidno nadodaje nova značenja, ali ona ne razaraju strukturu simbola."³¹ Dakle, može se sa sigurnošću reći da ovaj običaj potječe iz pretkršćanskih vremena, ali je zadržan u narodu i novim vremenima, uvjetima i religijama; simbolima su samo pridodana nova značenja. Ipak se pokršćavanje pučkih slojeva u Europi događalo najprije zahvaljujući slikama: susretalo ih se posvuda, trebalo ih je samo revalorizirati, reintegrirati i dati im nova imena.³²

²⁹ M. PETRIĆ, *Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda*, 176-177.

³⁰ *Isto*, 200-201.

³¹ Mircea ELIADE, *Slike i simboli*, Zagreb, 2006., 197.

³² M. ELIADE, *Slike i simboli*, 211.

Što se tiče narodnih uvjerenja, većina o razlozima tetoviranja zna samo ono što su čuli od svojih predaka. Većinom se navode razlozi: kao obilježje kršćanstva ili katoličanstva, da ne prijeđu na tursku vjeru, ali se spominje i samo radi ukrasa, to je bio test izdržljivosti, zato što je i Isus bio na križu ili jednostavno ne znaju.³³ Razlozi tetoviranja, kao i motivi, varirali su od mjesta do mjesta. Ono što je fascinantno u cijeloj ovoj priči jest to, da je narod čuvao i prenosio običaj, čak i kada nije znao čemu on ustvari služi! Kada biste nekome od starijih ljudi (posljednje generacije koje su se kolektivno bocale) rekli da običaj nije kršćanski, nazvali bi to glupošću i dobro vas izgrdili.

Nastavak običaja tetoviranja u vrijeme osmanske vladavine bio je zapravo logičan. Naime, islam zabranjuje tetoviranje tijela te “proklinje tetoviranog čovjeka, kao i onoga koji ga je tetovirao”. Stoga je to bio odličan način da se pokuša zaštititi katolike od nasrtaja Osmanlija, pogotovo kada je riječ o djevojkama. U pojedinim krajevima, primjerice u okolici Žepča, do danas je ostala vrlo živa negativna slika Osmanlija, koja se u očima naroda na neki način “potvrdila” zahvaljujući neslavnim događajima devedesetih godina XX. stoljeća. Još uvijek se prenose priče o osmanskim nepravdama, a bake imaju ruke s tetoviranim križevima i svojim imenima, “da ih ne bi poturčilo”. Čak i oni koji su se tetovirali samo zato “jer su to svi imali” poznaju priče koje vuku svoje podrijetlo iz turskih dana. Jedna od takvih priča je ona o nastanku svetišta na mjestu Goleše. Priča kaže: *u starim vremenima, za vrijeme Turaka, odvukoše oni u brdo nekoliko kršćanki, djevica. Tamo su im svašta radili, silovali ih i na kraju ih tako gole zakopali. Tako je to brdo i dobilo ime, Goleše. I počeo se narod tu skupljati, moliti za te djevice i zavjetovati se na tom mjestu. Kad je novi pratar došao tu na župu, počne se rugati seljačkom praznovjerju i govoriti da tu nema ništa, da su možda i konjske kosti unutra. I naredi on da se počne kopati, ne bi li se nešto našlo. Al se digne strašno nevrjeme koje prođe čim je pratar naredio da prestanu s kopanjem i to on shvati kao znak. Na tom mjestu je dignuta kapelica, a narod i danas dolazi na zavjet.*³⁴

Ovakve i slične priče su me potaknule da istražim običaj tetoviranja u svome zavičaju i saznam kakvih sličnosti ili razlika ima s drugim dijelovima Bosne i Hercegovine te zašto su se uopće tetovirali.

³³ M. PETRIĆ, *Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda*, 146-147.

³⁴ Priču sam čula od više osoba iako je broj ubijenih djevica varirao između 3 i 9.

4. Tradicionalno tetoviranje danas istraživanje u okolini Žepča

4.1. Metodologija istraživanja

Istraživanje je provedeno na uzorku od deset ispitanika u selima žepačkog kraja. To su mjesta: Matina, Takale, Perkovići, Goliješnica i Osova. Obzirom da je riječ o starijim osobama, umjesto upitnika su vođeni intervjui sa ispitanicima, koji su popraćeni fotografijama. Svi ispitanici su odgovarali na deset pitanja: ime i prezime, mjesto i datum rođenja, s koliko godina su se tetovirali i tko im je to radio, pod kojim imenom je bio običaj poznat, kako je izgledao proces tetoviranja, jesu li čime njegovali tetovažu, kada se radila tetovaža, koji su bili razlozi za tetoviranje i žale li što su to napravili.

4.2. Intervju sudionika

1. Jela Perković, rođ. Šajinović

Rođena je 1939. godine u Ozimici, a bocala se sa 10 ili 11 godina. Taj su običaj nazivali “bocanje križa” i ne poznaje druge nazive, a bocala ju je susjeda po nagovoru majke. Postupak je bio idući: zapali se luč od jelovog drva i poklopi se pekom da se napravi garež. To je bila smjesa. Prvo se oblik nacrtao kresivom, a onda se bocao šivaćom iglom dok se ne primi ili ne krene krv. Nakon toga se ruka omota i ako baš jako boli, namaže se svinjskom masti ili stavi slanine. Ovo se radilo između Blagovijesti i sv. Josipa. Na pitanje zašto se to radilo, odgovara da je to tradicija kršćana u Bosni, morali su to nositi da ih ne bi poturčili. Nije nikad imala neugodnosti zbog tetovaža, napravila bi to opet za katoličku vjeru, ali ovaj put ne bi bocala i ime.

Slika 1.

Slika 2.

2. Mara Karatović, rođ. Kapular

Rođena je 1940. godine u Adžama, a tetovirala se s 12 godina. Običaj se zvao “bocanje”, a bocala ju je susjeda, udana žena. Prvo bi se skupila čađa i izmutila s vodom dok ne bude ugusto. Ruka se naboca i zamota, a treći dan odmotaš i opereš. To se radilo o sv. Josipu ili sutradan, a tad su se bušile i uši. Napravila je to na nagovor društva od nekoliko cura jer su to vidjele kod bake. Roditelji nisu branili jer su sve cure i momci u selu to imali i opet bi to napravila iako boli; ali pretrpi se.

3. Ilija Kapular (Stipe)

Rođen je 1935. godine u Adžama, a bocao se oko 13.-te godine. “Govorilo bi se: “Ajmo bocat križeve!” Tetovirali su ga susjedi Kata i Pilip koji su bili glavni za bocanje, a on je ujedno bio najpismeniji čovjek u selu. Radilo se tako da se čađ vadila iz odžaka pa se stuca i s vodom razmuti. Dvije-tri iglice se stope i onda se boca.” Radilo se to o sv. Josipu, tada se i bocalo i “uši se vrtile” (bušile). Nakon bocanja samo bi se to umočilo rakijom i omotalo. Na pitanje zašto se to radilo, odgovara: “Valjda iz vjerskih razloga, ne znam. Društvo imalo pa oću i ja!”. U vojsci je imao neugodnosti zbog tetovaže jer je “bio obilježen” pa je izbocao još jednu (vojničku) s druge strane ruke. Kaže da to ne bi opet napravio jer si time registriran, obilježen da si Hrvat. (Zanimljivost: bocao ga je “najpismeniji čovjek u selu”, a istetovirao mu je slovo L u imenu - naopako!)

Slika 3.

Slika 4.

4. Pava Mandura, rođ. Batarilo

Rođena je 1940. godine u Mladoševici. Zvali su to “bocanje križeva”, a radila ih je u desetoj godini. Tetoviralo se oko sv. Josipa. Bocala ju je starija sestra Kata, a ovako opisuje tijek: “Sakrila se ja jer ćaća nije dao. Sestra zategne ruke, gdje god ona pukne, ide krv. Uzela krpu od haljine i zamotala. Ja došla u školu, ćaća nije vidio, a matere nisam ni imala. Učitelj mi bio Crnogorac, pita šta mi je s rukom. Skine mi zavoj i pita što sam se bocala, a ja kažem šta sam čula od ćaće: neka se znade da sam Hrvat katolik. On me izudaro batinom. Jedna curica poviče ‘Nemoj družu učitelju!’, a ona isto nije imala mame i sva su djeca u razredu plakala. Par godina kasnije je taj učitelj reko da mu je bilo žao što me izudaro.” Pitala je djeda zašto se boca i on joj je rekao da su “Turci dolazili, trpali djecu u sepete i odnosili dok matere plaču. Zato su ih bocale, da ih mogu prepoznati ako se vrate.” Kaže da nije imala drugih neugodnosti zbog tetovaže, nije se nje stidjela i opet bi to napravila jer je uvijek voljela križ.

5. Ana Tadić, rođ. Vuković

Rođena je 1938. godine u Osovi. Običaj se zvao “bocanje križeva”, a imala je 10-12 godina. Bocala ju je strina koja je to radila i drugima na ovaj način: “Garež se iz šporeta izvadi i razmuti se s vodom gusto i po tome se boca iglom dok ne utrne i skoro krene krv. Dvije sedmice se držao zavoj”. To se radilo uglavnom u ožujku, a bocale se se curice jer su to svi imali. Nije imala nikakvih neugodnosti, ali ne bi to opet napravila.

Slika 5.

Slika 6.

6. *Ljubica Vuković, rođ. Širić*

Rođena je 1948. godine u Goliješnici. Ne sjeća se koliko je imala godina, ali nije još bila krenula u školu (dakle, 6-7 godina). Običaj se zvao “bocanje križeva”, a bocala ju je stara susjeda koja je radila svima. Pomiješala bi se garež s vodom i po tome bi se bocalo. To se radilo u ožujku, uglavnom o sv. Josipu. Plakala je jer to svi imaju, a ona ne, pa je zato napravila i opet bi da treba.

7. *Jela Dragičević, rođ. Vuković*

Rođena je 1940. godine u selu Osova, a tetovirala se s 15 ili 16 godina. Običaj se zvao “bocanje križeva” i radilo ih je više susjeda. Radilo se tako da se garež iz dimnjaka pomiješa s vodom, zategne ruka i boca, uvijek oko sv. Josipa. Nije ju nitko nagovorio na to, sama je htjela jer su svi imali. Na pitanje bi li to opet napravila, kaže: “Bolilo je i trebalo trpit, al bi opet!”

Slika 7.

Slika 8.

8. *Jela Jozinović, rođ. Džambo*

Rođena je 1940. godine u selu Matina. Tetovirala se oko 1945., dakle imala je 5-6 godina. Običaj se zvao “bockanje križeva”, a napravila ih joj je tetka. Nije niti znala što radi, tetka joj samo rekla: “Dođi da ti nešto nacrtam!”. Ne zna ni za kakav poseban svetac oko kojega se to radi, zna samo da se koristila garež. Na pitanje zašto se bocala, kaže da joj je tetka napravila svastiku jer su “Švabe još hodale okolo”. Nije imala neugodnosti zbog tetovaža, samo su je jednom studenti u njemačkoj željeznici pogledavali i nešto međusobno komentirali. Ali ne bi to opet napravila jer jako boli.

9. Janja Sinanović, rođ. Mrkonjić

Rođena je 1946. godine u selu Ljubatovići. Tetovirala se s 10-ak godina i to se zvalo “bocanje križa”, a bocala ju je susjeda od 20-ak godina. Ona je svima radila i nikome nije htjela naplatiti. Postupak je bio idući: “Naloži se vatra od smreke za boju, od gareži iz dimnjaka i bjelanjka napravi se smjesa. Upališ svijeću i okadiš iglu na nju da se bolje primi i bocaš.” Ruka se zamota krpom dok se ne stvore kraste i same otpadnu. Radilo se isključivo na sv. Josipa. Iduće godine je bocala i svastiku jer je to vidjela kod tate, ali su joj prijateljica i sestra na silu oprale da ne bi imala problema zbog rata. Kaže da nije imala neugodnosti i na pitanje zašto se tetovirala kaže: “Ja sam to htjela, da se zna da smo u srednjoj Bosni, Hrvati katolici. Ja svog križa nikad ne krijem! Napravila bi to opet, i na drugoj ruci ako treba.”

Slika 9.

Slika 10.

10. Ana Abramušić, rođ. Kukolj

Rođena je 1940. godine u selu Matina. Tetovirala se s 14 godina, a običaj se zvao “bocanje”. Desnu ruku joj je bocala kuma, starija žena, a lijevu je sama dok je čuvala goveda. Radilo se tako: kad se drvo zgori, uzme se garež, skrti i pomiješa s vodom pa boca. To se radilo u proljeće, oko sv. Josipa. Sama je htjela to napraviti jer su svi to imali, a roditelji su je u tome podržavali. Nije imala nikakvih neugodnosti zbog tetovaža, ali nije voljela ići nekamo sa njima.

4.3. Rezultati istraživanja

Na temelju razgovora sa ispitanicima, može se zaključiti sljedeće:

- u okolici Žepča običaj je poznat pod nazivom “bocanje”, ali i se spominje i “bockanje”

- ranije su se podjednako tetovirali dječaci i djevojčice, no danas je postotak žena veći

- uobičajena dob tetoviranja je 10-16 godina, no postoje slučajevi tetoviranja i mlađe djece

- tetovira se isključivo na gornju stranu ruke, podlakticu

- simboli koji se javljaju su križevi, više ili manje ukrašeni (“grančice”), no poznata je i svastika; većina osoba uz križeve ima i tetovirano svoje ime ili (rjeđe) prezime

- tetovira se isključivo u proljeće, najčešće o blagdanu sv. Josipa

- tetovira se iglom, a smjesa se dobiva miješanjem gareži i vode

- razlozi tetoviranja: polovica ispitanika je izjavila da su to napravili “jer su svi ostali to imali” pa su htjeli i oni, 3/10 je to učinilo zbog očuvanja vjere/nacije, a 2/10 je odgovorilo da ne zna točno zašto su to napravili.

Može se zaključiti iduće: hrvatska sela u okolici Žepča se uklapaju u dosadašnja znanja o tradicionalnom tetoviranju. Zanimljivo je to što je i sama smjesa za bocanje, a posebice motivi, dosta jednostavniji u odnosu na neke druge krajeve. Ako usporedimo Žepče s, primjerice, Kraljevom Sutjeskom, motivi u ovom kraju djeluju iznimno jednostavno. No razlika se primjećuje i u narodnim nošnjama ovih krajeva, što upućuje na razlike u (duhovnom, materijalnom...?) bogatstvu.

ZAKLJUČAK

Dolazak Osmanlija na europsko kopno uzbunio je mnoge države. Njihov napredak bio je mjestimice polagan, dok su drugi krajevi pali brzo i silovito pa je tako pad Bosne i Hercegovine predstavljen kao brz i tih. No za domaće stanovništvo to je bio istinski politički i kulturni šok - Bosna i Hercegovina je od srednjovjekovne kršćanske kraljevine odjednom postala islamski pašaluk, granica ogromnog carstva, daleko od pravila i uređenja.

O narednim događajima se često piše neobjektivno, s puno emocionalnog naboja, što zapravo i ne čudi, obzirom da period turske vladavine u Bosni i Hercegovini još nije dovoljno proučen. No dvije činjenice ostaju nepobitne: dolazi do islamizacije zemlje te brojnih migracija koje su rezultirale smanjenjem katoličke populacije, a naseljavanjem pravoslavne. Islamizacija nije bila doslovno prisilna, ali su nemuslimani bili u toliko podređenijem položaju da se bilo potrebno preobratiti na islam. Tome su najviše kumovale gospodarske i životne (ne)prilike, a tek potom turska “zlodjela i nepravde”, od kojih je svakako bio najgori “danak u krvi” te porobljavanje stanovništva.

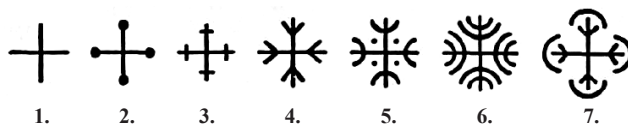
Iz naše perspektive ti zločini ne djeluju više tako strašno, no oni su na domaćem (katoličkom) stanovništvu ostavili toliko traga, da se javila potreba za tetoviranjem koja im je pružala nadu u zaštitu. Naime, na ovim je prostorima od pretkršćanskih vremena postojao običaj ukrašavanja tijela koji su doseljeni Slaveni preuzeli i sačuvali. U vremenima osmanske vladavine, tetovaže poprimaju kršćanski karakter i tako postaju običaj jedinstven za katoličko stanovništvo u Bosni i Hercegovini. Islam, naime, tetoviranje smatra grijehom i prokletstvom pa je logično za pretpostaviti da musliman neće staviti ruke na tetoviranog nevjernika. Tetoviraju se cijele ruke, prsa pa čak i čelo u nadi da će ih to zaštititi od nasrtljivih članova nove vlasti. Podjednako su se tetovirali i dječaci i djevojčice, a motivi su bili veoma raznoliki, od jednostavnih križića do pravih umjetničkih djela koji sadrže prastare simbole. Običaj tetoviranja, kao i svijest (preuveličana ili ne) o negativnoj osmanskoj vladavini Bosnom i Hercegovinom, opstao je do danas.

Nažalost, sada zalaze u duboku starost posljednje generacije koje su se kolektivno "bocale" pa je krajnje vrijeme da se sazna nešto više o ovom običaju, kako bi ga se spasilo od izumiranja. Posebno su nerazjašnjeni sami korijeni ovog običaja, kao i njegovo povezivanje s kršćanstvom, a bilo bi lijepo saznati i kako je tradicionalno tetoviranje uspjelo opstati do današnjih dana.

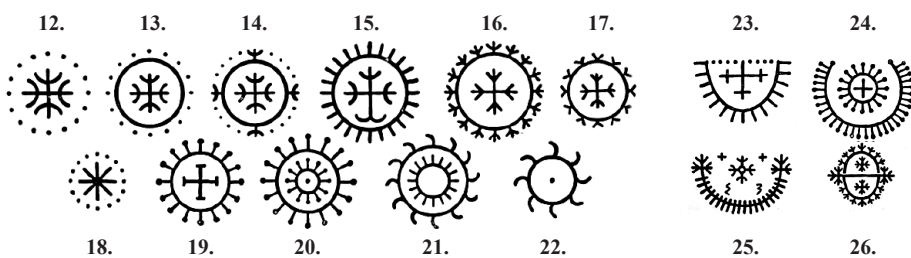
LITERATURA

1. ELIADE, Mircea, *Slike i simboli*, Zagreb, 2006.
2. FAROQHI, Suraiya, *Sultanovi podanici - kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*, Zagreb, 2009.
3. GLÜCK, Leopold, "Tetoviranje kože kod katolika Bosne i Hercegovine", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 3, 81 - 89.
4. HALIL, Inalcik, *Osmansko Carstvo: klasično doba 1300.-1600.*, Zagreb, 2002.
5. KURİPEŠIĆ, Benedikt, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530.*, Beograd, 2001.
6. MOAČANIN, Nenad, *Turska Hrvatska - Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791.*, Zagreb, 1999.
7. NIKIĆ, Andrija, *Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918.*, Mostar, 2002.
8. PETRIĆ, Mario, *Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda: karakteristike, uloga i podrijetlo*, Sarajevo, 1973.
9. TRUHELKA, Ćiro, "Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 2, 1894., 241 - 257.
10. ŽIVKOVIĆ, Pavo, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, Mostar, 1994.

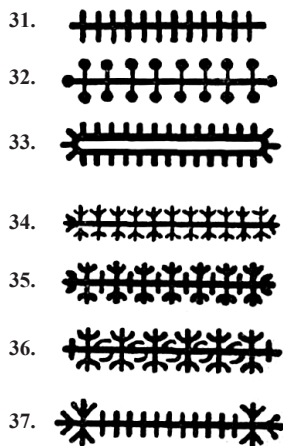
PRILOZI I

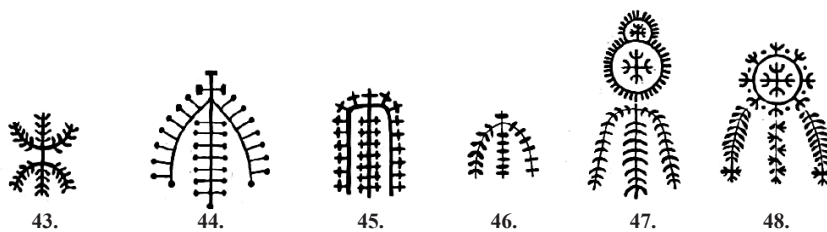
Slika 1.

Slika 2.

Slika 3.

Slika 4.

PRILOZI II

1. GLÜCK, Leopold: primjer tradicionalnog tetoviranja kod muškarca i žene

2. TRUHELKA, Ćiro: primjeri tradicionalnog tetoviranja kod muškarca i žene

MONIKA JUKIĆ

Traditional tattooing of Croats in Bosnia and Herzegovina - “bocanje” as a way of protection against Ottomans

Summary

The subject of this paper is traditional tattooing of Croats in Bosnia and Herzegovina. This practice is specific for Catholics in Bosnia and Herzegovina, where it was called “bocanje”, while in Croatia it is almost unknown. When this region fell under the rule of Ottomans, Catholics got in unfortunate position and were often harassed. Since Islam prohibits tattooing the body, it was a desperate but logical way of protection. Motives of tattoos are cross and various other forms (such as twigs, circles, etc.) that are not of Christian origin. It is possible, therefore, that the Slavs have taken the practice of tattooing from the people who lived before them in this area, and later gave him a Christian context. Negative images of Ottoman rule and tattooing as a way of protection against the Ottomans, remained present until this day among the Croats in Bosnia and Herzegovina, as research around Žepče shows.

Keywords:

tattooing, “bocanje”, Catholics in Bosnia and Herzegovina, Ottomans, Žepče, traditional customs

Oporuka Oktavija Kole (1773.)*

U Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci nalazi se dokument KPO-PZ 18685. Radi se o oporuci Oktavija Kole koja je napisana, kako je navedeno, 1773. godine u, tadašnjem gradu, Trsatu. U oporuci se nalaze podatci komu je i koliki dio ostavio umirući Oktavijo Kola. U radu se iznosi kratka povijest Trsata od Frankapana do kraja XVIII. stoljeća. Trsat je u to vrijeme bio zaseban grad i nije bio pod jurisdikcijom Rijeke. U vrijeme habsburške vlasti, Trsat se pripaja Rijeci. Oporuka Oktavija Kole datira iz 1773. godine. U ovome je radu transkribirana na izvorniku, a onda prevedena na standardni hrvatski jezik i ukratko opisana. Na kraju rada nalazi se slika izvornika koja je obrađena.

Ključne riječi:

oporuka, Oktavijo Kola, Trsat, XVIII. stoljeće, Frankapani, Rijeka

1. Trsat od Frankapana do kraja XVIII. stoljeća

Plemićka obitelj Frankapan je pred više od 600 godina sagradila grad na Trsatu. On im je bio četvrti po redu. Grad su sagradili na temeljima stare rimske tvrđave koja se ondje nalazila, a u središtu novoga grada sagrađen je frankapanski dvor. Godine 1671.¹ propala je slavna obitelj Frankapana, a njihov grad na Trsatu je došao u ruke bečkog cara.²

Ponekad je dolazilo do povezivanja dvaju gradova: Rijeke i Trsata. Nekoliko godina su grad Rijeka i grad Trsat bili pod istom vlasti riječko-trsatskog kapetana. Pod riječko-trsatskim kapetanima Trsat je od 1640. do 1747. godine. To je vrijeme

---

* Ovaj je članak izmijenjen tekst seminarskoga rada, kojega je Josip Jagodar, studentski smjer Povijest/Kroatistika, napisao na kolegiju *Novovjekovna povijest Hrvatske 16. - 18. stoljeća*, u ožujku 2012. Mentorica: doc. dr. sc. Tea Perinčić.

¹ Nakon Zrinsko – Frankapanske urote, ubijeni su Fran Krsto Frankapan i Petar Zrinski u Bečkom Novom Mjestu (*Wiener Neustadt*) 30. travnja 1671. godine. Nakon što su njih dvojica pogubljeni, njihovi su posjedi predani Kraljevskoj ugarskoj komori u Grazu koja ih daje u najam.

² Saša DMITROVIĆ, "Frankopanski Trsat – grad", *Sušačka revija – glasilo za kulturu i društvena zbivanja Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Gorskog kotara*, 53, Rijeka, 2006., str. 153.

kada dolazi do užeg povezivanja Rijeke i Trsata, unatoč tome što je Rijeka sastavni dio habsburških nasljednih posjeda, a Trsat hrvatsko-ugarske državne zajednice. Riječki kapetani ujedno su i kapetani³ Trsata.⁴ Kada su kapetani preuzeli upravu nad Trsatom počelo je razdoblje koje je trajno oslabilo Trsat jer su ga pljačkali razni austrijski velikaši, pa čak i nadvojvode, dok nisu s Trsata gotovo sve raznijeli.⁵ Od svih kapetana i upravitelja grada Trsata postoje zapisi samo o nekima. D. Hirc navodi: Godine 1715. spominje se barun Octavio de Tarsii, kao kapetan riečki i trsatski, a oko g. 1730. – 1736. bijaše grof Adelmo Antun Petaci, Riečanin, ujedno upravitelj Primorja. Pod upravom ovih i drugih postane Trsat početkom ovog vieka razvalinom.⁶ U vrijeme vladavine carice Marije Terezije, osnovano je trgovačko nadzorništvo u Trstu. Unutar *Primorske trgovinske provincije* osnovano je *Namjesništvo za distrikt Rijeke* (kojoj je pripadao i Trsat) i *Bakra*. Namjesništvo u Rijeci bilo je podčinjeno *Generalskoj komisiji* i *Političkom zastupništvu* koje je imalo centar u Ljubljani. Riječki namjesnici su bili Josip de Denaro (1747.-1751.) i Felice de Gerlici. (1751.-1776.).⁷ U ovom razdoblju Trsat gubi važnost obrambene utvrde smanjivanjem, a potom i prestankom ratne opasnosti koja je prijetila od turske i mletačke vojske. Dana 29. i 30. studenog 1750.⁸ razoran je potres pogodio grad Rijeku i Trsat. U potresu je jako oštećena trsatska Gradina. Grad je tada napušten te je propadao sve dok nije došao pod upravu grada Bakra.⁹ Marija Terezija je nakon toga promijenila način uprave u Hrvatskom primorju. Tako je 26. siječnja 1753. osnovala *Cesarsko kraljevsko namjesništvo za kapetanate* Rijeke, Trsata i Bakra koje je bilo poznato pod imenom *Komerczasesorij* te izvršavalo naređenja tršćanske *Intendance*. Namjesništvo je pojedine zadatke prenosilo izvršiteljima, tj. riječkim sucima-rektoriga.¹⁰ Godine 1752. Marija Terezija donosi odluku o ustroju novoga administrativnog tijela za privredno važan obalni pojas koji se proteže od Akvileje do Karlobaga. Administrativno tijelo se nazivalo *Trgovačka provincija*. Ona je trebala osigurati jednakomjeran razvoj Rijeci i Trstu.¹¹

Neki posjedi na Trsatu su još od 15. stoljeća pripadali franjevcima trećoredcima, a kasnije su ondje došli franjevci te osnovali svoj samostan. Taj je posjed pripadao franjevačkome samostanu i donosio mali prihod. Ipak je grad Rijeka pokazivao veliko zanimanje za njegovim posjedovanjem i to radi obavljanja policijske vlasti, te

³ Kapetansku su čast obnašali Stjepan della Rovere, znan kao *capitan riečki i tersaski*, Ferdinand della Rovere, Petar dell 'Argento, Oktavijan Terzi, Dominik Montanari, Adelmo Antun Petazi, Leopold Karlo Rayn te, kao zadnji, Franjo Karlo Hohenwart de Gerolstein e Rabensburg.

⁴ Marica BALABANIĆ – FAČINI – Margita CVIJETINOVIĆ – STARAC, *Trsatska Gradina*, Rijeka, 2004., str. 14.

⁵ Saša DMITROVIĆ, nav. dj., str. 153.

⁶ Dragutin HIRC, *Hrvatsko Primorje*, Rijeka, 1996., str. 66.

⁷ Marica BALABANIĆ – FAČINI – Margita CVIJETINOVIĆ – STARAC, nav. dj., str. 16.

⁸ U knjizi *Trsatska Gradina* navodi se da su bila dva potresa: 1750. i 1751. godine.

⁹ *Trsat od davnih do današnjih dana* (urednik Vinko Antić), Rijeka, 1982., str. 59.

¹⁰ *Povijest Rijeke* (urednik Danilo Klen), Rijeka, 1988., str. 140.

¹¹ Ferdo HAUPTMANN, "Pregled povijesti Rijeke do Bachova apsolutizma", *Zbornik- Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura* (urednik Jakša Ravlić), Zagreb, 1953., str. 209.

za zaštitu vlastite dadžbine na vino.¹² Marija Terezija nije bila zadovoljna razvojem primorja te je poslala 1775. svoga sina Josipa II. u obilazak područja. Upoznavši se sa stanjem na terenu Josip II. predložio je ukidanje trgovačke provincije i podijelio je na tri nezavisne cjeline: Trst je trebao postati izlaz na more za austrijske zemlje, Rijeka za ugarske, a pojas od Senja do Karlobaga je trebao biti priključen Vojnoj krajini.¹³ Carica je poslušala savjet svoga sina i nizom reskripata uređen je novi položaj Rijeke 1776. godine. Rijeka je bila pod upravom Ugarske dvorske kancelarije. Što se tiče financija, Rijeka se preko hrvatske instance, obraćala izravno kraljici. Pošto je 1776. godine utemeljena Severinska županija, Rijeka je uklopljena u nju.¹⁴ Osim toga, Rijekom je u trgovačkim poslovima upravljao i guverner koji je osim Rijekom, upravljao svom obalom do Kraljevice.

Dvije godine kasnije, 1778. godine, Trsat više ne pripada pod jurisdikciju Rijeke. Grad Bakar je proglašen slobodnom pomorskom lukom, a bakarskom municipiju priključen je i Trsat i sav kraj do Šmrike kraj Kraljevice.¹⁵ Tim potezom Marija Terezija 1778. izuzima Trsat iz posjeda habsburške dinastije i predaje ga municipiju grada Bakra pa tako Trsat postaje jedna od bakarskih općina.¹⁶ Nakon što je na prijestolnicu zasjeo nasljednik Marije Terezije, njezin sin Josip II., osnovao je 1787. godine Ugarsko primorje kao posebno političko tijelo, koje je bilo nezavisno od Severinske županije, a podčinjeno guverneru u Rijeci, koji je pak bio ovisan o ugarskom namjesničkom vijeću. Tom Ugarskom primorju je pripao i Trsat.¹⁷ Sušak se, kao dio Trsata, prvi puta spominje u ispravi municipija grada Bakra 28. studenog 1796. godine što ukazuje na to da se to naselje počelo razvijati u podnožju trsatskog brijega, na lijevoj obali Rječine.

Što se tiče gradskih pisara, svaka komuna imala je svoga gradskoga notara (*Nodaro*) koji je sastavljao oporuke, kupoprodajne ugovore, a svojim je potpisom ovjeravao i sve ostale dokumente. Statut je određivao da notarski spisi moraju biti pisani latinskim jezikom, ali su kasnije notari pisali i talijanskim i hrvatskim jezikom. Uredbom koja je donesena 1645. godine, notari su morali oporuke pohranjivati u općinsku kancelariju: nisu ih smjeli kao do tada držati u svojoj kući.¹⁸

---

¹² Giovanni KOBLER, *Povijest Rijeke*, Opatija, 1997., str. 354.

¹³ Igor ŽIC, *Kratka povijest grada Rijeke*, Rijeka, 1998., str. 52.

¹⁴ Severinska županija protezala se od rijeke Kupe do Jadransko mora.

¹⁵ *Trsat od davnih do današnjih dana*, Rijeka, 1982., str. 59.

¹⁶ Marica BALABANIĆ – FAČINI – Margita CVIJETINOVIĆ – STARAC, nav. dj., str. 17.

¹⁷ *Trsat od davnih do današnjih dana*, Rijeka, 1982., str. 59.

¹⁸ *Povijest Hrvata*, knjiga 2. (urednici Mirko Valentić i Lovorka Čoralić): Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata, Zagreb, 2005., str. 301.

1. Oporuka Octavia Kole iz 1773. godine

Ova oporuka iz 1773. godine je teško čitljiva jer je pisana rukom, latiničnim pismom i starohrvatskim, tj. standardnim jezikom 18. stoljeća. Osim hrvatskog jezika u spisu pronalazimo i latinske izraze (npr. loci, per me). Ima dosta nečitljivih riječi i izraza. Na nekim mjestima u spisu tinta se razlila pa je zbog toga znak ili slovo na tom mjestu nečitko i nerazumljivo. Oporuka nije opširna i sastoji se od svega 22 reda. Dokument je dugo vremena bio preklapljen na dva dijela pa se na tim mjestima (većinom na sredini) nalazi jedan utor koji, također, onemogućava čitljivost pojedinih slova i znakova. Najveći problem pri obradi ovoga teksta je što su 10. i 12. redak prekriveni, a iznad njih je napisano ono što jevjerojatno trebalo ondje prvotno pisati.

Ova oporuka je značajan dokument koji spominje nekoliko prezimena koja su postojala na Trsatu u 18. stoljeću. Budući da nema previše dokumenata iz navedenog razdoblja, ona je važan dokument u kojem je sačuvan barem dio bogate povijesti grada kao što je bio Trsat. Ovo je prvi dokument u kojem se spominje Oktavijo Kola, stoga nemamo informacija o njegovu životu i ne možemo napisati ništa o njegovu životu; njegovo podrijetlo, o tome što je radio, s kime je živio, itd. Bez obzira na sve, objavljivanjem ovoga dokumenta pridonosimo istraživanju povijesti Trsata, a samim time obogaćujemo povijest Trsata iznoseći neke, dosad nepoznate, činjenice.

2. Tekst oporuke

(1) U Ime boga Amen Letta 1773 dan 30 Sbra. na Tersasa (2) Kace Octavio Kola na j¹⁹ adnioi ure ziolienna svojega odluchi (3) je da ovako ja niegovun smrakiu ima biti. Kako nasliduje (4) Prvo posedia Tonke kchi se svoga brata Frana vert zva (5) mi Thianovo.(6) Drugo posedia zemliu svi skupno Simunu szinu posx can (7) cikera Collagie brata. (8) Treto dvadeset ij pet dukat koje su nahode kod zene An (9) obratit na Ihor kojij i sz. (10) ton Tro.²⁰ ilsa imajulse molit tolike v Ihope sko (11) Ihope (12) jem ima disponirat 3 odluchit In Slovan ij²¹ (13) za vechie verovanje pred svidoki uchini zlamenie sz (14) kniga (15) Knig octavia Kole x (16) Kniga svidoka Petra zidopichia x (17) Knig Antona Stipkozichia (18) x (19) Knig Luke Shiklichia (20) x (21) Per me Jacobu Thianich a (22) Loci (...)²² Ihope Paroehu

¹⁹ Na ovome znaku, tj. slovu nalazi se crta. Pretpostavljam da je ta crta tu zbog toga što je tu savijen papir.

²⁰ Ovaj znak je nečitak i može značiti više slova (l, s, k)

²¹ U 10. redu od 3. riječi do kraja je prekriveno i mogu pročitati samo neke znakove, 12. red je cijeli prekriven osim riječi *odluchit*.

²² Nisu razumljivi znakovi. Mislim da su to ukrasna slova, a ako nisu, onda su jako teško čitljiva. Možda je i to paraf ili potpis pisara.

3. Prijevod i interpretacija dokumenta

(1) U ime Božje Amen, godine 1773. dana 30. rujna na Trsatu. (2) Govori Octavio Kola, u teškim vremenima svojega života i odlučuje (3) da nakon njegove smrti ima ovako biti. Kako nasljeđuje (4) Prvo posjeda Tonka, kćer svoga brata Frana dijeli s vam (5) a vrt T(h)ianovima

(6) Drugo posjed, zemlju sve skupa Šimunu sinu (...) ²³ (7) (...) ²⁴ brata (8) Treće, svojih dvadeset i pet dukata koji se nalaze kod žene An (9) obratit na *Ihor* koji *i p.* (10) ton za koje se imaju moliti (...) ²⁵ (11) *Ihope* (12) treba im biti na raspolaganju (...) ²⁶ (13) za veće vjerovanje pred svjedocima učiniti važećim (zakonitim) s (14) potpisom. (15) Potpis Oktavija Kole x (16) Potpis svjedoka Petra Zidopićija x (17) Potpis Antona Stipkozića (18) x (19) Potpis Luke Šiklić (20) x (21) Ja ²⁷ Jakov Tijanić (22) Mjesni (...) *Ihope Paroehu* ²⁸

Oporuka započinje riječima: *U ime Božje Amen* (...), time nam notar, tj. pisar, naglašava da je katolik. Ovaj zaziv je bio čest i u drugim djelima i dokumentima iz 18. stoljeća, ali i iz ranijih razdoblja. Nakon zaziva, invokacije, slijedi datum kada je oporuka napisana. Datum je 22. rujna (skraćenica od latinskog Septembar) 1773. godine. Oporuka je napisana, kako čitamo iz dokumenta, na Trsatu. Jacob Thianich (Tijanić) (notar Trsata) oporuku započinje tako što navodi da ga je unajmio Oktavijo Kola, koji se nalazio u *jadnioi ure*, da mu sastavi oporuku. Oktavijo zatim iznosi svoje odluke kome je što ostavio. Posjed koji je imao ostavio je Tonki i Šimunu, kako se da zaključiti, svojim nećacima, a svoje bogatstvo od 25 dukata koje čuva žena po imenu najvjerojatnije Ana ostavlja za mise za pokoj svoje duše. Kako bi oporuka bila pravovaljana morali su je potpisati svjedoci. Tako i Jacobo Thianich (Jakov Tijanić) navodi da je doveo 3 svjedoka kako bi potpisali oporuku da kasnije, ako bude potrebno, mogu posvjedočiti vjerodostojnost dokumenta. Svjedoci su bili Petar Zidopić, Anton Stipkozić i Luka Šiklić. Oni su, pretpostavljam, bili nepismeni te su umjesto vlastoručnog potpisa, svaki pored svojega imena stavili znak x, koji se razlikuje jedan od drugoga. Na kraju same oporuke nalazi se mali tekst u kojem Jacob Thianich iznosi da je on sastavio oporuku te da je mjesni notar (Trsata).

---

²³ Na ovome mjestu se nalaze dvije riječi koje je nemoguće smjestiti u kontekst. Možda druga riječ (can) se nadovezuje sa cikera Collagie i možda znači ime osobe Canciker Collagia, ali nije sigurno pa zbog toga ostavljam prazno na tome mjestu.

²⁴ Pogledaj bilješku 13.

²⁵ U bilješki 11. je navedeno da je tekst prekrizhen i teško razumljiv pa ne bih htio nagađati prijevod koji ne bi u konačnici bio ispravan.

²⁶ Pogledaj bilješku 15.

²⁷ Ako riječi *per me* pretpostavimo da su iz talijanskog jezika, onda je prijevod *za mene*, a ako su iz latinskog jezika, što je ovdje logičnije, prijevod je *ja*.

²⁸ župnik

ZAKLJUČAK

U ovom radu govorili smo o oporuci Okavija Kole koja je napisana 1773. godine na Trsatu. Kao što je u uvodu rečeno Trsat je bio posjed obitelji Frankapan do 18. stoljeća nakon čega je bio neko vrijeme u zajedničkoj upravi s gradom Rijekom, da bi kasnije postao dio Bakarske kapetanije što čini povijesni okvir dokumenta kojega smo transliterirali i preveli na standardni hrvatski jezik. Iz svega navedenog možemo zaključiti da je 18. stoljeće bilo stoljeće kada je Trsat bio u opadanju moći. Nakon što su prestale opasnosti mletačke i turske vojske, Gradina i sam grad Trsat su zpušteni i opustošeni od strane austrijskih plemića i kapetana. Dokumentom smo potkrijepili da je gradska komuna imala svoga pisara, tj. gradskoga notara koji je sastavljao različite ugovore o kupoprodaji te sastavljao i ovjeravao oporuke. U ovome dokumentu nailazimo na Jacoba Thianicha koji je sastavio i ovjerio oporuku Oktavija Kole 1773. godine. Obitelj Thianich tj. Tijanić je imala plemićki status i svoj grb, te su činili dio bakarskog plemstva. Ovaj dokument nam otkriva koliko je navedeni Oktavio Kola imao posjeda te koliko je imao materijalnih dobara (25 dukata) koje je ostavio u nasljedstvo što ga nije svrstavalo u bogato građanstvo, ali je ipak posjedovao nešto što je mogao podijeliti svojim rođacima i crkvi. Kako bi saznali više o ovome razdoblju povijesti Trsata, trebalo bi obraditi više dokumenata iz 18. stoljeća te tako dobiti cjelokupnu i vjerodostojniju sliku toga razdoblja, društvenih položaja i odnosa među ljudima u drugoj polovici i kraju 18. stoljeća.

LITERATURA

1. BALABANIĆ-FAČINI, Marica – CVIJETINOVIĆ-STARAC, Margita, *Trsatska Gradina*, Rijeka, 2004.
2. DMITROVIĆ, Saša: "Frankopanski Trsat – grad", *Sušačka revija – glasilo za kulturu i društvena zbivanja Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Gorskog kotara*, 53, Rijeka, 2006., 153.
3. DUBROVIĆ, Ervin: "Anton Gnamb i riječki trgovački putovi u osamnaestom stoljeću", *Sušačka revija – glasilo za kulturu i društvena zbivanja Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Gorskog kotara*, 54/55, Rijeka, 2006., 137-142.
4. KOBLER, Giovanni: *Povijest Rijeke*, Opatija, 1997.
5. HAUPTMANN, Ferdo: "Pregled povijesti Rijeke do Bachova apsolutizma", *Zbornik – Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura* (urednik Jakša Ravlić), Zagreb, 1953., 203-214.
6. HIRC, Dragutin: *Hrvatsko primorje*, Rijeka, 1996.
7. HOŠKO, fra. Emanuel: *Trsatski franjevci – Pet i pol stoljeća služenja Trsatskom svećtu*, Rijeka, 2004.
8. *Povijest Hrvata*, knjiga 2. (urednici Mirko Valentić i Lovorka Čoralić): *Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 2005.

JOSIP JAGODAR

Oktavijo Kola's Last Will

Summary

In the Maritime and History Museum of the Croatian Littoral Rijeka, there is document named KPO-PZ 18685. It is the Last Will of Oktavijo Kola which was written in Trsat in 1773. There is information to whom and which part had Oktavijo Kola left. In this work, there is a short history of Trsat, from Frankapans to the end of XVIII century. In that time, Trsat was separate city. When Trsat was under control of Habsburgs, it got incorporated with Rijeka. The Last Will of Oktavijo Kola was written in 1773. In this work, Last Will is transcribed in original and translated into Croatian standard language and shortly described. There is a picture of the document in the end.

Keywords:

the Last Will, Oktavijo Kola, Trsat, XVIII century, the Frankapans, Rijeka

Metodologija rada predizborne kampanje unionista 1872. godine*

Rad uz pomoć arhivske građe i tiskovina promatra izbornu kampanju Narodno-ustavne stranke (koji se u literaturi definiraju često s terminima “mađaroni“ i “unionisti“) između ožujka i svibnja 1872. kada su bili i održani parlamentarni izbori. Uz nekolicinu objavljenih radova jasan je način korištenja režimskog aparata, na svim razinama, i svega mu dostupnog, uz velike količine potrošenog novca, kako bi se postigao što manje poražavajući rezultat. Loši izborni rezultati su nadoknađeni pozivom virilista.

Ključne riječi:

Narodno-ustavna stranka, parlamentarni izbori 1872., unionisti, izborna kampanja

1. Uvod

Nakon eliminacije bana baruna Levina Raucha de Nyéka 1871. radi afere koja je dospjela u javnost pod nazivom “Lonjsko polje” preko tiskovine *Zatočnik*, došao je njegov nasljednik, također unionist, ban Koloman Bedeković. On je pokušao amortizirati nezadovoljstvo koje je bilo posljedica nagodbe između Hrvata i Mađara 1868. godine. U tom smislu je dopustio redovito objavljivanje *Obzora* te pripajanje Provincijalu nekih gradova s područja Vojne krajine. S druge strane je tijekom njegovog banovanja došlo čak tri puta do odgađanja otvaranja sabora zbog čega su predstavnicima tadašnje Narodno-liberalne stranke navedeni ustupci bili “estetskog” karaktera.

Istovremeno se odvijaju snažne frakcijske borbe unutar dvije vodeće stranke u zemlji. Pripadnici narodnjaka u tom trenutku ne žele definirati konkretan i jasan stranački program jer su željeli iskoristiti veliko narodno nezadovoljstvo kao vla-

---

* Ovaj rad je prerađena verzija diplomskoga rada (*Antun Vakanović i njegovi pokušaji kreiranja političke većine u nekim mjestima sjeverne Hrvatske*) koji je obranjen 8. srpnja 2008. pod mentorstvom prof. dr. sc. Mire Kolar i članom komisije dr. sc. Darkom Vitekom. Kvantitavno promatrajući radi se samo o trećini rada, zbog tehničkih normi zbornika. Rad je prilagođen tako što su izbačeni neki ulomci uz novi uvod, zaključak, sažetak te još neke promjene kako bi tematski i kronološki izgledao kao prihvatljiva cjelina.

stito pogonsko sredstvo na izborima koji su se neminovno morali održati. S druge strane, nepostojanje jasnog programa omogućavalo im je manevarski prostor oko eventualnih pregovora oko revizije nagodbe koja nije bila upitna da će se morati realizirati. Tu istu reviziju nagodbe je namjerno usporavao grof Petar Pejačević jer je i sam bio pripadnik starounionista.

U drugom političkom stožeru, kod unionista, borba se odvijala između tzv. starounionista (u nekoj literaturi okarakterizirani su kao rauchovci) i mladounionista. Naime, starounionisti nisu željeli izravan sporazum Ugarske političke elite s Narodno-liberalnom strankom. Mladounionisti su bili skloni fleksibilnosti kako bi zauzeli i zamijenili dotrajalu predstavničku elitu, tj. starounioniste. Kako bi starounionisti sačuvali svoj status u stranci i produžili političku, a time u razmjernoj mjeri i ekonomsku egzistenciju trebali su dokazati na nadolazećim izborima da mogu pobijediti. Izbori su zakazani za 29. svibnja 1872. godine i koristili su se svim sredstvima kako bi ostvarili što bolji rezultat i time ostali na vlasti i tako ostvarili višestruku pobjedu (nad mladounionistima, tj. unutarstranačkim neprijateljima te predstavnicima Narodno-liberalne stranke). Prvi korak u tom smjeru je bio izbor novog namjesnika banske časti dr. Antuna plemenitog Vakanovića, koji je u tom trenutku u javnosti slovio kao privremeni vršitelj dužnosti bana do povratka Levina Raucha.¹

2. Preslagivanje režimskog aparata na nacionalnoj razini u ožujku

Antun plemeniti Vakanović je poslao okružnicu svim državnim službenicima.² U njoj među ostalim stoji: *“držim da mi je najpreča dužnost, odmah prilikom nastupa zvanja i časti svoje pozvati gospodu častnike i zvaničnike svih oblasti i uredah u obsegu zvainčnoga dieelokruga i područja moga na točno i saviestno štovanje i vršenje obstojećih, po Njegovom Veličanstvu posvećenih zakona, na skopčana s tim nepokolebivo lojalno deržanje u svakom obziru, te na svestrano revno i složno promicanje interesah previšnjje službe u svih granah i ograncih njezinih”*.³ Obzor za

¹ O tom tematskom i kronološkom razdoblju najbolje je pogledati sljedeću literaturu: CILIGA, Vera, *Slom politike narodne stranke u reviziji nagodbe 1873.*, Beograd, 1967.; ŠIDAK, Jaroslav, GROSS, Mirjana, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb, 1968.; MAKANEC, Milan, *Moja ispovjed narodu*, Kraljevica, 1876.; POLIĆ, Martin, *1860-1880.: parlamentarna povijest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života*, Zagreb, 1899.

² Antun plemeniti Vakanović je rođen 21. I 1808., a preminuo je 23. III 1894. godine. On je sin jedinac uglednog vojnika. Zbog svestranosti, visoke razine obrazovanja obrazovanja (pravnik po struci, ali je bio dobar financijski stručnjak) i poznavanja više jezika (njemački i latinski) postao vrlo mlad politički aktivan. Tako je u nacionaloj povijesti postao poznat kao osoba koja je bila posrednik u dobivanju dozvole za objavljivanje Gajevih novina. Njegova politička mladost je obilježena čistim idealizmom ilirizma. Te stavove mijenja nakon obnove ustavnog stanja 1861. kada postepeno postaje neutralan te na koncu postaje mađaron i time proporcionalno kreće njegov financijski, politički, ali i poslovni uzlet. Vrhunac mu je bio tijekom obavljanja dužnosti namjesnika banske časti nakon Kolomana Bedekovića i prije Ivana Mažuranića.

³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Obitelj Vakanović-Simić, kut: III, Okružnica, 1. III 1872.

nju doznaje nešto kasnije te daje svoj komentar koji je okružnicu okarakterizirao posve nepotrebnom te bi bilo jednostavnije da je podređenim režimskim službenicima naredio da se glasa za unioniste.⁴ Neki službenici su s radošću dočekali tu okružnicu, među kojima je bio i senjsko-modruški biskup Vjenceslav Soić⁵ koji govori Antunu Vakanoviću: “*Radostno čitam danas izdanu po Vašoj Presvietlosti okružnicu 1 ožujka 1872 br 353, Hvala Bogu, bio sam uvek za vladu, a i biti ću*”.⁶

“Još jedno svjedočanstvo” nosi ime članka u *Obzoru* koji spominje namjenika banske časti i njegovu eventualnu mogućnost obrane svojih stavova pred njegovim nadređenima te kaže: “*No Franjo Deak slučajno pronadje, da taj program neprija zdravlju ugarske krune. “Gospodine Vakanoviću, nebi se to u ovoj i ovoj točki dalo popraviti?”*, pita da sasvim blagoćudno Fr. Deak. “*Nemože, ja sam založio pošteno rieč*” odgovori g. Ant. pl. Vakanović. “*Žao mi je, rekne mu Deak, no Ladislav grof Pejacsevich ili onaj N.N. nije uložio poštene rieči, izvolite vi k ravnateljstvu financija ili na imanje*.”⁷

Ivan Vončina⁸ u svom pismu upućenom Presvietlomu gospodinu Antunu pl. Vakanoviću govorio o stvarima koje je čuo u Križevačkoj županiji, u Dubravi: “*ovi su mi ljudi pripovjedali, da je njihov občinski bilježnik dobio zapovjed, neka sva-koga, koji bi u poslu izbora za sabor tamo došao, dade svezati i svezana odpraviti kotarskomu sudu u Vrbovec*.” I da sam Vončina ima biti zahvalan tom sudcu što na njemu nije izvršio “Narodno-ustavnu” naredbu te preporučuje: “*da zloporabom vlasti neizazivaju sukoba kojih dohvata u lakhoumlju svojem nisu kadri proračinati*.”⁹ U novinama istog nadnevka se čudešto sam ban učiteljima sugerira da ne inzistiraju na pretjeranom domoljublju “*jer kao što je Poljska primjer, može upropastiti domovinu*.”¹⁰

Članak “Zakonitost i lojalnost” počinje raspravu, povodom još jednog šireg osvrtu na spominjanu okružnicu, znakovitim pitanjem: “*Jesu li činovnici ljudi ili mameluci?*” Daljnjim pisanjem pokušavaju odgonetnuti “boju” Antuna Vakanovića

⁴ *Obzor*, Zagreb, 7. III 1872.

⁵ Vjenceslav Soić (27. IX 1814. – †11. I 1891.) je bio doktor filozofije i teologije. Tijekom studiranja je upoznao Josipa Jurja Strossmayera. Bio je dijecezanski školski nadzornik te je osnovao licej u Senju. Saborški zastupnik je postao 1861. i tu je dužnost obavljao do 1873. godine. Kada formalno prelazi na stranu unionista dolazi do njegove uzlazne plutanje tako što je bio jedan od najozbiljnijih kandidata nakon smrti Jurja Haulika za upražnjenu stolicu zagrebačkog nadbiskupa 1869. godine. Bez obzira na to bio je biskup Senjsko-modruške biskupije i tajni kraljev savjetnik. Nije se najbolje snašao prilikom prelaska Senja pod civilnu upravu zbog čega je prestao obavljati dužnost biskupa 1875. godine.

⁶ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: II. , Soić Vakanoviću, 8. III 1872

⁷ “Još jedno svjedočanstvo”, *Obzor*, Zagreb, 1. III 1872.

⁸ Ivan Vončina (23. X 1827.–†2. XII 1885.) bio je višegodišnji političar. Obavljao je dužnosti načelnika u Karlovcu, podžupana Riječke županije te gradonačelnika Zagreba. Imao je vidljive rezultate kada je bilo u pitanju njegovo djelovanje u obrazovanju jer je osnovao neke ustanove (Nautička škola u Bakru, Botanički vrt i sl.) i bio je pokretač oporbenih listova (*Sviet*, *Zatočnik* i *Novi pozor*). *Zatočnik* je svojevremeno (1869.-1871.) predstavljao protutežu režimu Levina Raucha i to prvenstveno jer je izlazio na području vojnog Siska.

⁹ *Obzor*, Zagreb, 5. III 1872.

¹⁰ *Isto*. Pod tim se mislilo na veliki Poljski ustanak koji se dogodio 1866. godine.

te se pitaju: “Što on želi, za čim ide, mi neznamo. Nastojimo svoje činovničke dužnosti izpuniti; no svoju svijest i uvjerenje nemožemo nikomu prije predati, dok neznamo, koji su povrh i izvan našega zvanja njegovi ciljevi i zahtjevi.” Dalje navode da nitko nije i ne bi trebao biti iznad zakona i ustava, te podsjećaju da bi izbori trebali biti održani do 19. travnja.¹¹

Javlja se ponovo Mirko Bogović,¹² vrlo prislan Vakanoviću na početku vladavine, koji je čuo da je Ivan Trnski¹³ bio u Pešti, ali da ga posjetio nije “jer su ta gospoda po svoj prilici druge krugove tražila, nego li su oni, u kojih je meni milo kretati se, našao sam ipak, da su pokunjeni bili.”¹⁴ Spominje se u istom pismu ponovo osoba koja je zadužena za stradajuće, tj. Halper za kojega govori da će se “tek prekosutra moći vratiti”. “Razmirica radi Trnskoga” je članak u *Obzoru* ukojem se uloga Antuna Vakanovića poistovjećuje s Levinom Rauchom i kaže se da ima zadaću da oformi onakav sabor “da bi do site volje gospodario”.¹⁵ Za otpust Ivana Trnskog kažu da nisu¹⁶ razmišljali kako će njegov odstup djelovati na ostalu krajinu te ako se misli dalje tako vladati da nema smisla ukidati krajiški sistem.¹⁷

Ugarski ministar predsjednik, današnjim rječnikom govoreći premijer, Menyhért Lónyay¹⁸ tijekom tog mjeseca nudi Strossmayeru “nadbiskupsku stolicu” pokušavajući ga tako pridobiti za svoje planove i suzbiti u njemu dotadašnju energičnu domoljubnu borbu.¹⁹ Strossmayer pak u dopisivanju s Račkim daje jasno do znanja da je siguran da se radi o dvoličnosti mađarskog ministra predsjednika. “Biskup došo u Djakovo i zasad još čuti, samo veli da bi mu najpovoljnije bilo da se može u mir staviti”, to se nalazi u jednom nepotpisanom izvještaju koji je napravio pristaša

¹¹ “Zakonitost i lojalnost”, *Obzor*, Zagreb, 11. III 1872.

¹² Mirko Bogović je još jedna zanimljiva poznata osobnost 19. stoljeća u Hrvatskoj. Rođen je 2. II 1816., a preminuo 4. V 1893. godine. Šira javnost ga upoznaje po njegovoj borbenosti tijekom “Srpanjskih žrtava” 1845. godine. Imao je visoku razinu obrazovanja i bio je u mladosti ilirac. Kasnije postaje mađaron te je time sebi osigurao primjereniju egzistenciju jer je jedno vrijeme bio pomoćnik ministra u Ugarskoj vladi i izravna veza Antuna Vakanovića i tadašnjeg ugarskog ministra predsjednika Menyhért Count Lónyay de Naglónya et Vásárosnaménya. U slobodno vrijeme se bavio književnošću. Prema Milanu Makancu Bogović je prešao na stranu unionista samo da se osveti svojim protivnicima (valjda suprotnoj frakciji unutar Narodno-liberalne stranke), a time se zapravo osvetio svom narodu.

¹³ Ivan Trnski je rođen 1. V 1819., a preminuo je 30. VI 1910. godine. Bio je književnik i političar. Vrhunac političke karijere mu je bio izbor za bjelovarskog župana na kojem je mjestu kratko ostao jer nije bio podoban novom smjeru mađarona.

¹⁴ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Bogović Vakanoviću, 5. III 1872.

¹⁵ Pisana korepondencija Vakanovića i Mirka Bogovića spominje stanovitog Halpera kao posrednika koji je sudjelovao u primopredaji 300.000 forinti za “stradajuće”. Analitičkim pristupom je dokazao autor u diplomatskom da taj novac nije završio tamo gdje je trebao završiti pa su ti novci vjerojatno poslužili u predizborne svrhe unionista.

¹⁶ Misli se na Lónyaya i Antuna Vakanovića

¹⁷ “Razmirica radi Trnskoga”, *Obzor*, Zagreb, 6. III 1872.

¹⁸ Menyhért Count Lónyay de Naglónya et Vásárosnamény je rođen 6. I 1822., a preminuo 3. XI 1884. godine. Bio je pravnik porijeklom iz ugledne obitelji. Vrhunac političkog djelovanja mu je bio nakon obavljanja dužnosti ministra financija i to između 1871. i 1872. kada je bio ugarski ministar predsjednik, tj. premijer. Postoji mnogo sačuvane korespondencije između njega i samog Vakanovića tijekom 1872. godine, ali uglavnom na njemačkom jeziku i to najviše povodom samih izbora u Hrvatskoj 1872. godine.

¹⁹ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, kut: III, 3. III 1872.

vladine stranke te se jasno vidi u koliko nezahvalnoj situaciji se nalazio sam Josip Juraj Strossmayer.²⁰

Dalje u istome se spominju aktualnosti glede predizbornih događanja: “*Kotar osiečki ufam se da će kroz valjanog sudca Šlingera takodjer našim postati, a Našice će Pejačević raditi budi za Benaka, budi za svog brata i želi Mihalovića svakako srušiti., ..., Kotar Slatinski nije naš, nu ako tu oposicia [nečitko] učini kao što su stražnje vrieme naumili, da bi najme nekvirina već Mazzura za kandidata u Slatini postavili, jer Mazzura je nepoznat i onda je lakše raditi*”.²¹

Ladislav Kukuljević²² šalje iscrpan izvještaj Antunu Vakanoviću koji sadrži informacije vezane uz stanje na terenu za Križevačku županiju:

“*iz ovih 6 političkih kotarah sastavljeni su 4 izborni kotari i to*

- 1. sa cilim kotarom Križevačkim i kotarom Verbovačkim ovim obćini Dubrava*
- 2. sa cilim kotarom Novomaroškim i polovicom kotara Ludberškog*
- 3. sa cilim kotarom Koprivničkim i drugom polovicom kotara Ludberškog*
- 4. sa cilim kotarom Moslavačkim i obćinom Dubrava iz kotara Vrbovačkog*

...

Za saborske pako kandidate predlažem sledeću gospodu:

Za 1. kotar sudca Dragutina Parapatića

Za 2. kotar podžupana Viktora Somogija

Za 3. kotar sudca Oktaviana Klemenčića

Za 4. kotar g. Ljudevita Vukotinovića”²³

U troškovniku za izbore, koji je poslao dva dana prije Antunu Vakanoviću, stoji 8 izbornih kotareva, pa smatram da je došlo do promjene prilikom pisanja pisma od 11. ožujka 1872. jer je troškovnik datiran na 9. ožujka 1872. godine. Troškovnik županije sadrži cjenik gdje stoji da se za 20 pouzdanika ima izdvojiti po 40 forinti, dakle ukupno 800 forinti, što je zanimljiv podatak jer zapravo znamo koliko vrijedi jedan glas u toj županiji. Ukupni troškovi bi dosegli iznos od 13.970 forinti. To je bilo predloženo, nema u kasnijoj korespondenciji nikakvih razgovora o troškovniku pa imamo određeno pravo zaključiti, da je isti i usvojen.²⁴ Ako se malo poigramo s cijenama životnih namirnica u to vrijeme vidjeti će se da se zapravo radilo o velikom novčanom iznosu. Tako je učitelj početnik imao godišnju plaću od 300 forinti,

²⁰ Josip Juraj Strossmayer je rođen 4. II 1815., a preminuo je 8. IV 1905. godine. Neizostavna individua nacionalne povijesti druge polovice 19. stoljeća koja je više od pola stoljeća bila biskup Đakovačke-bosanske i srijemske biskupije, mecena iliraca (kasnije narodnjaka) i brojnih pojedinaca (ali i institucija) kojima je pomogao da se profiliraju kao stručnjaci u području svog djelovanja. Unatoč velikom znanju, inteligenciji i životnom iskustvu odustaje od javnog političkog djelovanja 1872. godine. Bez obzira na to njegov doprinos prosperitetnom razvoju Hrvata (prvenstveno u društveno-humanističkom području) je neprocjenjiv i još će se dugo istraživati.

²¹ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, kut: III, 3. III 1872.

²² Ladislav Kukuljević (1815.-†1896.) je bio sin poznatog Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Bio je pravnik, veleposjednik te se dugo bavio politikom obavljajući dužnosti suca varaždinskog kotara te podžupana i župana Križevačke županije.

²³ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Kukuljević Vakanoviću, 11. III 1872.

²⁴ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, kut: IV, Račun, 9. III 1872.

općinski bilježnici i načelnici najčešće 300 forinti (ne računajući ostale beneficije), godišnji proračun nekih župa, srednje imovne moći žitelja, u Slavoniji nije prelazio 450 forinti, kilogram loja i govodine je iznosio oko 0.4 forinte, a godišnji proračuni novoosnovanih upravnih općina u Slavoniji su bili između 5.000 i 7.000 forinti.²⁵

Istog dana Ladislav Kukuljević upućuje još jedno pismo namjesniku banske časti u kojem obavještava o aktivnostima Narodno-liberalne stranke. U njemu je naglasak stavljen na pokretanje sudskih procesa protiv osoba koji su bili nositelji inicijative za dijeljenjem predizborne brošure "Građanom i seljakom". Idealno bi bilo, smatra Kukuljević kada bi isti i bili optuženi prije samih izbora kako bi se poslala poruka ostalima. Analizirajući strukturu optuženih jasno je da se radilo o viđenijim ljudima mjesta poput župnika, sudaca i vojnih lica. Time je sadržaj brošure dobio još veću "težinu" s obzirom da su ga dijelile ugledne ličnosti.²⁶ Tražio je da se što prije krene barem s realizacijom predizbornih obećanja, poput primjerice varaždinske željeznice.²⁷

Odgovor na navedenu političku brošuru unionista je bila politička brošura narodnjaka "Prijateljski savjet građanu i seljaku" u kojoj se spominju neprijateljski agitatori kao "gavrani grakčući, preletaju ptice zlokobnice, narod nam uznemiruju, zavaravaju i jamu beznadnu pod njim kopaju."²⁸ Osvrće se ta brošura na sva vodeća imena stranke dajući im "prigodne epitete"²⁹ spomenutim vodećim ličnostima suprotne strane autor preporučuje: "Odbacite sanjariju, progledajte, narodi danas nedžu se kao travica iz zemljice, nego razborito postupajući dosižu do vrhunca slave."³⁰ Savjetuje ih poslovicom: "preprijatelj neprijatelj".

Osim "Prijateljskog savjeta" izašla je netom prije izbora još jedna brošura puno radikalnijeg mađaronskog pristupa sa znatno nevjerovatnijim izjavama poput one o pozitivnoj suradnji Hrvata i Mađara kroz povijest.³¹ Brošura spominje sve prijelomne trenutke poput 1848. god. uvođenja apsolutizma, saborskih zasjedanja, nagodbe te sebi prisvaja sav napredak, dok "nerednjacima" pripisuje sav nazadak.³² U njoj se predlaže da se biraju oni "koji su stalni unionisti, koji su dokazali i uvijek dokazuju, da štiju zakon, da će samo u okviru zakona nastojati učvrstiti sklopljen savez s Ugarskom, da će zakonitim putem tražit potrebite nam koncesije."³³

Požeški župan Petar Maljevac također je dao iscrpan pregled svoje županije s predviđenim troškovima. Navodi dalje da se u kotarevima s najmanje stanovnika zahtijevaju najveća svote jer su se "opozicionalci" za svoje kandidate Muzzlera i Tu-

²⁵ Državni arhiv u Slavanskom Brodu, Kotarski ured Oriovac (1872.-1881.), kutije: I-L.

²⁶ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Kukuljević Vakanoviću, 11. III 1872.

²⁷ Isto.

²⁸ *Prijateljski savjet građanu i seljaku hrvatsko-slavonskomu u oči izborah godine 1872*, 1872., Zagreb, 5.

²⁹ Mrazović Vončina, Rački, Krestić, Jakić, Strossmayer.

³⁰ *Prijateljski savjet građanu i seljaku hrvatsko-slavonskomu u oči izborah godine 1872*, 1872., Zagreb, 9.

³¹ *Glas iz naroda u oči saborskih izborah 1872*, 1872., Zagreb, 4.

³² Pod pojmom "nerednjaci" misli se u negativnom smislu na "narodnjake".

³³ *Glas iz naroda u oči saborskih izborah 1872*, 1872., Zagreb, 19.

relija “znamenito istrošili”. Da su i narodnjaci na sličan način agitirali govori navod: “*čuje se da pojedini veletržac, kao Samuel Muller iz Pakraca, 1000 flor za agitacije dao je - mi se pako toga neplašimo, nego sve sile upotriebiti hoćemo, al i štogod aldovati moramo.*”³⁴ Među onima kojima treba dati novac su i sudci i to redom: “*za kotar Kutinski, sudcu Stiepanu Gjurašinu, za kotar Pakrački sudcu Nadanu Gajenu, za kotar Daruvar Pakrečki sudcu Ladislavu Viragu, a kotar Ivanički sudcu Benjaminu Kraljeviću, za kotar Velički sudcu Dragutinu Tuciću, za kotar Pleternički sudcu Josipu Pavlu*”. Tome pismu prilaže i popis stanovništva koji iznosi za cijelu županiju 14.069 stanovnika, dok je birača samo 795.³⁵ Troškovnik izbora za navedenu županiju iznosi 8.000 forinti, bez detaljnog obrazloženja kao u Ladislava Kukuljevića te samo možemo nagađati koliko je “vrijedio glas” u toj županiji.³⁶

U Varaždinskoj županiji su stvari tekle sporije, te se veliki župan Ladislav Kiš javlja Antunu Vakanoviću u svrhu predizbornih troškova tek 27. ožujka 1872. “*Mislím ja dakle novac najglavnije sredstvo, s kojim se jedino sada u tih uzrujanih elementih išta postići i pomalna nada kod predstojećih izborah u izgleda staviti može, to ovaj odbor moli, da slavni središnji odbor istomu što prije na raspoloženje staviti izvoli svotu od 12 000f za agitarne svrhe potrebne u osam izbornih kotarih županije varaždinske, na trg Krapinu i grad Varaždin.*”³⁷ Tom prigodom se osvrće na prijedloge središnjega odbora Narodno-ustavne stranke koja je tražila od ostalih pododbora da se napravi popis onih koji bi mogli biti izabrani za izbornike kod nadolazećih izbora i na realnu situaciju koja ne dozvoljava navedene akcije te dodaje otvoreno o aktivnostima o slaganju biračkih lista koje pogoduju tzv. vladinim kandidatima.

U *Obzoru* iz 12. ožujka ponovo se govorilo o nezakonitostima koje su se dogodile prilikom ustoličenja samog Antuna Vakanovića, gdje se među ostalim navodi da “*zakon od 20. travnja 1869. neznade za tu čast i taj naslov, već određuje: ako je banska čast izpražnjana, tada obavlja funkcije njegove (bana) u pogledu na zemaljsku vladu odjelni predstojnik, namješten u vladinom odjelu za unutarnje poslove, pod vlastitom odgovornošću.*”³⁸ Zatim se ponovo komentirala okružnica koja je, kako članak “Nova izjava naše vlade o zakonitosti” govori, prva javna izjava te se ima smatrati da je program Vakanovićeve vladavine.³⁹

Članak “Trnski ipak dignut” govori da sadašnji namjesnik banske časti okuplja takve zastupnike koji bi slušali i izvršavali zapovijedi samog Lónyaya te “*koji bi marljivo brali dnevnicе i gledali uloviti koji avancement, a nebi si glave razbijali revizijom nagodbe i tvorenjem spasonosnih zakona.*”⁴⁰ Taj članak je zaplijenjen i nije izašao u dnevnim novinama.⁴¹

³⁴ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Maljevac Vakanoviću, 15. III 1872.

³⁵ *Isto.*

³⁶ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, kut: IV, Račun, 15. III 1872.

³⁷ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Kiš Vakanoviću, 27. III 1872.

³⁸ “Nova izjava naše vlade o zakonitosti”, *Obzor*, Zagreb, 12. III 1872.

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ “Trnski ipak dignut”, *Obzor*, Zagreb, 18. III 1872.

⁴¹ Njegov sadržaj vidimo iz necenzurirane verzije, koja nije bila dostupna javnosti, novina toga nadnevka, tj. 18. III. 1872.

Vjerojatno zbog zauzetosti Antun Vakanović nije duže vremena odpisivao Mirku Bogoviću zbog čega se Bogović u pismu interesira za novosti u zemlji te među ostalim pita: *“Imade li izgleda stalna da ćemo bez virilistah steći nadpolovičnu većinu: kod izborah? Je li istina, što se ovuda glasa, da našim “nerednjakom” i opet s novci u pomoć priskaču dušmani naši i bratje [nečitko] s onu stranu Listave? Hoće li, neće li većina unionistah krepko podupirati našu stvar”*. Među ostalim govori o posjetu stanovitog Bartolovića i Cekuša te njihovih predviđanja glede izbora. Poručuje mu da ostane ustrajan kao i dosad *“pa uspjeh faliti neće”*.⁴² To pismo jasno daje do znanja da su unionisti svjesni svoje nemoći na izborima i da imaju drugi plan, dovođenje virilista u sabor s kojima bi imali potrebnu većinu. Nastavak trošenja novca i svega ostaloga u predizborne svrhe govori koliko je bilo važno unionistima da se u javnosti dobije dojam što veće potpore stanovništva prema njihovoj vlasti, ideologiji i političkom svjetonazoru.

Dana 22. ožujka obavještava Svetozar Kušević o svojim djelatnostima vezanim uz predizborne aktivnosti u Pakracu i odabiru izbornih kandidata: *“Ja sam svoju misiju u Pakracu i ovde svršio, Vladiku sam uputio, da on treba da upliva na sveštenstvo, za da ono ne radi u atar oppozitis, a to je on učiniti obećo, zbog proste Babića kandidata Prućinskog, razgovorili smo se obširno, i Vladika misli da Babić neće se moći primiti, jer ima administrirati 3 parohije, protopopijati, i konzistorialne poslove svršivati, a pri svemu je slabog zdravlja”*.⁴³ Nadovezuje se također na situaciju u Iloku opisujući dogovore sa sudcima koji trebaju težiti tome da što manje ljudi izađe na izbore, kako bi valjda što više vjerojatnosti za prolaz imali unionisti.⁴⁴ Pet dana kasnije ponovo piše Antunu Vakanoviću s istim ciljem što boljeg informiranja. Ovoga puta se Svetozar Kušević spremao u Srijem, traži 2.000 forinti za nastavak izdavanja “Serbskog naroda” kojeg je karakterizirao kao “umereni list”. Osvrće se pri tome na određene kadrovske promjene koje mora napraviti u svrhu što boljih rezultata izbora te dodaje: *“a možda ću i koga županiskog činovnika morati i premestiti, pak zato već sada molim da mi u to ime trošak premeštaja odobriti izvoliš, medju tima bit će i juraspos u Erdeviku, a premeštaj služiti će drugima na izgled,- izgleda da će u Čereviću biti sedma sudčia smieštena kvazi narodnjakom iako račun - a u obće za sada stvari dobro stoje, ako ih štogod izvanredno ne pokvari”*.⁴⁵ Također piše kako opozicija u javnosti govori da je pitanje dana kada će biti “provincijalizirana“ brodska i varaždinska krajina.

⁴² HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Bogović Vakanoviću, 14. III 1872.

⁴³ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Kušević Vakanoviću, 22. III 1872.

⁴⁴ Isto, pismo od 22. III 1872.

⁴⁵ Isto, pismo od 27. III 1872.

3. Ban i župani “prilagodavaju” izborne kotareve, izborne listine i obilaze teren u travnju

U ugarskom saboru održanom 3. travnja, Dániel Irányi postavlja pitanja koja se tiču sazivanja “zagrebačkog sabora”: a) zašto je odstupio ban Bedeković, b) zašto je došlo do razrješenja velikih župana poput bjelovarskog. Njegov istup komentira *Politik* i *Südslavische Correspondenz* narednih dana. Nakon višednevnih čekanja dobio je odgovor u kojem se sa mnogo sarkazma Lónyay nada da budući zastupnici neće biti kao oni koji su napravili Rujanski manifest.⁴⁶ Povodom toga Strossmayer piše Račkom: “*Jeste l’ opazili bezobrazluk Lónyaya u odgovoru, koga Irányju dade! Raspustio je sabor zbog manifesta rujanskoga“ dakle je puka hipokrizija bio odgovor sa našimi ljudmi.*”⁴⁷

Narod piše članak pod imenom “Sabor je sazvan” u kojem stoji da je sabor sazvan za 15. lipnja na temelju visokog kraljevskog reskripta od 29. ožujka te za sabor smatraju da je: “*onak zakoniti put kojim se može doći do svrhah, za kojimi u nas od stotinu pitanjah, svako pitanje kano gladan čovjek za koricom hljeba, uzdiše i jeca*”.⁴⁸ Na koncu članka se govori o pomirljivosti između naroda i krune: “*Sreća i blagostanje hrvatskoga naroda mora da nam bude najglavnijom zadaćom našom, a za to nam bude najglavnijom zadaćom našom, a za to nam valja oko toga nastojati, da se p o m i r l j i v o š ć u prokrči i utare put sporazumnomu radu između naroda i krune; jer samo takov put vodio bi k sreći i boljoj budućnosti majke domovine.*”⁴⁹

Sigurno je da je Vakanovića na odlazak u Slavoniju ponukalo i ovo Kuševićevo pismo: “*Ja sam sinoć s puta iz Sriema kući se vratio, a na putu sam svašta nauživao, a i prilično najedio tu sam kod pojedini ljudih nazakonitosti i nepoštenja primetio, a u obće sam mlitavost u našoj strani opazio, koja od straha i pomanjkanja duha i odvažnosti dolazi, jedini se boje upliva grožnje i rušenja novosadskih novinah, a nekoji bi rada neutralnosti svojom da obje stranke zavaraju i sebe na obje strane spasu - niemi su i to u Rumi i Vukovaru u tom obziru najgori, jer prem ako su u znatnoj većini i kad bi kompaktna stali svakoj bi sili odoljeli.*”⁵⁰ O tome da su župani “imali slobodne ruke” tičući se uređenja samih izbornih kotareva ide u prilog: “*U središnji odbor uzeo sam opozitionalnog kandidata Jovana Rogulića starog, jer je i lani bio, nije nam opasan jer je umieren, a i danas pri svim njegovim primietbama, metli samo u izborne deputacije koga samo mislili, razdielili smo kotare i birališta kako sam se sa sudcima dogovorio, kotare smo ostavili kako jesu, samo smo dešperatnom kotaru šidskom dodali dešperatnu katol parokiju beraku,-*

⁴⁶ Rujanski manifest je naziv za javni nastup narodnjaka, koji se odigrao 20. IX. 1871. u kojem jednoglasno traže reviziju nagodbe. Za sadržaj manifesta vidi: CILIGA, Vera, “Prilog ocjeni Rujanskog manifesta Narodne stranke od 20. IX 1871.”, *Historijski zbornik*, 14, 1961., 225-230.

⁴⁷ KORS, I, 1928; 174; Preuzeto iz: HOLJEVAC, Željko, *Hrvatsko - mađarski odnosi: 1860.-1873.:* doktorska disertacija, Zagreb, 2006., 501.

⁴⁸ “Sabor je sazvan”, *Narod*, Zagreb, 4. III 1872.

⁴⁹ *Isto.*

⁵⁰ *Isto.*

*birališta udesili smo kako smo za najbolje držali.*⁵¹ Zatim se Kušević osvrće na izborne programe koji su napravili njegovi kandidati te ističe da će oni biti na temelju nagodbenog zakona, ali će tražiti *“reviziju nagodbe što se tiče financije, da Bana imenuje sam kralj, da porez kupe obćine, i druge lokalne stvari, oni moraju s istim oružijem da tuku svoje protivnike, držim da nijedan program opasan biti neće, kad su ljudi inače korektni.”*⁵²

Vakanović je krenuo u posjet Slavoniji zbog izbora svojih kandidata i to baruna Prandaua za gornji Osijek, Ivana Turkovića za donji Osijek, Lazu Davidovića, te Jovana Živkovića za Vinkovce. Tako je 12. travnja krenuo željeznicom za Osijek, a kupio je kartu drugog razreda. Dana 20. travnja odlazi iz Osijeka u Valpovo gdje ostaje dva dana nakon čega se ponovno vraća u Osijek. Tako je 26. travnja otišao u Vukovar parobrodom, te se vozio u prvom razredu. Tamo ostaje sve do 4. svibnja kada se ponovno vraća u Osijek gdje ostaje pet dana i vraća se konačno u Zagreb. Iz tog razdoblja gotovo i nema korespondencije na hrvatskom jeziku, iz razloga što je bio u kontaktu s bitnim ljudima za to područje koji su svi govorili njemački. To putovanje je porezne obveznike Hrvatske i Slavonije koštalo 183 forinte od čega je 43 forinte otišlo na troškove putovanja dok je 140 forinti otišlo na njegovih 28 dnevnica po 5 forinti.⁵³ Zanimljivo je primijetiti da je imao dnevnicu gotovo pet puta veću od učitelja Vojne krajine.

Za vrijeme njegova boravka u Slavoniji došlo je do nesuglasica na razini Žuvić - Maljevac, pa Žuvić piše Antunu Vakanoviću: *“Kakove stvari može opat i Maljevac pripovjedati ma komu, samo ne meni; koji znadem, da se u Bekteži bira onaj koga vlast hoće, jer su tamo [nećitko], a znadem i to: da velikom županu ide više u prilog “sa nego bez” dnevnica biti na saboru.”*⁵⁴ Izražava nezadovoljstvo zbog dosadašnjih postupaka njegovih stranačkih suradnika: *“Sve što čitam, čujem, i izkusujem, nevalja,-vjere mi nevalja, bojim se ozlede poštenja onijeh naših ljudi, koji su si ga dosada uščuvati znali.”*⁵⁵ Zatim, kao razlog nedolaska u Slavoniju navodi nemogućnost dopusta i mnogo posla u uredu te zaključuje: *“zatim što sam tamo suvišan, jer što neće htjeti izhoditi Maljevac “bez mene (kako je to i 867 izveo) to neće činiti nit “uz” mene; a pri ondašnjem narodu ne koristi “slovo” kandidata, već “Moć vlasti.”*⁵⁶ Nastavak takvog razmišljanja se nastavlja i u sljedećem pismu: *“Ja ću mu danas u kratko pisati da ne trebam njegove nit podpore nit priaznosti, što učiniti mora, to neka čini, a što nemože, neka pusti. Meni su se te spletke dosadile, pa mi je stvar neutralna, kada vidim da ti glupi veliki župani nevide, budete li Vi u [nećitko], da oni planuše kao leptir, a i Vami valjda Correspore [nećitko], pravo imate, jer dodjete li Ministarstvo to neću ni ja spasiti domovine.”*⁵⁷

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, kut: III, Putni troškovi 12. V 1872.

⁵⁴ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: II, Žuvić Vakanoviću, 21. IV 1872.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: II, Žuvić Vakanoviću, 30. IV 1872.

4. Vrhunac kampanje uoči izbora: borba svim mogućim sredstvima

Nakon kratkotrajnog zatišja novinari *Obzora* ponovno pišu o Narodno-ustavnoj stranci u vrlo agresivnoj intonaciji gdje je vidljivo da dolazi do vrhunca predizbornog ozračja gdje obje stranke otkrivaju svoje najjače adute i otkrivaju najpogubnije tajne “onih drugih”. Tako u članku “Čudna stranka” koja opisuje vladinu stranku kao: “*čitava tupa pseudoaristokracija sdružila se s moralnim i pravnim proletariatom. Skrajna je korupcija približila te elemente, pa su kolo svoje, svoje posljednje kolo zaigrali. Karasi, Koširi, Kreni, Kuzmanovići, Krčelići, Klemenčići, Krcivoji to su prvaci stranke baruna Raucha, Inkeya i Prandaau.*”⁵⁸

U stalnoj rubrici “Brzobjavne vesti “Obzora”” se spominju događaji u Požegi od 30. travnja gdje je Narodna stranka za kandidata izabrala Gašu Garića gdje “*mameluci Thallerovi*⁵⁹ *pomunjiše se*”, dok su ulicom patrolirali žandari i panduri u namjeri da uplaše pučanstvo. Istog dana su Dr. Makanca i načelnika Bobeka općinski serežani odveli do odranskog mosta.⁶⁰ S preziranjem se pita autor brzobjava “*Može li se takova što dogoditi u Turskoj? Je li to u duhu Vakanovićeve okružnice?*”⁶¹ Od događaja vezanih uz izbore toga izdanja *Obzora* vrijedi spomenuti i brisanje 300 izbornika u dugoselskom kotaru od strane izborne komisije. Slični postupci su činjeni i u Martinskoj-vesi i Topolovcu, dakle područjima “Lonjskog polja” što znači da vladina stranka daje sve od sebe da “makne nepodobne” s popisa birača.

“Banske časti namjestniku g. Ant. Pl. Vakanoviću” je naslov članka koji je cenzuriran i nije bio dostupan javnosti. Autor članka smatra da je uprava cijele zemlje pretvorena u izbornu komisiju. Zatim se vraća u nedavnu prošlost, prosinac 1871., kada su bili pregovori sa Lónyayem koji je prijetio da će raspustiti sabor: “*A kad ga raspustim, reče, onda ni jednoga sredstva neću propustiti, da drugi povoljan i popustljiv bude*”⁶², zatim se spominju članovi koji su napustili vodstvo stranke jer se ne slažu s pristupom i radom samog Antuna Vakanovića, a među njima su: Pejačevići, Bedekovići, Kuševići. Navodi njegovu “vjernu družbu” te navodi većinom stare ilirce poput Svetozara Kuševića, Ladislava Kukuljevića, Dutkovića, Maljevca, Kiša, Kercivoja, Mikšića i Julija Jelačića. Navodi se zatim negativan stav naroda o vladavini Antuna Vakanovića uz naglašavanje nepravilnosti: “*zato se u liste izbor-*

⁵⁸ “Čudna stranka”, *Obzor*, Zagreb, 1. V 1872.

⁵⁹ Filip Thaller uglednik iz Požege čiji je djed osnovao poštanski ured koji je bio pod njihovom obitelji sve do Prvog svjetskog rata kada sve prelaze u režimske ruke. Bio je stranački suradnik onovremenog župana Požeške županije Petra Maljevca s kojim je ostvario jedan od boljih izbornih rezultata 1872., ako gledamo rezultate mađarona.

⁶⁰ Milan Makanec (2. VII 1843. - †2. VII 1883.) pripadnik mlade visokoobrazovane generacije koji se istaknuo još kao student u sukobima s vlastima tijekom Bachovog apsolutizma. Kako je u većoj mjeri bio idealista odvojio se i od predstavnika Narodno-liberalne stranke 1872., zbog čega piše djelo “Moja is-povjed narodu” koja najbolje karakterizira njegove tadašnje stavove i stanje u onovremenoj visokoj politici u kojoj se sam nije progresivno snašao, bez obzira na stranačko obilježje predstavnika o kojima govori.

⁶¹ “Brzobjavne vesti “Obzora””, *Obzor*, Zagreb, 1. V 1872.

⁶² *Isto*.

*nika utiskuju ljudi koji nemaju pravo izbora, zato se iz listine u dugoselskom kotaru izpušta tri stotine opravnjenih glasova, u sisačkom više od stotine, zato dolazi k vama grof Drašković iz Božjakovine i veli: gospodine, izpustio sam ih polovicu - imate li za drugu polovicu dovoljno novaca?*⁶³ Dana 3. svibnja izlazi *Obzor* s cenzuriranim člankom. Ovoga puta ne postoji necenzurirano izdanje, stoga nije poznat naslov ni sadržaj članka.

Nakon nekoliko dana izlazi članak u *Obzoru* imena "Odkrića g. Ivana Vončine" gdje su četiri "promemorije" koje su se nalazile kod Nikole Krestića, Matije Mrazovića i Ive Vončine poslane ugarskom ministru predsjedniku. Dogodio se niz zapljena u samom Beču pa je do hrvatske javnosti ta vijest u cijelosti došla putem čeških novina "*Magyar Ujsag*". Tako prva promemorija govori o konferenciji od 21. ožujka na kojoj su sudjelovali čelni ljudi Narodno-liberalne stranke i češke opozicije na kojoj je zaključeno da se zamoli Košuta da se vrati u domovinu. Druga promemorija sadrži dokaze kako je Narodna stranka spremna podupirati južnoslavensku revoluciju koju će "pripremiti" ruska diplomacija. Treća promemorija zapravo pobija bilo kakvu suradnju s Košutom te je Narodno-liberalna stranka spremna podupirati Deakovu stranku. Izvješće o svotama koje su upućene Narodno-liberalnoj stranci od Praga, Petrograda, Moskve i Odese preko namjestnika Ristića te je ukupan iznos dosegnuo svotu od 193.260 forinti je sadržaj četvrte promemorije. Slijede komentari ostalih dnevnih novina koje se nalaze unutar Austro-Ugarske i pisale su o toj temi sa raznim stajalištima.⁶⁴

Sve bi to bilo funkcionalno da Sinković, tajnik Vakanovića, i Reicherzer, autor promemorije, nisu predali originale Mrazoviću koji ih je proslijedio Mollinaryju, generalu Vojne krajine, koji je o tome obavijestio Beč. Nakon tih akcija Vakanović je morao odustati od planirane akcije. Rezultat predaje promemorija Sinkovića Mrazoviću je i "Odkrića g. Ivana Vončine". Rački kao svrhu toga navodi u pismu Strossmayeru "*opravdati pred krunom sve nezakonitosti izborne, i da se mislilo pozatvarati nas u slučaju krajne nužde pred samimi izbori*".⁶⁵ Promemorije predstavljaju pokušaj Vakanovića da stvori lažnu aferu protiv najvažnijih predstavnika narodnjaka, ali je Sinković, vjerojatno za pristojnu cijenu, to odao u pravom trenutku vodstvu samih narodnjaka. S tim činom je Vakanović želio stvoriti mogućnost da eventualno zatvori najvažnije ličnosti narodnjaka, ali je izborom nepouzdanih suradnika postigao kontraefekt.

"*Prekjučeranja magjarska pijanka u bajzlu "Zum lustigen Tiroler" isto tako sramotno ispala.*" između ostaloga stoji u "Brzobjavnim vjestima" za grad Požegu 6. svibnja u *Obzoru* izdanom 7. svibnja. U istim političkim novinama je članak "Naša sadanja borba" koji analizira odnose, ciljeve i način na koji funkcioniraju dvije stranke od Ilirskog preporoda. Tim načinom dolazi se do aktualne vlasti koja se karakterizira kao "službeno oficijozno magjaronstvo" koje je zamijenilo Kolo-

⁶³ *Isto.*

⁶⁴ "Odkrića g. Ivana Vončine", *Obzor*, Zagreb, 6. V 1872.

⁶⁵ KORS, I, 1928; 177-178; Preuzeto iz HOLJEVAC, n.dj., 504.

mana Bedekovića i “magjaronstvo iz uvjerenja”. Pri tome ističe nemoć narodnjaka da utječe na nezakonitosti koje se provode. Tako se vrše cenzure ako se prigovaralo javnim organima koji su postali “stranački agenti”. Predstavnik narodnjaka nema u izbornim povjerenstvima, tako da nema ni najmanjeg nadzora prilikom sastavljanja “izbornih listina” i izbornih kotareva. “*ovo nije više politička borba; ovdje se ne biju protivnička načela, ovdje je naperena sila proti zakonu i pravdi; ovdje se nešteti ustavna sloboda državnjaka.*”⁶⁶

U “Naši dopisi” od 10. svibnja se govori o reklamacijama da je izborna deputacija izostavila mnoge birače s popisa koji imaju pravo biti birači jer uredno plaćaju porez preko 50 forinti, a svi su “narodnjačkog” predznaka, dok su mnogi “mađaroni” koji plaćaju manje od 50 forinti dobili pravo glasa. Među ostalim se spominje i korupcija u Bjelovarskoj županiji gdje financijski savjetnik Simić nudi uglednom građaninu 200 forinti, koji je na to odgovorio da ne bi glasovao ni za 2.000 forinti za mađarone. Petar Maljevac je tako bio 4. svibnja u Kutini gdje ga mnogi knezovi nisu dočekali, a oni koji su došli ove su druge opravdavali poljoprivrednim obvezama. Veliki župan je bio oštar prema sucu i vrlo se vulgarno prema njemu odnosio, te je na koncu tražio da svi dođu sutra u 8 sati, a policajcima je naredio da dovedu one koji sami ne dođu. Tako je i bilo sljedeći dan te s policajcima dođoše oni izbornici u sudnicu koji nisu svojom voljom dan prije došli. Održao im je govor i naglasio da ne smiju slušati svećenike i glasati za Turellija.⁶⁷

U subotu 11. svibnja izlazi u *Obzoru* članak “Tko je izumio promemorije”⁶⁸ gdje Antuna Vakanovića, koji je krivotvorine trenutno predao Lónyayu, karakteriziraju kao iznimno lakoumnog, a Ivana Vončinu brane tvrdnjom da on nije razglasio nego opovrgnuo “promemorije”. U istom izdanju pod naslovom “Lakrdije i ozbiljnosti u Sriemu” smatra se da tadašnji župan sve naopako čini: “*što bi trebalo da radi, toga ne radi, a što bi t r e b a l o d n e r a d i, to opet radi!*”⁶⁹ Dalje spominje da se bavi istragama koje se njega ne bi trebale ticati, da ne bi trebao u stranačke izbore uplitati vukovarski sudbeni stol, davati naputke istražnom sucu Milanu Hadžiću. “Gospodinu Antunu Vakanoviću banskomu namjestniku” je upućena opaska na djelovanje kada je Gjuro Falčević htio napustiti zadrugu u općini Dubrava, Križevačkoj županiji na čelu sa Ladislavom Kukuljevićem. Prvo su mu naplatili koliko nisu trebali, zatim smatra anonimni autor da se time ne može baviti općinsko poglavarstvo nego kotarski sud. U Vrbovskom 7. svibnja je za vrijeme izbora izbornika bila zatvorena škola na što je Dutković otpustio učitelja Tomića! Sam Dutković nema pravo imenovati, pa tako ni razriješiti s dužnosti učitelja. U Osijeku je 27. travnja poslana okružnica kr. financijalnog nadzorništva gdje barun

⁶⁶ *Obzor*, Zagreb, 7. V 1872.

⁶⁷ “Naši dopisi”, *Obzor*, Zagreb, 10. V 1872.

⁶⁸ Taj članak je djelomično cenzuriran te nije u potpunosti objavljan, dok je članak “Vakanovićev proglas” u potpunosti cenzuriran iako ne donosi ništa novo, vjerovatno je cenzuriran zbog težnje da se što manje piše i priča s lošim predznakom o Vladi i njezinoj stranci prije samih izbora.

⁶⁹ “Lakrdije i ozbiljnosti u Sriemu”, *Obzor*, Zagreb, 11. V 1872.

Kušlan preporučuje finacijalnim činovnicima da glasaju za vladinog kandidata. U Vukovaru se raznosila brošura “Biračima u Srijemu” koja je tiskana u Novom Sadu po narudžbi Svetozara Kuševića.⁷⁰

Petar Maljevac piše početkom svibnja Antunu Vakanoviću promemoriju gdje zahtjeva istragu za Luku Bosanca iz Draganića i Josipa Turelija glede pronevjere.⁷¹ O svojim trenutnim putovanjima kaže da “Zakonito narod ubavieštujem” što je u suprotnosti sa pisanjem *Obzora*. Zatim zahtjeva da mu se uvaži promemoria te traži odstranjenje kutinskog Vörösa i daruvarskog kapetana Pazmanija.⁷² O Bosiljevu kao gnijezdu narodnjaka, potrebi “energičnog sudca” i drugih aktualnosti, obavještava stanoviti Požega: “Uzimam si slobodu preuzvišenosti Vašoj smireno dojaviti, da se ovdie na Bosiljevu kod gospodine grofa Antuna Nüžana nalazi u poslu priprave za segregaciju i komesaciju neki Josip Župčić umirovljeni perovodje obst. N.dvor. kancelarije koji pojedino seljake upućuje, da ne slušaju pokorno podpisanog jer da ću svakog onog koji me posluhno na vutal most nabosti.”⁷³ I samom Antunu Vakanoviću su slali pismeno reklamacije glede nepoštivanja izbornog prava i brisanja određenih ljudi pa tako Sulyok detaljno, kao pravnik, obrazlaže kršenja zakonitosti kod pravljenja izbornih lista.⁷⁴ U isto vrijeme *Narod* napada “autoritete” narodnjaka, posebice Mrazovića zbog ostavštine Katarine Blaha.

Kraljević je također izvještavao o stanju uoči izbora na osječkom području te spominje da je Prandau dočekan kao što bi i Cara Franju Josipa I., te je on svojim prisustvom Mihalovićevu “kuću od karata” do “fundamenta srušio”. Uz iscrpan osvrt na sve izborne kotareve u toj županiji zaključuje: “*Dosad dakle stojimo sa 8 sigurni jednim polusigurnim, jednim vrlo dvojbenim, i dva izgubljenam ako nam 8 pojda za rukom to je 2/3 a može bit i će jih biti.*”⁷⁵ Ponovo piše sljedeći dan Antunu Vakanoviću gdje mu priopćuje da će, po svemu sudeći, i u Virovitičkom kotaru pobijediti s kandidatkom Stipanom Tampakom, župnikom, te će ta županija sa gradom imati sada 9 zastupnika.⁷⁶ Maljevac se također javlja Vakanoviću i traži ga sredstva: “*jer samo za pijanke 4 kotara svakom po 200fl 1200 flor potrebu je- a za agitacie samo još po 200 fl 800 fl poslujem neumovno, obilazim sve obćinem i kotare nadam se grofa Jankovića, i cielu drznitu i bezobraznu opoziciu strmoglaviti.*”⁷⁷ Dalje sam sebe hvali kako je dobro primljen u svaku sredinu u koju je došao povodom izbora, što je u suprotnosti sa *Obzorovim* izvorima, “*al dosad kuda sam prošao, i prosborio svuda sam simpatie zadobio*”⁷⁸ spominje popa Kraljevića koji mu predstavlja probleme, ali obećava da će ga probati srušiti. U

⁷⁰ “Gospodinu Antunu Vakanoviću banskomu namjestniku”, *Obzor*, Zagreb, 11. V 1872.

⁷¹ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Maljevac Vakanoviću, 1. V 1872.

⁷² *Isto*, pismo od 5. V 1872.

⁷³ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Požega Vakanoviću, 6. V 1872.

⁷⁴ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: II, Sulyok Vakanoviću, 4. V 1872.

⁷⁵ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Kraljević Vakanoviću, 13. V 1872.

⁷⁶ *Isto*, pismo od 14. V 1872.

⁷⁷ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Maljevac Vakanoviću, 13. V 1872.

⁷⁸ *Isto*.

sljedećem pismu se zahvaljuje na primljenih 1.000 forinti te spominje Turelija i Muzlera.⁷⁹

O tome kako je bilo teško naći bilo koga pouzdanog suradnika bez obzira na sredstva i vlast kojom su raspolagali predstavnici Narodno-ustavne stranke svjedoči pismo Zerpaka od 24. svibnja: “*pa su zbilja učinjene mjere u početku dobro napredovale, jer mi obrekoše više odličnih gradjanah, da će za mene raditi, pa me moliše, da nikoga drugoga neupotrebljavam, jer će oni to sasvim pod rukom izvesti.*”⁸⁰ Međutim ti isti “odlični građani” su ga iznevjerili tako što su mu govorili da rade sve što je potrebno za pobjedu na izborima, no kada je sam provjerio navode istih neugodno se iznenadio pa je: “*već se na sama sebe i plaćenike osloniti, te izbornike posjetljivati, razgovarati, pa dakako i novce nuditi i uručiti, te sam na taj način bio pribavio do 30 prilično sigurnih glasovah.*”⁸¹ S obzirom na 226 birača koliko ima u njegovoj jurisdikciji za pobjedu je bilo potrebno postići 114 glasova, što je nemoguće kako sam govori. Na tom području ima 61 unionista te može računati na njih 30 realno, a od građanstva je prikupio svega 20 glasova. Tako može imati 50 glasova pa mu nedostaje za pobjedu još 64 glasa. Zatim pretpostavlja najoptimističniji razvoj događaja, imao bi 81 glas što je još uvijek nedovoljno. Na kraju zaključuje: “*ja nemogu ovdje prodrjeti, pa makar na tisuće novacah djelio i makar najliberalnija načela razvijo.*”⁸² Kraljević mu jednako loše vijesti dojavljuje “*Evo [nečitko] svrhu 1000f molim te za Boga šalji mi još jedno 1500f to je strašno kako opozicia radi, sad nije druga već moram u Osječkom i Našičkom kotaru da kupujem ljude samo da nedodju. Isto tako je za Virovitički kotar. Ufam se da ću z božjom pomoćju ipak g/ ospodu/ istiskati, za Slatinu nemam pravog ufanja.*”⁸³

Na naslovnoj stranici *Obzora* tražilo se da izborni predstavnici “narodnjaka” inzistiraju na objavi lista svih kandidata dok 17. svibnja karlovački profesor Armin Pavić piše otvoreno pismo Antunu Vakanoviću gdje dokazuje kako je brisanjem s liste četvorice profesora povrijeđen zakon nekoliko puta. Te osobe je Blagoje Bosanac, koji je prijavio “nepravilnosti” okarakterizirao kao “pravi gimnazijalni kraljevski učitelj”, dok izborničko pravo pripada jedino gimnazijalnim profesorima. Kao prvi prekršaj zakona navodi zakonske članke u kojima dokazuje da spomenuti profesori imaju izborničko pravo. Drugo kršenje navodi odluku od 10. svibnja kojom su izbrisani s liste, a zakon kaže da se promjene na listi mogu činiti 14 dana nakon objave istih, u tom slučaju krajnji rok je trebao biti 6. svibnja.⁸⁴

“Brzobjavne viesti Obzora” 18. svibnja izvještavaju za Požegu: “*Maljevac vozaka se po kotaru begtežkom; moljaka plaćuč glasove - jer da će on i familija propasti ako izabran nebude*”⁸⁵ Naslovni članak toga dana je “Seljak uoči izbora”

⁷⁹ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Maljevac Vakanoviću, 23. V 1872.

⁸⁰ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: II, Zerpak Vakanoviću, 24. V 1872.

⁸¹ *Isto.*

⁸² *Isto.*

⁸³ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, koresp, kut: I, Kraljević Vakanoviću, 23. V 1872.

⁸⁴ *Obzor*, Zagreb, 17. V 1872.

⁸⁵ “Brzobjavne viesti Obzora”, *Obzor*, Zagreb, 18. V 1872.

gdje nakon društvenog sloja činovnika “obrađuju” i seljake gdje među ostalim stoji: “*Seljaci, imajte na umu svoju i svoje djece sreću, pak triezno, odlučno i odvažno na izbore!*”⁸⁶ Tu se već drugi dan raspravlja u “Financijskoj študiji” o tome koliko su Ugri bili “milostivi” sa 6.44 % i paušalom od 2,200.000 forinti pokazujući razne računice. Iz Koprivnice stižu vijesti o “pijankama” majora Oršića i “objedima” za 90 osoba kojima se kupovala biračka masa.

Na naslovnoj strani *Obzora* od 21. svibnja spominje se izjava Centralnog odbora Narodno-liberalne stranke: “*Na dan izbora ti si gospodar zastupstva - poslje tvoja moć prestaje.*”⁸⁷ Uz to se nalaze svi izborni kotarevi u županijama: zagrebačkoj, varaždinskoj, križevačkoj, riječkoj, bjelovarskoj, požeškoj, virovitičkoj, srijemskoj i kandidatima Narodne stranke. Uz taj popis se nalaze gradovi i trgovišta gdje će biti izbori među kojima su: Zagreb, Varaždin, Osijek, Trsat, Karlovac, Koprivnica, Sisak, Krapina, Bjelovar, Ivanić, Senj, Požega, Đakovo i Ruma s kandidatima. Pišu se otvorena pisma predstavnicima Narodno-ustavne stranke. Ovoga pute se radi o Petru Maljevcu od kojeg traži svećenik Andro Bosia da povuče izjavu da je on narod “zavađao” dok se Svetozaru Kuševiću obraća više nezadovoljnih narodnjaka. Iz Grubišnog polja Jovo Patunčić ide usmeno tražiti od Vakanovića vojnu pomoć jer narod “kupuje prah i olovo”.⁸⁸

“Borimo se za načela” je ime članka iz *Obzora* koji još jednom analizira događaje od 1868. uz konstantan osvrt na unutrašnje-vanjske političke odnošaje na relaciji Zagreb-Beč-Pešta. Tako se spominju novine *P. Naplo* koje su citirale Lónaya prilikom postavljanja Vakanovića za namjesnika banske časti “*idite i borite se; po uspjehu vaše borbe podijelit će vam se službe u zemlji!*”.⁸⁹ Autor smatra da je ipak u Hrvatskoj i Slavoniji stanje takvo zbog borbe načela: “*Neka bi i dopustili, da i naši protivnici prisiljeni voljom naroda, kane izvesti reviziju nagodbe, premda je to teško vjerovati i znamo kako su ti isti protivnici kod sklapanja prve nagodbe odbili financijsku neodvisnu upravu koju je nudio Franjo Deak, ..., oni bi, da dodju u sabor, izveli reviziju nagodbe.*”⁹⁰ Kasnije autor članka piše: “*Dajte vlast poštenim ljudima, valjda ćete ih naći u unionističkoj stranki; nebojte se, da ćete žrtvovati unionističku stranku; unioniste pravoga kova sjede u zaklonu, oni će biti sami radostni čestitoj i poštenoj vladi; renegati, koji vam sada služe, postati će opet renegati, i tražiti pomirbu s novom vladom. Tako su uvijek radili, ovaj se put neće svojoj čudi iznevjeriti. Oni su već bili s jednom nogom koračili u naš tabor, dok su se dogovori s grofom Lonyjem vodili.*”⁹¹

U četvrtak u *Obzoru* u rubrici “za Karlovac” stoji da vladin kandidat Sabljčić nije dobio 10 građana kako bi ga kandidirali, pa je odustao od kandidature dok je u Požegi otkriven manjak u gradskom poglavarstvu od 44.000 forinti. Gradonačelnik

⁸⁶ *Obzor*, Zagreb, 18. V 1872.

⁸⁷ *Obzor*, Zagreb, 21. V 1872.

⁸⁸ *Obzor*, Zagreb, 21. V 1872.

⁸⁹ “Borimo se za načela”, *Obzor*, Zagreb, 22. V 1872.

⁹⁰ *Isto*.

⁹¹ *Isto*.

njezin, Thaller, blagajnu pregledavao nije 2 godine. Zbog toga ogorčeni građani pripremaju pritužbu uputiti Nj. Veličanstvu. Pritužbu su uputili također i izbornici vinodolskog kotara svetoj kruni. Također je jedan članak zaplijenjen u tom izdanju.⁹² Dana 24. svibnja dolazi do zaplijene dopisa iz Pešte dok se u *Obzoru* sljedećeg dana ponavlja izjava Centralnog odbora narodnjaka.

5. Rezultati izbora su negativni za mađarone

Rezultati izbora su sljedeći: Narodno-liberalna stranka 47 dok je Narodno-ustavna dobila 28 zastupnika. Od tih 28, 20 je bilo vladinih predložnika i 8 umjerenih unionista.⁹³

Grad Zagreb je u to vrijeme imao 22.000 stanovnika, a pravo glasa je imalo 1.578 stanovnika.⁹⁴ To znači da je 7,17% stanovništva moglo glasati. Od toga je 644 glasalo za Narodnu stranku ili 40,81%, dok su za Narodno-ustavnu stranku glasali 549 ili 34,79%. Tog dana je u svojim domovima ostalo 385 građana što je činilo 24,39% birača grada Zagreba. Zagreb je imao tri izborna kotara.

Prvi izborni kotar je imao Nikolu Krestića i Antuna Vakanovića kao kandidate, te je sadržavao 634 birača. Za Krestića je bilo 254 glasa ili 40,07%, za Vakanovića 234 ili 36,9% dok nije izašlo 146 ili 23,03%. Od 254 Krestićeva birača 82,28% su bili građani dok je 17,72% (45) bilo kraljevskih činovnika. Od 234 Vakanovićeve birača 38,03% su bili građani, dok je kraljevskih činovnika bilo 61,97% (145). Od 146 osoba koji nisu izašli na glasanje 56,16% (82) su bili građani, dok je 43,84% (64) bilo kraljevskih činovnika.

Dakle, u tom izbornom kotaru je bilo 254 kraljevska činovnika, a samo njih 145 ili 57,08% je glasalo za svog "nadređenog", tj. Vakanovića što znači da nije uspio motivirati, zadobiti 25,19% svoje ciljane biračke mase (nisu glasovali) dok je 17,71% glasalo za protivničku stranku.

S druge strane, tu je bilo 380 građana. Za Krestića je glasalo njih 209 ili 55%. Nije uspio dobiti 21,57% birača (nisu glasovali), dok je 23,42% glasalo za protivničku stranku.

Iz navedenih brojki je jasno vidljivo da je: a) u motiviranju svoje biračke mase da izađu na izbore uspio više Vakanović (57,08%) b) u motiviranju protivničke mase za sebe uspio više Vakanović (22,08%) c) više biračke mase izašlo na izbore 78,43% kod Krestića (nasuprot Vakanović (74,81%)). Brojke govore da je Antun Vakanović pobijedio u dvije od tri kategorije, koje su bitne za rezultat izbora, što znači da je zapravo on više toga postigao s obzirom na svoju biračku masu koju je imao na raspolaganju, a to su bili činovnici. Najvažnija činjenica je da je Krestić "raspolagao" s 403 glasa (59,93%) dok je Vakanović imao 254 (40,07%), stoga Krestić se nije

---

⁹² *Obzor*, Zagreb, 23. V 1872.

⁹³ J. RAVLIĆ, *Hrvatski narodni preporod*, Zagreb, 1965., 72.

⁹⁴ *Statistika izborna triuh izbornih kotara, grada Zagreba na dan 29. svibnja 1872., 1872.*, Zagreb.

previše trudio osvojiti tuđe glasove odnosno motivirati maksimalno svoju biračku masu, jer je on raspolagao s nečim što Vakanović nije mogao nadomjestiti nikakvim sredstvima, a to je “veća biračka masa”.

Osim što je bio napravljen popis birača i njihovi rezultati za grad Zagreb, Antun Vakanović je imao izborne rezultate na državnoj razini.⁹⁵ Oni su sadržavali 530 osoba koje su bile uključene u institucije na državnoj razini iako ima i nekih “naziva” koji to nisu sugerirali poput “nepoznati” pa je za pretpostaviti da je to popis onih za koje je Antun Vakanović smatrao da će glasati, tj. da bi na izborima trebali glasati za Narodno-ustavnu stranku. Postoji 27 kategorija, a rezultati su sljedeći: za Narodno-ustavnu stranku je glasovalo 54,15%, za Narodno-liberalnu stranku 17,54%, a 28,3% nije glasovalo. Ti rezultati su vrlo slični onima iz prvog izbornog kotara grada Zagreba (57,08%, 17,71%, 25,19%).

TABLICA 1:
Izborni rezultati državnih i gradskih činovnika za Hrvatsku 1872.

NAZIV	NUS ⁹⁶	NS ⁹⁷	NG ⁹⁸	NAZIV	NUS	NS	NG
Banski stol	20	4	8	Sudbeni stol	16	11	16
Blagajna državna	6	0	4	Učitelji	0	6	7
Blagajna zemaljska	6	0	1	Zemaljska vlada	35	3	20
Brzojavni ured	5	0	23	Županija	10	3	11
Financija	61	12	16	Umirovljeni činovnici	10	25	4
Graditeljstvo	2	6	4	Željeznički činovnici	5	2	1
Gruntovnica	2	0	4	Carinski ured	6	0	0
Katastar	12	0	3	Tvornica duhana	4	0	0
Magistrat	29	3	3	Porezni ured	3	0	2
Pošta	19	1	3	Puncovni ured	1	0	0
Računovodstvo	17	3	6	Rudarstvo	1	0	0
Profesori	7	14	9	Nepoznati	1	0	1
Raspoloživi činovnici	3	0	1	Stol sedmorice	5	0	3
Baždarski ured	0	0	1	UKUPNO	287	93	150

Izvor: HDA, Obitelj Vakanović-Simić, kut: III, Izborni rezultati

“*Politik* 30. svibnja je pisao o Vakanovićevu kraju”.⁹⁹ “Narod je pobjedio” glasi članak od 31. svibnja u kojem se *Obzor* osvrće na izborne rezultate i spominje

⁹⁵ HDA, Obitelj Vakanović-Simić, kut: III, Izborni rezultati.

⁹⁶ Narodno-ustavna stranka

⁹⁷ Narodno-liberalna stranka

⁹⁸ Nisu glasali

⁹⁹ HOLJEVAC, *n. dj.*, 506.

Lónyaya s njegovim prijateljima da će napraviti sabor i vladu koja će biti njemu pokorna. Pobjedu na izborima vidi kao pobjedu svih seljaka, građana i činovnika, ponosno ističući da više ne postoji heterogena nego homogena masa. Sljedećeg dana objavljuju u potpunosti izborne rezultate gdje se vidi da je “prošlo” 75 kandidata. Iz njega je vidljivo da je čak deset vladinih kandidata izabrano “uz protest” od ukupno dvadeset. Od 8 samostalnih kandidata Narodna stranka smatra da se “mogu računati” da pripadaju narodnjacima, a to su Kraljević, Živković i Prica. Od 75 kandidata njih 13 je izabrano “jednoglasno” što znači da nisu imali protivničkog kandidata. U svim slučajevima su pobijedili kandidati Narodno-liberalne stranke što znači da se nisu pojavili izabranici Narodno-ustavne stranke. Iz toga je vidljivo da je Narodno-liberalna stranka dobila 47, a druga 20 kandidata. Od 8 umjerenih, 3 su bili izabrani zahvaljujući potpori Narodno-liberalne stranke. Prilikom zasjedanja sabora, nakon postizbornih dogovora i pregovora, je bilo 47/28 ne brojeći viriliste kojih je bilo 47.¹⁰⁰ Dalje u istim novinama stoji pod člankom “Činovnici na biralištu” stoji da su Vakanovića srušili upravo činovnici.

ZAKLJUČAK

Kronološki promatrajući izbornu kampanju ona je počela odlaskom Kolomana Bedekovića i dolaskom Antuna Vakanovića 17. veljače 1872. godine. Njegova poveznica s nadređenima je bio Mirko Bogović koji se s njim vrlo intenzivno dopisivao. U tom dopisivanju još tijekom veljače se saznaje da je stanoviti Halper bio posrednik za 300.000 forinti koji su vjerojatno potrošeni u izborne svrhe Narodno-ustavne stranke. Tako je ožujak obilježen okružnicom u kojoj Vakanović poziva sve činovnike da budu lojalni svom poslodavcu od kojeg žive i time neizravno od njih traži pokornost i poslušnost. To je naišlo na otpor zbog čega smjenjuje svoje nepodobnike, na primjer župana i ti slučajevi dolaze u javnost preko *Obzora*. Već u ožujku su unionisti bili svjesni težine stanja u kojem su se nalazili pa uz ogromna novčana sredstva su nailazili na veliki otpor birača koji su se već zasitili mačehinskog odnosa prema onovremenoj Hrvatskoj. Smišljaju drugi plan i poziv velikog broja virilista. Bez obzira na rezervni plan nisu ništa htjeli prepustiti slučaju pa se detaljno iz izvještaja pojedinih župana vidi koliko je novca i na koji način vođena kampanja na terenu (kupovina glasova, izmjena biračkih lista kao i izbornih kotareva, premještanje nepodobnih činovnika, potkupljivanje sudaca, korištenje vojske i ostalih resursa koji su bili na raspolaganju režimskom aparatu). Koordinator tih aktivnosti je bio sam Vakanović koji je bio svojevrсни sabirni centar tih informacija te je u skladu s tim i postupao. Kako bi se sam uvjerio u stanje gotovo mjesec dana je bio na proputovanju kroz Slavoniju. U međuvremenu je morao rješavati unutar-stranačke razmirice koje su bile posljedica osobnih animoziteta između tadašnjih frakcija “starounionista” i njihovih protivnika.

---

¹⁰⁰ Virilisti braneći svoja dosadašnja prava i privilegije su bili protiv bilo kakve modernizacije i time zapravo stajali uz bok unionista.

Analizom izbornih rezultata grada Zagreba i glasovanja najviših režimskih dužnosnika (tablica 1.) može se zaključiti da je Vakanović izvukao iz izbornih rezultata optimalnu razinu, s obzirom na postojeće stanje i animozitet naroda koji je rastao još od bana Levina Raucha. Začuduje činjenica koliko je unionistima bilo važno javno mnijenje o njima zbog čega se pokreću njihove novine *Narod*. U istu svrhu su potrošili silne novce i napravili sve što se moglo napraviti, bez obzira je li bilo zakonito ili nije, je li bilo moralno ili nije, kako bi postigli što bolji rejting u javnosti prije samih izbora. Kako se radilo o izborima koji su se odigrali prije 140 godina dobije se dojam da u tom razdoblju nije bilo toliko važno što narod, tj. njihovi predstavnici - glasači misle o režimu. S druge strane žalosti, što narodnjaci nisu bili puno bolji u predizbornim aktivnostima te je njihova razina rada bila slična.

Ovi zaključci mogu poslužiti kao ideja za nova istraživanja jer se nazire ideja da je prije 140 godina bilo važno javno mišljenje te je ono očigledno imalo veći utjecaj nego su to dosadašnja istraživanja tog razdoblja isticala. S druge strane, biti režimski pripadnik i imati njegove resurse nije značilo toliko mnogo kao što se dosada mislilo. Formiranje pozitivnog javnog mijenja prema banu je bilo instrumentalizirano i organizirano tek za vrijeme bana Héderváryja o čemu je više pisao dr.sc. Dinko Župan, a to je bilo s vremenskim odmakom od barem 10 godina.¹⁰¹

---

¹⁰¹ ŽUPAN, Dinko, "Živio svijetli ban!" Kako je u školskim spomenicama i izvještajima zabilježen posjet bana Dragutina Khuena – Hedervaryja nekim mjestima Virovitičke županije 1889. i 1893., *Scrinia Slavonica*, 10, 2010., 212-225.

LITERATURA

BIBLIOGRAFIJA

1. CILIGA, Vera, "Prilog ocjeni Rujanskog manifesta Narodne stranke od 20.IX 1871.", *Historijski zbornik*, 14, 1961.
2. CILIGA, Vera, *Slom politike narodne stranke u reviziji nagodbe 1873.*, Beograd, 1967.
3. HOLJEVAC, Željko, *Hrvatsko - mađarski odnosi : 1860.-1873.*: doktorska disertacija, Zagreb, 2006.
4. MAKANEC, Milan, *Moja ispovjed narodu*, Kraljevica, 1876.
5. POLIĆ, Martin, *1860-1880.: parlamentarna povijest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života*, Zagreb, 1899.
6. RAVLIĆ, Jakša, *Hrvatski narodni preporod*, Zagreb, 1965.
7. ŠIDAK, Jaroslav, GROSS, Mirjana, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb, 1968.
8. ŽUPAN, Dinko, "'Živio svijetli ban!' (Kako je u školskim spomenicama i izvještajima zabilježen posjet bana Dragutina Khuena – Hedervaryja nekim mjestima Virovitičke županije 1889. i 1893.)", *Scrinia Slavonica*, 10, 2010.

IZVORI

1. Hrvatski državni arhiv, fond Vakanović-Simić, kutije I.-III.
2. Državni arhiv u Slavonskom Brodu, fond: Kotarski ured Oriovac (1872.-1881.), kutije I.-L.
3. *Glas iz naroda u oči saborskih izborah 1872*, Zagreb, 1872.
4. *Prijateljski savjet gradjanu i seljaku hrvatsko-slavonskomu u oči izborah godine 1872*, Zagreb, 1872.
5. *Statistika izborna triuh izbornih kotara, grada Zagreba na dan 29. svibnja 1872.*, Zagreb, 1872.

PERIODIKA

1. *Narod*
2. *Obzor*

KREŠIMIR ŠKULJEVIĆ

The methodology of Unionist campaign in year 1872.*Summary*

Theme by watching, observing the work of the state's political scene from the perspective of the National Constitutional Party, the popular pro-Hungarians. Chronologically processed between period of March and May 1872. year. This period began choosing pro-regime oriented acting Ban, Antun Vakanović coming instead Koloman Bedekovića in February 1872. year. So Antun Vakanović as governor of Honor Ban moving campaign soon after he took over what was then the most important duty in Croatia.

Already in March, the Unionists were aware of the gravity of the situation in which they are located, so the vast amounts of money encountered considerable opposition voters who have already saturated Government bad behavior relation to Croatia. Devise another plan and call a large number virilista. Regardless of the backup plan is nothing left to chance and wanted a detailed report from some prefects see how much money and how the campaign is conducted in the field (vote buying, voter list of changes and electoral districts, transfer of unsuitable officials, bribing judges, the use of military resources and others that were available regime's apparatus). The coordinator of these activities was Vakanović that was sort of this information collection center and is in line with that and acted.

Surprising how many Unionists was important to public opinion about them which is why people run their newspapers. For the same purpose they spend tremendous amount of money and did everything they could make an, whether lawful or not, whether it was moral or not, as they achieved a higher rating to the public before the election.

Keywords:

National Constitutional Party, year 1872., Unionists, election

Friedjungov proces – epilog nekad moćne Austro-Ugarske Monarhije*

U radu autorica prikazuje tijek Friedjungovog procesa održanog krajem 1909. u Beču. Proces je nazvan po uglednom bečkom povjesničaru Heinrichu Friedjingu kojeg su uz list Reichspost Hrvatsko-srpska koalicija i Frano Supilo tužili i dobiti nakon trinaest dana parnicu. Kroz rad se ukazuje na jasne pokazatelje sve skorije propasti tadašnje Austro-Ugarske Monarhije odnosno slabost njene diplomacije i smanjenje njena ugleda u svijetu kroz pojedine elemente Friedjungova procesa. Trinaestodnevni proces krajem 1909. praćen je kroz novinske članke lista Obzor kroz čije se članke sve više ističe otpor spram Monarhije. Sam proces predstavlja otpor južnoslavenskih naroda unutar Monarhije, ali i upućuje na nesposobnost bečkog sudstva i neuspjeh diplomacije da opravda aneksiju Bosne i Hercegovine. Rad donosi i komentare stranih listova koji su objavljivani u Obzoru te se ističe da je zahvaljujući izvještavanju mnogih novinara izvan granica Monarhije Europa bila upoznata s južnoslavenskim pitanjem i problemom.

Ključne riječi:

Austro-Ugarska Monarhija, Friedjungov proces, južnoslavensko pitanje, Obzor, austrougarska diplomacija, Hrvatsko-srpska koalicija

1. Uvod

Friedjungov proces održan pred sudom u Beču krajem 1909., a o kojemu će u ovom radu biti riječi, predstavlja jasnog pokazatelja propadanja i odumiranja nekad moćne monarhije na čelu s Habsburškom dinastijom. Ovim radom nastojat će istaknuti pokazatelje sve skorije propasti tadašnje Austro-Ugarske Monarhije odnosno slabost njene diplomacije i smanjenje njena ugleda u svijetu kroz pojedine elemente

---

* Ovaj je članak tekst seminarskoga rada, kojega je Mirka Stanivuk, studentski smjer Povijest/Kroatologija, napisala na kolegiju *Istraživačka skupina - istraživanje i pisanje povijesti 20. stoljeća*, u prosincu 2012. Mentor: mag. hist. Stipica Grgić.

Friedjungova procesa, ali i kroz novinske članke u kojima se sve više ističe otpor spram Monarhije.

Kada govorimo o Friedjungovom procesu onda govorimo o sudskom procesu u kojem se sudilo odgovornom uredniku lista *Reichspost* dr. Friedrichu Funderu i bečkom uglednom povjesničaru Heinrichu Friedjingu po kojemu je i cijeli proces dobio naziv. Proces je trajao od 9. prosinca do 22. prosinca 1909., a optužene je tužila Hrvatsko-srpska koalicija zbog klevete prema članovima te stranke iznesene u nekoliko članaka.

Slabost unutrašnjopolitičkog položaja Monarhije osjećali su i tadašnji suvremenici, a nastojat će u to argumentirati uz pomoć hrvatskih novina *Obzor* koje su izlazile u Zagrebu, a izvještavaju i komentiraju ovaj proces. Razlog uzimanja Friedjungovog procesa jest to što predstavlja otpor južnoslavenskih naroda, jer predstavlja jedan od početaka kraja nekad moćne Habsburške (Austro-Ugarske) Monarhije. Dnevnik *Obzor* uzela sam iz razloga što je bio jedan od najraširenijih na području tadašnje Hrvatske. List *Obzor* 1909. izvještava o Friedjungovom procesu, donosi dokumente, optužnice, komentare, izjave svjedoka i slično. Ovaj dnevni list iz dana u dan prati suđenje i iznošenjem komentara i stavova koji su dostupni čitateljima, potkrepljuje nam tezu o svjesnosti suvremenika o važnosti procesa, ali i slabosti Monarhije.

Obzor je 1. listopada 1905. postao neovisan politički dnevnik i predstavljao se kao nestranački list, no zastupao je jugoslavensku nacionalnu ideju. Glavni urednik dnevnika bio je Milivoj Dežman u razdoblju od 1905. do 1940. za vrijeme kojeg se *Obzor* nastavlja razvijati u smjeru informativnog novinstva.¹

Izvrstan prikaz uzroka procesa, tijeka suđenja, posljedica i po hrvatsko-srpsku koaliciju i po Monarhiju jest djelo Hodimira Sirotkovića *Pravni i politički aspekti procesa "Reichspost" – Friedjung*. Djelo na početku pregledno obrazlaže razloge zbog kojih je do suđenja i došlo. Osim toga, među izvorima također koristi list *Obzor*. O diplomaciji i politici Habsburške Monarhije govori uopćeno djelo A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija: 1809 – 1918*.

2. Austro-Ugarska Monarhija između Hrvatsko-srpske koalicije i loše diplomacije

Što se tiče događanja vezanih za Friedjungov proces, treba na početku istaknuti stvaranje Hrvatsko-srpske koalicije u prosincu 1905. na čelu s Franom Supilom. Koalicija je predstavljala okupljanje nekoliko nacionalnih stranaka.² Cilj je bila međusobna suradnja hrvatskih i srpskih stranaka jer je njihova netrpeljivost išla samo u korist Austriji i Ugarskoj. Koalicija se zalagala za ujedinjenje južno-

¹ NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo...*, Zagreb 2005., 69.-70.

² Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska samostalna stranka, Srpska narodna radikalna stranka i Socijaldemokratska stranka, s tim da su posljednje dvije izašle iz koalicije.

slavenskih naroda bilo u sklopu Monarhije, bilo u sklopu nove samostalne države. S druge strane, u Kraljevini Srbiji 1903. dolazi do smjene dinastija, tj. austrofilске Obrenoviće zamjenjuje rusofilska dinastija Karađorđevića koja želi Kraljevinu Srbiju postaviti na čelo ujedinjenja južnoslavenskih naroda.³ Takav razvoj situacije ne bi odgovarao Monarhiji jer bi time ona ostala bez značajnog teritorija.

Godine 1906. ministar vanjskih poslova postaje grof Alois Aehrenthal i na tom se položaju zadržao šest godina. Aehrenthal je u pogledu austro-ruskih odnosa bio je ambiciozniji i samouvjereniji od Metternicha⁴ te je na početku vrlo dobro surađivao s ruskim ministrom vanjskih poslova Aleksandrom Izvoljskim. Aehrenthal je smatrao da će moći obnoviti Trocarski savez ili Svetu alijansu. Nadao se da će pomoću ruskog prijateljstva ostvariti ambicije u pogledu Balkana. Njegova mogli bismo reći pretjerana ambicioznost i nepoznavanje biti unutrašnjih problema mnogonacionalne Monarhije, dovela su ga do ruba rata. Naime, 1878. na Berlinskom kongresu je Austro-Ugarska dobila pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine koja bi i dalje ostala pod formalnom osmanskom vlašću zadržavši i osmanska obilježja poput novca, strukture uprave i sl. Razvojem situacije u Osmanskom Carstvu gdje moć sultana sve više slabi, Habsburgovci odlučuju iskoristiti situaciju nakon Mladotuske revolucije i 6. listopada 1908. anektiraju Bosnu i Hercegovinu. Za to se vrijeme Kraljevina Srbija nadala, baš kao i Hrvatska, da će dobiti pravo na Bosnu i Hercegovinu, pa je aneksija Europu dovela na rub rata. Što se tiče stava Rusije, Izvoljski je odlučio podržati aneksiju jer su Rusi nakon rusko-japanskog rata 1905. bili svjesni da nisu spremni za rat, a i Aehrenthal je odlučio podržati prodor ruske flote kroz Bospor i Dardanele u zamjenu za podršku glede aneksije.⁵ No, Engleska i Francuska nisu podržale ruske pretenzije i zahtjeve, pa se Aehrenthal našao sam u nezavidnoj situaciji.

Umjesto da je riješio južnoslavensko pitanje, on ga je samo otvorio, potaknuo i pogoršao unutrašnje stanje Monarhije. Srbija se našla oštećenom jer je i sama planirala prisvajanje Bosne i Hercegovine pa joj je ovim činom Monarhija “pomutila” planove, a i Hrvati su se nadali da će oni dobiti pravo na uređenje Bosne i Hercegovine. Aehrenthal se možda i nadao ratu sa Srbijom, no pitanje je što bi time dobio – samo još više Slavena u državi.⁶ U aneksionu krizu umješala se i Njemačka koja je tražila od Izvoljskog da se povuče, pa se tako i Srbija primirila. Ruska vlada je 25. ožujka 1909. priznala aneksiju i time je kriza završena.

Međutim, Aehrenthal je nastavio opravdati čin aneksije kao neophodan potez s jedne strane zbog Mladoturske revolucije, s druge strane zbog sve većeg utjecaja Srbije na južnoslavenske narode unutar Monarhije, mogli bi reći sve veće velikosrpske opasnosti koja je i bila realna koliko i revolucija. Prije svega, raspušta se

---

³ “I tako se 1907. prvi put čula pogubna misao da je Srbija “Pijemont Južnih Slavena”. TAYLOR, A. J. P., *Habsburška monarhija: 1809 – 1918*, Zagreb, 1990., 261.

⁴ TAYLOR, *Habsburška monarhija...*, Zagreb 1990., 266.

⁵ TAYLOR, *Habsburška monarhija...*, Zagreb 1990., 268.

⁶ TAYLOR, *Habsburška monarhija...*, Zagreb 1990., 269.

Hrvatski sabor u kojem je većinu imala Hrvatsko-srpska koalicija, a za bana 1908. postavljen je Pavao Rauch. Jedan od njegovih zadataka u opravdavanju aneksije bilo je tzv. otkrivanje srpskih i hrvatskih veleizdajnika i uništenje Koalicije odnosno prekidanje srpskog utjecaja na hrvatsku politiku.⁷ Tako je nakon aneksije došlo do niza veleizdajničkih procesa protiv Srba i Hrvata optuženih za suradnju s Kraljevinom Srbijom. Prema mišljenju vladajućih u Monarhiji suradnja je bila usmjerena protiv države, a cilj procesa bilo je dokazivanje neophodnosti aneksije Bosne i Hercegovine. Friedjungovom procesu prethodio je tzv. Veleizdajnički proces koji se vodio tijekom 1909. protiv pedeset i tri Srbina, a ...*gornju pedesetorojicu tuži kr. drž. odvjetništvo, da su provodjali u području kraljevina Hrvatske i Slavonije organizacije sa svrhom, da pod vidom "oslobodjenja" i državnog, te političkog, socijalnog, narodnog i kulturnog ujedinjenja Jugoslavena, podignućem sveobće revolucije u ovim zemljama i uz vojenu snagu kraljevine Srbije i kneževine Crne Gore, ove kraljevine i zemlje otrgnu od austro-ugarske monarhije i prisajedine kraljevini Srbiji, i tako stvore jednu srpsku državu pod žezlom kralja kraljevine Srbije Petra I. Karagjorgjevića. Kao glavni krivci u toj organizaciji su Adam Pribičević, i Valerijan Pribičević, Joco Orešćanin, Pero Bekić i Simo A. Živković. Ovi stoje u neposrednoj vezi sa beogradskim "Slovenskim Jugom"*.⁸

Namjera Monarhije bila je borba protiv Hrvatsko-srpske koalicije, a to je i moguće vidjeti iz toga što su optuženi bili Adam i Valerijan Pribičević, braća Svetozara Pribičevića koji se nalazio na čelu Srpske samostalne stranke i bio odmah uz Franu Supila unutar Koalicije. S obzirom da je uživao imunitet kao zastupnik u ugarskom parlamentu, nije mu se moglo suditi. Veleizdajnički proces vodio se u Zagrebu od ožujka 1909. premda su uhićenja počela već prethodne godine. Državni tužitelj bio je Milan Accurti, a obranu je vodio Hinko Hinković. Optužnica za veleizdaju temeljila se uvelike na brošuri Đorđa Nastića *Finale*, objavljenoj u kolovozu 1908. u Budimpešti kao prijepis revolucionarnog statuta Milana Pribičevića.⁹ Unatoč dugotrajnom procesu i osudi na robiju većine tuženih, 1910. svi su osuđeni pomilovani čime se vjerodostojnost presude jednog suda Monarhije dovela u pitanje.¹⁰ Osim toga, taj veleizdajnički proces nije uspio ostvariti cilj Beča i Pešte – posvađati međusobno hrvatske i srpske članove Koalicije.

Friedjung je svoj članak u bečkom listu *Neue Freie Presse* objavio u ožujku 1909., a članci u *Reichspostu* objavljeni su tijekom listopada i studenoga 1908. godine. U člancima se optužuju pojedini hrvatski političari iz koalicije da su pomagali ugarskom ministru trgovine Ferencu Kossuthu u održavanju veleizdajničke veze s političarima Kraljevine Srbije, a u to se upliću i Frano Supilo, Svetozar Pribičević i

⁷ ŠIDAK, Jaroslav, GROSS, Mirjana, KARAMAN, Igor, ŠEPIĆ, Dragovan, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860. – 1914.*, Zagreb 1968., 239.

⁸ *Obzor*, 3. ožujka 1909., god. L, br. 62., 2.

⁹ ŠIDAK, GROSS, KARAMAN, ŠEPIĆ, *Povijest...*, Zagreb 1968., 246. Josip Horvat u svom djelu *Politička povijest Hrvatske* navodi kako u historijskom gledanju Nastićeva brošura zaista je početak "finala" Austro-Ugarske Monarhije. Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, 1. dio, Zagreb 1989., 294.

¹⁰ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribičević: ideolog, stranački vođa, emigrant*, Zagreb 1995., 25.

Edmund Lukinić. Njih se u člancima optužuje da su nudili svoju službu Kraljevini Srbiji u zamjenu za novac.¹¹ Upravo zato spomenuta trojica u Beču i tuže urednika *Reichsposta* Fundera, a u svibnju 1909. posebno Koalicija, posebno Supilo pokreću tužbu i protiv pisca članka Friedjunga zbog klevete. Tako su sve tri tužbe spojene u jednu i predstavljaju Friedjungov proces. Sudeње koje je trajalo svega trinaest dana završilo je uspjehom Hrvatsko-srpske koalicije.

3. Friedjungov proces – greška od početka

Nedugo nakon objavljivanja Friedjungova članka u *Neue Freie Presse*, u dnevniku *Obzor* jasno se ističe koja je svrha članka: *Dr. Friedjung umjesto da po svojoj dužnosti iznese imena i dokaze, počeo je kao zadnji šmok sumnjičiti južne Slavene s prozirnom namjerom, da ih pred dvorom ocrni.*¹² No, pitanje je koliko je to bilo zbog ocrnjivanja pred dvorom, a koliko je sam dvor to želio. Friedjung izdaje članak *Österreich-Ungarn und Serbien* 25. ožujka, svega nešto malo prije nego što će Rusija priznati aneksiju i na to primorati Srbiju kako ne bi došlo do rata. Bilo je prekasno za povlačenje. U članku se povjesničar koristi zapisnicama sa sjednice beogradske kulturne organizacije Slovenski Jug kao dokazom preko koje je navodno Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Srbije komunicirao i planiralo rušenje Monarhije s članovima Hrvatsko-srpske koalicije. Koristi 231 krivotvoreni dokument koji datiraju iz razdoblja od 29. listopada 1907. do 2. studenoga 1909., a njihovo porijeklo ni do danas nije razjašnjeno. No, već tada javljaju se pretpostavke da su zapisnici krivotvoreni ili da ne postoje jer Friedjung ni jedanput nije objavio dokumente na kojima je zasnivao svoju tvrdnju da je Hrvatsko-srpska koalicija bila dio velikosrpske promidžbe. Tijekom parnice i sam Friedjung priznao je da *kad se je činilo, da bezuvjetno predstoji rat sa Srbijom, držao sam svojom dužnošću, da upotrebim materijal – dokumente, koji su predloženi porotnicima – i napisao sam članak u Neue Freie Presse (...) postojala je takva mogućnost da će doći do rata sa Srbijom (...) Time se trebalo Evropi dokazati, da je Austro-Ugarska bila prisiljena zbog nelojalne veze Srbije sa sumnjivim elementima monarkije, zgrabiti za oružje.*¹³ Iz ovoga se jasno vidio da je članak jedino za svrhu imao opravdati austrougarsku objavu rata Srbiji i aneksiju Bosne i Hercegovine.

Franjo Supilo, Edmund Lukinić i Svetozar Pribičević podižu tužbu protiv Friedjunga, a nakon studenoga kada slični članci izlaze u *Reichspostu*, zajedno tuže Fundera i Friedjunga. Međutim, suđenje je počelo tek 9. prosinca 1909. čak osam mjeseci nakon što je tužba podignuta, a u *Obzoru* je ovakvo odugovlačenje komentirano kao namjerno. U studenome kad se očekivala još jedna odgoda početka suđenja, ističe se da je *to jedna golema blamaža i za dra. Friedjunga i za njegove protektore*

---

¹¹ *Obzor*, 8. prosinca 1909, god. L, br. 338, 2.

¹² *Obzor*, 4. travnja 1909., god. L, br. 94, 2.

¹³ Ovo Friedjungovo obrazloženje objavljivanja članka donosi Carlo M. Danzer u članku *Debacle* u listu *Danzer's Armee-Zeitung*; njegov članak donosi *Obzor* nakon završetka procesa. *Obzor*, 28. prosinca 1909., god. L, br. 357., 3.

te da ... *se mora misliti, da je gospodi proces neugodan i da ga se hoće na neki način riješiti*.¹⁴ Pod “gospodom” možemo pretpostaviti da se mislilo na Aehrenthala i ljude oko njega te na bečko sudstvo. Ideja da upravo oni stoje iza Friedjunga i da su dokazi, tj. zapisnici sa sjednica Slovenskog Juga došli iz samoga vrha, prisutna je od početka suđenja. *Obzor* naime preuzima od lista *Das Forum* informaciju da *tek sada je taj materijal predan dru. Friedjungu po jednom gospodinu iz ministarstva izvanjskih posala, koji je nedavno imenovan grofom (Aehrenthal) i onda je dr. Friedjung predao poznati svoj članak...*¹⁵ Iz ovoga saznajemo da se pretpostavljalo da su zapisnici došli od ministra Aehrenthala, ali konkretni dokazi i veza između povjesničara i ministra nisu otkriveni. Navodi se da je i zapisnike Slovenskog Juga prosljedio agent Müller koji je u Srbiji bio uhićen, no tvrdio je da je radio u korist Srbije *jer je mnoge dokumente fabricirao i slao u Beč i tako zavaravao bečko vanjsko ministarstvo*.¹⁶

Na početku suđenja, ne ispitujući vjerodostojnost Friedjungovih dokaza, sud je dopustio da on počne s izlaganjem svojih dokaza i da se na taj način obrani. Friedjunga u *Obzoru* nazivaju velikim učenjakom, povjesničarem svjetskog glasa (bio je učenik Leopolda von Rankea), ali i *grossoesterreicher* (velikoaustrijancem) i ocjenjuju njegov članak kao posljedicu njegova “žarkoga patriotizma” te da je objavu članka *smatrao svojom državljanskom dužnošću*.¹⁷ Tijekom suđenja jedino što Friedjung prilaže kao zapisnike Slovenskog Juga što i ističe kao svoj glavni dokaz jesu fotografije tih zapisnika, ali ne i originali, dok su svi ostali dokazi bili prijepisi na njemački. Točno su ti zapisnici i porazili Friedjunga. Miroslav Spaljoković, jedan od klevetanih sa strane Kraljevine Srbije u Friedjungovom članku, isticao je već na početku suđenja da fotografije navodnih zapisnika obiluju germanizmima i gramatičkim pogreškama, što ocjenjuje kao netipično za Srbina koji je to navodno pisao.¹⁸ Osim toga, upitan je bio i kredibilitet Friedjunga da može procijeniti autentičnost dokumenata, kad nije znao ni ćirilicu ni srpski jezik. Privremeni uspjeh Beč je dobio odstupanjem Frane Supila iz Koalicije kako je ne bi kompromitirao, s obzirom da su ga tijekom suđenja nastojali diskreditirati.

Vrhunac suđenja i sramote za Friedjunga, ali i onih koji su ga i upleli u cijelu tu priču, jest svjedočenje Bože Markovića, profesora kaznenog postupka na Univerzitetu u Beogradu i predsjednika udruge Slovenski Jug. Upravo Marković, čiji su se potpisi nalazili na zapisnicima kao predsjednika Slovenskog Juga, izjavljuje da se ti sastanci nisu ni održali te ističe da za vrijeme jednog od njih čak nije ni bio u Beogradu, nego u Berlinu. Naime, sjednica čiji je zapisnik fotografiran, navodno se održala 3. studenoga 1908., a Marković ističe da se *toga dana nalazio u Berlinu na skupštini međunarodnoga društva kriminalista*.¹⁹

¹⁴ *Obzor*, 16. studenoga 1909., god. L, br. 316, 2.

¹⁵ *Obzor*, 16. studenoga 1909., god. L, br. 316, 2.

¹⁶ *Obzor*, 16. prosinca 1909., god. L, br. 346, 2.

¹⁷ *Obzor*, 10. prosinca 1909., god. L, br. 340, 2.; 11. prosinca 1909., god. L, br. 341, 1.

¹⁸ Miroslav Spaljoković u to vrijeme djeluje kao šef Konzularnog odjeljenja u Ministarstvu vanjskih poslova Kraljevine Srbije; *Obzor*, 11. prosinca 1909., god. L, br. 341, 2.

¹⁹ *Obzor*, 15. prosinca 1909., god. L, br. 345, 1.

Ubrzo je dokazano Markovićevo svjedočenje te je odbacivanjem jednog dokumenta i ostatak ocijenjen kao krivotvoren, a tomu je u prilog išla i činjenica da su svi dokumenti napisani od strane jedne osobe. Krenulo se u postupak izmirenja. Friedjung, naime, odmah nakon početka suđenja ostaje bez podrške Aehrenthala i vlade. Bio je prepušten samome sebi, bez originalnih dokumenata te ističe kako je dokumente prihvatio kao nedvojbene jer ih je primio od Ministarstva vanjskih poslova.²⁰ Predsjednik suda u Beču dr. Wach daje Supilu, Lukiniću i Pribičeviću prijedlog da s Friedjungom i Funderom sklope nagodbu, ali je oni odbijaju osim ako tuženi ne priznaju da je sve krivotvoreno. Predsjedatelj je ponudio nagodbu na Friedjungovu inicijativu, ali Friedjung nije želio priznati da su svi dokumenti krivotvoreni jer bi to itekako naštetilo njegovu ugledu.²¹ Ipak, na kraju je došlo do izmirenja stranaka, ali situacija u koju su se Friedjung i osobito Austro-Ugarska Monarhija doveli, postaje nezavidna te znatno ruši ugled i nepovratno slabi diplomaciju nekad moćne Monarhije.

4. Komentari i reakcije

Od početka afere prouzročene objavljivanjem Friedjungovih članaka *Obzor* je pomno pratio i izvještavao o događajima koji se tiču afere, ali i iznosio svoje komentare iz kojih se mogao vidjeti njihov stav. Osim članka u kojem izvještava, u *Obzoru* se mogao pročitati članak koji komentira objavljenu vijest. Upravo kroz te komentare uočljivo je da su obzoraši smatrali kako je cijeli proces montiran od strane dvora s ciljem uništenja Hrvatsko-srpske koalicije. Na početku procesa, 8. prosinca 1909. *Obzor* ističe da *Friedjungova afera samo je jedna karika u nizu sredstava, kojima se je htio postići uvijek jedan te isti cilj: razpršenje i uništenje koalicije.*²²

Pretpostavka da sam proces šteti više Monarhiji nego Koaliciji pristutna je još začetka procesa. *Obzor* se dosta kritički odnosi prema Friedjungu, kojemu se osobito zamjera to što je kao ugledni povjesničar onoga doba, *učenjaka svjetskoga glasa*, ostao na niskoj razini. Autor članka od 10. prosinca 1909. svjestan je da je u Friedjungovom članku iz ožujka iste godine kritizirana riječka rezolucija, jer ju Friedjung kritizira i na suđenju gdje iznosi dvadeset i šest dokaza u svoju korist, a protiv pojedinih članova Koalicije. No, u spomenutom članku ističe se da Friedjung nema autentične dokaze te da je *izbrisao granicu između zakonite ustavne borbe za jednim ciljem, i borbe sa revolucionarnim sredstvima.*²³ S obzirom da je Friedjung bio i veliki domoljub i zagovornik širenja germanstva i njemačke hegemonije, može se zaključiti kako autor članka i u tim činjenicama vidi razloge zašto je ovaj ugledni povjesničar pristao objaviti članke i čak izaći na sud s dokazima koji su bili fotografirani i nevjerođostojni.

---

²⁰ ŠIDAK, GROSS, KARAMAN, ŠEPIĆ, *Povijest...*, Zagreb 1968., 251.

²¹ *Obzor*, 22. prosinca 1909., god. L, br. 352, 1.

²² *Obzor*, 8. prosinca 1909, god. L, br. 338, 2.

²³ *Obzor*, 10. prosinca 1909., god. L, br. 340, 2.

Nadalje, Friedjung je na suđenju isticao da je vidio autentične zapise Slovenskog Juga premda ih ne prilaže, ali u *Obzoru* iznose činjenicu da on ne zna ni srpski jezik ni ćirilicu, a zapisnici su sigurno pisani tako, stoga se dovodi u pitanje što je on to vidio i njegov kredibilitet kao procjenitelja izvornosti i autentičnosti dokaza.

Obzor donosi i drugu stranu priče odnosno ugarski pogled na cijeli proces. Naime, kako je i Kossuth bio indirektno optužen za suradnju s Koalicijom i Kraljevinom Srbijom, Ugarska je smatrala kako je proces uperen i protiv nje s ciljem jačanja njemačkoga utjecaja u Monarhiji. Ugarski list *Alkotmany* ističe *da se u cie- loj parnici nastoji samo osramotiti pred svietom Ugarsku*, ali i oni ističu da samo autentični dokumenti mogu presuditi te da *subjektivno mnijenje Friedjungovo ne može da bude mjerodavno*.²⁴ Nadalje, u *Obzoru* se pisalo kako iza Friedjunga stoje inspiratori protiv Koalicije, a spominjao se i sam Aehrenthal koji je predstavljan kao glavni krivac i onaj koji je Friedjingu i stavio dokumente u ruke.

Naposljetku, 23. prosinca 1909. u *Obzoru* izlazi članak pod naslovom *Pobje- da hrvatsko srpske koalicije* čime je označen kraj sudskog procesa u kojem je Hr- vatsko-srpska koalicija pobijedila. No, Friedjungov proces naštetio je ugledu Monar- hije u međunarodnim krugovima što potvrđuju i sami natpisi i izjave u *Obzoru* od početka suđenja. Tako *se ni bez Friedjungovog procesa ne bi pred inozemstvom ova nezdravost unutrašnje politike monarkije dala zabašuriti. Kako god je monarkija s aneksijom Bosne teritorijalno dobila, tako je već sada na ugledu mnogo izgubila, jer je svietu jasan način, kojim je aneksija provedena*.²⁵ Dakle, od samog početka znalo se da iza Friedjungovih članaka stoji politika i vlast te da su za cilj imali oprav- davanje aneksije. Međutim, proces koji je upleo istaknutog povjesničara i otvorio unutrašnji problem Monarhije u obliku južnoslavenskog pitanja pritom uključujući i tada samostalnu Kraljevinu Srbiju, nije mogao završiti a da ne ostavi posljedice po one koji su i prouzrokovali reakciju Koalicije. U broju od 16. prosinca zaključuje se u spomenutom dnevnom listu da *s velikom je naime žalošću koalicija morala raza- brati, da u Beču nema samo kratkovidnih učenjaka, koji konačno mogu osramotiti samo sebe – već da imade i kratkovidnih diplomata, koji visokim diplomatstvom blamiraju čitavu monarhiju. Jer ili je grof Aehrenthal znao, da su Friedjungovi do- kumenti fasifikati, pak ih je ipak upotriebio, ili je bio poput historičkog autoriteta dra. Friedjunga uvjeren, da je za skupe novce kupio zaista prave dokumente. U pr- vom slučaju žigosan je politički moral mjerodavnih faktora monarhije, a u drugom slučaju izvrnuta je nečuvenom ruglu izvanjska politika naše monarkije*.²⁶ Ne samo da je narušen ugled povjesničara Friedjunga nego su diplomacija i sudstvo (kao treća grana vlasti uz izvršnu i zakonodavnu) osramoćeni trinaestodnevni- m sud- skim procesom u kojem su svi dokazi optužene strane bili lažni. Ruglom, lakrdijom, predstavom i sličnim nazivima imenovan je sudski proces nekad moćne Monarhije, a sud nije uspio ili nije želio na samome početku, daleko od očiju javnosti odbaciti

²⁴ *Obzor*, 12. prosinca 1909., god. L, br. 342, 2.

²⁵ *Obzor*, 7. prosinca 1909., god. L, br. 337, 2.

²⁶ *Obzor*, 16. prosinca 1909., god. L, br. 346, 2.

Friedjungove dokaze. Vjerojatno zbog velike popraćenosti u novinama širom Europe, Beč nije uspio zataškati ovaj slučaj, s druge pak strane vjerojatno su bili sigurni da ne postoje dokazi koji bi direktno povezali Aehrenthala i Friedjunga.

5. Posljedice Friedjungova procesa

Kao što je već nekoliko puta naznačeno, Friedjungov proces direktan je udar na diplomaciju i ugled Austro-Ugarske Monarhije. Čak i da je već tada došlo do rata, Friedjungov članak kao ni oni iz *Reichsposta* ne bi smirili situaciju. Iz lista *Zeit* dnevnik *Obzor* prenosi izjavu njemačkog naprednjaka Josipa Redliča koji zaključuje da parnica govori sasvim dovoljno o lošoj diplomaciji Monarhije, a i slovenački zastupnik Ivan Šušteršič ukazuje na manjkavost diplomacije.²⁷ *Obzor* donosi Masarykov članak iz lista *Čas* od 25. prosinca 1909. u kojem iznosi da *sudovi sviju listova austrijskih i vangraničnih slažu se u tom, da je proces u porotničkoj dvornici bečkoj dokazao pogrešnost politike, koju ne samo Budimpešta, već i Beč vodi prema Južnoslovenima i prema Srbiji; proces je ujedno dokazao veliku nesposobnost austrijske diplomacije.*²⁸ Dalje u članku nastavlja naglašavati pogrešnost austrijske diplomacije i njenu nesposobnost da prati razvitak naroda.

Proces je odjeknuo u javnosti, i to ne samo onoj unutar Monarhije. O procesu su pisali engleski listovi *Times*, *Daily News*, *Daily Telegraph*, *Daily Chronicle*, *Morning Post* te *Morning Leader*. Od američkih listova, o procesu govore *New York World* i *New York Times*.²⁹ Njemačkih ukupno devet novina te francuski, talijanski i ruski novinari izvještavaju o procesu.

Bečki list *Die Zeit* nakon suđenja komentira da *cijela ta parnica jasno je pokazala kako je nepotpuna naša informativna služba... Dokumenti kojima se služila naša diplomacija i koje je skrivala kao kakvo blago pokazale se kao fasifikati najgore vrste... Što se dr. Friedjung dao zavesti, dokazuje tek da su vrlo dobri historičari loši političari.*³⁰ Očigledno da je Friedjunga njegovo domoljublje prema Austriji navelo na ovakav čin, ali vlasti su pokazale svoju nesprenost, neinformiranost i nesposobnost. Aehrenthal je želio dobiti potvrdu aneksije, želio je dobiti potvrdu i priznanje za svoje političke zasluge, ali očigledno nije uspio vješto dokazati velikosrpske pretenzije i utjecaj na hrvatsku politiku. Zahvaljujući velikom broju dopisnika europska pa i svjetska javnost bile su upoznate s problemima Monarhije te su pratile suđenje do samoga kraja.

Friedjungovim procesom koji je trebao predstavljati *akt obrane Monarhije od "velikosrpske revolucije"* kompromitirane su metode bečke diplomacije.³¹ Naštetilo

---

²⁷ *Obzor*, 24. prosinca 1909., god. L, br. 354, 1.

²⁸ *Obzor*, 28. prosinca 1909. god. L, br. 357, 3.

²⁹ SIROTKOVIĆ, Hodimir, *Pravni i politički aspekti procesa "Reichspost" – Friedjung*, Zagreb, 1962., 149.

³⁰ SIROTKOVIĆ, *Pravni i politički...*, Zagreb 1962., 152.

³¹ ŠIDAK, GROSS, KARAMAN, ŠEPIĆ, *Povijest...*, Zagreb 1968., 246.

se ugledu i Monarhije i dinastije, a ne samo da je otežano daljnje rješavanje unutrašnjopolitičkih problema, nego se i produžila kriza dualizma. Sve je više naroda unutar Monarhije težilo ostvarenju svojih nacionalnih prava, no ugarska vlada na čije čelo dolazi kao ban Khuen-Hedérváry sve se jače odupire rušenju dualizma.

Što se tiče značaja procesa za Hrvatsko-srpsku koaliciju, važno je istaknuti da su unutrašnji problemi Monarhije izašli na vidjelo svjetskoj javnosti te osvijetlili južnoslavensko pitanje. Rauchov režim je pao, ali se ni Supilo nije vratio na čelo Koalicije. Njegovo mjesto preuzima Ivan Lorković, ali već od 1910. stvarni novi vođa postaje Svetozar Pribičević.³²

ZAKLJUČAK

Država u agoniji, pred samim umorom odlučila je poduzeti naizgled vješt i pametan potez uplićući istaknutog povjesničara u probleme unutrašnje i vanjske politike, a da pri tom nije bila spremna podržati tog istog povjesničara. Friedjungov proces epilog je nekad moćne Monarhije koja je u svojoj prošlosti odlučivala o sudbini drugih država, a sada se našla u nezavidnoj situaciji koju do svoga kraja nije uspjela riješiti. Južnoslavensko pitanje zajedno s češkim, slovačkim, rumunjskim i dr. predstavljalo je trn u oku monarhijske unutrašnje krize, no nije postojao vješt političar niti vladar koji bi ga riješio. Pokušajem sanacije već učinjene štete ugledu države Aehrenthal je smatrao ostavljanjem Friedjunga da se sam izvuce iz sudskog procesa bez ikakve podrške onih kojima su njegovi članci trebali donijeti korist. Aneksija koja se nastojala prikazati kao neophodnost u očuvanju integriteta Monarhije, postala je teret državi, dok je Friedjungov proces završen porazom politike Beča.

Unatoč dokazanoj Friedjungovoj kleveti Hrvatsko-srpske koalicije i Srba iz Monarhije, smatram da je moguće postaviti i drugo istraživačko pitanje. Koliko je Koalicija bila nevinna u svemu tome, tj. postoji li mogućnost dokazivanja krivnje za suradnju s Kraljevinom Srbijom i njeno novčano pomaganje Koaliciji unatoč odbacivanju dokaza koje Friedjung nudi? Dokazano je da su dva dokumenta bila krivotvorena, no je li to slučaj i s ostalim dokazima koji su odbačeni? Istraživanjem bi se i svakako osvijetlile tadašnje pretenzije Kraljevine Srbije, planovi Hrvatsko-srpske koalicije, a i dobio bi se još bolji uvid u unutrašnje stanje i diplomatske odnose Austro-Ugarske Monarhije.

---

³² MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević...*, 27.

LITERATURA

IZVOR

Obzor, od 4. travnja 1909. do 31. prosinca 1909., god. L, br. 94 – 360

BIBLIOGRAFIJA

1. BEATOVIĆ, Đorđe, MILANOVIĆ, Dragoljub, *Veleizdajnički procesi Srbima u Austro-Ugarskoj*, Književne novine, Beograd 1989.
2. HORVAT, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, 1. dio, August Cesarec, Zagreb 1989.
3. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribičević: ideolog, stranački vođa, emigrant*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1995.
4. NOVAK, Božidar, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2005.
5. SIROTKOVIĆ, Hodimir, *Pravni i politički aspekti procesa "Reichspost" – Friedjung*, Starine knj. 52., str. 49 – 185, Zagreb 1962.
6. ŠIDAK, Jaroslav, GROSS, Mirjana, KARAMAN, Igor, ŠEPIĆ, Dragovan, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860. – 1914.*, Školska knjiga, Zagreb 1968.
7. TAYLOR, A. J. P., *Habsburška monarhija: 1809 – 1918*, Znanje, Zagreb 1990.

MIRKA STANIVUK

Friedjung Prozess - Epilog einst mächtigen Österreichisch-ungarischen Monarchie

Zusammenfassung

Das Ziel der wissenschaftlichen Arbeit Friedjungs Prozess – Epilog des damals mächtigen Österreich-Ungarn ist auf die Indikatoren des nahestehenden Untergangs von Österreich-Ungarn aufmerksam zu machen bzw. auf die Schwäche der Diplomatie und auf die Senkung des Ansehens der Monarchie durch einzelne Elemente des Prozesses von Friedenjung hinzuweisen. Die Zeitschrift Obzor, in wessen Artikel man den Widerstand gegen die Monarchie lesen konnte, hat den dreizehntägigen Prozess Ende 1909 verfolgt. Der Prozess an sich stellt einen Widerstand der südslawischen Völker innerhalb der Monarchie dar, weist außerdem auch auf die Insuffizienz des Wiener Gerichtes, aber auch auf das Scheitern der Diplomatie, die Annektion Bosniens zu rechtfertigen. Die Arbeit schildert unter anderem Kommentare ausländischer Presse, die dann in Obzor veröffentlicht wurden und hebt hervor, dass dank Berichten vieler Journalisten außerhalb der Grenzen der Monarchie der Rest Europas mit der südslawischen Frage und dem südslawischen Problem bekannt gemacht wurde.

Schlüsselwörter:

Österreich-Ungarn Monarchie, Friedenjungs Prozess, die südslawisch Frage, *Obzor*, Diplomatie von Österreich-Ungarn

SARA ŠKROBO

Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet

Američka intervencionistička politika nakon Drugog svjetskog rata*

U svom vanjskopolitičkom djelovanju SAD se često koriste vojnim intervencijama kao sredstvom kojim brane svoje nacionalne i strateške interese. Za njih nužno trebaju potporu javnosti i zato u medije lansiraju određenu propagandu koja opravdava takva djelovanja političkog vrha. Situacija na međunarodnoj pozornici mijenjala se od kraja Drugog svjetskog rata do danas, stoga SAD nisu uvijek mogle vanjsku politiku temeljiti na istoj propagandi. Svoje su djelovanje morale opravdavati ciljevima koji su modificirani ovisno o prilikama unutar zemlje i izvan nje, no značajan zaokret dogodio se nakon pada komunizma. SAD su tada ostale bez glavnoga oponenta i tako postale jedina svjetska sila. Sada su morale tražiti drugačija opravdanja za miješanje u političku situaciju drugih zemalja. Ovaj članak bavi se razlikama između propagandnih paradigmi i stvarnih razloga s kojima američke administracije ulaze u razne ratove, kao i njihovim promjenama tijekom vremena. One su ilustrirane na primjerima rata u Vijetnamu, Nikaragvi, Panami i Iraku.

Ključne riječi:

američka vanjska politika, uporaba vojne sile, nacionalni interesi, propaganda, Hladni rat

---

* Ovaj je članak tekst seminarskoga rada kojega je Sara Škrobo, studentski smjer Povijest, napisala na kolegiju *Komparativističke teme iz europske i svjetske povijesti 20. stoljeća*, u svibnju 2013. Mentor: dr. sc. Nikola Anušić.

1. Uvod

Sjedinjene Američke Države po veličini su četvrta zemlja svijeta te vodeća sila u gospodarskom, kulturnom i političkom smislu. Ova zemlja posjeduje raznoliko naoružanje - nuklearno, konvencionalno, kemijsko i biološko. Nadalje, SAD projiciraju svoj utjecaj diljem svijeta djelovanjem putem brojnih međunarodnih institucija i agencija, kao što su primjerice MMF (Međunarodni monetarni fond) ili WTO (Svjetska trgovinska organizacija).¹

Intervencionistička politika, kojom se ovaj članak bavi, odnosi se na angažman neke zemlje (u ovom slučaju Sjedinjenih Američkih Država) na teritoriju i/ili u državnim poslovima druge zemlje, a radi ostvarivanja vlastitih nacionalnih interesa. Ovakva politika može biti ostvarena i nevojnim sredstvima, primjerice: špijunažom, ekonomskim sankcijama ili djelovanjem obavještajnih agencija.² Međutim, ovaj se članak bavi intervencijama koje su uključivale vojnu silu kao glavni i najčešće upotrebljavani instrument američke vanjske politike.

Prilikom svakog angažmana u inozemstvu, posebno vojnog, državni vrh dužan je dati objašnjenje javnosti i pokrenuti odgovarajuću propagandnu kampanju u svrhu mobiliziranja javnosti za davanje podrške određenom poduhvatu u manje ili više udaljenim krajevima svijeta. S obzirom da mora uvijek voditi računa o tome što će javnost u određenom trenutku podržati, a što ne, propaganda rijetko kad ide "ruku pod ruku" sa stvarnim ciljevima s kojima administracija ulazi u vojni angažman, odnosno vojnu intervenciju u drugoj zemlji. U gotovo svim slučajevima, posebno u onima koji su odnijeli značajne ljudske i materijalne žrtve, propaganda se djelomično ili potpuno razilazi od stvarnih ciljeva i interesa Bijele kuće ili, konkretnije, Vijeća za nacionalnu sigurnost.

Na primjerima četiriju različitih američkih intervencija bit će prikazane razlike između stvarnih ciljeva i interesa s kojima SAD ulaze u rat i onoga što je javnosti rečeno putem propagandnih kanala i sredstava. Pri odabiru primjera za analizu, glavni kriterij bila je njihova kronološka pripadnost vremenu prije i nakon pada "željezne zavjese", kako bismo uočili promjenu u retorici i ideologiji koja nastupa nakon 1989. godine. Pri tome su intervencije u Vijetnamu i Nikaragvi ovom prilikom poslužile za promatranje situacije prije, a intervencije u Panami i Iraku za uvid u situaciju nakon dane kronološke razdjelnice. Nadalje, jedan od kriterija za odabir intervencija za ovu analizu bila je i mogućnost iščitavanja dvaju razloga za poduzimanje vojnoga angažmana – onog propagandnog, danog u javnosti, i stvarnog razloga koji je vezan za praktične interese Sjedinjenih Američkih Država kao svjetske velesile. Ova dualnost daje sliku o odnosima između američke javnosti i njezinih lidera kroz duži vremenski period.

Prije razrade same teme bit će iznesena hipoteza koja stoji u samom suredištu ovoga rada i analize koja će u njemu biti izvršena. Nakon kraćeg pregleda propa-

---

¹ Lidija KOS-STANIŠIĆ, *Vojne komponente američke vanjske politike*, *Polemos* 3, 1, 2000., 112

² *Isto*, 112

gandnih paradigmi i načina na koji su se one mijenjale od 1945. do 1990-ih godina, slijedi pojedinačna obrada intervencija kojima se ovdje nastoji oprimirati američka vojna vanjska politika prije i nakon Hladnoga rata.

Nakon izvršene analize cilj je procijeniti održivost hipoteze postavljene na početku, koja se tiče odnosa između propagande i stvarnih interesa. Propaganda se ovdje promatra kao komponenta sklona promjenama i modifikacijama, za razliku od stvarnih interesa koji ostaju nepromijenjeni te uvijek idu u smjeru ostvarenja američkih nacionalnih interesa.

Kao rezultat ove analize, bit će moguće odrediti smjer u kojem vanjska politika SAD-a ide nakon pada "željezne zavjese" i raspada Sovjetskog Saveza.

2. Nacionalni interesi i stvarni razlozi američkog intervencionizma

Nacionalni interesi svake zemlje, a pogotovo SAD-a kao stožerne zemlje svijeta, od iznimne su važnosti prilikom svake analize njezinog vanjskopolitičkog djelovanja s obzirom da oni određuju ciljeve nacionalne politike zemlje u određenom političkom okruženju.³ Ti ciljevi mogu biti realizirani uz pomoć vojnih, ekonomskih ili političkih sredstava⁴, a ovaj rad fokusiran je, kao što je već naznačeno, na američko vojno vanjskopolitičko djelovanje, odnosno vojni intervencionizam.

U slučaju Sjedinjenih Američkih Država nacionalni interesi odnose se prije svega na potrebu za ovladavanjem gospodarski i strateški vrijednim područjima. To su u većini slučajeva područja bogata naftom ili drugim prirodnim resursima te su zbog toga dragocjena SAD-u.⁵ Ukoliko se ta područja nalaze u sferi obuhvaćenoj Monroeovom doktrinom, onda su ta područja još važnija, a intervencije se često opravdavaju nužnošću zaštite američke nacionalne sigurnosti. SAD primjenjuju i tajne akcije u situacijama kada javnost nije voljna dati podršku nekom angažmanu u drugoj zemlji. Kao primjer ovdje mogu poslužiti svrgavanja nepodobnih režima u Trećem svijetu.⁶ Tada SAD nastoje instalirati sebi sklon režim⁷, bilo da se radi o demokratskom ili nedemokratskom režimu, što državicima često nije bilo od pre-tjerane važnosti.

Kao što je ranije navedeno, stvarni interesi ostaju manje-više isti, a tiču se geopolitičkih, strateških i gospodarskih pozicija koje su potrebne SAD-u za uspostavljanje i očuvanje statusa glavne svjetske sile. U daljnjem tekstu prikazana je druga strana medalje – propagandne paradigme koje se s vremenom i ovisno o okolnostima, mijenjaju.

---

³ Lidija KOS-STANIŠIĆ, *Vojne komponente američke vanjske politike*, *Polemos* 3, 1, 2000., 112

⁴ *Isto*, 125

⁵ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 513-514

⁶ Mirko BILANDŽIĆ, *Tajne operacije CIA-e kao komponenta vanjske politike SAD-a u posthladnoratovskom razdoblju*, *Polemos* 8, 1-2, 2005., 221-238

⁷ Odd Arne WESTAD, *Globalni Hladni rat*, Zagreb, 2009., 373-409

3. Propagandne paradigme i ideologija

3.1. Glavni propagandni modeli i njihove mijene

U definiranju propagandnih paradigmi kojima je vanjskopolitički angažman zemlje bio opravdavan, odlučujuću je ulogu imao odnos s glavnim oponentom – Sovjetskim Savezom. Propaganda se stoga mijenjala s obzirom na promjene u odnosu s protivnikom, ali je u suštini ostala ista sve do raspada komunističkog sustava 1989., pri čemu dolazi do bitne promjene kako u međunarodnim odnosima, tako i u ideologiji te propagandi koje je američki vrh davao u javnost.⁸

Glavni modeli propagande korišteni u razdoblju Hladnoga rata, a tiču se sukoba sa Sovjetima, bili su model *zadržavanja komunizma*⁹ i *teorija domina*¹⁰ lansirana u javnost tijekom rata u Vijetnamu. Ovi modeli zadržali su se stalno u američkoj protusovjetskoj propagandi usprkos razdoblju detanta koji završava početkom osamdesetih i ponovnim početkom utrke u naoružavanju između dvaju suprotstavljenih blokova.¹¹ Nakon Hladnog rata, nestankom SSSR-a, borba protiv terorizma i kriminala, te obrana ljudskih prava glavne su formule uporabljivane za mobilizaciju javnosti u svrhu davanja podrške intervencijama u kriznim područjima svijeta.¹²

U daljnjem tekstu slijedi pregled iznešenih modela i njihova kontekstualizacija.

3.2. Razdoblje Hladnoga rata

Godine 1945., po završetku rata, američkog predsjednika Franklina Delana Roosevelta na tom položaju zamijenio je Harry Truman. Truman je također, kao i njegov prethodnik, odbacio koncepciju ravnoteže snaga i odlučio svoju politiku temeljiti na načelima wilsonijanizma.¹³ Ovakva politika polazi od premise da je dužnost Amerike boriti se za pravdu bez obzira na okolnosti i neovisno o geopolitici.¹⁴ Američki predsjednici naglašavaju kako Amerika nema nikakvog sebičnog interesa i da je njezin temeljni vanjskopolitički cilj postizanje općeg mira i napretka. Politika nakon Drugog svjetskog rata definirana je kao “jačanje zemalja koje streme slobodi i zaštita istih od moguće agresije davanjem vojnih savjeta i opreme”.¹⁵ “Moguća agresija” očekivana je, naravno, od Sovjetskoga Saveza, za koji se smatralo da će nastojati proširiti svoju sferu interesa dalje na Zapad.

⁸ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 755-789

⁹ *Isto*, 399-423

¹⁰ *Isto*, 568-590

¹¹ Charles SELLERS, Henry MAY, Neil R. MCMILLEN, *Povijest Sjedinjenih Američkih Država*, Zagreb, 1996., 353-376

¹² Mirko BILANDŽIĆ, Tajne operacije CIA-e kao komponenta vanjske politike SAD-a u posthladnoratovskom razdoblju, *Polemos* 8, 1-2, 2005., 221-238

¹³ Charles SELLERS, Henry MAY, Neil R. MCMILLEN, *Povijest Sjedinjenih Američkih Država*, Zagreb, 1996., 353-376

¹⁴ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 399-423

¹⁵ *Isto*, 569

Bilo da su američki državnici stvarno vjerovali u to, ili im je uloga “staratelja kolektivne sigurnosti” služila kao odličan paravan za neke druge akcije i političke poteze koje javnost možda ne bi najbolje primila, oni su se perpetuirano pozivali na svoju moralnu dužnost da kao najmoćnija sila pomažu svima, potpuno se odričući geopolitike i strateških kalkulacija.¹⁶

Harry Truman etablira ranije spomenutu politiku *zadržavanja komunizma* kao američku strategiju u situaciji u kojoj američko-sovjetska borba za moć postaje sve napetija. Temelj za tumačenje Staljinove vanjske politike bio je *Dugi telegram* autora Georgea Kennana, diplomata u američkom veleposlanstvu u Moskvi. Ondje on tvrdi da je sovjetska vanjska politika mješavina komunističke ideologije i staromodnog carskog imperijalizma. Prema njemu, suprotnosti i jaz između SAD-a i SSSR-a nisu bile rezultat nesporazuma, nego su činile samu bit sovjetske percepcije vanjskog svijeta. Zbog vlastite nesigurnosti i svjesni da je njihova vladavina arhaična u odnosu na zapadni svijet, Sovjeti su se odlučili za borbu za potpuno uništenje rivala, a ne za sporazume i kompromise.¹⁷ Iz toga je izveden zaključak o globalnoj američkoj misiji jamčenja sigurnosti, koja bi obuhvaćala sve demokratske zemlje koje je, na bilo koji način, ugrožavao Sovjetski Savez. Prema američkom shvaćanju, sovjetsko-američki sukob nije sukob koji za osnovu ima različite nacionalne interese, nego se radi o sukobu na moralnoj osnovi, a njegov konačni ishod mora biti transformacija sovjetskog društva.¹⁸

Nakon fujaska u Vijetnamu, američka politika konačno je morala biti preispitana jer nije bilo konkretnih opravdanja za poteze prethodnih američkih administracija i njihovo miješanje u sve sukobe u svijetu, gdje god se pojavila mogućnost da bi socijalizam mogao doći na vlast, htio to taj narod ili ne. Osim toga, krajem šezdesetih završila je apsolutna međunarodna dominacija SAD-a, a nuklearna je superiornost poljuljana (Kina, Njemačka i SSSR također imaju atomske bombe). Dolazi do žešćeg rascjepa u komunističkom svijetu, te nastupa razdor između SSSR-a i Kine, nakon čega SSSR više nije neupitni lider komunističkoga svijeta.¹⁹

Tada nastupa razdoblje detanta, odnosno međusobnog približavanja i smirivanja napetosti između dvaju suprotstavljenih blokova. Novi predsjednik Richard Nixon smatra da se sa Sovjetskim Savezom oko svih bitnih pitanja može dogovoriti pregovaranjem i da se sovjetsko unutarnje uređenje ne tiče Sjedinjenih Američkih Država, barem ne dok su Sovjeti koliko-toliko “fer” za pregovaračkim stolom.²⁰

Ronald Reagan prvi je mandat na predsjedničkim izborima osvojio 1981. godine. U svrhu obrane američkih nacionalnih interesa, predsjednik i njegov kabinet koristili su vojnu i političku silu zemlje. Osobito je pojačan angažman u Latinskoj Americi, gdje su SAD nizom legalnih i ilegalnih akcija nastojale dovesti proamerič-

---

¹⁶ *Isto*, 568-590

¹⁷ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 399-423.

¹⁸ *Isto*, 399-423.

¹⁹ Charles SELLERS, Henry MAY, Neil R. MCMILLEN, *Povijest Sjedinjenih Američkih Država*, Zagreb, 1996., 353-376.

²⁰ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 651-681.

ke režime na vlast. Reagan je stao na kraj politici detanta najavivši konačni sukob sa Sovjetskim Savezom kojeg je sam prozvao “carstvom zla”.²¹ Svojim intenziviranim djelovanjima u Trećem svijetu, SSSR je izazvao reakciju SAD-a u vidu ponovne utrke u naoružanju koju SSSR ovoga puta nije mogao pratiti. Za vrijeme Mihaila Gorbačova dolazi do konačnog urušavanja sovjetskog gospodarskog i političko-društvenog sustava. “Željezna zavjesa” je pala, a Berlinski zid srušen.²²

Sve u svemu, koliko god se strategija razlikovala od administracije do administracije, cilj i smjer američke politike prema Sovjetskom Savezu za cijeloga Hladnoga rata bio je jasan – pobijediti u tom međusobnom nadmetanju, osigurati američke nacionalne interese, bilo “širenjem svjetla demokracije na udaljene djelove svijeta”²³, bilo čistom *Realpolitikom*.²⁴ Većinom je glavni cilj uključivao i raspad SSSR-a i komunizma kao takvog.

3.3. Posthladnoratovsko razdoblje

Završetak Hladnoga rata, pad komunizma i kraj bipolarne podjele svijeta zahtijevali su preispitivanje i redefiniranje američke vanjske politike, njezinih ciljeva i interesa u novom svjetskom poretku. Pad komunizma označio je kraj borbe na ideološkom planu, a SAD su ostale jedina svjetska sila.²⁵

Sada su SAD dobile priliku da rekonstruiraju svoju vanjsku politiku i da smanje trošak korišten u vojne svrhe. Međutim, to se nije dogodilo – SAD su tražile razloge za daljnje održavanje vojnih snaga.²⁶ Tako se ispostavilo da se vanjska politika SAD-a nije jednostavno zasnivala na postojanju Sovjetskog Saveza; to je bio samo jako dobar paravan za američko vanjskopolitičko angažiranje. Ameriku je motivirao strah od revolucije u različitim dijelovima svijeta, odnosno od “nezavisnog nacionalizma”. Taj “nezavisni nacionalizam” može ugroziti američke ekonomske interese, odstranjivanjem američkih kompanija i utjecaja sa svog područja.²⁷

Naravno, to nije objašnjenje dano u javnosti. Nakon Hladnoga rata SAD se okreću idealizmu, te opravdavaju svoju vanjsku politiku djelovanjem na unaprjeđenju međunarodnoga prava, očuvanju kolektivne sigurnosti, povećanju međunarodne trgovine²⁸ itd.

²¹ Lidija KOS-STANIŠIĆ, *Vojne komponente američke vanjske politike*, *Polemos* 3, 1, 2000., 137

²² Odd Arne WESTAD, *Globalni Hladni rat*, Zagreb, 2009., 373-409

²³ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 399-423

²⁴ Politika oslanjanja na ravnotežu snaga u međunarodnim odnosima. Richard Nixon provodio je *Realpolitik* za vrijeme svoga mandata. Nixon nije prihvaćao wilsonijanske stavove o istinskoj dobroti čovjeka i skladu među nacijama koji se može održati sustavom kolektivne sigurnosti. Temeljio je vođenje vanjske politike na konceptu američkih nacionalnih interesa i smatrao je da upravo ravnoteža snaga dovodi do stabilnosti u međunarodnim odnosima. (Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 653)

²⁵ Mirko BILANDŽIĆ, Tajne operacije CIA-e kao komponenta vanjske politike SAD-a u posthladnoratovskom razdoblju, *Polemos* 8, 1-2, 2005., 221-238

²⁶ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 642-643

²⁷ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 642

²⁸ Mirko BILANDŽIĆ, “Tajne operacije CIA-e kao komponenta vanjske politike SAD-a u posthladnoratovskom razdoblju”, *Polemos* 8, 1-2, 2005., 221-238

S obzirom da u vremenu nakon pada “željezne zavjese” dolazi do jače globalizacije i međunarodnog povezivanja, kao i ovisnosti zemalja jedne o drugoj, gospodarska moć postaje presudna i na neki način mijenja dotadašnju potrebu za vojnom premoći. Bill Clinton uvodi tzv. *geoekonomiju* koja za dominantni cilj američke vanjske politike postavlja postizanje globalne ekonomske moći američke privrede i prisutnost američkih proizvoda i usluga širom svijeta.²⁹ Cilj je prodrijeti na nova, još nezauzeta tržišta donedavnih neprijatelja (zemlje nekadašnjeg Istočnoga bloka) i trajno tamo ostati.³⁰ Tako je borba na geopolitičkom planu između Istoka i Zapada zapravo zamijenjena borbom na geoekonomskom planu.

Ipak, vojni proračun je i dalje ostao visok. I dalje je postojala opasnost od ugrožavanja američke sigurnosti, samo što sada američki lideri javnosti nisu mogli ponuditi konkretnog neprijatelja kao u vrijeme Hladnoga rata, nego je glavna meta postao terorizam i države koje ugrožavaju ljudska prava, ne provode zapadnu demokraciju i sl.³¹

To su glavne promjene koje nastupaju na planu propagande i ideologije u SAD-u po padu “željezne zavjese”. Na primjeru četiriju vanjskopolitičkih intervencija, ilustrirat ću odnos između stvarnih razloga zbog kojih SAD ulaze u svaku od njih i propagande kojom je javnosti dano objašnjenje za takva djelovanja.

4. Intervencije

4.1. Vijetnam

Vijetnamski rat termin je kojim označavamo dva odvojena, ali međusobno povezana rata na području Indokine. Jedan se vodio od 1946. do 1954. između pokreta Vietminh i Francuske, a drugi od 1964. do 1972. i njega su vodile SAD na strani Južnog Vijetnama protiv Nacionalne oslobodilačke fronte (NLF-a). Glavni program NLF-a bilo je ujedinjenje Sjevernog i Južnog Vijetnama pod jednom, komunističkom vlašću.³²

Japan je 1945. godine morao napustiti Indokinu koju je okupirao tijekom Drugoga svjetskoga rata. Indokina je prije rata bila francuska kolonija, te je Francuska planirala vratiti svoje nekadašnje kolonijalne posjede. U međuvremenu je u Indokini ojačao revolucionarni pokret pod vodstvom Ho Chi Minha, marksističko-lenjinističkog lidera. Glavni cilj pokreta bio je osloboditi Vijetnam od kolonijalnih gospodara te osigurati njegovu neovisnost.³³

Međutim, prema dogovorima prije i za vrijeme rata, Indokina je trebala biti vraćena pod francusku kolonijalnu vlast zbog čega dolazi do intervencije velikih sila. Engleska je okupirala južni dio Indokine i vratila ga Francuzima, dok je Naci-

---

²⁹ Lidija ČEHULIĆ, *Clinton i novi svjetski poredak*, Zagreb, 2001., 54-64

³⁰ Lidija ČEHULIĆ, *Clinton i novi svjetski poredak*, Zagreb, 2001., 54-64

³¹ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 642

³² Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 511-546

³³ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 511

onalistička Kina, ona pod vlašću Chang Kai-sheka, okupirala sjeverni dio Indokine. Sjedinjene Države uvjerile su Kinu da taj dio vrati Francuzima i tako je obnovljena francuska vlast na ovom području. U listopadu 1946. počinje rat između pokreta Vietminh i Francuza, u kojem je Francuska imala veliku vojnu pomoć Sjedinjenih Američkih Država. Sveukupno, SAD su financirale oko 80 posto francuskih ratnih napora. Bez obzira na američku pomoć, Francuzi gube rat u Indokini te se konačno povlače nakon bitke kod Dien Bien Phua 1954. godine, nakon čega dolazi do potpisivanja mirovnog sporazuma između Francuza i predstavnika pokreta Vietminh u Ženevi. Dogovoreno je da će se Francuzi privremeno povući u južni dio Vijetnama, dok Vietminh ostaje na sjeveru zemlje, te da će se održati izbori kako bi se izabrala nova vlast i stvorio ujedinjeni Vijetnam.³⁴

Budući da bi taj ujedinjeni Vijetnam bio pod komunističkom vlašću Ho Chi Minha, Sjedinjenim Američkim Državama takav razvoj događaja nije odgovarao. U to vrijeme američka državna administracija bila je zaokupljena politikom zadržavanja komunizma i svako širenje komunističke vlasti smatrala je dijelom globalne komunističke zavjere. Tako su američki državnici širenje komunizma u Indokinu pripisali Kremlju, odnosno vjerovali su kako se radi o procesu koji je “dirigiran” iz Kremlja. To nije bilo potpuno utemeljeno, s obzirom da je Vijetnam zapravo bio surogat NR Kine, a ne izravno Kremlja, odnosno SSSR-a.³⁵

SAD su se stoga pobrinule da ne dođe do izbora koji bi stvorili jedinstvenu komunističku vlast u Vijetnamu, a u Južnom Vijetnamu postavljaju svoju marionetu – Ngo Dinh Diema, ali ovaj nije dobro prihvaćen u narodu pa je uskoro uklonjen s vlasti.³⁶

Oko 1958. godine počele su gerilske aktivnosti protiv režima u Južnom Vijetnamu, potpomognute iz Hanoia. Dvije godine kasnije na Jugu je osnovana Nacionalna oslobodilačka fronta (NLF), koja je objedinjavala razne struje koje su se protivile Diemovu režimu, a njezini nositelji bili su južnovijetnamski seljaci.³⁷

Američki predsjednici, od Trumana preko Eisenhowera do Kennedyja, potpomagali su razne tajne akcije, vojnog i političkog tipa, u Vijetnamu i Laosu, uključujući i “slanje agenata u Sjeverni Vijetnam” da sudjeluju u “sabotažama i manjim prepadima”.³⁸ Nakon što je Diem uklonjen s vlasti, postajalo je sve očitije da se SAD moraju izravno uključiti u rat ukoliko žele obraniti svoju politiku koju su začele u Indokini i ukoliko žele održati vjerodostojnost zemlje. Konačno, za vrijeme predsjednika Lyndona B. Johnsona, “Tonkinškom aferom” u kojoj je krivotvoren ili pak namjerno izazvan napad sjevernovijetnamskih torpednih čamaca na američke razarače u zaljevu Tonkin, SAD otvoreno ulaze u rat te počinje bombardiranje Sjevernog Vijetnama.³⁹

³⁴ *Isto*, 512-515

³⁵ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 572

³⁶ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 516

³⁷ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 568-591

³⁸ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 516

³⁹ *Isto*, 518-519

Rat se s vremenom pretvorio u jedan od najvećih promašaja i gubitaka američke politike. Nixon je 1972. morao povući vojsku iz Indokine. Godine 1973. rat je okončan, a 1975. provedeno je ujedinjenje Sjevernog i Južnog Vijetnama u jedinstvenu Demokratsku Republiku Vijetnam.⁴⁰

4.1.1. Razlozi ulaska u rat – stvarni ciljevi i propaganda

Da bi objasnila i opravdala svoje akcije protiv širenja komunizma i komunističke agresije u Jugoistočnoj Aziji, američka administracija iznosi pred javnost tzv. *teoriju domina*.⁴¹

Prema teoriji domina, u slučaju pada Indokine pod komunizam, uskoro će doći do pada ostalih zemalja Jugoistočne Azije koje će lančano pasti poput domina. Ukoliko dođe do toga, “tada će ravnoteža u Jugoistočnoj Aziji biti ozbiljno ugrožena”, a to bi imalo loše posljedice po američke interese na tom području. Nadalje, Japan bi u tom slučaju došao u opasnost pada pod komunizam. On bi bio zapravo prisiljen na taj korak jer, okružen zemljama komunističkoga uređenja i privrede, ne bi mogao opstati, a da se ne prikloni istome.⁴²

S druge strane, drugačiju sliku o stvarnim razlozima američkog angažmana u Vijetnamu daje francusko-američki dogovor još iz 1942. godine, vezan za izgled poslijeratnog svijeta.⁴³ Znajući da SAD uvijek spremno stoje uz antikolonijalna načela, ovaj dogovor, označen kao “najstroža tajna” u tzv. *Pentagonskim dokumentima*, pokazuje kako se američki antikolonijalizam ipak može uzeti u pitanje. Francuska je željela povratak svojih kolonija nakon rata, a američka administracija, tada pod predsjednikom Franklinom Delanom Rooseveltom, dala joj je svoje obećanje da će tako i biti. Godine 1942. Rooseveltov osobni predstavnik uvjerava francuskoga generala Henrija Girauda: “U potpunosti se razumije da će se francuski suverenitet što prije bude moguće ponovno uspostaviti na cijelom teritoriju, metropolitanskom ili kolonijalnom, nad kojim se 1939. vijorila francuska zastava”. Godine 1945. Truman je uvjeravao Francuze da on nije dovodio u pitanje njihov “suverenitet nad Indokinom”.⁴⁴

Vlasti su, u svoju obranu, tvrdile kako su SAD zapravo htjele sredstvima francuske vojske osloboditi Vijetnam od komunističke prijetnje, a onda natjerati Francuze da ga napuste i daju mu neovisnost.⁴⁵

Koliko god se SAD u javnosti držao načela wilsonijanizma i odbijao priznati da i oni imaju geopolitičke i strateške interese, ipak su upravo oni jedan od razloga ulaska u rat. S jedne strane “teorija domina” prikladno je objasnila razloge američke intervencije u medijima i propagandi, a s druge strane, u Tajnom memorandumu

---

⁴⁰ *Isto*, 542

⁴¹ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 568-591

⁴² *Isto*, 568-591

⁴³ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 450

⁴⁴ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 451

⁴⁵ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, Zagreb, 2000., 576

Vijeća za nacionalnu sigurnost iz 1952. stoji: “Komunistički nadzor nad cijelom Jugoistočnom Azijom američku će poziciju na pacifičkom priobalnom otočnom pojasu učiniti nesigurnom i ozbiljno će ugroziti fundamentalne američke sigurnosne interese na Dalekom istoku.”⁴⁶

Godine 1963. Kennedyjev podtajnik za vanjsku politiku održao je govor pred Ekonomskim klubom iz Detroita, kakav Kennedy nikad nije iznio pred javnost, nego je radije govorio o komunizmu i slobodi: “...Zašto je ona (Jugoistočna Azija) poželjna i zašto je važna? Prvo, ona pruža raskošnu klimu, plodno tlo, bogate prirodne resurse, relativno rastrkano stanovništvo u većini područja i prostor za širenje. Zemlje Jugoistočne Azije proizvode bogate izvozne viškove kao što su riža, guma, tikovina, žito, kositar, začini, nafta i mnoge druge. ...”⁴⁷

Podatke o američkim zločinima u Vijetnamu administracija je pokušavala skriti od javnosti. U biti, američka javnost o tijeku samoga rata nije puno znala; rat je tek pred kraj malo bolje približen javnosti, kada je antiratni pokret ojačao i kada je porastao pritisak na administraciju da povuče američke postrojbe iz Vijetnama.⁴⁸

U proljeće 1970. Nixon i Kissinger pokrenuli su invaziju na Kambodžu poslije bombardiranja koje vlada nikada nije objelodanila javnosti.⁴⁹ Ipak, podaci su curili van. Godine 1973. bivši vladin dužnosnik u Laosu Jerome Doolittle napisao je u *New York Timesu*:

“Kad sam prvi put stigao u Laos, dobio sam upute da na sva novinska pitanja o našim masovnim i nemilosrdnim bombarderskim napadima u toj malenoj zemlji odgovorim s: ‘Na zahtjev Kraljevske laoske vlade, SAD izvode nenaoružane izviđačke letove koje podupire naoružana pratnja koja ima pravo uzvratiti ako se na nju otvori vatra.’ To je bila laž. Svaki izvjestitelj kojem sam to rekao znao je da je to bila laž. Hanoi je znao da je to bila laž. (...) Na kraju krajeva, te su laži imale svrhu da nešto taje od nekoga, a taj netko smo bili mi.”⁵⁰

Prema svemu navedenom, stvarni razlozi američkog ulaska u rat u Vijetnamu su ipak geopolitički i strateški, pa i gospodarski, dok proklamiranje “obrane slobodnog svijeta” služi kao paravan. Naravno, u doba hladnoratovske konfrontacije postojala je opća bojazan od širenja komunizma kako u Americi, tako i u drugim državama zapadnoga svijeta, ali teorija domina i moralna dužnost Amerike da se upliće u prilike u drugim zemlja u svrhu obrane demokracije nipošto nisu jedini razlog za vojno iscrpljivanje tolikih dometa SAD-a u Vijetnamu.

Konačno, jaz između onoga što je o ratu rečeno u javnosti i onoga što se zaista događalo očit je; ne samo putem kontrole medija nego i raznim tajnim akcijama i sporazumima, američka administracija procjenjivala je u kojoj mjeri američka, pa i svjetska javnost treba znati što se zaista događa. Kada su informacije konačno “pro-

⁴⁶ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 513

⁴⁷ *Isto*, 517

⁴⁸ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 526-538

⁴⁹ *Isto*, 534

⁵⁰ *Isto*, 526

curile” van, bilo je jasno da javnost ne podržava daljnje zadržavanje američke vojske u Vijetnamu; odgovor je odaslan u vidu ranije spomenutog antiratnog pokreta⁵¹ koji je izvršio konačan pritisak na vlasti da završe rat.

4.2. Intervencija u Nikaragvi – potpora “contrasima”

Godine 1980. Ronald Reagan postao je predsjednikom SAD-a, a 1984. osvojio je i drugi mandat. Reagan je došao na vlast s namjerom da SAD-u vrati položaj političke, vojne i gospodarske supremacije. Ponovno je proveo politiku velikih ulaganja u naoružanje. To je bila posljedica povratka klime Hladnog rata i povratka teme sigurnosti kao glavne brige američke međunarodne politike.⁵²

Naime, nakon velikih gubitaka i poraza američke vanjske politike u Vijetnamu, došlo je do razdoblja detanta i Nixonove realne politike, tijekom kojega se nastojalo probleme i suprotnosti sa SSSR-om riješiti pregovorima te se radilo na smanjenju naoružanja. Takva je politika uskoro izazvala protivljenje dijela javnosti koja je smatrala da SAD previše popuštaju Sovjetima i da se izgubio američki anti-komunizam.

Godine 1979. sovjetske su trupe ušle u Afganistan, a u Iranu je iste godine svrgnut proamerički orijentirani šah. Iranski su revolucionari u studenom 1979. uze li za taoce 53 diplomata iz američkog veleposlanstva u Teheranu i tada je kulminiralo nezadovoljstvo politikom detanta.⁵³

Stoga je u međunarodnoj politici primarni cilj Reaganove vlade bila ponovna izgradnja SAD-a kao velesile, te prevladavanje tzv. vijetnamskog sindroma obnovljenim međunarodnim intervencionizmom. Većim ulaganjem u vojsku i projektom *Strateške obrambene inicijative*, SAD je nastojao Sovjetima dati do znanja da ne mogu steći superiornost nad SAD-om i da se moraju povući.⁵⁴

Reagan je došao na vlast odmah poslije revolucije koja se dogodila u Nikaragvi, u kojoj je popularni pokret sandinista (koji je dobio ime po revolucionarnom junaku iz 1920-ih Augustu Sandinu) zbacio korumpiranu dinastiju Somoza, koju su dugo podupirale SAD. Sandinisti, koji su se sastojali od koalicije marksista, ljevičara i raznih nacionalista, počeli su davati više zemlje seljacima te širiti obrazovanje i zdravstvenu skrb među siromašnima.⁵⁵ Reaganova je vlada počela raditi na tome da zbací sandinističku vladu, tobože jer je u tome vidjela “komunističku” prijetnju. Ovakva se retorika uklapala u kompletnu Reaganovu politiku i u ranije opisanu klimu koja je tada vladala u SAD-u; javila se potreba za demonstracijom američke

---

⁵¹ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 538

⁵² Enrico CRAVETTO (ur.), “Sjedinjene Američke Države: od Trumana do Clintona”, *Povijest XVI-II-Poslijeratno doba(1945.-1985.)*, Zagreb, 2008., 247-256

⁵³ Enrico CRAVETTO (ur.), “Sjedinjene Američke Države: od Trumana do Clintona”, *Povijest XVI-II-Poslijeratno doba(1945.-1985.)*, Zagreb, 2008., 247-256

⁵⁴ Enrico CRAVETTO (ur.), “Sjedinjene Američke Države: od Trumana do Clintona”, *Povijest XVI-II-Poslijeratno doba(1945.-1985.)*, Zagreb, 2008., 247-256

⁵⁵ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 633

moći putem ponovnog sukoba sa SSSR-om i putem jačanja antikomunizma. Zapravo, SAD su dugo imale svoje interese na području Srednje i Južne Amerike, a dolazak sandinista na vlast u Nikaragvi značio bi kraj dugotrajnog američkog nadzora na tom prostoru.⁵⁶

SAD je naoružavao tzv. kontraše (*contrase*, tj. kontrarevolucionare) čiji su mnogi čelnici bili angažirani u nekadašnjoj Nacionalnoj gardi kojom je upravljao nedavno svrgnuti Somoza. Ovaj rat bio je tajni, a vodila ga je CIA koja je ujedno bila zadužena za organiziranje kontraša i njihovog otpora sandinistima.⁵⁷

Ova intervencija povezana je s poznatom aferom "Iran-contra". Naime, SAD su prodavale oružje iranskom islamističkom režimu, a Iran je zauzvrat obećao pustiti ranije spomenute taoce iz zatočeništva. Prihod od te prodaje američka je administracija iskoristila za financiranje kontraša u Nikaragvi.⁵⁸

Prema službenim izjavama, SAD su zapravo provodile tzv. Reaganovu doktrinu kojom se obvezuju pružiti pomoć svim antikomunističkim snagama u njihovu nastojanju da se otrgnu iz sovjetske interesne sfere.⁵⁹ Dakle, opet je u pitanju američko wilsonijansko pozivanje na kolektivnu sigurnost, američku ulogu lučonoše slobode u svijetu i, konačno, na hladnoratovski antikomunizam i nužnost borbe protiv istog.

Međutim, čak i da su "širenje demokracije" i "briga o kolektivnoj sigurnosti" bili jedini razlozi za obnovljeni američki intervencionizam, nikako se u duhu demokracije nije moglo opravdati američko uplitanje u unutarnje prilike druge zemlje, pogotovo u slučaju Nikaragve, gdje su sandinisti izabrani od većine nakon svrgavanja omraženog režima dinastije Somoza.⁶⁰

Kontraši su bili smješteni u susjednom Hondurasu, zemlji kojom su dominirale SAD, jer u Nikaragvi nisu imali pretjeranu podršku. To dovoljno govori o tome koliko je ovaj rat bio odraz čistih američkih interesa. Kontraši su iz Hondurasa prelazili preko granice i napadali sela, farme i stanovništvo.⁶¹

Ova američka akcija bila je provedena u tajnosti s razlogom. Rezultati istraživanja javnog mnijenja pokazali su da se američka javnost protivila vojnom uplitanju, a sami vojnici mislili su da će se boriti uz bok s Nikaragvancima koji se bune protiv sandinista. Na kraju se ispostavilo da su kontraši zapravo samo instrument američke vlade.⁶²

Reaganova administracija negirala je angažman u Nikaragvi u javnosti. Ipak, u javnost je procurila informacija o tome kako CIA postavlja mine po lukama u Nikaragvi. Nakon toga, administracija je potpuno izignorirala i odluku Kongresa kojom je proglašeno nezakonitim da SAD potpomažu "izravno ili neizravno, vojne

⁵⁶ *Isto*, 634

⁵⁷ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 634

⁵⁸ Odd Arne WESTAD, *Globalni Hladni rat*, Zagreb, 2009., 391

⁵⁹ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 610-650

⁶⁰ *Isto*, 633

⁶¹ *Isto*, 634

⁶² Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 634

ili poluvojne operacije u Nikaragvi.”⁶³ Odlučila je i dalje davati pomoć kontrašima u tajnosti sve dok nije došlo do afere Iran-contra.⁶⁴

Međutim, značajnijih posljedica nije bilo. Postalo je jasno da su Reagan i njegov potpredsjednik Bush bili uključeni u spomenutu aferu. Rezolucija za opoziv Reagana s položaja predsjednika u Kongresu je odbačena, a Bush je postao sljedeći predsjednik SAD-a. Nije došlo do veće kritike tajnosti u vladi. Mediji su javnost držali informiranom na strogo površinskom nivou.⁶⁵

4.3. Intervencija u Panami

Intervencija koju su SAD poduzele u latinoameričkoj državi Panami bila je prva veća vojna intervencija ove zemlje nakon angažmana u Vijetnamu.⁶⁶ Poduzeta je 1989., nedugo nakon službenog završetka Hladnoga rata, u razdoblju kada su SAD trebale redefinirati svoju vanjskopolitičku djelatnost i ulogu u, nakon raspada SSSR-a, unipolarnom svijetu.⁶⁷

Manuel Antonio Noriega bio je korumpirani diktator koji se nalazio na čelu narkomilitarističkog režima u Panami. Bio je umiješan u trgovanje drogom i “pranje” novca, te veoma nepopularan u narodu zbog opresije koju je provodio. No, jesu li svi ovi razlozi dovoljni da opravdaju masovnu vojnu intervenciju koju su SAD poduzele samo kako bi Noriegu maknule s vlasti? Od kraja Drugog svjetskog rata SAD su intervenirale u zemljama Latinske Amerike, ali su te intervencije uvijek bile opravdavane mogućom komunističkom prijetnjom i općom hladnoratovskom atmosferom. Noriega nije bio komunist; naprotiv, pomagao je američkim nastojanjima u sprječavanju širenja komunizma na području Latinske Amerike.⁶⁸

Iako je Noriegin režim bio u najmanju ruku brutalan, predsjednik Reagan i tadašnji potpredsjednik Bush prelazili su preko toga. Naime, Noriega je bio koristan Sjedinjenim Američkim Državama. On je s CIA-om surađivao na mnoge načine; nudio je Panamu kao bazu za operacije kontraša protiv vlade sandinista iz Nikaragve, što su SAD veoma cijenile.⁶⁹

U međuvremenu, Noriega SAD-u više nije bio toliko koristan. Povijesno, Panama je bila strateški važna Sjedinjenim Državama zbog Panamskog kanala. Međutim, sredinom osamdesetih godina prošloga stoljeća Panamski je kanal izgubio stratešku vrijednost koju je nekada imao, stoga je predsjednik Jimmy Carter po-

---

⁶³ *Isto*, 634

⁶⁴ *Isto*, 610-650

⁶⁵ *Isto*, 636

⁶⁶ Eytan GILBOA, “The Panama invasion revisited: Lessons for the use of force in the post Cold War era”, *Political Science Quarterly*, vol 110, no 4, 1995., 539-562

⁶⁷ Mirko BILANDŽIĆ, Tajne operacije CIA-e kao komponenta vanjske politike SAD-a u posthladnoratovskom razdoblju, *Polemos* 8, 1-2, 2005., 221-238

⁶⁸ Eytan GILBOA, “The Panama invasion revisited: Lessons for the use of force in the post Cold War era”, *Political Science Quarterly*, vol 110, no 4, 1995., 539-562

⁶⁹ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 643

krenuo pregovore za prenošenje kontrole nad Kanalom na Panamu.⁷⁰ Osim toga, daljnja suradnja SAD-a s Noriegom bila je u najmanju ruku riskantna jer je njegova umiješanost u trgovinu drogom postala javno poznata. U novim prilikama u kojima SAD, kao jedina preostala sila svijeta, nastoje djelovati u smjeru provođenja međunarodnoga prava i protiv kriminala, novi predsjednik George Bush sada je morao nešto učiniti. Zapravo, svrgavanje Noriege bio bi odličan oporavak za SAD kada se činilo da je nesposoban uništiti Castrov režim na Kubi ili sandiniste u Nikaragvi.⁷¹

SAD su 1989. intervenirale u Panami tvrdeći kako brane pravo Paname na samoopredjeljenje koje joj po međunarodnom pravu pripada, a Noriega joj ga je uskratio. Osim toga, panamski diktator također je izveden pred sud zbog trgovanja drogom.⁷²

SAD su napale Panamu u prosincu 1989. s 26000 vojnika. Noriegu su uhvatili i doveli na Floridu da odgovara pred sudom koji ga je proglasio krivim i poslao u zatvor.⁷³

Tijekom invazije bombardirane su četvrti u Panama Cityju i ubijene stotine civila. U Panami je instaliran novi predsjednik, prijateljski naklonjen Sjedinjenim Državama, ali nezaposlenost i siromaštvo nisu nimalo ublaženi. *New York Times* 1992. je izvijestio kako invazija i uklanjanje Noriege “nisu uspjeli zaustaviti protok nezakonitih narkotika kroz Panamu”.⁷⁴

Ova je intervencija očito za cilj imala demonstraciju američke moći i sposobnosti u rješavanju međunarodnih problema, što je bilo potrebno nakon afere “Iran-contra”. Drugim riječima, cilj je bio steći ponovnu podršku američke javnosti politici vojnog intervencionizma.

4.4. Rat u Iraku (Prvi zaljevski rat)

Intervencija u Panami bila je premalih razmjera da bi uspjela u prevladavanju tzv. vijetnamskog sindroma. Zaljevski je rat predstavljao dobru priliku za to. Irak je, pod diktaturom Saddama Husseina, okupirao svog malog, naftom bogatog, susjeda Kuvajt u kolovozu 1990.⁷⁵

U listopadu 1990. donesena je tajna odluka o ratu protiv Iraka. Ujedinjeni Narodi reagirali su uvođenjem sankcija protiv Iraka i potvrđeno je da su sankcije djelovale, ali George Bush je ipak pokrenuo rat udvostručivši američke vojne snage u Zaljevu. Prema nekim tumačenjima, Bush je napustio sankcije i odabrao rat zbog približavanja predsjedničkih izbora 1992. pa je morao brže djelovati kako bi pridobio glasače. Pored toga, pri donošenju odluke da se ide u rat protiv Iraka, ključni je

---

⁷⁰ Eytan GILBOA, “The Panama invasion revisited: Lessons for the use of force in the post Cold War era”, *Political Science Quarterly*, vol 110, no 4, 1995., 539-562

⁷¹ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 642-643

⁷² *Isto*, 643

⁷³ *Isto*, 643

⁷⁴ *Isto*, 644

⁷⁵ *Isto*, 610-650

element bila i američka težnja da ima odlučujuću riječ u nadziranju naftnih resursa na Srednjem istoku.⁷⁶

Međutim, ti motivi nisu izneseni pred javnost. Njoj je rečeno da SAD žele osloboditi Kuvajt od iračke okupacije. Zanimljivo je da su i druge zemlje bile napadnute, ali SAD za njih nisu pokazale takvu zabrinutost (Indonezija je napala Istočni Timor, Irak je napao Iran, Izrael je napao Libanon, a osim toga, SAD su napale Panamu).⁷⁷ Ipak, mediji su se držali danog objašnjenja.

U svojem obraćanju javnosti na početku 1991. godine, George W. Bush iznosi razloge SAD-ova ulaska u rat u Iraku. "Neki će pitati: zašto ne bismo čekali? Zašto sada djelovati? Odgovor je jasan: svijet više ne može čekati"⁷⁸, rekao je Bush. Nekoliko puta je tom prilikom ponovio kako "sankcije nisu pomogle" i kako, dok svijet čeka, "Saddam Hussein izrađuje kemijsko, ili još gore – nuklearno oružje."⁷⁹ Međutim, dokazi za tvrdnju da Saddam Hussein posjeduje nuklearnu bombu bili su vrlo slabi.⁸⁰

Ipak, Bush je bio odlučan krenuti u rat iako je manje od polovine javnosti bilo naklonjeno vojnoj akciji (unatoč neprestanim opominjanjima o opasnosti Saddama Husseina).

Sredinom siječnja 1991., nakon što je Saddam Hussein odbacio ultimatum da napusti Kuvajt, SAD je pokrenuo zračni rat protiv Iraka. Dano mu je ime "Pustinjska oluja". Vlada i mediji izmislili su sliku impresivne iračke vojne sile, no stvarnost je bila potpuno drukčija. Američko je zrakoplovstvo imalo potpuni nadzor.⁸¹ Američki su dužnosnici nadzirali i medije. Novinarima je bilo zabranjeno da rat vide izbliza, a njihove vijesti bile su podložne cenzuri.⁸²

Husseina su SAD ostavile na vlasti i nakon rata. Htjele su ga očito samo oslabiti, ne i eliminirati, kako bi održale prevagu protiv Irana. Isto tako, nakon što je rat završio, SAD nisu poduprle iračke disidente koji su htjeli srušiti režim Saddama Husseina.⁸³

ZAKLJUČAK

Sjedinjene Američke Države, nakon Drugog svjetskog rata, često su se koristile vojnim intervencionizmom kako bi djelovale u korist svojih nacionalnih interesa i zaštite nacionalne sigurnosti. Ovisno o razdoblju, političkoj klimi i predsjedniku, definicija nacionalnih interesa mijenjala se, a s njom i lice i naličje američkih intervencija u inozemstvu.

---

⁷⁶ *Isto*, 610-650

⁷⁷ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 610-650

⁷⁸ George H.W. BUSH, "Address to the Nation on the Invasion of Iraq", (www.millercenter.org)

⁷⁹ *Isto*

⁸⁰ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 610-650

⁸¹ *Isto*, 610-650

⁸² *Isto*, 610-650

⁸³ Howard ZINN, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012., 610-650

Propaganda davana u medije i stvarni ciljevi s kojima je američki državni vrh ulazio u intervencije nakon Drugog svjetskog rata, sve do danas, vrlo se često razlikuju. Pri tome postoje realni interesi koje SAD frekventno nastoje zaštititi. Tako je, primjerice, SAD-u kao velikoj sili uvijek bilo bitno da ima, ako ne presudan, onda barem nekakav utjecaj na područja strateški bitna i bogata vrijednim prirodnim resursima, prije svega naftom.

S obzirom da je politička tradicija SAD-a čvrsto utemeljena na wilsonijanizmu, svako djelovanje u inozemstvu bit će u propagandi povezano s načelima “obrane kolektivne sigurnosti” i američke uloge da, kao najjača sila svijeta, djeluje poput policajca u međunarodnim konfliktima.

Propagandne paradigme se bitno mijenjaju i dobivaju drugačiji oslonac nakon pada “željezne zavjese” 1989. godine, kada službeno završava dotad aktualni Hladni rat između dvaju suprotstavljenih blokova. Dotad su SAD svoju propagandnu djelatnost i ideologiju bazirale na sukobu između “dobra i zla”, tj. sukobu sa Sovjetskim Savezom i komunističkim sustavom kao takvim. Svaka intervencija bila je vođena pod izlikom tzv. zadržavanja komunizma, što je, uz “teoriju domina”, glavna ideološka odrednica politike prema Sovjetskom Savezu. Vijetnamski rat i intervencija u Nikaragvi primjeri su intervencija tijekom kojih se propaganda obilato koristila navedenim konceptima.

Nakon urušavanja komunističkoga bloka i raspada SSSR-a pod palicom Mihaila Gorbačova i njegove “perestrojke”, SAD se nalaze u bitno drukčijem međunarodnom okruženju, bez glavnoga protivnika i bez jasno definirane vlastite uloge u novonastalom, unipolarnom svijetu. Sada je borba na vojno-ideološkom planu na neki način zamijenjena borbom na gospodarskom planu. Naime, raspadom SSSR-a otvara se niz dotad nepristupačnih tržišta, na koja SAD žele plasirati svoje kompanije, a time i utjecaj. Osim toga, SAD sada djeluju pod izlikom zaštite međunarodnoga prava i osobnih sloboda. Ovome odgovaraju slučajevi u Panami i Iraku, ilustrirani u ovome članku.

Konačno, moguće je utvrditi odnos između propagande i stvarnih ciljeva američke intervencionističke politike. Strateški, gospodarski i politički interesi, kao i težnja za plasiranjem vlastitog utjecaja na geopolitički važna područja daju stalni smjer američkom intervencionističkom djelovanju. Propaganda je ta koja prati ova djelovanja na način da konzultira javno mnijenje i generalnu situaciju u svijetu u danom trenutku. Ona se poziva na dominantnu ideologiju određenog perioda te je promjenjiva i prilagodljiva vremenu u kojem djeluje. Teza iz uvoda, kojom se stvarni interesi postavljaju kao nepromjenjivi, a propagande paradigme kao promjenjive i nestalne, ovime je potvrđena.

Danas SAD i dalje djeluju kao važan čimbenik u međunarodnim odnosima, izvozeći američki način života, američke proizvode, televizijske emisije, filmove i slično. SAD su postupno preplavile područja bivšeg sovjetskog bloka i ako bismo razmotrili teoriju o Hladnom ratu koji još uvijek traje, SAD bi u njemu pobjeđivale.

LITERATURA

1. BILANDŽIĆ, Mirko, "Tajne operacije CIA-e kao komponenta vanjske politike SAD-a u posthladnoratovskom razdoblju", *Polemos* 8, 1-2, 2005.
2. BUSH, George H.W., "Address to the Nation on the Invasion of Iraq" (www.miller-center.org, lipanj 2013.)
3. CRAVETTO, Enrico (ur.), "Sjedinjene Američke Države: od Trumana do Clintona", *Povijest XVIII – Poslijeratno doba (1945.-1985.)*, Zagreb, 2008.
4. ČEHULIĆ, Lidija, *Clinton i novi svjetski poredak*, Zagreb, 2001.
5. GILBOA, Eytan, "The Panama invasion revisited: Lessons for the use of force in the Post Cold War era", *Political Science Quarterly*, vol 110, no 4, 1995.
6. KISSINGER, Henry, *Diplomacija*, Zagreb, 2000.
7. KOS-STANIŠIĆ, Lidija, "Vojne komponente američke vanjske politike", *Polemos* 3, 1, 2000.
8. SELLERS, Charles, MAY, Henry, MCMILLAN, Neil R., *Povijest Sjedinjenih Američkih Država*, Zagreb, 1996.
9. WESTAD, Odd Arne, *Globalni Hladni rat*, Zagreb, 2009.
10. ZINN, Howard, *Narodna povijest SAD-a*, Zagreb, 2012.

SARA ŠKROBO

American interventionism after the World War II

Summary

Military interventions are often used in international activities of USA to protect their national and strategic interests. Thereby, support of the public is necessary and that is why American administrations launch specific propagand a which justifie ssuchacts of politicall eadership. International socio-political frame work has changed since the end of World War II to the present. Therefore, the United States could not always base their interventionist actions on the same propaganda. These actions had been justified by the objectives that are sometimes modified depending on the circum stances in the politics. A significant shift of propaganda occurred after the fall of communism. After that, the USA lost their main opponent, and thus became the only world power. Now they had to look for a different justification for interfering in the political situation in other countries. This article deals with the differences between propaganda and real reasons for American military interventions in the various wars as well as their changes over the time. They are illustrated by examples of the war in Vietnam, Nicaragua, Panama and Iraq.

Keywords:

American foreign policy, use of military force, national interests, propaganda, Cold War

PRIKAZI – REVIEWS

Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Attilio Krizmanić, Bruno Dobrić, Herman Buršić, Raul Marsetić, Darko Dukovski, Srđa Orbančić, Josip Bratulić, Pula: tri tisuće godina povijesti Pule: tri tisućljeća mita i stvarnosti, Biblioteka Histria Croatica, Pula, 2005., 396 str.

Godine 2005. u sklopu izdanja Biblioteke Histria Croaticae objavljena je knjiga *Pula: tri tisuće godina povijesti Pule: tri tisućljeća mita i stvarnosti*. Glavni urednik Biblioteke je akademik Josip Bratulić. Ova izuzetno važna monografija bavi se raznim temama vezanim za povijest Pule počevši od prapovijesti pa sve do naših dana. Knjiga se sastoji od jedanaest radova različitih autora.

Prvi rad u knjizi nosi naslov *Koliko svijeća na rođendanskoj torti* (str. 5-7). Autor Miroslav Bertoša uvodi čitatelje u problematiku određivanja starosti Pule kao urbane cjeline. S obzirom na različita stajališta i izvore, starost ovoga grada varira između 2.300, 2.500 ili pak 3.000 godina. Zaključujući da se ne radi o jednostavnom problemu, autor upozorava na činjenicu kako je Pula grad doseljenika i kako samo njima duguje svoju kontinuiranu opstojnost. Spominjući neke povjesničare i laike koji su se bavili poviješću Pule autor zaključuje kako gradsko tkivo ovoga grada ne stari nego se obnavlja kolanjem populacije.

Robert Matijašić u radu *Od sloma do prevlasti Serenissime* (str. 9-45) opisuje nastanak istarskog poluotoka i Pule, te geološku i hidrološku podlogu Istre. Kroz ovaj rad može se pobliže upoznati kronološki razvoj pulske okolice od vremena nastanka istarskog poluotoka, preko prvih njegovih stanovnika, osnutka grada u antičko doba, promjene vlasti pa sve do 14. stoljeća.

Miroslav Bertoša autor je još jednoga članka, pod nazivom *Uspori i sutoni* (str. 47-112). Središnja tema ovoga rada odnosi se na polagano propadanje grada koje je uslijedilo nakon polaganja zakletve Republici Sv. Marka, te pokušaje naseljavanja stanovništva iz talijanskih krajeva. Koristeći se izvornom literaturom autor iznosi detaljne podatke vezane uz demografska kretanja domaćeg stanovništva na području Pule za vrijeme mletačke vlasti.

Četvrti rad u ovoj knjizi nosi naslov *Prostorni razvitak austrijske Pule* (str. 113-192). U ovome se radu Attilia Krizmanića obrađuju razni problemi vezani uz razvitak Pule u doba austrijske vlasti (1797.-1918. godine). To se, prije svega, odnosi na gradnju Arsenala i brodogradilišta, širenje gradskih četvrti, zaštitu antičkih i srednjovjekovnih građevina te razvoj političke misli. Poseban značaj za nagli napredak grada imao je upravo Arsenal, kojeg autor naziva pokretačem gospodarstva Pule.

Djelatnošću pripadnika ratne mornarice bavi se Bruno Dobrić u radu *Caraska i kraljevska ratna mornarica u Puli* (str. 193-221). Na početku rada autor donosi podatke o osnivanju i djelovanju Hidrografskog zavoda u Puli. Osim vojne funkcije Ratne mornarice u ovome se radu analiziraju i neki drugi njeni aspekti, poput glazbenih, književnih, slikarskih, fotografskih i inih aktivnosti njezinih pripadnika. Na kraju rada donosi se popis najvažnijih zapovjednika i časnika ratne mornarice.

Herman Buršić autor je rada pod naslovom *Ljuska na valovima svjetskih događaja* (str. 223-287). U ovome radu razmatraju se razna pitanja, poput idejno-politi-

tičkih stavova pulskih žitelja, te gospodarskog stanja nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije. Iz rada se može uočiti kako je, premda Pula i okolica nisu pretrpjeli značajnija ratna razaranja, veliki broj stanovnika počeo napuštati svoj rodni kraj uslijed nemogućnosti prilagodbe prisilnoj “modernizaciji”. Rad je vremenski smješten u razdoblje od početka do sredine 20. stoljeća.

Sljedeći rad je rad *Saveznička bombardiranja Pule* (str. 289-306). Bavi se pitanjem šteta i sanacije šteta nastalih u gradu Puli za vrijeme Drugoga svjetskoga rata za koje autor Raul Marsetič donosi detaljne podatke. Posebna pozornost posvećena je skloništima, kako javnim, tako i kućnim, te sustavu uzbuñivanja kao gotovo jedinim sredstvom zaštite od stradanja.

Grad u potrazi za identitetom (str. 307-339) autora Darka Dukovskog prati razvoj grada Pule nakon Drugoga svjetskoga rata. U prvom dijelu rada autor donosi podatke o medicini, školstvu, kulturi i sportu u spomenutom razdoblju, dok u drugom dijelu autor prati razvoj grada u dvije faze – razdoblje uspona (1960.-1985. godine) i razdoblje dekadencije (1985.-1995. godine).

Temom iz nedavne prošlosti bavi se Srđa Orbančić. Kroz rad *Pula na prijelazu tisućljeća* (str. 341-373) mogu se bolje upoznati problemi koji su se javili u Puli neposredno prije i nakon osamostaljenja Republike Hrvatske. Neki od takvih problema bili su pitanje zajednice Talijana na ovim prostorima, kao i fenomen podjele grada za vrijeme baravka odreda JNA na civilnu (podčinjenu) i vojnu (povlaštenu) Pulu.

Attilio Krizmanić i Srđa Orbančić autori su rada pod naslovom *Upravljali su Pulom od 1186.* (str. 374-384). U radu se donosi pregled najviših gradskih funkcionera koji su stajali na čelu uprave grada Pule od 12. stoljeća do današnjih dana. Zanimljivi su razni nazivi i funkcije upravitelja grada, pa tako imamo podestate i kapetane iz srednjeg vijeka, konzule, providure i knezove za vrijeme Mletačke republike, općinske upravitelje i podestate za vrijeme austrijske uprave, prefekturke namjesnike, gradonačelnike i općinske ravnatelje za vrijeme talijanske uprave, predsjednike NOO-a za vrijeme jugoslavenske vojne uprave, predsjednika zone za vrijeme savezničke vojne uprave, predsjednika NO-a i predsjednike skupštine općine za vrijeme dviju Jugoslavija (1947.-1993. godine), te na koncu gradonačelnike (1993.-2005. godine).

Posljednji rad u ovoj knjizi rad je akademika Josipa Bratulića, urednika Biblioteke Histria Croatica u čijoj je nakladi ova knjiga izašla. Rad pod nazivom *Excerptum de rebus Polensibus* (str. 385-396) zapravo je svojevrsan zaključak, preveden na tri strana jezika, engleski, talijanski i njemački. Autor ne donosi ništa novo nego ističe vrijednost Pule kao nacionalnog, ali i univerzalnog kulturno-povijesnog dobra.

U knjizi *Pula: tri tisuće godina povijesti Pule: tri tisućljeća mita i stvarnosti* obuhvaćena je cjelokupna kulturna, ekonomska i politička povijest istarskog gradića Pule koji je kroz stoljeća imao važnu ulogu u pomorskoj povijesti sjevernog Jadrana. Slikovitim opisom Pule i njene okolice autori dovode čitatelje na samo poprište događaja, a taj zadatak dodatno ispunjavaju veličanstvene ilustracije. Ova monografija predstavlja iznimno vrijedno djelo u znanstvenom i kulturnom smislu.

Dragana Marković

**Andelko Mijatović, *Obrana Sigeta*, Školska knjiga,
Zagreb, 2010., 309 str.**

Hrvatski povjesničar Andelko Mijatović u svome se radu bavi kako suvremenom, tako i starijom poviješću, ali i kulturnim naslijeđem. Na temu obitelji Zrinski napisao je dvije knjige: *Zrinsko-frankopanska urota* i *Obrana Sigeta*. Prvo izdanje ove knjige izašlo je 1987. godine u izdanju Zbornika “Kačić”. Mijatović navodi kako je drugom izdanju dodao izvještaj španjolskog veleposlanika Mos de Chantona (192-193), ferman Selima II Dubrovčanima (194-195), “*Sažetak o pohodu na Szigetvar*” (196-204), izvadak iz povijesti Ibrahima Alajbegovića Pečevije.

U knjizi autor osim same bitke daje detaljan opis priprema za nju, kao i stanja u Sigetu nakon pada. Pored toga, spominje se odjek bitke tadašnjom Europom i značaj sigetske bitke u modernoj kulturi i znanosti. Autor također navodi što je izmijenio u odnosu na prvo izdanje; navodi da je sada u “*Predgovoru*” (9-11) istaknuta važnost sigetske bitke, važnost Hrvatske u obrani Europe, općenito, te opisuje raspoloženje u Europi za vrijeme i nakon bitke. Nadalje, govori što je izmijenio u odnosu na prvu knjigu, na kraju “*Predgovora*” zahvaljuje onima koji su mu pomogli u pronalaženju ilustracija, prevođenju i traženju turskih svjedočanstava o bitci.

Knjiga je podijeljena na tri velike cjeline: *Siget i Nikola Zrinski* (13-106), “*Odjek sigetskog junaštva*” (107-161) i “*Svjedočanstva... književna ostvarenja u narodnim pjesmama... prilozima...*” (163-278).

Prvi dio, “*Siget i Nikola Zrinski*” podijeljen je na više kraćih poglavlja. Govori o prilikama u Hrvatskoj i Ugarskoj u 16. st. i o strateškom značenju Sigeta. Pokriva pripreme za rat s turske, austrijske i hrvatske strane, pri čemu posebnu pozornost posvećuje priprema Nikole Zrinskog. Dalje u prvom dijelu detaljno je obrađena sama bitka, njen tijek od “*Opkoljavanja Sigeta*” (67-68), preko borbi, zaposjedanja Velike Varoši i borbi za Stari Grad (68-94) do “*Pada Sigeta*” (94) i odnosa napadača prema braniteljima (dane su neke manje poznate informacije o onim slavnim pozivima na predaju). Posebna je pažnja posvećena Sokolovićevom pozivu na predaju, a kasnije je, kao svojevrsan odgovor tom pozivu, naveden Črnkov zapis o događajima u gradu i govor Zrinskog pred proboj (84-94). Pred kraj se, u istoimenim poglavljima, govori o Sulejmanovoj smrti (81-82) i kasnije Zrinskog te o odnosu Turaka prema njegovu tijelu (95-97). Posljednja četiri poglavlja govore o važnosti Nikole Zrinskog kao vojskovođe (97-99), Sigetu pod turskom vlašću (99-100) i posljedicama njegova pada (100-102). Zadnje poglavlje opširno navodi imena branitelja, osim uvijek spominjane nekolicine plemića, donosi imena ostalih kapetana i vojvoda te pučana kojima su upamćena imena (102-106).

Druga velika cjelina, podijeljena na pet poglavlja, nosi naslov “*Odjek sigetskog junaštva*”. Prvo poglavlje govori o odjeku bitke među Nijemcima (109-110). Navodi da je Črnkovo “*Osvojenje i podsjedanje Sigeta*” izdano čak dva puta na njemačkom te spominje likovna i književna ostvarenja iz 16. st. koja su nadahnuta bitkom. Dalje govori o mnogim dramama, operama i baletu iz kasnijeg razdoblja koji govore o sigetskoj bitci te junaštvu Zrinskog i branitelja. Slijede “*Turska svjedočanstva o Sige-*

tu” (110-116), navode se književna djela i Selimov proglas koji govore ili o pohodu na Siget ili o cijeloj Sulejmanovoj vladavini pa spominju i njega. Spominju se, također, suvremene ilustracije koje prikazuju tijek bitke. Veći dio druge cjeline posvećen je slici sigetske bitke u Hrvatskoj (116-138). Govori se o bitci kao temi usmene i starije književnosti, pri čemu se navode autori i djela koja slave Zrinskog i branitelje, te u 19. i 20. st. Detaljno su opisane pripreme za proslavu i proslava 300. godišnjice bitke 1866. godine. U poglavlju se govori i o slikarstvu te o glazbi, pri čemu se, osim možda najpoznatijeg djela na temu sigetskog junaštva, Zajčeva “*Nikole Šubića Zrinjskog*”, spominju i druga djela (uglavnom kraće skladbe i opera “*Zrinyi*”). Dalje se govori o liku Nikole Zrinskog u Mađarskoj (139-155), koja ga također slavi kao (svog) junaka, te o proslavi 400. godišnjice bitke. Na kraju cjeline spominje se viđenje Zrinskog u slovačkom narodu (156-161), među kojim je također cijenjen.

Treća cjelina “*Svjedočanstva... književna ostvarenja u narodnim pjesmama... prilozi...*” je izuzetno vrijedna, donosi oporuku Nikole Zrinskog (169-177) i Črnkovo “*Podsjeđanje i osvojenje Sigeta*” (178-192), zasigurno najznačajniji izvor o sigetskoj bitci. Autor također daje uvid u cjelovita djela ili izvratke značajne za ovu temu; Karnarutićevo “*Vazetje Sigeta grada*” (205-206), Vitezovićevo “*Odilenje Sigetsko*” (208-211), “*Pisma od bana Zrinovića i cara Sulejmana Trećega koji opside Siget ugarski i pod njim umri na 1566.*” (212-216) Andrije Kačića Miošića, Švarcova “*Zrinska poputnica*” (219-220) i Jelačićevo djelo “*Kralj Matija i Zrinović na onom svijetu*” (218-219) te “*Nikoli Zrinjskom*” (221-225) Petra Preradovića. Osim toga, tu su Markovićevo “*U boj!*” (226-227) i cijeli Badalićev libretto “*Nikole Šubića Zrinjskog*” (227-267) (koji je napisan po Körnerovom “*Grofu Nikoli Zrinjskom*”, iz kojega je dan izvadak). Zapisane su, također, i neke usmene pjesme (268-278). Knjiga je opremljena opisom izvora i literature (279-281), vrlo dobrim rječnikom manje poznatih riječi (282-285), rječnikom osobnih imena (286-294) te kazalom zemljopisnih naziva (295-301), što je, posebno kada je riječ o ovom povijesnom razdoblju, uvijek korisno. Među opremom knjige je i popis ilustracija - kojih je, uključujući i naslovnice, 116, a prikazuju Nikolu Zrinskog i Sulejmana, spomenike sudionicima bitke, odore vojnika jedne i druge strane, kasnija zamišljanja bitke te suvremene prikaze opsade. U knjizi nema karata, ali dano je nekoliko suvremenih planova grada i prikaza opsade iz ptičje perspektive na kojima se dobro vidi razmjesta ključnih mjesta u gradu kao i položaji turske vojske.

Ovu bih knjigu preporučila, kako onima koji se bave hrvatskim ranim novim vijekom tako i onima koje Nikola Zrinski ili sigetska bitka zanimaju pa i početnicima na ovom polju. Riječ je o djelu koje objedinjuje većinu poznatih podataka o samoj sigetskoj bitci, a pažljivim čitanjem (posebno oporuke Nikole Zrinskog) daju se izvući čak i zaključci o odnosima unutar obitelji. Osim toga, kao vrlo bitne, istaknula bih priloge u trećoj cjelini, posebno suvremene. Zaključno, riječ je o vrlo kvalitetnom, rijetko detaljnom i sistematičnom djelu, koje je pisano vrlo “čitko” i zanimljivo te će zadovoljiti i stručnjaka povjesničara i amaterskog zaljubljenika u povijest.

Petra Babić

**Wolfgang Schivelbush, *Povijest putovanja željeznicom, o industrijalizaciji prostora i vremena u 19. stoljeću*,
Naklada Ljevak, Zagreb, 2010., 265 str.**

Njemački povjesničar Schivelbush još je 1977. godine napisao knjigu “Povijest putovanja željeznicom, o industrijalizaciji prostora i vremena u 19. stoljeću”. Autor zanimljivo opisuje način mijenjanja percepcije pojmova prostora i vremena. Dok se prostor mijenjao, čovjek je rijetko bio svjestan vremena i okoline koja ga je promijenila. Ova knjiga nam uistinu može osvijestiti tu promjenu.

Knjiga je podijeljena na 12 poglavlja, no bez obzira na to, čitatelj dobiva dojam da je knjiga organizirana na uvod o strojevima, prostor i željezničko vrijeme, europsku i američku željeznicu te utjecaj željeznice na ljudsku psihu. Ovom podjelom ćemo se voditi i mi zbog preglednosti prikaza.

Autor započinje s mehanizacijom pogonskih snaga. Poglavlja koja govore o tome naslovljena su s “Mehanizacija pogonskih snaga” i “Mehanički ansambl”. Schivelbush nam donosi ozračje vremena prije intenzivnoga razvoja željeznice, odnosno, opisuje nam industrijsko ozračje na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. U 18. stoljeću izvor energije za proizvodnu industriju bio je vodeni kotač, dok je revoluciju donio parni stroj. Schivelbush u nastavku govori o mehaničkome ansamblu. Stroj, da bi savršeno funkcionirao, mora biti kao savršeno uvježbani orkestar. U slučaju željeznice, stroj se, odnosno vozilo, mora savršeno uklopiti u tračnice. Da bi to bilo moguće, treba svladati prirodne otpore. Osim onih fizikalnih zakona, treba svladati i neravnine terena. Nakon što su svladane tehničke prepreke, da bi ansambl funkcionirao treba svladati i pravne i političko-ekonomske prepreke. Stoga autor uvijek iznova upozorava da je priča o strojevima rijetko samo priča o strojevima: tek u suživotu s ostalim društvenim procesima i promjenama “stroj” je postao simbol novoga, koji je mogao i jest mijenjao, i vrijeme i prostor.

Druga tematska podjela djela svodi se na poglavlja koja govore o željezničkome prostoru i željezničkome vremenu, prostoru staklene arhitekture, panoramskom putovanju i kupeu. Poglavlja koja govore o tome naslovljena su s “Željezničkome prostoru i željezničkome vremenu – Ekskurs: Prostor staklene arhitekture”, “Panoramatsko putovanje” i “Kupe”. U ranome 19. stoljeću smatralo se da je željeznica uništila prostor i vrijeme. Smatralo se, a Schivelbush nam o tomu i govori, da je željeznica pridonijela predodžbi gubitka stvarnosti. Opisuje kupnju karte za vlak kao kupnju karte za kazalište. Promjenu krajolika uspoređuje nam sa pozornicom koja se stalno mijenja. Ti se isti krajolici zapravo željeznicom spajaju. Autor nam uz željeznicu ističe i utjecaj popratne arhitekture – kolodvora. Taj utjecaj nije isključivo u samim tim zgradama, nego u materijalima koji su se koristili u gradnji – željezu i staklu. Zgrade koje su izazvale šok, kao i željeznica, Kristalna su palača londonske svjetske izložbe iz 1851. godine i Palača industrije pariške svjetske izložbe iz 1855. godine, jer je staklena arhitektura donijela nešto novo, kao i željeznica. U ovome dijelu autora fascinira disperzija svjetlosti u navedenim građevinama, te nam donosi percepciju putnika. Dok je Goethe u svojoj bilješci s putovanja Švicarskom iz 1797.

godine naveo i najmanje detalje, u putovanju sa željeznicom takvi su nam detalji uskraćeni. Zbog kretnje, odnosno brzine kojom putujemo, ne možemo ljudskim okom primijetiti sve detalje i okoliš koji se nalaze izvan vlaka u trenutku putovanja. Jedino što vidimo je onaj mali dio kroz prozor koji se na kraju svede na panoramsko putovanje. Vidimo samo velike rijeke i brda, ali ono što se nalazi pokraj nas u tome trenutku - ne vidimo. Schivelbush želi skrenuti pažnju da je brzina razlog koja nam uskraćuje veličanstvene prikaze. Osim vizualnoga nedostatka, željeznica ima i auditivni i olfaktorni nedostatak. Ona nam uskraćuje zvukove i mirise kakve je Goethe doživio tijekom svoga putovanja. Autor u ovome dijelu govori i o lektiri tijekom putovanja. Ona se počela čitati da bi se razbila monotonija. Otvorene su i prve kolodvorske knjižare. Nakon toga, počele su se izdavati knjige samo za željeznicu. Čitanjem knjige putnici su skrenuli pažnju na čitanje umjesto na pogled van. Često se događalo da putnik zbog čitanja uopće ne progovori sa svojim suputnikom. Zadnji dio knjige govori o kupeu koji je obrađen u poglavlju sa istoimenim nazivom. Glavna nit poveznica među retcima je komunikacija. Vjerojatno bi se većina začudila kada bismo im rekli da je kupe nastao iz kočije. No, osim tog podatka, autor iznosi i sam razvoj kupea do današnjega oblika. Kupe je na neki način označavao i odvojenost u društvu prema imovini. Bogati su se vozili naprijed u kupeima, a u trećemu razredu bili su oni koji si nisu mogli priuštiti luksuz vožnje u kupeu. Nesigurnost je u kupe ulio jedan događaj u Francuskoj 1861. godine kada su na pariškome kolodvoru u kupeu vlaka pronašli mrtvacu kako leži u lokvi krvi. S obzirom na to da su jedno vrijeme kupei bili odvojeni, odnosno u njih se moglo ući samo s jedne strane, znale su se događati nesreće, poput navedenoga ubojstva, koje su zapravo kasnije utjecale na sam oblik kupea.

U razlikama između američkoga i europskoga poimanja željeznice, autor nam je prikazao kako danas njegova razmišljanja možemo primijeniti na primjeru doživljaja automobila u ovim civilizacijama. Ovaj dio zastupljen je u poglavlju "Američka željeznica". Za razliku od europskoga načina uređivanja prostora, američki prostor je velik. Američka je željeznica, za razliku od europske, trebala ući u područja koja još nisu bila naseljena. Tamo su priroda i stroj povezani. Željeznica nastavlja ono što je započelo riječnim brodovima. Iz te pretpostavke, autor dalje gradi priču o unutarnjem uređenju vlaka. Taj prostor možda najbolje prikazuju ilustracije koje se nalaze u knjizi i koje prikazuju europski prikaz američkih prostranih kola. Zapravo se prostranost riječnih brodova prebacila na željeznicu.

U poglavlju "Patologija putovanja željeznicom" Schivelbush govori i o utjecaju željeznice na ljudsku psihu. Osim što je utjecalo na vizualnu predodžbu stvarnosti, utjecalo je i na ljudsko zdravlje. Već sama pojava novih tehničkih naprava šok je za ljudski organizam. Mehanička trešnja i vibracija još su više utjecale na čovjeka. Dugotrajnim gledanjem kroz prozor kupea, kada govorimo o panoramskom putovanju, čovjek se umori. Autor o tome govori u zasebnome dijelu "Ekskurs: Industrijski umor"

Schivelbush je obratio pažnju i na nezgode u poglavljima "Nezgoda", "Željeznička nezgoda, Railway Spine, traumatična neuroza – Ekskurs: Povijest šoka"

i “Zaštita od podražaja ili Industrijalizirana svijest”. Svaki način putovanja može dovesti do određenoga šoka uslijed nezgode. Taj šok nije vidljiv na vanjštini. On se ne mora odmah manifestirati. Mogu se javiti poremećaji ili fobije. Medicina je sustavno istraživala kako nezgode mogu utjecati na čovjeka, odnosno na njegovu psihičko zdravlje. Ta istraživanja odnose se na nezgode kod fizički neozlijeđenih osoba. Schivelbush nam donosi nekoliko časopisa i članaka u kojima su objavljena ta istraživanja. U zasebnome dijelu donosi nam povijest šoka koja od 17. stoljeća ima značenje udarca u engleskome jeziku. Osim engleskoga značenja riječi “šok”, donosi nam pregled značenja i iz francuskog i njemačkog jezika.

Posljednji dijelovi knjige ne govore konkretno o željeznici nego o onome bez čega ona ne može, odnosno o kolodvoru i gradu. Poglavlja koja se bave ovime naslovljena su s “Ulazak u grad: Kolodvor” i “Tragovi u gradu”. Ovdje autor govori o cilju i onome što vidimo kada dođemo na taj cilj. Kolodvor je zapravo točka koja odvaja željeznicu i grad. Nakon što uđemo u njega, prelazimo iz jednoga u drugi prostor. Željeznička hala za prijam putnika u tome kontekstu predstavlja točku razdvajanja željeznice i grada što se vidi u poglavlju “Ulazak u grad: Kolodvor”.

Wolfgang Schivelbush nije bez razloga nagrađen Njemačkom nagradom za stručnu knjigu (njem. Deutschen Sachbuchpreis). On nam donosi uvid u onaj dio povijesti koji često zbog brzine življenja zanemarujemo, ne primjećujemo. Suživot industrijskoga i društvenoga dijela povijesti zajedno tvore cjelinu, takva cjelina nama je poznata, ali zbog vremena i prostora koje se stalno mijenja, nismo ni svjesni koliko su društvene promjene uvjetovane industrijskim razvojem svuda oko nas, pa i danas radimo iste stvari koje su ljudi radili u 19. stoljeću (e.g. počnemo čitati novine ili knjigu u kupeu kada više ne želimo razgovarati sa suputnikom). Iz toga je razloga knjiga koja je pisana na interdisciplinarni način definitivno vrijedna pažnje jer upozorava na suvremenost i suvremenost prošlosti svuda oko nas.

Matea Jalžević

Enzo Bettiza, *Egzil*, Marjan tisak, Split, 2004., 304 str.

Enzo Bettiza rođen je u Splitu 6. srpnja 1927. godine. Još je kao dječak dočekaao Drugi svjetski rat, kapitulaciju Italije i selidbu u Italiju. Kao dopisnik iz Beča i Moskve, izvjestitelj iz Berlina i Beograda, ostvario je zavidnu novinarsku karijeru, surađujući u prestižnim talijanskim dnevnicima i revijama. Bio je među osnivačima lista *La Nazione* i *Il Resto del Carlino*. Publicističko-političku karijeru zaokružio je izborom za senatora na listi Liberalne stranke (1976.–1979.), a kasnije i različitim funkcijama u Europskom parlamentu u Strasbourgu.

Knjiga započinje dijelom koji nosi ime *Ča je pusta Moskva*, čiji je autor Tonko Maroević. Zatim slijede *Prolog* te poglavlja imena *Consuelo*, *Zadar i Split*, *Obitelj*, *Kuhinje*, *Rat*, *Povratak*, te *Epilog* i *P.S.* Bettiza je knjigu posvetio svojoj djeci, rođenoj u egzilu. Djelo je zaokružio započevši ga pričom o svojem ponovnom dolasku u Dalmaciju te ga time i završio. *Egzil* zadržava slijed od autorovog djetinjstva do sadašnjosti, ali Bettiza piše onako kako mu naviru sjećanja, pa djelo nije strogo kronološki pisano. Ova knjiga je više autobiografskog karaktera te iz nje saznajemo gotovo sve pojedinosti iz autorova osobnog života, ali nas ona upoznaje i s povijesnom zbiljom tog vremena.

U *Ča je pusta Moskva*, Maroević nas upoznaje s osnovnim komponentama Bettizinog života i literarnog opusa. Priprema nas na čitanje knjige donoseći neke osnovne značajke tog djela. Objašnjava ime djela *Egzil*. Naime, kako se Bettizina obitelj sama odlučuje na odlazak iz Splita, osjetivši da je izgubila mogućnost dostojnog djelovanja i građanskoga života, u naslovu je upotrijebljen blaži internacionalizam “egzil” umjesto hrvatskog izraza “izgnanstvo”.

U *Prologu* autor govori o Dalmaciji, koju ponovno posjećuje nakon više godina zaborava, ali s dubokim zaprepaštenjem i gorkim sjećanjem. On se vraća u vrijeme kada bukti Domovinski rat, za kojeg kaže da je to prvi rat u europskoj povijesti koji združuje genocid s kulturocidom, jer se u tom ratu razaraju spomenici, crkve, umjetnička djela. Kaže da su ga moralnost i očiglednost događaja nagonili na političku osudu te je sam pokušavao naći neko atavističko opravdanje tom sadašnjem bezumlju. Bettiza se osjeća kao izgnanik cijelog svog života. Njemu se već vlastita kuća činila kao izgnanstvo jer se stalno morao seliti između prisilnog školskog boravka u Zadru i sasvim slavenskog i prisnijeg ambijenta u Splitu. U daljnjem nas tekstu on polako uvodi u svijet svoje obitelji, bogatih poduzetnika. Njegova je majka crnogorskog podrijetla, dok su očevi nacionalni osjećaji bili talijanski. Govori o svojoj kući koja je bila podijeljena na dio u kojem je živjela njegova obitelj i dio u kojem je živio Bettizin stric Gianni i njegova supruga Tina. Za Giannija kaže da je najveći nacionalist, prožet talijanstvom, dok je njegov otac bio umjereni talijanist. Kod strica Marina, trećeg od braće, talijanizam gotovo nije postojao. Njegov otac i stric Marino oženili su Slavenke, dok je Gianni oženio Tinu, kćer bogatog trgovca tkanina. Bettiza spominje kako se kod njegove tetke Tine težnja za talijanstvom isprepletala sa željom bijega iz balkanske turobnosti. Autor daje opis svoje majke Marije, koju je krasila izrazita ljepota. Osim što ju se veže uz crnogorstvo, ona je vu-

kla podrijetlo iz Gruzije. Razočaranje koje je obilježilo njezin život, bilo je rođenje gluhonijeme kćerke Nore, čijom je budućnošću bila opsjednuta, a suprotstavljala se odluci autorovog oca da on i njegov brat Marino odu na školovanje u Zadar.

Zatim slijedi poglavlje *Consuelo*. Na početku poglavlja autor ističe svoju rastrganost između dva grada, Splita i Zadra, te se pita zašto ih je otac, kako on kaže, prognao u daleki i tuđi talijanofonski grad. Bettiza kaže da je s ocem govorio venecijanskim dijalektom, a s majkom hrvatski. Spominje svoj dolazak u Zadar i smještaj u prvu, tzv. privatnu obitelj, gdje su on i brat Marino bili smješteni tijekom svog školovanja u Zadru. Nadalje, priča kako je bio usamljen u Zadru, učio i bio marljiv, dok je njegov brat bio živahniji i nije se ničega bojao. Središnji dio ovog poglavlja posvećen je Consueli, njihovoj nastavnici u talijanskoj gimnaziji. Bettiza se u nju bio zaljubio te je u djelu opisao kako je ona svakog dana prolazila kraj njega i milovala ga po kosi, a jednog je dana prestala i pomilovala dječaka u klupi ispred njega. Autor je to doživio kao izdaju te je Consuelu, prilikom njenog ponovnog pokušaja milovanja, udario po ruci. To je izazvalo bijes kod nastavnice, koja je tada pokazala svoju strogost prema učenicima, dok je Bettiza dobio najgoru kaznu, potpuno ignoriranje od strane Consuele. Tada se odlučio praviti bolesnim i napisati joj pismo. Kako se lažna bolest na kraju pretvorila u stvarnu, Bettiza je pismo predao svom bratu Marinu, koji ga je ostavio profesorici. Također, autor spominje i svog strica Uga, koji je predavao u toj gimnaziji. S njim nije bio u dobrim odnosima te ga je često izbjegavao. No, za vrijeme jedne prepirke strica Uga sa sinom Toninom, Ugo se suprotstavio tiraniji Mussolinija te je od toga dana Bettiza u njemu vidio očinski autoritet. Kada se Bettiza vratio u školu, Consuelo ga je i dalje ignorirala sve do dana kad ga je prozvala da dođe pred ploču. Autora je spopala vrtoglavica i, sav uznemiren, bacio je knjigu među Consuline noge te istrčao iz razreda. Ponovno se razbolio, a najviše se bojao disciplinskog poziva iz škole. Bettiza spominje kako ga je jednog dana posjetio Matteo Tolja, dobar školski prijatelj, kojeg je znao podučavati, pošto je ovaj bio najlošiji učenik. Autor je ubrzo ozdravio i vratio se u školu, ali tamo više nije našao Consuelo. Ona je otišla u Istočnu Afriku u sastavu prekomorskog Crvenog križa. Jednog je dana Bettiza dobio njeno pismo iz Afrike, za koje kaže da otkriva nešto čudno, otkriva da ga je ona voljela na neki neprirodan način, oprečan moralnim načelima, te da ga je ona morala poniziti kako bi je zamrzio i udaljio se od nje.

Zatim slijedi dio koji autor imenuje *Zadar i Split*. Autor piše kako u Zadar stiže njegova majka koja je bila zabrinuta za njegovo zdravlje. Ona ga je pregledala i zaključila da mu nešto nije u redu s plućima. Mislila je da Bettiza boluje od tuberkuloze, što ju je dosta pogodilo. Sama pomisao da joj je i drugo dijete bolesno, izazvalo je u njoj razočaranje. Majka je nakon ručka u privatnoj obitelji otišla. Nije se javljala nekoliko dana, a tada su Marino i Bettiza pročitali jedan članak u kojem je pisalo kako je jedna Jugoslavenka spašena od utapanja. Pohrlili su k stricu Ugu, koji ih je već čekao pred vratima, da ga pitaju je li to njihova majka. On im je sve ispričao i rekao da je majka slaba, ali da je preživjela. Autor se tada pitao zašto im stric prije nije javio vijest o majčinoj nesreći. Bettiza nadalje govori o komunizmu i spominje

seobe stanovništva unutar novih i starih jugoslavenskih prostora, što je Titov režim podupirao. Spominje tragično razaranje Zadra 1944. godine, kojeg uvijek uspoređuje s bombardiranjem Dresdena. Autor razmišlja o složenoj jedinstvenosti dalmatinske naravi. Kaže kako je svako protivljenje sentimentalnosti u starom Splitu, u kojem je vladalo "spartansko" ozračje, bilo jako rašireno i ukorijenjeno. Spominje gradske "ridikule" koje su ljudi ismijavali, gradsko groblje sv. Stjepana i daje opis pogrebne svečanosti. Prilikom posjete svojoj majci, ona proklinje Zadar, za što kaže da je bilo proročanski, jer su Zadar 1944. godine bombardirali.

Sljedeće poglavlje nosi ime *Obitelj*. Autor spominje kako se za Dalmatince uvijek govorilo da su mala luckasta rasa opsjednuta raskošju i sjajem. On je to potvrđivao, dajući primjere iz svoje obitelji. Spominje susrete svog djeda Pietra s Karlom Luegerom, bečkim gradonačelnikom, koji se u knjigama često navodi kao Hitlerov uzor. Spominje šukundjeda Girolama koji je za vrijeme francuske vlasti obnašao dužnost blagajnika dalmatinske armije, kojom je upravljao Marmont. Kako je Marmont dosta trošio iz carske blagajne, tako je i Girolamo gubio svoj ugled, sve dok se nije istaknuo u obrani blagajne armije prilikom napada od strane hajduka. Autor pažnju pridaje i portretima svojih pradjeda Marina, koji je na slici prikazan kao europeizirani građanin, i drugog pradjeda prikazanog kao osmaniziranog bega, jer mu je majka vukla gruzijske korijene. Na kraju priča o svom ocu, za kojega kaže da je prevrtljiv, točan, ozbiljan, štedljiv i širokogrudan. Priča o tome kako mu je želja bila baviti se kazališnom umjetnošću, a ne voditi tvornicu, koju nasljeđuje nakon smrti djeda.

U sljedećem poglavlju imena *Kuhinje*, autor priča o kuhinji koja se najviše dojmila njegovu majku kad se doselila u kuću u Splitu. Tada opisuje najbolje specijalitete, a to su bili sarma, škarpina, zec, šumska šljuka i pašticada. Spominje tursko slastičarstvo i utjecaje koji su iz istog smjera formirali Ivu Andrića. Dotiče se etničkog čišćenja što su ga Srbi primijenili na okupiranim područjima. Govori o izradi kulena te opisuje vlastitu kuću i spominje tvornicu cementa nad lukom. Veliku važnost posvećuje baki Mari za koju kaže da je njegova prava odgajateljica. Prisjeća se šetnji s njom na brdo Marjan, a u njegovu mu se sjećanje urezalo i prijateljstvo s janjčićem kojeg je zvao Gašo. Autor govori o svojoj velikoj ljubavi prema Gaši, s kojim je stalno provodio vrijeme. Rastrgan između dvaju svjetova, slavenskog, kojem ga je podučavala baka Mara, i onog prožetog talijanstvom, roditelji su se počeli buniti protiv Bettizinog druženja s janjčićem. Naposljetku su dali ubiti Gašu, što je autora jako pogodilo i rezultiralo njegovim bijegom od kuće. Nakon kraćeg vremena, roditelji su ga pronašli i doveli natrag.

Sljedeće poglavlje je *Rat*. Autor navodi kako je 1941. godine izbio kratki rat između Jugoslavije i Italije te opisuje kako su Marino i on brodom napustili Zadar. U Anconi su se sastali s roditeljima, jer je Splitu tada prijetilo bombardiranje. Oni su neko vrijeme boravili u Civitanova Mare, ali ubrzo su se vratili kući u Split. Bettiza opisuje kako ih je slavenska posluga radosno pričekala. Tada ga je brat Marino pozvao na tavan, na kojem je želio izvjesiti talijansku zastavu. To je Bettizu jako iznenadilo i bio je protiv toga te ga je Marino želio udariti. Sve je to vidio njihov otac

koji je tada prekorio Marina, rekavši mu da bi to bila uvreda za njihovu slavensku poslugu i susjede, a najviše njihovu majku koja je bila Slavenka. Autorov otac je okupaciju Italije doživio kao osobnu sramotu i uvredu, a pokušavao je posredovati kod puštanja nekih Slavena iz zatvora, ali i podići imovinsko stanje poduzeća. Kako autor i brat Marino nisu bili članovi fašističke omladinske organizacije, a i sam njihov otac nije bio član fašističke organizacije te je prijateljevao sa zlatarom Pezzijem, koji je bio priznati antifašist, vlasti su oca pozvale na razgovor. Upozoren je da mora popraviti svoje ponašanje, a s njim je o tome razgovarao sekretar Savo, koji je bio na čelu splitske fašističke organizacije. Autor dalje priča o atentatu koji je izvršen na Savu. Naime, on kasnije postaje prijatelj s Franom Lentićem, koji mu je ispričao kako je njegov najbolji prijatelj bio Čerina, predvodnik jugoslavenske komunističke omladine. Čerina mu se povjerio kako je za iskupljenje, zato jer je potrošio partijski novac, morao izvršiti atentat na Savu, ali da je bio svjestan da je to njegov samoubilački pohod. Bettiza dalje spominje kako je obolio od upale porebrice i pola godine odležao u krevetu. Bilo je to 1942. godine. Njegov otac stalno je bio uz njega, a Bettiza je čitao *Rat i mir*. U tom djelu nailazi na lik Pierra, koji ga podsjeća na njegovog rođaka Pierra koji je ubijen u atentatu, tj. za kojeg tek kasnije za vrijeme svog boravka u Moskvi 1963., saznaje da je on sam bio atentator u tom događaju. Autor tada priča o svom rastresenom stanju u kojem se nalazio u egzilu. Tek je u Rusiji nakon osamnaest godina uspio ozdraviti od neuroze koju mu je donio egzil. Bettiza u tekstu spominje i Jurja Križanića kojeg povezuje s Račićem, liječnikom koji je također bio ubijen i umro na rukama autorovog oca, koji ga je pronašao u uličici.

U posljednjem poglavlju, imena *Povratak*, autor govori kako posjećuje Dalmaciju prvi put nakon odlaska iz Splita. Za Domovinski rat kaže da je to neki “popularat”. Govori o agresiji Srbije koja se želi proširiti izvan svojih granica. Spominje zločin u Srebrenici i pad Vukovara. Autora je jako ljutilo izjednačavanje rata, tj. poimanje da su s jedne strane Hrvati, a s druge Srbi. Stoga, on želi ukazati da je riječ o srpskoj agresiji i obrani Hrvatske, a ne o nekom ravnopravnom sukobu. Prilikom posjete Dalmaciji, Bettiza se susreće s prijateljem Franom, a spominje i Miljenka Smoju i njegovu kultnu seriju *Malo misto*. Piše da je Split postao antiteza Zagrebu. Kao primjer navodi dnevnik “Slobodna Dalmacija”, koja je u ono doba bila najčitaniji dnevni list u Hrvatskoj, sve dok nisu došli vladini poslanici iz Zagreba i kupili većinu poduzeća. Za Split kaže da je tamo rasprostranjen osjećaj nemira, poremećene pohlepe za materijalnim dobrima, droge, nasilja i prljavštine.

U *Epilogu* autor objašnjava kako je zamislio knjigu, a kako je ona nakraju napisana na drugačiji način. Zatim objašnjava da djelo slijedi četiri tijeka, a to su tragedija koja je opet na činu, pod tim misleći na trenutni rat, zatim temu egzila, autobiografiju obitelji i sagu grada Splita. Autor priča o povijesti Splita i Dioklecijanu, a na kraju govori o preuzimanju vlasti u Splitu od strane komunista i danu njegovog odlaska iz grada. Posljednji dio djela je *P.S.*, u kojem se autor zahvaljuje ljudima koji su mu pomogli u izdavanju ove knjige.

Stil kojim je knjiga pisana jasan je i zanimljiv. Djelo nudi lijep opis stanja i mentaliteta građana jednoga grada, u ovom slučaju Splita, kroz životne prilike jedne

ugledne i bogate obitelji. Sam autor navodi da mu je cilj bio protumačiti hrvatske, južnoslavenske i balkanske prilike i pomoću prošlosti protumačiti sadašnje prilike, no nakraju je sadašnjost ipak bila poticaj za otkrivanje prošlosti. Knjiga govori o napuštanju svojega doma i domovine, što se redovito veže uz rat, pa bih ju stoga preporučila kao koristan izvor svima koje ta tematika zanima.

Petra Svetec

**Anne Frank, *Dnevnik Anne Frank:*
od 12. lipnja 1942. do 1. kolovoza 1944., Mozaik knjiga,
Zagreb, 2009., 309 str.**

Anne Frank, punim imenom Annelies Marie Frank, vjerojatno je najpoznatija djevojčica iz razdoblja Drugog svjetskog rata. Vodila je osobni dnevnik od 12. lipnja 1942. godine, odnosno od svoga trinaestoga rođendana, do 1. kolovoza 1944., odnosno tri dana prije dolaska SS narednika i tri nizozemska pomoćnika Grüne Polizei u civilu u njihovo skrovište. Dnevnik Anne Frank objavio je nakon njezine smrti njen otac i jedini preživjeli iz dnevnika, Otto Frank. Nakon njegove smrti, autorska prava njegove kćeri naslijedila je Zaklada Anne Frank u Baselu koja je devedesetih godina odlučila objaviti izdanje s dosad još neobjavljenim pismima, odnosno s još pet nepoznatih stranica rukopisa. Kako bi ona bila prepoznatljiva unutar dnevnika, označena su s riječi “dodatak”.

Dnevnik nije prema želji Anne objavljen kao knjiga s poglavljima nego je objavljen s datumima, odnosno ostavljen je u formi kakvoj je i pisan. Dio osoba koje se pojavljuju unutar njega nisu oslovljavane pravim imenima, ali bez obzira na to saznajemo njihova prava imena na početku knjige. Anne u početnim fazama svoga pisanja na početku samo zapisuje datum i već na prvoj stranici ovoga izdanja saznajemo prvi dodatak iz 28. rujna 1942., koji nam otkriva kako Anne ne može dočekati trenutak kada će pisati u svoj dnevnik. Osim toga, ona ne započinje pismo klasičnim pristupom u kojemu naslovljava za koga je te se čak i ne potpisuje ispod teksta. U početku piše o svojim školskim aktivnostima i prijateljima, o razdoblju prije odlaska u skrovište. Tu saznajemo da je i njen pravi razlog pisanja dnevnika taj što nema prijateljicu. Od 20. lipnja 1942. godine Anne počinje svoje tekstove s “Draga Kitty!” kako je nazvala svoj dnevnik tj. novu prijateljicu i počinje se potpisivati s “Tvoja Anne”.

Nakon što saznajemo kako je završila njezina školska godina uslijedila je selidba u skrovište koje se nalazilo u zgradi u kojoj je njen otac imao ured. Selidba je uslijedila nakon što se položaj Židova u Nizozemskoj drastično pogoršao. Detaljan opis njihova novog doma nalazi se pod datumom 9. srpnja 1942. godine. Pomagali su im zaposlenici njezina oca, gospodin Kugler, Kleiman i Miep te Bep Voskuijl, dvadesettrogodišnja stenografkinja. S Annom se u skrovištu nalazila i njena majka, otac, sestra Margot, gospođa i gospodin Van Daan i njihov sin Peter koji su stigli tek kasnije, 13. srpnja 1942. godine. Od prvoga dana zajedničkoga stanovanja bilo im je svima ugodno i osjećali su se kao jedna velika obitelj. U dodatku iz 28. rujna 1942. godine saznajemo koliko je Annu strah i kako se jako boji da će ih netko otkriti i potom ubiti.

Veliki dio vremena u njihovome skloništu utrošen je na učenje. Peter je na početku počeo učiti engleski jezik. Annin otac, kako ga je ona od milja zvala Pim, učio je nizozemski, dok je Anne učila francuski i ostale predmete. Njezina sestra Margot, bila je posebno nadarena i jako je puno učila. Anna zapisuje kako je ona draga i pametna po prirodi. Osim učenja, Anne dosta vremena provodi i s mačkom Mouschi.

Od utorka, 17. studenoga 1942. godine broj osoba u skrovištu se povećao. Pridružio im se gospodin Dussel koji je po zanimanju bio zubar. Toga dana svi su ga srdačno dočekali, a za stolom se nalazio konjak i kava. U početku pisanja o Dusselu on je bio jako drag čovjek koji je sobu dijelio s Anne, no kako je vrijeme odmicalo Dussel i nije bio više toliko drag. U jednoj zgodi pokazao se kao jako tvrdoglava osoba. Naime, Anne i on dijelili su zajednički stol u sobi, a jednog dana Anne se odlučila da će ga pitati za dva dana u tjednu slobodnoga stola za sebe kako bi mogla pisati za vrijeme danjeg svjetla. Bez obzira na to što je rekla ocu, Dussel nije pristao odmah zbog svojih potreba oko pisanja, ali je ipak na kraju dao dio onoga što ona tražila. To je Annu strašno naljutilo.

Posebno mjesto u Anninome dnevniku zauzima njena majka Edith. Kako je Anne odrastala u te dvije godine tako je i njen odnos s majkom sve više postajao hladan i neprirodan. Njezina majka je, prema Annim riječima, htjela biti s njom prijateljica, ali njezin odnos i nastup prema Anni bio je suviše grub. Pod datumom 24. prosinac 1943. Anne se zapitala hoće li je majka ikada razumjeti te je primijetila kako ju majka ne shvaća ozbiljno. Svojoj majci ne može reći mamica, nego joj često kaže mama, na što zaključuje da od riječi "mami" dolazi riječ "mam" kao nesavršena majka.

Kada je Anne u četvrtak, 6. siječnja 1944. godine, zapisala da je od želje za razgovorom s nekime izabrala Petera, počela je priča o njezinim osjećajima. Ovaj dio dnevnika najviše govori o tome kako je jedna djevojčica polako počela otkrivati svijet odraslih i to u vrtlogu ratnih zbivanja unutar posve drugih okolnosti kao što bi to bilo vani, izvan skrovišta. U početku je tražila priliku kako neprimjetno ostati u njegovoj sobi i razgovarati s njime, osjećala se čudno dok je gledala u njegove tamnoplave oči. U petak, 18. veljače 1944. godine, zapisuje kako ima samo jedan cilj kada ide u sobu Van Daanovih, a to je da vidi Petera. U jednome trenutku mislila je da joj je u toj "vezi" suparnica sestra Margot, s obzirom na to da je ona bila starija od nje i po godinama bliže Peteru, no kasnije su njih dvije pomoću dva pisma razjasnile da Margot nema nikakvih osjećaja prema Peteru i da želi da Anne bude sretna. Odnos između Petera i Anne bio je više od samoga prijateljstva, s njime je s vremenom mogla pričati o intimnosti, o razvoju svoga tijela, o seksualnosti. Jedan dio zapisa iz 2. ožujka 1944. godine posebno je istaknut unutar dnevnika tako što je zadnji odlomak podcrtan, a glavno pitanje unutar njega je "Ljubav, što je ljubav?". Njenoj majci se nije svidalo što je toliko u sobi s Peterom, a nakon što je rekla ocu kako se između njih dogodio mali poljubac, on joj je savjetovao da zbog mira u skrovištu ne ide više toliko Peteru. Ona ga nije poslušala jer je želja za Peterom bila jača.

Kako se u skrovištu često slušao radio, Anne je u utorka 6. lipnja 1944. godine zapisala da su Englezi na radiju rekli "This is D-day", a zatim "This is the day", odnosno da je počela invazija. Tada je rekla Kitty, svojem dnevniku, da ima osjećaj da dolaze prijatelji i da će, kako je Margot rekla, u rujnu ili listopadu ipak moći u školu. Tri dana kasnije zapisuje da invazija odlično napreduje i jako se divi Churchillu kako je hrabar, a ima već sedamdeset godina.

Zadnji zapis u njezinome dnevniku nosi datum 1. kolovoz 1944. godine, utorka. Nakon dvije godine, možemo vidjeti kako je Anne promijenila način razmišlja-

nja, kako se boji da će joj se drugi rugati, da je neće shvatiti ozbiljno. Ali, kaže da je i navikla da je ne shvaćaju ozbiljno. Prema njenim riječima postojale su dvije Anne, jedna je bila draga i ona se u društvu nije nikada pojavila, ali iznutra je postojala čista Anne.

Poseban dio unutar dnevnika su slike koje nam prikazuju Margot s majkom, godine 1926., Anne s majkom, godine 1929., Margot i Anne iz 1930. godine, dvije sestre zajedno sa ocem iz 1930. godine, Anne i Margot s prijateljicama u Amsterdamu iz 1935. i 1936. godine, Anne kako sjedi za radnim stolom kod kuće na Merwe-depleinu 1941. godine, tlocrt kuće Prinsengracht 263 u kojemu se nalazilo skrovište, pročelje i začelje kuće te pomični ormar preko kojega se ulazilo u skrovište i na kraju posebnoga dijela možemo vidjeti zadnju stranicu Annina dnevnika.

U pogovoru saznajemo što se dogodilo sa ostalim ljudima iz skrovišta. Majka Frank umrla je 6. siječnja 1945. godine u ženskom logoru Auschwitz-Birkenau, Herman van Pels, odnosno gospodin Van Daan, ugušen je plinom u Auschwitzu, iako Otto Frank tvrdi da je ubijen nekoliko tjedana poslije nakon što je stigao u logor. Gospođa Van Daan je umrla, ali datum smrti nije poznat. Sestre Frank završile su u logoru Bergen-Belsen u Lüneburger Heide te su umrle od epidemije tifusa. Peter je preminuo 5. svibnja 1945. godine, tri dana prije oslobođenja logora Mauthausen u Austriji. Dussel je preminuo 20. prosinca 1944. godine u koncentracijskom logoru Neuengamme. Jedini preživjeli Otto Frank vratio se u Amsterdam i živio je tamo do 1953. godine, a nakon toga se preselio u Švicarsku gdje se ponovno oženio.

Ovaj dnevnik nesumnjivo je vrijedan izvor informacija za proučavanje i istraživanje sudbine Židova tijekom Drugoga svjetskoga rata, no osim toga njegov sadržaj nam otkriva razvoj jednoga mladoga života, njegovo poimanje razvitka ljudskoga tijela, prve osjećaje ljubavi i nježnosti te, osim ljudske patnje, donosi nam pitanja što i tko je dijete te kada ono prestaje biti djetetom. Osim sudbine pojedinca, ono nam donosi i pregled situacija u kojoj grupa ljudi već pomalo postaje nervozna zbog situacije u kojoj se nalazi. Tematika dnevnika nije samo važna povjesničarima, nego i antropolozima, sociolozima, psiholozima, povjesničarima književnosti i ostalima te će ona još dugo biti simbol nade u bolje sutra.

Matea Jalžević

Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., 864 str.

Knjiga pod naslovom *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, autora dr. sc. Nikice Barića, objavljena je u listopadu 2012. godine u izdanju Hrvatskog instituta za povijest. Autor je rođen 1975. godine u Zagrebu te se smatra jednim od najtemeljijih i najplodnijih hrvatskih povjesničara suvremene hrvatske historiografije. Magistrirao je 2002., a doktorirao 2004. na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Autor je već 2003. godine objavio knjigu *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.* Uz spomenutu literaturu, objavio je još jednu vrijednu, temeljito znanstveno-kritički obrađenu knjigu – *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.* (Zagreb, 2005.)

Ova knjiga je koncizno razrađena studija o situaciji na jadranskom dijelu Hrvatske nakon kapitulacije Kraljevine Italije te se proteže na čak 864 stranice koje obiluju mnoštvom izvornih dokumenata, ponajviše iz državnih arhiva, ogromnim brojem izvješća, preciznom autorovom interpretacijom i raščlambom događaja, jedinstvenom ilustracijom. Neki dokumenti nisu nikad ugledali svjetlo dana, a knjiga sadrži i zadivljujuću brojku od 3519 bilježaka, koja svaka na određeni način pojašnjava temu koja je većinom nepoznata široj javnosti. Također, iz bilježaka je jasno vidljivo da je autor ponajviše koristio arhivsku dokumentaciju i to kroz izvore nastale djelovanjem tijela vlasti NDH uz manje korištenje objavljene literature.

Djelo se sastoji od dvanaest poglavlja: 1. *Uspostava vlasti Nezavisne Države Hrvatske u Dalmaciji u travnju 1941. godine* (13.-35.), 2. *Osvrt na Rimske ugovore iz svibnja 1941. i stanje nakon njihova potpisivanja* (37.-63.), 3. *Slom 'hinbenog saveznika'* (65.-94.), 4. *Ustroj uprave NDH u priključenim jadranskim krajevima - Ministarstvo za oslobođene krajeve* (95.-159.), 5. *Odnos NDH prema Sušaku, Rijeci i Istri* (161.-200.), 6. *Oružane i redarstvene snage NDH u priključenju Dalmaciji* (201.-309.), 7. *Njemačka vojska u Dalmaciji* (311.-452.), 8. *Odnosi NDH s Talijanskom Socijalnom Republikom* (453.-485.), 9. *Četnici u sjevernoj Dalmaciji* (487.-574.), 10. *Gospodarske, prometne i socijalne prilike u Dalmaciji iz perspektive vlasti NDH* (575.-640.), 11. *Raspoloženje naroda obzirom na vanjske i unutarnje prilike i događaje* (641.-740.), 12. *Naša su dosadnja nastojanja u ovim krajevima dovedena u pitanje - povlačenje uprave NDH iz Dalmacije* (741.-778.), nakon čega slijedi *Zaključak* (779.-787.) te krajnji sažetak na engleskom jeziku, kazala, popisi izvora i literature te popisi slikovnih priloga i zemljovida i na kraju sam popis kratica.

U uvodnom dijelu knjige autor prikazuje i obrazlaže kratak povijesni i vojno-politički kontekst i situaciju u jadranskoj Hrvatskoj nakon Prvog svjetskog rata pa sve do kapitulacije Kraljevine Italije. Barić se u ovom dijelu osvrće i na neutemeljenu jugoslavensku propagandnu publicistiku o tzv. Pavelićevoj prodaji Dalmacije, ali i Istre, Zadra i ostalih mjesta koja su već od 1920. u sastavu Kraljevine Italije potpisivanjem Rapallskog ugovora. Osovinski napad na Kraljevinu Jugoslaviju te

samim time ulazak njemačke i talijanske vojske u ona područja koja su bila pod sastavom Nezavisne Države Hrvatske doprinijela su velikoj pomutnji na terenu, gdje se često znalo dogoditi da se uz spomenute vojne i civilne organe nalazila još i regularna vojska NDH, četnici, partizani te razne paravojne jedinice. U drugom i trećem poglavlju autor se zadržava na pojašnjavanju odrednica i okolnosti prije i poslije potpisivanja Rimskih ugovora iz svibnja 1941. te prikazuje slom Kraljevine Italije i prividno savezništvo sa NDH koje autor naziva – “hinbeni saveznik”.

U sljedećim poglavljima autor razlaže sustavno, precizno i koncizno prema dokumentaciji razvoj situacije nakon kapitulacije Kraljevine Italije, gdje na objektivnan znanstveno-kritički način iznosi svoju interpretaciju događaja. Barić posebno ističe da same okolnosti nastanka NDH nisu dale dovoljan manevar ustaškom pokretu za one težnje i želje naroda, ali i samog čelništva države da ta područja uđu u sastav NDH. Zapravo je vodstvo NDH na čelu s Antom Pavelićem, unatoč nepovoljnim okolnostima i suočeni tada sa talijanskim imperijalističkim pretenzijama, ali i vojnoj sili, uspjelo ograničiti još veće talijanske zahtjeve i odbiti traženja da NDH bude u još većoj mjeri podređena Italiji. Realno objektivnan odnos vojnih i političkih snaga u odnosu na imperijalne sile je posljedica takvog ugovora, a kasnije i takvog ophođenja sa svojim saveznikom, gdje poslije njegove kapitulacije dolazi do velike medijske pompe i necenzuriranje istih medija kao što je bio slučaj prije rujna 1943. godine.

Mora se naglasiti da nakon kapitulacije Kraljevine Italije pretenzije i vršenje vlasti nad istočnom jadranskom obalom nije prestalo od strane kasnije Badogliove vlade. Također, njemačka diplomacija nije bila spremna do kraja poduprijeti nastojanja službenog Zagreba za proširenjem hrvatske vlasti na novooslobođena područja. Tu je vidljiva jedna nota, kako navodi autor prema interpretaciji dokumenata, tj. razmimoilaženje mišljenja između njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj Edmunda Glaisea von Horstenaui njemačkog poslanika u Zagrebu Siegfrieda Kaschea što napraviti dalje s područjima koja su držali Talijani. Situacija je bila delikatna s obzirom da su njemačko obećanje i politički argumenti išli jasno u korist hrvatske vlasti. Nadalje, autor teksta više puta napominje da je NDH nakon kapitulacije Italije uspjela u svoj sastav vratiti gotovo sva područja koja su spomenutim ugovorima izgubljena, s iznimkom Sušaka i okolice.

Iz svega navedenog proizlaze jasno (dugo potiskivani) prototalijanski osjećaji koji su se posebno manifestirali u hrvatskom tisku, ali i velikoj razočaranosti ljudi, te njihovom prelasku u redove protivničke vojske - partizana. Svršishodno tome su bili zahtjevi za onim područjima koja (istočna polovica Istre) su bila utemeljena zbog povijesno-političkih razloga, dok su ipak neobjektivne ambicije dio političara i skupina postale (u tom trenutku) nemoguće. Njemačka strana je gledala prvenstveno na sebe i nije se previše zamarala sa situacijom, aspiracijama i željama stanovništva i njihovih vođa na ovim prostorima (upravo iz razloga jer je vodila rat na više frontova). Najvidljivije je to bilo nakon talijanske okupacije, kada je realna postala prijetnja savezničkog iskrcavanja na hrvatske obale Jadrana, a posebice na njegovom sjevernom dijelu. Stoga je Treći Reich uspostavio Operativno područje

Jadransko primorje i to bez prethodnog obavještanja hrvatske vlasti, kojem je bilo u cilju štititi interese njemačke vlasti.

Autor se posebno osvrće na ona područja koja su već Rapallskim ugovorom bila u sastavu Kraljevine Italije te cjelokupnoj unutrašnjoj situaciji u odnosu na trenutne geostrateške položaje određenih vojski. Ogroman dio knjige obrađuje vojni aspekt situacije na terenu, gdje su studiozno raščlanjene oružane i redarstvene snage NDH u priključenoj Dalmaciji, njemačkoj vojsci te četničkom pokretu u sjevernoj Dalmaciji. Autor detaljnim opisima ruši podosta mitova (kao npr. o ustaško-talijanskoj suradnji) te na jednostavan način prikazuje kako surađivanje sa protivničkom vojskom nijednoj strani nije bilo nepoznato.

Jedanaesto poglavlje donosi razloge i raspoloženje stanovništva s obzirom na vanjske i unutarnje okolnosti te nastojanje svih strana da u što većoj mjeri mobiliziraju tamošnje stanovništvo. Određeni pojedinci (izvanredni ministar za oslobođene krajeve Dalmacije dr. Edo Bulat, glavari građanske uprave dr. Nardelli i dr. Turina) koji su bili podrijetlom iz jadranskih krajeva, pokušavali su doprinijeti što većem ulasku tamošnjeg stanovništva u redove vojske NDH, no u tome nisu imali previše uspjeha. Razloge treba tražiti u samim njemačkim represijama prema stanovništvu, njemačkoj suradnji sa četnicima, ali i velikim dijelom nepoštivanjem hrvatske državne vlasti, što se pokazalo i u osnivanju Operativnog područja Jadransko primorje. Neučinkovita i slaba vlast NDH, ali i nesumnjivo važan čimbenik – neidentificiranje stanovništva s vlašću NDH, koja je duboku ušla u savezništvo s Njemačkom, čija vojska čini razne represije prema tom istom stanovništvu dovela je do velikog prelaska ljudi u partizanski pokret. Barić posebnu pozornost posvećuje “raspoloženju naroda”, odnosno prikazu i objašnjavanju zašto su pojedinci pristupali ili odbijali pristupiti nekom od vojno-političkih pokreta koji su u Drugom svjetskom ratu djelovali u Dalmaciji, što je bitno za gledanje slojevitog načina historiografije, bez crno-bijele perspektive, pri čemu su danas često prisutne pojednostavljene interpretacije događaja.

Barićeva knjiga, sa svojim prikazom složenih vanjskopolitičkih i unutarnjopolitičkih okolnosti nakon kapitulacije Italije te s mnoštvom činjenica o stanju na oslobođenim područjima, koja su ušla u sastav NDH, zapravo nameće potrebu interdisciplinarnе rasprave o pitanju suverenosti nad tim dijelom hrvatskih zemalja odnosno raspravu o njihovu državnopravnom položaju. No ona, kao nijedna od svih studija koje su se bavile tim dijelom Hrvatske - ponajprije Dalmacijom - u razdoblju od rujna 1943. do kraja 1944., pokazuje koliko je bio politički težak i dugoročno sudbonosan sraz hrvatske nacionalne i državne ideje s jugoslavenskom. Iz svega ovoga se može zaključiti da su danas često prisutne pojednostavljene interpretacije te da na Drugi svjetski rat u Dalmaciji, ali i u drugim dijelovima Hrvatske, treba gledati na slojevitiji način čemu teži i sam autor knjige.

Danijel Jurković

Robert M. Edsel s Bretom Witterom, *Odred za baštinu. Saveznički junaci, nacistički lopovi i najveća potraga za blagom svih vremena, Fraktura, Zagreb, 2013., 475 str.*

Robert M. Edsel američki je pisac i poduzetnik. Nekadašnji tenisač, kasnije naftaš, autor je knjiga *Spašavanje Da Vincija, Odred za baštinu* i *Spašavanje Italije* koja opisuje djelovanje Odreda za baštinu u Italiji. Edsel je osnivač i predsjednik Fondacije za očuvanje umjetnosti, neprofitne organizacije koja je nagrađena medaljom National humanities te je i povjerenik Nacionalnog muzeja Drugog svjetskog rata u New Orleansu. Zanimljivo je kako Edsel nije povjesničar niti povjesničar umjetnosti. Živeći u Firenzi 1990-ih dobio je inspiraciju za istraživanje krađa umjetnosti tijekom Drugog svjetskog rata. Proveo je 15 godina istražujući nacističke metode krađa umjetnina, ali i djelovanje Odreda za baštinu u njihovu spašavanju. Nakon opisa djelovanja Odreda u Zapadnoj Europi, Edsel nastavlja pisati i istraživati djelovanje Odreda za baštinu u Italiji.

Odred za baštinu knjiga je podijeljena na 5 dijelova, odnosno na 54 poglavlja koja kronološki opisuju zbivanja od osnivanja Odreda, njihova djelovanja za vrijeme rata i njegove uloge nakon završetka rata. Na početku knjige zatječemo neke od pripadnika Odreda godinama prije početka rata. Edsel nas upoznaje sa sudionicima i donosi priče kroz koje upoznajemo razmišljanja i postupke pripadnika Odreda za baštinu. Autor zatim opisuje stanje na zapadnom bojištu uvodeći čitatelje u samo središte budućih događaja i djelovanja Odreda. Edsel neka poglavlja posvećuje potragama za pojedinim umjetničkim djelima poput Michelangelove *Bogorodice iz Bruges* ili Van Eyckova djela *Gentski oltar*. Autor također opisuje stanje građevina poput Monte Cassina ili Louvrea. Poglavlja kronološki prate priču od invazije na Normandiju, ulaska u Francusku, Nizozemsku, Belgiju te konačno Njemačku. Posljednji dio knjige donosi uzbudljivu priču utrke s vremenom i pokušaje Odreda za baštinu da spase tisuće ukradenih umjetnina skrivenih na mnogim lokacijama u Njemačkoj. Na kraju Edsel donosi biografije pripadnika Odreda za baštinu te opisuje njihovo djelovanje nakon rata.

Naslov *Odred za baštinu. Saveznički junaci, nacistički lopovi i najveća potraga za blagom svih vremena* otkriva čitateljima predmet istraživanja ovoga djela. Iako Edsel opisuje nacističke metode i krađe umjetnina, knjiga se prvenstveno bavi djelovanjem Odreda za baštinu. Autor navodi kako je cilj knjige prikazati kako su brojni sponenci i umjetnička djela uspjela preživjeti rat i tko su ljudi koji su ih spasili.

Edsel navodi kako je Odred za baštinu činila skupina ljudi na prvim crtama bojišnice koji su spašavali svijet kakav poznajemo. Riječ je o skupini ljudi koji su u vojnom sastavu Zapadnih saveznika djelovali od 1943. - 1951. godine. Njihova glavna zadaća bila je ublažiti štetu nastalu u borbama, osobito na građevinama, muzejima, crkvama i drugo. Na području Njemačke, Odred za baštinu usredotočio se na pronalazak i spašavanje ukradenih ili nestalih umjetnina i drugih kulturnih dobara. Fokus ove knjige je Zapadna Europa, područje Francuske, Nizozemske i Njemačke. Autor istražuje priču o 350 muškaraca i žena iz 13 država koji su služili odjelu Monuments, Fine Arts and Archives – MFAA (Odjel za spomenike, likovnu umjetnost

i arhive). Srž ove knjige su osobne priče o stvarnim ljudima, ravnateljima muzeja, kustosima, predavačima, umjetnicima, arhitektima i arhivarima. Autor se fokusira na iskustva 13 pripadnika, među kojima je bila i jedna vrlo hrabra žena, upoznajući nas s njihovim anegdotama, poteškoćama u obavljanju posla i opasnostima u kojima su se nalazili. Također, autor kroz njihove priče informira čitatelje kako i na koji način su nacisti proveli jednu od najvećih krađa umjetnina u povijesti.

Edsel u ovoj knjizi opisuje događaje u Zapadnoj Europi, a kako bi čitatelji bolje razumjeli i povezali temu autor opisuje politička zbivanja u Europi prije početka rata, osvrćući se i na Hitlerove političke namjere, ali i na one vezane uz umjetnine. Stoga Edsel donosi kronološki prikaz događaja od početka pa do kraja rata u Europi usporedno opisujući djelovanje Odreda za baštinu. Knjiga donosi osnovne informacije o stanju na bojištu koji su u ovom slučaju pozadinska priča. Edsel također opisuje i biografije 13 pripadnika ove jedinice, opisujući njihovo djelovanje usporedno sa stanjem u Europi i svijetu te koliko je to utjecalo na njihov rad. Autor vrlo detaljno opisuje u kakvim stanjima su pronađene umjetnine, spomenici, skulpture i zgrade za vrijeme ratnog razaranja, ali i detaljno opisuje način i metode koje su nacisti koristili u krađi i skrivanju umjetnina.

Kako bi još više približio temu, Edsel je osnovne podatke nadopunio raznim priložima. Tako donosi mnogo osobnih pisama i dnevničkih zapisa samih pripadnika Odreda za baštinu. Na taj način još vjerodostojnije opisuje stanje u Europi koje je zateklo pripadnike Odreda, ali također možemo vidjeti što je te ljude pokretalo u njihovu radu spašavanja umjetnina. Između ostaloga, autor donosi i nacističke izvore, odnosno naredbe koje pokazuju njihove želje i namjere vezane uz ukradene umjetnine. Kao priloge autor još donosi karte i fotografije koje čitateljima dodatno dočaravaju priču. Ovim priložima autor zaokružuje priču.

Kako je riječ o knjizi koja prati ratna događanja u Zapadnoj Europi, posebice nakon iskrcavanja na Normandiju, ona obiluje mnogim povijesnim podacima. Međutim, Edsel piše vrlo jednostavno i čitko zbog čega je priča vrlo pitka i zanimljiva za čitanje. Također, autor neke anegdote, dijelove priča i interakcije piše u stilu književnog romana te na taj način vrlo vješto dočarava događaje, ali i pripadnike Odreda za baštinu, što i je njegov cilj.

Edselov *Odred za baštinu* knjiga je koja istražuje temu koja još uvijek nije široko istražena. Autor se osvrće na nacističko djelovanje i krađe umjetnina, ali prvenstveno se bavi pripadnicima Odreda za baštinu i njihovim djelovanjem. Edselov cilj bio je prikazati tko su bili ti ljudi koji su spašavali umjetnine te na koji način. Autor uspješno donosi njihove priče i iskustva upoznajući nas s tim pojedincima, njihovim razmišljanjima i djelovanjem u Odredu. Kroz njihovo djelovanje saznajemo što se događalo s raznim umjetninama za vrijeme rata, na koji su način ukradene i spašene. Edsel vrlo vješto prikazuje zamršenu mrežu krađe i spašavanja umjetnina. Ova knjiga nezaobilazno je štivo za povjesničare i povjesničare umjetnosti koji se bave ovom temom, ali je također zanimljivo štivo sa svakoga koga zanima umjetnost ili Drugi svjetski rat.

Josipa Marjanović

**Mario Jareb, *Hrvatski nacionalni simboli*,
Alfa - Hrvatski institut za povijest,
Zagreb, 2010., 472 str.**

Autor knjige, Mario Jareb, rođen je 1969. godine. Diplomirao je povijest i arheologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Zaposlen je na Hrvatskom institutu za povijest gdje se ponajprije bavi problematikom NDH i međuratnog Ustaško-domobranskog pokreta o čemu je objavio i monografiju.

U travnju 2010. godine predstavljena je knjiga dr. sc. Maria Jareba *Hrvatski nacionalni simboli*. Nakladnici knjige su Hrvatski institut za povijest i Alfa iz Zagreba. Usprkos brojnosti literature koja se bavi heraldikom i veksikologijom hrvatskih zemalja, javnosti nije dostupna znanstveno pisana monografija koja se cjelovito bavi hrvatskim simbolima, te je zbog toga autor pristupio izradi ovog djela kako bi “pružio što više podataka o razvoju hrvatskih nacionalnih simbola, a i razjasnio bar neke od dvojbi koje se i danas pojavljuju u hrvatskoj javnosti” kako sam kaže u “Uvodu” (9-11), gdje ukazuje na važnost nacionalnih simbola kao čimbenika nacionalnog identiteta. Autor napominje da se knjiga bavi ponajprije vizualnim simbolima te navodi djela autora koji su se ranije bavili tom problematikom. Djelo se sastoji od sedam glavnih poglavlja u kojima se kronološki opisuju hrvatski simboli kroz povijesna razdoblja.

U prvom poglavlju “Nastanak i uporaba hrvatskoga grba i zastave do polovice 19. stoljeća” (14-39), na temelju novijih otkrića, autor pokušava rasvijetliti početak korištenja šahiranog grba i smješta ga najkasnije u doba Jagelovića. Ipak, najstariji poznati prikaz hrvatskog šahiranog grba nastao na prostoru Hrvatske i dalje je onaj na povelji kojom je sabor Kraljevine Hrvatske u Cetinu 1527. izabrao Ferdinanda Habsburškog za hrvatskog kralja. Dalje u poglavlju, autor se bavi nastankom grbova Dalmacije i Slavonije te zastupljenošću grbova hrvatskih zemalja od njihova nastanka do 19. stoljeća (primjerice na novcu i pečatima vladara) i donosi osvrt na simbole Dubrovačke Republike i početke hrvatske (banske) zastave.

Drugo poglavlje bavi se “Razdobljem stvaranja i prvobitne uporabe hrvatskih nacionalnih simbola – od ilirske Leljive do trobojnice” (52-68). U kontekstu ilirskog grba sa Leljivom na jednoj i šahovnicom na njegovoj drugoj polovici, autor ističe da je prva prisutna kao simbol zajedništva ilirskih naroda, a ne zamjena za narodne grbove, dok je isticanje šahovnice možda dokaz da ona preuzima ulogu nacionalnog grba Hrvata. Opisuje se revolucionarna 1848. kao godina formiranja zajedničkog dalmatinsko-hrvatsko-slavonskog grba s Leljivom, natkriljenog krunom, te trobojnice kao zastave bana Jelačića s tri prevladavajuće boje sa zajedničkog grba.

U poglavlju “Hrvatski nacionalni simboli u razdoblju austrougarskog dualizma” (78-140) naglasak je na varijacijama u uporabi grba Trojednice, njezinom mjestu u zajedničkom grbu zemalja sv. Stjepana i tendenciji da šahovnica postane općehrvatski simbol. Nakon osvrta na isticanja mađarske i srpske zastave s političkim ciljevima što je dovodilo do napetosti, poglavlje završava navođenjem pokušaja izbjegavanja krune sv. Stjepana na grbu konstruiranjem navodne Zvonimirove krune.

Četvrto je poglavlje “Hrvatski nacionalni simboli u razdoblju između dvaju svjetskih ratova” (162-241). Ovdje se opisuje nastanak grba Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kao sinteze grbova triju naroda te zastava kreirana hrvatsko-srpskim kompromisom, uz napomenu da su se još neko vrijeme u službene svrhe koristili simboli iz Trojednice, te da je sama šahovnica i dalje, sve do diktature bila isticana. Nadalje, autor ističe značaj proslave tisućite obljetnice Hrvatskog Kraljevstva za afirmaciju hrvatskih simbola, pojavu “starohrvatske krune” te posebno, hrvatskog pletera koji odlazi u najširu uporabu, a za šestosiječanjske diktature postaje nadomjestak za zabranjenu šahovnicu. Nakon pregleda iseljeničkih simbola i osvrta na pojavu onih ustaških, autor primjećuje da su hrvatski simboli u obliku šahovnice, pa i pletera korištenog na biljezima nakon dva desetljeća prekida, postali službeni uspostavom Banovine Hrvatske.

Slijedi poglavlje “U sjeni totalitarizama – hrvatski nacionalni simboli u razdoblju Drugoga svjetskog rata” (268-292). Po uspostavi NDH propisana je zastava sa šahovnicom koja počinje bijelim poljem i slovom “U” uokvirenim pleterom. Hrvatski pleter je kao i u ranijem razdoblju (sve)prisutan što je razlog tome da ga se u narednom razdoblju vezivalo uz ustaštvo. Nakon osvrta na prisutnost četničkih simbola, slijedi pregled onih partizanskih – koristi se prije svega petokraka zvijezda, istaknuta na trobojnici, na kojoj se ponekad nalazi i šahovnica.

U predzadnjem poglavlju “Hrvatski nacionalni simboli u poslijeratnoj Jugoslaviji – u zagrljaju krakova zvijezde petokrake” (300-324) riječ je o službenom izgledu zastave sa petokrakom i o grbu sa šahovnicom “ukrašenom” komunističkim elementima što ipak znači njen opstanak. Nadalje je riječ o razvoju odnosa režima prema isticanju šahovnice bez pratećih komunističkih obilježja što se često poistovjećivalo s ustaškim simbolom.

Zadnje poglavlje “Od zabrana do postolja prvaka – hrvatski nacionalni simboli od sloma komunističkog režima do danas” (330-378) bavi se najprije počecima slobodnijeg korištenja trobojnice sa šahovnicom prije prvih slobodnih izbora, zatim njezinog usvajanja nakon izbora te reakcijama srpskih predstavnika ali i otporima nekih hrvatskih političara. Posebno se opisuju okolnosti i način oblikovanja grba usvojenog zajedno s Ustavom potkraj iste godine – nakon rasprava stručnjaka, ali i uz utjecaj politike usvojen je grb kakav je i danas u uporabi, ali ga je dio stručne javnosti i nakon toga smatrao iz različitih razloga neprimjerenim rješenjem. Dr. Jareb navodi i štetne učinke promidžbenog rata srpskih političara koji su i dijelu inozemne javnosti uspjeli nametnuti svoje stereotipe. Nakon toga donosi osvrt na prijepore vezane uz početno bijelo (srebrno) polje šahovnice koji se javljaju i danas. Autor ukazuje na dulju prisutnost takvog grba kroz povijest opisanu ranije u djelu. Također, smatra da je neopravdano zastavu s takvim grbom nazivati zastavom NDH jer je njezin sastavni dio bio slovo “U”. Zastava bez slova “U”, po njemu, dakle nije “ustaška” bez obzira na početno polje i može se ubrajati samo u neslužbene nacionalne simbole kakvi nijednim zakonom nisu zabranjeni. Nakon osvrta na grb bosanskohercegovačkih Hrvata i uporabu pokrajinskih grbova i zastava, autor poglavlje završava pogledom na današnje stanje i zaključuje da su nacionalni simboli danas

poznati velikom broju ljudi u svijetu posredstvom turističke promidžbe, i posebno, uspjeha hrvatskih športaša kada ih i građani ponosno ističu. Ali s druge strane, ukazuje na rijetkost isticanja simbola prilikom državnih blagdana za što uzrok nalazi u nespretnim promjenama njihovih nadnevaka.

Uz uvod i navedena poglavlja, nakon “Zaključnih razmatranja” (395-418) u kojima autor donosi sažetak obrađenih povijesnih razdoblja, nalazi se sažetak na engleskom jeziku, zatim popis kratica i literature te kazalo imena, a na stražnjim koricama autorova je biografija. Dr. Jareb se u knjizi služio mnogobrojnom literaturom te radovima u serijskim publikacijama i zbornicima. Na kraju svakog poglavlja popis je bilježaka. Knjiga je tvrdo ukoričena, ima 472 stranice i izuzetno je bogato ilustrirana slikama u boji i prikazima simbola koji prate tekst, što čitatelju koristi.

Knjiga predstavlja znanstveno djelo koje je potkrijepljeno mnogobrojnim bilješkama i bogato je informacijama, te odgovara na mnoge i danas prisutne prijedore. Istodobno, djelo je napisano jednostavno i razumljivo i za širu javnost. Zato se čini da je autor ispunio zadaću koju je preda se postavio. S obzirom da nas hrvatski nacionalni simboli okružuju, svaki će građanin čitanjem ove knjige steći ili obogatiti znanje o njima što će ga potaknuti da ih još više poštuje i ističe.

Mateo Bunoza

Susan P. Mattern, *Rome and the Enemy, Imperial Strategy in The Principate*, University of California Press, Berkeley, 1999., 259 str.

“Rome and the Enemy, Imperial Strategy in The Principate” prva je povijesna knjiga koju je napisala autorica Susan P. Mattern, a izdalo University of California Press. Naslov njezine doktorske disertacije: “Roman Foreign Relations from Augustus to the Severans”, kao i njen sadržaj, konstruktivni su dio već spomenutog djela iz 1999. godine. Susan P. Mattern je od 2009. godine redovita profesorica na Odsjeku za povijest University of Georgia.

Knjiga sadrži 259 stranica, a sastoji se od prologa, pet poglavlja te epiloga. Osim toga, ovome su radu priložene zemljopisne karte i ilustracije¹, te je naveden popis svih vladara Rimskog Carstva od 31. g. pr. Kr. do 238. g. po Kr. Knjiga završava popisom referenci i oznaka. Ovo djelo dosada nije prevedeno na hrvatski jezik.

Prva objavljena knjiga Susan P. Mattern bavi se razlozima najvećih rimskih uspjeha koji su bili ostvareni na području ratovanja i izgradnje jakog i moćnog carstva. Autorica prije svega postavlja pitanje: na koji su se način donosile bitne državne odluke kao što su rat i mir, te ovisnosti statusa i sigurnosti Europe o Rimskom Carstvu. Ujedno želi pružiti odgovor kakva su bila pravila igre u kojima su Rimljani bili tako uspješni, te gdje su bile granice njihove uspješnosti. Ovo je djelo djelomično ograničeno na jedno rimsko razdoblje, razdoblje od Augusta, odnosno bitke kod Akcija (31. g. pr. Kr.), pa do kraja vladavine Aleksandra Severa (235. g.). Ipak, taj je sustav donekle primjenjiv i u drugim razdobljima rimske povijesti. U pet poglavlja koje donosi knjiga “Rome and the Enemy, Imperial Strategy in The Principate”, autorica piše o rimskoj koncepciji geografije, vojnoj strategiji, ekonomiji, načinu rimskog razmišljanja o ratu i Carstvu te njihovom suodnosu na međunarodnoj sceni.

Mattern naglašava da nam je danas, pri proučavanju Rimskog Carstva, važno sagledati prostor onakvim kakvim su ga Rimljani tada vidjeli. Geografski materijali i podaci kojima su se Rimljani služili najčešće su “okupljeni” oko vojske što je i tema drugog poglavlja – “The Image of the World”. Rimljani su sakupljali informacije o nekoj zemlji na način da su najprije vojno intervenirali (marširali) kroz nju te su tako direktno prikupljali terenske informacije. Autorica objašnjava vojno-strateške razloge dobrog poznavanja određenog područja te iznosi svoja razmišljanja koja vrlo dobro potkrepljuje primjerima. Osim preko vojske, geografske su podatke Rimljani dobivali od trgovaca, no te informacije su poprilično, prema pojedinim autorima, nepovjerljive. Naime, rimski su pisci smatrali da trgovcu nije stalo do istraživanja nekog mjesta nego do zarade. Trgovci su prije svega bili zauzeti svojim osobnim poslom – prodajom. Karte u dvodimenzionalnom smislu prikazivane su u obliku

---

¹ Izložene su karte: Tabula Peutingeriana, ruta istočno od Kaspijskog jezera; karta svijeta kakvim ga je Strabon zamišljao, karta svijeta iz rukopisa iz 14. st., karta svijeta kakvim ga je Agripa zamišljao i karta svijeta kakvim ga je Ptolomej zamišljao.

itinerara, te je ono što je ucrtano na njima podosta drugačije od današnjih karata. Rimljani nisu poznavali “cijeli svijet” pa su ga prikazivali duguljasto ili ovalna oblika poput ogrtača. Karte su im se sastojale od ucrtana tri kontinenta: Azije, Afrike i Europe.² Autorica kao primjere važnih karata navodi Agripovu kartu, naslikanu na Porticus Vipsaniji, Strabonovu i Plinijevu kartu te Ptolomejevu kartu koja joj služi kao usporedba za već navedene karte.

Rimski su geografi sve stanovnike izvan Rimskog Carstva nazivali barbarima, a smatrali su da jedino Parti imaju visoko organizirani politički sistem. Rimske vanjskopolitičke odluke temeljile su se na stereotipnim pogledima na strance, a ne na temelju iscrpnog istraživanja o njihovim političkim, socijalnim i kulturnim institucijama. Tako autorica u poglavlju “Rome and the Enemy, Imperial Strategy in The Principate” navodi brojne zanimljive, djelomično sarkastične stereotipe koje su Rimljani imali prema Partima, Britancima, Galima, Germanima.

U trećem poglavlju imena “Strategy”, Susan P. Mattern objašnjava pojam strategije te ujedno i razliku između strategije, taktike i modernog pojma vojnih operacija. Predmet istraživanja ovog poglavlja veličanstvena je vojna strategija karakteristična za Rimsko Carstvo. Autorica naglašava da je Rim u vrijeme Principata bio sposoban osigurati, braniti, čak i širiti Carstvo s relativno malim brojem vojnika. Navodi i broj legija u pojedinim razdobljima Rimskog Carstva, a spominje i odnos vojne obaveze i veličine vojske. Naime, što je vojna obaveza bila duža³, Rim je imao više vojske. Zanimljivo je to da su većinu rimske vojske činili brojni dobrovoljci koji su često pristupali vojsci, a nije bilo strano i da vojsku ponekad služe gladijatori. No tijekom vremena, kao ozbiljan nedostatak rimske vojske nametnuo se problem ratovanje na dva ili više bojišta, zbog malog broja vojnika koje je Rimsko carstvo moglo poslati. Zbog toga se vojska, koja je ratovala na jednom bojištu, morala brzo reorganizirati i stići na drugo potencijalno bojište. Autorica pod poglavljem “Strategy” govori i o transportu vojske, te rimskim pohodima na strani teritorij što je bio vrlo rizičan potez. Osvajanje novog teritorija ovisilo je o vojsci s kojom su rimski carevi mogli raspolagati te o financijskim resursima, koji su ponekad bili vrlo ograničeni. Osim toga, kod osvajanja tuđe zemlje, važan je bio psihološki element časti. Mattern spominje i problem granične obrane. Kao ozbiljan nedostatak, navodi njihovu raznolikost i nejednakost. Granice su ponekad bile na rijekama, a ponekad su bile umjetne: zidovi, palisade i jarci. Susan P. Mattern tvrdi da nijedan od građevinskih objekata, utvrda, zidova i jaraka nisu bili dovoljno dobri i čvrsti, te da ne bi izdržali veliku invaziju na duže vrijeme. Osim obrambene funkcije, utvrde i druge građevine obavljale su i ekonomsku funkciju: kontrolu robe, kolanja novca, kontrolu

² Rimljanima je veliki dio Europe, Azije i Afrike bio nepoznat, stoga te dijelove nisu ucrtavali na kartama. Afrika je tradicionalno crtana kao triangel ili trapez, a Egipat im je od cijele Afrike bio najbolje poznat. Azijski kontinent je za Rimljane bio velik i gotovo beskrajn kontinent. Bili su mišljenja da je Indija najistočnija zemlja, a nisu znali, niti su mogli pretpostaviti veličinu i opseg Kine. Sjeverni dio Europe također im je bio velika nepoznanica, posebice Britanija, Skandinavija i prostor današnje Rusije. Osim toga bio im je nepoznat i teritorij oko Crnog mora i Kaspijskog jezera. Svijet je bio okružen vodom (oceanom).

³ Ovisno o vremenu i vladaru.

prelaska granice, prikupljanje poreza, čuvanje vojnih zaliha i dr. Granice su najviše osiguravale psihološku sigurnost rimskim građanima, no autorica postavlja pitanje koliko su one zaista bile neprobojne. Te nesigurnost bili su svjesni i Rimljani, pa su zbog toga nastojali okolo svojih granica stvoriti mrežu partnerskih zemalja i saveza.

Četvrto poglavlje knjige zove se "Income and expenditure". U tom poglavlju autorica piše kako je stanje u ekonomiji bio vrlo bitan faktor pri donošenju važnih odluka, kao što je i rat, a vojska je bila značajan pa i najveći trošak Carstva. Susan P. Mattern opisuje kako su se gomile novca trošile na vojsku, njihovu odjeću, opremu, hranu, a navodi da su poseban problem rimskim carevima stvarale obaveze prema ranjenim i umirovljenim vojnicima te isplaćivanje *praemiae*⁴. Ratovanje je bilo skupo i ratovi su iscrpljivali provincije, no kriva je pretpostavka da je u doba rata vojska bila veći trošak nego inače, jer su vojni izdatci bili jednaki i u vrijeme mira. Što se tiče prihoda od rata, pljačkanje, zlato, srebro i robovi bili su najpoznatiji ekonomski prihodi vojskovođa i vojnika. Osim takve vrste plijena, bilo je i drugih potencijalnih profita rata, što se najviše odnosilo na rudna bogatstva, koja su osvajači mogli iskorištavati. Rudnici su sloveli kao jedan od najvažnijih prihoda države.

Posljednje poglavlje knjige naziva se "Values". U tom poglavlju autorica piše o sustavu vrijednosti koje su vladale u Rimskom Carstvu. Rimljani se nisu sramili oglašavati svoj uspjeh. Oni su, prije svega, svojim osvajanjima željeli istaknuti svoj nadmoćan status. O tome govore i brojni pisani spomenici, a primjer toga je, prema autorici, *Res Gestae*⁵, koji je podijeljen u više sekcija, ali je najvažnija ona koja govori o Augustovim postignućima. Trijumf je bio najpoznatiji oblik slavljenja pobjede, a osim naglašenog geografskog aspekta, gdje su bila popisivana imena osvojenih provincija, rijeka, planina i sl., poznata je i procesija zarobljenika u kojoj se prikazivalo poniženje rimskog neprijatelja. Već nabranjem svih ceremonija koje su se odvijale za vrijeme trijumfa, autorica daje do znanja da su Rimljani osvajanja shvaćali kao slavna i velika. Ona su imala dvojako značenje. Značila su prestiž cara, a s druge strane ponos rimske države. Rimljani su kod svojih neprijatelja željeli probuditi strahopoštovanje, željeli su ih impresionirati, a ti neprijatelji su ih na kraju trebali moliti za milost i mir. U ovoj knjizi autorica sve to dobro argumentira kroz pojedinačne primjere tijekom vladavine pojedinih rimskih careva. Carevi su uživali svu slavu svojih osvajanja, a iskazivali su je već spomenutim trijumfima te svojim likom na kovanicama, gdje su prezentirani kao bogovi. Pjesnici su također isticali careva vojna postignuća i pobjede, a njihova slava bila je ugrađena i u njihove titule⁶, odnosno imena. Vrijednost je ratovanja kod Rimljana izrasla na temelju discipline koju rimski neprijatelji uglavnom nisu poznavali. Autorica govori o tome kako su, u vojnom pogledu, izgledale strategije barbarskih plemena. Rimaska vojska opisivana je kao stabilna, ona koja gradi utvrde, mostove i ceste, nasuprot neorganiziranim i nediscipliniranim barbarima.

⁴ Bonus za veterane pri umirovljenju.

⁵ Epitaf upisan u velika brončana vrata ispred Augustova mauzoleja.

⁶ Primjerice Trajan, koji je imao pobjedničke naslove *Germanicus*, *Dacicus*, *Parthicus*.

Na kraju djela Mattern nas navodi na zaključak, kako je glavnu odluku u vanjskoj politici donosila jedna osoba – car, uz pomoć svojih savjetnika. Centralni aspekt rimske vojske bio je imidž, vojske su im bile prilično male, a granične konstrukcije i trupe neprimjerene za izdržavanje većih napada na duže vrijeme. Vojska je bila važan faktor u rimskoj državi, a vojnički pohodi i osvajanja bili su izvor prihoda. No valja uzeti u obzir kako je uzdržavanje vojske u vrijeme rata, ali i mira, zahtijevalo velike troškove koje su carevi namirivali porezima (*tributum*) i novim osvajanjima. Vojna osvajanja odražavala su se na ugled careva i cijeloga Rima do kojeg se u rimskoj državi posebice držalo, a slava i moć iskazivale su se kroz različite simbole. Tu se posebno ističe trijumfalna procesija u kojoj se nije samo slavilo cara, vojni uspjeh i plijen, nego se iskazivala i superiorna moć Rima i poniženje neprijatelja.

Ova knjiga ima veliku edukativnu vrijednost i pravi je izvor znanja o Rimskom Carstvu. Nadamo se da će knjiga “Rome and the Enemy, Imperial Strategy in The Principate” jednom dočekati i hrvatsko izdanje.

Dino Jelinić, Petra Svetec

**Rebecca Langlands, *Sexual Morality in Ancient Rome*,
Cambridge University Press, New York, 2006., 399 str.**

Rebecca Langlands profesorica je na Sveučilištu u Exeteru u Velikoj Britaniji. Primarno područje interesa kojim se bavi je pitanje etike i morala u antičkom Rimu. Godine 2006. u Cambridgeu je objavila svoje značajno djelo "Sexual Morality in Ancient Rome", čiji ćemo kratki prikaz ovdje izložiti. Langlands u svom radu općenito koristi brojne primjere iz herojskih priča i djela nekih rimskih pisaca, što je zastupljeno i u ovdje spomenutoj knjizi.

"Sexual Morality in Ancient Rome" sastoji se od uvoda, sedam poglavlja te zaključka, dok je na kraju knjige popis bibliografije, kao i kazalo pojmova. Djelo je to čija je glavna preokupacija objašnjenje pojma *pudicitiae*¹ i načina na koji su Rimljani gledali na moralnost svojih građana, prvenstveno žena u seksualnom, a muškaraca u političkom smislu. Autorica kroz brojne opise koje su nam ostavili rimski pisci, u prvom redu Tit Livije, Proporcije i Juvenal, pokušava odgovoriti na mnoga pitanja, kao na primjer: "Što je to *pudicitia*? Na što se ona odnosi?", te uz pomoć odgovora na ta pitanja, doći do odgovora na glavno pitanje: "Jesu li Rimljani uopće bili moralni?". Kako Langlands priča, danas postoji uvriježena slika seksualnog ponašanja Rimljana i njihova morala. Rimski su građani često prikazivani kao nemoralni, kroz različite orgije, odnose sa životinjama, prostitutkama, robovima. Unatoč tome, autorica naglašava da je ipak postojala neka vrsta seksualne moralnosti kod Rimljana, jer da nije, ne bi nailazili na zgražanja u pisanju nekih tadašnjih pisaca. Središnji pojam koji se proteže kroz cijelo djelo, već prije spomenut, *pudicitia*, najviše se spominje u razdoblju od 2. st. pr. Kr. do 2. st. p. Kr., a tim se razdobljem bavi autorica u knjizi naše rasprave, "Sexual Morality in Ancient Rome".

Langlands govori o *pudicitii* kao temelju zajednice muškarca i žene, koju je bitno zaštititi pod svaku cijenu. Sa samim nas "kultom" *pudicitiae* upoznaje preko Livijeve priče o Verginiji, te u nastavku kroz mnoge druge priče, kao npr. priči o Lukreciji i Orgijagovoj ženi, u kojima je znatno primjećena Livijeva okupiranost ženskom seksualnom čistoćom. U tim pričama do izražaja dolazi utjecaj institucionalnih promjena u antičkom Rimu na odnos prema ženama, a pokazuje se i nedostatak kulturnog senzibiliteta koji govori o rimskoj etici u vrijeme carskog vladanja. Autorica obraća pozornost i na Valerijevo najpoznatije djelo "Znamenita djela i riječi" ("Facta et dicta memorabilia"). Naime, to se djelo popularno naziva "moralnom Biblijom" koja sadrži oko tisuću priča, a ujedno i neke moralne pouke. U Valerijevim pričama govori se o moralnosti čovjeka koji se nalazi na visokom društvenom položaju, o požrtvornosti žena, silovanju, kriminalnim procesima protiv zlostavlja-

¹ *Pudicitia* bi se mogla definirati kao zamjena za današnju riječ "moralnost", iako je upravo ta riječ došla od latinske riječi *mores* (običaj) te je objašnjavala dobro i loše ponašanje te njegove norme. Glavnu "etičku" riječ koju je latinski jezik poznavao bila je upravo *pudicitia*, koja je označavala seksualnu vrlinu, a najjednostavnije se može prevesti kao "čistoća", iako taj pojam u potpunosti ne može zamijeniti današnji pojam čistoće.

ča te o nekim moralnim pogledima i častima nekih od plemena koja su osvojena od strane Rimljana. Autorica navođenjem nekih primjera pokušava ukazati na važnost poznavanja seksualne etike kod Rimljana, jer je ona bila ugrađena u strukturu snage i statusa, politike, religije i drugih aspekata starog Rima. Njezino poznavanje omogućuje nam da bolje razumijemo rimsku kulturu u cijelosti. Stoga se u nastavku svoje knjige autorica bavi problemima uzrokovanim tradicionalnim idealima u pogledu odnosa prema ženama različitih društvenih statusa, kao i etičnošću, kad je u pitanju muževa želja za kontrolom nad seksualnošću svoje žene i kritike naspram njezina ponašanja u braku. Langlands ilustrira to primjerima koje Proporcije prepričava u svojim elegijama, u kojima prikazuje osjetljivost *pudicitiae* na poremećaje u društvenom poretku. Livije ističe važnost ugleda u društvu te iznosi neke svoje stavove o moralnosti. Također, kroz primjere iz rimskih komedija, s naglaskom na Plauta, autorica ukazuje na odnose unutar institucije braka. Iz komedija koje autorica spominje, vidljivo je postojanje bračne sumnje onog vremena i motrenje suprugine *pudicitiae* od strane njezina supruga, što su također bitne pojave u rimskoj kulturi. O bračnoj sumnji i preljubu autorica progovara i prepričavajući Fedrine priče, Petronijeve “Satire” i Apulijeve “Metamorfoze”. Nadalje, Langlands priča o drugim načinima na koje se *pudicitia* može promatrati te se dotiče određivanja čistoće kod žene, koja postaje *impudicitia*, tj. nečista, već samim time što se njezina *pudicitia* dovodi u sumnju, tj. u središte rasprave.

Kako je već spomenuto, seksualna je etika bila ugrađena u sve aspekte starog Rima, pa tako je i *pudicitia* imala veliku važnost u životu svakog rimskog građanina i to na razini politički aktivne muške osobe. Kako bi potkrijepila tu tvrdnju, autorica kao primjere navodi djela velikog rimskog retoričara Cicerona, u kojima se *pudicitia* prikazuje kao regulator ne samo seksualnog ponašanja, već i političkog i građanskog. Kao neke od tih primjera, možemo spomenuti Sardinijску priču i priču o Klodiju, gdje je očito da se pojam *pudicitiae* više ne odnosi samo na seksualnost, već i na važnost društvenog položaja i održavanje ugleda i časti.

U nastavku, autorica kroz carske priče Tacita i Svetonija nastoji prikazati njihov osvrt na moralnost starih Rimljana, ali i samih rimskih careva, ponovno ističući povezanost *pudicitiae* s društvenim položajem. Langlands opisuje Tacitov pogled na moralnost starog Rima koja je za njega mnogo manja nego ona u germanskih plemena. Tacit u svojim carskim pričama uspoređuje Germane s Rimljanima i ističe kako su Germani bili monogamni, kako kod njih nije bilo preljuba, a žene koje su kršile pravila braka, bile su strogo kažnjavane. Autorica iznosi oštar Tacitov stav naspram neprimjerenog ponašanja građana Rima i njihovog poimanja moralnosti, kritizirajući ih i ističući važnost običaja i tradicije, koja se slabo prenosi s koljena na koljeno. Ujedno opisuje sadržaj pojedinih Tacitovih priča u kojima su prisutne i brojne optužbe za *impudicitium*, čije su posljedice brojna ubojstva i pobačaji. Svetonije nam pak u svojem poznatom djelu “Dvanaest rimskih careva” opisuje i seksualno ponašanje kao važnu ulogu u djelovanju pojedinih vladara i njihovog odnosa prema vlasti. Od poznatijih su rimskih vladara najviše istaknuti Kaligula i Neron, poznati po svojim orgijama, odnosima s dječacima, muškarcima i oženjenim ženama.

Ono što je autorica iznijela kao zaključke na kraju ove knjige jest da *pudicitium* možemo identificirati s vrlinom i moralnom snagom, ali isto tako i s idealizmom i nekom vrstom psihičkog stanja. *Pudicitia* je bila oznaka časti udane žene ili muškog političara, ali ujedno i instrument u regulaciji rimskog sistema, korištena često u svrhe elite. Ova je knjiga vrijedan izvor za detaljnije upoznavanje rimske kulture i povezivanja svega što je prisutno u rimskom svakodnevnom životom s ugledom i časti od koje je Rim živio. Pisana jednostavnim i zanimljivim stilom, "Sexual Morality in Ancient Rome" upoznaje nas i s drugom stranom poimanja rimske seksualnosti i onog što se smatralo moralnim, a što nije. Možemo zaključiti da je i seksualnost kod Rimljana dobivala obiman spektar važnosti u njihovom svakodnevnom životu.

Dino Jelinić, Petra Svetec

***Bertošin zbornik - Zbornik u čast Miroslava Bertoše (ur. Ivan Jurković),
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu,
Pula – Pazin, 2013., 639 str.***

Godine 2013., nakon pet godina rada, objavljen je zbornik u čast profesora emeritusa Sveučilišta u Puli, Miroslava Bertoše. Zbornik se sastoji od tri knjige. Prva knjiga sadrži predgovor (7-9) u kojemu urednik naglašava kako je *Zbornik* odraz poštovanja i divljenja kolega prema profesorovom radu, te im ujedno zahvaljuje na trudu i strpljenju. Nakon predgovora nalazi se Popis autora (9-13), te potom popis Čestitara (13-17) odnosno brojnih znanstvenika koji nisu bili u mogućnosti poslati rad, ali su se barem na ovaj način željeli zahvaliti Miroslavu Bertoši. Na desetak stranica Robert Matijašić ukratko je opisao životni i profesionalni put profesora Miroslava Bertoše (17-26). Poglavlje je napisano kronološki, pa tako nakon opisa profesorova djetinjstva, obrađuje publicističko, sveučilišno, znanstveno i društveno djelovanje ovog povjesničara. Poslije životopisa slijedi Popis radova Miroslava Bertoše (26-81) u sklopu kojeg se zamjećuje zadivljujuće opsežan znanstveni i književni opus. Miroslav Bertoša napisao je čak devetnaest knjiga, sto dvadeset i devet znanstvenih, sto deset stručnih i preglednih radova, te petsto osvrtâ, recenzija i prikaza. Uz to, pisao je i brojne kolumne, feljtone i novinske članke. Tematika kojom se Miroslav Bertoša uglavnom bavi odnosi se na povijest Istre i na razdoblje ranog novog vijeka. Potom slijedi poglavlje “Osvrti na znanstveni rad i radove Miroslava Bertoše” (81-91) gdje uredništvo navodi čak sto pedeset i četiri izabrana djela koja se odnose na analizu i prikaze radova profesora Bertoše.

Druga knjiga sadrži radove trideset i pet autora. U prvom radu (9-25), sada pokojna, Vesna Girardi Jurkić, koja je svojim radom također ostavila dubok trag u znanosti, piše o kasnoantičkim ognjištima pronađenim na istarskim lokalitetima. Unutar rada ukazuje na “prijelazni tip” naselja koji se razlikuje od klasičnih antičkih, a preteča je onim ranosrednjovjekovnim. Uz to, priloženo je i osam slika koje prikazuju one lokalitete na koje je autorica obratila pozornost u ovome svom radu. Na kraju ovog, kao i na kraju svih sljedećih tekstova, nalazi se popis izvora i literature koje autori koriste u svojim radovima. Autor sljedećeg teksta je Tomislav Popić. On je analizirajući izvore i historiografiju donio zaključak i ono “što se može reći sa sigurnošću” o pokrštavanju Hrvata. Detaljnije obrađuje dvije glavne teorije o toj temi koje su zastupljene u historiografiji. Ukazuje na potrebu preusmjerenja analize: naglasak bi se, prema autoru, trebao staviti na “društveni kontekst u kojemu su pronađeni izvori nastali” (25-45). Rad pod nazivom “O nosu i ponosu: svećenik Barbije Longo pred crkvenim i svjetovnim vlastima srednjovjekovnog Dubrovnika” (45-61) napisala je Nella Lonza koja je istražila slučaj iz 13. stoljeća u kojemu je svećenik odsjekao nos benediktinki, te na taj način izazvao napetosti između crkvenih i svjetovnih vlasti i žrtvine obitelji u Dubrovniku. Na primjeru ovog slučaja prikazan je, između ostalog, i pravni sustav karakterističan za Dubrovnik, Veneciju i talijanske gradove onoga doba. Klara Buršić-Matijašić je na temelju analize *Istarskog razvoda* opisala izgled istočne i sjeverne Istre u 14. stoljeću, njezinu društvenu

i gospodarsku sliku te povezanost između prapovijesti i vremena u kojem je *Razvod* nastao. Autorica ovog rada na kraju dodatno naglašava kako je “Istarski razvod, neiscrpno vrelo podataka koje tek valja otkriti”. (61-71) Pokojni Lujo Margetić istražio je Statut Pule, “najznačajniji dokument pulske prošlosti”. U radu su razmotrena opća načela statuta, te je prikazana primjena stvarnog, obveznog i kaznenog prava koje se primjenjivalo kod problema vlasništva, zaštite posjeda, nasljeđivanja, zajedničke imovine supružnika (“brak na istarski način”) i drugih pravnih slučajeva. Na temelju toga donosi se zaključak o pravnom sustavu koji je vladao u 14. stoljeću na području puljštine (71-89). Marko Jerković, autor idućeg teksta, podastire pregled aktivnosti pravnih zastupnika zagrebačkih biskupa u Apostolskoj komori tijekom, za crkvenu povijest svakako burnog, 14. stoljeća (89-111). U radu je obrađen broj prokuratora pojedinih biskupa, njihova zadaća i status (privremeni ili stalni prokurator). Autor je naveo i obradio podatke na temelju analize objavljenih i dijelom neobjavljenih dokumenata iz Tajnog vatikanskog arhiva. Uz “glavni” dio rada, nalazi se i “dodatak” u kojemu se kronološki navode prokurator i pojedinih biskupa i njihove djelatnosti. Akademik Franjo Šanjek obradio je temu “Crkve bosanske” za vrijeme vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića (111-123). Osvrnuo se na vojvodinu vjeru, ali i ustroj i hijerarhijsko uređenje spomenute crkve, kao i na problem *krstjanskog* nauka. Peter Štih je napisao rad o goričkim grofovima koji su sve do dolaska Trsta pod habsburšku vlast 1382. godine bili najznačajnija feudalna tršćanska obitelj u 13. i djelomično 14. stoljeću (123-145). Gordan Ravančić u svom je radu (145-155) pozornost posvetio srednjovjekovnom Dubrovniku i pokušajima svjetovnih vlasti da nadziru crkvene poslove čime su ujedno ugrožavali i rad redovničkih zajednica. Ta pojava dogodila se kao posljedica političke situacije u kojoj su dubrovački plemići činili sve kako bi zadržali moć svojih rodova koja je u periodu osmanskih prodiranja i mletačke vanjske politike bila sve upitnija. Uz ovaj rad nalaze se i dva priloga koje čine prijepisi odluka dubrovačkog Malog vijeća o zadiranju u djelovanje redovničkih zajednica. Nakon toga, slijedi tekst Zorana Ladića (155-175) koji je, analizirajući materijalne predmete, proučavao život i standard stanovnika grada Buzeta na prijelazu iz srednjeg u rani novi vijek. Ovaj rad temelji se na bilježničkoj knjizi Martina Sotolića. Unutar teksta nalazi se pet grafikona koji prikazuju društvenu strukturu stanovnika Buzeta prema posjedovanju materijalnih predmeta, vrsti kućanskih i odjevnih predmeta, te oruđa u dokumentima bužetskih stanovnika. Darko Darovec u svom radu (175-189) ukazao je na važnost Kopra za Mletačku Republiku koji je nakon osnutka Kolegija bilježnika “postao središnja istarska bilježnička organizacija”. Tim činom, kao i osnivanjem drugih administrativnih službi, željela se centralizirati pokrajinska vlast u Istri što je u konačnici i učinjeno. Fulvio Šuran analizira načine ratovanja u 16. stoljeću i političko-vojnu misao Frane Petrića (189-221). Frane Petrić živio je u burnom razdoblju političkih prilika kada su se širile dvije struje, Niccolò Macchiavellia i Paola Sarpia. U radu se raspravlja o opravdanosti rata, koji je prema Petrićevu mišljenju, bio opravdan ako je za cilj imao obranu kršćanske vjere. Vito Paoletić kao temu za svoj rad odabrao je analiziranje prvog hrvatskog rječnika, humanista Fausta Vrančića. Autor je radom omogućio upoznavanje tali-

janskih jezikoslovaca sa sociolingvističkom situacijom na dalmatinskom prostoru u 16. stoljeću (221-237). Sljedeći rad djelo je Lovorke Čoralić (237-253). Autorica se usredotočila na ulogu krčke plemićke obitelji Cikuta u mletačkim ratnim pothvatima na moru, ali i u mletačko-turskim ratovima. Na kraju se nalaze dva priloga gdje se Santo Cikuta imenuje kavaljerom svetoga Marka, ali i njegova oporuka, pronađena u zadarskom arhivu. Zdenka Janeković Römer obradila je život trećoredaca samostana sv. Jeronima na otoku Cresu, te suživot trećoredaca s mještanima, seljacima, plemićima i drugim trećoredcima u razdoblju od 1578. do 1618. godine (253-285). O franjevcima, jednom od najzaslužnijih redova za opstanak katoličke vjere u našim krajevima sve do danas, rad donosi Franjo Emanuel Hoško (285-301). Analizirano je djelovanje franjevca Pavla Jančića de Taurisa. U radu je razmotreno Jančićevo školovanje, uloga u osnivanju Kustodije (kasnije i Provincije) sv. Ladislava, čime su se odvojili hrvatski samostani od ugarske Provincije sv. Marije. Također, spominje se i njegovo djelovanje u maloj pićanskoj biskupiji kojom je upravljao tri godine i gdje je preminuo. Pazinsku grofoviju od 15. do 17. stoljeća obradila je Danijela Jurčić Čargo (301-321). Analizirala je povijesne veze između Istre i Kranjske, predaju Pazinske grofovije knezu Ivanu Ferdinandu Portiji, reakciju kranjskih staleža na taj postupak cara Leopolda I. i ponovno pripajanje grofovije Kranjskoj. Rad je potkrijepljen i slikovnim materijalom. Slike prikazuju portret Johanna Ferdinanda, kneza Porte, portret Ivana Vajkarda, kneza Auersperga, te grb knezova Auersperg prije 1663. godine. Marija Mogorović Crljenko ukazala je na problem nedovoljnog korištenja knjiga ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje pri proučavanju braka, obitelji i svakodnevice ranonovovjekovnog društva (321-335). Rad je napravljen na temelju dvije knjige ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje Biskupijskog arhiva u Poreču, koje obuhvaćaju razdoblje od 1604. do 1620. godine. Na kraju se nalaze slikovni prilozi, dva obiteljska stabla Valerija i Virginije, i Dominika i Simeone čije je primjere molbe za brak autorica navela u tekstu. Rad pod nazivom "A ja sam na isti način plakala" djelo je Nenada Vekarića (335-347). Pod ovim zanimljivim naslovom krije se proučavanje *Lamenta* preko kojih je autor otkrio odnos prema ženama, djevojkama i maloljetnicama dubrovačkog društva na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Elena Uljanić Vekić pisala je o porečkom građaninu 17. stoljeća Antoniu Sincichu (347-371). O njegovu usponu, kao i o uspjehu njegova roda, svjedoči palača Sincich, opisana u radu. Uz rad nalazi se devet slika i prilog povezan uz navedenu obitelj. Jakov Jelinčić obradio je temu školstva u Labinu na temelju zapisnika od 1566. pa sve do 1789. godine (371-391). Uz zapisnike koristio je matične knjige župe. Na kraju se nalazi i prilog kojeg čini abecedni popis labinskih učitelja u 16., 17. i 18. stoljeću. Franjevačka kulturna baština i njezina povezanost s glazbenom baštinom Dubrovačke republike teme su rada Stanislava Tuksara (391-403). Na temelju rada vidi se kontinuirano djelovanje i prilagodljivost franjevaca, što je i inače jedna od karakteristika ovog reda. Prirodne katastrofe koje su utjecale na svijest ljudi u 18. stoljeću, te njihovo tumačenje, tematika su rada Vladimira Stipetića. Autor je analizirao odjek potresa u Lisabonu 1755. i erupcije vulkana na Islandu 1783. godine u hrvatskim kronikama i utjecaj istih na hrvatsku javnost u 18. stoljeću (403-413). Pišući o

rijeci Dravi i poplavama koje su uništile naselja i život ljudi, sličan predmet obradio je i Hrvoje Petrić. U radu se spominju i prvi planovi regulacije i hidrotehnički radovi (413-431). Slijedi rad Milorada Pavića o Istri u periodu od 1750. do 1780. godine. Temu je obradio sa geografsko-statističkog stajališta na temelju zabilješki Škota Thomasa Salmona, Nijemca Antona Friedricha Buschinga i Mlečanina Vincenza Formaleonija (431-453). Ti izvori neizbježni su za geografsko proučavanje Istre u 18. stoljeću jer donose informacije o izgledu gradova, sela, naseljenosti, industriji, trgovini, kulturi i političkim institucijama. Završni dio čini upravno-teritorijalna karta mletačke Istre. O pulskoj luci i njenoj važnosti prema plovidbenim priručnicima Jadranom, kao i o porastu broja stanovništva, na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, istraživao je Mithad Kozličić (453-491). Glavni izvori bili su mu priručnici Jaquesa Nicolasa Belina, Charlesa Francoisa Beauteemps-Beauprea i Giacoma Marienia. Unutar rada umetnuti su i kartografski prilozi među kojima se nalazi i dio navedenih izvora. Kartografiji Istre posvetila se i Mirela Altić (491-507). Ona je u svom radu proučavala prikaze Istre u srednjovjekovnim kartografskim izvorima od 7. do 15. stoljeća i istaknula utjecaj srednjovjekovnog shvaćanja prostora na nastanak zemljopida. Rad je popraćen sa dvanaest slika. Autor teksta o praksi ukopa u Puli od srednjeg vijeka do sredine 19. stoljeća jest Raul Marsetić (507-535). U radu se obrađuje i utjecaj zdravstvenih regulativa na promjenu mjesta ukopa van gradskih zidina, što je bila tipična pojava početkom 19. stoljeća. Danijela Doblanović proučavala je matice umrlih župe Svetvinčenat (535-561). Pozornost je pritom posvetila smrtnosti za svaku godinu, prosječnoj životnoj dobi, godinama s izrazito velikom stopom smrtnosti. Na kraju rada autorica je usporedila onodobna imena i prezimena u Svetvičentu sa sadašnjima. O migracijskim kretanjima i porastu broja stanovništva u Istri tijekom razdoblja od 1828.-1848. rad je sastavio Dean Krmac. U radu se ističe prirodni prirast, ali i velik broj migracija što nije rezultiralo nikakvom značajnijom demografskom promjenom (561-583). Urška Železnik, autorica iz Slovenije, obradila je pojavu kolere u Kopru sredinom 19. stoljeća (583-607). Autorica je u obzir uzela higijenske uvjete koji su vladali u pojedinim gradskim četvrtima i dovela ih u vezu sa povećanim brojem umrlih. Dvojica autora, Josip Vrandečić i Marko Trogrlić analizirali su dnevnik Konstantina Vojnovića u kome se nalaze brojni podaci o talijanskim svjetovnim i crkvenim znamenitostima (607-629). U radu su tako opisane Bologna, Firenza, Asiz i Loreto, antički Rim i Rim u 19. stoljeću, te Napulj, Pompeji, ali i hrvatsko izaslanstvo u audijenciji kod pape Pija IX. 1877. godine. Uz to, opisan je i povratak tog izaslanstva u Zagreb. Kao mogućnost za vremenski kratak, ali raznolikošću bogat put, autori navode modernizacijski učinak željeznice. Dragutin Pavličević razmatrao je odnos hrvatskog Sabora iz 1888. godine prema problemu društvenih odnosa i opstanku zadruga. Sa raspadom feudalnih odnosa počele su se raspadati i zadruge. Unutar teksta spominje se vladavina bana Ivana Mažuranića, ali i Khuena Héderváryja koji je za zadruge rekao da su one "institucija orientalnog porietla" i kako se ta institucija nalazi "samo među Slavenima" (629-643). Stijepo Obad analizira Dalmaciju koncem 19. stoljeća kada se, kao posljedica teškog života, pojavila masovna migracija mladog stanovništva (643-655). U svom radu, autor je

analizirao potisne faktore migracija. Posljednji, trideset peti rad u drugoj knjizi *Bertošina Zbornika* jest djelo Nevja Šetića pod naslovom “Istra u hrvatskoj državotvornoj misli prije i nakon 1894.” (655-679). Rad je obuhvatio teme kao što su “Državnopravni položaj Istre u Habsburškoj monarhiji”, “Istarski pravaši u okrilju postojeće narodnjačke stranačke organizacije”, “Istra u zajedničkom državnompravnom programu oporbenih stranaka u Banskoj Hrvatskoj”. Unutar teksta opisana je politika Stranke prava i Neodvisne narodne stranke koje su u sklopu svojih programa imale i sjedinjenje Istre sa ostalim hrvatskim zemljama.

Treća knjiga sadrži 30 radova i pogovor. U prvom članku Liljana Dobrovšak, prateći povijesne dokumente, u kratkim crtama piše o židovskoj povijesti u Istri od razdoblja antike pa do danas. Članak sadrži i dvije tablice (9-25). U sljedećem prilogu Antonija Zaradija Kiš (25-41) upoznaje nas sa slavnim francuskim slavistom Louisom Legerom, prijateljem Vatroslava Jagića, te s njegovim pionirskim paleoslavističkim istraživanjima o francuskoj glagoljskoj baštini na području Francuske. Rad sadrži i pet slika (25-41). Iva Milovan u članku o “Osnutku Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru” pojašnjava osnutak i važnost dobrotvornog djelovanja Družbe, njezine uspjehe i neuspjehe, te ulogu koju je imala u nacionalnom pokretu u Istri (41-49). Mihovil Dabo u svom prilogu analizira članke iz časopisa *Naša sloga* vezane uz popise stanovništva od 1880. do 1910., te objašnjava nastanak kategorije “uporabnog jezika” kao zamjenu za kategoriju “nacionalnosti”. Navedeni članak prikazuje povezanost borbe protiv zlouporaba popisa stanovništva i borbe za hrvatsku nacionalnu emancipaciju u Istri (49-65). Ante Bralić odgovara na pitanje “Što su Zadranici znali o političkim prilikama u Istri na početku 20. stoljeća?”. Definiran je pojam Zadrana, navodi izvore iz kojih su mogli doći do informacija o političkim događajima u Istri te ističe dva istaknuta Istrana u Zadru, Rikarda Katalinića Jeretova i Raimonda Desantija. Rad sadrži jednu tablicu (65-85). U sljedećem članku Andrea Roknić analizira osnutak i djelovanje istarske narodne čitaonice “Gorska vila” u Lanišću u Istri, o njezinoj preporodnoj ulozi i važnosti za Istru na lokalnoj i regionalnoj razini (85-95). U radu o “Klubu Ćirilo-Methodskih zidara u Zagrebu i pomaganje Istre” Mira Kolar-Dimitrijević ukratko opisuje osnutak Družbe Ćirila i Metoda osnovane u Puli, zatim koje su okolnosti dovele do osnutka navedenog Kluba u Zagrebu te povijest njegovog djelovanja. Ističe djelatnost dr. Rudolfa Horvata, glavnog autora programa Kluba. Rad sadrži pet slikovnih materijala (95-117). Stipan Trogrlić u svom prilogu ukratko donosi životopis Bože Milanovića te se posvećuje njegovoj ulozi i djelovanju u Hrvatskom katoličkom pokretu. Ističe njegovu djelatnost u zastavljanju liberalnih strujanja i očuvanju do tad neupitnog utjecaja Katoličke crkve (117-145). Stanko Josip Škunca analizira rukopis kroničara fra Hijacinta Repića “A.D. 1899. Chronica conventus Fratrum Minorum Justinopoli ad S. Annam” koristeći ga kao izvor podataka o Istri za vrijeme Prvog svjetskog rata (117-145). Sljedeći autor, Željko Bartulović piše o malopoznatim događajima u Sušaku, u razdoblju od 1918. do 1923. godine, za vrijeme stvaranja Države SHS te za vrijeme talijanske okupacije. Osvrće se i na međunarodne akte u Versaillesu, Rapallu i Rimu (159-179). Egon Pelikan svoj rad o Josipu Wilfanu započinje s prikazom osnutka i djelo-

vanja Kongresa europskih nacionalnih manjina te obrađuje i danas aktualne, političke, kulturne i društvene programe koje je predlagao prvi predsjednik Kongresa, Josip Wilfan (179-193). U svom članku, Borut Klajban piše o promjeni etničke strukture stanovništva Gornjeg Jadrana nakon Prvog svjetskog rata te stavlja naglasak na češku zajednicu koja postaje sve prisutnija od 20-tih godina 20. stoljeća. Rad sadrži i jednu tablicu (193-209). Marino Manin analizira promjene prezimena na Bujštini, ne samo kao dokaze autohtonosti, nego i kao pokazatelje migracije stanovništva. Također analizira zemljišno-književne registre i indeks prezimena zabilježених 1. listopada 1945. u popisu stanovništva kako bi analizirao mobilnost stanovništva. Rad sadrži četiri tablice (209-225). Sljedeći je autor Davor Mandić koji obrađuje pitanje integracije novooslobođenih krajeva Istre i Rijeke u sastav nove države, događanjima u vanjskoj i unutrašnjoj politici te funkcioniranju nove vlasti za vrijeme Vojne uprave Jugoslavenske armije u Zoni B (225-261). Elis Deghenghi Olujić donosi osvrt na djelo Miroslava Bertoše pod nazivom "Kruh, mašta & mast" o staroj Puli koje ulazi u kontekst osobne memoaristike. Retrospektivnim pripovijedanjem u prvom licu jednine, autor Miroslav Bertoša pokazuje razumijevanje odnosa između kolektivne povijesti i individualnog pamćenja (261-277). Milko Brković u prilogu "Radovi Ante Matijevića u izdanjima Instituta HAZU u Zadru" ukratko analizira četiri izvorna znanstvena rada spomenutog autora, objavljena u godišnjaku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (277-293). Rad Anđelka Mijatovića bavi se životom Ive Mašina, žrtve komunističkog režima. Ukratko opisuje njegovo djetinjstvo i školovanje a potom i njegovu borbu protiv velikosrpske ideologije za vrijeme monarhijske Jugoslavije, potom u Drugom svjetskom ratu i na kraju u komunističkoj Jugoslaviji kada je uhićen i osuđen, a nakon toga i pogubljen. Rad sadrži jednu sliku (293-311). Autor Mislav Elvis Lukšić u svom prilogu opisuje događaje vezane uz Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika te se osvrće na opće političke i kulturne okolnosti u kojima je dokument nastao (311-353). Darko Dukovski piše o studentskim pokretima za vrijeme "Hrvatskog proljeća" te razmatra bitne razloge, tijek, uzroke i posljedice sloma pokreta hrvatskih studenata na nacionalnoj i regionalnoj razini (353-391). U članku "Destrukcija Sarajeva 1992.-1994. u historijskoj perspektivi", Drago Roksandić opisuje Sarajevo za vrijeme okupacije '92.-'94. i daje kratki opis povijesnih pokušaja uništavanja grada od osmanlijskog razdoblja pa do posljednjeg rata (391-401). Josip Šiklić u svom radu donosi kratku povijest sela Siverić, opisuje demografske promjene od 16. stoljeća pa do posljednjeg popisa stanovništva 2001. godine te na kraju objašnjava porijeklo prezimena i njihov nastanak u Siveriću. Rad sadrži devet tablica i dva priloga (401-431). Petar Strčić razmatra velikonacionalističke ideje, njihovu pojavu, razvitak i značaj na hrvatskoj obali Jadrana u 19. i 20. stoljeću (431-477). Robert Blagoni u svom radu "Na tromeđi jezika, identiteta i etničnosti" istražuje jezik, etnos i identitet i proučava pojmove subjektivne i objektivne etnolingvističke vitalnosti i stvarnost regionalnog karaktera (477-497). Autorica Sanja Kalapaš Gašparac u svom radu objašnjava ulogu čavala (istarske popularne i rock glazbe iz 90-ih) u regionalnom i nacionalnom kontekstu i u procesu konstrukcije identiteta. Također, proučava pojmove nacionalnog i

etničkog identiteta, regije i regionalne pripadnosti te analizira njihove međusobne odnose i utjecaje (497-511). Talijanski autor Giovanni Radossi se u svom radu (511-557) bavi etimološkom i leksikološkom analizom istarskih oblika toponima grada Rovinja i njegove okolice. Sljedeća autorica je Jadranka Grbić koja govori o ulozi, značenju i budućnosti procesa identifikacije u suvremenom svijetu te komentira recentne etnološke i antropološke teorijske pristupe u istraživanju tog procesa. Posebnu pozornost pridaje osjećaju pripadnosti zajednici utemeljenom na etničkom i kulturnom zajedništvu (557-571). Ivo Rendić-Miočević u svom radu postavlja pitanje imaju li Hrvati cjelovitu povijesnu viziju koja bi omogućila novi razvitak znanosti te smatra da bi povijesna znanost trebala postati interdisciplinarna i predlaže kategorije društveno-povijesnih čimbenika kako bi se to postiglo (571-595). Joško Pavković u članku “Treba li spaliti Pireneea” prikazuje osnovne Pireneove teze kao i osnovne postavke Pireneovih kritičara. Nakon što nas je upoznao sa kritikama navedene teze razmatra je li ona još uvijek aktualna ili je trebamo napustiti kao zastarjelu (595-609). Zrinka Blažević u članku pod nazivom “Historija-radosna znanost?” (609-623) ispituje utjecaj Nietzscheova filozofskog sustava na kreiranje postmodernističke epistemologije. Posljednji članak (623-639) napisao je Goran Filipi u kojemu obrađuje osamnaest naziva za kukce i s njima povezane pojmove te analizira istrorumunjske etnomonime. Na kraju članka nalazi se abecedni popis sustavnih naziva obrađenih entomonima i abecedni popis prikupljenih istrorumunjskih oblika. *Bertošin zbornik* završava pogovorom Ivana Jurkovića (639) koji sadrži zahvale svima koji su novčano omogućili objavljivanje zbornika.

Navedeni autori su kolege, prijatelji i studenti Miroslava Bertoše. Stoga i ne čudi nastanak ovoga *Zbornika* kojim mu se iskazuje čast i zahvala za sve što je učinio u okvirima historiografije i općenito društvenog djelovanja. Profesor Bertoša je pripadnicima mlađe, ali i one starije generacije, pokazao nove pristupe, odnosno nove metode interpretacije pojedinih izvora. Miroslav Bertoša diplomirao je povijest s književnošću, što također daje dodatnu posebnost njegovom načinu pisanja. On je, naime, učinio povijest zanimljivim štivom široj publici, a kolegama je arhivsku građu predstavio unovome, oživotvorenom svjetlu, u kojemu povijesni akteri nisu samo faktografski podatak, nego i stvarni ljudi, sa sudbinama i nadanjima, stremljenjima i strahovima. I mi, studenti Hrvatskih studija, zahvaljujemo mu na novim vidicima koje nam je pružio na svojim kolegijima, što nam je prenio svoju strast prema povijesti i motivirao nas da se i sami okušamo u istraživačkome radu.

Matea Pranjić, Maja Grdić

OSVRTI – REFLECTION PAPERS

Osvrt na knjigu i seriju “Band of Brothers”

“From this day to the ending of the World, ... we in it shall be rememberd
... we band of brothers.”

Henry V, William Shakespeare

Knjiga američkog povjesničara i biografa Stephena E. Ambrosea, *Band of Brothers* (*Združena braća*), čiji je naslov preuzet iz citata djela *Henry V* Williama Shakespearea, prati elitnu postrojbu laku satniju (*Easy company*), 101. zračne divizije američke vojske i njezino djelovanje u Europi za vrijeme Drugog svjetskog rata. Knjiga je izdana 1992. godine, dok je 2001. godine snimljena istoimena mini-serija. Ambrose kroz 19 poglavlja donosi iskustva E satnije od njezina osnivanja u ljeto 1942. godine, do njezina sudjelovanja u invaziji na Normandiju 1944. godine, pa sve do borbi u Nizozemskoj, sudjelovanja u operaciji Market Garden, borbe u Ardenima (poznata *Battle of the Bulge*) i do samog zauzimanja Hitlerova Orlova gnijezda i završetka rata.

Stephen Edward Ambrose (1936.-2002.) poznat je kao američki povjesničar, biograf i zanimljiv govornik. Predavao je povijest na Sveučilištu New Orleans te je autor više od 30 knjiga. Neka od najpoznatijih Ambroseovih djela su *Nothing Like It in the World*, *Citizen Soldiers*, *Band of Brothers*, *D-Day June 6, 1944*. i *Undaunted Courage*. Također je napisao biografije Dwighta D. Eisenhowera te Richarda Nixona. Ambrose je između ostaloga poznat kao i osnivač američkog *National D-day Museum*a. Također, kao povjesni savjetnika radio je na filmu *Spašavanje vojnika Ryana* i mini-seriji *Band of Brothers*.

Knjiga *Band of Brothers* napisana je na temelju povijesnih činjenica te intervjua koje je Ambrose provodio s veteranima E satnije. Također, kao izvor knjizi, služila su osobna pisma i dnevnici veterana, ponajprije dnevnici Davida Webstera koji je bio pisac, stoga su njegovi opisi vrlo zanimljivi. Uz pomoć Websterovih zapisa, Ambrose donosi opise iskustva pojedinca u vojsci i ratu kao i njegove osobne misli. Osim pisanih izvora, Ambrose povijesne činjenice nadopunjuje izjavama veterana koji su opisali vlastita iskustva boreći se u Zapadnoj Europi. Ono što treba uzeti u obzir, i na što između ostaloga i Ambrose upozorava, jest činjenica da ovo nije potpuna povijest E satnije. Tome je razlog to što su mnogi vojnici poginuli ili umrli nakon završetka rata, ali i činjenica da je knjiga pisana pedesetak godina nakon kraja rata te da sjećanja nisu potpuna. Međutim, autor navodi kako je knjiga ipak rezultat timskog rada njega i veterana koji su pokušali što vjerodostojnije ispričati svoju priču.

Što se same teme istraživanja tiče, ono što je Ambrosea privuklo ovoj temi, pa tako i čitatelje (a kasnije i gledatelje serije) nije sama tematika Drugog svjetskog rata, već jedinstvena povezanost među veteranima koja se može objasniti i shvatiti kroz njihova iskustva. Osim što autor donosi detaljne informacije o načinu ratovanja

u Zapadnoj Europi, ovo djelo ponajprije donosi iskustva običnih ljudi te se posebice osvrće na psihološki aspekt, kako i na koji način su vojnici proživljavali rat. Primjere, zanimljive su izjave veterana kako su se pojedinačno psihički pripremali na skok iz aviona u vrijeme invazije na Normandiju, pa sve do prvih borbi koje su vodili i gubitaka koje su osjetili. Upravo kroz njihove priče možemo pokušati zamisliti i shvatiti koliko rat utječe na pojedinca. Ova satnija zanimljiva je zato što je riječ o elitnoj postrojbi koja je osnovana 1942. godine u sklopu američke zračne divizije. Pripadnici ove satnije dolazili su iz različitih dijelova zemlje s različitim pozadinama, od farmera do visoko obrazovanih ljudi. Riječ je o generaciji “Velike depresije”, vojnicima između 18. i 24. godine. Veterani navode kako su razlozi njihova pristupanja padobranskoj jedinici bila želja boriti se s najboljima te činjenica da su dobivali 50 dolara bonusa. Ambrose tako donosi priču od samih početaka satnije u kampu Toccoa¹ gdje su se njezini pripadnici zblížili upravo zbog težine fizičkih i psihičkih priprema, pa sve do invazije na Normandiju, borbi kroz Europu, kraja rata i njihovog poslijeratnog života. Ono što je također zanimljivo jest da Ambrose piše i o raznim anegdotama pripadnika satnije, pokušavajući čitateljima približiti kako je izgledao život vojnika u slobodno vrijeme. Međutim, autor također iznosi i one lošije strane rata, posebice nesreće koje su se događale među vojnicima, kao i sukobe s ratnim zarobljenicima. Osim toga, piše i o uzimanju ratnog plijena što je bilo vrlo popularno među vojnicima.

Kao što sam spomenula, Ambrose se fokusira i na psihološki aspekt rata, stoga je zanimljivo čitati kako su vojnici u početku puni ideala, željni pravde i borbe, do kraja rata jedino priželjkivali preživjeti i vratiti se kući. Upravo je ta vidljiva promjena kod vojnika odlično obrađena i prikazana u seriji. Inače, vrlo je zanimljivo kako je Ambroseova knjiga poslužila kao inspiracija za film slične tematike, odnosno za film Stevena Spielberga *Spašavanje vojnika Ryana*. Jedan od veterana Ambroseu je ispričao priču koja je vrlo slična spomenutom filmu te je upravo ona služila kao inspiracija za scenarij. Par godina nakon *Spašavanja vojnika Ryana*, Steven Spielberg i Tom Hanks udružili su snage kao producenti mini-serije *Band of brothers*. Serija u produkciji HBO-a kroz deset nastavaka donosi priču E satnije. Općenito je problem kod filmova, pa tako i serija, povijesne tematike što vrlo često izmjenjuju povijesne činjenice i ne drže se točnih informacija. Naravno, zbog dramaturgije filma ili serije nije uvijek moguće prenijeti potpuno točne povijesne činjenice, ali ova mini-serija ipak se vrlo vjerno pokušala držati svog književnog predloška te smatram kako je u tome prilično uspjela. Seriju nije bilo moguće snimiti u potpunosti vjerno knjizi, prvenstveno zbog činjenice kako su televizija i knjiga različiti mediji te epizode od sat vremena nisu mogle ispričati sve priče niti sve detalje koje Ambrose opisuje u knjizi. Tom Hanks, jedan od scenarista mini serije, također je napomenuo kako se broj likova morao smanjiti te su se razna iskustva ispričala kroz manji broj likova.

---

¹ U blizini kampa nalazilo se brdo Currahee na koje su vojnici trčali 3-4 puta tjedno. Inače, *currahee* je indijanska riječ koja znači “We stand alone” što je postalo krilaticom 506. padobranske pješadijske divizije kojoj je pripadala E satnija.

Međutim, uspoređujući knjigu i seriju može se reći kako serija vjerno prati knjigu, pridajući veliku važnost detaljima, dok su i mnogi dijalozi doslovno preneseni iz knjige u seriju. Pri samom snimanju serije pazilo se na detalje (od odjeće, oružja do načina ratovanja). Osim što su provedena istraživanja za seriju, kao savjetnici na seriji sudjelovali su i neki od veterana E satnije. Osim toga, snimljeni intervjui s veteranima prikazani su na početku svake epizode te su njihovi identiteti otkriveni u intervjuu na kraju zadnje epizode, što gledateljima daje osjećaj napetosti i iščekivanja sudbina E satnije.

Serija u početku nije doživjela veliki uspjeh iz razloga što je prva epizoda emitirana 9. rujna 2001. godine, dva dana prije terorističkog napada u New Yorku. Upravo zbog toga HBO nije pretjerano reklamirao seriju. Međutim, serija je odlično prihvaćena od strane kritike, a kasnije i publike, što dokazuje i činjenica da je bila nominirana za 19 nagrada *Emmy*, osvojivši njih 6, uključujući i one za najbolju mini-seriju i najbolju režiju za mini-seriju. Također je osvojila i *Zlatni globus* te nagradu *Američkog filmskog instituta* za najbolju mini-seriju, dok se 6. epizoda (*Bastogne*) nalazi na 54. mjestu liste "100 najboljih epizoda svih vremena" časopisa *TV Guide*.

Razlog zašto su seriju prihvatili i publika i kritika nije samo činjenica kako se serija smatra jednim od najboljih prikaza ratovanja na filmu ili seriji, već i činjenica kako se serija temelji na iskustvima i pričama stvarnih ljudi. Ovdje nije riječ o fiktivnim likovima, stoga se gledatelji snažnije povezuju s likovima znajući da su to iskustva stvarnih ljudi koji su bili primorani iz raznih razloga napustiti svoj svakodnevni život i sudjelovati u jednom svjetskom sukobu koji se odvijao tisućama kilometara daleko.

Produkcija od 125 milijuna dolara omogućila je snimanje serije bogate detaljima, dok su scenarij i režija vrhunski. Spielberg u seriji ima samo ulogu producenta te se nije okusio niti u scenariju niti u režiji. Kao što je već prethodno spomenuto, na početku svake epizode prikazani su intervjui s veteranima. Intervjui svojevrsno služe kao uvod u priču pojedine epizode, ali također daju jedan dokumentaristički privid. Osim toga, sivkasta fotografija i kamera u pokretu (posebice u scenama borbi) odaju dozu realnosti i vjerodostojnosti. Zbog svog ograničenog formata od deset nastavaka, serija ne donosi sve detalje koje Ambrose navodi u knjizi, već se fokusira na neke od najbitnijih događaja. Svaka epizoda ispričana je iz perspektive jednog od vojnika te upravo na taj način pobliže prikazuju psihološko stanje i karakterizaciju kako pojedinca, tako i sporednih likova. Najviše epizoda je iz perspektive bojnika Richarda Wintersa koji služi kao središnji lik oko kojeg se okuplja ostatak likova. Uz Wintersa i drugi likovi dobivaju pozornost, poput Carwooda Liptona, Denvera "Bull" Randlemana ili Eugene "Doc" Roeya. Mnoge ispričane priče nastale su na temelju informacija koje Ambrose donosi vrlo kratko. Primjerice, epizoda iz perspektive bolničara "Doc" Roeya (6. epizoda *Bastogne*) na vrlo nov i zanimljiv način prikazuje ulogu bolničara u vojsci, njihova iskustva te daje novi pogled na njihovu ulogu. Ovo je zanimljivo upravo iz razloga što Ambrose donosi kratku izjavu jednog od veterana koji navodi kako su upravo bolničari smatrani jednim od najpoštovanijih pripadnika u satniji zbog prirode njihova posla. Uz odličnu karakterizaciju

likova, seriju odlikuju i scene odlično snimljenih borbi čija se realnost pokušala prikazati sivom fotografijom, kamerom u pokretu i odličnim specijalnim efektima.

U većini ratnih filmova neprijatelji su prikazani izričito kao negativci te se ne pokušava okarakterizirati njihove postupke. Međutim, u ovom slučaju njemački vojnici prikazani su jednako kao i američki, kao ljudi koji su bili primorani iz raznih razloga ratovati. Veterani su u seriji također naglašavali kako su se njemački vojnici nalazili u jednakoj situaciji kao i oni.

Razlog zašto je knjiga privukla čitatelje, pa tako i serija gledatelje, nije samo činjenica što je riječ o Drugom svjetskom ratu, već stoga što je riječ o iskustvima običnih ljudi, malih ljudi koji su sudjelovali u nečemu toliko velikom i značajnom. Iako je očito kako u zadnja dva desetljeća američka kinematografija obiluje ratnim filmovima u kojima se uvelike iskazuje američki patriotizam (Spielbergov film *Spašavanje vojnika Ryana* upravo pati zbog toga), u slučaju *Band of Brothers* to nije vidljivo. Nekome će možda početni entuzijazam vojnika E satnije izgledati kao američki patriotizam, ali treba uzeti u obzir kako je riječ o mladim ljudima punima ideala što se s vremenom počinje mijenjati. Stoga bih napomenula kako serija ne pati od iskazivanja patriotizma. Između ostaloga, s obzirom da je riječ o iskustvima stvarnih pripadnika E satnije, čitatelje i gledatelje privlači to što ne znaju što će se sljedeće dogoditi te se zateknu u stanju u kojem navijaju za vojnike i žale što epizoda traje samo sat vremena ili što je snimljeno samo deset epizoda. Naposljetku, osim što je riječ o knjizi i seriji koje opisuju rat, ono zbog čega su zanimljivi upravo je ta jedinstvena veza među vojnicima. Ona veza koju Shakespeare opisuje u djelu *Henry V*, jedinstvenaveza među pojedincima koju mogu doživjeti i shvatiti oni koji su okusili rat dok gledatelji i čitatelji mogu samo pokušati zamisliti i shvatiti takvu povezanost.

Josipa Marjanović

Argo – stvarnost i film

Canadian Caper

Kroz iransku islamsku revoluciju materijalizirane su promjene koje su tijekom 1970-ih zahvatile islamu vidu njegove politizacije, kroz sve češće pripisivanje političkih vrijednosti religijskom aspektu.¹ Iranski Ustav, usvojen u prosincu 1979. godine, formalizirao je islamski karakter države čvrsto povezujući vjeru i politiku, izdvajajući iranski primjer kao suprotnost ideološkim i političkim obrascima dvaju blokova i prezentirajući ga kao treći model, između zapadnjačkog kapitalističkog i onog komunističkog, ujedno pokazujući put ostalim zemljama islamskog svijeta.²

Odlazak šaha Mohamada Reze Pahlavija, njegov boravak u SAD-u i oglašivanje na iranske zahtjeve za njegovim izručenjem izazvali su nezadovoljstvo iranske revolucionarne vlade. Situaciju su dodatno opterećivali ionako loši odnosi dviju država zbog uplitanja američke administracije u državni udar 1953. godine kojim je svrgnut premijer Mohamad Mossadik i restaurirana apsolutna monarhija šaha Reze Pahlavija, koja je uživala gospodarsku i vojnu potporu SAD-a.³ Zahtjev za izručenjem šaha i nezadovoljstvo američkom politikom u Iranu, dodatno potaknuto vjerskim i revolucionarnim žarom, rezultirali su zauzećem američke ambasade u Teheranu. Grupa studenata i islamista, okupljenih u skupini “Studenti sljedbenici linije imama Homeinija”, provalila je 4. studenog 1979. na teritorij ambasade te uzela njene zaposlenike kao taoce.⁴ No zauzimanje ambasade imalo je svoje korijene i u unutarnjim prilikama Irana. Nakon devet mjeseci nestabilnosti i anarhije, zarobljavanje američkih diplomata poslužilo je kao faktor masovne mobilizacije stanovništva, radikalizacije revolucije i obračunavanja s preostalim pristašama šahovog režima i protivnicima nove revolucionarne vlade, u prvom redu pripadnika lijevice.⁵ Na taj je način sukob sa Sjedinjenim Državama iskorišten kao duhovna i politička platforma koja je omogućila učvršćivanje islamskih fundamentalista na vlasti. Kako je preuzimanje ambasade imalo veliku potporu u javnosti i podršku samog ajatolaha Homeinija, pregovori o puštanju taoca započeli su nakon smrti šaha te iračkog napada na Iran. Usto su američki pokušaji spašavanja 52 taoca završili neuspjehom te padom ugleda SAD-a i popularnosti predsjednika Cartera. Taoci su pušteni u siječnju 1981., na dan predsjedničke inauguracije Ronalda Regana, provevši sveukupno 444 dana u zarobljeništvu.⁶

¹ Reinhard SCHULZE, *A modern history of the islamic world*, London, 2002., str. 221.

² Biancamaria SCARCIA AMORETTI, “Islamski svijet potkraj osamdesetih godina”, *Povijest 18: Poslijeratno razdoblje (1945. – 1985.)*, Zagreb, 2009., str. 398.

³ *Ibid.*

⁴ Hido BIŠĆEVIĆ, *U ime Alaha: iranska islamska revolucija*, Zagreb, 1987., str. 112.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.* Str. 122.

Međutim, šestero diplomata (Robert Anders, Henry Schatz, Cora i Mark Lijek, te Joseph i Kathleen Stafford) uspjelo je pobjeći iz američke ambasade i skloniti se u kanadskoj ambasadi gdje su im diplomati John Sheardown i Ken Taylor pružili smještaj.⁷ Njihov je bijeg držan u tajnosti kako se ne bi ugrozila sigurnost drugih talaca u ambasadi te se pristupilo izradi akcije njihova izvlačenja. Taj je zadatak dobio Tony Mendez, 38-godišnji operativac CIA-e na čelu Odjela za grafiku i autentičnost čiji je posao uključivao izradu lažnih identiteta i ekstrakciju ugroženih operativaca.⁸ Mendez je smislio odvažan plan – stvaranje lažne kanadske filmske ekipe koja se vraća sa izviđanja lokacija za snimanje znanstveno-fantastičnog filma *Argo*. U suradnji s nagrađivanim hollywoodskim stručnjakom za šminku Johnom Chambersom, dobitnikom *Oscara* za šminku u filmu *Planet majmuna* (1968.), te stručnjakom za specijalne efekte Bobom Sidellom razradili su plan izvlačenja. Scenarij lažnog filma *Argo* bazirao se na znanstveno-fantastičnoj knjizi Roberta Zelaznyja prema kojoj je Barry Geller napisao scenarij za film *Lord of Light*, koji nikad nije realiziran.⁹ Kada se Mendez obratio Chambersu s planom izvlačenja talaca, potonji je uvidio da bi *Lord of Light*, sa sci-fi pričom te istočnjačkim i mitološkim elementima, odgovarao potrebama akcije.¹⁰ Usto su stvorili lažnu produkcijsku kuću, nazvanu *Studio Six Production* prema broju diplomata koji čekaju izvlačenje, te osmislili lažne identitete i plan snimanja za mjesec dana. Kako bi cijela priča dobila na pompoznosti i vjerodostojnosti, organizirali su zabavu sa čitanjem scenarija i predstavljanjem glumaca što je osiguralo publicitet i reklamiranje filma u novinama poput *Variety* i *The Hollywood Report*.¹¹ Nakon odobrenja akcije, Mendez se uputio u Iran kao irski producent pod imenom Kevin Costa Harkins, te se susreo sa zarobljenim diplomatima.¹² Akcija je realizirana u zoru 28. siječnja 1980. godine, kada se lažna kanadska filmska ekipa ukrcala na let za Zürich i napustila Iran.¹³

Filmske ekranizacije

Domišljata i rizična akcija izvlačenja šestorice diplomata ubrzo je doživjela svoju prvu ekranizaciju. Samo godinu dana nakon spašavanja talacsnimljen je *Escape from Iran: The Canadian Caper* (1981.) pod redateljskom palicom Lamonta Johnsona u američko-kanadskoj ko-produkciji. Središnju ulogu ima ambasador Ken Taylor kojeg portretira Gordon Pinset. On, u maniri dobrog Samaritanca, na sebe

---

⁷ Joshua BEARMAN, "How the CIA Used a Fake Sci-Fi Flick to Rescue Americans From Tehran". Izvor: www.wired.com/magazine/2007/04/feat_cia/, 15.2.2013.

⁸ *Ibid.*

⁹ David HAGLUND, "How Accurate Is *Argo*?". Izvor: www.slate.com/blogs/browbeat/2012/10/12/argo_true_story_the_facts_and_fiction_behind_the_ben_affleck_movie.html, 17.2.2013.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Tony MENDEZ, "A Classic Case of Deception". Izvor: www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/winter99-00/art1.html, 15.2.2013.

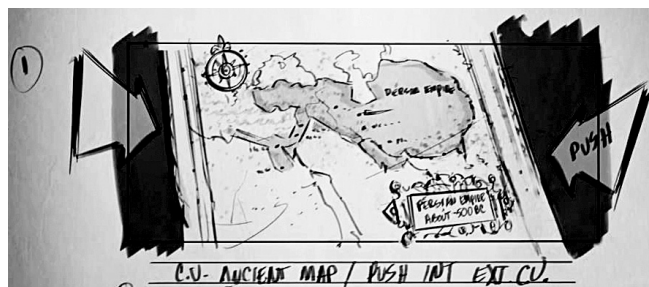
¹² *Ibid.*

¹³ BEARMAN, "How the CIA Used a Fake Sci-Fi Flick to Rescue Americans From Tehran". Izvor: www.wired.com/magazine/2007/04/feat_cia/, 15.2.2013.

preuzima najveći dio opasnosti te na vlastitu inicijativu poziva američke diplomate u kanadsku ambasadu nakon što skrivanje po gradu postane preopasno. Usto im nabavlja kanadske putovnice, te se upušta u rizik krivotvorenja datuma ulaska u zemlju, ujedno im pomažući u uvježbavanju kanadskog naglaska. U zaštiti diplomata uključen je i drugi ambasador John Sheardown (u interpretaciji Chrisa Wigginsa) i njegova žena Zena (Diana Barrington) koji udomljuju dvoje diplomata u vlastitoj kući. Sam bijeg pomno je isplanirao Ken Taylor u dogovoru s kanadskom ambasadom te je izvlačenje prošlo bez poteškoća. Ipak, kako bi se dobilo na napetosti završnice dodana je epizoda detaljnijeg ispitivanja diplomata od strane aerodromskog stražara, koji je neozbiljno shvatio važnost cjelokupne akcije i pojavio se mamuran. Istaknutu ulogu Kanadana u cjelokupnoj akciji dodatno naglašava druga priča koju pratimo u filmu, ona kanadskog novinara Jeana Pelletiera, dopisnika iz Washingtona, koji je u potrazi za informacijama. Upravo je on posumnjao u službene izjave State Departmenta, nastavio istraživati vlastitim kanalima i otkrio bijeg diplomata, na kraju odlučivši stopirati priču kako ne bi ugrozio sigurnost talaca u ambasadi.

Izmijenjene okolnosti i dostupnost novih izvora omogućili su drukčiji uvidu pothvat izvlačenja taoca. Naime, stvarni opseg uključenosti CIA-e otkriven je 1997. godine povodom 50. obljetnice njezina postojanja,¹⁴ a svi su detalji otkriveni 2007. u članku Joshue Bearmana za *Wired* nakon skidanja oznake tajnosti. Odlaskom u mirovinu, Mendez je napisao četiri knjige opisujući svoja iskustva tijekom aktivne službe, među njima i spomenutu akciju. Na temelju Mendezovih memoara i Bearmanova članka, nastala je nova ekranizacija – Chris Terrio napisao je scenarij za američki film *Argo* (2012.) u režiji Bena Afflecka.

Film započinje prologom koji ukratko objašnjava uređenje Irana te okolnosti koje su dovele do svrgavanja šaha i islamske revolucije. Poseban je naglasak stavljen na državni udar 1953. i američko upletanje u unutarnje poslove Irana, čime su objašnjeni razlozi tenzija na relaciji Iran – SAD, a događaji 1953. i talačka kriza 1979. dovedeni u vezu. Ilustracije pomoću kojih narator objašnjava tijek događaja izvedene su kao crteži filmskih kadrova u knjizi snimanja, sredstvo koje će se pojaviti u samom filmu tijekom pripremanja lažnog znanstveno-fantastičnog spektakla.

Slika 1. Dio prologa izveden kao crtež u knjizi snimanja.

Izvor: screenshot, *Argo* (2012.).

¹⁴ MENDEZ, "A Classic Case of Deception". Izvor: www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/winter99-00/art1.html, 15.2.2013.

Arhivske TV-snimke i fotografije iz tog razdoblja korištene su kako bi film istaknuo uporište u stvarnim događajima, te se izmjenjuju sa snimanim materijalom. U prikazu mnoštva demonstranata pred ambasadom kombinirane su glumljene scene s autentičnim snimkama – zrnati kadrovi mekšeg fokusa i manjeg formata gledatelja uvjeravaju u dokumentaristički karakter filma. Dojam pojačava nemirna i treperava snimka zbog korištenja ručne kamere, kako sugerira kadar koji prikazuje muškarca na drvetu sa kamerom na temelju čega gledatelj treba zaključiti da promatra njegove snimke.

Slika. 2 i 3. Kadar koji prikazuje mnoštvo kako ga vidi snimatelj na drvetu.

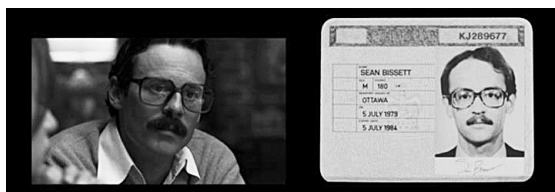
Izvor: screenshot, Argo (2012.).

Na isti su način u film inkorporirani isjecci iz vijesti i TV-emisija (npr. govor predsjednika Cartera ili intervju s Homeinijem), te izjave američkih studenata ili veterana Vijetnamskog rata o talačkoj krizi. Usto, prisutno je ubacivanje autentičnih snimki u sam kadar u vidu priloga koje likovi gledaju na televiziji. Jedan od primjera je snimka paradiranja američkih talaca sa zavezanim očima ispred ambasade koju gledaju Mendez, Chambers i Lester Siegel u njegovoj rezidenciji, što daje emocionalni naboj u ključnom trenutku kad Lester Siegel pristaje na suradnju.

Potpuno fiktionalan lik Lestera Siegela, u interpretaciji Alana Arkina, zamijenio je stručnjaka za specijalne efekte Boba Sidella koji je uz Chambersa sudjelovao na projektu spašavanja šestero talaca. Siegel je samouvjeren i uspješan producent kojeg prvi put susrećemo prilikom spremanja za odlazak na dodjelu nagrade za životno djelo. Kao osoba koja se dugo bavi ovim poslom, za što je i dobila niz nagrada, Siegel poznaje način na koji Hollywood funkcionira te može realizirati zamišljeno. S druge strane, i sam je svjestan njegovog pogubnog utjecaja, zbog čega izražava nevoljkost radi odlaska na zabavu smatrajući to dosadom i gnjavažom, te nonšalantnost i zasićenost nagradama, što je vidljivo u korištenju spomenute nagrade za životno djelo kao pritiskača papira.

U skladu s vremenom koji film prikazuje, početna špica nosi logo Warner Brosa (u ono vrijeme Warner Communications) koji je korišten između 1972. i 1984. umjesto suvremenog loga. S jednakom se idejom pristupa i cijelom oblikovanju fotografije filma za koju je zaslužan Rodrigo Prieto, gdje izbljedjele boje evociraju filmove snimane u tom razdoblju. Posebna je pažnja posvećena kostimografiji, a odabir glumaca pokazuje iznimnu sličnost sa stvarnim akterima, što se može primijetiti na odjavnoj špici usporedbom osobnih dokumenata stvarnih taoca i glumaca koji ih igraju u filmu.

Slika 4. Usporedba filmskog lika i osobnog dokumenta stvarnog diplomata s odjavne špice. Izvor: screenshot, Argo (2012.).

Stvarnost i film

Dok se *Escape from Iran: The Canadian Caper* striktno drži svoje drama/triler žanrovske odrednice, *Argo* je skloniji miješanju žanrova, počevši od dokumentarističkog prologa do prikazivanja svijeta šoubiznisa kroz produkciju lažnog filma *Argo*, da bi u završnici ponudio akciju i dramatičnu potjeru. Uvidom u proces nastanka filma, Affleck razbija hollywoodsku iluziju, te pruža satiričan prikaz filmske industrije, gdje je u par dana moguće stvoriti lažnu produkcijsku kuću i “hype” oko lažnog filma. Pritom je simptomatičan Siegelov lik koji u isto vrijeme predstavlja utjelovljenje Hollywooda, zbog insajderskih veza i manipulacija zahvaljujući čemu gura *Argo* projekt, te njegovu kritiku, raskrinkavajući ga kao mjesto gdje svatko laže.

Usprkos *Argovu* uvjeravanju u realističnost korištenjem autentičnih fotografija i snimaka, te usporednim prikazivanjem osobnih dokumenta šestoro diplomata i njihovih filmskih pandana koji pokazuju sličnost do u brk, napeta završnica koja drži gledatelja prikovanog za sjedalo i potiče ga da navija za sigurno izvlačenje taoca odvila se samo na filmu. U stvarnosti se cijela situacija odvijala manje dramatično, gdje je jedinu poteškoću predstavljao mehanički kvar na zrakoplovu koji je riješen u roku od sat vremena, te i sam Mendez navodi kako je operacija izvlačenja talaca prošla glatko.¹⁵ Glavni razlog ovakvih intervencija je stvaranje napete i uzbudljive završnice, u skladu s hollywoodskom shemom koju ovaj film slijedi – problem za koji je jedino rješenje ideja tako luda da bi mogla upaliti, grupa ljudi koja mora timski raditi i proći određenu transformaciju kako bi svladala problem, te pojedinac koji snosi odgovornost za cjelokupni razvoj događaja. Naravno, tu je i neizbježno kolektivno veselje i slavlje po uspješnom obavljanju zadatka, gdje si članovi stožera CIA-e međusobno čestitaju i razdragano plješću na rubu suza.

¹⁵ MENDEZ, “A Classic Case of Deception”. Izvor: www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/winter99-00/art1.html, 15.2.2013.

Na udaru kritike

Po prikazivanju filma *Argo* se našao podvrgnut kritikama kako je uloga kanadske vlade i ambasade u Teheranu znatno umanjena. U stvarnosti je akcija izvlačenja prošla mirnije nego na filmu, čemu uzroke treba tražiti u mnogo većem angažmanu Kanadana nego što to film prikazuje. Kanadski ambasador Ken Taylor, kojeg u filmu glumi Victor Garber, i njegov kolega John Sheardown, koji se u filmu uopće ne pojavljuje, nisu samo pružili utočište svojim američkim “gostima” nego su i pomogli kod dobavljanja potrebnih dokumenata. Kupili su avionske karte te, još važnije, nabavili “prave lažne” kanadske putovnice – prave dokumente koje je kanadska vlada izdala aliasima američkih taoca. Budući da zakon zabranjuje izdavanje takvih falsifikata, kanadski je parlament održao izvanrednu tajnu sjednicu kojom je izglasana iznimka.¹⁶

Angažman CIA-e i Mendeza u akciji spašavanja uveličan je, prikazujući izvlačenje kao Mendezovo samostalno djelo pri čemu se mora suprotstavljati nadređenima, samoinicijativno pokrenuti akciju spašavanja i izigrati loše momke. Pritom je uloga Kanadana svedena na pomoćnike, što je bitna razlika u odnosu na film iz 1981. kad se pojavljuju kao “deus ex machina”, pronalaze američke diplomate i rješavaju probleme pred kojima se nalaze, dok šestero diplomata služe kao glorificirani statisti.

Budući da je na početku filma Mendez suočen s osobnim i poslovnim problemima, prepreke koje su pred njim pridonose ponovnom etabliranju diskreditiranog junaka kao vrijednog člana zajednice, čime je ujedno zaslužio predsjedničko odlikovanje i pomirenje sa suprugom, sve u skladu s konceptom junaka koji spašava stvar i dobije djevojku. Usto, stavljanjem fokusa na Mendeza i njegov doprinos propagira se pozitivna i humanija slika tajnih agenata, posebice američkih tajnih službi, kao onih čiji požrtvovan rad, planiranje i preuzimanje rizika na sebe uistinu spašava živote. Kao potvrda takvih nastojanja služi i epilog koji odaje priznanje zajedničkim naporima SAD-a i Kanade, prezentirajući ih kao model uspješne suradnje vlada dviju država.¹⁷ Navedeni je epilog rezultat kompromisa nakon što je prethodni tekst izazvao nezadovoljstvo – sugerirajući kako su operativci CIA-e stvarni heroji u akciji izvlačenja šestorice diplomata, a Kanada i Taylor su preuzeli zasluge iz političkih razloga, sam je Ken Taylor primijetio kako je njihova uloga svedena na gostioničare koji čekaju da ih spasi CIA.¹⁸

---

¹⁶ BEARMAN, “How the CIA Used a Fake Sci-Fi Flick to Rescue Americans From Tehran”. Izvor: www.wired.com/magazine/2007/04/feat_cia/, 15.2.2013.

¹⁷ “The involvement of the CIA complemented efforts of the Canadian embassy to free the six held in Tehran. To this day the story stands as an enduring model of international co-operation between governments.”

¹⁸ “We’re portrayed as innkeepers who are waiting to be saved by the CIA”; Haglund, “How Accurate Is *Argo*?”. Izvor: www.slate.com/blogs/browbeat/2012/10/12/argo_true_story_the_facts_and_fiction_behind_the_ben_affleck_movie.html, 17.2.2013.

Dva filma, *Escape from Iran: The Canadian Caper* (1981.) i *Argo* (2012.), nude dvije interpretacije istog događaja. Prvi, nastao samo godinu dana nakon oslobođenja šestero diplomata, prikazuje verziju kakvu je i službena politika ohrabivala – izvlačenje taoca kao samostalan napor kanadske vlade. Međutim, ipak mu nedostaje američka, CIA-ina strana priče. U svjetlu skidanja oznake tajnosti s CIA-inih dokumenata i novih informacija, *Argo* revidira ustaljenu prezentaciju akcije dodajući joj zasluge CIA-e, a posebno Mendeza, ponekad čak i na štetu Kanađana. Stvarnost se, poslovično, nalazi negdje u sredini.

LITERATURA

1. BEARMAN, Joshuah, “How the CIA Used a Fake Sci-Fi Flick to Rescue Americans From Tehran”. Izvor: www.wired.com/magazine/2007/04/feat_cia, 15.2.2013.
2. BIŠĆEVIĆ, Hido, *U ime Alaha: iranska islamska revolucija*, Zagreb, 1987.
3. FARBER, David, *Taken hostage: the Iran hostage crisis and America's first encounter with radical Islam*, Princeton, 2006.
4. HAGLUND, David, “How Accurate Is *Argo*?”. Izvor: www.slate.com/blogs/browbeat/2012/10/12/argo_true_story_the_facts_and_fiction_behind_the_ben_affleck_movie.html, 17.2.2013.
5. MENDEZ, Antonio, “A Classic Case of Deception”. Izvor: www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csistudies/studies/winter99-00/art1.html, 15.2.2013.
6. SCARCIA AMORETTI, Biancamaria, “Islamski svijet potkraj osamdesetih godina”, *Povijest 18: Poslijeratno razdoblje (1945. – 1985.)*, Zagreb, 2009., str. 385. – 415.
7. SCHULZE, Reinhard, *A modern history of the islamic world*, London, 2002.

Viktorija Antolković

IZVJEŠTAJI – REPORTS

Terenska nastava u Slavoniju (23. – 25. studenog 2012.)

Organizacija terenske nastave, barem jednom godišnje, postala je tradicija Društva studenata povijesti “Ivan Lučić-Lucius” (dalje: DSP Lucius). Naime, kao budući mladi profesori ili znanstvenici, te kao članovi jednog takvog udruženja kao što je DSP Lucius, kojemu je glavna preokupacija bavljenje i promicanje povijesti kao znanosti, svjesni smo da za unapređivanje naših sposobnosti i za stjecanjeno-voga znanja moramo izdvojiti i dio našeg slobodnog vremena. Organizacija jednog ovakvog projekta nije ni najmanje jednostavna. Potrebne su i višemjesečne pripreme kako bi sve teklo po planu. Studenti povijesti, aktivni članovi DSP Lucius, ulažu velike napore kako bi organizirali što kvalitetniji program i naravno, osigurali sigurnost studenata i profesora tijekom putovanja. “Na terenu se najbolje uči!” - česta je uzrečica brojnih naših profesora. Sigurno je to, što nam poručuju i iskustva, da se studenti nakon terenskih nastava vraćaju puni elana i želja za daljnjim napredovanjem i puni prekrasnih iskustava koja, ne samo da su upotpunila i proširila njihovo znanje o pojedinim povijesnim procesima, nego su upotpunila i njihovu duhovnost te produbila svijest o bogatstvu naše kulturne baštine.

Nakon što je DSP Lucius prethodnih godina organizirao nekoliko uspješnih terenskih nastava u Istru i Dalmaciju, ove akademske godine odlučilo se za destinaciju koja nije posjećena u tolikom broju, ali je zasigurno jednako atraktivna za sve studente - Slavoniju. Terenska nastava organizirana je u trajanju od tri dana, od 23. 11. do 25. 11. 2012. godine, pri čemu su studenti bili smješteni u hostelu u Osijeku. Na ovoj terenskoj nastavi sudjelovalo je četrdeset i devet studenata povijesti te kao stručna pratnja doc. dr. sc. Ivana Jukić.

U novu avanturu krenuli smo iz Zagreba s mjesta grupnog sastajališta kod dvorane Lisinski, u šest sati ujutro, 23. 11. 2012. godine. Moramo priznati da smo bili jako ambiciozni u planiranju ove terenske te smo pokušali maksimalno iskoristiti vrijeme koje smo dobili na raspolaganje. Prvo odredište bio je Slavonski Brod u kojem smo uživali u razgledavanju grada i tvrđave. Posebno smo se obradovali kada nam je naš stručni vodič, magistar znanosti Petar Bašić, iznio planove o obnovi tvrđave i gradnji novih objekata unutar tog kompleksa, za što se iskreno nadamo da će se i ostvariti. Svakako moramo spomenuti da se toga dana u Slavonskom Brodu održavao znanstveni simpozij posvećen Josipu Matasoviću, kojem su naši studenti također dijelom prisustvovali. U suradnji s docenticom Ivanom Jukić i magistrom Bašićem, studenti su mogli vidjeti kako izgleda pravi znanstveni simpozij, što je nekima sigurno bio prvi put da se susreću s takvim oblikom predavanja.

Nakon što smo prošetali nasipom uz rijeku Savu i upili dojmove, krenuli smo na put prema Vinkovcima. U Vinkovcima nas je dočekaio doktor znanosti Krešimir Bušić, inače rođeni Vinkovčanin. Uz njegovo smo vodstvo, osim grada razgledali i Gradski muzej Vinkovci te smo, osim arheološkog dijela, upoznali i bogatu etno-

Slika 1. Izgled nacrta obnove i izgradnje Tvrđave u Slavonskom Brodu

grafsku građu koju taj muzej posjeduje. Moramo napomenuti kako nam je Krešimir Bušić bio od pomoći u organizaciji terenske nastave. Njegovo znanje i stručnost doprinijeli su uspješnosti terenske u cijelosti.

Nakon Vinkovaca krenuli smo prema posljednjoj destinaciji prvoga dana terenske nastave, a to je Ilok, grad na samoj granici Hrvatske sa Srbijom. Tamo smo posjetili vidikovac Principovac te uživali u pogledu na krajolik koji nas je okruživao. Nakon posjeta Principovcu, spustili smo se do samoga grada kako bismo kroz njega prošetaли. Crkva sv. Ivana Kapistrana nas je očarala, kao i zidine staroga Iloka te posjet dvorcu Odescalchi, ujedno i muzeju grada Iloka. Za kraj večeri, u ugodnoj atmosferi Iločkih podruma, slušali smo o povijesnom razvoju poznatog hrvatskog trenda i prepoznatljivosti njihove kvalitete u svijetu. Nakon degustacije vina krenuli smo iz lijepog Iloka prema Osijeku na odmor od iscrpljujućeg dana.

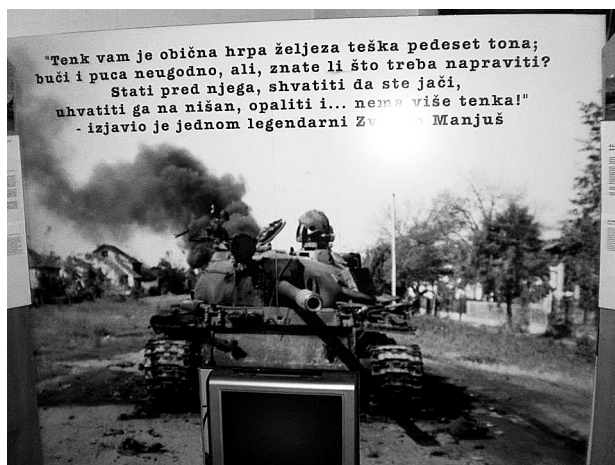
Slika 2. Oružje iz Gradskog muzeja Vinkovci

Drugi dan terenske nastave, 24. studenog, posebnu pozornost stavili smo na grad Vukovar. Značaj grada Vukovara u kontekstu nacionalne povijesti je izrazito bitan i zato smo mu posvetili puno vremena. Uz stručno vodstvo doktora Krešimira Bušića i vukovarskog branitelja Zvonimira Kološnjaja – Rode, posjetili smo, prije dolaska u Vukovar, Borovo Selo, a nakon toga krenuli prema Trpinjskoj cesti, poznatoj kao “groblje tenkova”. Tamo smo posjetili Spomen dom hrvatskih branitelja. Tu su nam naizmjenice, vrlo živopisno i emotivno, situacije iz rata objašnjavali naši vodiči, a nakon posjeta domu i sami smo semogli uvjeriti u povijesno značenje toga mjesta.

Slika 3. Bista generala bojnika Hrvatske vojske Blage Zadre

Slika 4. Citat iz muzeja “Domovinskog rata” Vukovar, Vojarna bivše JNA

Tada smo se uputili prema gradu te smo, osim prostora bivše vojarne JNA, posjetili i mjesto nekadašnjeg logora Velepromet. Na trenutke vrlo surove priče iz logora emotivno nam je ispričao vukovarski branitelj "Roda", nakon čega su nam pokazali jedan od hangara koji je bio dio logora i shvatili strahotu tih zločina. Kasnije smo se uputili prema memorijalnom groblju i otišli na mjesto zločina, Ovčaru, gdje smo posjetili i Spomen dom. Naravno, razgledali smo i grad i vidjeli dvorac Eltz, te neke od simbola Domovinskog rata, kao što je poznati vodotoranj.

Slika 5. Minobacači u istoimenoj vojarni

Slika 6. Zajednička fotografija na Dunavu kod Bijelog križa u Vukovaru

Nakon Vukovara, krenuli smo prema poznatom svetištu Aljmaš gdje nas je srdačno dočekaio župnik i upravitelj svetišta Ante Markić. Razgledavanjem novosađane crkve modernog i pomalo neobičnog dizajna, priveli smo kraju i drugi dan terenske nastave.

Slika 7. Spomen ploča poginulim hrvatskim policajcima u Borovom Selu

Uz dobro društvo i odlično stručno vodstvo, prva su dva dana terenske nastave prošla u odličnom raspoloženju. Takav se duh održao i trećeg, posljednjeg dana našeg putovanja. Bez obzira što smo već bili pomalo umorni, nije nam nedostajalo elana za daljnje istraživanje Slavonije. Nakon što smo ujutro razgledali grad Osijek uz stručno vodstvo Ante Grubišića, višeg kustosa povijesnog odjela Muzeja Slavonije u Osijeku, zadržani ljepotom tvrđe i centra grada, krenuli smo na put prema Našicama. Želja za posjetom poznatog dvorca obitelji Pejačević nam se i ostvarila pa smo imali mogućnost podrobnije upoznati se s poviješću grada Našica i životom obitelji Pejačević u spomenutom gradu.

Slika 8. Dvorac i muzej obitelji Pejačević

Nakon Našica, uputili smo se prema Orahovici, malom, ali predivnom gradu uz koji se vežu razne priče. Jedna od zanimljivijih jest da se Orahovica naziva gradom blizanaca, a uz to su povezana navodna ljekovita svojstva njihove vode i čistoga zraka. Uz pratnju i koordiniranje lokalnog vodiča Vladimira Grgurića, popeli smo se do Ružica grada, jednog od najvećih i najbolje sačuvanih srednjovjekovnih gradova u Hrvatskoj. Vladimir Grgurić nam je dočarao povijest Ružica grada pomalo na novinarski način, jer mu je među ostalim to i profesija, no svoje pripovijedanje je obogatio raznim i neobičnim legendama.

Slika 9. Zajednička fotografija ispred Ružice grada, Orahovica

Nakon razgledavanja Orahovice, krenuli smo na posljednje odredište našeg putovanja, Đakovo. Tamo smo mogli uživati u promatranju konjaunutar kompleksa poznate Đakovačke ergele, te tako vidjeti najljepše primjere naših lipicanaca. Nakon blagog opuštanja u vremenu koje smo proveli uživajući u prirodi, krenuli smo prema centru Đakova kako bismo posjetili katedralu Sv. Petra, gdje nas je dočekaao Domagoj Butković. Osim svima dostupnog dijela katedrale, vodič nam je omogućio i da zavirimo u njezin prostor koji se nalazi ispod glavnog oltara te smo tako posjetili i grob graditelja crkve, velikog biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Nakon kratke pauze, puni dojmova i u veselju, krenuli smo put Zagreba.

Ciljevi ove terenske nastave bili su upoznati studente s povijesno-arheološkim bogatstvom Slavonije, te im približiti okolnosti i događaje u kojima se regija razvijala. Osim ovog povijesnog konteksta, vodili smo računa i o kulturno-društvenom aspektu koji je također dio slavonske tradicije od antičkih vremena do danas, a i općeg hrvatskog identiteta. Naglasak je prije svega bio na temi Domovinskog rata o kojoj su studenti slušali kroz istomeni kolegij u prethodnom semestru. Važno je bilo predočiti, kroz živopisne i emotivne priče sudionika, kako se taj dio Republike Hrvatske nosio s agresijom, te objasniti studentima važnost posljedica i žrtava tog rata. Slavonija kotira kao pomalo zaboravljena i ne u tolikoj mjeri posjećena destinacija u odnosu na Istru i Jadran, te smo željeli upoznati studente s ovim dijelom Lijepe naše koji je nepravedno zanemaren. Kao studenti povijesti, od izuzetne nam je važnosti bilo spoznati činjenice bitne za to područje i naglasiti bogatstvo hrvatske kulture kao temeljni dio europske kulture.

Petra Svetec, Goran Dejanović, Danijel Jurković

X. Dies historiae – *Žene kroz povijest* (5. prosinca 2012.)

DSP Lucius započeo je s organizacijom simpozija Dies historiae “Žene kroz povijest” u veljači 2012. godine. Temu je predložila studentica i članica DSP Lucius Matea Jalžečić, izložila je detaljni plan i program simpozija na redovnom sastanku uz dvojicu kolega, Zrinka Novosela s temom “Migracije kroz povijest” i Gorana Gradičeka s temom “Grad kroz povijest”. Mrežnim glasovanjem studenti su odabrali temu simpozija “Žene kroz povijest”.

Nakon odabira teme, u veljači je uslijedilo slanje poziva svim zainteresiranim izlagačima koji su svoje sudjelovanje potvrdili u lipnju 2012. godine. Od ponuđena tri termina održavanja simpozija, izlagači su odabrali 5. prosinca 2012. godine. Tijekom ljetnih mjeseci izlagači su javljali svoje teme. U kolovozu 2012. iznenadila nas je vijest o smrti naše drage prof. dr. sc. Vesne Girardi Jurkić, kada smo odlučili da ćemo joj posvetiti prvih deset minuta simpozija na prigodan način. Kasnije je odlučeno da će *in memoriam* održati njezin dugogodišnji suradnik i prijatelj obitelji Jurkić, prof. dr. sc. Ante Bežen.

Od rujna do prosinca održavali smo komunikaciju s mogućim sponzorima, slali smo dopise za donacije i podržavanje simpozija na različite adrese, a pozitivno su nam odgovorili: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, Hrvatski institut za povijest, Matica hrvatska, Kršćanska sadašnjost, Centar za ženske studije, City Center One, Forneti fransizza. Sve sponzore tražili smo donaciju u knjigama ili prigodnim materijalima za posjetitelje ili prehrambene proizvode. Tako smo od Ministarstva dobili fascikle, kemijske olovke, blokove, prigodne brošure koje smo dijelili posjetiteljima, od Hrvatskog instituta za povijest, Matice hrvatske, Kršćanske sadašnjosti, Centra za ženske studije knjige koje smo kao znak zahvale uručili svim izlagačima i studentima koji su sudjelovali u organizaciji nekoliko projekata na kojima smo paralelno radili – organizacija terenske nastave u Slavoniji, priprema dviju publikacija u suradnji s Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. City Center One donirao nam je prigodne materijale za posjetitelje, a Forneti fransiza slane i slatke fornete.

Održavali smo komunikaciju s Hrvatskom radiotelevizijom koja je podržala naš simpozij svojim dolaskom i izradom televizijskog priloga u emisiji Znanstvena petica urednice Renate Labaš. Tom prigodom omogućili smo ekipi HRT-a razgovor s izlagačima na simpoziju, doc. dr. sc. Andreom Feldman, doc. dr. sc. Marijom Karbić, prof. dr. sc. Danijelom Labašem, mag. comm. Majom Mihovilović i dr. sc. Dinkom Županom.

Nakon višemjesečnih priprema, simpozij je započeo 5. prosinca 2012. godine u 10,00 sati u dvorani Zagreb na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Nazočne su najprije pozdravili voditelj Hrvatskih studija prof. dr. sc. Josip Talanga, pročelnik Odjela za povijest prof. dr. sc. Mijo Korade te Petra Marinčić, tadašnja predsjednica Društva studenata povijesti Ivan Lučić – Lucius.

Nakon uvodnih riječi, prof. dr. sc. Ante Bežen održao je *in memoriam* na prof. dr. sc. Vesnu Girardi Jurkić koja je predavala na Hrvatskim studijima. Službeni dio simpozija započeo je projekcijom kratkog uvodnog filma kojim je DSP Lucius predstavilo X. Dies historiae. Film je osmislila Matea Jalžević, a realizirao Roman Tušek.

Na simpoziju je sudjelovalo 14 izlagača, a svaki od njih na raspolaganju je imao 15 minuta. Izlagače su najavljivali moderatori Goran Dejanović i Monika Đurak. Kao svojevrsni uvod u ostala predavanja, doc. dr. sc. Andrea Feldman (Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) podsjetila je na 60. obljetnicu rođenja mr. sc. Lydie Sklevicky – začetnice istraživanja ženske povijesti u Hrvatskoj. Izlaganja su bila poredana kronološki prema temama, pa je prvo predavanje održala prof. dr. sc. Anamarija Kurilić s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zadru, koja je govorila o *mitu o matrijarhatu kod Liburna*. Sljedeća tema bila je *Epiklera – rješenje problema ženskog naslijeđivanja u atenskom polisu ili još jedan oblik nasilja nad ženama?* koju je predstavila doc. dr. sc. Zrinka Erent Sunko s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Cjelinu vezanu za srednji vijek otvorio je doc. dr. sc. Godran Ravančić s Hrvatskog instituta za povijest s temom *Famule i ancille u srednjovjekovnim dobrostojećim dubrovačkim obiteljima*. Doc. dr. sc. Marija Karbić, također s Hrvatskog instituta za povijest, u svom je predavanju pojasnila *ulogu pripadnica visokog plemstva u životu hrvatskih zemalja tijekom kasnog srednjeg vijeka*. U novi vijek nas je uvela doc. dr. sc. Ivana Jukić s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, a predstavila je temu *Kraljice, velikašice i hrvatsko ranonovovjekovlje*.

Slika 1. Izlaganje doc. dr. sc. Andree Feldman

U pauzi koja je uslijedila nakon ovog predavanja DSP Lucius osigurao je domjenak za izlagače i posjetitelje. Studentski restoran Borongaj doprinio je simpoziju donacijom kave, a sponzor Fornetti fransizza donacijom forneta. Plate s narescima i sokove pribavio je DSP Lucius uz pomoć Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.

Nakon pauze je dr. sc. Dinko Župan s Hrvatskog instituta za povijest (podružnica Slavonski Brod) govorio o *borbi žena za pravo glasa u dugom 19. st.* Sljedeća

tema bila je *Studentski časopisi početkom 20. stoljeća o ženama na Kr. Sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu* dr. sc. Tihane Luetić (HAZU). Magistrica Sandra Prleđa iz Centra za ženske studije predstavila je temu pod nazivom *Feministički pokret u Hrvatskoj i Jugoslaviji od kraja 1970-ih do 1991.: istraživački izazovi*. Nakon još jedne kratke pauze, prof. dr. sc. Alojz Jembrih s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu u svome je predavanju približio *književni lik Katarine Zrinski*. Temu *Žensko: rodno i dobno normativno. Ivana Brlić Mažuranić ili kako biti adolescentica krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj* izložila je doc. dr. sc. Dubravka Zima, također s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Sljedeća tema bila je *Vera Erlich Stein: skica za jedan podijeljen život* doc. dr. sc. Andree Feldman. Doc. dr. sc. Rebeka Mesarić Žabčić trebala je govoriti o *hrvatskoj iseljenici Lydiji Vidovich*, ali zbog osobnih obaveza nije mogla prisustovati simpoziju. U nastavku simpozija mr. art. Tamara Jurkić Sviben s Učiteljskog fakulteta govorila je o *hrvatskim skladateljicama kroz povijest i danas s posebnim osvrtom na Ivanu Lang (1913.-1982.)*. Posljednje predavanje održali su prof. dr. sc. Danijel Labaš i mag. comm. Maja Mihovilović s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Njihova tema bila je *Stereotipni prikaz žene u Cosmopolitanu i Kliku*. Ovim predavanjem završen je simpozij. Matea Jalžević zahvalila je svim izlagačima, studentima i ostalim posjetiteljima koji su se odazvali u velikom broju, te svima koji su pomogli u realizaciji simpozija. Simpozij *Dies historiae Žene* kroz povijest bio je medijski popraćen od strane Hrvatske radiotelevizije, a opsežni prilog prikazan je u emisiji *Znanstvena petica* 14. prosinca 2012. godine.

Slika 2. Izlaganje doc. dr. sc. Dubravke Zime

Nakon simpozija održali smo evaluaciju putem kratke ankete koju smo poslali studentima i izlagačima. Izlagači su bili zadovoljni organizacijom simpozija i zahvalili za poklon (zahvalnicu i knjigu sponzora), a studenti su istaknuli odličnu organizaciju, stručne i zanimljive izlagače, odlične moderatore, prigodne poklone, oglašavanje simpozija itd. Takva evaluacija sigurno nam je potvrdila da smo napravili jedan zanimljiv projekt, privukli izlagače i studente kojima se svidjela povezanost između povijesti i sociologije, komunikologije, kroatologije. Mnogo toga smo naučili i stekli jedno neprocjenjivo iskustvo u organizaciji simpozija, koji iziskuje višemjesečne pripreme i koordinaciju između studenata, profesora s Odjela za povijest i ostalih zaposlenika Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, sponzora i medija.

Petra Marinčić, Mateja Maljuga

Izvjestaj s okrugloga stola “*Mitologija i religijski običaji na hrvatskim prostorima*” (5. ožujka 2013.)

“Mitologija i religijski običaji na hrvatskim prostorima” naziv je okrugloga stola održanoga 5. ožujka 2013. godine u organizaciji Društva studenata povijesti “Ivan Lučić-Lucius” i Odjela za povijest Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu u prostorijama Hrvatskih studija. Tom prilikom predstavljene su i nove publikacije Biblioteke “*Dies historiae*” i Zbornika radova “Lucius”.

Nakon što su objavili dvije gore navedene publikacije, vrijedni i ambiciozni studenti povijesti uvidjeli su da bi im u poslije novogodišnjem razdoblju, osim stresnih priprema za nadolazeće zimske ispitne rokove, dobro došla dodatna aktivnost koju mogu iskoristiti za promoviranje svojega rada, a koja će im ujedno pružiti priliku da se ponovno aktiviraju u organizacijskim vještinama i usavršavaju svoje znanje u nešto opuštenijem ozračju. U postavljenoj dvojbi ideja o organizaciji terenske nastave, odmah je u početku, zbog aktualnog godišnjeg doba, bila u zaostatku ideja o novom simpoziju. Razmak od otprilike godinu dana između *Dies historiae*, za koji sada već slobodno možemo reći da je jedan od prepoznatljivih i zaštitnih znakova Hrvatskih studija, činio se predugačkim, a kako za okrugli stol nije manjkalo potencijalnih tema niti ideja, odluka je pala u njegovu korist, a najveće zanimanje je izazvala tema vezana uz mitologiju na hrvatskim prostorima.

Okrugli stol “Mitologija i religijski običaji na hrvatskim prostorima” bio je podijeljen u dva dijela. Prvi dio bio je posvećen navedenoj tematici, dok su u drugom dijelu predstavljane nove publikacije Društva. Okrugli stol započeo je uvodnim riječima prof. dr. sc. Josipa Talange, Voditelja Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i zamjenika pročelnika Odjela za povijest Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, doc. dr. sc. Mladena Tomorada. U oba pozdravna govora dominirala je ista glavna misao - pohvala studentima povijesti na njihovoj inicijativi za organizaciju raznovrsnih projekata te na volji i želji za promicanjem domaće historiografije.

Prvo predavanje, pod naslovom “Staroegipatski kultovi na hrvatskom povijesnom prostoru u antici” održao je doc. dr. sc. Mladen Tomorad s Odjela za povijest Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. O počecima kristijanizacije dubrovačkog područja govorio je dr. sc. Jakša Raguž s Hrvatskog instituta za povijest u svom izlaganju naslovljenom “Svetac i zmaj – na tragu početaka kristijanizacije dubrovačkog (epidaurskog) kraja”. Sljedeće predavanje s temom “Srednjovjekovni hrvatski hodočasnici – vjesnici i prenositelji novih religijskih, civilizacijskih i kulturnih običaja Europe”, održao je dr. sc. Zoran Ladić, s Odsjeka za povijesne znanosti HAZU u Zagrebu. S temom “Nastanak i oblikovanje “svetoga tla” (kroz translokaciju sakralnih predmeta i građevina)” upoznala nas je prof. dr. sc. Jadranka Grbić Jakopović, s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Prvi dio završio je prof. dr. sc. Mijo Korade predavanjem na temu “Problem pučke

religioznosti u Europi i na hrvatskim prostorima”. Moderator okrugloga stola bio je Goran Dejanović, tadašnji student 1. godine diplomskoga studija povijesti.

Nakon održanih predavanja uslijedila je kratkotrajna rasprava nakon koje se pažnja usmjerila na drugi dio simpozija: predstavljanje novih publikacija Društva studenata povijesti “Ivan Lučić-Lucius”, izdanih uz potporu Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Petu po redu biblioteku “Dies historiae”, pod naslovom “Prilozi iz hrvatske historiografije”, predstavio je doc. dr. sc. Darko Vitek, dok je Zbornik radova “Lucius”, sv. 16.-17., predstavila doc. dr. sc. Ivana Jukić. Prvonavedena knjiga donosi radove nekolicine izlagača s triju *Dies historiae* održanih 2009. (“Predrasude i stereotipi kroz povijest”), 2010. (“Identiteti kroz povijest i identiteti danas”) i 2011. godine (“Domovinski rat - istraženost i kontroverze”). Zbornik radova “Lucius” izašao je kao dvobroj, te na 575 stranica sadržava 23 rada (članci, seminarski, završni i diplomski radovi), po tri prikaza i izvještaja, dva intervjua i tri *In memoriam*. Dokaz je to da se studenti povijesti Hrvatskih studija, unatoč godini pauze i neizdavanja ove publikacije, nisu prestali baviti istraživačkim i znanstvenim radom te pisanjem zanimljivih, poučnih i korisnih članaka i radova. Predstavljene publikacije, kao i njihovi stariji brojevi, mogli su se kupiti na prigodno postavljenom štandu. Danas su svi brojevi Zbornika radova “Lucius” i biblioteke *Dies historiae* dostupni u online izdanju na internetskoj stranici www.scribd.com, kao i u tiskanom izdanju u prostorijama Društva studenata povijesti “Ivan Lučić-Lucius” na Znanstveno-učilišnom kampusu Borongaj.

Okrugli stol zatvoren je završnim riječima tadašnje predsjednice Društva studenata povijesti “Ivan Lučić-Lucius” Petre Marinčić, koja ga je ocijenila jako uspješnim, čemu svjedoči i zamjetan broj članova akademske zajednice i studenata koji su mu prisustvovali.

Za kraj, članovi Društva studenata povijesti uspješnost svog rada ipak ne mjere samo brojem posjetitelja na simpozijima koje oni organiziraju, već i izdavanjem svojih publikacija, kao i uspješnim tutorstvom mlađim kolegama studentima, te organiziranjem tribina i terenskih nastava. Kao što se može vidjeti iz priloženog, vrijedni članovi Društva studenata povijesti “Ivan Lučić-Lucius” aktivno promiču bavljenje povijesnom znanosti, ali i socijalizaciju studentske populacije, na što se mogu ugledati i ostali studenti diljem Hrvatske.

Igor Šimala, Matea Jalžević

Izvještaj s okruglog stola “*Studij povijesti iz studentske perspektive*” na Filozofskom fakultetu u Rijeci (21. - 22. ožujka 2013.)

U sklopu “Tjedna povijesti” u organizaciji riječke Udruge studenata povijesti “Malleus”, od 21. do 22. ožujka 2013. na Filozofskom fakultetu u Rijeci, održan je okrugli stol na temu: “Studij povijesti iz studentske perspektive”. Glavna tema bila je podijeljena na dva dana: “Studij povijesti i hrvatska historiografija danas“ i “Udruge studenata povijesti u Hrvatskoj”.

Prvoga dana, ovoga možemo reći povijesnoga okupljanja, vodio se razgovor o studijima povijesti u Hrvatskoj, gdje su svi predstavnici udruga prezentirali svoje matične studije, i o tome što je to danas hrvatska historiografija. Nakon predstavljanja studija, daljnji razgovor se vodio o kvaliteti, suradnji i susretljivosti profesora. Na kraju ove točke zaključilo se da je odnos profesor-student bitan za daljnji razvoj, što se kod nekih pokazalo kao bolna točka na studiju. Iako je na dnevnom redu bila točka “značaj HAZU-a za studij povijesti u Republici Hrvatskoj i suradnja s navedenom institucijom” ona nije do kraja ispunila svoju zadaću jer se uvidjelo da mali broj udruga surađuje s institucijom što je bila prepreka za daljnji razgovor. Točka “komercijalna isplativost i budućnost studija povijesti u Hrvatskoj” pobudila je najveći interes sudionika okruglog stola. Dok je većina iznijela stav da povjesničari nisu kompetentni govoriti o gospodarstvu, DSP Lucius iznio je suprotan stav, navodeći kao primjer studij povijesti i ekonomije na Sveučilištu u Oxfordu.

Na drugom danu, pod nazivom “Udruge studenata povijesti u Hrvatskoj“, rasprava se vodila oko položaja i odnosa udruga s odsjecima na matičnim fakultetima, aktivnostima pojedinih udruga, studentskim časopisima i budućnosti studentskih udruga. Osim toga, govorilo se i o mogućoj suradnji s udrugama i studentima iz regije te o tome koliko je nužno osnovati krovnu udrugu studenata povijesti na nacionalnoj razini. Prisutni su se složili da im matični odsjeci pružaju podršku i izlaze ususret. Aktivnosti udruga temelje se uglavnom na provedbi stručnih izleta, terenske nastave, održavanju znanstvenih skupova i izdavanju publikacija. Dio udruga financira se preko Studentskog zbora, a dio u suradnji s fakultetom. Ono u čemu su se svi složili jest nedovoljna aktivnost mlađih studenata povijesti. Kako bi ih se zainteresiralo, većina udruga organizira domjenke, projekcije filmova uz stručno objašnjenje i diskusije te terenske nastave. Nadalje, suradnju s udrugama i studentima iz regije bilo bi poželjno ostvariti prvenstveno zbog razmjene informacija, razmjene iskustava, održavanja zajedničkih seminara, međusobnih kontakata i sl. Prije samoga koraka osnivanja krovne udruge studenata povijesti na nacionalnoj razini prisutni su se složili da treba definirati ciljeve te plan i program rada. Primjerice, pokrenuta je “Hrvatska studentska povjesničarska inicijativa” koja za cilj ima okupiti organizacije studenata povijest radi bolje međusobne suradnje, razmjene ideja, in-

formacija, iskustava i prijedloga. Jedan od prijedloga natuknuo je mogućnost budućeg rada na zajedničkom zborniku svih udruga povijesti u Hrvatskoj. Rasprava oko budućnosti studentskih udruga većinom se vodila oko aktiviranja samih studenata, zadržavanja kontinuiteta rada i sastanaka te objavljivanju publikacija.

Na kraju ovoga izvješća možemo zaključiti da je ovaj okrugli stol donio jako puno pitanja, ali i odgovora. Sudionici su se prvi puta povezali i zajednički su, na visokoj akademskoj razini, prihvatili različite odgovore, a sve u svrhu poboljšanja kvalitete studija povijesti u Hrvatskoj. Suradnja između udruga se nastavila i nakon ovoga okrugloga stola te je tako DSP Lucius prvi puta iznio poziv studentima drugih fakulteta i Sveučilišta u Hrvatskoj za sudjelovanjem u zborniku radova “Lucius”.

Slika 1. Uvodna riječ dekana Filozofskog fakulteta u Rijeci dr. sc. Predraga Šustara, moderatori: Kristina Stojšić (stoji) i Ivan Cerovac (sjedi), predstavnici udruga: Paola Marinčić (Klub studenata povijesti – ISHA Zadar), Mate Božić (USP “Toma Arhidakon”, Split), Matea Jalžečić (DSP “Ivan Lučić-Lucius”, Zagreb), Lovro Kralj (USP “Malleus”, Rijeka) i Mišo Petrović (Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb)

Monika Đurak, Matea Jalžečić

Izvjestaj s izložbe “*Remek-djela iz Muzeja Picasso, Pariz*” (ožujak - srpanj 2013.)

Izložba “*Remek-djela iz Muzeja Picasso, Pariz*” održavala se u Galeriji Klovićevi dvori u razdoblju od 23. ožujka do 7. srpnja 2013. godine. Posjetitelji su mogli vidjeti ukupno 56 slika i skulptura, te 30 fotografija koje dolaze iz Muzeja Picasso u Parizu. Ova jedinstvena prilika bila je moguća samo zato jer je zgrada muzeja u Parizu pod restauracijom, pa selekcija Picassovih radova putuje svijetom. Hrvatska je bila zadnja postaja prije povratka djela u matični muzej.

Izložena su djela iz svih perioda Picassovog stvaralaštva - od onih koja su nastala kada je Picassu bilo samo četrnaest godina, do slika koje je završio u posljednjim godinama života. Sama izložba koncipirana je kronološki, što je dalo jedan kontinuitet ovakvoj kompleksnoj umjetnosti.

Inače poznat kao otac kubizma, Pablo Picasso se nikada nije ograničavao na jedan stil. Radio je u svim stilovima, izmišljao nove pa čak se i vraćao klasičnoj umjetnosti. Picasso se nije zadržao samo na slikarstvu. Osim slika radio je i skulpture, scenografije za predstave, plakate, keramiku, a pisao je i pjesme. Vrlo se rano počeo baviti umjetnošću. Njegov otac je bio slikar, a navodno je osmogodišnjem sinu dopuštao da završava njegove slike. Kako je već kao dijete Pablo pokazao nadarenost, dobio je akademsko obrazovanje gdje je slikao više poput nekog starog majstora nego poput djeteta. Sam je Picasso na jednoj izložbi dječjih radova rekao: “*Kada sam bio njihovih godina mogao sam slikati kao Rafael, trebao mi je cijeli životni vijek da naučim slikati kao oni.*”

O Picassovoj popularnosti danas govori činjenica da je ukradeno oko 350 njegovih djela, više nego bilo kojeg drugog umjetnika u povijesti. Isto tako, njegova su djela bila najviše puta na dražbi.

Picasso nikada nije posjetio Hrvatsku, no u Zagrebu je 60-ih godina izlagao grafike. Također je napravio plakat za film “*Bitka na Neretvi*”, a nakon što je pročitao “*Jamu*” Ivana Gorana Kovačića, koja ga je oduševila, napravio je ilustraciju, tj. bakrorez za jedno francusko izdanje. Picassa se često povezuje s Dorom Maar koja je bila njegova ljubavnica i muza, a porijeklom Hrvatica.

Dojmovi i mišljenja o izložbi imaju raspon od najnegativnijih do najpozitivnijih. No brojke govore sve: izložbu je vidjelo 133.721 posjetitelja (što je jednako broju dojmova). Picasso je za neke možda samo zvučno ime, no ne može mu se osporiti mjesto jednog od najutjecajnijih umjetnika, i to ne samo 20. stoljeća. Ako je inovacija kriterij umjetnosti, tada je Picasso svojim inovacijama promijenio dotadašnje shvaćanje i koncept umjetnosti. Iza sebe je ostavio opus od 147.800 djela svih vrsta umjetnosti kojima se bavio, što ga čini najproduktivnijim umjetnikom. Picasso je već za života bio slavan i bogat te je na taj način srušio uvjerenje da umjetnik mora umrijeti da bi ga se cijenilo.

U Picassovom stvaralaštu, veliku je ulogu imao privatan život, što je i rezultiralo određenim fazama i temama. Možda je upravo zbog ove činjenice teško pratiti njegovu umjetnost (što je česta kritika ovom slavnom umjetniku – razumijeti umjetnika da se razumije umjetnost), no taj je problem na samoj izložbi uspješno riješen stručnim vodstvom. Česta kritika koju su imali posjetitelji, i zbog koje je izložba ponekad bila nepravedno podcjenjena, jest da nema slika iz ružičaste faze (koja je najcjenjenija), te onih najpoznatijih djela poput *Guernice* ili *Gospođice iz Avignona*. Naime, najpoznatija i najvrijednija djela imaju svoje matične muzeje iz kojih ne izlaze. Srećom ili nesrećom, imali smo mogućnost vidjeti i shvatiti barem mali dio stvaralaštva jednog od najslavnijih umjetnika svih vremena.

Anja Kovačić

Izvještaj s izložbe “Anne Frank – povijest za sadašnjost” (rujan - listopad 2013.)

Ove godine, 1. listopada, DSP Lucius posjetio je izložbu “Anne Frank – povijest za sadašnjost” smještenu u atriju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ovu međunarodnu putujuću izložbu u suradnji s Kućom Anne Frank iz Amsterdama u Hrvatsku dovela je nevladina udruga HERMES. Izložba je otvorena 19. rujna i traje do 19. listopada.

Sama koncepcija izložbe ima drugačiji karakter nego ostale izložbe na koje smo navikli. Naime, ovdje se ne radi o nekim izložbenim predmetima, već o 26 panoa koji su ispunjeni slikovnim i tekstualnim sadržajem, koji vas kronološkim zbivanjima dovode do same akterice cijele priče – Anne Frank. Tako imate prilike u kratkim crtama ponoviti ili pak naučiti o usponu nacizma i Adolfa Hitlera, a uz to i pratiti život Anne prije nego je počela pisati svoj poznati dnevnik. Kada se udubite u priču, izložba će vas na neobičan način pogoditi, stoga je ovakav način predstavljanja “pun pogodak”. Izložba je popraćena citatima iz dnevnika te riječima Anninog oca, Otta Franka, kao i kartama koncentracijskih logora te planom same kuće u kojoj se Annina obitelj skrivala. Dnevnik Anne Frank preveden je na 70 jezika te je postao najslavniji svjedok najveće tragedije moderne povijesti. Naglasimo kako su sve te riječi i razmišljanja došla iz pera djeteta koje je, ni krivo ni dužno, tragično završilo svoj život, kao i ostalih 1,5 – 2 milijuna djece. Mnogima se i dalje ne zna trag. Cilj ove izložbe je osvjestiti posljedice rasne podjeljenosti, kao i usmjeriti pažnju na djecu koja stradavaju u ratu.

Iako omanji, no nikako nezanemariv dio izložbe zauzimaju i panoi o stradanjima djece za vrijeme Drugog svjetskog rata na području Balkana, pogotovo na području Hrvatske. U tim nekoliko panoa spomenut je uspon Ante Pavelića, kao

i okolnosti do kojih se dovelo do osnivanja Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Spomenuta je Dijana Budisavljević koja je aktivno radila na pomoći i oslobađanju djece iz ustaških koncentracijskih logora. Također je obuhvaćen i Domovinski rat, te okupacija Sarajeva. Spominje se i “moderna Anne Frank”, Zlata Filipović, koja je u svojem dnevniku opisala užase koji su se događali 1992.-1993. godine u Sarajevu. Upravo ju je taj dnevnik i spasio. Njena knjiga, “Ukradeni glasovi”, prevedena je na 36 jezika, a sadrži 14 raznih dnevnika koje je skupila od djece iz rata kroz godine.

Iako se isprva čini kako je ova izložba premala, ona prenosi veliku poruku i tjera na razmišljanje i daljnje istraživanje. Ona prenosi tek dijelić velike ljudske katastrofe koju možete iskusiti u koncentracijskim logorima, poput kompleksa Auschwitz-Birkenau. Toplo preporučamo da izdvojite pola sata svojeg vremena i uputite se na Filozofski fakultet. Ulaz je besplatan, a pouka je bezvremenska.

Elizabeta Papeš, Leona Slatković Harčević

Terenska nastava Češki Krumlov – Prag – Beč (24. - 27. listopada 2013.)

Ovu je akademsku godinu naše “Društvo” započelo još jednom sjajno organiziranom i poučnom terenskom nastavom. Studenti su se odlučili odmaknuti od granica Lijepe naše i krenuti putem bogate češke povijesti. Putem legendi i piva, krenuli smo u ranim jutarnjim satima iz Zagreba, te smo nakon iscrpnog putovanja kroz Sloveniju i Austriju, stigli do prvog odredišta, Češkog Krumlova, predivnog gradića pod zaštitom UNESCO-a. Češki Krumlov je poznato turističko središte i gradić pun čari koje je sve ostavio bez daha. Studenti su u pratnji vodiča Josipa Bešte obišli grad i, šetajući kroz dvorac, uživali u predivnoj arhitekturi i prirodi, koje su u ovom slučaju ostvarile potpuni sklad. Osim divnih pogleda u kojima smo mogli uživati s vrha gradića, sve nas je očarao vrt koji svojim izgledom podsjeća na labirint, uz predivnu fontanu kao poseban dodatak. Spoj povijesti, prirodne ljepote i skromnosti – pitali smo se, može li bolje? U popodnevnim satima napustili smo Češki Krumlov i uputili se prema Pragu, češkoj prijestolnici, našem glavnom odredištu. Kako smo stigli već u večernjim satima, preostalo je samo smjestiti se u hotel i odmoriti od napornog dana. No, mjesta umoru na terenskim nastavama nikad nema! Većina je te večeri umjesto kreveta, ipak odabrala obližnji pub, Klub88, gdje smo uz pjesmu dočekali kraj prvog dana naše terenske nastave.

Sljedećeg dana, nakon doručka u restoranu Top hotela u kojem smo i odsjeli, krenuli smo prema središtu Praga, zajedno s vodičicom, koja je tog dana bila zadužena da nas upozna s povijesnim ljepotama glavnog grada Češke Republike. Krenuli smo klasičnom turističkom rutom, razgledavanjem carske palače i katedrale sv. Vida, što je nešto što se nikako ne može preskočiti prilikom posjete Pragu. Imali smo tu sreću da smo uživo mogli vidjeti smjenu carske straže te popratiti kratak “koncert” svirača klasične glazbe ispred palače. Mogao se osjetiti duh nekadašnje Habsburške Monarhije, a cijelo su nas vrijeme pratile oči Tomaša Masaryka, prvog predsjednika Čehoslovačke, čiji se kip tamo nalazi. Uz to, naišli smo na vojne izložbene objekte pa su mnogi isprobali kako je to držati pušku u rukama. Uživo smo mogli vidjeti i tenkove, a neki su bili spremni i popeti se na njih za potrebe fotografiranja. Nakon što smo obišli carsku palaču, šetnicom uz pogled na vinograde Praga, spustili smo se prema centralnom dijelu grada, do znamenitog Karlovog mosta. Opće je poznato kako je Karlo IV. dao izgraditi taj most 1357. godine, i uz sva pridržana prava, možemo reći, Karlo, svaka ti čast! Most građen tako da su se kamene kocke međusobno lijepile jajima, 400 je godina bio jedina poveznica između dviju obala rijeke Vltave.

Nakon nekoliko sati hoda, došlo je vrijeme i za ručak, koji smo tog dana organizirali. Uz češke specijalitete i pivo, odmorili smo svoje mišiće, te smo prije povratka u hotel, mogli uživati u scenskim nastupima nekih od uličnih zabavljača

na praškim trgovima. Ubrzo nakon povratka u hotel, osjetili smo zov noćnog života Praga i uputili se ponovno u grad, gdje su mnogi dočekali jutro u europski poznatom diskoklubu Karlovy Lazne.

Treći dan terenske nastave bio je rezerviran za posjetu gradiću Mlada Boleslav, koji je udaljen pedesetak kilometara od Praga. Godine 1975., na tisućitu obljetnicu osnivanja samoga grada i osamdeseti rođendan pogona automobila, otvoren je muzej na današnjoj lokaciji posvećen marki automobila Škoda. Iako se muzej učinio omalenim, količina ga izloženih automobila i ostalih detalja čini veoma velikim izložbenim prostorom. Tako se, među ostalim, mogao vidjeti razvoj Škodinog zaštitnog simbola. Ujedno, imali smo priliku pročitati o neobičnim pričama ljudi, poput mladenaca koji su odlučili proširiti Škodu i napraviti od nje limuzinu, ili pak ljudi koji su upravo začeti u poznatoj Škodi 742. Humoristična kustosica nam je ispričala povijesni presjek od same 1895. godine i osnivača tvornice, Klementa i Laurina, pa do današnje vizije budućnosti. Slijedom toga, imali smo priliku vidjeti jednu od prvih verzija Škodinih automobila s metalno-drvenom konstrukcijom. U posebnoj prostoriji, posvećenoj prikazu procesa restauracije, kroz različite nam je faze objašnjeno kako stručnjaci uspijevaju vratiti stari sjaj automobilima. Prikazom kratkog filma upoznali smo se s procesom proizvodnje automobila u tvornici. Cjelokupni proces traje nevjerovatnih 25 sati, a svaki automobil prilikom proizvodnje već ima svojeg vlasnika. Tim stručnjaka budnim okom prati svaki pokret na pro-

Slika 1. Članice i članovi DSP-a Lucius ispred Karlovog sveučilišta

dukcijskoj traci i brine o sigurnosti. Pravila proizvodnje su stroga i nema mjesta za pogreške!

U posljednjoj su nas prostoriji dočekali automobili posloženi kao u trgovačkim centrima – na tri police. Kroz povijest, raspon se Škodina djelokruga protezao od trakača do cestovnih jedinica, no zbog različitih cjenovnih rangova, proizvođač se morao povlačiti s određenog tržišta. Primjerice, zanimljiv je podatak kako je zadnji automobil za rally proizveden 2003. godine, a odustali su od daljnjih natjecanja zbog visokih troškova koji su se popeli na nevjerojatnih milijun eura. Zanimljiva je i interaktivna touch screen ploča po kojoj smo mogli voziti virtualne Škode, a primarni je cilj ploče prikazivanje polja u kojima Škoda bilježi aktivno sudjelovanje – preko projekata o očuvanju energije i sportova, do sigurnosti u prometu. Na kraju nas je dočekala i Škoda Vision – automobil budućnosti koji bi trebao pridonijeti ekologiji. Nakon posjeta muzeju Škode, uputili smo se prema Pragu, kako bi svoje slobodno vrijeme iskoristili za ugodnu šetnju te kupnju suvenira na poznatoj tržnici imena Havelske Tržište. Popodnevni su sati bili rezervirani za razgledavanje Višegrada, mjesta nastanka samog grada. Tu smo uz predivnu tvrđavu, park i crkvu, posjetili i groblje na kojem su pokopane neke poznate ličnosti, kao što su to skladatelj Bedrich Smetana i Karel Čapek. Moramo napomenuti da smo na ovu lokaciju došli gradskim metroom, kojim smo se i vraćali u hotel.

Prilikom povratka, posjetili smo i Chodov u blizini hotela, najveći shopping centar u Pragu. Posljednju večer u Pragu neki su htjeli provesti u udobnosti svoje sobe, a neki vratiti se u Klub88, češki pub u kojem smo bili prvu večer.

Posljednji smo dan odlučili promijeniti planove i umjesto u Konopište otići u prijestolnicu Habsburgovaca i monumentalne arhitekture – Beč. Prije samog odlaska u Beč, svratili smo u Excalibur, shopping centar i zabavni tematski park za djecu. Excalibur se nalazi na staroj granici između Češke i Austrije, te svojim malim cijenama mami, što turiste, što stanovnike tog područja. U Beču smo u brzom obilasku uspjeli vidjeti najvažnije stvari. Panoramskom smo vožnjom obišli poznati bečki Ring i čuli nešto o samom širenju grada, te kako su već u izgradnji Ringa dobro procijenili budući broj stanovnika i potrebe ovakvih tipova prometnica. Vidjeli smo i zgradu državne opere i Kraljevsko kazalište. Šetnjom kroz grad, promotrili smo ostatke starog Beča, Vindobone. Zatekli smo i izložbu vojnih snaga na gradskom trgu. Prošli smo pored ergele konja koja je smještena u centru grada i mjesta iz kojeg konji izlaze za vrijeme bilo kakve parade. Prošetali smo monumentalnim bečkim ulicama i zaustavili se kod Bečke katedrale, koja svojom veličinom oduzima dah. Potom smo sjeli na kavu te okusili kako je život u Beču – poprilično skup.

Nakon ove bečke poslastice, vratiti se u Zagreb, bilo je zbilja sumorno. Prema procjeni, ljudi su se tek zagrijali za zajedničko druženje, a četiri dana su brzo proletjela.

Petra Svetec, Leona Slatković Harčević

Predavanje dr. sc. Danijela Džina: *Zbogom romanizacija: Promišljanja identitetskih narativa u rimskoj Dalmaciji* (12. studenog 2013.)

Na Hrvatskim studijima je 12. studenog 2013. godine, dr. sc. Danijel Džino održao gostujuće predavanje u sklopu kolegija “*Povijest i kultura grčkog i rimskog svijeta*”. Inače, profesor Džino radi i djeluje u Australiji (*Department of Ancient History, Faculty of Arts, Macquarie University*) gdje je i doktorirao sa temom ‘*Illyrian policy of Rome in The Late Republic and Early Principate*’ (*The University of Adelaide*).

Predavanje je započeo na veoma zanimljiv način, a to je prikazom današnjeg identiteta prosječnog Dalmatinca i pritom priložio samo sliku legendarnog Mate Miše Kovača. Na tom primjeru ukazao nam je sa kojim se problemima povjesničari susreću kao kad npr. pronađemo rimsku stelu sa slikovnim reljefom i nikakvim ili veoma oštećenim popratnim tekstom. Koliko povijesne istine i rekonstrukcije prošlosti možemo iz toga razlučiti i napraviti? Time je htio ukazati na interpretativni problem tj. nedostatak izvora koji je učestala pojava u svim povijesnim razdobljima, no ono što je još važnije, na uvjete u kojima i kada ti izvori nastaju te kako funkcioniraju. Samu romanizaciju promatra kao veoma složen i dugotrajan proces te pokušava ‘razbiti’ dosadašnju historiografsku sliku o rimskom dolasku na ove prostore kao vođenje agresorske i osvajачke politike. Uvidom u osnovne povijesne činjenice to nam je jasno kada vidimo da su rimske intervencije u 3. i 2. st. pr. Kr. bile prema potrebi i ograničenih dosega, a sklapanjem saveza sa vođama plemenskih zajednica provodili su politiku indirektnog i pomalo nezainteresiranog uplitanja na obalna područja. No i kasnije, u doba Cezara i Oktavijana kako se priroda vojnih uplitanja mijenja, vidljivi su primjeri saveznika te povlastica koje iz takvog odnosa proizlaze. Ovaj primjer rimske politike je izvrstan pokazatelj paradigme rimskog koherentnog sustava koji prihvaća sve indigene zajednice te kao imperij koji je transregionalna, etnička, nacionalna i politička tvorevina iznalazi kako da lokalne identitete prilagodi svojim. Džino ni u kojem slučaju rimsku ekspanziju ne vidi kao brisanje lokalnog stanovništva i kulturnog habitata već kao dolazak rimske vlasti koji se temelji na odnosu kulturne razmjene Rimljana i indigenih zajednica. U kojem omjeru se provodi takav odnos zavisi o prijateljskoj ili neprijateljskoj nastrojenosti prema Rimu. Svakako da se rimska prisutnost jače osjetila na obalnim područjima zbog reljefne pristupačnosti dok je u unutrašnjosti i zaleđu radi neprolaznosti, mnogih krških polja i ostalih reljefnih barijera bila osjetno slabija. Najbolji primjeri očitavaju se u umjetničkoj djelatnosti tj. kamenim spomenicima koji izvan obale pokazuju odstupanja s obzirom na obalne primjerke, a rustično-provincijalni izričaj najbolji je pokazatelj lokalnog identiteta. Rustičnost koja je očito bila zadovoljavajuća forma estetike lokalnog stanovništva te dvojnost vizualnog izričaja ukazuju na pregovara-

nje lokalnih i globalnih obrazaca koje ne isključuje niti rimsko niti indigeno. Najbolji primjeri za to su svakako četiri nadgrobna spomenika mornara iz ravenatske flote koji su bili lokalnog podrijetla, no imali su dvojna imena na samim spomenicima.

Određeni dio vremena Džino je posvetio objašnjavanju pojma *resistence narrative*. Naime, jugoslavenska historiografija u kreiranju i konstruiranju antičke povijesti hrvatskih povijesnih prostora imala je tendenciju prikazivanja indigenih zajednica kao ugrožene populacije koja je žrtva agresorske rimske politike i tijekom koje ona pruža herojski otpor stranom okupatoru, a jugoslavensko samoidentificiranje s indigenim zajednicama te narativi o njihovom heroizmu i otporu neopisivo podsjećaju na radnju partizanske kinematografije.

Možemo zaključiti da je romanizacija bila kompleksan proces koji je prodro u sve razine lokalnog stanovništva, no svakako nije bio jednosmjern. Odnos Rima i indigenih zajednica nije bio binarizam osvajača i svladanog stanovništva, već proces kulturne interakcije i prožimanja lokalnih i globalnih obrazaca koji se međusobno ne isključuju. Sama dinamika vođenja imperijalne pogranične politike zahtjevala je suradnju s lokalnim stanovništvom koja je, prije ili kasnije, ovisno o geopolitičkim sastavnicama, bila uspostavljena.

Marijan Vodopija

INTERVJU – THE INTERVIEW

MARKO JERKOVIĆ

mjerkovic@hrstud.hr

Marko Jerković (Našice, 28. listopada 1983.) hrvatski povjesničar i predavač na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. U Našicama je 1998. godine završio osnovnu i 2002. godine srednju školu (opću gimnaziju). Od 2002.-2007. studirao je jednopredmetni studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od 2005.-2007. sudjelovao je u radu “Društva studenata povijesti Ivan Lučić-Lucius” te je bio član uredništva zbornika *Lucius i*, 2007., Biblioteke *Dies Historiae*. Poslijediplomski doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima upisao je 2007. godine, u sklopu kojega je istraživao crkvenu i društvenu povijest srednjeg vijeka. Doktorsku disertaciju pod nazivom *Djelovanje Zagrebačkog kaptola i njegovi kanonici u 14. stoljeću* (mentor: prof. dr. sc. Jadranka Neralić) obranio je 19. prosinca 2011. godine. Od 1. ožujka 2008. zaposlen je na Hrvatskim studijima na projektu “Književnojezični latinizam u franjevačkoj baštini” (voditelj projekta: prof. dr. sc. Pavao Knezović). U sklopu projekta sudjelovao je u organizaciji nekoliko znanstvenih skupova o hrvatskim franjevcima. Zajedno s prof. dr. sc. Pavlom Knezovićem uređuje knjižni niz “Tihi pregaoci”. Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu održava nastavu na studijima povijesti, hrvatskoga latiniteta i kroatologije. Bavi se temama prvenstveno iz srednjovjekovne, a dijelom i ranonovovjekovne crkvene povijesti. Do sada je izlagao na desetak znanstvenih skupova, objavio tri uredničke knjige i desetak znanstvenih radova u kojima je najčešće obrađivao povijest Zagrebačkog kaptola i Zagrebačke biskupije te djelatnost manje poznatih hrvatskih franjevaca. Na IV. kongresu hrvatskih povjesničara 2012. osim kao izlagač sudjelovao je i u organizaciji sekcije Biskupi: moć i ograničenja. Član je međunarodne udruge “Episcopus – Society for the Study of Bishops and Secular Clergy in the Middle Ages”.

Intervju

Marko Jerković

- **Poštovani profesore, možete li nam malo više reći o Odjelu za povijest Hrvatskih studija i Vašim planovima za budućnost? Da li ćete ponuditi veću lepezu mogućnosti studiranja i razmjene studenata sa ostalim europskim sveučilištima?**

Na Odjelu za povijest Hrvatskih studija sada je stvorena temeljna baza djelatnika koji postaju okosnica nastavnog programa i među kojima je uočljiv dobar nastavni i znanstveni potencijal. S druge strane, Odjel i dalje održava uspješnu suradnju s drugim znanstvenim institucijama. Ta činjenica predstavlja veoma dobru okolnost i za zaposlenike Odjela za povijest Hrvatskih studija, a još više za studente, koji na taj način svakodnevno dolaze u kontakt s povjesničarima iz raznih drugih znanstvenih sredina. Odjel planira određene promjene i poboljšanja u nastavnom planu i programu. Već smo napravili prve korake, no u takvom poslu ne smije se žuriti, to je postupan i osjetljiv proces. Svakako nam je u tim okvirima bitno da se ostvare kontakti s drugim sveučilištima i da se studentima omogući komunikacija s vanjskim svijetom. Najgora je stvar za znanost zatvorenost u uske okvire vlastite historiografije i definitivno ćemo kao Odjel u budućnosti snažnije istupiti prema van. Na razini fakulteta u tom se smislu radi jako dobro i učinjeni su koraci prema povezivanju s drugim sveučilišnim institucijama. Unutar našeg Odjela također se radi na tome. Vjerujem da se vama studentima ponekad čini da promjene dolaze presporo, ali morate uvažiti kontekst unutar kojeg djelujemo. Ipak smo i na razini historiografije još uvijek zatvoreni u sebe (zbog naše prošlosti teško i da može biti drugačije), ali onda moramo biti svjesni da promjene ne dolaze preko noći. Što se tiče mojih vlastitih planova, dva su glavna – u znanstvenom smislu nastaviti istraživati crkvenu povijest, poglavito moju glavnu istraživačku temu: povijest Zagrebačke biskupije. U okvirima nastavnog djelovanja planiram kontinuirano razvijati kvalitetu kolegijâ iz srednjovjekovne povijesti.

- **Vaša generacija većinu je vremena i radova posvetila razdoblju srednjega vijeka. Kakvo je Vaše mišljenje o današnjoj medievistici u Hrvatskoj i njejoj budućnosti?**

Nemam dojam da je moja generacija baš toliko usmjerena na medievistiku. Mislim da je većina (nažalost) ipak okrenuta moderniji suvremenoj povijesti, dok se tek manji dio odlučuje istraživati srednji ili rani novi vijek. Mislim da je omjer medievista, ranonovovjekovaca i povjesničara modernog doba uglavnom isti kao i među pripadnicima drugih generacija. U okvirima današnje hrvatske medievistike uočljivi su pomaci u istraživanju crkvene povijesti i povijesti društva (prvenstveno plemstva), a tu je i izraženiji interes za urbanu povijest. Nadam se da će se trendovi

istraživanja crkvenih institucija i društvenih skupina i nadalje nastaviti, odnosno da će takva istraživanja biti okosnica historiografije u narednom periodu. U tome kontekstu potrebno je obnoviti i interes za političku povijest, odnosno istražiti središta političke moći u srednjem vijeku i njihov odnos i utjecaj na društvo. Treba se, naravno, nadati da će se razviti i ostale grane medievistike, odnosno da će se obnoviti interes za gospodarsku povijest srednjeg vijeka i da će biti daleko više studija o pravnoj povijesti i uglavnom zanemarenim temama poput srednjovjekovne svakodnevice.

- **Koje kvalitete bi prema Vašem mišljenju trebao imati mladi povjesničar kada ulazi na tržište rada kako bi mogao konkurirati? Možete li dati nekoliko korisnih savjeta našim kolegicama i kolegama koji se također žele upustiti u svijet znanosti?**

Velika većina studenata povijesti će nakon uspješno završenog studija raditi u osnovnim i srednjim školama. Njima savjetujem da se i nakon zaposlenja nastave usavršavati – neka nastave pratiti historiografiju jer će na taj način biti bolji učitelji i nastavnici. Savjetujem im da uspostave visoke nastavne i ocjenjivačke kriterije te da pritom budu strogi i pravedni. Neka ne zaborave da je rad u školi jedan od najodgovornijih poslova, jer ste u stalnom kontaktu s mladim osobama u njihovoj najsenzibilnijoj dobi, s učenicima koji tek oblikuju svoje stavove i pravi doživljaj svijeta. Ukoliko naši studenti nakon zaposlenja u školi ne zanemare potrebu da mlade ljude usmjere i pomognu im u njihovom formativnom periodu i ako ostanu svjesni činjenice da su sa završenim humanističkim studijem obvezni brinuti za ljudsku komponentu svoga posla, i sami će postati bolje osobe. S druge strane, samo mali dio studenata će uspješno ući u znanstveni sustav. Istraživački posao uistinu može oplemeniti čovjeka ako mu se pristupi odgovorno. Ukoliko želite biti dobri u svom znanstvenom radu, morate biti spremni na veoma mnogo učenja i ulaganja u sebe te, što je najvažnije, kontinuiranog rada. Oni studenti koji se odlučuju za znanost, i koji budu željeli biti kvalitetni istraživači, morat će uložiti svoj maksimum u rad s izvorima i stalno željeti doći do novih spoznaja. Povijesni izvori zaslužuju naš respekt jer su vodič u prošlost: oni govore o ljudskim sudbinama, pokazuju na koji su način funkcionirala društva, kako su ljudi organizirali svoj politički i gospodarski život, u što su vjerovali itd. itd. Poseban je osjećaj ući u taj svijet.

- **Koje su najveće prepreke s kojima se suočavaju mladi znanstvenici u Hrvatskoj?**

Mnogi upisuju poslijediplomski studij bez jasne ideje i vizije o tome što istraživati. Također, mnogi koji uđu u sustav znanosti, ostaju prepušteni sami sebi. I već tu nastaje ozbiljan problem, jer hrvatska znanstvena infrastruktura nije dovoljno razvijena, mi nemamo ustanovljene “škole” za istraživanje pojedinih tema, a kao historiografija uglavnom nemamo zacrtane jasne razvojne ciljeve. Zato dolazi do toga da mladi ljudi nerijetko lutaju znanstvenim vodama ili svaštare. Osim tog pro-

blema, tu su i brojni drugi, od kojih je glavni činjenica da najviše državne instancije znanstvenike ne doživljavaju kao intelektualnu elitu i pokretače promjena, nego kao trošak. No, to nisu razlozi zbog kojih bi netko trebao izbjegavati znanost. Mladi ljudi se u okvirima svakog posla suočavaju s problemima, i na probleme morate biti spremni. Prvom problemu o kojem sam govorio može se doskočiti inzistiranjem na mentorskom radu. Iz osobnog iskustva mogu reći da u okvirima hrvatske historiografije postoje iznimno kvalitetni povjesničari koji su spremni znanstveno “odgojiti” nove istraživače. Fakulteti i poslijediplomski studiji mogu vas usmjeriti prema njima, dobrim mentorima, ali morate i vi sami imati što jasniju ideju čime se želite baviti.

- **Da li hrvatska historiografija danas nudi dovoljno prostora mladim znanstvenicima da postave svoje teze i obrane ih ili je utjecaj starije historiografije još uvijek prevelik?**

Ako su dovoljno kvalitetna, istraživanja mladih znanstvenika i rezultati koji iz njih proizlaze, uvijek će pronaći svoje mjesto u historiografiji. Utjecaj tradicionalne hrvatske historiografije još je uvijek snažan, ali to nikoga ne smije pokolebati. Uz stalan rad, znanstvena hrabrost je glavni preduvjet da postanete dobar i prepoznatljiv povjesničar. Pritom valja imati na umu da se do novih teza dolazi polako, to je jedan vrlo dugotrajan postupak, koji će do novih spoznaja dovesti jedino uz veliku predanost istraživačkom poslu.

- **Često se govori da Republika Hrvatska ne ulaže dosta u istraživanja i znanstvene projekte. Što Vi mislite o tome?**

Republika Hrvatska uistinu ulaže premalo u svoje znanstvenike, a situacija je posebno ozbiljna kada je riječ o humanističkim znanostima. Pritom se smanjena ulaganja uglavnom opravdavaju potrebama štednje na razini države. Ipak, valja upozoriti kako se zanemarivanjem znanosti, pogotovo humanističkih, javnosti zapravo poručuje kako Hrvatskoj nije potreban identitet. Jedna od poanti humanističkih znanosti je otkrivanje identiteta, svog osobnog, određene zajednice, države itd., a smanjeni interes države za naš posao put je prema bezličnom i nehumanom društvu. Naša je zadaća da se (neovisno o brojkama i ulaganjima) tome odupremo što kvalitetnijim radom.

- **Neki smatraju da bi broj nezaposlenih doktora znanosti uskoro mogao eskalirati. Imate li i Vi takvo mišljenje?**

Nezahvalno je prognozirati što će se dogoditi sa sve većim brojem doktora znanosti u Hrvatskoj, ali je posve izvjesno da znanstveni sustav teško otvara svoja vrata. Također, činjenica je da poslijediplomski studiji u Hrvatskoj svake godine upisuju previše novih kandidata za stjecanje naslova doktora znanosti, čime se zapravo nagoviještava inflacija doktorskih titula. U tom smislu, postoji realna mogućnost da ćemo u narednom periodu uistinu imati sve više nezaposlenih znanstvenika.

- **U javnom sektoru postoji zabrana zapošljavanja, ne otvaraju se radna mjesta za znanstvene novake, oni koji bi mogli u mirovinu to ne žele... Mislite li da će se to uskoro promijeniti ili će situacija postati još teža za mlade?**

Kao i u slučaju prethodnog odgovora, teško je predviđati budućnost, ali imam osjećaj da se situacija još neko vrijeme neće mijenjati. Još veći problem vidim u tome što je sve teže naći posao u školama, a to je primarno tržište rada studenata povijesti.

- **Što mislite o sustavu stipendiranja studenata u Hrvatskoj? Da li je dobar ili su potrebne izmjene?**

Svakako bi i u tom smislu valjalo napraviti određene iskorake. Prije svega, bilo bi dobro kada bi i stipendije (državne i gradske) bile izdašnije. To pogotovo vrijedi u kontekstu kontinuiranog rasta cijena hrane, prijevoza i života općenito. Mislim da bi najvažnija preinaka morala biti usmjerena prema osiguranju većih poticaja kroz privatne i javne zaklade. Čini mi se da takav vid "patronata" nije dovoljno razvijen.

- **Na kraju bismo Vas zamolili da nam kažete malo više o tome kako je DSP Lucius izgledao u Vašim danima i predložite nekoliko korisnih savjeta za buduće generacije.**

Udruga je tada, kao i danas, okupljala studente koji su tijekom studija željeli dobiti i dodatne sadržaje. Mislim da je najvažnije bilo to što smo (i moja i prethodne generacije koje su osnovala i u početku razvijale udrugu) našu pozornost usmjerili prema sadržajima koji su studentima mogli biti korisni kasnije u životu. Pokušali smo, naime, studentima omogućiti afirmaciju prvenstveno izdavanjem kvalitetnog časopisa i kroz organizaciju manjih znanstvenih skupova, čime smo željeli postići dvije stvari: dati studentima priliku da vježbaju pisati, ali i da steknu organizacijske vještine (gdje god kasnije radili te su vještine potrebne). Također, kao članovi udruge pokušavali smo koordinirati komunikaciju između profesora i studenata, što je tada doprinosilo koheziji na razini studija (tada su svi predavači bili vanjski suradnici). Imao sam sreću što se tada oformila jedna dobra skupina suradnika koja je željela raditi i napredovati pa smo, čini mi se, uspjeli postaviti visoke standarde u radu udruge. Jako je dobro što se tradicija izdavanja časopisa i organizacija skupova nastavila i zadržala do danas te da se uočavaju kvalitativni pomaci. Također, vidi se da danas pazite na održavanje čvrste formalne strukture udruge, što je dobro jer se onda točno zna tko preuzima koje obveze. Danas Lucius ima daleko bolje uvjete djelovanja nego što smo ih imali mi (mi smo, na primjer, kao udruga radili u podrumu Pučkog otvorenog učilišta) odnosno ima izvrsne predispozicije za još bolji rad i daljnje napredovanje. Savjetujem vam da i dalje zastupate interese svih studenata povijesti, odnosno da pokušate i ubuduće djelovati kao udruga koja će priliku pružiti svima koji imaju potrebu izraziti se i izvan nastavnog programa. Također, uvjeren sam da ćete i dalje zadržati tradiciju redovitog objavljivanja iznimno kvalitetnog časopisa te da ćete ga i dalje razvijati i sadržajno obogaćivati.

Mateja Maljuga, Matea Jalžević

Upute suradnicima – Directions for Contributors

Zbornik *Lucius* objavljuje sljedeće radove:

1. baccalauratske radove
2. diplomske radove
3. seminarske radove
4. radove izrađene u sklopu radnih grupa
5. prijevode članaka i dijelova knjiga stranih autora
6. ocjene, prikaze i osvрте
7. izvještaje

Seminarski i diplomski radovi te radovi izrađeni u sklopu radnih grupa moraju imati kraći sažetak (polu kartice teksta) na jednom od stranih jezika. Ovi radovi moraju imati dvije pozitivne recenzije (ukoliko je jedna negativna, odluku o objavljivanju donosi urednički odbor *Luciusa*).

Svi radovi se predaju na e-mail adresu jednom od članova uredničkog odbora, ili na CD-ROMU.

Svi radovi moraju biti napisani na računalu, u nekoj od inačica MS Word-a. Obavezno je korištenje fonta Times New Roman, veličina slova je 12, a prored je dvostruk (2,0). Ubilješkama veličina slova je 10, a prored jednostruk (1,0). Molimo autore da svi radovi ne prelaze 2 arka (32 kartice). Urednički odbor zadržava pravo naručivanja veličine određenog rada.

Tekstovi koji nisu napisani u skladu s ovim uputama bit će vraćeni autoru na ispravak!

TEHNIČKE UPUTE ZA PISANJE RADOVA

Način navođenja literature:¹

Popis korištene literature i izvora se navodi na kraju radnje. Prvo se navodi prezime autora, potom ime, potom naslov djela, mjesto i godina izdanja. Naslov članka se piše kurentom u navodnicima, a naslov časopisa u kojemu se nalazi članak kurzivno. Naslovi knjiga i zbornika se također pišu kurzivno. Prilikom navođenja korištenog članka iz časopisa ili zbornika obavezno je navesti godište i broj edicije u kojoj je objavljen te pripadajuće stranice (točnu paginaciju) cijelog članka.

¹ Upute za navođenje fusnosta izradili su Stipica Grgić, prof. i dr. sc. Marko Jerković, zaposlenici na Studiju povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Izabrani način citiranja čest je u časopisima povijesne tematike. Preuzet je iz *Časopisa za suvremenu povijest* i *Povijesnih priloga*.

Knjiga:

RAUKAR, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje - ljudi, prostor, ideje*, Zagreb, 1998.

Članak:

ANČIĆ, Mladen, "Kako "popraviti" prošlost. Konstrukcija memorije na nadgrobnim spomenicima 15. stoljeća", *Povijesni prilozi*, 34, 2008., 83-102.

Zbornik:

HAMMEL-KIESOW, Robert, "Property Patterns, Buildings and Social Structure of Urban Society", *Power, Profit and Urban Land. Landownership in Medieval and Early Modern Northern European Towns*, Suffolk, 1996., 39.-61.

Izvor:

SMIČIKLAS, Tadija i dr., *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. X, Zagreb, 1912.

Citiranje novina:

KARAMAN, Ljubo, "O negdašnjim upravnicima i staroj vijećnici grada Splita", *Novo doba*, Split, 24. XII 1927., 11.

BILJEŠKE I CITIRANJA:

Sve bilješke trebaju biti podnožne, pisane odgovarajućim načinom citiranja (vidi daljnji tekst).

Upute za pisanje bilježaka:

Prezime autora - verzal (velika tiskana slova)

Naslov članka - kurent (obična slova)

Naslov djela - kurziv (udesno nagnuta slova)

Naslov časopisa - kurziv

isto = kurziv

isti = verzal

n. dj. = kurziv

Citiranje knjige:

Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje - ljudi, prostor, ideje*, Zagreb, 1998., 125.-140.

Isto, 60.

Kad se isto djelo ponovno navodi u tekstu na drugome mjestu treba upotrijebiti skraćeni naziv pr.: RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 321.

Članci u periodici (časopis, godišnjak):

Zdenka JANEKOVIĆ-RÖMER, “Dubrovački noćni život u srednjem vijeku”, *Otium*, 1., 1993., 9.-10.

Citiranje priloga u knjigama ili zbornicima radova:

Robert HAMMEL-KIESOW, “Property Patterns, Buildings and Social Structure of Urban Society”, *Power, Profit and Urban Land. Landownership in Medieval and Early Modern Northern European Towns*, Suffolk, 1996., 39.-61.

Citiranje novina:

Ljubo KARAMAN, “O negdašnjim upravniciima i staroj vijećnici grada Splita”, *Novo doba*, Split, 24. XII 1927, 11.

* U slučaju nenavođenja točnog imena autora navesti inicijale ili pseudonim pod kojim je tekst potpisan. U slučaju da uopće nema nikakve oznake autorstva navesti samo naslov članka.

Citiranje objavljenih izvora:

Tadija SMIČIKLAS i dr., *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. X, Zagreb, 1912., dok. 200., str. (dalje: CD)

*U daljnjem citiranju dokumenata dovoljno je koristiti kraću oznaku (u slučaju Smičiklasovog diplomatičkog zbornika ta je oznaka CD).

Citiranje iz enciklopedija:

“Austro-ugarska nagodba”, *Hrvatska enciklopedija* (dalje: HE), sv. 1., Zagreb, 1999., 477. Bernard STULLI, “Dubrovačka Republika”, *Enciklopedija Jugoslavije* (dalje: EJ), sv. 3., Zagreb, 1984., 615.

Tekstovi s Interneta:

Amy K. PRESSER, “Marks of Shame: Demarcating the Marginal Medieval Prostitute” (<http://www.theblackswan.com/review/lowa02.htm>, zadnji put mijenjano 5. rujna 1997.).

LUCIUS

Zbornik radova Društva studenata povijesti »Ivan Lučić-Lucius«
Sv. 18.-19./2013.

Zbornik je objavljen uz financijsku potporu
Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

NAKLADNIK – PUBLISHING ESTABLISHMENT

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83d

ZA NAKLADNIKA

Josip Talanga

IZDAVAČ – PUBLISHER

Društvo studenata povijesti »Ivan Lučić-Lucius«

LEKTURA I KOREKTURA

Krešimir Džoić

Matea Jalžević

Mateja Maljuga

Leona Slatković Harčević

PRIPREMA I TISAK

Kasanić d.o.o. Zagreb